

रूपटुः विमलभक्त्या यस्य तुष्टो रमेगी
जनकजनकपङ्कं भट्टमेनं नतोऽस्मि ॥

जातोऽहमयेऽण मनोरथेन
यस्यानुकम्पासृतवृष्टिपुष्टः ।
पारं गतयाखिलदर्शनानां
नागेशभट्टं जनकं नतोऽस्मि ॥

वन्दे भागीरथीमम्बां गुणैरम्बेव शालिनी ।
यत्प्रसादादहं प्राज्ञः सञ्जातो जङ्घीरपि ॥
थीमत्काखकुलाब्धिशीतकिरणो विद्याकनानां निधिः
थीमद्विष्णुपदाश्रितः सरसगुर्विद्वच्चकोरप्रियः ।
भट्टचन्द्र इमं पितृव्यमभिनम्यानन्तभट्टः सुधीः
नानाशान्तिविधानसत्सुरतरं धारोपयद्भूतले ॥
विधानपारिजातोऽयं पञ्चस्तवकसंयुतः ।
नानाविधानगन्धोक्तः संभेव्यो विवुधैरिह ॥
प्रथमे स्तवके स्वस्तिवाचनादिकमुच्यते ।
द्वितीये दुष्टञ्ज्वादिजातशान्तिकमीर्यते ॥
तृतीये गुरुशान्त्यादिब्रतबन्धविवाहयो ।
प्रकीर्णानि विधानानि कीर्त्यन्तेऽथ चतुर्थके ॥
मरणस्य विधानानि कीर्त्यन्ते पञ्चमेऽथ तु ।
जननादिरुमेणैव शान्तिक्रम इहेरितः ॥

न पाण्डित्याभिमानेन न च वित्तस्य वाञ्छया ।
 निवन्धो रन्धते किन्तु विदुषां परितुष्टये ॥
 यत्किञ्चिन्मम चापल्यं क्षम्यतां तद्विचक्षणैः ।
 गुणगृह्याः सदा सन्तो बालस्य पितराविध ॥
 ग्रन्थस्थानि विकीर्णानि विधानानि समञ्जसा ।
 सहयामि सतां प्रीत्यै तेन प्रीणातु केशव ॥
 साधारणविधानानि प्रोच्यन्ते सर्वशास्त्रिणाम् ।
 असाधारणकल्पस्य सुज्ञानात् स्वस्वगृह्यत ॥

तत्र तावत्पारभाषाप्रकरणम् ।

दिशामनुक्तौ प्राची स्यात् तथा दक्षिणः ।
 शुभे काले शुभे देशे शान्तिकर्म समाचरेत् ॥
 नैमित्तिकविशेषेण विहितं त्वन्यथापि च ।
 यथा मूलादिका शान्तिर्यथा पृष्ठादिपूजनम् ॥
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात्कथञ्चन ।
 यत्सद्व्यथाभूतं तदारभ्य पुनश्चरेत् ॥
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते पुनः ।
 तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥
 यन्नोपवीतिना कार्यं प्रागुदक्संस्थितेन च ।
 शुद्धेन कर्म कर्तव्यं विष्णुस्मरणपूर्वकम् ॥

ईपहीतं नव श्वेतं सदश यन्नधारितम्* ।
 निर्णेजकाचालित यदहतं वास उच्यते ॥
 सर्वेषु धर्मकार्येषु पत्नी दक्षिणतः शुभा ।
 अभिषेके वामभागे सर्वत्रान्यत्र दक्षिणे† ॥
 आर्षं कुन्दो देवतञ्च विनियोगस्तथैव च ।
 वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विपश्चिता ॥
 अविदित्वा तु यः कश्चिद्याजनाध्यापने जपम् ।
 यदन्यत्कुरुते किञ्चित् तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥
 अग्निप्रतिष्ठाकर्मणादि स्वशास्त्रोक्तं समाचरेत् ।
 विशेषविहितं यत्तु तत्सर्वं पामपीयते ॥
 यन्नाम्नातं स्वशास्त्रायां पारक्यमविरोधि यत्‡ ।
 विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥
 पुण्याहवाचनं माहस्वापनं आहमेव च ।
 शान्तिकर्ममाहमुद्दिष्टं शौनकस्य यचो यथा ॥
 स्वस्तियाधनमेवैके ब्रूयुः शान्तिककर्मणि ।
 इदियाहे न कर्त्तव्यं वीधायनवचो यथा ॥
 शास्त्रान्तरं स्वशास्त्रायां यथाशक्त्यादिकमीरितम् ।
 स्वशास्त्रोक्तं तदा कार्यं परीक्षितं न समाचरेत् ॥

* यन्नधारितमित्यत्र यन्नधारितमिति न पुस्तके पाठः ।

† मन्त्रपान्थे दक्षिणे इत्यत्र श्रुतेरनियमो मत इति, दक्षे सव्यं च केचुपिदिति च
 च २ पुस्तकयोः पाठौ ।

‡ पारक्यमविरोधि इदित्यत्र पारक्यमविरोधि चेति न पुस्तके पाठः ।

स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखीकृत्माचरन् ।
 शाखारण्डः स विज्ञेयः सर्वकर्म्मवह्निष्कृतः ॥
 बह्वल्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य यावत्प्रचोदितम् ।
 तेन तावति शास्त्रार्थे कृतं सर्व्वः कृतो भवेत् ॥
 इति कात्यायनेनोक्तमन्थैश्चैव तथर्षिभिः ।
 अथ ह्रीम्यस्य द्रव्यस्य प्रमाणादीह कथ्यते ॥
 खण्डवयन्तु मूलानां फलानां स्वप्रमाणतः ।
 यासमात्रमथान्नस्य पञ्चसूत्राणि ह्रीमयेत् ॥
 पनसस्य फलस्यथ शतं भागाः प्रकीर्त्तिताः ।
 शतं तथैव भागाश्च कुशाण्डस्य प्रकीर्त्तिताः ॥
 नारिकेलस्य विड्भिर्भागाः प्रोक्तास्तु पौड्य ।
 तावन्त एव भागाः स्युः कदलस्य क्रतुत्तमे ॥
 खर्जूरफलभागाश्च पञ्च प्रोक्ता मनीषिभिः ।
 पत्रमेकैकमेव स्यात्तथा पुष्पञ्च ह्ययते ॥
 तिलस्याशीतिसख्याकास्तथा पष्टिर्यवाः स्मृताः ।
 त्रीहयश्च शतं आह्वय गोधूमाः पष्टिसम्भिताः ॥
 प्रियङ्गवश्च विज्ञेया विडालपदमात्रकाः ।
 तथैव तण्डुलाः प्रोक्ता ह्रीमलक्षणकीर्षिदैः ॥
 फलानि बदरादीनि पञ्च पञ्चैव हावयेत् ।
 पर्व्वमात्राश्च ह्रीमे स्युः पल्लवाः कोमलाः स्मृताः ॥
 शर्कराश्च गुडाश्चैव विडालपदमात्रकाः ।
 अतिसूक्ष्माणि बीजानि फलानि च तथैव च ॥

यज्ञकर्माङ्गसिद्धयर्थं वल्लभमात्राणि हावयेत् ।
 चतुर्धा वीजपूराणि दाडिमानि तथैव च ॥
 कन्दास्वेकैकशः प्रोक्ता आर्द्रमङ्गुरमेव च ।
 कन्देष्वपि विशेषात्तु सूरणो दशधा भवेत् ॥
 जम्बीरामलकद्राक्षास्तथा भङ्गातकाः कणाः ।
 अस्माभयाम्भर्वाद्याः* प्रोक्ता ह्येकैकशो यज्ञी ॥
 दूर्वास्तिस्त्रयं हीतव्याः समिधस्वेकिकाः स्मृताः ।
 आम्बुश्च पृषदाज्यश्च दधि दुग्धं तथैव च ॥

दधिमिश्रितमाज्यं पृषदाज्यम् ।

सुवयक्तप्रमाणन्तु हीतव्यं यज्ञकोविदैः ।
 एवं बृहस्पतेरुक्तिरथ मुद्रा निगद्यते ॥
 मयूरी कुक्कुटी हंसी शूकरी च ऋगी तथा ।
 पञ्च मुद्रा विजानीयात् हौम्यद्रव्यग्रहे बुधः ॥
 न्युद्धेन पाणिना द्रव्यं तर्जनीरहितेन यत् ।
 आदाय ह्ययते विप्रैर्मयूरीं तां विदुर्बुधाः ॥
 अङ्गुठयन्विताः सर्वा अङ्गुल्युत्तानलचिताः ।
 हवनं क्रियते ताभिः कुक्कुटी सा प्रकीर्तिता ॥

* वल्लभं गुग्गाद्यपरिमाणं साङ्गुग्गापरिमाणं वा ।

† अस्मा शब्द कुत्रापि काये नास्ति, किन्तु आदर्गपुस्तकेषु सर्वेष्वेव धृतान्तां स एवात्र निवेदितः । अतुमीयते चेष्टं यत् अक्षेप्य अस्मैति पाठी लिपिकरप्रमादाज्जातः, तथा पाठे च अक्षय्यस्य विभीतकार्यतां वागीपथीगत्वेन तदर्थस्य सङ्गतिविरहीतं भवेत् । आद्य इत्यत्र च आद्या इत्येव पाठी युक्तः ।

विकनिष्ठा तु हसी स्यान्मुकुलाभा च शूकरी ।

मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैर्मृगी सैवोच्यते बुधै ॥

फलमूलयजौ श्रेष्ठा मुद्रा ज्ञेया शिखण्डिनी ।

जारणे भारणे चैव कुक्कुटी च प्रशस्यते ॥

वश्योच्चाटनपूर्वार्णां कर्मणा शूकरी मता ।

शान्तिके पीष्टिके कार्ये मृगी हसी प्रशस्यते ॥

कुक्कुटी पत्रपुष्पाणां शान्तिहोमे तु शूकरी ।

यवानाञ्च तिलानाञ्च हसी प्रोक्ता मनीषिभि ॥

या यत्र विहिता मुद्रा तथा तत्र तु होमयेत् ।

अन्यथा क्षुद्रयाद्यस्तु न कर्मफलभाग्भवेत् ॥

द्रवद्रव्यं सुवेणैव पाणिना कठिनं हवि ।

सुधा घृतं तथा मासं लाजानञ्जलिना यजेत् ॥

इत्यागमग्रन्थे उक्ते द्रव्यमानमथोच्यते ।

जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरिणू रजं स्मृतम् ॥

तऽष्टौ लिप्ता तु तास्त्रिस्त्रो राजसर्पप उच्यते ।

गौरस्तु ते त्रयं षट् च यवो मध्यस्तु ते त्रयं ॥

क्षुण्णलं पञ्च ते मापस्ते सुवर्णस्तु षोडशं ।

यलं सुवर्णाञ्जलवारं पञ्च चापि प्रकीर्तितम् ॥

स्यार्थो यथा ।

जालान्तरं गते भानी यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजं ।

प्रथमं तत्रमाणानां त्रसरिणुं प्रचक्षते ॥

वचनाज्जालान्तर्गतसूर्यकिरणसम्बन्धिं सूक्ष्मं रजस्त्रसरणुसम्भ

भवति, तेऽथै त्रसरेणवो लिच्चा भवति, ताम्बिलो लिच्चा राज-
सर्पपो भवति, ते त्रयो राजसर्पपा एको गौरसर्पपो भवति, ते
पट् गौरसर्पपा एकी मध्यमो यवः, ते मध्ययवास्त्रयः कृष्णलो
भवति, कृष्णलो गुञ्जेति पर्यायः, ते कृष्णलाः पञ्च मापो भवति,
ते षोडश मापाः सुवर्णो भवति, चत्वारः सुवर्णा एकं पलम् ।
यद्वा पञ्च सुवर्णा एकं पलमिति ज्ञातव्यम् । इति हेमपरिमाणम् ।
रौप्यपरिमाणमथोच्यते ।

द्वे कृष्णले रूप्यमापो धारणं षोडशैव ते ।
शतमानन्तु दशभिर्धारणैः पलमेव वा ।
निष्कं सुवर्णाचत्वारः कार्ष्णिकस्ताम्रिकः पणः ।
इति योगीश्वरेणोक्तं कृष्णलः पञ्च गुञ्जकाः ॥
रूप्यमाने नियोक्तव्यः धान्यमानमथोच्यते ।
व्रीहयश्च यदाद्यैव गोधूमाः कङ्गुसर्पपाः ॥
मापा मुद्गाः सप्तमाय अष्टमाय कुलत्यकाः ।
श्यामाकाद्यैव नीवारा जर्त्तिलाः* सगवेधुकाः ॥
कोविटारममायुक्तास्तथा वेणुययाश्च वै ।
ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येते श्रोपथाश्च चतुर्दश ॥
पलद्वयन्तु प्रसृतं मुष्टिरिका पलं स्मृतम् ।
अष्टमुष्टि भवेत्त्रिंशत्त्रिंशदष्टौ तु पुष्कलम् ॥
पुष्कलानि च चत्वारि चादृकः परिकीर्त्तितः ।
चतुरादृको भवेद्द्रोणः कुम्भो द्रोणद्वयं स्मृतः ॥

* अग्निष. कथ्यते शरिररश्मयमवक्षिण इति प्रश्नार्थविनागणिः ।

इति भविष्यपुराणीकम् । खारी द्रोणास्तु षोडश ।

यद्वा ।

पसञ्च कुडवः प्रस्य षाडको द्रोण एव च ।
 धान्यमाने नियोक्तव्याः क्रमशोऽमी चतुर्गुणाः ॥
 इत्येव धान्यमानोक्तिर्भूमिमानमयीच्यते ।
 परमाणु पर सूक्ष्मं चसरेणुर्महीरजः ॥
 जानाम्यज्ञाय लिप्ता च यूका चाथ यवोऽङ्गुलम् ।
 क्रमादष्टगुणान्वाहुर्यवानष्ट ततोऽङ्गुलम् ॥
 पङ्कजुल पदं प्राहुर्वितस्त्रिद्विगुणः स्मृतः ।
 हौ वितस्त्री ततो हस्तो ब्रह्मतीर्थो द्विविष्टनः ॥
 चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नानिका तदयुगेन तु ।
 क्षीणो धनुःसहस्रे हे गव्यूतिय चतुर्गुणा ॥
 द्विगुणं योजन तस्मात् प्रोक्तं संख्याविशारदै ।
 दशहस्तेन वंशेन त्रिणवस्ती निवर्त्तनम् ॥
 दश तान्येव गोचर्माममाह प्रजापति ।
 इति मत्स्यपुराणीक्तिरथ कच्छादि कथ्यते ॥
 • एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकच्छ प्रकीर्तितः ॥
 यथाकथञ्चिच्चिगुण प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 प्रातः पञ्चदश ग्रामा सायन्तु द्वादश स्मृताः ॥
 चतुर्विंशतिरायाच्या, पर निरगन स्मृतम् ।

इति ग्रासपरीमाणं* मुखाविकृतिकारणम् ॥
 एकैकं ग्रासमग्नीयादहानि त्रीणि पूर्व्वयत् ।
 अहयोपवसेदन्यमतिकच्छं चरन्नरः ॥
 इत्यादि धर्मशास्त्रोक्तमथान्यत्परिभाष्यते ।
 सम्मार्जिते भूप्रदेशे षोडश वाष्टहस्तकम् ॥
 मण्डपं वाथ कुरण्डं वा कृत्वा वेदिं प्रकल्पयेत् ।
 मण्डलं सर्व्वतोभद्रं स्त्रस्तिकं पद्ममेव वा ॥
 रजोभिः पञ्चवर्णैश्च लिखित्वा तत्र धान्यकम् ।
 राशीकृत्य तथा कुम्भं धवलं तत्र निक्षिपेत् ॥
 उदकीनाथ सम्पूर्ण्य श्रीधानि च निक्षिपेत् ।
 मदनं मधु पुष्पाणि पतपालाशसर्पपाः ॥
 अपामार्गो गुड्डीची च विडङ्गी गड्ढपुष्पिका ।
 विष्णुकान्ता महादेवी सर्व्वोपध्यं शतावरी ॥

यदा ।

कोष्ठ† मांसं हरिद्रे द्वे मुराशैलेयचन्दनम् ।
 वचा कचोरी मुस्ता च सर्व्वोपध्यः प्रकीर्त्तिताः ।
 सर्व्वोपध्यामप्यलाभे तु शतमूली प्रशस्यते ॥

यदा ।

यथा यथा च सम्प्राप्तं वस्तु तत्र विनिक्षिपेत् ।
 न्यधीधपिप्पलप्लचजम्बूचूततरुङ्गवाः ।

* परिमाणमिति ख पुस्तके पाठ ।

† कोष्ठमित्यत्र कुष्ठमिति ग पुस्तके पाठ ।

पल्लवाः पञ्च चैते स्युस्त्वचस्तेषामपि क्षिपेत् ॥
 वज्रमौक्तिकवैदूर्याः प्रबालखेन्द्रनीलकम् ।
 उक्तानि पञ्चरत्नानि नारदेन महर्षिणा ॥

यद्वा ।

सुक्ताफलं हीरकञ्च वैदूर्यं पद्मरागकम् ।
 पुष्परागञ्च गोमेद नील गारुत्मत तथा ॥
 प्रबालमुक्तान्येतानि महारत्नानि वै नव ।
 अभावे सर्वरत्नानां हिम सर्वत्र योजयेत् ॥
 यवव्रीहितिला मापाः कङ्कुय्यामाकमुद्गकाः ।
 इमानि सप्त धान्यानि गदितानि महर्षिभिः ॥
 अश्वस्थानाद्भजस्थानाद्दक्षीकात्सह्यमाद्भुदात् ।
 रष्यागोष्ठोद्भृताश्चैव सृदः सप्त प्रकीर्त्तिताः ॥
 पञ्चामृतानि गव्यानि भूखादीनि विनिक्षिपेत् ।
 पूर्वपात्रं न्यसेत्तत्र राजतं ताम्रमेव वा ॥
 यद्वा वंशमय पात्रं धान्यपूर्णं तथैव च ।
 वस्तु शुभ्रं न्यसेत्तत्र कलसे वरुणं न्यसेत् ॥
 प्रतिमा विन्यसेत्तत्र कर्पाहार्द्वविनिर्मिताम् ।
 तत्तल्लिङ्गकमन्त्रेण कर्म कार्यं विचक्षणैः ॥
 एतेनेदं कर्म कार्यं मन्त्रेण नियमो यदि ।
 तेन मन्त्रेण तत्कर्म कार्यं नान्येन निश्चयः ॥
 इदं कार्यमनेनेति दृश्यते च क्वचिद्विधिः ।

लिङ्गादेवेदमर्थत्वमेतेषां मन्त्रसंज्ञकाः ॥१७
 प्राजापत्यमुपांशु स्यान्मन्त्रः सावित्र एव च ।
 इत्युक्तं शौनकीये तु शौनकेन महर्षिणा ॥
 इत्येवं सर्वकर्मोपयोगिशस्त्रं समीरितम् ।
 विशेषो वक्ष्यते तत्र शान्तिकर्मणि † सर्वतः ॥

अथ अग्निनामानि ।

लौकिक. पावको ह्यग्निः प्रथमः परिकीर्तितः ।
 अग्निस्तु माहूतो नाम गर्भाधाने प्रकीर्तितः ॥
 पुंसवे चमसो नाम शोभनः शुभकर्मसु ।
 सीमन्ते ह्यनलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि ॥
 पार्थिवी नामकरणे प्राशनेऽन्नस्य वै शुचिः ।
 सभ्यनामा तु चूडायां व्रतादेशे समुद्भवः ॥
 गोदाने सूर्यनामा स्यात् कैशान्ते याजक. स्मृतः ।
 वैश्वानरो विसर्गे स्याद्वियाहे धनदः स्मृतः ॥
 चतुर्थीकर्मणि शिखी धृतिरग्निस्तथापरि ।

अपरे कर्मणीत्वर्थः ।

आयस्यस्तथाधाने वैश्वदेवे तु पावकः ॥
 ब्रह्माग्निर्गार्हपत्ये स्यादक्षिणाग्निरथेश्वरः ।
 विष्णुराहवनीये स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽन्नयः ॥
 लक्षहोमेऽभीष्टदः स्यात्कीटिहोमे महाशन ।

• किं लिङ्गादेवमर्थत्वमेतेषां ते मन्त्रसंज्ञका इति च क पुस्तके पाठ ।

† तत्पञ्चानिकर्मणि इति च ग-पुस्तके पाठ ।

एके घृतार्चिषं प्राहुरग्निध्यानपरायणाः ॥

रुद्रादी तु सृष्टो नाम गान्तिजे शुभकृतया ।

आदिगम्दाप्रघुरुद्रसृत्युरुद्रातिरुद्रा लभ्यन्तेः ।

पीष्टिके धनद^१यैव क्रोधाग्निशाभिचारके ॥

वश्यायै वशकृतोक्तो वनदाहे तु शोषकः † ।

उदरे जाठरो नाम क्रध्यादः शवभक्षणे ।

समुद्रे बाडवो नाम लघे संवर्त्तकस्तथा ॥

सप्तविंशतिसख्याता अग्नयः कर्मसु श्रुताः ।

तं तमाह्वयं होतव्यं यो यत्र विहितोऽनलः ॥

अन्यथा विफलं कर्म सर्वं तद्राघसं भवेत् ।

आदित्यादिग्रहाणाञ्च साम्प्रतं अग्निरुच्यते ॥

आदित्ये कापिलो नाम पिङ्गलः सोम उच्यते ।

धूमकेतुस्तथा भौमे जठरोऽग्निर्बुधे श्रुतः ॥

बृहस्पतेर्गिखी नाम शुक्ले भवति हाटकः ।

शनैश्वरे महातेजा राहौ केतौ हुताशनः ॥

कराली धूमिनी खेता लोहिता नीललोहिता ।

सुपर्णा पद्मरागा च सप्त जिह्वाः प्रकीर्त्तिताः ॥

इति विधानपारिजाते अग्निनामानि । पाप्ने ।

इति परिभाषामकरणम् ।

* लभ्यन्ते इत्यत्र लभ्यन्ते इति ख पुस्तके पाठ ।

† धनद इत्यत्र वनद इति ग-पुस्तके पाठ ।

‡ शोषक इति ग पुस्तके पाठ ।

अधुना वक्ष्यमाणसर्वविधानीपयोगिजलयात्राविधानम् ।

वशिष्टः ।

शान्तिकं पीष्टिकं वापि जलयात्रां विना बुधः ।

कुरुते यदि वा मोहात्मकं तस्य च निष्फलम् ॥

तद्गागादिप्रतिष्ठासु देवतायतनादिषु ।

लक्ष्मणे कीटिहोमेऽयुतहोमे तथैव च ॥

व्रतीक्षणे महादाने यज्ञे वा वितते शुभे ।

व्रतीक्षणे व्रतीद्यापने इत्यर्थः ।

जलयात्रां पुरा कृत्वा श्रेष्ठकर्म समाचरेत् ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि जलयात्राविधिं शुभम् ।

यज्ञशान्तामतिक्रम्य ऋत्विग्भिर्वाह्यैः सह ॥

यजमानः सपत्नीकः सुहृद्भ्युजनेर्षितः ।

अश्वारूढो गजारूढो यस्त्रालद्वारभूषितः ॥

गृहीत्वोपस्करं सर्व्वं गन्धपुष्पाद्यतादिकम् ।

सुवासिन्योऽग्रतः कृत्वा सर्वांलद्वारभूषिताः ॥

जलाग्रयं ततो गच्छेद्भीतवादिष्वनिस्त्रनैः ।

अनिन्द्यश्च ह्रदं गच्छेन्नदीष्वथ समुद्रगाम् ॥

रैमरालतताम्रान् वा मृन्मयान् कलगान् शुभान् ।

गृहीत्वा गन्धपुष्पाद्यैरक्षितान् सहृद्वान् नवान् ॥

जलाग्रयं समासाद्य तीरे गोमयलेपिते ।

चतुरस्रे कृते चैत्रे तत्र स्वस्तिकमालिखेत् ॥
 यवैर्वा तण्डुलैर्वापि पद्ममष्टदलं लिखेत् ।
 चत्वारः कलशाः स्थाप्याद्यत्तुर्दिक्षु विचक्षणैः ॥
 तावन्तश्च* पुनः स्थाप्याः कोणेषु च समाहितैः ।
 तत्र सम्पूजयेद्देवं वरुणं यादसां पतिम् ॥
 जलमातृशु सम्पूज्य जीवमातृस्तथैव च ।
 कलशाग्नेयकोणे च स्वस्तिकादिकमण्डले ॥
 मत्की कूर्मी च वाराही दर्दुरी मकरी तथा ।
 जलूकी तन्तुकी चैव सप्तैता जलमाढकाः ॥
 कुमारी धनदा नन्दा विमला मङ्गला बला ।
 पद्मा चेति च विख्याताः सप्तैता जीवमाढकाः ॥
 ऊर्ध्वैर्लक्ष्मीर्महामाया यानदेवी तथैव च ।
 वारुणी निर्भला गोधा सप्तैताः स्थलमातरः ॥
 एता अपि प्रपूज्याथ दिक्पालान् दिक्षु चार्घयेत् ।
 दीपान् समन्तात्प्रज्वाल्य देवतानां विसर्जनम् ॥
 घृतेन वाथ दध्ना वा जले दद्यात्ततो वलिम् ।
 अद्भ्यः स्वाहेत्यादिमन्त्रैर्दादगस्तुवक्त्रेण तु ॥

ते च मन्त्रा वाजसनेयके अश्वमेधप्रकरणेऽधीताः ।

अद्भ्यः स्वाहा, वारुणी स्वाहा, उदकाय स्वाहा, तिष्ठ-
 न्तीभ्यः स्वाहा, स्तवन्तीभ्यः स्वाहा, सन्दमानाभ्यः
 स्वाहा, कूप्याभ्यः स्वाहा, सृद्याभ्यः स्वाहा, धार्याभ्यः

स्वाहा, अर्णवाय स्वाहा, समुद्राय स्वाहा, सरिराय
स्वाहा ।

इति यथादैवतं त्यागः कार्यः ।

ततो वरुणप्रार्थना ।

प्रतीचीश नमस्तुभ्यं सर्वाघौघविनाशन ।
पवित्रं कुरु मां देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि भगवन् यन्मया कृतम् ।
तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादाज्जलाधिप ॥
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यावान् विधिरस्तुष्ठितः ।
स सर्वस्वत्प्रसादेन पूर्णो भवत्वपांपते ॥
गृहीत्वा तु ततः कुम्भान् पञ्चपल्लवसंयुतान् ।
हत्वा सुवासिनीदोःपु गीतवादित्रनिस्त्रयैः ॥

दोःपु हस्तोपु ।

यागभूमि समागच्छन् मध्ये मार्गे वलिं क्षिपेत् ।
उपनिष्य तथा भूमिं श्रुतेनामेन वा तथा ॥

तत्र मन्त्राः ।

ॐ नमो भगवते क्षेत्रपाल भासुर त्रिनेत्र ज्वालामुख
श्रवतर श्रवतर कपिल पिङ्गल ऊर्ध्वक्षेत्र जिह्वानलन
क्षिन्धि क्षिन्धि भिन्धि भिन्धि कुरु कुरु मुरु मुरु चल चल
नल लल ह्रीं ह्रीं हूं हूं वलिं गृह्णाण स्वाहा । इति ।
यज्ञमण्डपदारे च कुर्यात्प्रीराजनं ततः ।
यज्ञमण्डपमध्ये च स्वापयेद्देदिकोपरि ॥

कुम्भानिति शेष ।

दारेण पथिमेनैव प्रवेशी नेतरण तु ।

इति जलयात्रा ।

अथ सर्वकर्मार्हभूतपुण्याहवाचनविधानम् ।

तच्च येषां शाखाया कल्पसूत्रादौ विस्तृत सङ्घितं वा अभिहितमस्ति तैस्तदेव अनुष्ठानव्यम् ।

बह्वक्ष्य वा स्वशाखोक्त यस्य यावत्प्रचोदितम् ।

तेन तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतो भवेत् ॥

इति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनस्मरणात् । येषां वाजसनेयी प्रभृतिशाखिना गृह्यादौ नोक्त तैश्च बह्वक्षपरिशिष्टोक्त शौनकाद्युक्त वा शास्त्र सर्वशाखाप्रत्ययमेक कश्मति जैमिनिस्मरणात् ।

यन्नाम्नात स्वशाखाया पारक्यमविरोधि यत् ।

विद्वद्भिन्नादनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥

इति सङ्ग्रहवचनाच्च । स्मृतिप्रणेतृणां मन्वादीनां सर्वसाधारण्येन प्रवृत्तेश्च ।

अथ पुण्याहवाचनम् । स्मृतिसङ्ग्रहे ।

पुण्येऽहनि तु सम्प्राप्ते विवाहे चैलके तथा ।

व्रतबन्धे च यज्ञादौ तथा जननकर्मणि ॥

गृहहारभ्ये धनप्राप्ते तीर्थाभिगमने तथा ।

नवग्रहमखे शान्ती अङ्गुतानां तथैव च ॥

गृहप्रवेशने चैव ग्रामस्याभिनिविगने ।
 गजबन्धे तुरङ्गाणां दासेराणाञ्च सङ्ग्रहे ॥
 सर्वेषु कर्ममात्रेषु प्रारम्भे स्वस्तिवाचनम् ।
 अहद्विशाहमात्रेषु न कुर्यात्पुखवाचनम् ॥
 वाचनीया द्विजाः सम्यग्वेदशास्त्रपरायणाः ।
 न तत्र कुनखी काणो हीनाङ्गोऽङ्गाधिकस्तथा ॥
 घयरोगी च कुष्ठी च श्यावदन्तोऽभिगस्तकः ।
 बन्धय विधुरो वाग्मी क्रूरस्तु शूलसेवकः ॥
 वकहत्तिश्च दम्भी च हेतुको ज्ञानदुर्बलः ।
 सद्योपपत्तिरुत्पत्तिर्यसनी सोमविक्रयी ॥
 कन्याविक्रयकृदाजिविक्रयी पिशुनोऽनृतः ।
 लांकदुष्टः पराधीनो राजद्रोहपरायणः ॥
 एते चान्ये च विप्राश्च न वाच्याः स्वस्तिवाचने ।
 ताम्बूलमक्षता द्रव्यं दूर्वा पुष्पाणि चन्दनम् ॥
 कुङ्कुमाक्षानि पात्राणि अक्षताः कुङ्कुमान्विताः ।
 पुण्यतीर्थोदकं सम्यङ्ङिधाय कलशे शुभे ॥
 सुवर्णं फलपुष्पाणि द्रव्यमात्रं निधापयेत् ।
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः ॥
 निषण्णो मङ्गले पीठे स्थिता अन्ये द्विजातयः ।
 सुदूर्वापाणयः सर्वे शुचयः शुचियामसः ॥

कालज्ञानादिकं कुर्यादनुष्णातो द्विजातिभिः ।
 उद्धृत्य सपिधानन्तु कलसं हेमपूरितम् ॥
 पद्मासनसमाविष्टो नमस्कुर्यात्प्रयत्नतः ।
 पश्चात्प्रजापतिरिति ब्रूयुः प्रयतमानसाः ॥
 पुण्याहं वाचयिष्येऽहमिति वाचयिता वदेत् ।
 वाच्यतामिति भाषन्ते वक्तारस्य सुतेजसः ॥
 अथो जाते च शकुने सामगायसि-पूर्वकम् ।
 ऋचं सर्व्वं सह ब्रूयुस्ततो वाचयिता द्विजः ॥
 शोमुक्तिपूर्वं पुण्याहं भवन्त इति भाषते ।
 परे ब्रुवन्त्विति ब्रूयुरे पुण्याहस्त्रितोत्रे ॥
 पुनरप्येवमेव द्विः कृत्वा पुण्याहवाचनम् ।
 ततः स्वस्ति न इन्द्रेति* ऋचं ब्रूयुः सहोभये ॥
 ततो वाचयिता पूर्व्वर्मी स्वस्तीत्यभिधाय तु ।
 पश्चाद्भवन्त इति च ब्रुवन्त्विति प्रभाषते ॥
 ॐ स्वस्तीति तथैवान्ये प्रतिब्रूयुस्ततः परम् ।
 प्रारिप्सितं चतुर्थोक्त्वा कर्म वाचयिता ततः ॥
 स्वस्तीत्याद्यं ब्रुवन्त्वेव† पूर्व्ववत्समुदीरयेत् ।
 वक्तारस्य चतुर्थ्यन्त-तत्तत्कर्म्मोक्तिपूर्व्वकम् ॥
 स्वस्तीति च प्रतिब्रूयुरथ सर्व्वेऽपि ते द्विजाः ।

* स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा, स्वस्ति न, पूषा विशवेदा । स्वस्ति नसाध्यो परिष्ट-
 मेति, स्वस्ति नो वृद्धश्रतिर्दधातु । (१२५, १६म यजु ।)

† सुवमेव इति न पुस्तके पाठः ।

ऋध्यामस्तोममित्यादिः ऋचं द्रूयुः सङ्घोच्चकैः ॥
 ततो वाचयिता ऋडिं भवन्त इति-पूर्व्वकम् ।
 बृषन्त्विति वदन्त्यन्ये* द्रूयुरोमृध्यतामिति ॥
 एवमेवोभयेऽपि द्विरभ्यसेयुरिदं पुनः ।
 पुण्याहादेस्त्रिरभ्यासे मन्द्रमध्येच्चनिस्त्रनाः ॥
 आथयेरन्निमे सर्व्वं यथागमपरम्परम् ।
 ततो वाचयिता कुम्भजलं संस्कार्य्यमूर्द्धनि ॥
 किञ्चिस्त्रिञ्चेत्तथैवान्ये द्रूयुश्च विविधाग्निपः ।
 आपो हि षादयस्त्रिस्रः‡ शन्नो देवीऽ ऋचैकया ॥
 ईशानावार्याणांमिति॥ शुद्धवत्यघमर्षणम् ।
 तरस्य मन्दीति सूक्तं॥ सर्व्वपापप्रणोदनम् ॥
 पवस्व सोमः॥ इत्यादि ऋग्भिः प्रोच्य समन्ततः ।
 पुण्याहं वाचयित्वैवं सर्व्वकल्याणवान् भवेत् ॥

* ऋध्यामस्तोम अनुयाम वाजमा नो मन्त्र सरयेऽपिपयातम् ।

यगो न पक्व मधु गोध्नतरा भूतामी अग्निमी, कामसुभा ॥ (१०म, १०६पू, ११सक् ।)

† वदेदन्ते इत्येव श्रौतकोष* पाठ समीचीन ।

‡ आपो हि षा भग्नीभुव ष्वा न ऊर्ज्वे दघात न ।

महे रणाय चचचे ॥ (११प, ५०म, यजु ।)

§ शन्नो देवीरभित्ये आपो भवन्तु पीतये । शयीरभिसवन्तु न ॥ (१६प, १२म, यजु ।)

॥ ईशानावार्याणां चघन्तीघर्षणीनाम् । अपो याचामि भेवजम् ॥ (१०म, ८पू, ५सक् ।)

॥ तरस्य मन्दी धावति धारा सुतस्त्रार्भस । तरस्य मन्दी धावति ॥ (६म, ५८पू, १सक् ।)

•• पवस्व सोम पीतये इधेन्द्रस्य हादिं सोमधाममादिश ।

पुत्रा भो वाधादुरितानि पारय चेषविदि दिश आहा निषृण्वते ॥ (२म, ७१पू, ८सक् ।)

स्वस्तिवाचनमेतत्तु सर्वेषामृद्धिकर्मणाम् ।
आदावन्ते च कर्त्तव्यमिति यन्नविदो विदुः ॥

इति शौनकीये पुण्याहवाचनम् ।

प्रयोगपारिजाते हारीतेनात्र विशेष उक्तः ।

पुण्याहवाचनं पूर्वं सतारं ब्राह्मणस्य च ।
तदेव च निरोद्धारं कुर्यात्क्षत्रियवैश्यायोः ॥

इति पारिजाते यमः ।

अवनीकृतजानुमण्डल इत्यादि हेमाद्रिप्रयोगं सर्वकर्मसाधारणं
पुण्याहवाचनम् । तथाच शौनकीये ।

पुण्याहवाचनविधिं वक्ष्यामोऽयं यथाविधि ।
योक्तव्यः* कर्मणामादौ अन्ते चोदयसिऽये ॥
अर्चिता ब्राह्मणाः पूर्वं गन्धमाल्यैः सदक्षिणैः ।
तिष्ठेयुः प्रान्मुखा युग्मा वक्तारो दर्भपाणयः ॥
उदङ्मुखो वाचयिता तिष्ठेदेभ्यश्च† दक्षिणे ।
बिभ्रत्पूर्णमपां कुम्भं पिहिताननमर्चितम् ॥
तत्रादावाप इत्येवं वदेद्वाचयिता ततः ।
वक्तारोऽपि शिवा आपः सन्त्वित्येवं भुवन्त्यथ ॥
गन्धा इति वदेदेकः सुमङ्गल्यमितीतरे‡ ।
वदेत्पूर्वं सुमनस इत्येवमपरेऽपि च ॥

* प्रयोग इति ख-पुस्तके पाठः ।

† तिष्ठेदेभ्यश्च इति ग-पुस्तके पाठः ।

‡ सुगन्धा पान्वितीतरे इति क-पुस्तके पाठः ।

सोमनस्यमिति ब्रूयुरनुशब्दान्तमत्तराः ।
 पथादक्षत इत्येव ब्रूयाद्वाचयिता ततः ॥
 अन्येऽक्षतञ्चारिष्टञ्चास्त्वित्येवं ब्रूयुरर्चिता ।
 ततो वाचयिता विप्रो दक्षिणा इत्युदीरयेत् ॥
 स्वस्तिशब्दाद्यमुच्चार्य दक्षिणाः पान्त्वित्तीतरे ।
 बहु देयमिति ब्रूयुरनुशब्दान्तमत्तराः ॥
 कर्त्ताय दक्षिणं जानु पातयित्वा महीतले ।
 उदङ्मुखो जपेत्सूक्तं त्र्यहयेत्येवमादिकम् ॥
 जपित्त्वोत्थाय तं कुम्भं विभ्रत्तिष्ठन्नुदङ्मुखः ।
 मनः समाधीयतामित्येव वाचयिता वदेत् ॥
 समाहितमनसः स इत्येव प्रब्रुवन्त्यथ ।
 प्रसीदन्तु भवन्त इत्येवं वाचयिता वदेत् ॥
 प्रसन्ना, स इति प्रीता, प्रतिब्रूयुरथेतरे ।
 शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिर्ऋद्धिरविघ्नमित्यनुकृमात्* ॥
 आयुष्यमारोग्यमिति शिवं कर्म तथापि च ।
 कर्मधर्मवेदशास्त्रधनधान्येष्टसम्पदः ॥
 अनुशब्दान्तमुच्चार्य वाचयित्वा तथा परे ।
 प्रजापति प्रीयतामित्येव वाचयिता वदेत् ॥
 परे प्रथममुच्चार्य प्रीयतां भगवानिति ।
 गोमयेनोपलिप्यीर्षीं रङ्गवल्गिकयार्चयेत् ॥

* तथा पुष्टिञ्चद्वयविप्रान्यनुकृमादिति ग पुस्तके पाठः ।

प्रस्थधान्योपरि स्थाप्यं पूर्णं हि कल्पमद्वयम् ।
दक्षिणे चोत्तरे चैव सुवर्णेन समन्वितम् ॥

तत्रमाणमुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ।

यत्रोद्वाहप्रतिष्ठादौ कुम्भा स्युरभिषेचने ।
पञ्चदशाङ्गुलविपुलमत्सेधः षोडशाङ्गुलः ॥
द्वादशाङ्गुलकं मूलं सुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ।
पुण्याहवाचनञ्चैव ब्राह्मणस्य विधीयते ।
तदेव च निरोद्धारं कुर्यात्तत्रत्रियवैश्वयोः ॥
इति पुण्याहवाचने विशेषविधानम् ।

अथ सर्वकर्मार्हाद्भूतं विनायकशान्तिविधानम् ।

तस्य अनिष्टनिवृत्तिफलकत्वेन काम्यत्वेऽपि
एवं विनायकं पूज्यं ग्रहांसैव विधानतः ।
कर्मणां फलमाप्नोति

इति याज्ञवल्क्येन सर्वकर्मार्हाद्भूतोक्तेः ।

याज्ञवल्करः ।

विनायकः कर्मविघ्नसिद्धार्थं विनियोजितः ।
गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्राह्मणा तथा ॥
तेनोपग्रष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलमुण्डाय० पश्यति ॥

कापायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्यजैर्गर्द्भैरुष्टैः सहैकवावतिष्ठते ॥
 व्रजत्रापि तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ।
 विभना विफलारम्भः स सीदत्यनिमित्ततः ॥
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भमद्भना ॥
 आचार्यत्वं शोचियद्य न शिथोऽध्ययनं तथा ।
 वणिग्लाभश्च नाप्नोति कृषिश्चापि कृषीबलः ॥

अथ तस्य प्रयोगो यथा ।

स्रापनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्पपकल्केन साज्येनोक्तादितस्यः तु ॥
 सर्वोपधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाचा द्विजाः शुभाः ॥
 अश्वस्थानाद्भजस्थानाद्दक्षीकात्सद्भमाद्भुदात् ।
 मृत्तिकां रोचनां गन्धं गुग्गुलुश्चापु निक्षिपेत् ॥
 या आहृतास्त्वेकवर्णेशतुर्भिः कलमैर्द्भुदात् ।
 चन्दनागुरुकसूरीकपूर्वाद्याः सुगन्धयः ॥
 चम्पुखानुडुहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं ततः ।
 सहस्राक्षं शतधारमृपिभिः पावनं कृतम् ॥
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ।
 भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्यो वृहस्पतिः ॥

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भग सप्तर्षयो ददु ।
 धत्ते केशेषु दीर्भाग्य सीमन्ते यच्च मूर्धनि ॥
 ललाटे कर्णयोरत्नोरापस्तद्व्रन्तु ते सदा ।
 स्नातस्य सार्पपैस्तैलैः सुवेषीदुस्वरेण तु ॥
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन प्रतिगृह्य च ।
 मितश्च सम्मितश्चैव तथा शालकटहटी ॥
 कुष्माण्डो राजपुत्रयेत्येतैः* स्वाहासमन्वितै ।
 नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ॥
 दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्व्वत ।
 कृताकृतास्तण्डुलाश्च पल्लौदनमेव च ॥

कृताकृतान् सकृदवहृतान्, पल्लौदन तिलपिष्ट ओदन इत्यर्थः ।

मत्स्याम् पक्वास्तथैवामान्नासमेतावदेव तु ।
 पुष्य चित्र सुगन्धश्च सुराश्च त्रिविधामपि ॥

गौडी पैथी माध्वी चेति त्रिविधा सुरित्यर्थ ।

मूलक पूरिकापूपास्तथैवीण्डेरकस्रज † ।
 दध्यसं पायसश्चैव गुडमिश्रं समोदकम् ॥
 एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा तत शिर ।
 विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ॥
 दूर्वासर्पपुण्याणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ।

* त्वतैरित्यत्र त्वन्ने इति न पुस्तके पाठ ।

† वैरिणिकस्रज इति च पाठ याज्ञवल्क्यसंहितायाम् ।

रुपं देहि यशी देहि भग भवति देहि मे ।
 पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥
 ततः शक्ताम्यरधरः शुकुमाल्यामुलेपनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्दस्तधुम्भं गुरोरपि ॥
 एवं विनायकं पूष्येति ।

उण्डेरकास्तण्डुलविकारा अपूपविशेषाः ।

अथास्य ऋष्टप्रयोगः । राजाः गौरसर्पपकल्कादिसामर्थी
 सम्पाद्य शुभे सुहृत्ते कृतनित्यक्रियाऽमुकप्रयोजनसिद्धार्थं विना-
 यकशान्तिं करिष्ये इति सङ्गम्य श्रुताध्ययनवन्तं ब्राह्मण-
 माचार्यत्वेन ब्रुत्वा चतुरोऽन्यान्ऽन्वित्विजो ब्रुत्वा च ऋत्विग्भिः सह
 आचार्येण कर्म कारयेत् । तत आचार्यः शुभे सम्मार्ज्जिते
 देशे पञ्चवर्णैः पिष्टैर्भद्रासनार्थमेकं स्रस्तिकं कृत्वा तत्र रक्त-
 मानुडुहं चर्म उत्तरलोमं प्राग्गीवं संस्थाप्य तत्र श्रीपर्णादि-
 पीठं निधाय श्वेतवस्त्रेणाच्छाद्य तस्य चतुर्दिक्षु कृतस्रस्तिक-
 मण्डलेषु अत्रणास्फुटितैकवर्णांश्चतुर कलशांश्चन्दनादिचर्चितान्
 पुष्पमालावेष्टितकण्ठान् वस्त्रवेष्टितांश्च धान्यरागौ निधाय
 ऋदोदकेन नदीसङ्गमोदकेन वा कलशानापूर्थ्यं समन्तकं स्थाप-
 यित्वा

उद्धृतासि वराह्णेण क्षण्येन भतबाहुना ।

आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रमोचय ॥

इति मन्त्रेण पञ्च मृदः प्रक्षिप्य

गन्धदारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीपिणीम् ।

ईश्वरीं सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् ॥

इति मन्त्रेण चन्दनादिगन्धात्रिचिप्य गुग्गुलमपि निचिप्य सह-
कारादिपल्लवान्निधाय पूर्णपात्रं विन्द्यस्य तेषु वरुणं षोडशोप-
चारैः सम्पूज्य स्वशाखोक्तां शान्तिं पठित्वा भद्रासनस्थोत्तरे देशे
ऐगान्यां वा पीठादिषु विनायकम् अम्बिकाञ्च वक्ष्यमाण-
मन्त्राभ्यामावाहनप्रभृतिभिरुपचारैः सम्पूजयेत् ।

मन्त्रौ तु ।

ॐ तत्पुरुपाय विद्महे वक्ततुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती

प्रचोदयात् ॥ १ ॥ ॐ सुभगायै विद्महे काममालिन्यै

धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ २ ॥ इति ।

अथ स्वशाखोक्तेन विधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य चरुं उपयित्वा
आज्यभागान्तं कृत्वा गन्धाज्यलोलीकनेन गौरसर्षपकल्केन
उहर्तिताङ्गं सर्वोपधिचूर्णेचन्दनागुरुकस्तूरिकादिभिश्च विलिताङ्गं
यजमानं भद्रासने उपवेश्य स्वगृह्णादिमार्गेण स्वस्तिवाचनं
कुर्यात् । अथ ऋत्विक्सहित आचार्यः पतिपुत्रवतीभिः पुर-
न्त्रीभिः कृतनीराजन यजमानमभिषिञ्चेत् । तत्र पूर्वदेशाव-
स्थितं कुम्भमादाय

सहस्राक्ष शतधारश्रुपिभि पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥

इति मन्त्रेणाभिषिच्य ततो दक्षिण कुम्भमादाय

भग ते वरुणो राजा भगमिन्द्रो वृहस्पतिः ।

• भगमिन्द्रस्य वायुय भगं सप्तर्षयो ददुः ॥

श्रुत्वा नेन मन्त्रेणाभिषिच्य पश्चिमदिगवस्थितं कुम्भमादाय

यत्ते केशेषु दीर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।

ललाटे कर्णयोरक्षोरपस्तदृघ्नन्तु ते सदा ॥

इति मन्त्रेणाभिषिच्य उत्तरं कुम्भमादाय

सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥

इति मन्त्रैस्त्रिरभिषिञ्चेत् । अथाचार्यः स्वसव्यपाणिगृहीत-

कुशान्तरिते यजमानशिरसि सार्धपं तैलमीदुम्बरेण सुवेणादाय

पङ्कजतीर्जुह्यात् ।

तत्र मन्त्रा यथा ।

ॐ मिताय स्वाहा । यथादेवतं त्वागः । ॐ सम्मिताय

स्वाहा । ॐ शालाय स्वाहा । ॐ कटइटाय स्वाहा ।

ॐ कुष्माण्डाय स्वाहा । ॐ राजपुत्राय स्वाहा ।

इति यजमानशिरसि हुत्वा एतैरेव पङ्क्तिर्मन्त्रैस्तस्मिन्नग्नी पूर्वं-

कृतं चरुं हुत्वा होमशेषं समाप्य अग्नेः सम्मतात् प्रागादिदिक्षु

इन्द्रादिब्रह्मान्तेभ्यो देशदेवेभ्यः*स्तत्तस्मिद्भ्रकर्मन्त्रैः सदीपान् बलीन्

दत्त्वा यजमानं स्नापयेत् । अथ स्नातः शुक्लाम्बरधरो यजमानो

गुरुणा सहितो विनायकाय अम्बिकायै च किञ्चिदवहृतसम्पूर्ण-

वहृततण्डुलांस्तिलपिष्टमिश्रितौदनं पक्वापक्वान् मत्स्यान् तथा-

* देशदेवेभ्य इत्यत्र देशदेवेभ्य इति साधोयान् पाठः । देशादिकुसुमन्त्रीया
देशाभ्य इत्यर्थः ।

विधमांसं मूलकं पूरिकापूपान् वर्तुलपिष्टविकारान् उण्डेरका
अपूपमेदास्तत्स्रजः दध्यन्नं पायसं सगुहपिष्टमोदकांश्च उप-
हारत्वेन द्वयोर्गणेशाम्बिकयोर्विचित्राणि पुष्पाणि विविधां सुरा-
मपि निवेदयेत् प्रत्येकम् । मत्स्यस्थाने माषादिः, सुरास्थाने
लवणसहितं चीरं देयमिति शिष्टाः । ततः पूर्वोक्तगायत्रीभ्यां
दूर्वासर्षपयुक्तं पुष्पाञ्जलिं निवेद्य विनायकमुपतिष्ठेत् ।

उपस्थानमन्त्रा यथा ।

रूपं देहि यशो देहि भगवन् देहि मे भगम् ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥

अथ अम्बिकोपस्थानम् । तदुपस्थानमन्त्राः ।

रूपं देहि यशो देहि भगं भवति देहि मे ।

पुत्रान्देहि इत्यादि समानम् ॥

अथाचार्यैः शूर्पे कुशानाम्नीर्थे उपहारशेषं कृताकृतं तण्डुलादि-
मोदकान्तं तत्र निधाय चतुष्पथं गत्वा तत्रोपलिय वक्ष्यमाण-
मन्त्रैर्बलिं निदध्यात् ।

मन्त्राश्च यथा ।

बलिं ऋहन्त्विमे देवा आदित्या वसवस्तथा ।

मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पद्मगा अहाः ॥

असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरस्तथा ।

शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवारः ॥

जम्भकारः* सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः ।

दिक्पाला लोकापालाय ये च विघ्नविनायकाः ॥

जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।

मा विघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ।

सौम्या भवन्तु तृताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥

एवं बलिं दत्त्वा गृहमागत्य आचम्य वस्तुद्वयसहितां दक्षिणां
सप्रतिमामाचार्याय दत्त्वा ऋत्विग्भ्यश्च केवलां दक्षिणां दत्त्वा
ब्राह्मणान् भोजयित्वा च तदाशिषी गृह्णीयात् ।

इति विनायकशान्तिविधानम् ।

अथ सर्वकर्मसाधनं ग्रहशान्तिविधानम् ।

तस्य श्रीकामः शान्तिकामो वेति फलसंयोगेऽपि

एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।

कर्मणां फलमाप्नोति

इति याज्ञवल्क्येन सर्वकर्मसाधारणत्वोक्तेः । तच्च येषां शाखिनां
स्वगृह्यादावभिहितं तैस्तदेवानुष्ठेयम् । बह्वर्षं वा स्वगृह्योक्त-
मित्यादि स्मृतेः । येषां च स्वगृह्यादी नोक्तं तैर्याज्ञवल्क्यादि-
स्मृत्युक्तमनुष्ठेयं स्मृतीनां सर्वसाधारण्येन प्रवृत्तेः ।

याज्ञवल्क्यः ।

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।

इष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि ॥

सूर्यः सोमी महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः ।
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतयेति ग्रहाः स्मृताः ॥
 ताम्रकात्स्फटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णकादुभौ ।
 रजतादयसः सीसात्कांस्थात्कार्थ्या ग्रहाः क्रमात् ॥
 स्वर्णैर्वा घटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकेषु वा ।
 यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥

स्वर्णकादुभाषिति हयो स्वर्णमयत्वम् ।

गन्धाच्च बलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलः ।

कर्त्तव्या मन्ववन्तश्च चरवः प्रतिदेवतम् ॥

आकृष्येन † इमं देवान् अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्सः † ।

सहुध्यस्वेति‡ च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥

* आकृष्येन रजसा वर्तमानो गिवेशयन्नस्त सख्यं च ।

द्विरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पशान् ।

(१म २५ सू. २५ सू. १)

† इमं देवा अरुपर्वं सुबद्ध महते सचाय महते क्लोड्राय महते आगराज्याधिभस्त्रे-
 न्द्रियाय । इममसुथ्य पुत्रमसुथ्यै पुत्रमसुथ्यै पुत्रमसुथ्यै विभ एष वोऽमी राजा
 सोमोऽथाक ब्राह्मणानां राजा ।

(२म ४० म यजु १)

‡ अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्सति पुषिय्या अयम् ।

अयं देवांसि जिवति ॥

(८म, ४४ सू. १२ सू. १)

§ सहुध्यस्वः प्रतिश्रावति त्वमिटापूर्णे सस्रजिया मयध

अजिनुस्यस्ये अङ्गुपरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥

(१५ सू. ५४ सू. यजु. १)

वृहस्पते अतियदर्थ्यः॥१॥ यैवान्नात्परिस्रुतः॥ १ ॥
 शनो देवीः॥स्तथा काण्डात्॥ केतुं कण्डमिमास्तथा ॥
 अर्कः पलाशः खदिरस्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाथ समिधः क्रमात् ॥
 एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चीरेण वा युताः ॥
 गुडोदनं पायसञ्च हविषं चीरपाष्टिकम् ।
 दध्णोदनं हविष्यूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च ॥
 दद्याद्ब्रह्मक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथान्नाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 धेनुः शङ्खस्तथानड्वान् हेम वासो हयः क्रमात् ।
 कृष्णा गौरायसङ्क्राम एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥
 यस्य यश्च यदा दुस्यः तदा यत्नेन पूजयेत् ॥
 ब्रह्मणैपां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥

- * वृहस्पते अतियदर्थ्यं अर्कं तु मदिभाति क्रतुमञ्जरीषु ।
 यद्दीदयन्त्वं वसन्ततमजात तदध्यासु द्रविण धिष्टि विषम् ॥ (२म. २२सू. १५सूक् ।)
 † अत्रान् परिश्रुतो रस ब्रह्मणा व्यपिषत् चत पय सोम प्रजापति । अतैन सस्य-
 मिन्द्रियम् । विपानष्टं गुणमन्धस इन्द्रस्येन्द्रियमिन्द्रियोऽश्वतथधु । (१८अ. ०१म. यजुः ।)
 ‡ शमी दीवीरिति मन्त्र १० पृष्ठे प्रदर्शितः ।
 § काण्डात्काण्डाग्ररोहन्ति परुष परुषस्यारि ।
 पवा गो दूर्वा प्रतनु सहस्रेषु शतेन च ॥ (१२अ. २०म. यजुः ।)
 ¶ केतुं कण्डं न केतवे पयो मर्था अपेक्षते । समुषदिरजायथाः ॥ (१म. ६सू. २५सूक् ।)
 ॥ स त यत्नेन पूजयेदिति न-पुस्तके पाठ ।

अहाधीना नरेन्द्राणामुच्छायाः पतनानि च ।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा यहाः ॥
पन्वत्सर्वमद्भजातं द्वितीयस्तवके षष्ठ्यते ।

इति याज्ञवल्क्योक्तपद्मशान्तिविधानम् ।

अथ सर्वकर्मोपयोगि सर्वतोभद्रमण्डलादिकमुच्यते ।

तदुक्तं शारदातिलके ।

चतुरस्रे चतुष्कोणे* कर्णसूत्रसमन्विते ।
चतुर्ध्वपि† कोष्ठेषु कोणे सूत्रचतुष्टयम् ॥
मध्ये मध्ये यथा मत्स्या भवेयुः पातयेत्तथा ।
पूर्वापरायते हे हे मन्त्री धाम्योत्तरायते ॥
पातयेत्तेषु मत्स्येषु समं सूत्रचतुष्टयम् ।
पूर्ववत्कोणकोष्ठेषु कर्णसूत्राणि पातयेत् ॥
तदुद्भूतेषु मत्स्येषु दद्यात्सूत्रचतुष्टयम् ।
ततः कोष्ठेषु मत्स्याः स्युस्तेषु सूत्राणि पातयेत् ॥
प्रागुदीचोर्गता रेखाः कुर्व्यात्सप्तदशैव तु ।
एव शतद्वयं‡ मन्त्री षट्पञ्चाशद्वयान्यपि§ ॥

* चतु कोठे इति शारदातिलके पाठ ।

† चतुर्ध्वपि चेति शारदातिलके पाठ ।

‡ शतद्वयमिति क पुस्तके पाठ ।

§ पदान्यपौति क पुस्तके पाठ ।

तावत्तेनैव विधिना तत्र सूत्राणि पातयेत् ।
 पट्टत्रिंशता पदैर्मध्ये लिखेत्पद्यं सन्नक्षणम् ॥
 वहिःपंक्त्यां भवेत्पीठ पङ्क्तियुग्मेन वीथिका ।
 द्वारशोभोपशोभाद्यान् शिष्टाभ्यां परिकल्पयेत् ॥
 शास्त्रोक्तविधिना मन्त्री ततः पद्म समान्लिखेत् ।
 पद्मचेत्रस्य सन्त्यज्य द्वादशांशं वहिः सुधीः ॥
 तन्मध्ये विभजेद्दृष्टैस्त्रिभिः समविभागतः ।
 आद्यं स्यात्कर्णिकास्थान केशराणां द्वितीयकम् ॥
 तृतीयं पद्मपत्राणां मुक्तांशेन दलाग्रकम् ।
 बाह्यवृत्तान्तरालस्य मानं यद्विधिना सुधीः ॥
 निधाय केशराग्रेषु परितोऽर्द्धनिशाकरान् ।
 लिखित्वा सन्धिसंस्थानि तत्र सूत्राणि पातयेत् ॥
 दलाग्राणाञ्च यन्मानं तन्मानाद्दृत्तमालिखेत् ।
 तदन्तराले तन्मध्येसूत्रस्योभयतः सुधीः ॥
 आलिखेद्बाह्यहस्तेन दलाग्राणि समं ततः ।
 दलमूलेषु युगशः केशराणि प्रकल्पयेत् ॥
 एतत्साधारणं प्रोक्तं पद्मजं तन्त्रवेदिभिः ।
 पदानि त्रीणि पादार्थं पीठकोणेषु मार्जयेत् ॥
 अवशिष्टैः पदैर्विहान् गात्राणि परिकल्पयेत् ।
 पदानि वीथिसंस्थानि मार्जयेत् पंक्तिभेदतः ॥

दिक्षु द्वाराणि रचयेद्विचतु कोष्ठकैस्तत ।
 पदैस्त्रिभिरथै ह्येन शोभा स्युर्द्वारपार्श्वयोः ॥
 उपशोभा स्युरेकेन त्रिभि कोष्ठैरनन्तरम् ।
 अथशिष्टे पदे षडभि कोणाना स्याच्चतुष्टयम् ॥
 रञ्जयेत्पञ्चभिर्वर्णैर्मण्डल तन्मनोहरम् ।
 पीत हरिद्राचूर्णं स्यात्कित तण्डुलसम्भवम् ॥
 कुसुमचूर्णभरणं कृष्ण दग्धपुलाकजम् ।
 विल्वादिपत्रक श्याममित्युक्त पञ्चवर्णकम् ॥
 अद्भुतोक्तेधविस्तारा समा रखा सिता शुभा ।
 कर्णिका पीतवर्णेन केशराख्यरूपेण च ॥
 शुभ्रवर्णेन पत्राणि तत्सन्धीन श्यामलेन च ।
 रजसा रञ्जयेन्मन्त्री यद्वा पीतैव कर्णिका ॥
 केशरा पीतवर्णा स्युररुणानि दलानि च ।
 सन्ध्य कृष्णवर्णा स्यु पीतेनाप्यसितेन च ॥
 रञ्जयेत्पीठगर्भाणि पादा स्युररुणप्रभा ।
 गात्राणि तस्य शुक्लानि चतसृष्वपि वीथिषु ॥
 आलिखेत्कल्पलतिका दलपुष्पफलान्विताम् ।
 वर्णैर्नानाविधैश्चित्रै सर्वदृष्टिमनोहराम् ॥
 द्वाराणि श्वेतवर्णानि शोभा रक्ता समीरिता ।
 उपशोभा पीतवर्णा कोणान्यसितभांसि च ॥
 तिस्रो रेखा वह्नि कुर्यात्क्षितरक्तासिता क्रमात् ।
 मण्डल सर्वतोभद्रमेतत्साधारण स्मृतम् ॥

चतुरस्रां भुवं भित्त्वा दिग्भ्यो द्वादशधा सुधीः ।
 पातयेत्तत्र सूत्राणि कोष्ठानां दृश्यते शतम् ॥
 चतुस्रत्वारिंशदायं पथात् पट्त्रिंशताम्बुजम् ।
 कोष्ठैः प्रकल्पयेत्पीठं पञ्चधा नैवान्न वीथिकाः ॥
 द्वारशोभे यथापूर्वमुपशोभा न दृश्यते ।
 अथशिष्टैः पदैः कुर्यात् पङ्क्तिभिः कोष्ठानि तन्त्रवित् ॥
 विदध्यात्पूर्ववच्छेषमेवं वा मण्डलं शुभम् ।
 चतुरस्रे चतुःषष्टिपदान्चारचयेत्सुधीः ॥
 पदैश्चतुर्भिः पद्मं स्यान्मध्ये तत्परितः पुनः ।
 वीथीयतस्तः कुर्वीत मण्डलान्तावसानिकाः ॥
 दिग्गन्तेषु चतुष्केषु पङ्क्त्यानि समालिखेत् ।
 विदिग्गतचतुष्काणि भित्त्वा षोडशधा सुधीः ॥
 मार्ज्जयेत् स्वस्तिकाकारान्* श्वेतपीतारुणासितैः ।
 रजोभिः पूरयेत्तानि स्वस्तिकानि शिवादितः ॥
 प्राक्प्रोक्तेनैव मार्गेण शेषमन्यत्तमापयेत् ।
 नवनाभमिदं प्रोक्तं मण्डलं सर्वसिद्धिदम् ॥
 पञ्चाब्जं मण्डलं प्रोक्तमेतत्स्वस्तिकवर्जितम् ।
 दीक्षायां देवयज्ञे च मण्डलानां चतुष्टयम् ।
 सर्वतन्त्रानुसारेण प्रोक्तं सर्वसमृद्धिदम् ॥
 इति शारदातिलके सर्वतोभद्रादिमण्डलप्रकारः ।

अथ स्कन्दपुराणोक्त सर्वतोभद्रम् ।

प्रागुदीच्या गता रेखा, कुर्थादेकोनविंशतिम् ।
 खण्डेन्दुस्त्रिपदा कोणे पञ्चपादा तु शृङ्खला ॥
 एकादशपदा वल्लो नवभिः पार्श्वभद्रकम् ।
 चतुर्विंशत्पदा वापी परिधिर्विंशता पटैः ॥
 मध्ये षोडशभिः कोष्ठैः, पद्ममष्टदल स्मृतम् ।
 शितेन्दु शृङ्खला कृष्णा वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥
 भद्रार्कृष्णासिता वापी कर्णिका पीतवर्णिका ।
 गौरा कृष्णा तथा नीला रक्ता पीता तथैव च ॥
 इमानि पञ्चवर्णानि चन्द्रादिक्रमतो न्यसेत् ।
 परिधिन्नयसयुक्तं वाष्ट्ये सत्त्वरजोऽसितैः ॥

अथ मण्डलदेवता कथ्यन्ते । सङ्ग्रहे ।

ब्रह्मस्थानं श्रुतं मध्ये मीमंसास्योत्तरे भवेत् ।
 ईशान्यामीश्वर, प्रोक्त इन्द्र पूर्वं प्रपूजयेत् ॥
 आग्नेय्यामग्निमावाह्य दक्षिणस्या यम यजेत् ।
 नैर्ऋत्या निर्ऋतिं प्राक् प्रतीच्या वरुणं यजेत् ॥
 वायव्या चैव वायुञ्च सोमं चैवोत्तरे यजेत्* ।
 ईशो धाता भग पूषा मित्रोऽथ वरुणो यम, ॥
 अशुर्विश्वास्वष्टा च विष्णुर्वसव एव च ।
 इन्द्रादित्यौ च सोमश्च कुजज्ञगुरुभार्गवा ॥

शनी राहु. कितुरग्निः पूर्वः* परिधिदेवताः ।
 ऋतुः सत्यो वसुर्दक्षः कालः कामोऽनिलोऽनलः ॥
 अङ्गिराः पुलहयैव ऋतुः प्राचेतसस्तथा ।
 वशिष्ठश्च भृगुयैव तथा नारद एव च ॥
 एताश्च देवतायैव दक्षिणे पत्तिदेवताः ।
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥
 माहेन्द्री चैव चामुण्डा वरुण. सरिता पतिः ।
 इक्ष्वाकु सुरोदय दधोदो गुडसागरः ॥
 घृतोदः क्षीरसिन्धुश्च पश्चिमे पंक्तिदेवताः ।
 आपो ध्रुवश्च सोमश्च धवयैवानिलोऽनलः ॥
 अजैकपादहिर्ब्रह्मो विरूपाक्षोऽथ रैवतः ।
 प्रत्नूपश्च प्रभासश्च कुबेरयैव देवताः ॥
 एता उत्तरतः पूज्याः सर्वतोभद्रदेवताः ।
 इन्द्राग्निमध्ये स्थाने च अश्विनौ परिपूजयेत् ॥
 आग्नेययमयोर्मध्ये विश्वेदेवा. सपैलकाः ।
 यमनैर्ऋतयोर्मध्ये सप्त यक्षाश्च पूजयेत् ॥
 नैर्ऋतवरुणयोर्मध्ये भूतनागांश्च† पूजयेत् ।
 वरुणवायव्ययोर्मध्ये गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 वायव्यसोमयोर्मध्ये वसवोऽष्टौ तु कारयेत् ॥

* पूर्व इत्यपि ख पुस्तके पाठ ।

† भूतनागांश्च इत्यपि ख पुस्तके पाठ ।

सोमस्थेशानमध्ये च रुद्रानिकादशान् यजेत् ।
 इंशानस्येन्द्रमध्ये तु आदित्यान्वादशैव तु ॥
 स्वयम्भूसोमयोर्मध्ये महादेवं प्रपूजयेत् ।
 स्कन्दं नन्दीश्वरञ्चैव तत्रैव च प्रपूजयेत् ॥
 दृहिणेशानयोर्मध्ये दक्षादीन् सप्त पूजयेत् ।
 परमेष्ठीन्द्रयोर्मध्ये दुर्गां विशुच्य पूजयेत् ॥
 दृहिणाग्नेययोर्मध्ये स्वधां वे तत्र संयजेत् ।
 ब्रह्मणः पादमूले तु पृथिवीं तत्र पूजयेत् ॥
 विरिञ्चियमयोर्मध्ये मृत्युं रोगांश्च पूजयेत् ।
 ब्रह्मनैर्ऋतयोर्मध्ये पूजयेच्च गणाधिपम् ॥
 ब्रह्मवायव्ययोर्मध्ये मरुतस्तत्र पूजयेत् ।
 विरिञ्चिपाशिनोर्मध्ये अपां स्यान् विदुर्बुधाः ॥
 गङ्गा गोदावरी कृष्णा यमुना च सरस्वती ।
 तापी च नर्मदा चैव यजेत्तत्रैव सप्तकम् ॥
 लवणैस्त्रादिकान् सप्त सागरांस्तत्र वै यजेत् ।
 कर्णिकोपरि मेरुः स्यात्कत्ये परिधिकं ततः ॥
 सोमादिसन्धिधौ चैव आयुधानि क्रमेण तु ।
 गदां त्रिशूलं वज्रञ्च शक्तिदण्डासिपाशकम् ॥
 अद्भुतश्चैव तद्वाह्यो उत्तरादिक्रमेण तु ।
 गोतमोऽथ भरहाजो विश्वामित्रोऽथ कश्यपः ॥
 जमदग्निर्वशिष्ठश्च अत्रिशैवाथ सप्तमः ।

अरुन्धत्यष्टमी चैव प्रयष्टव्या अथान्तिमे ॥
 परिधौ प्राक्क्रमेणैव ऐन्द्राद्याथैव मातरः ।
 मण्डलस्य वहिर्देशे पूर्वादिक्रमयोगतः ॥
 मध्ये सूर्यं प्रतिष्ठाप्य सोमादिग्रहकान् यजेत् ।
 स्थाप्यैव देवताः सर्वाः सम्पूज्य च यथाविधि ॥
 कुण्डे वा स्थण्डिले वाग्निं प्रतिष्ठाप्याथ होमयेत् ।
 तिलाज्यैर्दशसंख्याका आहुतीः प्रतिदेवतम् ॥
 क्षीरौदनं ब्रह्मणे तु इन्द्रादीनां यथाविधि ।
 बन्नि दद्यात्प्रयत्नेन यथालाभं विचक्षणः ॥
 एवं मण्डलदेवाय पूजयेन्मण्डले शुभे ।
 तस्य देवा प्रसीदन्ति कृतं कर्म शुभावहम् ॥
 अनिष्टा मण्डले देवान् कर्म गान्तिकर्पाष्टिकम् ।
 यः कराति स दुर्मन्धा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥
 इति सर्वतोभद्रादिमण्डलविधानम् ।

अथ स्त्रीसम्बन्धीनि विधानानि उच्यन्ते ।

तथादासपुष्पवतीत्वहर विधानम् ।

भदनमहार्णवे पितामहः ।

शुन्पिपासासुरं नारी भर्त्तारमवमत्य या ।

मिष्टान्नं स्वयमश्राति तेनापुष्पवती भयेत् ॥

तस्याः शान्तिं प्रवक्ष्यामि सविधानं द्विजोत्तम ।

पायसं जुहुयात्तत्र मधुसर्पिःसमन्वितम् ॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥

दुर्गा सम्पूजनीयात्र नवग्रहपुरःसरम् ।

मिथुनानि च पञ्चाशद्भोजयेन्मिष्टमदकम् ।

दद्यात्सौभाग्यवस्तूनि तेभ्यः शक्त्यनुसारतः ॥

इक्षवस्तवराजञ्च हरिद्राञ्चैव धान्यकम् ।

विकारवच्च गोचीरं कुसुभं कुसुमं तथा ।

लवणञ्चाष्टमं ह्येतत्सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥

वराज सौभाग्यकरं सुवर्णद्रावकं द्रव्य, कर्पूरं शर्करा वा ।

वेकारवद्गोचीरमामिन्ना दधि वा । एव कृते विधाने तु चेद्भजो-

र्गनाभावस्तदा शक्त्यनुसारेण कर्मणामावृत्तिः कार्य्या ।

इति अपुष्पवतीत्वहरविधानम् ।

प्रायजोदर्शनात्पत्नी नियाहत्वा पतत्यधः ।

व्यर्थीकारेण शुक्रस्य ब्रह्महत्यामवाप्नुयात् ॥

ति प्रयोगपारिजातेऽभिहितत्वादवश्यं रजोदर्शनार्थं कर्म

कर्त्तव्यमिति भावः ।

● समर्चितमिति क पुस्तके पाठ ।

अथ प्रथमरजोदर्शनविधानम् ।

तत्रादौ शुभाशुभनिरीक्षणम् । वराहमंहितायाम् ।

प्रथमर्तौ द्वितीये वा शुभाशुभनिरीक्षणम् ।

कर्त्तव्यं ज्ञातिभिः सम्यग्धर्मशास्त्रविधानतः ॥

अथ वस्त्रफलम् ।

शुभाय श्वेतवस्त्राद्या रोगिणी रक्तवाससा ।

नीलाम्बरधरा नारी विधवा जायते ध्रुवम् ॥

भोगिनी पीतवस्त्रा च दृढ़वस्त्रा पतिव्रता ।

दुर्भगा ग्रीर्णवस्त्रा च सुभगा क्षौमवस्त्रिणी ॥

आलोहिते भवेद्देश्या श्वेतवर्णे च पुत्त्रिणी ।

कृष्णे च विधवा नारी रजस्येतत्तु लक्षणम् ॥

ऊढा संवत्सराद्धेन मासे पक्षे तथा खलु ।

रजस्तु दृश्यते स्त्रीणां सर्वदैवाशुभावहम् ॥

अथ तिथिफलम् ।

वैधव्यदं प्रतिपदि द्वितीया पुत्रवर्द्धिनी ।

सौभाग्यदा तृतीया च चतुर्थी सुखनाशिनी ॥

पञ्चमी सुभगा चैव षष्ठी सम्पत्तिनाशिनी ।

सप्तमी धननाशाय पुत्रदा सौख्यदाऽष्टमी ॥

नवमी क्रोधदा स्त्रीणां दशमी च सुखप्रदा ।

एकादशार्थनाशाय द्वादशी रतिवर्द्धिनी ॥

त्रयोदशी शुभा ज्ञेया दुर्मगा च चतुर्दशी ।
पौर्णमासी त्वमावास्या दुःखरोगविवर्दिनी ॥

अथ मासफलम् । तत्रैव ।

चैत्रे मासि विशेषेण वैधव्यं लभते ध्रुवम् ।
वैशाखे बहुपुत्राद्या ज्यैष्ठे रोगाहता भवेत् ॥
श्रावादे ह्यप्रजा प्रोक्ता यावपि धनिनी भवेत् ।
भाद्रे तु दुर्मगा क्लीवा ह्याश्विने च यशस्विनीः ॥
कार्तिके निर्धना बाला मार्गशीर्षे बहुप्रजा ।
पौषे स्यात्पुंसली नारी माघे पुत्रसुखान्विता ।
फाल्गुने सर्वसम्पदा प्रथमर्त्तौ फलं स्मृतम् ॥

अथ वारफलम् ।

आदित्ये विधवा नारी सोमे दैन्यमवाप्नुयात् ।
मङ्गले चात्मघाताय बुधे च धनिनी भवेत् ॥
शुक्रौ च भर्तृसुखदा कन्यापुत्रप्रसूभृगौ ।
पौषल्यकारणं मन्दे म्रियते भर्तुरग्रतः ॥

अन्यत्र अन्यथापि ।

रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनी ।
पतिव्रता क्लेशभागी सूर्यवारादिषु क्रमात् ॥

अथ विलाफलम् ।

प्रातःकाले रजः स्त्रीणां प्रथमं शोकवर्द्धनम् ।
सङ्गवे सुखसम्पत्तिर्मध्याह्ने धनसन्ततिः ॥

अपराहे धनायासिः सायाहे मध्यमं फलम् ।

पूर्वरात्रे सुखायालं मध्यरात्रे धनक्षयः ।

अपररात्रेऽर्थनाशाय प्रथमर्तुफलं स्मृतम् ॥

अथ स्थानफलम् ।

गृहमध्ये सुखायासिर्गृहद्वारे वियोगिनी ।

शय्यायां सुखदा भूमावनेकापत्यसन्ततिः ॥

अथ द्रष्टृफलम् ।

पुरन्धरा दृश्यते यत्तु रजः स्त्रीणां सुखाय तत् ।

विश्वस्तया तु यदृष्टं रजो वैधव्यदं स्मृतम् ॥

रजः पश्यति चेत्कन्या पुमान् वा तत्सुखं भवेत् ।

स्वयं दृष्टं तथा स्त्रीणामात्मघाताय कल्पते ॥

पितुर्गृहे रजो दैन्यं विदधाति पितुः कुले ।

देवस्थाने पितृस्थाने धनस्थानेऽन्यवेश्मनि ।

मार्गे भर्तृवियोगे च चण्डालाद्ये स्मृतप्रजा ॥

विश्वस्तया विधवया ।

अथ नक्षत्रफलम् ।

अश्विनी सुखदा स्त्रीणां भरणी कामवर्द्धिनी ।

कृत्तिका दैन्यदा ज्ञेया रोहिणी सुखदा भवेत् ॥

मृगशु कामभोगाय सुखदं रुद्रदैवतम् ।

आदित्यर्चं सुखं दद्याद्गुरुभं सुखवर्द्धनम् ॥

अश्लेषा सुखनाशाय हस्तः पुत्रविवर्द्धनः ।

चित्रा चित्रतनुं नारीं कुरुते नात्र संशयः ॥

स्वाती शुभाय नारीणां विशाखा सुखनाशिनी ।
 अनुराधार्थभीगाय ज्येष्ठा भर्तृवियोगदा ॥
 शभदा चाशुभं मूल पूर्वाषाढार्थनाशिनी ।
 सुखदा चोत्तराषाढा श्रवणः सुखवर्द्धनः ॥
 धनिष्ठापञ्चकं स्त्रीणां प्रथमर्त्तौ सुखप्रदम् ।
 तिथिरैकगुणा प्रोक्ता नक्षत्रञ्च चतुर्गुणम् ॥
 वारः षष्ठगुणो ज्ञेयो भासश्चाष्टगुणः श्रुतः ।
 वस्त्रं दशगुणं विद्याद्दर्शनञ्च ततोऽधिकम् ॥
 अशुभश्चेद्रजः स्त्रीणां प्रथमर्त्तौ हि दृश्यते ।
 विधानं तत्र कर्त्तव्यमरिष्टघ्नं विशेषतः ॥ इति ।

अथ ऋतुस्वरूपम् ।

नाभीमूले स्थितं पुष्यं चतुर्हलसमन्वितम् ।
 तस्मिन् सर्वाद्य दधते गर्भसम्भवकारणम् ॥
 अधोमुखं स्थितं स्त्रीणां तद्बाल्ये मुकुलीकृतम् ।
 बाल्यात्परवयःप्राप्तौ मुकुलं विकसद्भवेत् ॥
 उत्पुत्रं कुसुमं स्त्रीणां स्वभावेन स्रवेद्रजः ।
 तदाप्रभृति सर्वासां मासि मासि ऋतुर्भवेत् ॥

अथ योगादिफलम् ।

परिघस्य तु पूर्वार्द्धे व्यतीपाते च वैष्टती ।
 सन्ध्यासूपप्लवेः विद्यासशुभं प्रथमार्त्तवम् ॥

विष्टिर्भद्रेत्यर्थः ।

अन्यत्रापि ।

अमासंक्रान्तिविध्यादौ व्यतीपाते च वैष्टी ।
परिघस्य तु पूर्वार्धे पट् च* गण्डातिगण्डयोः ॥
व्याघाते नव शूले तु नाद्यः पञ्च चतुर्दश† ।
वैधव्यमर्थहानिश्च सुतनागं महद्भयम् ॥
वैधव्यं शत्रुवृद्धिश्च दारिद्र्यं क्षीणजीवनम् ।
तेजोहानिं समायाति एषु पुष्पवती क्रमात् ॥

अथ राशिफलम् ।

मेघे सव्यभिचारा स्याद्दृषणे परभोगिनी ।
मिथुने धनभोगाद्या कर्कटे व्यभिचारिणी ॥
पुष्याद्या सिंहराशौ तु कन्यायां श्रीमती तथा ।
विलक्षणा तुलायान्तु वृश्चिके तु पतिव्रता ॥
दुष्टारिणी च धनुषि तथा चाप्रियवादिनी ।
मकरे भानहीना च कुम्भे निर्धनवन्ध्याता ।
मीने विलक्षणे लग्ने ग्रहसंस्था विवाहवत् ॥

अथ लग्नफलम् । नारसिंहीये ।

लग्नस्य सतमे स्थाने सूर्यो वैधव्यकारणम् ।
पुत्रहानिकारस्वारो बुधः सत्पुत्रदो भवेत् ॥

धारी मङ्गल इत्यर्थः ।

* षट् षडिति क-पुस्तके पाठ ।

† पञ्चतुर्दशने इति ख-पुस्तके पाठ ।

वृहस्पतिर्धनायुष्यं शुक्रः सापत्न्यकारकः ।

शनैररे च बन्ध्या स्याद्राहौ तु मरणं ध्रुवम् ॥

अथ गुरुशुक्रोदयफलम् ।

आयुः श्वीः प्रीतिरारोग्यमुदिते गुरुभार्गवे ।

मन्दोदये विरोधः स्यात्क्लेशः स्यात्तामसोदये ॥

तामसो रादुरित्यर्थः ।

अथ च ।

सम्भार्जनीकाष्ठवृणाग्निशूर्पान्

इस्ते दधाना कुलटा तदा स्यात् ।

तल्पोपभोगे तपसि स्थिता चेद्-

दृष्टं रज्जो भाम्यवती तदा स्यात् ॥

इत्यादि सर्व्वं ज्योति शास्त्रतोऽवगन्तव्यम् ।

अथ प्रथमर्त्तौ मङ्गलाचारः ।

प्रयोगपारिजाते स्मृतिचन्द्रिकायाम् ।

प्रथमर्त्तौ तु पुष्पिण्याः पतिपुत्रवतीस्तिया ।

अक्षतैरासनं कुर्यात्तस्मिंस्तामुपवेशयेत् ॥

हरिद्रागन्धपुष्पादीन्मृत्पात्ताम्बूलकं स्रजम् ।

आशियो वाचयेयुस्ताः पतिपुत्रवती भव ॥

दीपैर्नीराजनं कुर्यात्तदीपे वासयेद्बृहे ।

ताः सर्वा पूजयेत्पद्याहम्बपुष्पाक्षतादिभिः ।

लवणापूपमुहादि दद्यात्ताभ्यः स्रशक्तिः ।

अन्यच्च क्रतौ दक्षः ।

आर्त्तवाभिप्लुता नारी नैका वेश्मनि संविशेत् ।

न संसर्गं व्रजेत्सद्भिः स्नात्वा पापात्प्रमुच्यते ॥

अञ्जनाभ्यञ्जने स्नान प्रवासं दन्तधावनम् ।

न कुप्येत्सार्त्तवा नारी ग्रहाणामीक्षणं तथा ।

नखाना छन्तन रज्जुतालपत्रादिवन्धनम् ॥

नेति सर्वत्र अनुपपद्यते ।

दग्धे शरावे भुञ्जीत पेयञ्चाञ्जलिना पिवेत् ।

अथ प्रसङ्गाद्भ्रजस्वलास्पर्शशुद्धिविधानम् ।

स्मृतिरत्रावह्यां दक्षः ।

उदक्वे वा सगोत्रे वा सवर्णे वायवा पुनः ।

तयोः स्नानं मिथ, स्पर्शं पञ्चगव्यं ततः पिवेत् ॥

सवर्णे योनिसम्बन्धे सगोत्रे वा रजस्वले ।

मिथ, स्मृशेदमत्या तु स्नानमात्रेण शुध्यति ॥

मत्स्ये क्रुरात्र नाश्रीयात्पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ।

उदकयोर्यदान्योऽन्यमसम्बन्धः सवर्णयो ॥

स्मृशेदमत्या स्नात्वा च तस्मिन्नाद्याशुचिर्भवेत् ।

मत्या तु नाद्यादाशुचेर्भुङ्क्ता चैत्रतिवासरम् ॥

तस्मिन् स्पर्शदिने ।

उपोषणं तदा केचिदाहुस्तद्दिनसंख्यया ।
 उपवासे त्वशक्ता चेत्तत्समं दानमाचरेत् ॥
 सन्नापितां सृशितां वा ब्राह्मण्यी च रजस्वले ।
 आस्नानकालान्नाश्रीतो ह्युभे मत्या मियः कश्चित् ॥
 स्नात्वोपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ।
 एवमभ्यासतद्याब्दप्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 मत्या रजस्वलान्योऽन्यं ब्राह्मणी वृषलीं सृशेत् ।
 ब्राह्मण्याः कृच्छ्रमेकन्तु शूद्रा पादेन शुध्यति ॥

कश्यपः ।

रजस्वला सूतिका वा चाण्डालं यदि संसृशेत् ।
 आस्नानकालान्नाश्रीयादतिकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 चाण्डालं सार्त्तवा नारी संसृशेद्भोजनान्तरे ।
 वाग्यता बहिरासीना स्नानकालादुपोषणम् ॥
 भ्राजापत्यं चरेत्पथात्पञ्चगव्यं ततः पिबेत् ।
 विमान्दादशसंस्वाकान् भोजयित्वा विशुध्यति ॥
 पुष्पिणी संसृशेन्मोहादशुद्धं वा नरं स्त्रियम् ।
 स्नानादर्वाङ्गु भुञ्जीत भुक्त्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 सृष्टोदक्या पञ्चनखान्दिशफैकशफान्पशून् ।
 अण्डजानि च सर्वाणि नाद्यादास्नानवासरात् ५

पराशरः ।

रजस्वला यदा सृष्टाः शुना जम्बूकरासभैः ।

• क्षुण्ण इत्येव दृष्टेति क प्रसक्ते पाठः ।

पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
 ऊर्ध्वन्तु द्विगुणं नाभिवर्त्ते तु त्रिगुणं तथा ।
 चतुर्गुणं स्मृतं मूर्द्धिं देशेऽन्यत्राव्रती भवेत् ॥ इति ॥

ऊर्ध्वप्रकारस्तु मिताक्षरायां यथा ।

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकच्छः प्रकीर्तितः ।
 यथाकथञ्चिद्विगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ॥

इत्याद्युक्तस्तत्प्रकारभेदस्तु तत्रैव द्रष्टव्यः अन्यबाहुल्यभिया नात्र
 लिख्यते । कच्छादिव्रतन्तु स्नानोत्तरकाले कार्यम् ।

नैमित्तिकस्नानप्रकारस्तु स्मृत्यर्थसारे ।

स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते रजोदर्शने पात्रान्तरिततोयेन
 स्नात्वाऽङ्गिः सित्तगात्रा साङ्गोपाङ्गा वस्त्रमनिष्पीड्य अन्य-
 वस्त्रधारणं कृत्वा व्रतं चरेदिति ।

अथ शुद्धस्नानं स्मृत्यर्थसार एव यथा ।

रजश्वला पट्टिमृत्तिकाभिः शौचं कृत्वा मलं प्रक्षाल्य
 दन्तधावनपूर्वकं सङ्गवे स्नायादिति ।

स्नानानन्तरमपि रजःस्नावे विशेषोऽभिधीयते ।

कात्यायनः ।

रजश्वला यदा नारी विरात्रमशुचिर्भवेत् ।
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ।
 भर्तुः शुद्धा चतुर्थेऽङ्गि स्नाता नारी रजश्वला ।

दैवे कर्मणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥

इत्युक्त्वाऽभिहितम् ।

रागजं रोगजञ्चैव द्रव्यजं कालजं तथा ।
यद्रागरोगद्रव्योत्थं तद्रजः प्राह भार्गवः ।
कालजन्तु रजसञ्च तस्मात्तत्रैव साऽशुचिः ॥
एषां लक्षणानि यथा ।

अर्ष्वाक् प्रसूतेरुत्पन्नं मेदो बन्ध्याङ्गनासु यत् ।
तद्रागजमिति प्रोक्तं प्रजोद्भेदसमुद्भवम् ॥
पित्रादिदोषवैषम्यादसक्तत्सम्प्रवर्तते ।
रोगजं तत्समुद्दिष्टमथ द्रव्यजमुच्यते ॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहं सम्प्रवर्तते ।
नाऽशुचिः स्त्री ततस्त्रेण यतो वैकारिकं मलम् ॥
द्रव्यजं धातुवैषम्यहेतुद्रव्योपभोगजम् ॥ इति ।
आरभ्य चार्त्तवदिनादेकविंशतिवासरे ।
मासादूर्ध्वं रजो यत्स्यात्तत्कालजमुदाहृतम् ॥
रजस्वला यदा नारी पुनरेव रजस्वला ।
सा विंशतिदिनादूर्ध्वं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥

ततः पूर्वन्तु ।

रजस्वला यदि स्नाता पुनरेव रजस्वला ।
अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वं न विद्यते ॥

* तद्रज इत्यत्र तद्रजमिति ख पुस्तके पाठ ।

† मलमित्यत्र हि तदिति क पुस्तके पाठ ।

एकोनविंशतिरर्वांगिकाहं स्यात्ततो द्वाहम् ।
विंशत्यभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ इति ।

कश्यपस्तु ।

रजस्वला यदा नारी पुनरेव रजस्वला ।
अष्टादशाहाप्राग्वापि अशुचिः स्याच्चिरात्रकम् ॥
त्रयोदशदिनादूर्ध्वं रजसा युज्यते यदा ।
अष्टादशाहाप्राग्वापि त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥
एकादशे त्वहोरात्रं द्विरात्रं द्वादशेऽहनि ।
ऊर्ध्वं त्रिरात्रं विज्ञेयमिति कुण्डलिचोदितम् ॥

इत्यादिपरस्परविरुद्धवचनं जातिगुणवयोऽवस्थादेशभेदेन
स्थापनीयम् ।

रजःकालाज्ञाने प्रजापतिराह ।

अविज्ञाति मले सा च मलयदसना यदि ।
कृतं गेहेषु दुष्टं स्याच्छुद्धिस्तस्यास्त्रिरात्रतः ॥

रजःप्राप्तकालसन्देहेऽपि स एवाह ।

निःसन्देहे परिज्ञाने आर्त्तवं शुद्धिकारणम् ।
सन्देहमात्रे स्नानं स्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥

अथ रात्री रजोदर्शने विशेषः ।

अर्द्धरात्रपर्यन्तं पूर्वदिनमित्यपरे परदिनगणना वा
भागाया रात्रेर्भागद्वयं पूर्वदिनान्तर्गतमित्यन्ये ।
दयावधि पूर्वदिनमित्यपरे ।

तदाह कश्यपः ।

उदिते तु यदा सूर्ये नारीणां दृश्यते रजः ।
 जननं वा विपत्तिर्वा यस्याहमस्य गर्ब्वरी ॥
 अर्द्धरात्रावधिः कालः सूतकादौ विधीयते ।
 रात्रिं कुर्यात्त्रिभागान्तु द्वौ भागौ पूर्व्वगामिनी ॥
 उत्तरोऽंशः प्रभातेन युज्यते सूतसूतके ।
 रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रजसि सूतके ।
 पूर्व्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नाभ्युदितो रविः ॥ इति ।

अत्रापि देशाचारादिना व्यवस्था द्रष्टव्या ।

अथ रजस्रलाया ज्वरादिरोगसम्भवे शुद्धिविधानम् ।

स्मृत्यर्थसारे ।

रजस्रलां ज्वरितां चतुर्थेऽहनि सचेलमवगाह्य आचम्य
 दशकृत्वो द्वादशकृत्वो वा अन्या तां स्पृष्ट्वा आचामेदिति ।

उशना अपि ।

ज्वराभिभूता या नारी रजसापि परिप्लुता ।
 कथं तस्या भवेच्छीघ्रं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा ॥
 चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियम् ।
 सा सचेलोऽवगाह्यापः स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृशेत् ॥
 दशद्वादशकृत्वो वा आचामेच्च पुनः पुनः ।
 अन्ते च वाससां त्यागस्ततः शुद्धा भवेत्तु सा ॥
 दद्याच्छक्त्या ततो दानं पुण्याहेन विशुध्यति ।
 आतुराणान्तु सर्वासामेवं शुद्धिर्विधीयते ॥ इति ।

अथोदक्यासृष्टानां चेतनानां सचेलं स्नानम्, अचेतनपीठादीनान्तु
प्रक्षालनम् । तत्र उदक्याटिसृष्टाचेतनस्पर्शं आचमनम् ।

उदक्याऽशुचिभिः स्नायात्संसृष्टस्त्रीरुपसृशेत्
इति याज्ञवल्क्यस्मरणात् । उदक्यादिसृष्टचेतनस्पर्शं तु द्वितीय-
स्यापि स्नानमेव ।

यथाह मनुः ।

दिवाकीर्त्तिसुदक्याश्च पतितं स्रुतिकां तथा ।

शवं तत्स्पर्शिनश्चैव सृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति ॥

द्वितीयस्य तु आचमनम् । यथाह संवर्त्तः ।

तत्स्पर्शिनं सृष्टेद्वयस्तु स्नानं तस्य विधीयते ।

ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ इति ।

एतदमतिविषयम् । बुद्धिपूर्वस्पर्शं तु द्वितीयस्यापि स्नानमेव ।

पतितचाण्डालस्रुतिकोदक्याश्वस्पर्शितस्पर्शुपस्पर्शं सचेल-

मुपस्पर्शनाच्छुद्धेदिति गौतमस्मरणात् ।

चतुर्थस्य त्वाचमनम् । यथाह देवलः ।

उपसृश्याशुचिसृष्टं द्वितीयञ्चापि मानवः ।

हस्तौ पादौ च तोयेन प्रक्षाल्याचम्य शुध्यति ॥

अशुद्धस्य उदक्यादिसर्गं तु देवलः ।

अशुद्धान्बयमप्येतानशुद्धस्तु यदि सृशेत् ।

स शुध्यत्युपवासेन तथा कृच्छ्रेण वा पुनः ।

श्वादिसर्गं तूपवासः कृच्छ्रस्तु श्वपचादिके ॥

इति स्मरणात् ।

एवं प्रासङ्गिकं परिसमाप्य प्रकृतमुच्यते ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

पञ्चमे दिवसे स्नात्वा हाभ्यामप्यथ मङ्गलैः ।

हाभ्यां दम्पतिभ्यामित्यर्थः ।

उप्यौथ वारिभिः श्रेष्ठैः पञ्चपल्लवसंयुतैः ।

तिलकल्केन शुद्धेन शुभकल्केन वै पुनः ॥

आङ्गिकञ्च विधिङ्क्त्वा विधान नूनमाचरेत् ।

शुभाचारसमायुक्तः यद्यथा परया युतः ॥

स्यण्डिलन्तु ततः कृत्वा स्रग्भि वाच्यं दिजोत्तमैः ।

अग्निप्रतिष्ठापूर्वन्तु हवनं तत्र कारयेत् ॥

अष्टोत्तरसहस्रञ्च जुहुयात्तिलसर्पिषा ।

प्रधानं पायसं प्रोक्तं सष्टतञ्च सशर्करम् ॥

आकृष्येनेतिः मन्त्रेण मूर्धानगुमिति वा पुनः ।

सूर्यसूक्तं जपेद्दिहान्विष्णुसूक्तं तथैव च ॥

• मन्त्रोऽथ ३१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† सूडांग दिवो अरति प्रथिव्या वैश्वानरस्यत आजातमग्निम् ।

कवि ससाजमतिषि जनानामासत्रा पावश्वनघस देवा ॥

(३१ अ. ८ म. यजु १)

‡ उदु त्व जातवेदस देव वधन्ति केतव । इणे विषयः सूर्यम् ॥

अपत्ये तामयो यथा नचताय लक्ष्मि । सुराय विचचससे ॥

इत्यादिकस्येदीयत्रयकर्मणि ३२ पत्रस्य पूर्वपृष्ठे सूर्यम् ।

§ विष्णोनुक वीर्याणि प्रवीच य पार्थिवानि विममे रजासि ।

यो अल्लभायदुत्तर सधस्य दिचकमायस्त्रेधोरुगाव ॥

इत्यादिकस्येदीयत्रयकर्मणि ३३ पत्रस्य परपृष्ठे सूर्यम् ।

सूर्यपूजापूर्वकञ्च कुसुमैः करवीरकैः ।
 सुरक्तैर्गुगुलुर्देयो धूपार्थं दीप एव च ॥
 वज्रैरुत्तरतो विद्वान् स्थापयेत्कदलीं शुभाम् ।
 हेम्नः पञ्चपलाद्याश्च पलस्यापि सुलक्षणां ॥
 पलाहेन तदहेन तदहोर्देन वा पुनः ।
 सुप्तम्भा पञ्चपत्राद्यां कदलैश्च विराजिताम् ॥
 राशौ कृतप्रतिष्ठान्तु तण्डुलानां नृपोत्तम ।
 तण्डुलानां परोमाणमाढकानां चतुष्टयम् ॥
 दद्यात्त। विप्रवर्याय सवस्त्राञ्च सदक्षिणाम् ।
 अलङ्कृत्याय विदुषे श्रीत्रियाय कुटुम्बिने ॥

दानमन्त्रो यथा ।

सुपत्रे सुभगे देवि रक्षो भास्करवह्निभे ।
 रक्ष मा रजसो दीपाद्दुष्टस्यास्य विगर्हितात् ॥
 दानेन तव देवेशः सविता सप्तवाहनः ।
 प्रीतो भवतु मे सद्यो दीपं हरतु दुष्टजम् ॥

अथ आचार्यप्रार्थनामन्त्रः ।

आचार्यं त्व महाभाग रजोदीप विनाशय ।
 दानस्यास्य प्रभावेण रजोदीपाच्च पाहि माम् ।
 आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रैर्गन्धैश्च तोषणैः ॥

ततो वशपात्रदानम् ।

गोधूमैः पूरयेदंशपात्रं पुष्पफलान्वितम् ।
ताम्बूलैस्ताडपत्रैश्च सौभाग्यद्रव्यसंयुतम् ॥

तद्दानमन्त्रो यथा ।

अरिष्टविनिवृत्त्यर्थमात्मवंशाभिवृद्धये ।
रजोदोषापनुत्त्यर्थं सौभाग्यं देहि मे सदा ॥ इति ।
ततोऽभिषेचनं कार्यं दम्पत्योश्च विशेषतः ।
वेदविद्गो धनं देयं यथाशक्त्या च तर्पणम् ॥
यस्मिन्वाससि तदृष्टं रजो दुष्टं भयावहम् ।
तदासौ यद्व्रतस्त्वान्यं ततः शान्तिकरं भवेत् ॥
पुत्रपौत्रादिसंयुक्तो धनधान्यसुतान्वितः ।
पत्न्या सह चिरं जीवेज्जीववत्सा चः मोदते ॥
इति विष्णुधर्मोत्तरे रजोदर्शनशान्तिविधानं समाप्तम् ।

अथ गौनकीकृतम् ।

आर्चवानान्तु नारीणां शान्तिं वक्ष्यामि गौनकः ।
तिथिवारर्चयोगेभ्यो लग्नसङ्घसप्तमात् ॥
अहेभ्यो दुःस्थितेभ्यश्च तत्तद्दोषक्षयाय च ।
अन्नपुत्रादिलाभाय दम्पत्योरभिवृद्धये ॥
पञ्चमेऽङ्गि चतुर्थे वा ग्रहातिथ्यपुरस्सरम् ।
तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यमृतुहोमं विधानतः ॥
आचार्यं वरयेत्प्राज्ञं भुवनेश्वर्यनुष्ठितम् ।
होमार्थञ्च जपार्थञ्च वरयेदृत्विजो बहून् ॥

• जीववत्सरेति पाठी दुःश. । वक्षेति पाठे सेवध्याहार्यम् ।

यजमानो द्विजैः सार्द्धं शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 गृहादीशानदिग्भागे देवतापूजनाय च ॥
 द्रोणप्रमाणधान्येन ब्रीहिराशित्रयं भवेत् ।
 कुम्भत्रयं न्यसेद्राशौ तन्तुवस्त्रादिवेष्टितम् ॥
 पूरयेत्तीर्थसलिलैः प्रतिकुम्भं पृथक् पृथक् ।
 सूक्तेनाथ नवर्चेनः प्रसुव आप' इत्यथ ॥
 ऋचापःः प्रयतस्तद्दहायव्या च ततः पुनः ।
 मध्येकुम्भं क्षिपेद्धान्यमीपधानि च हैम च ॥
 ततश्च पञ्चरत्नानि गन्धपुष्पाक्षतादिकान् ।
 औषधानि च वक्ष्यन्ते मुनिभिः शान्तिकारणात् ॥
 औडुम्बरं कुशा दूर्वा राजीववकविल्वकाः ।
 विष्णुक्रान्ताथ तुलसी षर्हिषं शङ्खपुष्पिका ॥

* नवर्चेभूतं यथा—आपो हि वा मघो भुवः । ता न ऊर्ध्वे दधात नः । महे
 रथाय चक्षसे । ओ यो वः शिवतमो रसः । तस्य भाजयतेह नः । ऊषतोदिव
 मातरः । तस्मा अरे गमान वः । यस्य यथाय जित्वथ । ओ आपो जनयथा च नः ।

(११ अ. ५० म यजुः १)

† प्रसुव आपो मदिमानतुलमं जादवीं क्षान्ति यदने विनक्षत' ।
 यस्य सप्त वेधा हि अस्तुः यद्यत्परीषामतिदिभुरीजसा ॥

शतावर्ष्यं गन्धा च निर्गुण्डी सर्पपट्टयम् ।
 अपामार्गः पलाशश्च पनसो जीवकस्तथा ॥
 प्रियङ्गुश्च गोधूमा व्रीहयोऽश्वत्थ एव च ।
 क्षीरञ्च दधिसन्मिश्रं पद्मपत्रं तथोत्पलम् ॥
 कुरण्टकत्रयं गुच्छा वचाभद्रकमुस्तकाः ।
 द्वात्रिंशदौषधानीह यथासम्भवमाहरेत् ॥
 गजाश्वरथावल्मीकसङ्गमाद्गृह्णद्गोकुलात् ।
 राजद्वारप्रवेशञ्च सृष्टमानीय निक्षिपेत् ॥
 कुम्भस्थापनमित्याद्यास्तत्तन्मन्त्रेण कारयेत् ।
 सृष्टिकाक्षौषधादीनि मन्त्रेण प्रक्षिपेत्क्रमात् ॥
 कुम्भोपरि न्यसेत्पात्रं कांस्यं वा ताम्रमेव वा ।
 सृष्टयं वेणुपात्रं वा स्वस्वः वित्तानुसारतः ॥
 पात्रोपरि न्यसेद्वस्तु प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ।
 तन्मूर्त्युं वा न्यसेत्तत्र इन्द्राणीञ्च पुरन्दरम् ॥
 आचार्यः पूजयेद्देवीमङ्गाद्यावरणानि च ।
 अन्यो वा पूजनं कुर्याद्वायव्या मन्त्रसारया ॥
 इन्द्राणीं पूजयेद्देवीमिन्द्राणीमासु नारिषु† ।
 क्रमेण पूजयेदिन्द्रमिन्द्र त्वा ह्यपभं वयम्‡ ॥

* स्वस्व इत्यत्र स्वस्वेति ख प्रसक्ते पाठः ।

† इन्द्राणीमासु नारिषु सुभगानामश्वत्थम् । न ह्यस्या अपरश्च न सरसा मरुते
 प्रतिविंशत्यादिन्द्र उतर । स्रष्टेदिन्द्रकर्म ।

‡ शनिपुत्रश्च दर्शयिष्यते । ६४ पृष्ठे द्रष्टव्या ।

अनेन विधिनाचार्यः पूजयेद्देवतात्रयम् ।
 आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक् पृथक् ॥
 तन्मध्ये संसृगन् कुम्भं मन्त्रेण भुवनेश्वरीम् ।
 जपेदाचार्य आहोमाच्छीसूक्तञ्च ॥ जपेत्ततः ॥
 सृशन्वै दक्षिणं कुम्भं नृत्विगेको जपेत्तथा ।
 चत्वारि रुद्रसूक्तानि^१ चतुर्भ्रान्तराणि चः ॥
 संसृशन्नुत्तरं कुम्भं भद्रथीरुद्रसंख्यया ।
 शत्रुं इन्द्राग्निसूक्तञ्च तत्रैव च सृशञ्चपेत् ॥
 कुम्भस्य पश्चिमे देशे शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 अन्वाधानं ततः कुर्याद्दोम तत्र समाचरेत् ॥
 पूर्णपात्रनिधानान्तं कृत्वाचार्यो द्विजैः सह ।
 दूर्वाभिस्त्रिलगोधूमैः पायसेन घृतेन च ॥

● द्विरण्वर्थः द्विरिषीं सुवर्णरजतप्रभाम् ।

अत्रा द्विरण्वर्षीं सक्तीं जातवेदा स आवह ॥

इत्यादिकं श्रीगणेशं ऋग्वेदपरिशिष्टे सूच्यम् ।

† इमा यद्राय तनवे कपर्दिने अथदीराय प्रभरानदे मतो ।

यथा शमसद्विपदे अशुभे दि विष्णु पुट शशि कविप्रनापुरम् ॥

(१६ अ. ४८ म. यशु १)

‡ चतुर्भ्रान्तराणि च इति न पुस्तके पाठः ।

§ शत्रु इन्द्रादीं भवता मनीभिः शत्रु इन्द्रापुष्या रातचन्वा ।

अभिन्द्रासो मासु रिताय शयी शत्रु इन्द्रापुष्या वाजसामो ॥

पायसं अपयेत्तत्र सावित्रं हि हविय तत् ।
 कृत्वाज्यभागपर्यन्तं हविरुद्वासनादिकम्* ॥
 तिसृभिश्चैव दूर्वाभिरेकैका चाहुतिर्भवेत् ।
 आभिर्मन्त्रप्रयुक्ताभिर्गायत्र्या जुहुयात्क्रमात् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरन्तु वा ।
 तिलमिश्रैश्च गोधूमैर्द्रव्येषान्याहुतीर्हुनेत् ॥
 जुहुयात्प्रायसेनैव आज्येनैव हुनेत्क्रमात् ।
 हविस्तुष्टयेनैव प्रत्येकं समसंख्यया ॥
 गायत्र्यैव तु होतव्यं हविरत्र चतुष्टयम् ।
 ततः खिष्टिकृतं हुत्वा रज्जुप्रहरणं तथा ॥
 अयाश्चेत्यादिभिर्†हुत्वा समुद्रादूर्ध्विसूक्ततः‡ ।
 सन्ततामाज्यधारान्तां पूर्णाहुतिमथाचरेत् ॥
 परिपेचनपर्यन्तं होमशेषं समापयेत् ।
 सहोपधिस्थितैस्तत्र प्रतिकुम्भस्थितोदकैः ॥
 ऋतुमत्याः स्त्रियः शाल्यै दम्पतिभ्यां सुखाय च ।
 अथाभिपेकमन्त्राद्य प्रोच्यन्ते गौनकादिभिः ॥

* हविरुद्वासनादिकमिति ख-पुस्तके पाठः ।

† अयाश्चेत्यादिभिर्मन्त्रैश्च सुशान्ति मवा अस्ति । अयासा वपसा कृती यासन्
 हविसूहिषे या भी धेहि मिषश स्नादा । इत्यादयो मन्त्राः ऋग्वेदीयजुष्यकर्मणि मन्त्राः ।

‡ समुद्रादूर्ध्विसूक्ततः । उदारदुर्वाणं नासमस्तत्तन्मानत् । एतस्य नाम गुह्यं यदस्ति
 जिह्वा देवानामस्तस्य नामि । (१० अ ८८ म. यजु. १)

आपो हि छेतिः नवभिः सूक्तेन च ततः परम् ।
 इन्द्र आसां तृचनेव पावमान्यैः क्रमेण तु ॥
 उभयं शृणवच्च नः सुस्तिदा विश्वं एकया ।
 त्रस्र्वकेन च मन्त्रेण जातवेदसः एकया ॥
 समुद्रज्येष्ठा इत्यादि-चतुर्भिश्च प्रसिद्धकैः ।

• आपो हि छा मयो सुव इत्यादिभि ५८ पृष्ठे उक्ताभिः ।

† इन्द्र आसां मेता इन्द्रस्यतिर्देविषा यज्ञं पुर एतु सोम ।

देवसेनागामभिमज्जन्तीनां जयन्तीनां मरुतो यन्वयम् ॥

इत्यादिकादिभिः (१० म. १०१ सू. १ षट्कम्) ।

‡ १० २८ पृष्ठयोक्तौ ।

§ उभयं शृणवच्च न इन्द्रो अस्वांतिर्देवस्य ।

सवाप्या मघवा सोमवीतये धिया शविष्ठ आगमत् ॥

(८ म. ६१ सू. १ षट्कम्) ।

¶ सुस्तिदा विश्वस्यतिर्देवश्चा विश्वधी यमी ।

इन्द्रो पुर एतु न सोमवा अभयहर ॥

(१० म. १५१ सू. १ षट्कम्) ।

॥ त्रस्र्वक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्द्धनम् ।

कर्वारकमिव बभूवाम्यन्वोमुचीय मामृतात् ॥

(१ म. ६० म. यजु १) ।

•• जातवेदसे सुनवाम सोममरातो यतो निदृच्छति वेद ।

स न परंदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दृशिताल्पि ॥

(१ म. २६ सू. १ षट्कम्) ।

†† समुद्रज्येष्ठा सलिलस्य मध्यात् पुनाना यं त्वनिविद्यमाना ।

इन्द्रो या वजो वषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥

इत्यादिकाद्यतस्य यजुः (१० म. १०१ सू. १ षट्कम्) ।

त्रायन्तामितिः मन्त्रैश्च विभिद्यैव यथाक्रमम् ॥
 इदमापस्तृचेनैव† देवस्य त्वेति‡ मन्त्रतः ।
 मन्त्रेषाथ तमीशानं‡ त्वमग्ने रुद्र॥ इत्यथ ॥
 तमुष्टुहीति॥ मन्त्रेण पितरं भुवनस्य च ।
 या ते रुद्रेति‡ मन्त्रेण शिवसङ्कल्पमन्त्रतः ॥

- त्रायन्तामितिः श्री देवास्त्रायन्तां मरुतां तथा ।
 त्रायन्तां विश्वा भूतानि यथायमरया चसत् ॥
 इत्यादिमन्त्रत्रयम् ऋग्वेदीयमन्त्रकर्मणि सम्यम् ।
- † इदमाप, प्रपद्यत यत्किञ्च दुरितं भयि ।
 यद्वाइममिदुद्रीच यद्वा शिव उतायतम् ॥
 इत्यादिकासिद्ध ऋष. (१ म. ११ सू. ११ ऋक्) ।
- ‡ देवस्य त्वा सतिशु प्रसवेऽग्निमीर्षाहृभ्यां पुष्यो इक्ष्वाभ्याम् ।
 अयदे जुष्ट शृङ्गाभ्यग्नीषीमाभ्यां जुष्टं शृङ्गामि ॥ (१ च. १० म. यजु ।)
- ‡ तमीशानं जगत्तत्पशुपत्यतिं धिय जित्त्वमवसे इमष्टि ययम् ।
 पूषा भो यथा वेदसामसहस्रे रक्षिता पाशुरदभ्य स्तस्यथ ॥
 (१३ च. १८ म. यजु ।)
- ॥ त्वमग्ने रुद्रो असुरी मङ्गीदिशस्तं अर्हो माहृतं पृथ ईशिवे ।
 त्वं नातैरुच्यैर्वांसि शमयस्तं पूषा विषतं, पांसि जुक्तमा ॥
 (१ म. १ सू. ६ ऋक् ।)
- ॥ तमुष्टुहि च सितु सुधन्वा यो विश्वस्य चयति निवत्रस्य ।
 यस्तामहे शीमनसाथ रुद्रं तमीभिर्देवमसुरं दुवथ ॥
 (१ म. ३२ सू. ११ ऋक् ।)
- या ते रुद्र शिवा तन्नू शिवा विश्वाया शिवतो ।
 शिवाद्यतस्य शिवतो तथा भो रुद्र जीवति ॥ (१६ च. ३६ म. यजु. ।)

इन्द्र त्वा वृषभंः पञ्चमन्त्रैश्चैवाभिषेचयेत् ।

सा च वस्त्रान्तरं धृत्वा पुनश्चोपवसेत्सती ॥

उपवासोऽत्र समीपावस्थानम् ।

ततश्च ।

विप्रानभ्यर्च्य विधिवद्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचा रथाय च भूपणैः ॥

दक्षिणामप्यनङ्गाहं प्रदद्याद्द्रुजापिने ।

ऋत्विग्भ्यद्यापि सर्वेभ्यो दद्याद्वै दक्षिणां ततः ॥

महाशान्तिं प्रजप्याथ विप्राशीर्षचनं ततः ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पथाङ्गुञ्जीत स्रजनैः सह ।

तदनिष्टन्तु सकलं सद्य एव विनश्यति ॥

प्रयोगपारिजाते अत्र विशेष उक्तः ।

एवं प्रभूतदोषहरां शान्तिं कृत्वा प्रशस्तितिथ्यादिषु पुन-
र्ऋतुदर्शनपर्यन्तं रामनं वस्त्रैर्दित्युक्तं ज्योतिर्वशिष्टेन ।

प्रभूतदोषं यदि दृश्यते तत्

पुण्यं ततः शान्तिककर्म कार्थम् ।

विसर्जयेदेव तथैकशय्यां

यावद्द्रोदर्शनमिष्टकाले ॥

इति शौनकीये रजस्रनाशान्तिविधानम् ।

• इन्द्र त्वा वृषभं वयं सुत सोमे इवामहे ।

स पादि मधो चमस ॥

इत्यादिका पञ्च ऋष (१ म, ४० सू, १ सूक्त) ।

इहैवस्तः॥मृचा चैका ततः स्विष्टकृदादिकम् ॥
 अपश्यन्त्वेति० मन्वाभ्यां होमशेषञ्च दम्पती ।
 प्राशयेत्तत आचम्य दम्पत्योर्नाभिमालमेत् ॥
 पिशङ्गभृष्टिः॥मित्यूचा तावुभावभिमन्त्र च ।
 प्रायश्चित्तादिसकलहोमशेषं समापयेत् ॥
 सवत्सां दक्षिणार्थञ्च गां दद्याच्च पयस्विनीम् ।
 पुञ्जार्थमाचरेद्दानं विप्रैभ्यो होमवत्स्वयम् ॥
 रात्र्यास्तु प्रथमे यामे शयीतां दर्भसंस्तरे ।
 मनसा चतुर्होतारमनुहुत्योमिति ब्रुवन् ॥

चतुर्होतारमन्त्रस्तु यथा ।

पृथिवी हीता द्यौरध्वर्यूरुद्रीग्नीदित्वादिर्वाचस्तयः ।
 न्तस्तैत्तिरीये प्रसिद्धः॥ ।

● इहैव सां माषिद्योष्ठं विप्रमापुष्यंश्रुतम् ।

क्रीडन्ती पुत्तैर्नमृभिर्सोदनाती स्ते यद्दे ॥ (१० म. ८५ सू. ४२ सूक्)

† अपश्य त्वा मनसा चैकितान तपसो जात तपसो विभूतम् ।

इह प्रजापिह रयि रराण, प्रजायः

अपश्य त्वा मनसा दोध्याना स्वाया

एव मासुद्या युवतिर्बभूया, प्रजायः

उपगम्य ततः पत्नीं व्यव्याञ्च यथाविधि ।

एवमुत्पादिताः पुत्रा न तुल्यन्ते कदाचन ॥

इति शौनकीये मृतप्रजाहरजीवत्पुत्रीत्यादनविधानम् । प्रसङ्गा-
दिदसुक्तम् ।

अथ चन्द्रसूर्यग्रहणे रजोदर्शने विधानम् ।

यथा शौनकीये ।

ग्रहणे चन्द्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।

व्याधिः पीडा तदा स्त्रीणामादौ तु ऋतुदर्शनात् ॥

इत्थं सञ्जायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः ।

व्याधिः पीडा च दारिद्र्यं शोकश्च क्लेशो भवेत् ॥

शान्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया ।

यस्मिन्नृत्ते विशेषेण ग्रहणं यदि जायते ॥

एतदृचाभिधं रूपं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ।

यथाग्रन्थनुसारेण वित्तशाब्दं न कारयेत् ॥

सूर्यग्रहे सूर्यरूपं सुवर्णेन च्चगत्तितः ।

चन्द्रग्रहे चन्द्ररूपं रजतेन विशेषतः ।

राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः ॥

नागेन सीसेनेत्यर्थः ।

शुचीं देशे प्रयत्नेन गोमयेन प्रक्षेपयेत् ० ।

तस्योपरि न्यसेद्दीमात्रवं वस्त्रं सुशोभनम् ॥

त्रयाणाञ्चैव रूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् ।
 रक्ताक्षतं रक्तगन्धं रक्तपुष्पाम्बराणि च ॥
 सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च ।
 श्वेतवस्त्रं श्वेतमाल्यं श्वेतगन्धाक्षतादिकम् ॥
 चन्द्रग्रहे प्रदातव्यं चन्द्रप्रीतिकराय च ।
 राहवे चैव दातव्यं कृष्णपुष्पाम्बरादिकम् ॥
 दद्यान्नक्षत्रनाथाय श्वेतगन्धानुलेपनम् ।
 सूर्यं सम्पूजयेद्दीमानाकृष्णेनेतिः मन्त्रतः ॥
 चन्द्रग्रहे तथा सम्यगाप्यायस्वेतिः* मन्त्रतः ।
 स्वर्भानोरितिः† मन्त्रेण राहुं यत्नेन पूजयेत् ॥
 एवं सम्पूजयेद्दीमान् समिद्धिषार्कसम्भवैः ।
 चन्द्रग्रहे च पालाशसमिद्धिर्जुहुयाद्बुधः ॥
 दूर्वाभिर्जुहुयाद्दीमात्राहोः सम्प्रीणनाय च ।
 समिद्धिर्ब्रह्मवृक्षोत्थैर्भोगाय जुहुयाद्बुधः ॥
 आञ्ज्वेन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः ।
 पञ्चमयैः पञ्चरत्नैः पञ्चत्वक्पञ्चपल्लवैः ॥
 जलैरौषधकल्कैश्च सहितैः कलसीदकैः ।
 अभिषेकं प्रकुर्वीत यजमाने प्रथमतः ॥

* मन्त्रीऽर्घं ३१ पत्रे प्रदर्शित ।

† आप्यायस्व समेतु ते विशत, सीमवृण्यम् । भवाः वाजस्य सङ्गये । (१२प. ११२म. यजु ।)

‡ स्वर्भानोरधयदिन्द्रमाया अवीदिवी वर्षमाना अवाहन् ।

गूड्डं सूर्यं तमसापत्रेण तुरीयेण नक्षत्रा विन्ददतिः ॥ चण्डेदित्रयकर्मणि ।

मन्त्रैर्वारुणसम्भूतैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः * ।
 इमं मे गङ्गेति† परैस्तत्त्वायामीति‡ मन्त्रकैः ॥
 अभिषेके निवृत्ते तु यजमानः समाहितः ।
 आचार्यं पूजयेत्पद्यात् सुशान्तो विजितेन्द्रियः ॥
 तस्मै दद्यात्पयत्नेन भक्त्या प्रतिकृतित्रयम् ।
 दक्षिणाभिश्च संयुक्तं यथाशक्त्यनुसारतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 तेभ्योऽपि दक्षिणां दद्याद्यजमानः समाहितः ॥
 अनेन विधिना शान्तिं कृत्वा सम्यग्विधानतः ।
 अकालमृत्यु शोकञ्च व्याधिं पीडां न चाप्नुयात् ॥
 सौख्यञ्च सीमनस्यञ्च सौभाग्यं लभते नरः ।
 इत्थं ग्रहणजातानां सर्वारिष्टविनाशनम् ।
 कथितं भार्गवेषेदं शौनकाय महात्मने ॥

इति शौनकीये ग्रहणे प्रथमरजोदर्शने जनने च शान्तिविधानम् ।

अथास्य स्रष्टप्रयोगः । इयं शान्तिः पौर्णमास्यमावास्या-
 भ्यामविनाभूतत्वात्‡ तदतिरिक्तदुष्टवारादौ प्रागुक्तशान्त्या समु-

* १० पृष्ठे प्रदर्शिते ।

† इमं मे गङ्गे वसुने सरस्वति यतद्गुप्तीमे स च तापवृक्षा ।

अदिक्यामरुद्धि वितस्रयाजीकीये यण्णा सुषोमया ॥ अश्वेदीयब्रह्मकर्षणि ।

‡ तत्त्वायामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशक्तो यजमानो हविर्भिः ।

अङ्गिमानो वरुणे हवीष्णुर्ग्रसमान आयु प्रमोषी ॥ अश्वेदीयब्रह्मकर्षणि ।

§ इयं शान्तिरुपरामस्य पौर्णमास्यमावास्याभ्यामविनाभूतत्वादिति अश्वेदीयब्रह्म-
 कर्षणि पाठः ।

ञ्चीयते निमित्तभेदाददृष्टार्थत्वाच्च । एवमप्येऽपि नानानिमित्त-
 भेदे सति तत्तद्वैमित्तिकविधानं क्रमेण कार्यमित्यवगन्तव्यम् ।
 वारादिदोषे सति तां शान्तिमनुष्ठाय दिनान्तरे इयं शान्तिरनु-
 ष्ठेया । यद्वा तन्त्रेणैवानुष्ठेया । तत्र चाचार्य उपलिप्ते देशे
 अष्टदलपत्र लिखित्वा तत्र कलशं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि वस्त्रं
 संस्थाप्य सूर्यग्रहणे आकण्ठेनेति* मन्त्रेण सूर्यप्रतिमा सुवर्ण-
 निर्मितां संस्थाप्य चन्द्रग्रहणे च रजतनिर्मितां चन्द्रप्रतिमामा-
 प्यायस्त्रेति† मन्त्रेण स्थापयित्वा उभयत्र समा सीसनिर्मिता
 राहुप्रतिमां स्वर्भानोरिति‡ मन्त्रेण संस्थाप्य अथ यस्मिन्नक्षत्रे
 ग्रहण जातं तत्रक्षत्रदेवता सुवर्णनिर्मितां तस्मिन्नमन्त्रेण प्रति-
 ष्ठाप्य रक्तवस्त्रादीनि सूर्याय श्वेतवस्त्रादीनि चन्द्राय कृष्णवस्त्रा-
 दीनि राहवे श्वेतवस्त्रादीनि नक्षत्रदेवतायै समर्प्य उपचारैः
 पूजयित्वा अथ अग्नि प्रतिष्ठाप्य ग्रहपूजा कृत्वा अर्कादिसमि-
 दाज्यचरुतिलानटोत्तरगतसख्यया प्रतिदैवतं हुत्वा कलशोदकेन
 आचार्यो यजमानमापोहिष्ठे§त्यादि मन्त्रैरभिषिच्य दानादिकं
 कारयेत् ।

इति ग्रहणे प्रथमरजोदर्शनदोषशान्तिविधानं समाप्तम् ।

* अथ मन्त्र ११ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† अथ मन्त्र १८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ अथ मन्त्र १८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

§ अथ मन्त्र १० पृष्ठे प्रदर्शितः ।

अथ बीधायनोक्तदुष्टरजोदर्शनादिशान्तिविधानम् ।

तथाच तत्खण्ड । अथात. प्रसूतिप्रथमरजम्बलाशान्ति-
कल्प व्याख्यास्यामः । पुण्याहं दम्पतीश्चन्द्रताराबलान्विते पूर्वार्द्धे
दम्पती मङ्गलघ्नान् कृत्वा ब्राह्मणानाङ्गय पुण्याहं वाचयित्वा
यजमान. पीठीपविष्ट. प्राणानायम्य मम पत्न्या दुष्टे नक्षत्रे
करणे वारि योगे तिथौ प्रसूत्या प्रथमरजोदर्शने वा यो दोष
समजनि तद्दोषपरिहारद्वारा तत्रचन्द्रदेवताप्रीत्यर्थं शान्तिकर्म
करिष्ये इति सङ्ख्य वेदवन्त कुटुम्बिन वित्तहीनमाचारवन्त
ब्राह्मणमाचार्यत्वे नियोज्य एवलक्षणसम्पन्न ब्रह्मत्वे नियोज्य
एवगुणविशिष्टान् सौरगाणपत्यसृत्युञ्जयजातवेदसनाभवयाश्वत्य-
प्रदक्षिणसूर्येनमस्कारान् भवन्त कुर्वन्त्विति त्रिचतुरादीन्त्रियोज्य
एवविशिष्टचतुरो ब्राह्मणान् भद्रा ते अग्नेः आनी भद्रा ः
सहस्रशीर्षाः नमस्ते रुद्रमन्त्रवेण इत्याग्नेयमैर्ऋत्यवायव्येशान-

* ब्राह्मणाग्निषो गृहीयाताम् । ऋ—इति ऋग्वेदित्रप्रकर्मणि षडिक् पाठ ।
स एव युक्त दम्पती इत्यत्र प्रथमानुपपत्ते ।

† भद्रा ते अथ खनीक सहन घोरस्य सती विपुणस्य चार ।

न वन श्रीचिखमसा वरन्द न ध्वलास्तनी र्षे भापु ॥ (७ म ६ ए ६ ऋक् ।)

‡ आनी भद्रा कमवी यन्तु विप्रती दम्पती अपरीता स उद्दिद ।

देवा भी यथा सदमिदधे असत्रप्रायुवो रक्षितारो दिवे दिवे ।

(१ म ८८ ए १ ऋक् ।)

§ सदस्रशीर्षा पुरुष सदसाच सदसपात् ।

स भूमि विप्रती उवा अत्यतिष्ठमाहुषम् ॥ (१० म ८ ए १ ऋक् ।)

¶ ममक्षे रुद्रमन्त्रव उतीत इषवे मम ।

वाहुभासुत ते मम ॥ (१६ ऋ. १ म ३शु ।)

कीर्णेषु हारजयेः नियोज्य एवविशिष्टायतुर. पञ्च षडेकादश
 वा रुद्राभिपेक भवन्त. कुर्वन्त्विति नियोज्य आशिषो वाचयित्वा
 पूजास्थान द्विहस्तामात्र गोमयेनानुलिप्य स्वस्तिकशङ्खयमादि*
 रङ्गवल्लीभिः कृत्वा तत्पूर्वतो होमार्थं चतुरस्र हस्तामात्र कुण्डं
 समन्ततश्चतुस्त्रिद्वारद्वलविस्तारोक्तेधमेखलात्रययुतं पश्चिमतो मध्ये
 अश्वत्थदलसद्भाशयोनि सम्पाद्य मण्डपकल्पोक्तप्रकारेण अष्टभिः
 वाक्यै स्थण्डिले नक्षत्रदेवतापूजा कुर्यात् । देवस्येगानदेशे यत-
 च्छिद्र शुक्लवस्त्रावृतं बृहत्कलशादान्नेयादिकोणेष्वोपधीषु चतुरः
 कलशाद्य प्रतिष्ठाप्य प्रतिमाशुद्धयं पञ्चानृतैराध्यायस्वः३ दधि-
 कावू § शुक्लमसिष्ण मधुवाता ॥ स्वादु पवस्वेति** मन्त्रै क्रमेण
 क्षीरदध्याज्यशर्कराभिः स्नापयित्वा तेषा मध्ये मध्य आपो हि
 छेति वारुणस्नपनमन्त्रजप कृत्वा आवाहनादि वस्त्रान्त पूजयेत् ।

* हारजये इत्यत्र हारजये इति ख पुस्तके पाठ ।

† पमादि इति क पुस्तके पमादि इति ख-पुस्तके पाठ । वाच्यसङ्घती ।

‡ मन्त्रोऽय ६८ पृष्ठ प्रदर्शित ।

§ दाधकावू अकारिष जिषीरन्त्रस्व वालिन ।

सुरभिषो सुखाकरन् मय आयूषि तारिषन् स्वाहा ॥ (२३ अ ३२ म यजु ।)

¶ शुक्लमसि ऋषिरसि तेजोऽसि । (२३ अ ३२ म. यजु ।)

॥ मधु वाता अतायते मधु चरन्ति सिन्धव । माधीर्नं सन्वीषधीर्मधु नक्तमुतो
 पयो मधुमत्वार्यिव रश्म । मधु क्षीरन्तु न पिता मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमानन्तु सूर्यो
 माधीर्गावो भवन्तु न । (१३ अ १७ म यजु ।)

** स्वादु पवस्व दिव्याय जन्मने स्वादुरिन्द्राय सुहवीतुनाम् ।

स्वादुर्मिनाय वरुणाय वायवे बृहस्पतये मधुमान् अदाभ्य । (८म, ८५ अ ८ सूक्त ।)

अथ कलशाराधनम् ।

भाक्तलशेषुः सर्वे समुद्राः१ स्थीना पृथिविः३ रुवति भीमः३
प्र वो यज्ञेषु स हि रत्नानि॥ तत्सवितुः३३ गन्धहारा११माप्या-
यस्वः३३ दधिक्रावः३३ शुक्तमखिण्ण मधु वाताः॥॥ स्वादुः

- भाक्तलशेषु भावति पवित्रे परिविध्यते ।
सकृद्यैत्र्यं तदु वदते ॥ (१ म. १० सू. ४ श्लो.)
- † सर्वे समुद्रा सरितक्षीर्षानि जलदा नदा ।
आधानु भक्तान्यथै दुरितक्षयकारका ॥ अग्नेदित्रज्ञकार्षिणि ।
- ‡ स्थीना पृथिवि भी भवावृषरा निवेशनी ।
यच्छान् शर्म सुप्रथः अप न शीघ्रवदक्षम् ॥ (१५ अ. २१ म. यजु १)
- § रुवति भीमी इवमस्तविष्यवा शक्ते शिशानी हरिषी विचक्षण ।
आ योनि सीम मुक्त निदीदति गन्धयो लम्भवति निर्णैगन्धयो ॥
(१ म. ७० सू. ७ श्लो.)
- ¶ प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो अर्चन् वावा नमीभि पृथिवी इष्ये ।
येषां ब्रह्माण्यसमानि विप्रा दिवस्विद्यन्ति यनिनी न प्राखा ॥
(७ म. ४३ सू. १ श्लो.)
- ॥ स हि रत्नानि दास्यते सुवाति सपिता भग ।
त भास चिचमीमहे ॥ (५ म. ८२ सू. १ श्लो.)
- तत्सवितुर्बरेण्य भर्ग देवस्व चीमहि ।
धियो यो न मधीदयान् ॥ (१ अ. २५ म. यजु १)
- †† मन्वीइय २७ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ‡‡ मन्वीइय ६८ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- §§ मन्वीइय ७२ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ¶¶ मन्वीइय ७२ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ॥॥ मन्वीइय ७९ पृष्ठे प्रदर्शित ।

पवस्त्रः काण्डात्काण्डात् या ओषधीः रोषधयः संवदन्तः इति
 मन्त्रक्रमेण स्यापनजलासैक-सप्तसृत्तिका-पञ्चपल्लव त्वयत्रगोमूत्र-
 गोमयचीरदध्याज्यमधुदूर्वाधान्यशतौषधि-फलपुष्प-गन्धाचतानि
 दत्त्वा इमं मे वरुण तत्त्वायामि ॥ त्वं नो अग्नेः स त्वं नो
 अग्नेः इति वरुणमावाह्य अर्चयित्वा पूर्वोक्तजपान् पुरुष-
 सूक्तं कद्रुद्रायेति च यथाक्रममनुजपांश्च कारयित्वा ततः

* मन्वीऽय ७१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† अग्निव ११ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

‡ या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुर्न पुरा ।

मनैतु वभूवामह शत धामाणि सप्त च ॥ (१० म. ८८ सू. १ षट्क ।)

§ ओषधयः संवदन्तः सीमेन सङ्ग राश्या ।

यस्यै कृणोति प्राङ्गणल राजन् पारयामसि ॥ (१० म. ८८ सू. २१ षट्क ।)

¶ इममे वरुण, शुधी हव मया च सङ्गय ।

त्वामवसुराचके ॥ (२१ अ. १ म. यजुः ।)

॥ मन्वीऽय ६६ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

*० त्वमी अग्ने वरुणश्च विहान् देवस्य द्विषो अवयासिस्त्रीषाः ।

यजिष्ठो वज्रितम, शोयजानी वित्रा देवासि प्रभुसुभ्यष्यत् ॥ (२१ अ. १ म. यजुः ।)

† स त्वमी अग्नेऽवमो भवोती मेदिष्ठो अस्या उपसी व्युष्टी ।

अवयस्त नो वरुणं रराषो वीहि सञ्जीकं सुहवी म एधि ॥ (२१ अ. ३ म. यजुः ।)

‡ सङ्गधशीर्षा इति सूक्त ७१ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

पुरुष एवेदं सर्वं यजुत वच यद्रथम् ।

उताशतत्वस्येभ्रानो यदग्ने भातिरोहति ॥ (१० म. ८० सू. १ षट्क ।)

§§ श्री कद्रुद्राय प्रचेतसे नीडुहुडमाय तव्यसे ।

वोषेम शतमं हृदि ॥ अग्नेदिमप्रकर्ष्यधि ।

कुण्डेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य चरुं श्रपयित्वा शान्त्यभागान्तेऽन्वारव्याभ्यां
समिदाज्याभ्यामष्टाभिर्वाक्वैश्वरुत्रीहिभ्यां यजमानस्य नृत्तुर्नश्यतु
आयुर्वहेतामिति व्याहृतिभिर्हावयित्वा जपादिब्रह्मविसर्ज्जनात्ते
ऋत्विग्भिः सहाचार्यैः स्वस्वकलशमादाय शुभप्रदेशे दन्मती उप-
वेश्य तयोः शिरःसमीपे बृहत्कलशमवष्टब्ध सुरास्त्वामिति-

- श्री सुरास्त्वामभिविचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ।
 वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षणो विभु ।
 प्रद्युम्नशानिरुद्रश्च भवन्तु विजयाय ते ।
 आशुषण्डोऽग्निर्भगवान् यमी वे निहृतिस्तथा ॥
 बरुण पवनशैव शमाश्वस्तथा शिव ।
 ब्रह्मणा सहितो सर्वे दिक्पाला यान्तु ते सदा ॥
 पुष्टिर्लक्ष्मीर्भूतिर्मेधा कीर्तिं श्रद्धा क्रिया मति ।
 बुद्धिर्लज्जा वपु शान्तिस्तुष्टि चान्विष मातर ॥
 एतास्त्वामभिविचन्तु देवपरम्ब समानता ।
 आदित्यवन्दना भीमो बुधो जीवितार्कजा ॥
 यहास्त्वामभिविचन्तु राहुं केतुश्च तर्पिता ।
 देवदानवगन्धर्ववचराचसपन्नगा ॥
 ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ।
 देवपरम्बो दुमा नागा देवाद्यासुरसा तथा ॥
 अस्त्राणि सन्ध्यास्त्राणि राजानो वाहमानि च ।
 शीघ्रानि च सर्वाणि कालस्तादयथाथ ये ॥
 सरित् सागरा जैलाप्तौर्थाणि जलदा नदा ।
 एते त्वामभिविचन्तु सर्वे कामार्थसिद्धये ॥

ऋषादिब्रह्मवर्षाणि ।

समुद्रज्येष्ठाः* शत्रो वातः† पवमानः सुवर्जनः इत्येतैरनुवाकै-
रभिषिच्य दम्पती प्रहृतवासासि धारयित्वा प्राज्यावेक्षणपात्र
सम्पाद्य रूप रूपः‡मित्वाव्य विलोक्य ब्राह्मणमभ्यर्च्य सदक्षिण-
माज्यपात्र सन्त्यज्य अय पिण्डकार्पासक बलीयकमादाय वीज-
गर्भमन्त्रमुच्चार्य मृत्युस्वरूप ब्राह्मणमभ्यर्च्य सदक्षिणाक दत्त्वा
नीराजनमनुभूय गृह प्रविश्य प्राचार्यब्रह्महृत्विग्भ्य फल प्रति-
गृह्य तेषा दक्षिणां दत्त्वा प्राचार्याय प्रतिमादानं कृत्वा दश-
दानानि कृत्वा पद्भुदीनान्यक्तपणजनान् सन्त्यज्य गतं पञ्चाशत्
पञ्चविंशति वा ब्राह्मणान् भोजयेदेव सर्वारिष्टशान्तिर्भवती-
त्याह भगवान् बौधायनः ।

इति बौधायनीये शान्तिकाण्डे रजोदर्शनशान्तिखण्डः ।

* मन्त्रीऽय ६१ इष्ट प्रदर्शित ।

† शत्रो वात पवतां शत्रुक्षपतु सूर्य ।

शत्रु क्षान्तिददेव पर्जन्यी अभिषयंतु ॥

(१६ अ. १० म. पशु ।)

‡ रूप रूप प्रतिरूपी बभूव

तदस्य रूपं प्रतिषेधणाय ।

इन्द्रो भावाभि पुरुरूप ईयते

युक्ता इत्य इरय शतादश ॥

(६ म ४७ सू १८ अक्ष ।)

अथ वीधायनोक्तशान्त्युपयोगीनि तैत्तिरीयशाखोक्तानि
सर्व्वनक्षत्राणामष्टौ वाक्यान्मुच्यन्ते ।

ॐ अग्निर्नः पातु कृत्तिकाः

नक्षत्रं देवमिन्द्रियम् ।

इदमासा विचक्षणं

हविरासं जुहोत नः ॥

यस्य भान्ति रश्मयो यस्य केतवः

यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्व्वा ।

स कृत्तिकाभिरभिसंबसानः

अग्निर्नो देवः सुविते दधातु ॥

प्रजापते रोहिणी वेतु पत्नी

विश्वरूपा वृद्धती चित्रभातुः ॥ १ ॥

सा नो यज्ञस्य सुविते दधातु

यथा जीवेम शरदः सवीराः ।

रोहिणी देव्युदगात्पुरस्तात्

विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना ॥

प्रजापतिं हविषा वर्देयन्ती

प्रिया देवानामुपयातु यज्ञम् ।

सोमो राजा मृगशीर्षेण धामन्

शिव नक्षत्रं प्रियमस्य धाम ॥

आप्यायमानो बहुधा जनेषु

रतः प्रजां यजमाने दधातु ॥ २ ॥

यत्ते नक्षत्रं सृगशीर्षमस्ति
 प्रियं राजन् प्रियतमं प्रियाणाम् ।
 तस्मै ते सोम हविषा विधेम
 शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 आर्द्रया रुद्रः प्रथमान एति
 श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियाणाम् ।
 नक्षत्रमस्य हविषा विधेम
 सा नः प्रजां रीरिपन्नेति वीरान् ॥
 हेतौ रुद्रस्य परिणो वृणक्तु
 आर्द्रानक्षत्रं जुपतां हविर्नः ॥ १ ॥
 प्रसुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा
 अपाय शं सन्नदतामरातिम् ।
 पुनर्नो देव्यदितिः सृणोतु
 पुनर्व्विष् नः पुनरेतां यज्ञम् ॥
 पुनर्नो देवा अभियन्तु सर्वे
 पुनः पुनर्वो हविषा यजामः ।
 एवा न देव्यदितिरनर्वा
 विश्वस्य भर्त्वीं जगतः प्रतिष्ठा ॥
 पुनर्व्विष् हविषा वद्वयन्ती
 प्रियं देवानामप्येतु पायः ॥ ४ ॥
 वृहस्पतिः प्रथमं जायमानः
 तिथं नक्षत्रमभिसम्बभूव ।

श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः
 दिगो नु सर्वा अभयं नो असु ॥
 तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः
 बृहस्पतिने. परिपातु पचात् ।
 वाधेता द्वेषो अभयं कृण्वताम्
 सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥
 इदं सर्पेभ्यो हविरसु जुष्टम्
 आग्नेया येषामनुयन्ति चेत ॥ ५ ॥
 ये अन्तरिक्षं पृथिवीं चियन्ति
 ते नः सर्पाः सो हवमागमिष्ठाः ।
 ये रोचने सूष्टेस्यापि सर्पाः
 ये दिव्य देवीमनुसञ्चरन्ति ॥
 येषामाग्नेया अनुयन्ति कामं
 तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि ।
 उषहताः पितरो ये मघासु
 मनोजवसु सुकृतः सुकृत्याः ॥
 ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः
 सधाभिर्यज्ञं प्रयत जुपन्ताम् ॥ ६ ॥
 ये अग्निदग्धा ये नाम्निदग्धा
 येऽमुं लोकं पितरं चियन्ति ।
 यांश्च यियामुश्च न प्रविशन्
 मघासु यज्ञं सुकृतं जुपन्ताम् ॥

गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्
 तदर्थमन्वरुणमित्रचारु ।
 तं त्वा वयं सतितारु सनीनाम्
 जीवा जीवन्तमुपसंविशेम ॥
 येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्चिता
 यस्य देवा अनुसयन्ति चेतः ॥ ७ ॥
 अर्यमा राजा जरस्तु विष्णान्
 फल्गुनीनामृषभो रोरवीति ।
 श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि
 तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य वित्तात् ॥
 अस्मभ्य क्षत्रमजरु सुवीर्यं
 गोमदश्ववदुपसन्नु देह ।
 भगो ह दाता भग इन्द्रदाता
 भगो देवीः फल्गुनीराविवेश ॥
 भगस्येत्तं प्रसवं गमेम
 यत्र देवैः सधमादं मदेम ॥ ८ ॥
 आयातु देवः सवितोपयातु
 हिरण्मयेन सुवृता रथेन ।
 वहन् हस्तु सुभगं विद्म नापसं
 प्रयच्छन्तं पपुरिं मुख्यमच्छ ॥
 हस्तः प्रयच्छ त्वमृतं वसीयः
 दक्षिणेन प्रतिगृह्णीम एनत् ।

दातारमद्य सविता विदेय
 यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञम् ॥
 त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्रां
 शुभं ससं युवतिं रोचमानाम् ॥ ८ ॥
 निवेशयन्नृतान्मर्त्यांश्च
 रूपाणि पिशुशन् भुवनानि विश्वा ।
 तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टां
 तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मङ्गम् ॥
 तन्नः प्रजा वीरवतीश्च सनीतु
 गोभिर्नो अस्त्रैः समनक्तु यज्ञम् ।
 वायुर्नक्षत्रमभ्येति निध्या
 तिग्मशृङ्गो वृषभो रोशुवाणः ॥
 समीरयन् भुवना मातरिश्वा
 अप द्वेषांश्चि नुदतामरातीः ॥ १० ॥
 तन्नो वायुस्तदु निध्या शृणोतुः
 तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मङ्गम् ।
 तन्नो देवासी अनुजानन्तु कामं
 यथा तरेम दुरितानि विश्वा ॥
 दूरमस्मच्छववो यन्तु भीताः
 तन्नो वायुस्तरितानि विश्वा ।

• निशा प्रसीतीति ख पुस्तके पाठ ।

तदिन्द्राग्नी कण्ठतां तद्विशाखे
 तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम् ॥
 पद्यात्पुरस्तादभयन्नो असु
 नक्षत्राणामधिपत्नीं विशाखे
 श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ ॥ ११ ॥
 विपूचः शत्रूनपवाधमानौ
 अपशुभं नुदतामरातिम् ।
 पूर्णा पद्यादुत पूर्णा पुरस्तात्
 उन्मध्यतः पीर्णमाधी जिगाय ॥
 तस्यां देवा अधिसंवसन्तः
 उत्तमे नाक इह मादयन्ताम् ।
 पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोपाः
 पीर्णमासुदगाच्छीभमाना ॥
 आप्याययन्ती दुरितानि विष्वा
 उरुं दुह्वां यजमानाय यज्ञम् ॥ १२ ॥
 चित्रभानुर्यजमाने दधातु
 हविर्नः पाथयेतो जुपन्ताम् ।
 चेतो मदेम रीचमानामराती-
 गोपौ यज्ञम् ॥

इति पशुमोऽनुवाकः ।

अथ द्वितीयोऽनुवाकः ।

ऋध्यास्व हव्यैर्नमसोपसद्य
मित्रं देवं मित्रघेयं नो असु ।
अनुराधान् हविषा वर्धयन्तः
शतं जीविम शरदः सवीराः ॥
चित्र नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्
अनूराधास इति यहदन्ति ।
तन्मित्र एति पयिभिर्देवयानैः
हिरण्मयैर्विततैरन्तरिक्षे ॥
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति
यस्मिन् वृषं वृत्रतूर्यं ततार ॥ १ ॥
तस्मिन्वयमसृतं दुष्टानाः
क्षुधन्तरिम दुरितिं दुरिष्टिम् ।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्टवे
आपादाय सहमानाय मीदुषे ॥
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमहुष्टाना
उरुह्वणीतु यजमानाय लोकम् ।
मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय
पराथे तु निर्वृतिः पराचा ॥
गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्
अहर्भूयाद्यजमानाय मद्यम् ॥ २ ॥

अहर्ना अद्य सुचिते दधातु
 मूलं नक्षत्रमिति यद्ददन्ति ।
 पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि
 शिवं प्रजायै शिवमस्तु मद्यम् ॥
 या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः
 या अन्तरिक्षा उत पार्थिवीर्याः ।
 यासामापादा अनुयन्ति कामं
 ता न आपः शश्वस्योना भवन्तु ॥
 याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः
 याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः ॥ ३ ॥
 यासामापादा मधु भक्षयन्ति,
 ता न आपः शश्वस्योना भवन्तु ।
 तन्नो विश्वे उपमृषन्तु देवाः
 तदापादा अभिसंयन्तु यज्ञम् ॥
 तन्नक्षत्रं प्रयतां पशुभ्यः
 कृपिर्दृष्टिर्यजमानाय कल्पताम् ।
 शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः
 कर्मक्षतः सुकृतो वीर्यावतीः ॥
 विश्वान्देवान् हविषा वर्धयन्तीः
 आपादाः काममुपयन्तु यज्ञम् ॥ ४ ॥
 यस्मिन् ब्रह्माभ्यजयत्सर्वमेतत्
 अमुञ्च लोकमिदम् च सर्वम् ।

तन्नो नक्षत्रमभिजिह्वित्य
 श्रियं दधात्वह्णयमानम् ॥
 उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्चितमौ
 तन्नो नक्षत्रमभिजिह्वित्यष्टाम् ।
 तस्मिन् वयं पृतनाः सञ्चयेम
 तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम् ॥
 शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपा
 पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम् ॥ ५ ॥
 मही देवी विष्णुपत्नीमजूर्था
 प्रतीचीमेनाऽ हविषा यजामः ।
 चेध्रा विष्णुरुहगायो विचक्रमे
 महीं दिवं प्रथिवीमन्तरिक्षम् ॥
 तच्छीशेति श्रव इच्छमाना
 पुण्यं श्लोक यजमानाय जखती ।
 अष्टौ देवा वसव. सोम्यासः
 चतस्रो देवीरजरा. श्रविष्ठाः ॥
 ते यज्ञं पान्तु रजसः पुरस्तात्
 सवत्सरीणममृतं स्रस्ति ॥ ६ ॥
 यज्ञं न पान्तु वसव पुरस्तात्
 दक्षिणतोऽभियन्तु श्रविष्ठाः ।
 पुण्यं नक्षत्रमभिसविशाम
 मानी शरातिरघशंसागन् ॥

चक्षस्य राजा वरुणोऽधिराजः
 नक्षत्राणां शतभिषग्वसिष्ठः ।
 तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः
 शतं सहस्रा भेषजानि धत्तः ॥
 यन्नन्नो राजा वरुण उपयातु
 तन्नो विश्वे अभिसंयन्तु देवाः ॥ ७ ॥
 तन्नो नक्षत्रं शतभिषग्जुषार्षं
 दीर्घमायुः प्रतिरक्षेपजानि ।
 अज एकपादुदगात्पुरस्तात्
 विश्वा भूतानि प्रतिमोदमानः ॥
 तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे
 प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः ।
 विश्वाजमानः समिधान उग्रः
 आन्तरिक्षमरुहदगन्ध्याम् ॥
 तं सूर्यं देवमजमेकपादं
 प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे ॥ ८ ॥
 अहिर्बुध्नियः प्रथमा न एति
 श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम् ।
 तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः
 प्रोष्ठपदासो अभिरक्षन्ति सर्वे ॥
 चत्वार एकमभिकर्म देवाः
 प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति ।

ते बुभ्रियं परिपद्य् सुवन्तः
 अहिं रक्षन्ति नमसोपसद्य ॥
 पूषा रेवत्यन्वेति पत्यां
 पुष्टिपती पशुपावाजवस्यी ॥ ८ ॥
 इमानि हव्या प्रयता जुषाणा
 सुगैर्नी यानैरुपयातां यज्ञम् ।
 सुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः
 गावो गो अश्वामन्वेतु पूषा ॥
 अन्नं रक्षन्ती बहुधा विरूपं
 वाज् सनुतां यजमानाय यज्ञम् ।
 तदश्विनावश्वयुजोपयाताप्
 शुभं गमिष्यौ सुयमेभिरश्वैः ॥
 स्व नक्षत्र् हविषा यजन्ती
 मध्वा सम्पृक्ती यजुषा समक्ती ॥ ९ ॥
 यौ देवाना भिपजौ हव्यवाहौ
 विश्वस्य दूतावन्तस्य गोपौ ।
 ती नक्षत्र जुषुषाणोपयातां
 नमोऽश्विभ्यां कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम् ॥
 अपपाप्मानं भरणीर्भरन्तु
 तद्वयमो राजा भगवान्विचष्टाम् ।
 लोकस्य राजा महतो महान् हि
 सुगं नः पन्यामभयं कृषीतु ॥

यस्मिन्नचत्रे यम एति राजा
 यस्मिन्नेनमभ्यपिञ्चन्त देवाः ।
 तदस्य चित्रं हविषा यजामः
 अपपाप्मानं भरणीर्भरन्तु
 निवेशनी यत्ते देवा अदधुः ॥ ११ ॥
 ततार मद्य प्रासचीर्या यान्तु
 यज्ञं याचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति ।
 सर्वं वाजवस्यौ समुक्तौ
 देवास्त्रीणि च ॥

इति द्वितीयोऽनुवाकः ।

अथैषां मन्त्राणां त्यागाः ।

अग्नये स्वाहा । कृत्तिकाभ्यः स्वाहा । अश्विन्यै स्वाहा ।
 दुलायै स्वाहा । नितरन्ध्र्यै स्वाहा । भयन्त्यै स्वाहा । मेघयन्त्यै
 स्वाहा । वर्षयन्त्यै स्वाहा । सुपुणीकायै स्वाहेति ॥ १ ॥

प्रजापतये स्वाहा । रोहिण्यै स्वाहा । रोचमानायै स्वाहा ।
 प्रजाभ्यः स्वाहेति ॥ २ ॥

सोमाय स्वाहा । नृगशीर्षाय स्वाहा । इन्वकाभ्यः स्वाहा ।
 औपधीभ्यः स्वाहा । राज्ञाय स्वाहा । अभिजित्यै स्वाहेति ॥ ३ ॥

रुद्राय स्वाहा । आर्द्रायै स्वाहा । पिन्वमानायै स्वाहा ।
 पशुभ्यः स्वाहेति ॥ ४ ॥

अदित्यै स्वाहा । पुनर्वसुभ्यां स्वाहा । भूल्यै स्वाहा ।
 प्रजात्यै स्वाहेति ॥ ५ ॥

बृहस्पतये स्वाहा । तिष्याय स्वाहा । ब्रह्मवर्षसाय
स्वाहेति ॥ ६ ॥

सर्पेभ्यः स्वाहा । आश्वेपाभ्यः स्वाहा । दन्द्शूकेभ्यः
स्वाहेति ॥ ७ ॥

पितृभ्यः स्वाहा । मघाभ्यः स्वाहा । नघाभ्यः स्वाहा ।
गदाभ्यः स्वाहा । रुन्धतीभ्यः स्वाहेति ॥ ८ ॥

अथेभ्यः स्वाहा । फल्गुनीभ्यां स्वाहा । पशुभ्यः स्वा-
हेति ॥ ९ ॥

भगाय स्वाहा । फल्गुनीभ्यां स्वाहा । शैठ्याय स्वा-
हेति ॥ १० ॥

सवित्रे स्वाहा । हस्ताय स्वाहा । ददते स्वाहा । पृषते
स्वाहा । प्रयच्छते स्वाहा । प्रतिगृभ्रते स्वाहेति ॥ ११ ॥

त्वष्ट्रे स्वाहा । चित्राय स्वाहा । चित्राय स्वाहा । प्रजायै
स्वाहेति ॥ १२ ॥

वायवे स्वाहा । निठ्यायै स्वाहा । कामचाराय स्वाहा ।
अभिजित्यै स्वाहेति ॥ १३ ॥

पौर्णमास्यै स्वाहा । कात्याय स्वाहा । गत्यै स्वा-
हेति ॥ १४ ॥

मित्राय स्वाहा । अनुराधेभ्यः स्वाहा । मित्रधियाय स्वाहा ।
अभिजित्यै स्वाहेति ॥ १५ ॥

इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा । विशाखाभ्यां स्वाहा । शैठ्याय
स्वाहा । अभिजित्यै स्वाहेति ॥ १ ॥

इन्द्राय स्वाहा । ज्येष्ठायै स्वाहा । ज्यैष्ठ्याय स्वाहा ।
अभिजित्यै स्वाहेति ॥ २ ॥

: प्रजापतये स्वाहा । * मूलाय स्वाहा । प्रजायै स्वा-
हेति ॥ ३ ॥

षट्पदभ्यः स्वाहा । आषाढाभ्यः स्वाहा । समुद्राय स्वाहा ।
कामाय स्वाहा । अभिजित्यै स्वाहेति ॥ ४ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । आषाढाभ्यः स्वाहा । अनप-
जय्याय स्वाहा । अभिजित्यै स्वाहेति ॥ ५ ॥

ब्रह्मणे स्वाहा । अभिजिते स्वाहा । ब्रह्मलोकाय स्वाहा ।
अभिजित्यै स्वाहेति ॥ ६ ॥

विश्वे स्वाहा । शोणायै स्वाहा । शोकाय स्वाहा ।
शुताय स्वाहेति ॥ ७ ॥

वसुभ्यः स्वाहा । अविष्ठाभ्यः स्वाहा । अग्राय स्वाहा ।
परीत्यै स्वाहेति ॥ ८ ॥

वरुणाय स्वाहा । अतमियजे स्वाहा । मेयजेभ्यः स्वाहेति ॥ ९ ॥
अजायैकपदे स्वाहा । प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा । तेजवे स्वाहा ।
ब्रह्मवर्षेसाय स्वाहेति ॥ १० ॥

अहवे स्वाहा । बुध्नियाय स्वाहा । प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा ।
प्रतिष्ठायै स्वाहेति ॥ ११ ॥

पूष्णे स्वाहा । रेवत्यै स्वाहा । पशुभ्यः स्वाहेति ॥ १२ ॥

अश्विभ्यां स्वाहा । अश्वयुग्भ्यां स्वाहा । शोचाय
स्वाहा । अश्व्यै स्वाहेति ॥ १३ ॥

यमाय स्वाहा । भरणीभ्यः स्वाहा । राज्याय स्वाहा ।
अभिजित्यै स्वाहेति ॥ १४ ॥

अमावस्यायै स्वाहा । कामाय स्वाहा । गत्यै स्वाहेति ॥ १५ ॥

इति नक्षत्रमन्त्राः ।

अत्रेदमाकृतम् । यत्र कर्मणि अनेके सजातीयाः प्रयोगा-
उपलभ्यन्ते—यथा रजोदर्शनशान्तिके कर्मणि विष्णुधर्मोत्तरोक्तः
प्रयोग एकः, शौनकोक्तो द्वितीयः, बौधायनोक्तस्तृतीयः—तत्र
कर्तुरिच्छया अन्यतरप्रयोगोऽनुष्ठायः, व्रीहियवशास्त्रवत् ।
यदा शौनकोक्त ऋग्वेदिनाम् । बौधायनोक्त आपस्तम्बादि-
तैत्तिरीयाणाम् । तत्तच्छाखोपरि शौनकादीनां प्रवृत्तेः ।
विष्णुधर्मोत्तराद्युक्तप्रयोगस्तु इतरेषां शाखिनाम् । पुराणस्य
सर्वसाधारण्येन प्रवृत्तेः । अथवा यस्मिन्देशादौ यः प्रयोग-
आचारविषयीभूतः स एव तत्र सर्वैरनुष्ठेयः । सर्वशाखा-
प्रत्ययमेकं कर्मेति जैमिनिसिद्धान्तात् । यत्र महाप्रतिबन्ध-
निवृत्तिद्वारा महाफलहेतवोऽनेके विजातीयाः प्रयोगा उप-
लभ्यन्ते—यथा प्रजोत्पत्त्यर्थं रुद्रस्नानबन्धाभिषेकविष्णुश्राद्धादयः
—तत्र . प्रतिबन्धतारतम्येन प्रयोगानुष्ठानतारतम्यमवगन्तव्य-
मित्यास्तां विस्तरः ।

अथ गर्भाधानविधानम् ॥

रजोदर्शनानन्तरमाद्यदिवसचतुष्टयं पर्वीदि च त्यक्त्वा रात्री
स्त्रियं सकृन्नच्छेत् ।

तथाच याज्ञवल्क्यः ।

षोडशर्तुर्निशाः स्त्रीणां तासु शुग्मासु संविशेत् ।
ब्रह्मचार्यैव पर्वीण्याद्याद्यतस्तद्य वर्जयेत् ॥
एवं गच्छन् स्त्रियं घामां मघां मूलद्य वर्जयेत् ।
यस्त इन्दौ सकृत्पुत्रं लक्ष्यं जनयेत्पुमान् ॥
यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्याः प्रयत्नतः ॥

स्कान्देऽपि ।

ऋतुकालाभिगमनं धर्मोऽयं गृहिणां परः ।
स्त्रीणां वरमनुस्मृत्य यथाकाम्यथवा भवेत् ॥
दिवाभिगमनं पुंसामनायुष्यं परं मतम् ।
त्राहाहःसर्वपर्वीणि यत्राह्याज्यानि धीमता ।
तत्र गच्छन् स्त्रियं मोहादग्माल्पथ्यवते परात् ॥
ऋतुकालाभिगामी यः स्वदारनिरतश्च यः ।

• अथ गर्भाधानेत्यादौ छ-विहितपुस्तके अथ वदयामिति पाठो दृश्यते, इत्यनेन च तत्र मन्त्रा, प्रयागाद्य, तथापि च न-विहितपुस्तकयोः पाठस्यैवान् एकादेववा रजो-प्राधान्यादिवशादित्याद्य पुस्तकव्यवहृत. 'पाठ एव अत्रुपि वतेऽथाभि', नास्ति चान्यो वद-छान-यूनता, अतस्त्वरमैव तस्य वदयामाचतात् ।

स सदा ब्रह्मचारीहृ विज्ञेयः स गृह्याश्रमी ॥

ऋतुः पौड्गयामिन्यद्यतस्रस्तासु गर्हितः ।

पुत्रास्तास्त्रपि युग्मासु अयुग्मासु च कन्यकाः ॥

भवन्तीति श्रेयः ।

ज्योतिःशास्त्रे ।

सर्पाश्विमघमूलेन्द्रपौण्ये गर्भो विगर्हितः ।

श्रीकामसु त्वजेदारीं पञ्चम्यासुत्तरात्रये ॥ इति ।

अथ तत्रक्षत्राणि ।

यवणं रोहिणीं हस्तां चानुराधोत्तरात्रयम् ।

स्वातीं गतभिषक् श्रेष्ठा निषेके फलदाः स्मृताः ॥ इति ।

उत्तरात्रयस्य विहितनिषिद्धत्वादिकल्पः ।

तथा ।

नास्त्रातान्तु स्त्रियं गच्छेन्नातुरां न रजस्त्रसाम् ।

नानिष्टां न प्रकुपितां नाप्रशस्तां न शुर्विणीम् ॥

गर्भिणीगमननिषेधः परमासादूर्द्धम् । आरभ्य सप्तमान्नासाच्च

गच्छेद्गर्भिणीं स्त्रियमिति वचनात् ।

बह्वीनां पत्नीनामृतुयोगपद्ये गमनक्रममाह देवलः ।

योगपद्ये तु तीर्थानां विवाहक्रमशो व्रजेत् ।

रक्षणार्थमपुत्रां वा ग्रहणक्रमशोऽपि वा ॥

तीर्थमृतुस्तुयोगपद्ये सति असवर्णासु वर्णक्रमेण गच्छेत् सवर्णासु
तु विवाहक्रमेण । यदा तु काचिदपुत्रा अन्याः पुत्रवत्प्रसदा

तामयतो गच्छेदिति पाराशरमाधवीये व्याख्यातम् ।

तथा ।

हावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनं गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ॥
 ऋतौ तु गर्भं शद्धित्वा स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् ।
 ऋतुं विना यदा गच्छेच्छौचं मूत्रपुरीषवत् ॥

इति शातातपः ।

एवमृतुकाले अगच्छतो दोषमाह स एव ।

ऋतुस्नातान्तु यो भार्यां स्वस्यः सत्रोपगच्छति ।

स चाभ्येति न सन्देहो भ्रूणहत्यामृताहंती ॥ इति ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिपिबवर्जमिति गौतमस्मरणात् ।

अत्र कर्मणि इतिकर्त्तव्यताविशेषस्तु स्वस्वसूत्रादवगन्तव्यः ।*

इत्यनन्तमष्टविरचिते विधानपारिजाते गर्भाधानविधानम् ।

अथ पुंसवनम् ।

तत्र आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ।

तृतीये गर्भमासे तिथ्येषिति ।

* अथ पुंसवेदंशमैघातेनखाद्यैः सुरत यदि ।

मृते अतुरं पुंस विज्ञं कान्दसर्गं च ॥

इत्येकः श्लोकोऽधिको ग-विहितपुस्तके दृश्यते, परन्तु अत्र प्रकरणात्पयोनितामाशोप
 अधीनिधार्त्तं इतम् ।

कात्यायनसूत्रेऽपि ।

अथ पुसवन पुरा स्यन्दत इति मासे द्वितीये तृतीये वा
यद्व पुसाः नक्षत्रेण चन्द्रमा युज्येतेति ।

श्रीधरीयेऽपि ।

कुर्यात्पुसवन प्रसिद्धिपये गर्भे तृतीयेऽथवा
मासि स्फीततनौ तुपारकिरण पुष्येऽथवा वैष्णवे ।
हित्वाः कर्कटक नृयुग्ममबलामन्येषु युग्मे त्रिथौ
शुद्धे नैधनधाम्नि शुक्रशशभृद्विष्मन्निष्ठा वासरे ॥

नैधनमष्टमस्यानम् । विदुध । तृतीये मासि गर्भो यदि
प्रसिद्धिपयो न स्यात् तदा चतुर्थे पुसवन कुर्यादित्यर्थ ।
तथाच जातूकर्णम् ।

द्वितीये वा तृतीये वा मासि पुसवन भवेत् ।
व्यक्ते गर्भे भवेत्कार्यं सीमन्तेन सहायवा ॥ इति ।

द्वितीये वा तृतीये वा इति मासस्य प्राधान्येन विहितत्वाद्गुरु
शुक्रमीढ्यादावपि तत्रैव कार्यम् ।

तथाच ब्रह्मसति ।

मासप्रयुक्तकार्येषु मूढत्व गुरुशुक्रयो ।
न दोषकृत्तदा मासलक्षणो बलवानिति ॥

मलमासेऽपि कार्यमित्याह यम ।

गर्भे वार्धुपिके भृत्ये यावदकर्मणि मासिके ।
सपिण्डीकरणे नित्ये नाधिमास विवर्जयेत् ॥

विश्वादर्शोऽपि ।

वृद्धिर्दास्यं पुंसवादि प्रेतकभ्रातृमासिकम् ।

नित्यमास्यधिके तत्तु सर्वं देवादि चोत्तरे ॥ इति ।

पूर्ववचने गर्भं इति सामान्यनिर्देशाद्गर्भाधानेऽपि न दोषः ।

तथैव शिष्टाचाराच्च ।

अत्रापि इतिकर्तव्यताविशेषः स्वस्वशाखातोऽवगन्तव्यः ।

इति पुंसवनविधानम् ।

अथ सीमन्तोन्नयनविधानम् ।

तत्राश्वलायनसूत्रम् ।

आपूर्यमाणपक्षे यदा पुंसेति ।

कात्यायनसूत्रेऽपि ।

अथ सीमन्तोन्नयनं पुंसवनवत्प्रथमे गर्भे पष्ठेऽष्टमे वेति ।

आश्वलायनकारिकापि ।

चतुर्थे गर्भमासे स्वास्त्रीमन्तोन्नयनक्रिया ।

पष्ठेऽष्टमे वा कुर्वीत सूत्रान्तरविधानतः ॥

पूर्वपूर्वस्यासम्भवे पष्ठे मासे यद्वा अष्टमे भवेदिति । इदं कर्म न प्रतिगर्भमावर्त्तते स्त्रीसंस्कारत्वात् । सीमन्त उन्नीयते यस्मिन् कर्मण्यौत्थानार्थसंज्ञाकरणात् । नन्वयं गर्भसंस्कारो प्रायतनं । एवं गर्भमाधेहीत्याश्वलायनसूत्रदर्शनात् । सत्यं तथापि नावर्त्तते आधारसंस्कारस्य प्राधान्यात् । कुतः प्राधान्यमिति चेत्सीमन्तोन्नयनमिति समाख्याबलात् ।

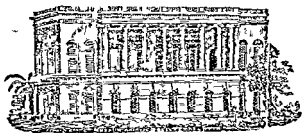
BIBLIOTHECA INDICA :

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No. 1040.

विधानपारिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY

PAN̄DITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor, Sanskrit College, Calcutta.

VOL. I, FASCICULUS II

६३

CALCUTTA

PRINTED BY ÇAÇIBHŪ-ANA KĪTIRATNA BHATṬACĀRYA
AT THE GIRIÇA VIDYĀRATNA PRESS,
24, Girīça Vidyaratna's Lane ,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET

1903.

सकृत् कृतसंस्काराः* सीमन्तेन द्विजस्त्रियः ।

यं यं गर्भं प्रसूयन्ते स सर्व्वः संस्कृतो भवेत् ।

नावर्त्तत इदं कर्म प्रतिगर्भमिति स्थितिः ॥

इति हारीतस्मरणाच्च । सीमन्तोन्नयनं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासी-
त्यापस्तम्बसूत्राच्च ।

कार्णाजिनिस्तु आप्रसवात्कर्मकालमाह ।

गर्भलग्नमारभ्य यावन्न प्रसवस्तदा ।

सीमन्तोन्नयनं कुर्याच्छुद्धस्य वचनं यथा ॥ इति ।

मासोऽत्र सौरसावनयोरन्यतरो ग्राह्यः ।

कालविधानेऽपि ।

चतुर्थपष्ठाष्टममासभाजि

सौरेण गर्भे प्रथमे विधेयम् ।

सीमन्तकर्म द्विजभामिनीनां

मासेऽष्टमे विष्णुवलिञ्च कुर्यात् ॥ इति ।

चतुर्थे सावने मासि पष्ठे वाप्यथवाष्टमे ।

इति च वासिष्ठे ।

शौनकश्च ।

शुक्लपत्रे च पुलिङ्गनचतस्रे दिवाकरे ।

तिथ्यः पुनर्व्वसुर्हस्तोऽनुराधः श्रवणोऽश्लेषुक् ॥ इति ।

अत्रापि प्रयोगविधिः सस्त्रसूत्रादवगन्तव्यः ।

* यज्ञकर्मप्रत्यक्षकारा इति पारस्करधर्मशास्त्रे पाठः ।

सर्व्वज्ञोऽसि कुमार त्वं प्रसादाच्छङ्करस्य वै ।
रुद्रस्नानं विधानेन ब्रूहि कस्य कथं भवेत् ॥

स्कन्द उवाच ।

. सृतवत्सा तु या नारी दुर्भगा ऋतुवर्जिता ।
या सूते कन्यकां बन्धा स्नानमासां विधीयते ॥
अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामुपवासपरायणा ।
ऋती शुद्धे चतुर्थेऽङ्गि प्राप्ते सूर्यदिनेऽथवा ॥
नद्योसु सङ्गमे कुर्त्यान्महानद्योर्विशेषतः ।
शिवालयेऽथवा गोष्ठे विविक्ते वा गृहाङ्गने ॥
आहिताग्नि द्विज शान्तं धर्मन्नं सत्यशालिनम् ।
स्नानार्थं प्रार्थयेदेनं निपुणं रौद्रकर्मणि ॥
ततस्तु मण्डपं कुर्याच्चतुरस्रमुदकप्रवम् ।
ब्रह्मचन्दनमाख्यञ्च गोमयेनानुलेपितम् ॥
तन्मध्ये श्वेतरजसा सम्पूर्णं पद्ममालिखेत् ।
मध्ये तस्य महादेवं स्थापयेत्कर्णिकोपरि ॥
दद्याद्दलेषु नन्द्यादींश्चतुर्षु विधिपूर्व्वकम् ।
इन्द्रादिलोकपालांश्च दलेष्वन्येषु विन्यसेत् ॥
देवीं विनायकञ्चैव स्थापयेत्तत्र पार्थिव ।
दत्त्वार्धं गन्धं पुष्पञ्च धूपं दीप गुह्योदनम् ॥
भक्ष्यान्नानाविधान्दद्यात्फलानि विविधानि च ।
चतुष्कोषेषु भृङ्गारमश्वत्थदलभूपितम् ॥

भृङ्गारं कलशम् ।

एकैकं विन्यसेद्ब्रह्मन् सर्व्वीपधिसमन्वितम् ।
 मण्डपस्य चतुर्दिक्षु दद्याद्भूतवल्लिन्ततः ॥
 आग्नेय्यां दिशि कर्त्तव्यं मण्डपस्य समीपतः ।
 अग्निकार्य्यं शुभे कुण्डे पत्रपुष्पैरलङ्कते ॥
 लवणं सर्पिषा युक्तं घृतेन मधुना सह ।
 मा न स्तोत्रेणः जुहुयात्कृतहोमे नवग्रहे ॥
 द्वितीयस्याग्निकार्य्यस्य कर्त्ता च ब्राह्मणो भवेत् ।
 रुद्रजाप्यकृदाचार्य्यं सितचन्दनचर्चितम् ॥
 सितवस्त्रपरीधानं सितमाल्यविभूषितम् ।
 शोभयेत्कङ्कणैः कण्ठैः कर्णवेष्टाङ्गुलीयकैः ॥
 मण्डपस्य समीपस्यो जपेद्ब्रह्मन्विमत्सरः ।
 यावदेकादशगुणाः^१ पुनरेव जपेत्तु तान् ॥
 देवमण्डलवत्कार्य्यं द्वितीयं मण्डलं शुभम् ।
 तस्य मध्ये तु सा नारी श्वेतपुष्पैरलङ्कता ॥
 श्वेतवस्त्रपरीधाना श्वेतगन्धानुलेपना ।
 सुखासनोपविष्टान्तामाचार्य्यी रुद्रजापकः ॥
 अभिषिञ्चेत्ततश्चैनामर्कपत्रपुटाम्बुना ।
 अच्छिद्राण्यनूनानि स्नानार्थं विनियोजयेत् ॥

* मा न स्त्रीके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिष ।

मा नो वीरान् रुद्र भासिनो वधीर्द्विषन्तस्यदसि स्ता इवामहे ॥

(१६ अ. १६ म. यशुः १)

१ गुणा इत्यत्र गता इति हेमाद्रिपाठः ।

चतुःषष्टिक्रचेनैव रुद्रेणैकादशेन तु ।

गतानि सप्त वर्णानां चतुर्भिरधिकानि तु ॥

वर्णानामृचामित्वर्थः । तासां चतुःषष्टिसंख्यानामेकादशलक्षः
पठितानामियं संख्या ।

अच्छिद्रेणिति* मन्त्रेण स्नानार्थं विनिवेशयेत् ।

अश्वस्थानाङ्गजस्थानादल्मीकात्सङ्गमाद्भुदात् ॥

वेश्याङ्गनाद्राजसूयाङ्गोष्ठादानीय वै रुदम् ।

सर्वौषधी रीचनाञ्च नदीतीर्थोदकानि च ॥

एतत्प्रक्षिप्य कलशे शिवसन्ने सुपूजिते ।

आपादतलकेशान्तं कुक्षिदेशे विशेपतः ॥

सर्वान्गं नैपयेद्गतया सुशीला काचिदङ्गना ।

रुद्राभिजप्तेन ततः स्नापयेत्कलशेन ताम् ॥

तोयपूर्णाष्टकलशैरश्वत्थदलपूरितैः ।

सर्वतोदिक्स्थितैः पश्चात्स्नापयेत्कलशाक्षतैः ॥

* नमस्ते रुद्र मन्यवे सती त इववे नम ।

नमस्ते अमुं धनमे बाहुभ्यामुत ते नम ॥

या त इवु शिवतमा शिव यभूव ते घनु ।

श्रिवा शरण्या या तय तथा नो रुद्र रुद्रय ॥

इत्यादिकाश्चतुःषष्टिर्चण्डो यजुर्वेदस्य षोडशाध्याये (रुद्राध्याये वा) श्रव्या ।

+ अच्छिद्रेण परिवेषणं सूक्ष्मं रश्मिभिः । देवीरापो अयेगुपी अयेगुपी अये
इत्यस्य यज्ञं नयताय यज्ञपतिर्दं मुधातु यज्ञपति देवगुणम् । (१५. १२५. यजु ।)

इन्द्रादिभ्यो बलीन् दत्त्वा कुम्भान् संसृगञ्जेकादशाहृत्या रुद्रान्
जपेत् । तस्मिन् काले ब्रह्मा पश्चादान्नेय्यां दिशि कुण्डे
स्थण्डिले वा अग्निमुपसमाधाय दधिमधुष्टतोपेतं लवणमाहुति-
परिमितं मानस्तोत्रेऽति मन्त्रेण अष्टोत्तरशतवारं नवग्रहहोम-
पूर्वकं जुहुयात् । तत आचार्यो देवमण्डलवन्मण्डलान्तरं कृत्वा
तत्र यजमानदम्पती खेतवस्त्राहृतौ उपवेश्य पूर्वदिक्कलशोदकेन
रुद्राध्यायस्य एकैकमन्त्रं मुक्त्वा* अर्कपत्रपुटगृहीतेनाभिपिचेत्
चतुःपष्टिमन्त्रविभागेन । एवमेकादशाहृतौ चतुरधिकसप्त-
शतानि भवन्ति । इयं संख्या वाजसनेयिशाखायामेव सम्भवति ।

अच्छिद्रेण पवित्रेण‡ इत्यर्कपत्रग्रहणमन्त्रः ।

अथ रुद्रकलशोदकेन समष्टिकासर्वोपधिगोरोचनादियुतेन
आपादतलकेशान्तं विशेषतः कुचिदेशे अभिपिचेत् । ततो
मण्डपस्य अष्टदिक्स्थापिताष्टकलशोदकैरभिपिचेत् । एवं स्नात्वा
स्नानवस्त्रं परित्यज्य वस्त्रान्तरं परिधाय आचार्याय सुवर्णादि
दक्षिणात्वेन दत्त्वा होमकर्त्रे पयस्विनी गौर्देया अन्येषाञ्च भूयसी
दक्षिणा देया । ततो यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं रुद्रस्नानविधानम् ।

* मन्त्रोऽयं १०० षष्ठे प्रदर्शितः ।

† नमस्ते रुद्र मन्त्रे इत्यादीनां १०१ षष्ठे प्रदर्शितानाम्बलापामिकैकमित्यर्थः ।

‡ मन्त्रोऽयं १०१ षष्ठे प्रदर्शितः ।

अथ बीधायनाचार्योक्तद्रुघ्नानविधानं प्रयोगेणोच्यते ।

उदगयनादौ गुरुशक्राम्नादिरहिते शुद्धे मासि शुक्लपक्षे ऋतुकाले विशेषतश्चतुर्थेऽङ्गि अष्टम्या चतुर्दश्या वा रविवासरे वा शुभनक्षत्रे चन्द्रताराद्यानुकूले कार्यम् । इदं चतुर्विधबन्ध्यात्वे भवति, विशेषतो मृतापत्यत्वेऽत्रियम् । इदञ्च महानद्योर्नद्योर्वा अशोथसङ्गमे सङ्गममात्रे वा कार्यम् । तत्र पूर्वं कर्त्ता सभार्यो दीर्घायुः सुपुत्राद्युत्पत्तिप्रतिबन्धकरूप-दुरित-निरासार्थं यथाशक्ति प्रायश्चित्तमनुतापयुक्तः कुर्यात् । तत्र फलतारतम्याव-गतदुरिततारतम्येन पङ्क्त्यव्यवसायीव्यवसायं चान्द्रायणकृच्छ्राति-कृच्छ्ररूपं वा द्रव्यहोमतीर्थब्राह्मणभोजनादिप्रत्याम्नायैर्वा कार्यं सभ्योपदिष्टम् । ततः श्रीरुद्रप्रीत्यर्थं कृष्णामेका धेनुं शक्त्योप-स्कारयुतां दद्यात्, तत्राशक्तौ ज्ञचं तद्वैमयुतं वा गायत्रीजपं तद्दशाग्नेन तिलहोमञ्च कुर्यात् । एवं कृतशुद्धिः सभार्यो यज-मानः प्रागुक्ते काले देशे च कृतनित्यक्रिय आसनोपविष्ट-आचान्तो भूतशुद्धिपूर्वकं प्राणानाधम्य देशकालौ स्मृत्वा—मम सभार्यस्य दीर्घायुःसुपुत्रादिसन्ततिप्रतिबन्धकेन इह जन्मनि अन्यजन्मनि वा कृतेन अष्टकापर्वादिपैटकनैमित्तिकाकरणेन वा परहेपेण वा गुरुहेपेण वा मृगशावभक्षणेन वा बालघातेन वा रत्नापहरणेन वा वत्सवियोजनेन वा पित्रमातृहेपेण वा अन्येन

एवं स्नात्वा स्नापकाय दद्याद्ग्रां काञ्चनस्तथा ।
 होतुरेवात्र निर्दिष्टा दक्षिणा गौः पयस्विनी ॥
 ब्राह्मणानामधान्येषां स्वशक्त्या मुनिपुङ्गव ।
 गोवस्त्रकाञ्चनादीनि दत्त्वा दत्त्वाः क्षमापयेत् ॥
 कृतेनानेन विप्रेन्द्र रुद्रस्नानेन भाषिनी ।
 सुभगा कान्तिसंयुक्ता बहुपुत्रा च जायते ॥ •
 सर्वेष्वपि हि मासेषु ब्राह्मणानुमतो शुभम् ।
 तस्मादवश्यं कर्तव्यं पुत्रान् स्त्री सुखसृच्छति ॥

या स्नानमाचरति रुद्रमिति प्रसिद्धं
 श्रुतान्विता द्विजवरानुमतौ नताङ्गी ।
 दीपाद्बिह्वल सकलान् स्वशरीरभाजो
 भर्तुः प्रिया भवति भारत जीववत्सा ॥

इति हेमाद्रौ शान्तिकाण्डे भविष्योत्तरपुराणोक्त-
 रुद्रस्नानमूलवाक्यानि ।

अथास्य षष्टप्रयोगः । यस्यां कस्याञ्चिदष्टम्नां चतुर्दश्यां वा
 सम्भारान् सम्भृत्य चतुर्थेऽङ्घ्रि ऋतुस्नाताया सूर्यवारे वा नदी-
 सङ्गमं गत्वा तदभावे शिवालयादिकमुपेत्य पुण्याहं वाचयित्वा
 आहिताग्न्यादिगुणविशिष्टं द्विजमाचार्यत्वेन ब्रह्माष्ट
 वृणुयात् । अथाचार्योऽष्टहस्तं चतुरस्रं मण्डपं कृत्वा तन्मध्ये
 क्षेत्रजसा अष्टदलपद्मभालिख्य ब्रह्मादीन् मण्डलदेवांस्तत्रावाह्य

• दत्त्वा इत्यत्र सम्मानिति हेमाद्रिपाठः ।

† अथ ३० नं० दत्तम् ।

इन्द्रादिभ्यो बलीन् दत्त्वा कुम्भान् संसृगन्नेकादशाहृत्या रुद्रान्
जपेत् । तस्मिन् काले ब्रह्मा पश्चादाग्नेय्यां दिशि कुण्डे
स्थण्डिले वा अग्निमुपसमाधाय दधिमधुष्टतोपेतं सवणमाहुति-
परिमितं मानस्तोत्रेऽति मन्त्रेण अष्टोत्तरशतवारं नवग्रहहोम-
पूर्वकं जुहुयात् । तत आचार्यो देवमण्डलबन्धनान्तरं कृत्वा
तत्र यजमानदम्पती खेतवस्त्राहृती उपवेश्य पूर्वदिक्कलशोदकेन
रुद्राध्यायस्य एकैकमन्त्रं मुक्त्वा[†] अर्कपत्रमुटगृहीतेनाभिपिञ्चेत्
चतुःषष्टिमन्त्रविभागेन । एवमेकादशाहृती चतुरधिकसप्त-
शतानि भवन्ति । इयं संख्या वाजसनेयिशाखायामेव सम्भवति ।

अच्छिद्रेण पवित्रेणः इत्यर्कपत्रग्रहणमन्त्रः ।

अथ रुद्रकलशोदकेन सप्तसृत्तिकासर्व्वदिग्धिगोरोचनादियुतेन
आपादतलकेशान्तं विशेषतः कुक्षिदेशे अभिपिञ्चेत् । ततो
मण्डपस्य अष्टदिक्स्यापिताष्टकलशोदकैरभिपिञ्चेत् । एवं स्नात्वा
स्नानवस्त्रं परित्यज्य वस्त्रान्तरं परिधाय आचार्याय सुवर्णादि
दक्षिणात्वेन दत्त्वा होमकर्त्रे पयस्विनी गौर्देया अन्योपास्य भूयसी
दक्षिणा देया । ततो यथाशक्ति ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं रुद्रस्नानविधानम् ।

• मन्त्रोऽयं १०० पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† मन्त्रे वद मन्त्रे इत्यादीनां १०१ पृष्ठे प्रदर्शिताणां यजुर्वेदमन्त्रः ।

‡ मन्त्रोऽयं १०१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

अथ बीधायनाचार्योक्तुरुद्रस्नानविधानं प्रयोगेणोच्यते ।

उदगयनादौ गुरुशक्रास्तादिरहिते शुद्धे मासि शुक्लपक्षे
 ऋतुकाले विशेषतश्चतुर्थ्यां षष्ठ्या चतुर्दश्यां वा रविवासरे वा
 शुभनक्षत्रे चन्द्रताराद्यागुक्त्यै कार्यम् । इदं चतुर्विधवन्ध्यात्वे
 भवति, विशिष्यतो ऋतापत्यत्वेऽप्येयम् । इदञ्च महानद्योर्नद्योर्वा
 पशोश्चसङ्गमे सङ्गममात्रे वा कार्यम् । तत्र पूर्व्वं कर्त्ता
 सभार्यो दीर्घायुः सप्तपञ्चाद्युत्तिप्रतिबन्धकरूप-दुरित-निरासार्थं
 यथाशक्ति प्रायश्चित्तमनुतापयुक्तः कुर्यात् । तत्र फलतारतम्याव-
 गतदुरिततारतम्येन षड्व्यव्यवसायैर्द्वारूपं चान्द्रायणकृच्छ्राति-
 कृच्छ्ररूपं वा द्रव्यहीमतीर्यब्राह्मणभोजनादिप्रत्याम्यायैर्वा कार्यं
 सभ्योपदिष्टम् । ततः श्रीरुद्रपीत्यर्थं कृष्णामेकां धेनुं शक्त्योप-
 स्कारयुतां दद्यात्, तत्राशक्ती लक्षं तद्वैमयुतं वा गायत्रीजपं
 तद्दशांशेन तिलहीमञ्च कुर्यात् । एवं कृतशुद्धिः सभार्यो यज-
 मानः प्रागुक्ते काले देशे च कृतनित्यक्रिय आसनोपविष्ट-
 षाचान्तो भूतशुद्धिपूर्व्वकं प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा—मम
 सभार्यस्य दीर्घायुःसप्तपञ्चादिमन्ततिप्रतिबन्धकेन इह जन्मनि
 घन्यजन्मनि वा कृतेन षष्टकापर्वादिपैटकनैमित्तिकाकरणेन
 वा परदेहेण वा गुरुदेहेण वा ऋगशावभक्षणेन वा बालघातेन वा
 रत्नापहरणेन वा वस्त्रचियोजनेन वा पिष्टमाह्वयेण वा अन्येन

वा दुष्टकर्मणा उत्पन्नचतुर्विधबन्ध्यात्वात्तसबन्ध्यात्वदोषनिरास-
 हारा तथा स्त्रियां कुचिगतदोषघ्नाताज्ञातान्यदुष्टस्त्रीचैनाञ्चल
 स्पर्शदोष तदेकासनाशनशय्यादि जनितदोषादि सर्व्वसन्ततिप्रति-
 वन्धकनिरासहारा च उमासहितश्रीरुद्रप्रीत्या दीर्घायुष्मत्-
 सुपुत्रादिसन्तत्यवास्यर्थे बौधायनीक्तविधिना रुद्रकलशस्नानाख्य
 कर्म करिष्ये—इति सङ्कल्प्य गणेशपूजनपुण्याहवाचनमाट्टका-
 पूजननान्दीशाहानि सङ्कल्पपूर्व्वकं कुर्यात् । एतानि कृत्वा वा
 प्रधानसङ्कल्पं कार्य्यं । तत आचार्य्यं ब्रह्मर्त्विग्वरणं करिष्ये
 इति सकलब्राह्मणान् प्रार्थयेत् ।

तन्मन्त्रो यथा ।

ब्राह्मणा सन्तु मे शस्ता पापात्पान्तु सदा हिता ।

वेदानाञ्चैव दातारस्त्रातार, सर्व्वदेहिनाम् ॥

जपैर्यज्ञैस्तथा होमैर्दानैश्च विविधै पुन ।

देवानाञ्च पितृणाञ्च त्वस्यर्थं याजका कृता ॥

येषा देहे स्थिता वेदा पावयन्ति जगन्नयम् ।

ते मा रचन्तु सतत जपयज्ञैर्व्यवस्थिता ॥

ततश्च ।

आहितान्नि द्विज शान्त धर्ममत्र सत्यशालिनम् ।

स्नानार्थं प्रार्थयेदेन निपुण रुद्रकर्मणि ॥

इति लक्षणयुक्तमाचार्य्यं वृणुयात् । ततो ब्रह्मणं वृत्वा एका-
 दश ऋत्विजो वृणुयात् । तत सर्व्वान् मधुपर्कवस्त्रालङ्कारा-
 दिभिर्यथाशक्तिं पूजयेत् । तत आचार्य्यादिसहितो यजमानो

मण्डप प्रविशेत् । तत सर्त्विगाचार्यं सङ्कल्पपूर्वकं सप्तक्षणे
मण्डपे कूटे वा ऐशान्या सर्व्वतोभद्रं निङ्गतोभद्रमष्टदलं वा
प्रत्येकं षादशः रचयित्वा तत्समीपे परितो मङ्गलार्थं* सप्त
धान्यानि निधाय रक्षोघ्नः†मित्यादीर्वेदमन्त्रैः —

यदत्र सस्थितं भूतस्थानमाश्रित्य सर्वदा ।

स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥

अपकामन्तु भूतानि पिशाचा सर्वतो दिशम् ।

सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समासमे ॥

इति पुराणमन्त्राभ्याञ्च मण्डपान्तं सर्वतः सर्पपान् विकीर्यं पञ्च
गव्येन शुची वो हव्येत्पृथ्वीं‡ अभ्युक्ष्य मण्डपपूजा विधाय आसने
उपविश्य भूतशुद्धादिकामात्मरक्षाङ्गत्वा श्रीरुद्रं ध्यायन् ।

आराधितो मनुष्यैस्त्वसिद्धिर्देवासुरादिभिः ।

आराधयामि भक्त्या त्वा मा गृह्णाण महेश्वर ॥

* षादशं सिद्धानौति क पुस्तके पाठ ।

† मण्डलार्थमिति क पुस्तके पाठ ।

‡ रक्षोघ्नं बलगङ्गमं वेष्टव्यम् । इदमष्टं तं बलगमुत्किरामि य मे निङ्गी
यममाप्नोति निषखाम । इदमष्टं तं बलगमुत्किरामि य मे समानो यमसमानो निषखाम ।
इदमष्टं तं बलगमुत्किरामि य मे सर्वभ्युर्ध्वमसर्वभुनिषखाम । इदमष्टं तं बलगमुत्किरामि
य मे सजातो यमसजातो निषखाम । उत्कृष्टां किरामि । (पृथ २३३ यजु ।)

§ प्रथो वो हव्या महत यषीताप् यषिप् द्विगोम्यभरप् यषिभ्य ।

अत्रेण सत्यसदसाप चापञ्चपिण्णान् यषय पावका ॥

इति सम्प्रार्थ इन्द्रादिदिक्पालान् प्रणवादिनमोऽन्तैस्तत्त्वाम-
 मन्त्रैरोमिन्द्राय नम इत्यादिरूपैर्नत्वा मञ्जी द्योःरिति भूमिं
 स्पृष्ट्वा श्रोत्रधयः संवदन्तः इति यवान् चिष्ठा भाकलश्रेःप्विति
 चालितान् कलशांस्तत्र निधाय इमं मे गङ्गेऽ इति तीर्थजले-
 नापूर्य्य तत्र गन्धद्वारागमिति गन्धं श्रोत्रधयः संवदन्त इति यवान्
 या श्रोत्रधोःरिति सर्वोपधीः काण्डात्काण्डाः इति दूर्वाः याः
 फलिनीःरिति फलं स्योना पृथिवीः इति सप्तमृदः अश्वत्थेवः इति
 इति पञ्चपल्लवान् स हि रत्नानीतिगण पञ्चरत्नानि हिरण्यरूपः

- मञ्जी द्यो इतिवो च न इम यत्रं निमित्ततान् ।
 पिप्रता नो भारभमि ॥ (८५. ३१म. यजु १)
- † मन्त्रोऽय ७४ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ‡ मन्त्रोऽय ७१ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- § मन्त्रोऽय ६८ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ¶ मन्त्रोऽय २० पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ॥ मन्त्रोऽय ७४ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- मन्त्रोऽय ३१ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- †† या फलिनी या अकला अपुष्या याव पुषिता ।
 ब्रह्मपतिप्रगृतासा ना मुचन्वपुह्वर ॥ (११५. ८८म. यजु १)
- ‡‡ अग्निव ७३ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- §§ अश्वत्थे वो निपटन पथे वो वसतिष्कृता ।
 गीभाज इत्किलासव वसतनवथ पूरुपम् ॥ (१०म. ८७व् ५सज् १)
- ¶¶ अग्निव ७१ पृष्ठे प्रदर्शित ।
- ॥ हिरण्यरूप अहिरण्यसह यपा न पात्वे दुहिरण्यरथं ।
 हिरण्ययात्परिवीनेनिवद्या हिरण्यदा ददत्तद्रमथे ॥ अश्वदिनमक्रमपि ॥

इति च हिरण्यं चिन्वा युवा सुवासा इति रक्तसूत्रेणावेद्य पूर्णा
दर्शीति† धान्यपूर्णानि वंशपात्राणि कलशेषु स्थापयित्वा
कलशस्य मुखे विष्णुरित्यादिना‡ कलशेषु देवतीर्थान्यावाह्य
देवदानवसंवादे§ इत्यादिना पूर्वप्रयोगपठितेन कलशान्
सम्प्रार्थ्य समुद्राद्गूर्मिणिरिति कलशजले समुद्रं भार्वायित्वा कलश-
मुखे ब्रह्मजज्ञान॥मिति ब्रह्माण्यम् मध्ये इदं विष्णु॥रिति
विष्णुम् कण्ठे नमः शङ्खवे॥११॥ चेति रुद्रम् मुखे इन्द्राग्नी

* युवा सुवासा परिवीत चासात् स च श्रेयान् भवति जावमान ।

† त धीरास कवय उग्रवन्ति स्त्राध्या मनसा देवयन्त ॥

(१२०. ८८, १४४.)

† पूर्णा दन्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत ।

वयव विक्षीपावहा इषमूर्जो शतक्रता ॥ (१४ ४८म यजु. ।)

‡ विष्णुर्वीरिं कल्पयतु तदा कृपाणि विप्रभतु ।

चासिद्यतु मआपतिर्धाता गर्भं दधातु ते स्त्राहा ॥ अग्निदिब्रह्मकर्षेणि ।

§ मन्त्रीऽय १०३ इहे प्रदर्शित ।

¶ मन्त्रीऽय ६१ इहे प्रदर्शित ।

॥ ब्रह्मजज्ञान प्रथम पुरस्तादिस्त्रीमत सुखी येन चाव ।

सु सुधुन्वा उदमा अस विहा सुतस्य योनिमसतस विव ॥

(११४. १२. यजु. ।)

•• इदं विष्णुर्विषकर्म वेधा निदधे पदम् ।

समूद्रमस्य पाप्सुरे स्त्राहा ॥ (४४. १४म. यजु. ।)

†† नमः शङ्खवे च पद्मपतये च नमः उग्राय च भीमाय च नमोऽये वधाय च दूरे
वधाय च नमो इन्द्रे च इषीरसे च नमो इषीरसे इरिरेषीरसे नमस्ताराय ।

(११४. ४०. यजु. ।)

आगतःमितीन्द्राग्नी यमेन दत्तःमिति यमश्च इपे त्वो-
 ज्ज्वेति सर्वत्र देवान् आदिप्रब्रभ्येति सूर्यम् विवृत-
 यद्युगारिति परमेष्ठिनश्च पार्श्वयोर्नमोऽस्तु सपेभ्य इति सर्पान्
 पूर्वं अग्निमीले ॥ इति ऋग्वेदम् दक्षिणे इपे त्वोज्ज्वेति यजु-
 ज्वेदम् पश्चिमे अन्न आयाहीति सामवेदम् उत्तरे शत्रो
 देवीगुरित्यथर्ववेदम् मध्ये च तत्सवितुःरिति गायत्री

* इन्द्राग्नी आगतः सुत गोभिर्नमो वरेण्यम् । अथ पात धियेविता ॥
 उपयाम गृहीतोऽसौन्द्राप्रिभ्या ता । एव ते धीनिरिन्द्राप्रिभ्या ता ॥

(०५ ११म. यजुः)

† यमेन दत्त चित एनमायुनमिन्द्र एषं प्रथमो अथ्यतिष्ठत् ।

मन्त्रो अथ रसगानगृभ्यात् सूर्यादथ वसवो निरतट ॥ (१८५. १२म. यजुः ।)

‡ इपे त्वोज्ज्वे ता वायवस्य देवो वः सविता प्रापेयतु त्रेष्ठतमाय कर्मणे ।

(१५. १म. यजुः ।)

§ आदिप्रब्रभ्य रेतसो ज्योतिषमग्नि वासरम् ।

परो यदिभ्यते दिवा ॥ ऋग्वेदिप्रब्रकर्मणि ।

¶ विश्वतश्चक्षुत विश्वतोसुखी विश्वतोबाहुत विश्वतस्यात् ।

स बाहुभ्या अमति सन्पतपैर्वावाभूमी जनयन् देव एक ॥

(१०५. १८म. यजुः ।)

|| अग्निमीले पुरोहित यमश्च देवमन्त्रिजम् ।

हीतार रजधातमम् ॥ (१म. १५. १५५ ।)

●● अथ आयाहि वीतये गृथानो ह्यव्यदातये । निधीता सन्नि वर्द्धिदि ।

(६म. १६५. १०५५ ।)

†† मन्वीऽथ २० वृत्ते प्रदर्शितः ।

‡‡ मन्वीऽथ ०२ वृत्ते प्रदर्शितः ।

न्यसेत् । ततः पूर्वार्धदक्षिण इन्द्रादिमन्त्रैस्तन्नामभिर्वा इन्द्रा-
दीनेष्ट देवान् न्यस्य काण्डाङ्काङ्गादिति* पूर्वार्धे वक्षीः शिरसि
निक्षिपेत् । ततो वंशपात्रेषु षष्टदलयुतानि वस्त्राणि संस्थाप्य
तत्र निष्क-तदर्श-तदर्शसुवर्णनिर्मिता अशक्तौ वस्त्रावरसुवर्ण-
निर्मिताः श्रीरुद्रप्रतिमा ङादगाम्युत्तारणपञ्चासृताभिपेक्षपूर्वकं
संस्थाप्य तासु आत्वा बहन्तु हरयः† इति श्रीरुद्रमावाहयेत् ।

अथ सद्योजातं प्रपद्यामि‡ इत्यासनम् । सद्योजाताय वै
नमो नम इति पाद्यम् । भवे भवे नातिभवे‡ भवस्व मामित्यर्घ्यम् ।
भवोद्भवाय नम इत्याचमनीयम् । वामदेवाय नम आपो हि ष्ठा-
द्यैयञ्च स्नानम् । तत आचमनं दत्त्वा अष्टभिर्वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैस्तर्प-
येत् । ॐ भवं देव तर्पयामि । ॐ शब्दं देव तर्पयामि । ॐ
रुद्रं देवं तर्पयामि । ॐ पशुपतिं देवं तर्पयामि । ॐ उग्रं
देव तर्पयामि । ॐ ईशानं देवं तर्पयामि । ॐ भीमं देवं
तर्पयामि । ॐ महात्मं देव तर्पयामि । ततो ज्येष्ठाय नम
इति वस्त्रम् । तृष्णीमाचमनम् । ज्येष्ठाय नम इत्युपवीतम् ।
रुद्राय नम इत्यलङ्कारम् । कालाय नम इति गन्धम् । कल-
विकरणाय नम इति पुष्पम् । बलविकरणाय नम इति धूपम् ।

* ऋग्वेद ३२ पृष्ठे प्रदाश्रिता ।

† आत्वा बहन्तु हरयो ऋषयः सोमपीतये ।

इन्द्रं वा शूरपथसः । (ऋ. ११.५. १५५.)

‡ प्रपद्यामिति न पुस्तके पाठः ।

§ अनादिभवे इति आत्मानन्दतरङ्गिण्यां पाठः ।

¶ १० पृष्ठे प्रदर्शिते ।

वनाय नम इति दीपम् । वनप्रमथनाय नम इति नैवेद्यम् ।
तूष्णीमाचमनम् । सर्वभूतदमनाय नम इति ताम्बूलम् ।
मनोऽम्ननाय नम इति टच्चिष्णाम् ।

केचित्तु सद्योजातमिति प्रतिष्ठाप्य सद्योजातायेत्यासनम् ।
भवे भवे इति पाद्यम् । भवोद्भवायेति स्नानमष्टभिस्सर्पणम् ।
ज्येष्ठायेत्यावमनम् । श्रेष्ठायेति मधुपर्कम् । कालायेति
गन्धम् । कलविकरणायेति पुष्पम् । सर्वभूतदमनायेति
धूपम् । मनोऽम्ननायेति दीपम् । भवोद्भवायेति नैवेद्यमित्यादी-
न्वाहुः ।

-अथाष्टपुष्पाञ्जलयः ।

भवाय देवाय नमः । शर्वाय देवाय नमः । रुद्राय
देवाय नमः । पशुपतये देवाय नमः । उग्राय देवाय नमः ।
इशानाय देवाय नमः । भीमाय देवाय नमः । महते देवाय
नमः । अथास्याघोरतनूरघोरेभ्योऽथ घोरेभ्य इत्युपतिष्ठेत ।

ततो नमस्कारः ।

विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव ।

शरणं भव भूतेषु करुणाकर शङ्कर ॥

हर शम्भो महादेव विश्वेगामरवल्लभ ।

शिव शङ्कर सर्वात्मनीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥

मृत्युञ्जयाय रुद्राय नीलकण्ठाय शम्भवे ।

अमृतेशाय शर्वाय महादेवाय ते नमः ॥ इति ।

ततः प्रार्थना ।

राजसेन स्वयं ब्रह्मा सात्त्विकेन स्वयं हरिः ।
 तमसेन स्वयं रुद्रस्त्रितयं त्वयि संस्थितम् ॥
 नमामि त्वां विरूपाक्ष नीलघ्रीव नमोऽस्तु ते ।
 त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यमुमादेर्हार्दधारिणे ॥
 विशूलधारिणे तुभ्यं भूतानां पतये नमः ।
 पिनाकिने नमस्तुभ्यमीदृष्टमाय ते* नमः ॥
 नमामि त्वां महादेव पतये त्वां नमाम्यहम् ।
 भोक्ता भोक्तृं त्वमेवेह भक्तानां शर्भदः स्वयम् ॥
 सूर्यरूपं समासाद्य देहिनां देहधारकः ।
 सुनीनां मुक्तिदाता च भक्तानां भुक्तिदः स्वयम् ॥
 यदृच्छया सर्वमिदं त्वामभ्येति च याति च ।
 नान्यस्य विजयं दातुं शक्तिरस्ति त्वया विना ॥ इति ।

ततः ।

आराधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्वर ।

इत्याख्यानं निवेदयेत् । ततः कमलस्य पूर्वाद्यष्टदलेषु इन्द्रादी-
 नष्टलोकपालान् सम्पूज्य अन्नादिबलिमुपहृत्य प्रार्थयेत् ।

इन्द्राद्याश्च सुराः सर्वे लोकपालास्तथैव च ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुहणाः ॥

ते सर्वे पूजिताः शान्तिं प्रयच्छन्तु सुखानि च ।

बलिदानादिना तुष्टाः प्रयच्छन्तु यथेप्सितम् ॥ इति ।

* भीदृष्टमाय इत्यत्र भीदृष्टमायैति ख-पुस्तके पाठः ।

ततः सर्वे, प्राणानायम्य देशकालीं स्मृत्वा यजमानस्य आयु-
षत्सुपुत्रादिसन्तत्यवास्यथे रुद्रैकादशिन्या जपं सङ्कल्प्य साधारण-
न्यासान्ते विशेषन्यासं कुर्युः । यथा—

ॐ भूर्भुवः स्वः सद्योजातं प्रपद्यामिति* पठित्वा ॐ भूर्भुवः
स्वरोष् हृदयाय नमः । ॐ भूर्वामदेवायेति मन्त्रान्ते, भूर्भुवः
स्वरोष् शिरसे स्वाहा । ॐ भूरघोरेभ्य इति मन्त्रान्ते भूर्भुवः
स्वरोष् शिखायै वषट् । ॐ भूस्तत्पुरुषायेति मन्त्रान्ते भूर्भुवः
स्वरोम् कवचाय ह्रम् । ॐ भूरीगानायेति मन्त्रान्ते भूर्भुवः
स्वरोम् नेत्रत्रयाय वीषट् ।

ॐ भूस्त्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

जम्बीरुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुञ्चयी मासृतात् ॥

इति मन्त्रान्ते भूर्भुवः स्वरोम् करतलपृष्ठाभ्यामस्त्राय फडिति
विन्द्यस्य एवमेव कलशेषु न्यसेत् ।

ततो राजसेन स्वयं ब्रह्मा इत्यादिना यक्तिरस्ति त्वया विना
इत्यन्तेन† पूर्वोक्तेन मन्त्रपट्केन देवं स्तुत्वा स्वस्वकलशान् सृष्ट्वा
शुभं ध्यायन्तः प्रत्येकं रुद्रैकादशिनीं जप्त्वा राजसेन स्वयं ब्रह्मा
इत्यादिना मन्त्रपट्केन पुनः स्तुत्वा च समापयेयुः ।

तन्मन्त्रा यथा ।

हीनो विभक्तिवर्णैश्च व्यञ्जनैश्च स्वरैस्तथा ।

जपो मे क्षम्यतां देव प्रसादं कुरु किङ्करे ॥

* प्रपद्यामित्यत्र प्रपद्यामीति ख-पुस्तके पाठः ।

महारुद्रर्जपो यो मे न्यूनो वाप्यधिकोऽपि वा ।

सर्वः सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादात् सदाशिव ॥ .

। यदक्षरपदभ्रष्टं भाषाहीनञ्च यद्भवेत् ।

तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ इति ।

तत आचार्यः कुण्डे स्थण्डिले वा स्रग्शाखीकृतिविधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य तूर्णो निर्वापादिना चरुं पक्त्वा आज्यभागान्तं कृत्वा तिलचर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं जपदशांशिन होमं कुर्याद्वत्विग्भिः सह ।

अत्राचार्यादीनां द्वादशैकादशिनोजपे रूपाणि शतं द्वात्रिंशच्च भवन्ति । तद्दशांशे त्रयोदश रूपाणि । द्वे रूपे, अथशिष्टे । तद्दशांशोऽष्टाचत्वारिंशत् । मन्त्रविभागपक्षे प्रतिरूपं नमस्ते इत्यादि पञ्च पुनर्नमस्ते इत्यादि पञ्च इत्येवं दश । सर्वाहुतयोऽष्टाचत्वारिंशत् पक्षे षट्शतानि चतुर्विंशतिश्च । अथशिष्टरूपद्वयाहुतयो दश । चमकाहुतयश्चतुर्दश । एवं सर्वा मिलिताः आहुतयो द्वयान्यूनसार्धषट्शतानि भवन्ति । एतावान् प्रतिद्रव्यं होमः ।

अत्राप्यशक्तौ षोडशधादिपञ्चाश्रयणेन होमः शक्तौ तु प्रतिमन्त्रपक्षेण होमः कार्यः । प्रतिमन्त्रपक्षेऽथशिष्टरूपद्वयस्य दशाशः प्रतिरूपं सप्तदश सप्तदश इत्येवं चतुस्त्रिंशत् ।

तत एकादशशतसंख्यैरर्कपत्रैर्मुलमन्त्रेण होमः कार्यः । मूलमन्त्रस्य परमैठी ऋषी रुद्रो देवता पंक्तिश्छन्दः होमादौ विनियोगः । अथास्य न्यासः । परमैष्टिने ऋपये नम इति शिरसि ।

पंक्तये हृन्दसे नम इति मुखे । रुद्राय देवतायै हृदये नम इति
 शिखायाम् । शम्भवे नमः शिरसि चेति ललाटे । मय इति
 नेत्रयोः । भव इति श्रोत्रयोः । चेति नासिकायाम् । नम
 इति मुखे । शङ्करायेति ग्रीवायाम् । चेति हृदये । मय
 इति जठरे । स्करायेतिः नाभौ । चेति श्रोत्रयोः । नम इति
 कक्ष्याम् । शिवायेत्यूर्ध्वोः । शिवतरायेति जानुनोः । चेति
 पादयोः । नमः शम्भवे चेति हृदवे । मयो भवे चेति
 शिरसि । नमः शङ्करायेति शिखायाम् । मयस्करायेति कव-
 चाय हुम् । नमः शिवायेति नेत्रत्रयाय वीषट् । नमः शिव-
 तरायेत्यस्त्राय फट् ।

इति न्यासपूर्वकं पूर्वोक्तहोमं कृत्वा खिष्टकृदादिपूर्णा-
 हुतिपर्यन्तं कृत्वा च आचार्यादयो गन्धाद्युपचारै रुद्रस्यो-
 त्तरपूजां कृत्वा अभिषेकार्यं रुद्रं प्रसाद्य अग्नेरुत्तरतश्चतुरस्रं
 स्वस्तिकोपेतं मण्डलद्वयं कृत्वा तत्र उदुम्बरकाष्ठपीठद्वये परि-
 हिताद्वितश्वेतवस्त्रौ दम्पती प्राञ्जुखानुपवेश्य स्वयमुदञ्जुखा-
 स्तिष्ठन्तश्चतुरधिकसप्तशतार्कपत्रै रुद्रैकादशिन्या मूलमन्त्रेण
 च अभिषिञ्च्युः । अत्र वाजसनेयिनां रुद्राध्यायस्य चतुःषष्टि-
 कण्डिकात्मकत्वात् तस्यैव एकादशावृत्त्या चतुरधिकसप्तशत-
 संख्या भवन्ति । चतुःषष्टिप्रकारसु । नमस्ते† षोडश । नमो

• स्कराय इत्यत्र स्करायेति अ-पुल्लके पठः ।

† नमस्ते इति शिरो-चिह्ने नमस्ते अक्षरिणे ।

अथाएते अक्षतपनु इत्यत्र, पावली अक्षयं शिरो भव । (१६५. २०. म. यजुः ।)

हिरण्यवाहवेः पञ्च । नम उष्णीषिवेः पञ्च । नमस्तत्रभ्यः पञ्च । नमो ज्येष्ठायः पञ्च । नमः सुत्यायः पञ्च । नमः पार्यायेति॥ पञ्च पञ्चः । द्रापे अन्वसोः षट्पदमेति । एतस्य एकादशावृत्तौ चतुरधिकसप्तमगतानि भवन्ति । तेन चैकेकेन मन्वेण एकैकार्कपत्रेषामिषिष्य पत्राणि त्यजेयुः ।

● नमो हिरण्यवाहवे उष्णीषे विद्याय पत्रये नमो नमो उष्णीषो हरिकेशिभ्यः पद्मानाम्यतये नमो नमः श्यामराय त्रिषोमते पद्मोनाम्यतये नमो नमो हरिकेश्यायाप-
रोतिने पुष्टानाम्यतये नमः । (१६५, १०म, यजुः ।)

† नम उष्णीषिवे गिरिशराय कुमुदानाम्यतये नमो नम इतुमदभ्यो अन्वाधिभ्यश्च
वी नमो नमः आतन्नामभ्य प्रतिदधानिभ्यश्च वी नमो नमः आयच्छदभ्योऽप्यदभ्यश्च वी नमः ।
(१६५, ११म, यजुः ।)

‡ नमस्तत्रभ्यो रघकारिभ्यश्च वी नमो नमः कुलासिभ्यः शम्भारिभ्यश्च वी नमो नमो
निपादिभ्यः पुञ्जिष्ठभ्यश्च वी नमो नमः प्रनीभ्यो अगयुभ्यश्च वी नमः । (१६५, १०म, यजुः ।)

‡ नमो अन्वसाय च अन्विषाय च नमः, पूष्यजाय चापरजाय च नमो अन्वसाय
चापगन्धाय च नमो अन्वसाय च नुष्णाय च । (१६५, ११म, यजुः ।)

‡ नमः सुत्याय च पद्म्याय च नमः श्यामाय च नोष्याय च नमः, कुत्याय च
सरस्याय च नमो नादीपाय च वैशत्याय च । (१६५, १०म, यजुः ।)

‡ नमः पार्याय चापार्याय च नमः अतरवाय चातरवाय च नमोऽप्याय च
सूत्याय च नमः अन्वाय च पद्म्याय च । (१६५, ११म, यजुः ।)

●● अथ पञ्च इत्येव पाठो युक्तः । पञ्चपञ्चति पाठे अतु इत्यपेक्षया पञ्चसंख्या-
दिव्यापत्तेः ।

‡ द्रापे अन्वस्यते हरिद्वीलक्षीहितः । आसात्प्रजापतिवाम्येनाथामिर्नारीक-
माथ न विद्य नामनः । (१६५, १०म, यजुः ।)

अन्येषामापस्तम्बादीना मूलमन्त्रेणैव तावदावृत्तेन अभिषेकने
इति बौधायनसम्प्रदायः ।

ततः कलशस्थपल्लवैराशः शिशानः इति सूक्तेन आप्याय-
स्वेति सोमसूक्तेन† यदय कञ्चेत्यादिभिः ‡ पावमानीभिः § रापो-
हिष्ठेत्यादिभिः ¶ समुद्रज्येष्ठा इत्यादिभिः ॥ सहस्राक्षमिति
वृत्तेन** सुरास्वामित्यादि पौराणैर्मन्त्रैः††याभिपिच्य शिवं
शिवमिति वदेयुः । इह तु आचार्योऽन्यान्यर्कपत्राणि गृह्यो-
यादित्येके । ऋत्विज एव अर्कपत्रैरेकादशिन्याः‡‡ अभिपिच्येयुः,
आचार्यस्तु पल्लवैराशः शिशान इत्यादिसूक्तैरभिपिच्येदित्यन्ये ।

ततः सर्वोपधिभिः सप्त ऋद्धिः नद्या उभयकूलसृदा च सर्वा-

। * चाय शिशानो उषभा न भीमो घनाचन आभनयपथोनाम् ।

स ऋद्धनो निमिष एकवीरः शतं सेना भजयत् साकान्द्र ॥

(१०८. ११म. यजु ।)

† सूक्तमिदं ६८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ यदय कञ्च इव इन् उदगा अभिर्त्युः । सर्वं तदिन्द्र ते वशि ।

(१२४ ११म. यजु ।)

§ २८ पृष्ठ प्रदर्शिताभिः ।

¶ २० पृष्ठ प्रदर्शिताभिः ।

॥ ६९ पृष्ठ प्रदर्शिताभिः ।

** २८ पृष्ठ प्रदर्शितेन ।)

†† ७५ पृष्ठे प्रदर्शिते ।

‡‡ एकादशिन्या रुद्रेकादशिन्या इत्यर्थे । सा च एकादशज्ञत्व समयस्य रुद्राध्यायस्य
षाठरुपा । तस्मात् पात्रगतसत्त्व "यदिधारण्यकजपो गायत्र्याय निश्रवत । सर्वपावदरु
अत रुद्रेकादशिनो तथा ॥" इत्यादिबध्ने प्रतिपादितम् ।

प्रेषनुलिप्तौ दम्पती विशेपतः कुचिदेशे अनुलिप्तां तां स्त्रिये
 कृत्वा शिष्टेनीदृतेन सर्वकलशोदकेन चालिताङ्गौ वस्त्रप्रान्ते
 शन्यं दत्त्वा महानद्योर्नद्योर्वा. सङ्गमे स्नात्वा शुद्धे वाससी परि-
 धाय

शरीरस्थाद्य ये दोषा ये दोषा गर्भबीजयोः ।

सर्वं ते नाशमायान्तु कर्मणानेन भो द्विजाः ॥

इति मन्त्रमुच्चार्य अभिषेकवाससी त्यक्त्वा शुद्धे वाससी परिधाय
 च शुक्लचन्दनमालाद्यलङ्घितौ भवेताम् ।

ततो दम्पतिभ्यामन्वारब्ध आचार्यः समुद्राद्गुम्भिरित्यादि-
 मन्त्रैः पूर्णाहुतिं कृत्वा वसोधारां जुहुयात् ।

तत्र । . .

श्रावयेत्सूक्तमग्नेयं वैष्णवं† रौद्रकमैन्दवम् ।

महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम‡ च पाठयेत् ॥

ततो यजमानः सभार्यः कृतव्रतयुष्यकरणः पूजापूर्वकं-
 माचार्याय पर्यस्त्रिनीं धेनुं सुवर्णञ्च यथाशक्ति दक्षिणात्वेन दत्त्वा
 ब्रह्मणे वृषभमृत्विग्भ्यो यथाशक्ति सुवर्णञ्च दत्त्वा क्षमाप्य रुद्रा-
 द्यावाहितदेवता विष्टज्य श्रीरुद्रपीत्वर्थं शतं तदर्द्धं तदर्द्धं वा
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तैः सम्पूर्णतां वाचयित्वा जीवत्पति-

* ६१ इष्टे प्रदर्शिते ।

† विष्णोर्गुणमित्यादि विष्टसूक्तं ३५ इष्टे प्रदर्शितम् ।

‡ रुद्रसूक्तं ६० इष्टे प्रदर्शितम् ।

§ आग्नेय सूक्तम्, ऐन्दव सूक्तम्, महावैश्वानरं साम, ज्येष्ठसाम इति सर्वं सासर्वदे शक्यम् ।

पुत्राभिः स्त्रीभिर्वर्द्धापनादिक्रतमङ्गलो ब्राह्मणाग्निपो गृह्णीयात् ।
पत्न्यञ्चले नारिकेलादिफल सुवासिनी दद्यात् ।

अनेन विधिना कार्यो रुद्रः कलशसंज्ञकः ।

भुङ्क्ते स सकलान् भोगान् प्रसादाब्जइरस्य च ॥

इत्याह भगवान् वीधायनः ।

इति वीधायनोक्तं रुद्रस्नानविधान समाप्तम् ।

अथ वन्द्याभियेकविधानम् ।

तच्च हेमाद्री शान्तिकाण्डे कार्तिकेय उवाच ।

पूर्वमेव त्वया ख्यातं सन्ति वन्द्या न हि स्त्रियः ।

दोषैस्तु विविधाकारैर्यहधातुविकारजैः ।

वन्द्या सञ्जायते तासां स्नानमावद यत्रतः ॥

इंखर उवाच ।

ग्रहदोषान् प्रवक्ष्यामि शृणु पुत्र ययार्धतः ।

द्वाविंशतिषेद्वाः प्रोक्ता नारीपीडाकरास्तु ते ॥

ग्रहाः कौमारिकाद्यान्ये द्वाविंशत्तेऽपि कीर्त्तिताः ।

चतुःपष्टिषु संख्याता ग्रहाणां क्रूरकर्मणाम् ॥

चतुःपष्टिसहस्राणि चैकैकस्य प्रविस्तराः ।

तेषां मध्ये तु प्रोच्यन्ते चतुःपष्टिषु नायकाः ॥

दोषैर्दादयभिर्वक्त्र पद्मा गृह्णन्ति योपितम् ।

एकपात्रेण पानेन परमव्यासनेन च ॥

परपुंसः प्रसङ्गेन परवस्त्रविभूषणैः ।
 लालोच्छिष्टकमाल्येन चैकभाजनभोजनैः ॥
 केशोदकेन संसेकादनार्यस्य च गूहनात् ।
 एतैर्दीपैश्च ते सर्वे ग्रहाः पीडाकराः स्मृताः ॥
 प्रथमं गृह्यते योषां गर्भञ्च तदनन्तरम् ।
 पश्चात्घोरन्ततो बालमेवमाहुर्न सशयः ॥
 ग्रहनामानि वक्ष्यामि श्वरी रेवती शिवा ।
 मुखा नन्दी च लम्बा च पूतना जम्भपूतना ॥
 गोमुखी च विडाला च तथा चैवामला बला ।
 काकोली च हसन्ती च अहङ्गारी जया तथा ॥
 मुक्तकेगी त्रिदण्डी च अजामुखी च रोचना ।
 सुकुटा पिङ्गला नाम विटनासा तथा परा ॥
 स्कन्दग्रहास्तथा चान्ये सर्वेषां नायकाः स्मृताः ।
 रजनी कुम्भकर्णा च तापसी राक्षसी परा ॥
 मोदनी रोदनी चात्र धमनी नकुला तथा ।
 चतुःपट्टिः समाख्याता भातरी बालमातरः ॥
 शार्ङ्गको जम्भको वीरो भीमास्यः स्कन्दपञ्चमः ।
 बालानां पीडनाः सर्वे भ्रमन्ते बलिकाद्विषः ॥
 बलिं दद्याद्विधानेन ततो मुञ्चन्ति नान्यथा ।
 चतुरस्रहस्तद्वैत्रं समसूत्रं* समन्ततः ॥

* इति क्षेत्रे रुमं स्तवमिति च दुसुक्ते पाठः ।

सप्त भागान् समान् सर्वान् कृत्वा ह्येवं विचक्षणैः ।
 अन्तरान्तरकोष्ठेषु नव पद्मानिः कारयेत् ॥
 बाह्ये चाभ्यन्तरे च तु चक्रमध्ये प्रयोजयेत् ।
 सवराद्याभ्यन्तरे वत्स चक्रमालिङ्ग्य यत्नतः ॥
 अष्टपत्रयुतं शुभ्रं कैसरैः सह-कर्णिकैः ।
 तेषु मातृगणाः सर्वे चतुःपट्टिर्यथाक्रमम् ॥
 पूर्वोदि पूजयेत्सर्वांस्तथाष्टान्तकमष्टधा ।
 शिवन्तु कर्णिकामध्ये पद्मेषु नवसु स्थितम् ॥
 कमले मध्यमे वत्स अङ्गैस्तु सहितं शिवम् ।
 पूजयेत्पूर्वविधिना कल्पयित्वा तथासनम् ॥
 अस्य कर्माणि वक्ष्यामि येन मुञ्चन्ति योषितः ।
 ज्ञात्वा तासां विकाराद्य सर्वाभरणभूषितः ॥
 स्थापयेच्च विधानञ्च उपधासपरायणः ।
 व्यतीपातादिनिर्मुक्ते स्नानं कुर्याच्छुभे दिने ॥
 त्रिपुत्रेषु रेवत्यां प्राजापत्ये पुनर्वसौ ।
 अश्विन्यामथ पुष्ये च रोहिण्यामथवा शुभ्र ॥
 देवासुरे मातृगणैः पित्रगणैः चतुष्पथे ।
 जीर्णे कूपे तडागे वा नदीनां सङ्गमेषु वा ॥
 एकहृद्ये श्मशाने वा देवतानाद्युन्नत्रिधी ।
 अष्टम्यां राजपत्नीन्तु मध्याह्ने स्थापयेत्ततः ॥

पुत्रकामानुगां तीर्थं राजपत्नीन्तु सङ्गमे ।
 आचार्यसु सुसम्पूतः* शक्तवस्त्रः शुचिः सदा ॥
 अष्टहस्तप्रमाणेन चतुर्हस्तमथापि वा ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं तोरणं ध्वजशोभितम् ॥
 चन्द्रातपलताटोपं पुष्पमाल्योपशोभितम् ।
 धिरजोभिः समालिख्य मण्डलं सार्वकामिकम् ॥
 स्नानैः पानैश्च नैवेद्यैर्विविधं कारयेदलिम् ।
 खेतं रक्तं तथा कृष्णं वर्णानाथ क्रमेण तु ॥
 ईशो ब्रह्मा तथा विष्णु रजसामधिपाः स्मृताः ।
 मण्डलस्योत्तरे भागे कुर्यात्स्रपनमण्डलम् ॥
 चतुर्हस्तप्रमाणेन वर्णकैरुपशोभितम् ।
 अकालान्† अष्टकलगाद्यतुरस्रप्रमाणतः ॥
 चूतपल्लवसयुक्तान् यथेष्टपरिवेष्टितान् ।
 हिरण्यावतदूर्वाभिरोपधीभिर्य संयुतान् ॥
 नद्याधीभयकूलात्तु वल्लीकाहचमूलतः ।
 गृहीत्वा मृदमेतेभ्यः स्थापयेत्प्रथमे घटे ॥
 द्वितीये गोमयं स्थाप्य तृतीये गन्धवारि च ।
 चतुर्थे हेमरजते पञ्चमे सर्वमीपधम् ॥

* सुसम्पूत इत्यत्र सुसम्पूर्ण इति छन्दःप्रथकयो पाठः, परन्तु सङ्गतत्वात् पूर्व-
 एवात्र निवेदितः ।

† यथाशास्त्रेण चतुर्हस्तमिति छन्दःप्रथके पाठः ।

पष्ठे तीर्थान् प्रविन्द्यस्य सप्तमे सप्त सागरान् ।
 कलशे चाष्टमे न्यस्य शङ्करं भाटभिः सह ॥
 अनेन विधिना मन्त्री त्वभिषेकं समाचरेत् ।
 मृतवत्सा जीवपुत्रा वभ्याः चापि प्रसूतिका ॥
 अवीजा वीजतां याति स्त्री वायु पुरुषोऽपि यः ।
 अभिचारकृतं दोषं मन्त्रोऽयं नाशयेदिति ॥
 अनेनैव विधानेन* मुख्येन सर्व्वबन्धुना ।
 दुर्भगा सुभगा स्याच्च कन्या प्राप्नोति सहरम् ॥
 देवीभियोपसृष्टानां बालानां ग्रहपीडने ।
 क्रियामेतां सदा कुर्यात्साधकस्तु यशस्करीम् ॥
 सभार्य्यं दक्षिणा देया नगरे वायु खेटके ।
 हस्त्यश्वरथयानानि मुकुटं कुण्डलानि च ॥
 धनधान्यहिरण्यानि येन वा तुष्यते गुरुः ।
 तेन तुष्टेन तुष्यन्ति देवता मातरो ग्रहाः ॥
 अथाभिषेकको देयो यजमाने सभार्य्यके ।
 यो हि जीवति तस्यापि† मृतश्चापतति‡ ध्रुवम् ॥

ॐ फट् स्वाहा ।

* विधानेन इत्यत्र प्रयोगेण इति ग प्रसक्तं पाठ ।

† तस्यापि इत्यत्र तस्याप्येतेन इति, तस्यार्थे इति च ख ख-पुस्तकयोः पाठौ ।

‡ मृतश्चापतति इति ख-पुस्तके पाठ ।

सर्पैरचतैर्वापि तं देहे ताडयेच्छिशुम् ॥
 मौनञ्चेत्स्थीयते बालो रोदते जीवते ध्रुवम् ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं बन्ध्याभिषेकविधानम् ।

अथ घटिकाभिषेकविधानम् ।

हेमाद्रौ भविष्ये ईश्वर उवाच ।

शृणु पशुमुख तत्त्वेन स्नानं घटिकया परम् ।
 धारयिष्यन्ति ये कस्य घटिकां देवनिर्भिताम् ॥
 तेषामर्थश्च कामश्च सौभाग्यं वृद्धिर्नैष्यति ।
 पूर्वोक्तं मण्डलङ्कत्वा गौरीं तत्रैव पूजयेत् ॥
 स्वस्य वित्तानुसारेण वित्तशाल्यं न कारयेत् ।
 ईशान्या दिशि संस्थाप्य घटिकां मधुपुरिताम् ॥
 पुष्पमाल्यैरलङ्कृत्य रत्नसूत्रेण वेष्टयेत् ।
 हिरण्यं निक्षिपेत्तत्र न शून्यां कारयेद्बुधः ॥
 वस्त्रेण तु समाहृत्य गन्धास्तत्रैव निक्षिपेत् ।
 कुङ्कुमगुरुकपर्पूरचन्दनेन विलेपयेत् ॥
 उशीरं चन्दनं मुस्ता बालकं सर्वमौषधम् ।
 तथा चामलकं दूर्वा, क्षिपेद्गौरोचना बुधः ॥
 गतमष्टोत्तरं जप्त्वा गौर्या वै मूलविद्यया ।
 ततोऽभिमन्त्र्य घटिका गौरीमन्त्रेण तां पुनः ॥

शताष्टाधिकजप्तेन अभिमन्त्रोदकं गुह्य ।
 ततोऽभिपेकं कुर्याद्वै योपितो वा नरस्य च ॥
 घटिकोदकसिक्ता वै या नारी मण्डले गुह्य ।
 सुभगा सा भवेन्नित्यं नरस्यैव सदा गुह्य ॥
 अपुत्रा लभते पुत्रमजीवा जीविनी भवेत् ।
 अनेनैव विधानेन गुर्विणी यदि कारयेत् ॥
 पुत्रं प्रसूयते सा तु महावीर्यपराक्रमम् ।
 राजा विजयमाप्नोति धारयित्वा सुसङ्गरे ॥
 या तु रूपवती कन्या वरस्य लभते यदा ।
 तदा घटाभिपेकेण सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥
 येन येन हि भावेन घटिकां कारयेद्बुधः ।
 तस्य तस्य हि भावेन* तत्फलं लभते पुनः ॥
 यत्तेनोक्तमथो किञ्चित्कृतेपेण पङ्कानन ।
 तत्सर्वं मूलमाश्रित्य अनेनैव तु कारयेत् ॥

मूलमाश्रित्येति पूर्वोक्तमूलमन्त्रेणेत्यर्थः ।

न घटिकायाः परं किञ्चित्कौभाग्ये कारणं मतम् ।
 न घटिकायाः परं स्कन्द धर्मकामार्थमोक्षदम्† ॥
 घटिकां धारयेद्यस्तु स कामान्निखिलाँल्लभेत् ।
 अपुत्रो लभते पुत्रमधनी धनमाप्नुयात् ॥

इति भविष्ये घटिकाभिपेकविधानम् ।

* तेन तेन हि भावेन इति ग-पुष्पके पाठ ।

† अत्र प्रथमतोयपादयोर्गवाचरलाञ्छन्दीदीष चार्पितात् सोढव्यः ।

अथ विष्णुश्राद्धम् ।

तच्च कर्मक्षयाय । कर्मविपाकादि मृतापत्यत्वमनपत्यत्वं
वा जायते तदर्थमिदमनुष्ठेयम् ।

तद्यथा । कर्मणां विशेषेण पचनं पाकः कर्मविपाकः ।
स त्रिविधो जन्मायुर्भोगैः ।

जन्म क्लम्यादि । पतितं याजयित्वा तु क्लमियोनी प्रजायते ।
इत्यादिस्मरणात् ।

आयुः पञ्चवर्षादिकम् । तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च
वा द्विज इति स्मरणात् ।

भोगो यमयातनादिः । यमलोके तु ते घोरां लभन्ते यम-
यातनामिति स्मृतेः ।

ततश्च येन कर्मणा अमृतभाषणादिना बालनिधनादि जायते
तन्निरासाय इदं श्राद्धम् ।

ननु अल्पायुष्वादि चेत्कर्मणः फलम् कथं तर्हि विष्णुश्राद्धा-
दिना तन्निरासः प्रारब्धकर्मणां भोगादेव क्षयात् । सत्यम् ।
तथापि बलीयसा विष्णुश्राद्धादिना गयाश्राद्धेन नानायोनि-
प्रविष्टप्राण्युद्धारवत् जन्माल्पायुष्वायातना नश्यति ।

ननु गयाश्राद्धेनापि नानायोनिप्रविष्टानां कथमुद्धारः ।
तद्गुदारे वा कथं स्मृत्यविरोधः । उच्यते । तीर्थपुष्पसामर्थ्येन
नानायोनिप्रविष्टा अपि स्वर्गवृद्धलोकयोः क्षुत्पिपासादिरहिता-
स्तिष्ठन्तस्तएव वंशच्छेदभयात् पुनः संसारं प्राप्य पुराणां योनिं
प्रविशन्ति ।

स्मृतिरपि प्रतिबन्धकाभावे सत्येव कर्मणां यातनार्थतां
बोधयति ।

अतएवोक्तम् ।

उद्धृता ये गयायाह्ने ब्रह्मलोकेषु ते शुभे ।

भुञ्जते क्षुत्पिपासा वा न तेषां जायते क्वचित् ॥

न चापि पतनन्तस्मात्स्थानाद्भवति भूमिप ।

वंशच्छेदात्पुनः सर्वेऽवतरन्ति महीतले ॥

आगत्यास्मात्ततो लोकात्रिपत्य जगतीतले ।

पापाः पापां समायान्ति योनिं श्रेष्ठां शुभान्विताः ॥

ननु किमिदं विष्णुश्राद्धम् । विष्णुरूपिपित्तुद्देशेन क्रियमाणं
श्राद्धं विष्णुश्राद्धमिति चेत् । न पितृत्वरूपी जनार्दनवासुदेवः
प्रीयतामिति विष्णुभावनया पित्राद्युद्देश्यकक्षयाहश्राद्धस्यापि
विष्णुश्राद्धत्वप्रसङ्गात् । कथञ्च विष्णुद्देशेन अनुष्ठीयमानकर्म-
विशेषात् कूटवादादिरतानां कर्मक्षयः ।

किञ्च किमर्थमिदमनुष्ठेयम् । बीजिः^१दोषपरिहारार्थं वा
प्राणिदोषपरिहारार्थं वा । नायः कूटवादादिरतोद्वारार्थत्वात् ।
नान्यः कर्त्तव्येव कर्मभिः फलस्य जननात् । उच्यते । स्मृत-
प्राणिदोषनिराकरणद्वारा दीर्घायुःपुत्रादिप्राप्त्यर्थं तथा विष्णु-
भावनया स्मृतोद्देशेन क्रियमाणश्राद्धस्य विष्णुश्राद्धत्वात् पूत-
त्वादिगुणविशिष्टपुत्रेण पुत्रत्वस्य^१ जातेऽप्येव स्ववंशजानां

• बीजि इत्यत्र बीज इति म-पुलके पाठः ।

† पुत्रेण पुत्रत्वस्य इत्यत्र पुत्रिणा पुत्रित्वस्य इति ख-पुलके पाठः ।

कृम्यादियोनिनिराकरणेन तेषां स्वपत्यत्वे सति तैरपत्यवत्त्वस्य,
कर्तुमिष्टफलत्वात् ।

ततश्च दम्पत्योर्दोषपरिहारार्थं रुद्राभिषेकप्रायश्चित्तानु-
ष्ठानात् प्राणिनाञ्च दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तश्राद्धयोरनुष्ठाना-
धीजिप्राणिनोः कर्मचयात्तस्यैव प्राणिनो दीर्घायुद्वादिविशिष्ट-
स्वपुत्रत्वसिद्धयर्थं विष्णुश्राद्धानुष्ठानमिति सिद्धम् ।

उक्तञ्च ।

बालस्यापि च दम्पत्योरघ्नाते पापकर्मणि ।

ये दोषा गर्भसम्भूता ये दोषा बीजिनस्तथा ॥

सर्पदंशादिजा ये च कर्मभिः सञ्चिताश्च ये ।

ते सर्वं नाशमायान्ति विष्णुश्राद्धप्रसादतः ॥

अनादिकर्मसम्भूतं कर्म ज्ञानेन दह्यते ।

तद्व्याणिकृतं पापं विष्णुश्राद्धेन दह्यते ॥ इति ।

गर्भसम्भूता गर्भेषु सम्भूतास्तद्गता इत्यर्थः ।

तथा ।

येन कर्मविपाकेन म्रियन्ते बालकानि च ।

तत्कर्मपरिहारार्थमुच्यते वंशवृद्धये ॥

बालकस्यापि दम्पत्योरघ्नाते पापकर्मणि ।

कुर्व्यात्प्रतिकृतित्तत्र कुग्रूपां यथाविधि ॥

यो मे प्रजां नाशयति जीवो नश्यति वा स्वयम् ।

ममाप्राया कुग्रमयीं प्रकृतिं स विशत्विमाम् ॥

जन्मजन्मान्तरकृतानपराधान् कृतैः नसः ।
 पातकोपमहापापं वायुरूपं क्षमस्व मे ॥
 नमोऽस्तु विष्णुरूपाय त्राहि मां शरणागतम् ।
 निष्कृतिं ते करिष्यामि नवाब्दाद्ब्रह्मव्रतात् ॥
 तस्य काश्यपगोत्रस्य वायुरूपस्य देहिनः ।
 प्रेतस्य चोद्धारविधिं सद्यः सञ्चनयाम्यथ ॥
 यो मे प्रजां नाशयति जीवो नश्यति वा स्वयम् ।
 तस्य प्रेतस्य दत्तोऽयं* पिण्डोऽयमुपतिष्ठतु ॥
 लभते चोत्तमगतिं पिण्डोदकविधौ कृते ।
 नवानि नवमिश्राणि प्रेतश्राद्धानि यानि तु ॥
 तस्मिन्नेकं प्रकर्त्तव्यं द्वात्रिंशद्विजतर्पणम् ।
 यो मे प्रजां नाशयति जीवो नश्यति वा स्वयम् ॥
 विष्णुरूपः स लभतां त्वंतिं ब्राह्मणतर्पणात् ।
 विष्णुश्राद्धं ततः कुर्यात्सन्तत्यै सुतस्मिन्नेक्ये ॥ इति ।

तस्मात्सिद्धं विष्णुश्राद्धस्य कर्त्तव्यत्वम् ।

तत्र धनपत्वत्वादौ निदानानि ।

धतुर्विधा च या बन्ध्या भवेद्वत्सवियोजनात् । इति वायु-
पुराणे ।

स्रवद्गर्भा भवेत्सा तु बालकं हन्ति या विपैः । इति वृद्ध-
गौतमः ।

* दत्तोऽयमित्यत्र प्रीत्यर्थमिति ख पुस्तके पाठः, स एव समीचीनतया प्रतिभाति, यतस्तदात्ते अपमित्यस्य द्विरुक्तिदोषो न स्यात् ।

बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते । इति शतातपः ।
एवं सति ।

बन्ध्या च काकबन्ध्या च स्त्रीप्रसूथ मृतप्रजा ।

एवं चतुर्विधा बन्ध्या तस्याः शान्तिकमीर्यते ॥

इति प्रक्रम्य विष्णुश्राद्धोपदेशाच्चतुर्विधबन्ध्यात्वनिराकरणार्थत्वं
विष्णुश्राद्धस्य । तत्र

अर्वाक्तु ब्रह्महत्याया पङ्कदं कच्छमाचरेत् ।

इत्युक्तत्वात् पङ्कदं तदर्थं त्वयन्दं तदर्थं साङ्गदं वा कृत्वा तत्राप्यशक्तौ

कुर्यादादौ च चान्द्रश्च चान्द्रद्वयमथापि वा ।

प्रायश्चित्तमिदङ्गत्वा विष्णुश्राद्धं समाचरेत् ॥

इत्युक्तेश्चान्द्रायणे चान्द्रायणं वा यथाशक्तिपर्यटुपस्थानादिप्रकारेण

गृहीत्वा सृक्तिकासानादिपञ्चगव्यादिप्रकारेण च साङ्गं प्रायश्चित्तं

विधाय पश्चाच्छ्राद्धमनुष्ठेयम् । तत्र रुद्रस्नानं बन्धे इत्युपक्रम्य

इतद्विधानपूर्वन्तु रुद्रश्राद्धं समाचरेदित्युक्तत्वादादौ रुद्रस्नानं

कार्यम् ।

तन्मूलभूतवाक्यानि यथा ।

रुद्रस्नानविधिं बन्धे दम्पत्योश्च सुतार्थिनोः ।

कृष्णाष्टस्यामुपोष्वैव नवम्या सुसमाहितौ ॥

नानावर्णैर्धान्यपिष्टैः पद्ममष्टदलं लिखेत् ।

विन्यस्य कलशानष्टौ दिक्षुष्टामु च सीदकान् ॥

पुनरेकं पूर्वभागे कलशं विन्यसेत्ततः ।

पद्मस्योपरि संविष्टौ दम्पती प्राञ्जुखौ शुची ॥

अथस्थानाद्दक्षस्थानाद्दक्षीकाक्षद्दमाद्बुदात् ।
 नद्या उभयक्षूनात्तु मृदमाहृत्य यन्नतः ॥
 अपरित्यक्तवस्त्रौ तु लिप्तगात्रौ तथा मृदा ।
 अच्छिद्राण्यर्कपत्राणि निधाय शतसप्तकम् ॥
 रुद्रस्रानं पुरा कृत्वा रुद्ररूपाण्यथो जपेत् ।
 दिक्ष्वष्टस्रष्टरूपाणि नवमे त्रीणि वै तथा ॥
 रूपाण्येकादशैवन्तु जप्त्वा तु विधिपूर्वकम्* ।
 अष्टानां कलशानां तदुदकं शान्तिदं क्षिपेत् ॥
 तद्धारिण्यर्कपत्रेण दम्पत्योद्याभिपेचने ।
 अर्कपत्रशतानाञ्च सप्तानां त्याग इत्यथे ॥
 प्रत्येकं रुद्रमन्त्रेण स्त्रायतां दम्पती ततः ।
 त्यक्त्वा पूर्व्याणि वस्त्राणि ततोऽन्यांशुकधारिणौ ॥
 न ग्राह्याणि तु पूर्व्याणि त्वाचार्य्यं पूजयेत्ततः ॥
 पूजितां रुद्रमूर्त्तिञ्च निष्कमानमितां शुभाम् ॥
 सवाहनां सालद्धारामाचार्य्याय निवेदयेत् ।
 एतद्विधानपूर्वन्तु विष्णुश्राद्धं समाचरेत् ॥
 तस्य पुत्राः प्रजायन्ते सुशीलाश्च चिरायुषः ॥
 सुभगा धर्मशास्त्रज्ञा धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः ॥
 नदीसङ्गम एवायं कर्त्तव्यस्तूदितो विधिः ॥
 इति विष्णुश्राद्धाङ्गं रुद्रस्रानम् ।

* विधिपूर्वकमित्यत्र नवमे पुनरिति ख प्रसङ्गे पाठः ।

विष्णुश्राद्धं पुराणतः सङ्क्षेपतो वदामः । विशेषास्तु प्रयोगे
वक्ष्यन्ते ।

विष्णुधर्मोत्तरे दाल्भ्य उवाच ।

केन कर्मविपाकेन म्रियन्ते शिशवः प्रभो ।

गर्भादि स्रवते तद्वदनपत्योऽपि जायते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु पृष्टं त्वया विप्र प्राणिनां हितकाम्यया ।

तत्सर्वं कथयिष्यामि विस्तरेण महासुने ॥

कूटवादरता ये च ये च ब्राह्मणनिन्दकाः ।

ब्रह्मस्रहारिणः क्रूरा वाग्दत्तस्यापहारकाः ॥

अनाचाराः कृतघ्नाश्च अशस्त्रप्राणिघातकाः ।

परदाररता ये च सर्वधर्मवह्निष्कृताः ॥

मिथ्याभिगंसिनो ये च चौरकर्मरताश्च ये ।

ते सर्वे पापकर्मणः पतन्ति नरके ध्रुवम् ॥

पुनः पुनः समायान्ति ह्युदरं प्रति पापिनः ।

अल्पायुषोऽपि जायन्ते ये नरा नरकागताः ॥

मुक्तास्ततः पतन्तीसं गर्भवासं पुनः पुनः ।

अन्धाः कुब्जाश्च विकृता विकृताश्च नराधमाः ।

व्याधिता ह्याधिरूपेण दृश्यन्तेऽद्यापि भूतले ॥

दाल्भ्य उवाच ।

पापिनो ये त्वया प्रोक्तास्तेषां वै निष्कृतिं स्वयम् ।

कथयस्व महाभाग प्राणिनां हितकाम्यया ॥

श्रीभगवानुवाच ।

येन मुक्तिर्भवेत्तेषां पापिष्ठानाञ्च शाश्वती ।
 कथयिष्याम्यहं विप्र विधानं तव मुव्रत ॥
 बन्धा च काकबन्धा च स्त्रीप्रसूय मृतप्रजा ॥
 एषा चतुर्विधा बन्धा तस्याः शान्तिकमौर्यते ॥
 ये दोषा गर्भसम्भूता ये दोषा बीजिनस्तथा ।
 ते सर्वे नाशमायान्ति विष्णुश्राद्धप्रसादतः ॥
 विष्णुश्राद्धन्ततः कुर्यादङ्गानुष्ठानपूर्वकम् ।
 अशून्यमासे कर्त्तव्यमथ वैवाहिकेषु वा ॥
 आत्मशुद्धिं ततः कुर्यात्सर्वपातकनाशनीम् ।
 तेषां तत्पापशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥
 कुर्यादादावेकचान्द्रं चान्द्रद्वयमथापि वा ।
 काथ्यं धेनुसुवर्णेन धान्यतीर्थैः* स्वशक्तितः ॥

अत्रापि वाशब्दादद्वाद्विंशत्यब्दादयः पञ्च यथाशक्ति योज्याः †
 व्युत्क्रमेण च योजना ।

प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा विष्णुश्राद्धं समाचरेत् ।
 इति बौधायनः प्राह शास्त्रोक्तं धर्मतत्परः ॥
 अष्टमीन्तु समासाद्य रुद्रस्नानं समाचरेत् ।
 एकादशीं समासाद्य लृणपत्रस्य वै तिथिम् ॥
 उपोष्य तत्र कर्त्तव्यं विष्णुश्राद्धं विधानतः ।
 आदौ मृदादिभिः स्नात्वा स्रग्द्विंशत्युक्तविधानतः ‡

देहशुद्धिं ततः कृत्वा कान्तित्यादि संस्मरेत् ।

आत्मनो बहुसहनदीर्घायुःपुत्रलब्धये ॥

गर्भदोषापहतये विष्णुश्चाह समारभे ।

ततो नद्यादिषु स्नात्वा नित्यं कर्म विधाय च ॥

देवागारं समासाद्य बध्नीयात्पुष्पमण्डपम् ।

तदधस्तादुपाविश्य निशि सङ्कल्पपूर्वकम् ।

पश्चादाचार्यवरणं फलं दत्त्वेति मन्त्रतः ॥

फलमिति वस्त्रासनभोजनादेरुपलक्षणम् । वृणुयाद्भक्तिमन्त्रः
सन्नित्यन्यत्रोक्तत्वात् ।

गर्भदोषैर्बालनाशैः पीडितोऽस्मि द्विजाधिप ।

विष्णोः सम्पूजनद्वत्वा पूर्णान् कुरु मनोरथान् ॥

इत्याचार्यं प्रणम्याथ मण्डपाधसु मण्डले ।

मध्ये तु तण्डुलैः पूर्णद्वलशं स्थापयेद्धरिः ॥

वस्त्रयुग्मेन सवेद्य तस्मिन् गरुडवाहनम् ।

रुक्मनिष्क्रेण वार्डेन तदर्डेनापि शक्तिः ॥

निर्मितं स्थापयेत्तत्र सब्यदक्षिणतस्ततः ।

सप्तधाधान्यमिताव्राशीन् प्रत्येकं द्रोणसम्भितान् ॥

कृत्वा पुरुषसूक्तेनऽ विष्णु सम्पूजयेत्ततः ।

• भीजनादेरिष्य भाजनादेरिति ख पुस्तके पाठ ।

† सप्त इत्यत्र समेति ग पुस्तके पाठ ।

‡ पुरुष एवेदं सूत्रं श्रुत्वा यच्च भक्ष्यम् । उतामृतत्वस्यैमानी यदर्धेनाति रोहति ।

इत्यादिकेन ।

उपचारैः पीडशभिरन्यैर्नामपदैः पुयक् ॥

पुरुषसूक्तेनेति पौराणमन्त्राणामुपलक्षणम् । तत्र त्रैवर्णिकानां
वैदिकपौराणनाममन्त्राणां समुच्चयः । शूद्राणान्तु वैदिकव्यति-
रिक्तौ ।

पञ्चामृतेन संस्त्राप्य पूजां कुर्याच्च जागरम् ।
तिलमापयवघ्नीहिकङ्कुश्यामाकमुद्गकाः ॥
सप्तधान्यमिति प्रोक्तं प्रत्येक द्रोणसम्मितम् ।
ततः प्रभाते नद्यादौ सात्वामन्त्रं दिजान् शुचीन् ॥
विष्णुभक्तिसमायुक्तान् सप्त प्रश्न त्रयोऽपि वर ।
निमन्त्रयामि वो विप्रा विष्णुश्राद्धेक्षणाय भोः ॥
भक्षीकुरुत तान्दीपान् बाले गर्भे च ये स्थिताः ।
अनेनामन्त्रं मन्त्रेण दण्डवत्प्रणमेच्च तान् ॥
हृत्वा नित्यक्रियां तद्वद्विष्णुादीनर्चयेत्ततः ।
आमं शरावं देवस्य पुरतः स्थापयेत्ततः ॥
नानागोत्रान् पितृंस्तत्र मन्त्रेणावाहयेदिति ।
कूटवादरता इत्यादि* चीरकश्मरताच ये ॥
ते सर्वे तुष्टिमायान्तु वृत्तिं तेषां करोम्यहम् ।
इत्याहृतान्† गन्धपुष्पैरचताभिस्ततोऽर्चयेत् ॥
घृतमुतेन चान्नेन आमघात्रं प्रपूजयेत्‡ ॥

* मन्त्रीऽय १३३ पृष्ठे प्रदर्शित ।

† आहृतानित्यत्र आहृतानिति व-पुष्पके पाठः ।

‡ प्रपूजयदित्यत्र प्रपूरयेदिति पाठो युक्तः ।

तिल्लदभर्गुतं तोयं गृहीत्वा पूर्व्ववत्पठेत् ।
 मन्वानन्त्यार्द्धरहितास्ततो मन्त्रमिमं पठेत् ॥
 येऽत्र पात्रे स्थिता जीवाः पापिष्ठा दुःखभागिनः ।
 अन्न तेभ्यो मया दत्तसुपतिष्ठतु हस्तये ॥
 इति सङ्ख्येय तप्तोय करस्थं तत्र निक्षिपेत् ।
 ततो होम प्रकुर्व्वीत चर्व्वश्वत्यसमित्तिनैः ॥
 इदं विष्णुऋषिमं मन्त्रमुच्चार्याष्टोत्तरं शतम् ।
 प्रत्येक होमकर्त्तृभ्यः शक्त्या देया च दक्षिणा ॥

प्रत्येकमिति चर्वादिभिः सम्बध्यते । अयस्त्रीनित्यर्थः द्वितीयार्धे
 प्रथमा ।

पूर्णाहुतिं विधायथ शटकर्म समाचरेत् ।
 एकोद्दिष्टविधानेन विष्णुरूपमनुस्मरन् ॥
 अनेकनामगोत्राणां विष्णुश्राद्धाधिकारिणाम् ।
 पितृणां विष्णुरूपाणामेकोद्दिष्टविधानतः ॥
 विष्णुश्राद्धं करिष्येऽहमिति सङ्ख्येयमाचरेत् ।
 उच्चार्य्य नामगोत्रादि एवं पाद्यादियु क्रमात् ॥
 तर्द्धदिभक्तिसहितं सर्व्वस्मिच्छ्राद्धकर्मणि ।
 आसनं भाजनं ह्यत्र तथोपानत्कमण्डलुम् ॥
 दद्याच्च श्राद्धभोक्तृभ्यो दक्षिणाच्छादनादिकम् ।
 परितोपकरं दत्त्वा भोक्तृसंख्याय निर्व्वपेत् ॥
 पिण्डानुद्दिश्य तान्नामशर्मंगोत्रान् पितॄन् भुवि ।

शर्कराद्युतः सन्निधांस्तिलपायससन्मितान् ॥
 सम्पूर्णं वाचयित्वा तान् ब्राह्मणांश्च विघ्नर्जयेत् ।
 अन्नशेषन्तु तत्सर्वं विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥
 मार्जयेच्छ्राद्धभूमिश्च आचार्यं पूजयेत्ततः ।
 पादार्घ्यगन्धपुष्पाद्यैरुपचारैः स्वशक्तितः ॥
 वस्त्रालङ्कारसहितैस्तस्य हस्ते जलद्विपेत् ।
 शिवाः सन्त्वाप इत्युक्त्वा कुर्याद्गोपूजनं ततः ॥
 स्वर्णमृद्गीं रौप्यसुरीं ताम्रपृष्ठीं सवत्सकाम् ।
 रत्नपुच्छां कांस्यदोहां सवस्त्रां कल्पयेत्ततः ॥
 अस्मा अनुकगोत्राय प्रवराय च शर्मणे ।
 विप्राय गामिभां विष्णुदेवत्यां शक्त्युपसृताम् ॥
 विष्णुश्याडाङ्गभूतां ते त्वहं त्वमुकगोत्रकः ।
 तथा प्रवरशर्मात्मा चिरायुःपुष्टलभ्ये ॥
 सदक्षिणां सम्प्रददे इति मन्त्रं ततः पठेत् ।
 गावो मे ह्ययतः सन्तु स्यामहं तत्रसादभाक् ॥
 इति गां दक्षिणायुक्तां दक्ष्णामुं देवमर्चितम् ।
 सप्तधान्यं सकलशं गृहाण त्वं द्विजीत्तम ॥
 इति देवं निवेद्यास्मै दक्षिणां परितुष्टये ।
 दक्षिणान्ते सम्प्रददे न ममेति ततः पठेत् ॥
 भक्तिहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं सुरेश्वर ।
 श्राद्धं सम्पूर्णंतां यातु प्रसादाद्भवतो मम ॥

इत्युक्त्वा दण्डवद्भूमावाचार्य्यं प्रणमेत्तत ।
 गृहीत्वाम शराव त भद्रपूर्ण नदीं व्रजित् ॥
 जलमध्ये जपेन्नन्त्रान् कूटवादरता इति* ।
 विष्णुश्राद्धप्रसादेन सर्व्वे ते तारिता मया ॥
 उत्तमान् यान्तु ते लोकान् पाप न्यस्यामले जने ।
 जपित्वेति शराव त भलिले स्थापयेत्तत ॥
 शरावनाशपर्य्यन्तं जले स्थित्वा सचेत्तकम् ।
 स्नात्वा धीताम्बर धृत्वा चागच्छेद्भवन निजम् ॥
 एव य कुरुते लोक विष्णुश्राद्धं हि मानव ।
 तस्य पुत्रा प्रजायन्ते सुशीलाश्च चिरायुष ।
 सुभगा धनसम्पन्ना धर्मिष्ठा सत्यवादिन ॥
 इति विष्णुश्राद्धपूर्व्वविचार ।

अथास्य प्रयोग ।

एव गालवभगवत्सवादादयोऽपि अत्रार्थे प्रमाणमस्ति विस्तर
 भयात्तु न लिख्यते । तत्रत्यैतिकर्त्तव्यताविशेषस्तु शाखान्तरा
 धिकरणन्यायेन प्रयोगे वक्ष्यते ।

अथ प्रायश्चित्तप्रदणप्रकारप्रदर्शनपुर सर प्रयोगो लिख्यते ।
 कस्मिंश्चिद्विषये दश पञ्च चतुरस्रीनेक वा अध्यात्मविदमुपवेश्य
 सचेत्त स्नात्वा मौनी अभुञ्जान क्लिन्नवासा पर्यद प्रदक्षिणीकृत्य

* तमित्यत्र तदिति पठ्यते इत्यनेन परन्तु शर वी वर्द्धमानक इत्यमरोक्त शरावस्य
 पुस्तकैव अथापि तदर्थे तद्विशेषणीभूतस्य तच्छब्दस्य पुस्तोचित्यात् तमित्यत्र पाठः समीचीनः ।

† १३३ पृष्ठ इमे मन्त्राः प्रदक्षिताः ।

हृदयेन द्रव्यमानेन सभ्यान् साष्टाङ्गं प्रणमेत् । ततस्त्रैः किं ते
कार्यमिति पृष्टे पर्पदये गीवपयोः प्रत्येकं प्रत्याम्नायत्वेन यथा-
शक्ति स्पर्णरौप्ययोर्निष्कं तदईं तदईं वा निधाय बालनाशादि-
जन्यदुःखेनातिपीडितस्य ने चिकीर्षिते विष्णुयाज्ञादावधिकार-
सिद्धार्थं प्राचीनापुत्रत्वादिनिदानदुरितनिरासार्थञ्च प्रायश्चित्तमुप-
दिश्य माःमनुग्रहन्तु भवन्त इति पुनः प्रणमेत् ।

ततस्त्रै तमुक्तार्थं तस्य शरीरद्रव्यादिशक्तिमुत्तममध्यमादि-
पक्षांश्च विचार्य अस्मिन् पक्षे अयं शक्त इति निश्चित्य पुस्तक-
वाचनपूर्वकं कथयेयुः । स च पुस्तकपूजां चन्दनपुष्पादिभि-
र्विधाय सभ्यपूजाञ्च कृत्वा निबन्धपूजात्वेन किञ्चिद्दययाशक्ति द्रव्यं
निधाय कृताञ्जलिपुटस्तिष्ठन् नमस्तदुपदिष्टं शृणुयात् । सभ्याश्च
पङ्कज्यव्यवसाईकाब्दचान्द्रायणद्वयैकचान्द्रायणेषु कश्चन पक्षं
शक्त्यनुसारं उपदिशेयुः । स चोपदेश एकेन पर्पद्वेन सर्वानु-
मत्या कार्यः । इदन्ते प्रायश्चित्तं साङ्गैऽस्मिन्ननुष्ठिते कृतार्थो
भविष्यतीति प्रत्याम्नायांश्च होमगवादौ यथाशक्ति कल्पयेयुः ।

तत्र माघत्रयुतजपे तिलहोमसहस्रे द्वादशब्राह्मणभोजने
तीर्थयोजनयात्रायाम् एकगोदाने सुवर्णरूप्यनिष्कतदईतदईनां
शक्त्या दाने शुष्ककेशस्य द्वादशस्राने द्वादशब्राह्मणानामामान-
दानादौ^१ एकैकः प्राजापत्यः । तत्र शक्तस्य द्रव्याम्नाययोः^२ वि-

• उपदिश्य मानित्यत्र उपदिश्यतामिति ख-पुस्तके पाठः ।

† आभाद्रदानादावित्यत्र अत्रदानादाविति ग पुस्तके पाठः ।

‡ द्रव्याभाययोरित्यत्र द्रव्याभाययोरिति ख-पुस्तके पाठः ।

गुण इत्यादि योज्यम् । निष्कय लोकशास्त्रपरिभाषयोरैक-
वाक्यतया मापायत्वारिंशत् ४० । तदर्द्धं २० । तदर्द्धं १० ।
सुवर्णं मुख्यम् तदगत्तो रजतं पाञ्चम् । एवञ्च निषेदितं प्राय-
चित्तं भयदनुपह इत्यङ्गीकृत्य सम्मानपूर्वकं प्रणम्य पर्यद विच-
र्जयेत् ।

अस्मिन् दिने चीपवासः कार्यः गङ्गेनेति । इतरेषु तु
ष्विव्यागनं कार्यम् । ततः कस्याश्चिद्रिज्ञायान्निघो कृतमाध्या-
ह्निकः सायाह्ने गङ्गादो एवंगुणविगेषणविगिष्टायां पुष्पतिथौ
अनेकज मार्जितानपत्यत्वादिकारणीभूतदुरितप्रगमनार्थं करिष्य-
माणयिष्णुश्राद्धाधिकारभिदार्थञ्च अमुकं प्रायश्चित्तम् अमुक-
प्रत्वाम्नायेन ययागक्ति करिष्ये । तत्रादौ यपनदन्तधायनभष्म-
गोमयमृदारिपञ्चगव्यदानानि पञ्चगव्यप्रागनादीनि तदन्नानि च
करिष्ये इति सङ्गन्य ।

यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।

खेगानाथित्य तिष्ठन्ति तस्मात्खेगान् यपाम्यहम् ।

इति सङ्गन्य शिखाकधोपस्यवर्जं नखरोमाणि वापयित्वा
द्वादशाङ्गुलदन्तकाष्ठेन चायुर्वेनमित्यादिमन्त्रं पठित्वा दन्तान्
धाययेत् । यपनानिच्छोसु द्विगुणं प्रायश्चित्तम् ।

ततः छात्रा भग्नादिदानं कुर्यात् । तत्रायं प्रकारः ।

० वायुर्वेन यमो वचं इत्यादि पद्यवृत्ति च ।

ब्रह्महत्यासमानानि चोपस्यवर्जं यपयते । (पाठिष्यते ।)

ईशानाय नम इति शिरसि । तत्पुरुषाय नम इति मुखे ।
 अघोराय नम इति हृदये । वामदेवाय नम इति गुह्ये ।
 सद्योजाताय नम इति पादयोः । प्रणवेन सर्वाङ्गे । ॐ
 अग्निरिति भस्म । ॐ स्थलमिति भस्म । ॐ जलमिति भस्म ।
 ॐ वायुरिति भस्म । ॐ व्योमेति भस्म । सर्वं ह वा इदं
 भस्मेति मन्त्रैर्वा । इति भस्मस्नानम् ।

अथ गोमयेन । गन्धद्वाराःमित्यादि ।

अथमग्रं चरन्तीनामीप्रधीनां वने वने ।

तासांमृपभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ।

तस्मै रोमांश्च शोकांश्च नुद गोमय सर्व्वदा ॥ इति मन्त्रेण ।

अथ मृत्तिकास्नानम् । बलित्या पर्व्वतानामिति* भूमिं
 प्रार्थ्य मा वो रिपत् खनिता‡ इति खनित्वा स्थाना पृथिवि‡ इति
 नृदं गृहीत्वा आयने ते परायण‡ इति दूर्वा गृहीत्वा गायत्र्या
 अभ्युक्ष्य भूमौ निधाय आचम्य मृत्स्नानमहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य

* मन्त्रोऽयं २० पृष्ठे प्रदर्शित ।

† बलित्या पर्व्वतानां छिद्र विभर्षि प्रथिवि ।

प्रथामृत्तिं प्रवत्तितमङ्गां जिनोषि भङ्गिनि । (५म. ८४म. १४४क)

‡ मा वो रिपत् खनिता यथै चाह खनामि व ।

दिपाचतुष्पादध्वात् सर्व्वमस्त्रनातुरम् ॥ (१२अ. ८५म. यजु ।)

§ अग्निय ७२ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

¶ आयने ते परायण दूर्वा रोक्षत पुषिषी ।

ऋदाय पुष्यरोकाय समुद्रस्य गृह्णा इमे ॥ (ऋग्वेदित्त्वज्रकाम्पि ।)

मृदं कुशोदकेन अभ्युचेत् । ततो दिक्षु मृदं क्षिपेत् । त्वानार-
मिति पूर्वस्याम् । यमाय मधुमत्तममिति दक्षिणत ।
तत्त्वायामीतिः पश्चात् । वय सोमितिः उत्तरतः । तत्सूर्य्यं
मित्युपरिष्ठात् । ततोऽङ्गेषु । अचीभ्या त॥ इति सुखे । ग्रीवा-
भ्यस्त॥ इति ग्रीवायाम् । आन्वेभ्यस्त॥ इति हृदये । नामा
नाभिं न आददेकं इति नामी । त्वमिन्द्र सजोषः इति

- चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहृत् शरमिन्द्रम् ।
द्वयमि शक्रमुवहतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा घालिन्द्र ॥ (१०म ५०म यजु ।)
- + यमाय मधुमत्तम रात्रे हव्य लुहोत न ।
इद नम पशुपिथ पूर्वजेभ्य पूर्वैभ्य पथिजदभ्य ॥ (१०म, १४म, १५चक्रम् ।)
- १ सोमोऽय ६६ पृष्ठे षडङ्गित ।
- २ वयं सोमव्रते तव ममकानुषु विभत ।
प्रजावन्त सवेमदि ॥ (१५म, ५६म, यजु ।)
- ३ तत्सूर्य्ये रोदसी तमे दीषावक्षीरपसुवे ।
भोजिष्वक्षा अभ्युवरा सदा । (सर्वदिब्रजकर्मणि ।)
- ४ अचोभ्यान्ते नासिकाभ्या कर्णाभ्या कुबुकादधि ।
यज्यत् ग्रीवंशं मक्षिणाञ्चिद्राया विवहामि ते ॥ (१०म, १६२म, १५चक्रम् ।)
- ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्य कीकसाभ्यो अनुक्वात् ।
यज्य दीषण्डम साभ्या वाहुभ्या विवहामि ते ॥ (१०म १६२म, १५चक्रम् ।)
- ५ आन्वभ्यस्त गुदाभ्यो ननिशी हृदयादधि ।
यज्य मवसाभ्या यज्य साश्रिभ्यो विवहामि ते । (१०म १६२म, १५चक्रम् ।)
- ६ नामा नाभिं न आददे अक्षयिर्मुख्ये स वा ।
कवेरपस्यमा दुष्टे ॥ (६म १०म, ५५चक्रम् ।)
- ७ त्वमिन्द्र सजोषः समकं विभर्षिं माही ।
वयं शिशान् भोजसा ॥ (सर्वदिब्रजकर्मणि ।)

बाह्योः । सोमान् स्ररणांमिति कक्षयो । यः कुञ्चि रिति
 कुचौ । वद्वीना पितेति ‡ पृष्ठे । ऊरुभ्या तः इत्पूर्वा ।
 मीहनादनमिति जान्वो । एतावानस्येति॥ पादयोः । यस्य
 विश्वानीति ॥ इस्तयोः । अद्वादद्वा ॥ दिव्यनेन पूरुपसूक्तेन
 च सर्वाङ्गोदत्तन कुर्यात् । एतावत् शक्तावशतौ तु अङ्गोदत्तन-
 मात्रम् । ततोऽश्वक्रान्तेः ‡ इत्यादिभिः सतिला सदूर्वा

* सोमान् स्ररणांमिति कक्षयस्यते । कक्षोदन्त य औशिन ॥ (१५. १८म. यजु ।)

† य कुञ्चि सोमपातम समुद्र इव पित्तत ।

उर्वापो न काकुद ॥ (१म ८५ ७४८ ।)

‡ वद्वीनाम्यिता बहुरस्य पुत्रसिद्याङ्गयोति समनावस्य ।

इषुधि सडा पतनाय सव्या पृष्ठे निनडी जयति प्रहृत ॥ (१८५ ४२म. यजु ।)

§ ऊरुभ्यान्ते अङ्गोदत्ता पाणिभ्यां प्रपदाभ्याम् ।

यस्य श्रीषिभ्यां भासदाङ्गसासा विवृष्टामि ते ॥ (१०म. १६१सू. ४४८ ।)

¶ मीहनादन करणाङ्गीमभ्यस्ते गलेभ्य ।

यस्य सव्वष्पादात्मनस्तमिद विवृष्टामि ते ॥ (१०म १६१सू. ५४८ ।)

॥ एतावानस्य मङ्गिमातो ज्यायाथ पूरुप ।

पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतमिदिवि ॥ (११५ १म यजु ।)

•• यस्य विश्वानि इक्षयो पञ्च त्रितीमां वसु ।

स्याम्यस्य यो अथभ्रातृश्रे वामनिजहि ॥ (१म १७६सू. ३४८ ।)

†† अद्वादद्वाङ्गीषो लोनी जात पव्वषि पव्वषि ।

यस्य सव्वष्पादात्मनस्तमिद विवृष्टामि ते ॥ (१४मदित्रज्जन्मपि ।)

‡‡ अश्वक्रान्त रथक्रान्त विश्वक्रान्त वसुन्धरे ।

शक्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतकृतम् ॥

उद्धृतमि वराहण कण्ठेन अश्वक्रान्तम् ।

आश्वस्य मम गावापि सन्ने पाप प्रमापय ॥ (शाङ्गिकतत्त्व ।)

सुद गिरसि निधाय मृत्तिकास्थान प्रक्षाल्य तीर्थं प्रार्थयेत् ।

ॐ हिरण्यशृङ्गः । यन्मया मनसा वाचा । इमं मे
गङ्गेः । इदं ते न्याभिः १ । गङ्गा गङ्गैत्येवमादिभिः पुराण
मन्त्रैः सुमित्रिया न ॥ समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः ॥ एतो
त्विन्द्रं मिति तिसृभिः तरत् समन्दीः इति सूक्तेन पाव
मानीभिः ११ पापो हिष्ठेतिगागा त्वेन च मार्जानं कृत्वा इमं मे

- हिरण्यशृङ्गो यो अथ पादा मनीजवा अथ इन्द्र आसीत् ।
देवा इदं हिरण्यं मायन्तो अथलम्पयन्तो अथविष्ठत् ॥ (२६५ १०मं यजुः ।)
- + यन्मया मनसा वाचा कर्मणा दुष्कृतं कृतम् ।
तत्र इन्द्रो बह्व्यो बहुस्वति सविता अ पुनन्तु पुन पुन ॥ (अग्निवेदिप्रकरणेषु ।)
- ‡ इदं पृष्ठे प्रदर्शितम् ।
- § इदं ते न्याभिरसमानमद्वियां कायं सिन्धु पवङ्गि नय ।
सर्पो जीर्णानिव त्वं जहाति पापं सन्निरस्तीऽभ्युपैव ॥ (अग्निवेदिप्रकरणेषु ।)
- ¶ गङ्गा गङ्गति यो मूधाद्वीजनानां प्रतेरपि ।
सुश्रुते सर्व्वपापेषु विण्णुलीकं स गच्छति ॥ (अग्निवेदिप्रकरणेषु ।)
- || सुमित्रिया न आप चोपधय सन्तु दुमित्रियास्यै सन्तु ।
योऽथ दष्टि यच्च यय द्विष्य ॥ (६५ २२मं यजुः)
- इदं पृष्ठे प्रदर्शितम् ।
- † एतो त्विन्द्रं क्षवामं यद् यद्वनं साखा ।
यद्देवक्यैर्वाङ्गास यद्वा आशीर्वाङ्गमह ॥ (८मं, २५मं, ७मं यजुः ।)
इत्यादिकाभिः समाप्तमथसप्तकाभिः ।
- †† २० पृष्ठे प्रदर्शितम् ।
- ‡‡ २७ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।
- §§ २० पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

गङ्गे इति मन्त्रेण उदकमालोच्य ऋतश्चेति॥ ऋचं जपेत् । इति
शुद्धोदकस्नानम् ।

अथ पञ्चगव्यस्नानम् । गायत्र्या गोमूत्रेण । गन्धद्वारा ऽ-
मिति गोमयेन । आप्यायस्वेति॥ क्षेरिण । दधिक्करवृण इति
दध्ना । घृतं मिमिक्ष॥ इति घृतेन । देवस्य त्वेति॥ कुयोदकेन
स्नानं कुर्यात् । देवस्य त्वेति मन्त्रेण अभिषिञ्चामीति वाक्य-
शेषः ।

एवं दश स्नानानि विधाय धीते वाससी परिधाय हिराचस्य
विभ्योऽधिकान् युग्मान् ब्राह्मणान् विष्णुहृशेन भीजयेत् ।

• ऋतश्च सत्यधामोहापपसोऽध्यजायत ।

ततो रात्राज्जायत तत समुद्रो अर्णवः ॥ १ ॥

समुद्रादर्णवादधि संवसरो अभासत ।

अक्षीरावाणि विदधदित्यस्य निपतो यमो ॥ २ ॥

एथाचन्द्रमसो जाता यथापूर्वमकल्पयन् ।

दिवश्च प्रथिवीचाकारिचमसो स्तः ॥ ३ ॥ (१०म. १८०म. १।१।१५५ ।)

† श्रीं भूर्भुव स्तः तत्त्ववितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ एतदपवाः । (१५. १५म. यजु १)

‡ मन्वीऽयं १७ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

§ मन्वीऽयं ६८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

¶ मन्वीऽयं ७९ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

॥ घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते त्रितो घृतमस्य धाम ।

अनुश्वसमावह मादयस्व स्वाहाऽर्जतं इषम वधि दध्नुम् ॥ (१०म. ८८म. यजु १)

•• मन्वीऽयं ६९ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

आमात्रं वा दद्यात् । इदमेव प्रायश्चित्ताङ्गं विष्णुयादमभि-
धीयते ।

ततो गवामङ्गेषु* इति मन्त्रेण आदिगोदानं प्रत्यक्षमौख्येन
वा दद्यात् । तत आज्येन व्याहृतिभिरग्नी पापहविष्णुद्देशेन
अष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा जुहुयात् ।

ततः पञ्चगव्यं कार्यम् । सुवर्णादिपात्रे पद्मादिपात्रे वा
ताम्रवर्णाया गोर्मूत्रं त्रिपलं मायव्या† प्रणवेन वा आदाय ततो-
द्भृष्टपरिमितं खेताया गोर्गोमयं गन्धद्वारा‡ मित्यादाय ततः
कपिलायाः सप्तपलं दुग्धम् आप्यायस्वेति§ आदाय ततो
नीलायाः सप्तपलमेव दधि दधिक्रावू¶ इत्यादाय ततः कृष्णायाः
द्वतमेकपलं घृतं मिमिक्ष॥ इत्यादाय तत एकपलं कुशोदकम्
आपोहिष्ठेति आदाय प्रणवेनालोच्य प्रणवेनैव यन्नियकाष्ठेन
निर्मथ्य प्रणवेनाभिसन्त्रा सप्तपत्रैर्हरितैः कुशैर्दशाहुतीर्जुहुयात् ।

तत्र मन्त्रा यथा । इरावती धेनुमती स्वाहा । पृथिव्यै
इदं नमः । इदं विष्णुः विष्णवे । मानसोके** रुद्राय । ब्रह्मज-

* गवामङ्गेषु तिरस्त्रि सुपनामि चतुदश ।

† यथातथास्त्रिच दी आदिष्टलोके परत्र च ॥ (अभेदिब्रह्मकर्मणि ।)

‡ १४६ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

§ मन्त्रोऽयं १० पृष्ठे प्रदर्शित ।

¶ मन्त्रोऽयं ६८ पृष्ठे प्रदर्शित ।

॥ मन्त्रोऽयं ०९ पृष्ठे प्रदर्शित ।

** मन्त्रोऽयं १४६ पृष्ठे प्रदर्शित ।

*** मन्त्रोऽयं १०० पृष्ठे प्रदर्शित ।

ज्ञानं० ब्रह्मणे । अग्नये स्वाहा अग्नये इदम् । सोमाय स्वाहा
सोमायेदम् । गायत्र्या सूर्यायेदम् । प्रणवेन प्रजापतये
इदम् । ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । अग्नये खिष्टकृते स्वाहा
इत्यन्ते हुत्वा व्रतग्रहणं करिष्ये इति द्विजान् पृष्ट्वा तैः कुरुष्व
इत्यनुज्ञातः प्रणवेन सर्वं विवेत् । इति पञ्चगव्यविधिः ।

एतच्च नद्यादितीरे ग्रामादह्निर्नचत्रदर्शने कार्यम् । गो-
मूत्रादिपरिमाणं यथाशक्ति स्वल्पं वा प्राञ्जम् ।

एतत्कृत्वा गृहमागत्य विष्णुं स्मरन् मौनी नियामतिवाह्य
प्रक्रान्तं प्रायश्चित्तं विधाय उत्तराङ्गाणि कुर्यात् । ततो व्याहृति-
भिरान्यं पूर्ववत् हुत्वा पूर्ववत् पुनः प्रायश्चित्ताङ्गं विष्णुश्राद्धं
कृत्वा अन्ते पूर्ववद्गोदानं चरेत् । ततो दश दानानि कुर्यात् ।
तानि यथा ।

गोभूतिलहिरण्यान्यं वासो धान्यं गुह्यानि च ।

रौप्यं लवणमित्वाद्दुर्दय दानान्यनुक्रमात् ॥

तत्र गवासङ्घेष्विति गोदानम् ।

• भूम्यान्तु ।

सर्वभूताग्रया भूमिर्वराहीण समुद्धृता ।

अनन्तशस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

तिलेषु ।

• मन्वीर्यं १०२ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† मन्वीर्यं १४७ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

महर्षेर्गोत्रसम्भूताः कश्यपस्य तिलाः स्मृताः ।

तस्मादेपां प्रसादेन मम पापं व्यपोहतु ॥

हिरण्यगर्भगर्भस्यऽभिति हिरण्यस्य ।

धान्ये ।

कामधेनुषु सम्भूतं सर्व्वक्रतुषु संस्थितम् ।

देवानामान्यमाहारमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

वस्त्रे तु ।

शरणं सर्व्वलोकानां लज्जायां रक्षणं परम् ।

सुवेशधारि वस्त्र त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

धान्ये ।

सर्व्वदेवमयं धान्यं सर्व्वोत्पत्तिकरं परम् ।

प्राणिनां जीवनोपायमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गुडे ।

यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरस्य जनार्दनः ।

सामवेदसु वेदानां महादेवसु योगिनाम् ॥

प्रणवः सर्व्वमन्त्राणां नारीणां पार्व्वती यथा ।

तथा रसानां प्रवरः सदैवैश्वरसो मतः ।

मम तस्मात्परा लक्ष्मीं ददस्व गुडं सर्व्वदा ॥ इति ।

रजते तु ।

प्रीतिर्यतः पितृणाञ्च विष्णुशङ्करयोः सदा ।

• हिरण्यगर्भगर्भस्य इति शीघ्र विभारसी ।

जनकपुत्राश्चकथदमत शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ (सर्व्वदेवमन्त्राणां नारीणां पार्व्वती यथा)

शिवनेत्रोद्भवं रूप्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लवणे ।

यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टाः लवणं विनाः ।

शश्वीः प्रीतिकरं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति दशभिर्मन्त्रैर्यथाक्रमं दश दानानि विधाय ।

वर्णमावाच्युतं यच्च मन्त्रहीनं सुरेश्वर ।

तत्सर्वं पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतो मम ॥

इत्युक्त्वा विष्णुं स्मरेत् । एतानि दश दानानि सभ्येभ्य एक
देयानि ।

ततो यन्मया कृतममुकप्रायश्चित्तं तदच्छिद्रमसु इति भवन्ती
ब्रुवन्तु इति ब्राह्मणान् प्रार्थयेत् । ततो ब्राह्मणा अच्छिद्रमस्त्विति
वदेयुः ।

यद्वा ।

व्रतच्छिद्रं जपच्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्म्मणि ।

सर्वं भवतु तेऽच्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति वै दिजाः ॥ इति ब्रूयुः ।

ततः प्रणम्य करिष्यमाणे कर्म्मणि निर्विघ्नमसु इति प्रार्थ्य ब्राह्म-
णाश्रियो गृह्णीयात् ।

नत्वा नारायणं शान्तं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

विष्णुग्राहे सुतफले प्रयोगं वच्मि सुक्तिभिः ॥

पूर्वोक्तविधिना प्रायश्चित्तं यथाशक्ति कृत्वा सञ्जातपापक्षयो
मलमासशुक्रास्तादिवर्जिते शुभे काले वैवाहिकमासेषु वा
अतोपातादिदोषाभावे चन्द्रतारादिवलान्विते सति कस्याञ्चित्

ऊष्णाष्टम्याम् उक्तविधिना रुद्रस्नानं विधाय ऊष्णैकादम्यामुप-
चासी नद्यादौ रुद्रस्यगोमयधारिभिः स्वगृह्योक्तविधिना स्नात्वा
देहशुद्धिं विधाय नित्यकर्म्म कृत्वा गृहं देवालयम् आरामं वा
गत्वा तत्र पुष्पमण्डपादि कृत्वा भूमिसम्भार्जनादि विधाय च
निग्नि मण्डपाद्य उपविष्टः सभार्यः प्राङ्मुखः शुचिः शुक्लवासाः
स्नासनः सपवित्रकर आचमनप्राणायामपूर्वकं सकुमासतजल-
हस्तः सङ्ख्यं कुर्यात् ।

यथा । तिथ्यादिकं सङ्कीर्त्य ॐ अद्य ममानपत्यत्वमृता-
पत्यत्वनिदानदुरितक्षयद्वारा अस्याद्य भार्यायाश्चतुर्विधवभ्या-
त्वान्यतमनिदानदुरितक्षयद्वारा तथा पूर्वजानां महापातकोप-
पातऋजूटवादरतिप्राणिविंसापारदार्यमिष्याभिशापवीथ्यैकतप्तता-
नृतानाचारानग्निसंस्कारादिनानापापैः पुनःपुनर्गर्भवासगर्भपाता-
स्यायुष्ठादिनिदानदुरितक्षयद्वारा आकल्याविच्छेदिदीर्घायुर्बहु-
पुत्रादिसन्ततेराख्यं यथागति यथाज्ञानम् अनया भार्यया सह
विष्णुश्राद्धमहं करिष्ये इति सङ्ख्यं श्लोकमिमं पठेत् ।

प्रात्मनो बहुसहस्रदीर्घायुःपुत्रलब्धये ।

गर्भदोषापहतये विष्णुश्राद्धं समारभे ॥ इति ।

ततो निर्विघ्नतासिद्धये गणपतिपूजनं गीर्घ्यादिमातृकापूजनं
पुण्यरहवाचनं वृद्धिश्राद्धस्य कार्यम् । कर्मविपाकोक्तदानादेरिव
कर्मविपाकस्य निवृत्त्यर्थत्वादिति केचित् । अन्ये तु श्राद्धरूप-
त्वाद्गणपतिपूजनादिहृद्विश्राद्धान्तं नेच्छन्ति । आद्यः पक्ष एव
वह्मनां सम्मतः आचारानुगतयः ।

तत ओमद्य विष्णुश्राद्धे आचार्यवर्यं करिये इति सङ्कल्प्य
 सपत्नीकं सपुत्रं वैदिकं शास्त्रज्ञं धार्मिकं कुटुम्बिनं दरिद्रं
 दुष्प्रतिग्रहनिवृत्तं सदाचारं प्रकृतकर्मवेदिनं ब्राह्मणं विष्णुश्राद्धे
 आचार्यकर्म कर्तुं त्वामहं प्रार्थये इति सविनयं प्रार्थयेत् । तत-
 स्तेन अङ्गीकृते अमुकगोत्रः अमुकगर्भा अहम् अमुकगोत्रममुक-
 शर्माणं भवन्तं विष्णुश्राद्धे आचार्यकर्म कर्तुम् एतेन फलताम्बू-
 लादिना वृणे इत्याचार्यं फलादिना वृणुयात् ।

तत आचार्यस्त्वं यथा स्वर्गं इति मन्त्रमुक्त्वा ।

गर्भदोषैर्बालनाशैः पीडितोऽस्मि द्विजाधिप ।

विष्णोः सम्पूजनं कृत्वा पूर्णान् कुरु मनोरथान् ॥

इति तं प्राञ्जलिः प्रार्थयेत् । ततो यथाशक्ति पादगन्धवस्त्रा-
 दिभिस्तं पूजयेत् ।

आचार्यस्तु मण्डपादधस्तात्पञ्चवर्णै रजोभिः षोडशारचकं
 सर्वतोभद्रमण्डलम् अष्टदलपद्मं स्रष्टिकं वा यथाशक्ति निर्माय
 सर्वतोभद्रे ब्रह्मादिमण्डलदेवताः पूजयित्वा तन्मध्ये यथाशक्ति
 धान्यराशौ स्वर्णरूप्यताम्रमृन्मयान्यतमकलशमाकलशेषु* इति
 स्थापयित्वा तं तण्डुलैः पूरयित्वा चन्दनपुष्पमालादिभिरलङ्कृत्य
 च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् । तदुपरि धातुनिर्मितं वंशनिर्मितं वा
 पात्रं तदुपरि वस्त्रञ्च निदध्यात् ।

तत्र चन्दनकुङ्कुमादिलिखिते अष्टदले निष्केण तदर्धेन तद-

ज्ञेन वा शक्त्या वाः सुवर्णेन निर्मितं गरुडासनं विष्णुं स-
 लक्ष्मीकमन्दुत्तारणपूर्वकं स्थापयेत् । तस्य सब्यदक्षिणयोः
 पूर्ववद्वान्यराशिदये कलगदयं स्थापयित्वा पूर्ववत्तदुपरि दक्षिणे
 प्राग्वात् सुवर्णनिर्मितं रुद्रं वामतय तादृशमेव च ब्रह्माणं स्थाप-
 येत् । तेषां पुरतस्त्रिलमापयवत्रीहिकङ्कुश्यामाकमुन्नरूपाणि
 सप्त धान्यानि प्रत्येकं द्रोणमितानि निदध्यात् यथाशक्ति वा
 राश्रीन् कुर्यात् । देवत्रयस्यः समन्तादीगानादितः शुद्धभूमौ
 प्रतिमासु तण्डुलपुञ्जेषु वा क्रमेणैता देवताः संस्थाप्य पञ्चोपचारैः
 पूजयेत् ।

यथा—पृथुः । ध्रुवः । भानुः । चन्द्रभानुः । प्रियव्रत ।
 नाभिः । स्कन्दः । बलिः । व्यासः । स्वयम्भुः । श्रीगनसः । क्रतुः ।
 दक्षप्रजापतिः । भीमः । कपिलः । शबलः । शर्लूनः । पुलस्त्यः ।
 पुलहः । अगस्त्यः । वशिष्ठः । आयर्वणः । रुक्माङ्गदः । भरतः ।
 धीम्यः । सुनन्दः । नन्दवर्द्धनः । मद्गादः । नारदः । वैश्वः ।
 नन्दनः † । वायुनन्दनः । विश्वक्सेनः । जयः । भद्रः । सुग्रीवः ।
 विभीषणः । ३७ ।

पूर्वादिषु इन्द्रादीन् लोकपालान् उत्तरतो दुर्गां चित्रपाला-
 धिपं गणपतिञ्चेति यथाक्रमं संस्थाप्य विष्णोः पुरतो गरुडं स्थाप-

- शक्त्या वा इत्यत्र शक्तिचेदिति ख-पुस्तके पाठः ।
- † तादृशं सुवर्णनिर्मितमित्यर्थः ।
- ‡ देवत्रयस्य विष्णुवद्वान्यराशिमित्यर्थः ।
- § वैश्वनन्दन इति गृ-पुस्तके पाठः ।

येत् । एवं स्थापितानां विष्णुादीनां स्वशास्त्रोक्तमन्त्रेण प्रतिष्ठ
कुर्यात् ।

अथ ध्यानम् ।

नमस्कृत्य महाविष्णुं संसरेत्क्षीरसागरम् ।
क्षीरसागरमध्ये स्थं खेतदीपं विचिन्तयेत् ॥
कोटियोजनविस्तीर्णं भानुकोटिसमप्रभम् ।
तन्मध्ये तु महादिव्यं प्रासादं रत्ननिर्मितम् ॥
प्रासादमध्ये चन्द्राभं सिंहासनमनुत्तमम् ।
तस्योपरि महानागं त्रैपाख्यं भणिमण्डितम् ॥
तदासने महाविष्णुं तत्फलन्यस्तः सस्तकम् ।
वेदसूक्तैः स्तूयमानं नानारत्नविभूषितम् ॥
घननीलतनुं देवमसरोमणसेवितम् ।
दृष्ट्वादिन्न ह्यपर्यन्तविश्वं विश्वसाक्षिणम् ॥
चराचरगुरुं देवं घनश्यामं चतुर्भुजम् ।
ब्रह्माद्यैरर्चितं विश्वं सर्वाभरणभूषितम् ॥
एवं ध्यायेन्महाविष्णुं गदाधारिसयङ्ककम् ।
वामभागे स्थितां देवीं नीलकुक्षितमूर्ध्वजाम् ॥
हेमारविन्दप्रतिमां मौक्तिकाभरणोज्ज्वलाम् ।
दाडिमं सव्यहस्तेन दक्षेणालिङ्गा सत्यतिम् ।
श्रीविष्णुभिमुखं ध्यायेद्भक्ताभीष्टफलप्रदान् ॥

* नक्ष इत्यत्र न्यायेति ख-पुस्तके पाठः ।

† विश्वं तदात्मनमित्यर्थः ।

इदं ध्यानङ्कृतं येन यथा भीष्मोऽभवद्वरः ।

यथा पृथ्यात्मजो जिष्णुस्तथा पुत्रो भवेदिति ॥

अथ षोडशोपचारपूजा ।

षोडशोपचारस्य पुरुषसूक्तस्य नारायण ऋषिः पुरुषो देवता
अनुष्टुप् त्रिष्टुप् च छन्दसी षोडशोपचाराया पूजाया विनियोगः ।

अथ न्यासः । सहस्रश्रीर्येति* वामकरे न्यसेत् । पुरुष
श्वेदमिति† दक्षिणकरे । एतावानस्येति‡ वामपादे । वि-
पादूर्ध्व§ इति दक्षिणपादे । तस्मादिराडिति¶ वामजानौ ।
यत्पुरुषेति॥ दक्षिणजानौ । तं यज्ञमिति** वामकव्याम् ।
तस्माद्यज्ञात् सर्व्वहुत†† इति दक्षिणकव्याम् । तस्माद्-

* मन्त्रोऽयं ७१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† मन्त्रोऽयं ११५ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ मन्त्रोऽयं १४४ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

§ विपादूर्ध्वं उदेत् पुरुष पादोऽस्येहाभवत् पुनः ।

ततो विश्वं व्यक्रामत् साशनात्मने ऋषि ॥ (११५ अम. यजुः ।)

¶ तस्मादिराडजायत विराजो ऋषिपुरुषः ।

स जातो अन्तरिक्षत पश्चाद्भूमिर्मधी पुरः ॥ (११५-५म. यजुः)

॥ यत् पुरुषेण इविषा देवा यज्ञमतन्वत् ।

वसन्तो अस्मासीदाञ्च शीघ्र इव शरद्वि- ॥ (११५-१४म. यजुः ।)

** तं यज्ञं वर्हिषि प्रीचन् पुरुषं जातमयतः ।

येन देवा अजयन् सध्या आयय यैः ॥ (११५-१८म. यजुः ।)

†† तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुत ऋषे सामानि जग्मिरे ।

अस्यैषि जग्मिरे तस्माद्यज्ञस्यत्पादजायत ॥ (११५-७म. यजुः ।)

यन्नात्सर्व्वहुतः इति नाम्नी । तस्मादस्मान् इति हृदये । यत्
 पुरुषमितिः कण्ठे । ब्राह्मणोऽस्येति वासवाहो । चन्द्रमा
 इति दक्षिणबाहौ । नाभ्या ॥ इत्यास्ये । सप्तास्येति नेत्रयोः ।
 यज्ञेनेति मूर्ध्नि ।

अथ पञ्चाङ्गन्यासः । ब्राह्मणोऽस्येति हृदयाय नमः ।
 चन्द्रमा मनस इति शिरसे स्वाहा । नाभ्या इति शिखायै
 वषट् । सप्तास्येति कवचाय हुम् । सहस्रशीर्षा इति नेत्रद्वयाय
 वौषट् । यज्ञेनेति अस्त्राय फट् ।

- * तस्मादस्मान् इति सम्भूत पुरुषदानम् ।
 पशुन् तद्वक्त्रे वायव्यादारणान् राभ्याय ये । (११५. ६म. यजु ।)
- † तस्मादस्मात् अजायत ये के धीमयतो दत ।
 मातो ह जशिरै तस्मान्पञ्चाङ्गता अजायत ॥ (११५. ८म. यजु ।)
- ‡ यत् पुरुष व्यदधु कतिधा व्यकल्पयन् ।
 मुखं किमस्य कौ वाङ् वा ऊरुपादा ज्योते ॥ (११५. १०म. यजु ।)
- § ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्वाक् राजन्यं जत ।
 ऊरु तदस्य शर्देण्यं पदभ्याम् शूद्रो अजायत ॥ (११५. ११म. यजु ।)
- ॥ चन्द्रमा मनसो जातवधो मूर्ध्नि अजायत ।
 सुखादिन्द्रयाग्रिषु वात्साहाडुरजायत ॥ (११५. १२म. यजु ।)
- ॥ नाभ्या बाहोर्दक्षिण्ये शीर्षोऽप्यौ समकर्तत ।
 पदभ्यां भूर्धिरिन्द्रो श्रीवाणसा लोको अकल्पयन् ॥ (११५. १३म. यजु ।)
- सप्तासासन् पश्चिधर्षस्य सप्त सभिधं जत ।
 देवा यदधय तन्नाता अकल्पन् पुरुषं पश्यन् ॥ (११५. १४म. यजु ।)
- †† यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाह्वानि धर्ष्याणि प्रथमात्सासन् ।
 ते ह ताकं त्रिहोमानं सचन्त यमं पूर्वे साभ्यां सति देवाः ॥ (११५. १६म. यजु ।)

भागच्छ भगवन् विष्णो स्थाने चाव सुरैः सह ।

यावत्कर्म समाप्येत तावत्त्वं सन्निधौ भव ॥

आवाहनं पुरुष एव ।

३

शेषमर्चं महादिव्यं फणामणिसहस्रकम् ।

कोटिसूर्यप्रतीकाशं गृह्णाणासनमीश्वर ॥

इत्यासनम् ।

एतावानस्य ॥

नमस्तेऽग्रे प्रजाराध्य नमस्ते विश्ववन्दित ।

पादं गृह्णाण देवेश घननीलप्रभाकर ॥

इति पादम् ।

त्रिपादूर्ध्वः ॥

रामकृष्णाय देवाय क्षीराभ्रिग्रयनाय च ।

इदमर्घ्यं मया दत्तं ब्रह्माद्यैः सहिताय ते ॥

इति अर्घ्यम् ।

तस्मादिराट् ॥

सुवर्णकलशेनैवाचमनं कुरु कैशव ।

पद्महस्तधरो देव कृपालो जगदीश्वर ॥

इत्याचमनम् ।

अथ पञ्चामृतस्नानम् । आप्यायस्त गौतमः पयोगायत्री

* तावत्सन्निहितो भव इति ग-पुष्पके पाठः ।

† मन्त्रोऽर्थ १४४ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ मन्त्रार्थ १४५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

चीरस्नाने विनियोगः । ॐ आप्यायस्वेति* चन्दनादिपञ्चोप-
 चारैः सम्पूज्य ॐ भूर्भुवः स्वरिति† पूजामपसार्य दधिक्राव्णो
 वामदेवो दध्यनुष्टुप् दधिस्नाने विनियोगः † ॐ दधिक्रावुः‡
 इति पञ्चोपचारादि । घृतं मिमिक्षे गृह्णामदो घृतं त्रिष्टुप्
 घृतस्नाने विनियोगः । ॐ घृतं मिमिक्षे§ । एकं पञ्चोपचारादि ।
 मधुवाता गौतमी मधुगायत्री मधुस्नाने विनियोगः । एकं
 पञ्चोपचाराः । स्वादुः पवस्व वेनः शर्कराजगती शर्करास्नाने
 विनियोगः । ॐ स्वादुः पवस्व॥ । एवं पञ्चोपचाराः ।

यः पुरुषेषेति॥ ।

गङ्गा च यमुना चैव कृष्णा भीमरथी तथा ।

एतासां पुण्यतोयेन स्नानं कुरु कृपार्षव ॥

इति मन्त्रेण पुरुषसूक्तादिना च शुद्धोदकस्नानम् ६

अथ आचमनं दत्त्वा ।

तं यज्ञम्॥ ।

यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं कर्म साधनम् ।

गृहाण पुण्डरीकाक्ष भक्त्या तुभ्यं समर्पितम् ॥

- मन्त्रोऽयं ६८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।
- † मन्त्रोऽयं १४६ पृष्ठे प्रदर्शितः ।
- ‡ मन्त्रोऽयं ७२ पृष्ठे प्रदर्शितः ।
- § मन्त्रोऽयं १४६ पृष्ठे प्रदर्शितः ।
- ५ मन्त्रोऽयं ७२ पृष्ठे प्रदर्शितः ।
- ॥ मन्त्रोऽयं १४६ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

यज्ञोपवीतं परमं मिति यज्ञोपवीतम् ।

तस्माद्व्यज्ञात्* ।

पीतवासो जगन्नाथ पीताम्बरधराव्यय ।

गृहाण देवदेवेश रमया सहितोऽनघ ॥

इति वस्त्रम् ।

तस्माद्व्यज्ञात्† ।

सुद्विकासमलङ्कारैरङ्गदैर्वाहुभूपणैः ।

सहितं चन्दनं कृष्ण स्मरतात गृहाण मे ॥

इति गन्धम् ।

अलङ्काराद्याक्षताद्य अर्पणीयाः शुभास्तव ।

तस्मादश्वाः‡ ।

चम्पकैर्वकुलैर्नागैः पुत्रागैः कनकैर्दलैः ।

शतपत्रैर्मल्लिकाभिः पूजयेज्जगदीश्वरम् ॥

इति माल्यम् ।

- यत्पुरुषम्‡ ।

वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाव्यः सुमनोहरः ।

आग्नेयः सर्वदेवाना धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

ब्राह्मणोऽस्य‡ ।

* यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं उच्यते इत्यन्तं सङ्ग ज्ञानेन ।

† चापुष्पमया प्रतिमुच्यते यथा यज्ञोपवीतं वलमस्तु तेन ॥ (संस्कारतत्त्वे ।)

‡ मन्वीऽयं १२५ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ एते मन्वा. १२६ पृष्ठे प्रदर्शिताः ।

कोटिभानुप्रतीकाशो विधुज्योतिः प्रकाशकः ।

अनेकरत्नसङ्घाशो दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

इति दीपम् ।

चन्द्रमा मनसः* ।

शर्कराखण्डपक्वानं दधिचीरघृतानि च ।

पद्मसं भक्तिसंयुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥

इति नैवेद्यम् ।

पुनराचमनं दत्त्वा नाभ्या आसीत्* ।

नारिकेल सखञ्जूरं द्राक्षापूतफलादिकम् ।

कदल्यादिफलं तुभ्यं दत्तं श्रीपुरुषोत्तम ॥

इति फलानि ।

सप्तास्वासन्* ।

पूगीफलं महादिव्यं नागवक्षीदलैर्युतम् ।

कर्पूरैलासमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥

इति ताम्बूलम् । यज्ञेनेति* हिरण्यगर्भः* इति च दक्षिणाच्च

दत्त्वा श्रिये जातः* इति नीराजनहृत्वा ।

कृष्णाय रामभद्राय जगन्नाथाय धन्विने ।

प्रणतक्लेगनागाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

* एते मन्वा. ११६ वृत्ते प्रदर्शिताः ।

† मन्वीर्ये १०० वृत्ते प्रदर्शितः ।

‡ दिव्ये जाते दिव्ये चानिदियाय दिव्ये वसो करितम्भी दधाति ।

दिव्ये वसामा अमृतलमायन् भवति सत्वा. समिधा मितदो ॥ (१८, ८४५, ४४६.)

इति वेदमन्त्रैश्च पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ।

नारायणं सहस्राक्षं नरकार्णवतारणम् ।

वन्दे तं जगदात्मानं वासुदेवं सनातनम् ॥

इति साष्टाङ्गं कृतनमस्कारः ।

कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति कृष्ण राम हरेऽच्युत ।

प्रदक्षिणकृतात् पुण्यात्तुष्टस्त्वं कृपया भव ॥

इति प्रदक्षिणं कृत्वा ।

गोप्रियव्यजनेनाथ चामरेणातपत्रतः ।

गान्धर्वगीतवाद्येन प्रीतो भव रमाप्रिय ॥

इति व्यजनादि कृत्वा च ।

कृष्णाय गोकुलेमाय वंशवृद्धिकराय च ।

यगोदानन्दभद्राय नमोऽस्तु गुणसिद्धये ॥

सुतान् देहि सुतान् देहि त्वं पूजाकृतपुण्यतः ।

वासुदेव जगन्नाथ कपालो भक्तवत्सल ॥

इति प्रार्थनां कुर्यात् ।

ततो दक्षिणकलशोपरि रुद्रं चाम्बकमन्त्रेण* पूजयेत् ।

सव्यकलशोपरि ब्रह्माणं ब्रह्मजज्ञानमिति† प्रोङ्गशोपचारैः

पूजयेत् । तत आमं नृन्मये शरावं देवसन्निधौ कुशोपरि नि-

दध्यात् ।

* ६९ श्लोके प्रदर्शितेन ।

† मन्त्रोऽथ १०८ श्लोके प्रदर्शितः ।

एवं देवं सपरिवारं सम्पूज्य ब्रह्मविष्णुरुद्रसूक्तः। जपेन वामन-
सूक्तोपनिषज्जपेन पुराणैतिहासयज्ञेन नृत्यगीतादिना च
मुदितो देवस्य पुरतो रात्रिं जागरणीनातिवाहयेत् ।

तथा ।

पौरुषं^१ पावमानञ्च^२ न तमंह^३ इतीति चण ।

सक्तज्जघा सबाधो यं॥ मुच्यते ब्रह्महत्वया ॥

इतीति इति वा इति मे मन इत्यादि । शेषं पुरुषसूक्तं
ऋग्वेदप्रसिद्धम् ।

एवम्प्रजागर्थे प्रातर्नद्यादौ यथाविधि स्नात्वा सप्त पण^४
वा गक्त्या विष्णुभक्तान् शुचीन् सपुत्रान् श्राद्धीयसङ्घण^५

* विष्णुसूक्त ५८ वृत्ते पदमितम् ।

वदन्त यथा—इमा वद्राथ तवमे कपर्दिने चण्डी(त्री)राय प्रभरामहे मतो^६ ।

यथा अमर्षाहिवदे चतुषदे वित्रं पुष्ट यामे चक्षिप्रमातुरम् ।

इत्यादिक वद्राध्याये मन्त्रम् ।

१ पौरुषं पुरुषसूक्त ५४५ एवेदम् इत्यादिक श्रीरामदासकम् ।

२ २० वृत्ते पदमितम् ।

यथा—पवमानो चतुर्विधोऽभवेति मुदितिम् ।

मूरो न विप्रदमंत^७ । इत्यादि पद्यमालकम् । (१०म. ११२पृ. ११५वृ. १)

३ न तमंहं न दुरितं देवाधो अष्ट मर्षाम् ।

चण्डीचणो यमर्षमा निषो मयति चति द्विष । (१०म. ११२पृ. ११५वृ. १)

४ इति वा इति मे मनो यामत्र वन्यमानिति ।

कुर्विन् सोमध्यापामिति । (१०म. ११२पृ. ११५वृ. १)

५ सबाधो य जना इमर्षिं इवेमिरो इते ।

शुक्रानाधो यतसुच ३ (८म ७०पृ १४वृ. १)

ब्राह्मणान् श्राद्धविधिना निमन्त्रयेत् । तदुच्यते । कृतापसव्यो
दक्षिणाशो दक्षिण जानु अर्घयित्वा* अमुकगोत्रं अमुकशर्माणं
विष्णुश्राद्धे त्वामहं निमन्त्रये इति । एवं सर्वेषु ब्राह्मणेषु ।
ततश्च ।

निमन्त्रयामि भो विधा विष्णुश्राद्धक्षणाय वः ।

भस्मीकुरुत तान् दोषान् बाले गर्भे च ये स्थिताः ॥

इति पठित्वा साष्टाहं प्रथमेत् ।

ततः कृतनित्यक्रियस्तादृशैर्द्विजैः सह पूर्वस्थापितान् विष्णु-
विस्तरं पूजयेत् ।

इति व्यञ्जतच्छराव विष्णुग्रे कुम्भोपरि स्थापयित्वा तत्र सतिन्-
। गोत्रान् पितॄन् भ्रावाहयेदेतैर्मन्त्रैः ।

मन्त्रा यथा ।

कूटवादरता ये च ये च ब्राह्मणनिन्दका ।

ब्रह्मन्वहारिषः क्रूर वाग्दत्तस्यापहारकाः ॥

परदाररता ये च सर्वधर्मवह्निष्कृताः ।

मिथ्याभिगतिनो ये च चीरकर्मणि ये रताः ॥

पुनः पुनर्मृतिं प्राप्य ये गर्भे सञ्चरन्ति हि ।

ते सर्वे तुष्टिमायान्तु वृत्तिं तेषां करोम्यहम् ॥

इत्याह्वय तान् गन्धपुष्पाक्षतधूपदोषादिभिरर्घयित्वा घृतपुतनाशेन

पायशेन च तदामशराव प्रपूर्य तिलदर्भयुतं तीर्थं गृहीत्वा

कूटवादरता ये च इत्यादीन् ये गर्भे सञ्चरन्ति हि ।

ते सर्वे तुष्टिमायान्तु तृप्तिं तेषां करोम्यहम्

इत्यन्तान् पूर्वोक्तान् मन्त्रान् पठित्वा पुनरिमं मन्त्रं पठेत् ।

येऽत्र पात्रे स्थिता जीवाः पापिष्ठा दुःखभागिनः ।

अन्नं तेभ्यो मया दत्तमुपतिष्ठतु तृप्तये ॥

इत्युच्चार्य करस्यं तोयं पात्रस्थान्नोपरि चिपेत् ।

ततो देवस्यापनदेशात् पश्चिमत आचार्यः खण्डद्व्योक्तविधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य अन्वाधाय च प्रणीताप्रणयनान्तं कृत्वा तूर्ण्यं निरूप्य प्रोक्ष्य च चरुं उपयित्वा आज्यसंस्कारादि कृत्वा यजमानेन होमार्थं द्रव्यस्य स्वत्वत्यागे कृते इधाधानाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् ।

ततदारुणाश्वत्यसमिद्भिस्त्रिस्रिस्ताज्येन च प्रतिद्रव्यमिदं विष्णु-रिति मन्त्रेणः अष्टोत्तरसहस्रम् अष्टोत्तरगतं वा विष्णवे जुहु-यात् ।

ततो रुद्राय द्व्यस्वकमन्त्रेणः ब्रह्मणे ब्रह्मजघानमिति मन्त्रेणः विष्णुतो न्यूनाभिरष्टोत्तरगतसंख्याभिरष्टाविंशतिसंख्याभिर्वा चर्वाद्याहुतीर्जुहुयात् । यद्दमखोक्तेभ्य आदित्यादिद्वात्रिंश-द्देवभ्यो विष्णुहोमात् पूर्वं यथाशक्ति केचिदन्नहोममिच्छन्ति ।

तत इधमन्नहनहोमादि कृत्वा पूर्णाहुतिश्च हुत्वा प्रणीता-मौघणादि शेषं कर्म समापयेत् । आचार्यस्य एतावद्दोमकरणा-

• १०८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

† ६१ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ १०८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

शक्तौ तत्साहाय्यार्थं मन्येऽपि नियोज्यः । ततो होमकर्तृभ्य
आचार्यादिभ्यः शक्त्या दक्षिणां दद्यात् ।

अथ शुचिराचान्तो यजमानः कुतपपूर्वार्द्धकाले प्राणानायम्य
ॐ अद्येत्यादि मम मृतापत्यत्वादिनिदानभूतदुरितक्षयद्वारा
दीर्घायुःसगुणपुत्रादिसन्तत्यवाप्तये नानागोत्राणां नानाशर्मणां
विष्णुश्राद्धाधिकारिणां विष्णुरूपाणां पितृणामेकोद्दिष्टविधानेन
विष्णुश्राद्धमहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य सप्तभिः पञ्चभिस्त्रिभिर्वा
ब्राह्मणैः शक्त्या स्वष्ट्योक्तविधानेन श्राद्धमाचरन्त्यजमानः ।
एकोद्दिष्टविधानादेव अत्र स्थापनावाहनाग्नीकरणानि न
सन्ति । तिलैरेव अपसव्येनैव कार्यम् । उदङ्मुखा एव विप्रा
एकपवित्रका विप्रसंख्यया अर्घ्याः । पाद्यादौ नानागोत्रा-
नानाशर्मणो विष्णुश्राद्धाधिकारिणो विष्णुरूपाः पितर इत्येवं
सर्वत्र तत्तद्विभक्तिर्निर्देशः कार्यः । आसनगन्धपुष्पधूपदीपा-
च्छादनयुग्मभोजनभाजन-जलभाजनच्छोपानद्वयुगस्थजनादीनि
च शक्त्या देयानि । अन्यदपि परितोपकरं इक्ष्मात्वादि सोत्-
साहं देयम् ।

ततो घृतशर्करापायसतिलसंयुक्तेनाग्नेन नानागोत्रान् पितृ-
नुद्दिश्य भोक्तृब्राह्मणसप्तसंख्यकान् पिण्डान् स्वष्ट्योक्तविधिना
भूमौ वर्हिपि विष्णु स्मरन् दद्यात् ।
ततः पौराणमन्त्रैः पिण्डदानम् ।

विद्युद्भिर्दंष्ट्रिभिश्चैव विषवारिदवाग्निभिः ।
 शस्त्रास्त्रदण्डपापाणैर्नखिभिः शृङ्गिभिर्यज्ञैः ॥
 कुष्ठापस्मारभूतादिः जलोदरभगन्दरैः ।
 गण्डमालापाण्डुरोगैः क्षयाशोभिर्मृताश्च ये ॥
 वन्दीयहेतुः मृता ये च चौरव्याघ्रादिभिर्हताः ।
 चण्डालैर्निहता मार्गं अशौचाः शयने मृताः ॥
 ब्रह्मसंहारिणो ये च सुरापाः स्वर्णहारिणः ।
 गुरुदाररता मूढाः परदाररताश्च ये ॥
 भ्रूणव्रह्मवधोपेता ये के चात्महनो जनाः ।
 तिर्यग्योनिषु ये जातास्तिर्यग्जास्त्रन्यजन्मनि ॥
 तेषां पिण्डो मया दत्तः अक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ १ ॥
 पितृवंशे मृता ये च मातृवंशे च ये मृताः ।
 गुरुश्वशुरवभूनां ये चान्ये बान्धवा मृताः ॥
 ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ।
 क्रियालापं गताश्चैव जाल्बन्धाः पद्मवस्त्रया ॥
 विरूपा भ्रामगर्भाय प्राताऽप्राताः कुले मम ।
 मया दत्तेन पिण्डेन दत्ता यान्तु च ते गतिम् ॥ २ ॥
 भ्रात्रह्मणो ये मम वंशजाता-
 मातुस्तया वंशभवा मदीयाः ।

• भूतादि इत्यत्र भूतादि इति ख-पुस्तके पाठः ।

† वज्र इत्यत्र यज्ञ इति ख पुस्तके पाठः ।

यशद्वये ये मम दासभूता-
 भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥
 मित्राणि सख्य पशवश्च वृक्षा-
 स्पृष्टाश्च दृष्टाश्च कृतोपकारा ।
 जन्मान्तर ये मम सद्गताश्च

तेभ्य स्वधापिण्डमह ददामि ॥ ३ ॥

अजातदन्ता ये केचिदृये च गभे प्रपीडिता ।

तेषामुद्धरणार्थाय इदं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ४ ॥

बन्धुवर्गाश्च ये केचित्त्रामगोत्रविवर्जिता ।

स्वगोत्रे परगोत्रे वा तेभ्य पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ५ ॥

उद्वन्धनमृता ये च विपशस्त्रहताश्च ये ।

शृङ्गिभिर्दंष्ट्रिभिर्वापि तेभ्य पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ६ ॥

अग्निदाहे मृता ये च मिहव्याघ्रहताश्च ये ।

श्यामनो घातिनो ये च तेभ्य पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ७ ॥

अग्निदग्धाय ये कचिन्नाग्निदग्धास्ताथापरि ।

विद्युश्चौरहता ये च तेभ्य पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ८ ॥

रौरवे चान्धतामिस्त्रे कान्धूत्रे च ये गता ।

तेषामुद्धरणार्थाय इदं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ९ ॥

असिपचवने घोरे कुम्भीपाकं च ये गता ।

तेषामुद्धरणार्थाय इदं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ १० ॥

अनेकधातनासस्या मृता प्रेतेषु ये गता ।

तेषामुद्धरणार्थाय इदं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ ११ ॥

असंख्ययातनासंस्था ये नीता यमकिङ्करैः ।

तेषामुद्धरणार्थाय इदं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ १२ ॥

पशुत्वान्निर्गता ये च पक्षिकीटसरीसृपाः ।

अथवा वृक्षयोनिस्थास्त्रेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥ १३ ॥

अन्यैर्दुर्मरणाैर्ये च क्षुधया तृपया मृताः ।

भूतप्रेतपिशाचाश्च तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥ १४ ॥

दिव्यन्तरिक्षभूमिष्ठाः पितरो वाग्भवादयः ।

ते सर्वे तृप्तिमायान्तु पिण्डेनानेन सर्वदा ॥ १५ ॥

जात्यन्तरमहन्नाणि भ्रमन्तेऽस्वेन कर्मणा ।

मानुषं दुर्लभं तेषां तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥ १६ ॥

ये केचित्प्रेतरूपेण वर्तन्ते पितरो मम ।

ते सर्वे तृप्तिमायान्तु पिण्डेनानेन सर्वदा ॥ १७ ॥

केचित् आद्यानिष व्रीन् श्लोकानाहुः । एवं पिण्डान् दत्त्वा
यादृशेषं समापयेत् यथागाखम् । यादृदक्षिणा च विगिष्टा
देया । अन्नशेषं याद्वीयवाह्येषुभ्यस्तदनुन्नया अन्येभ्योऽपि वा
प्रतिपादयेत् ।

ततो यत्कृतं न्यूनान्तिरिक्तं विष्णुश्राद्धं तत्सम्पूर्णमस्तु इति
ब्राह्मणानुष्ठाप्य सन्पूर्णमिति तैरुक्ते यादृसम्पूर्णता वाचयित्वा
क्रेगिता भवन्त इत्यादि वाक्यैः सानुनयं तान् विसर्जयेत् ।

तत यादृभूमौ सग्राजंनलेपने कृत्वा । ॐ अदेत्यादि
विष्णुश्राद्धतया आचार्यपूजनमहं करिष्ये इति सङ्गन्ध्य

उदङ्मुखः प्राङ्मुखमाचार्यं पायार्घ्यगन्धपुष्पधूपदीपवस्त्रालङ्कारैः
पूजयित्वा शिवा आपः सन्तु इत्यादिना तद्वस्त्रे जलादि दत्त्वा
स्वर्णशुद्धीं रौप्यखुरीं ताम्रपट्टीं रत्नपुच्छं कांस्यदीहां भवस्त्रां
बहुदुग्धवतीं गन्धपुष्पादिना अर्चयित्वा देशकालौ श्रुत्वा अमुक-
गोत्राय अमुकवेदाध्यायिने अमुकशर्मणे आचार्याय विष्णुदेवत्यां
यथाशक्त्युपस्कारसहितां सदक्षिणां विष्णुश्राद्धाङ्गतया अमुक-
गोत्रोऽमुकशर्माहं सम्प्रददे न ममेति सजलकुशं ददत् पुच्छं
ग्राहयेत्तेन ।

तत ॐ गावो मे ह्यग्रत इत्यादिमन्त्रं पठेत् । ॐ सस्त्री-
त्वक्का कामसुतिं पठेदाचार्यः ।

ततो यजमानो गन्धाद्युपचारैर्विष्णुादीनां पूजां कृत्वा पुष्पा-
ञ्जलिं दत्त्वा आयुष्मत्सुगीलपुष्पादिसन्ततिर्ममानु इति प्रार्थ्य ॐ

• गावो मे ह्यग्रत इत्यु स्तवकं तत्रादिप्रथमं । (अर्घ्यदिप्रथमं च ।)

गावो मे ह्यग्रत इत्यु गावो मे इत्यु इत्यु ।

गावो मे इत्यु इत्यु इत्यु इत्यु इत्यु इत्यु इत्यु । (गङ्गापुराणे ।)

† श्रीं पुष्पधन्वन् नमोऽस्तु नमो भोगेभ्यः ।

सुभीमां लोकापालानां धैर्यश्रुतिज्ञाने नमः ।

माधवात्मजं कन्दर्पं शम्भुरारं रतिविधुः ।

नमस्तुभ्यं जिताग्रवभुवनाय नमोभुवे ।

आश्वी नमः शम्भुः व्याधयश्च शरीरभाः ।

सम्पाद्यतामभोटं मे सन्तु इत्यु मे स्त्रियाः ।

नमो मायाय कामाय देवदेवस्य मूर्तये ।

शम्भुविष्णुदेवतायां नमः श्रीमन्महादेव । इत्यादिक्रमान् । (अथतत्र ।)

अद्येत्यादिदेशकालौ सङ्कीर्त्य सप्तधान्यकलगाद्युपस्कारसहिता
विष्णुन्नद्धशिवप्रतिमा आचार्य्याय अक्षं प्रतिपादये इति प्रति-
पाद्य कर्मसाङ्गतासिद्धये यथागक्ति सुवर्णं सङ्कल्पपूर्वकं दक्षिणां
दत्त्वा न भमेति वदेत् । विप्रोऽपि स्वस्तीत्यादि वदेत् ।
ततः ।

मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं द्विजोत्तम ।

आइ सम्पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतो मम ॥

इत्युक्त्वा भूमौ दण्डवदाचार्य्यं प्रणम्य तदीयाः सुपुत्राशिषो
गृहीत्वा तं सविनयं विसृजेत् ।

ततः पूर्वस्थापितं मन्त्रपूतःशमामशरावं गृहीत्वा नद्यादि-
तीर्थजलाग्रयं गत्वा नाभिमात्रे जले सभार्य्यः शरावहस्तः सन्
मन्त्रानिमान् पठेत् ।

ते च मन्त्रा यथा ।

कूटवादरता ये च ये च ब्राह्मणनिन्दकाः ।

ब्रह्मस्वहारिणः क्रूरा वाग्दत्तस्यापहारकाः ॥

परदाररता ये च सर्वधर्मवद्विष्कृताः ।

मिथ्याभिगंसिनो ये च वीर्य्यकर्मणि ये रताः ॥

पुनःपुनर्मृतिं प्राप्य ये गर्भे सञ्चरन्ति हि ।

विष्णुश्चाइप्रसादेन ते सर्वे तारिता मया ॥

उत्तमान् यान्तु ते लोकान् गन्धस्थामले जले ।

इति पठित्वा नाभिमात्रे तच्छरावं स्थापयित्वा शरावनाय-

पर्यन्तं जले स्थित्वा सचेलं छात्वा सपत्नीको धौताम्बरधर-
स्त्रिलकादि धृत्वा स्वभवनमागच्छेत् ।

ततो ब्राह्मणेभ्यो दीनेभ्योऽनाथेभ्यश्च यद्योक्ताहं भूर्दिदक्षिणा-
दिकं दत्त्वा भवदानादिकं विधाय ब्राह्मणाग्निपी गृहीत्वा च
सुहृन्नित्रादिसहितः सपत्नीको भूत्वा तस्मिन् दिने ब्रह्मचर्यादि-
युक्तो भवेत् । इति ।

एवमनुष्ठानस्य फलमाह ।

एवं यः कुरुते लोके विष्णुयाहं हि मानवः ।

तस्य पुत्राः प्रजायन्ते सुशीलाश्च चिरायुषः ॥

सुभगा धनसम्पन्ना धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः । इति ।

इति श्रीरामेश्वरभट्टसुतनारायणभट्टविरचिते विधान-

पारिजाते विष्णुयाहपठतिः समाप्ता ।

जीवत्पितृकस्य विष्णुयाहे अधिकारो नास्ति पठेते जीवतः
पितृत्वादिस्मरणात् । तस्मान्मृतपितृकस्यैव अत्र अधिकार-
इति सिद्धम् ।

अथ अमृत्युव्रतपूजनम् ।

तस्य प्रयोगो यथा विधानमाप्तायाम् ।

यस्य स्त्री स्त्रीप्रसूर्नित्यं भृतापत्यायवा भवेत् ।

तैनायुः पिप्पलः पूष्यो यथाविधि फलेषुना ॥

शुग्वारे प्रदोषे च सायविधिमुपास्य च ।

सभार्यः पिप्पलं गत्वा प्रार्थयेत् समाहितः ॥

तन्मन्त्री, यथा ।

वीधिद्रुमः महावृक्ष महापापनिवृत्तः ।

नारायणस्वरूपस्त्वं चर्मा कुक्षु जगत्पते ॥

इति सम्प्रार्थ्य तं वृक्षं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।

शालवाले जलं क्षिप्त्वा ततः स्वगृहमाव्रजेत् ॥

ब्रह्मचारी स्वपेद्रात्री सुखा भुवि हरिं शरित् ।

निंघाय तुलसीदाम कण्ठे मुद्रितलोचनः ॥

ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा गङ्गाजले तिलैः ।

गच्छेतां दम्पती ब्रह्मन् पिप्पलान्तिकमादरात् ॥

विष्णोर्नामसहस्रम् ॥ जपेत्तत्र समाहितः ।

कुर्व्यात्सम्प्राञ्जनं तत्र द्यासमन्तात्तरोरधः ॥

विकीर्य तत्र पुष्पाणि चन्दनञ्च विशेषतः ।

कुडुमं केसरञ्चैव पिप्पलाङ्गे विलेपयेत् ।

पालयान्ते क्षियेद्द्वारि धीरं दधि घृतं मधु ॥

अथावसरे आचार्यादीनां वरणं कार्यम् ।

* वीधिद्रुम इत्यत्र वीधि द्रुम इति क-ख-पुलकयोः पाठः, स चासङ्गततादुपेक्षितः,
वीधिद्रुम इत्यत्र इत्यत्राप्याद्ये चमरीश्लेः ।

† विष्णुम इत्यत्र निवारणेति ख-पुलके पाठः ।

‡ विष्णु विष्णुवन्द्यवारी भूतमन्त्रमन्त्रम् ।

भूतमन्त्रमन्त्रादी भूतान्ना भूतमन्त्रः ॥

इत्यादिसंज्ञावेदिमन्त्रकंक्षि ११५ १३३ मन्त्रम् ।

ततस्तु स्थण्डिलहस्ता सावकार्यं शुचिव्रतः ।
 आरभेद्द्वनं सम्यक् स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण* पायसं जुहुयात् सुधीः ॥
 अयुतं वा सहस्रं वा यथाविभवसारतः ।
 मातुलुङ्गै†स्ततः कुर्याद्द्वनं शतसंख्यया ॥
 उद्देशी विष्णुदेवत्यो द्रव्याणां हवने स्मृतः ।
 धात्रीफलैस्तथा द्राक्षाफलैः खर्जूरकैस्तथा ॥
 द्रक्षुदण्डैश्च कदलैः शतसंख्यैः पृथक् पृथक् ।
 जाते तु हवने तस्मिन् सूत्रैरावेष्टयेत्तत् ॥
 गन्धपुष्पाक्षतैः सम्यग्ब्रुवाद्गन्धं तत्समर्चयेत् ।
 दशाङ्गैर्धूपयेद्दूपैर्दीपैर्नीराजयेत् सुधीः ॥
 नैवेद्यैर्विविधैर्भक्त्या ताम्बूलेन च तोषयेत् ।
 ततो नीराजनं कृत्वा प्रार्थयेतां समाहितौ ॥
 बोधिद्रुम महावृक्ष महापापनिपूदन ।
 पुत्रान् देहि जगन्नाथ कुरु मां जीवसन्ततिम् ॥
 इति प्रार्थ्यं च नत्वा च आचार्य्यं पूजयेत्ततः ।
 वस्त्रयुग्मञ्च धेनुञ्च दद्यादाचार्य्यतुष्टये ॥

अथ आचार्य्यप्रार्थनामन्त्रः ।

* तद्विष्णो परमं पदम् सदा पश्यन्ति सुरयः ।

दिवीव चक्षुःपाततम् ॥ (६५. ६म. यश. १)

† मातुलुङ्गी वीजपूर इत्यमरमरतो ।

आचार्यस्त्वं महाविश्वराचार्यानीयमधिजा ।

दत्तं मे सन्ततिं श्रेष्ठां प्रसन्नेनैव चेतसा ॥

ततो युवं वस्त्राणि इति वस्त्रम् । गवामङ्गेपुः इति गाम् ॥

चिरण्यरूपः सः इति चिरण्यमपि देयम्ः ॥

पर्यङ्गादि ततो धान्यं दत्त्वा भूरि च दक्षिणाम् ।

ततः स्वगृहमागत्य ब्राह्मणान् भोजयेत् सुधीः ॥

चतुर्विंशतिसंख्याका विश्वामूर्तीरनुस्मरन् ।

प्रथमं केशवं विद्याद्वितीयं मधुसूदनम् ॥

सङ्कर्षणं तृतीयञ्च दामोदरमतः परम् ।

वामनं पञ्चमं विद्यात् षष्ठं प्रद्युम्नसंज्ञकम् ॥

सप्तमं विश्वनामानं माधवञ्चाष्टमं तथाऽ ।

नवमञ्चानिरुद्धाख्यं दशमं पुरुषोत्तमम् ॥

एकादशमधोक्षजं द्वादशञ्च जनार्दनम् ।

त्रयोदशञ्च गोविन्दं त्रियिक्रममतः परम् ॥

श्रीधरं पञ्चदशमं ह्रषीकेषु च षोडशम् ।

सप्तदशं नृसिंहञ्च वासुदेवमतः परम् ॥

• गवामङ्गेपु तिष्ठन्ति सुवनाणि चतुर्दशम् ।

यथातथाच्छिवं मे स्मदिह लोके परव च ॥ (सम्बेदित्रयकर्मणि ।)

† मन्त्रोऽयं १०८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ दीपमित्यथ दापयेदिति ग-पुसुद्धे पाठः । स एव युक्तः, चत्वारो नामित्यत्र द्वितीयानुपपत्तिः ।

§ तथा इत्यत्र विदु रिति ख-न-पुसुद्धयो, पाठः ।

अतः परं पद्मनाभं विष्णुं विंशतिमं तथा ।
 एकविंशतिमं विद्यादुपेन्द्रं जगतः प्रभुम् ॥
 हरिं द्वाविंशतिमितं द्वौ तथाश्च्युतकृष्णकौ ।
 भुक्तवन्तस्तस्ते तु सन्तुष्टा दयुराशिपः ॥
 एवं कृते विधानेऽस्मिन् श्रेष्ठे पिप्पलपूजने ।
 जायते पुत्रसन्तानमघयं गुणवत्तमम् ॥

इति विधानमालायां स्कन्दपुराणोक्तमश्वत्यपूजनं समाप्तम् ।

पुत्रकामानामावश्यकौऽयं विधिः ।

विध्यन्तरश्च हेमाद्रौ शान्तिकाण्डे ।

नारद उवाच ।

अथवान्यत्रवक्ष्यामि गर्भोत्पत्तौ च कारणम् ।
 सिद्धिदेष्वे महाद्रौ वा नदीनां सङ्गमेषु वा ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छिष्टान् सपत्नीकान् बह्वनपि ।
 अयने विपुले चैव चन्द्रसूर्यग्रहेऽथवा ॥
 पूर्व्वद्युरूपवासः स्याद्भोजयित्वा तथा द्विजान् ।
 प्रभाते स्नापयेत्पत्नीं विधिनानेन साधकः ॥
 आलिख्य मण्डलं तत्र गणाध्यक्षं समर्चयेत् ।

ॐ गं गणपतये नमः ।

वटुश्च वामनश्चैव महाकायो महोदरः ।

भद्रो मणिरवो नाम इत्येते तत्र धारकाः* ॥

* तथा चतुर्विंशत्यनुभिर्भाविष्यति ।

† इत्यने भवधारका इति न पुस्तके पाठः ।

तिरन्ती व्याहृतिः* कामा वाब्धं विघ्ना वरप्रदा ।

रक्षाभा कीर्तिकेत्यष्टौ गणनायस्य शक्तयः ॥

ऋद्गञ्च पञ्चकञ्चैव परगुं लडुकन्तया ।

दधतं पूजयेद्भक्त्या तुष्टिवक्त्रं† विनायकम् ॥

* गायत्रीमस्य वक्ष्यामि यया पूज्यो विनायकः ।

ॐ विनायकाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ।

तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥

मण्डलं सर्वतोभद्रं वाहनञ्चासुरक्यते ।

कलसानष्ट संस्थाप्य मध्येकुम्भं ततः शुभम् ॥

सूत्रेषाविष्टयेत्सर्वान् यवान्तरतिलान्तरम् ।

गणेशिगानदिग्भागे कलशस्थापनं भवेत् ॥

मध्यकुम्भे न्यसेत्तावन्नववस्त्रान्नवौषधीः ।

पूरयेत्तीर्थतीयेन‡ विघ्नेबीजेन दैशिकः ॥

ॐ गं गणपतये नम इति विघ्नेशबीजम् ।

तस्मिन् कुम्भे न्यसेत्ततः सृत्तिका यमभागतः§ ।

अथ अष्टकलशेषु क्षेप्याणि द्रव्याण्यह ।

आग्नेये गन्धपुष्पाणि याम्नि क्षण्तिलाः स्मृताः ।

नैर्ऋत्ये ऋगदुग्धञ्च वारुणे पञ्चगव्यकम् ॥

* तिरन्त्व्याहृती इति क-पुस्तके पाठः ।

† तुष्टिवक्त्रमिति क-पुस्तके पाठः ।

‡ तीर्थतीयेन इति क-पुस्तके पाठः ।

§ यमभागत इति ख-पुस्तके पाठः ।

पञ्चामृतन्तु वायव्ये सौम्ये चैवाक्षयं मधु ।
 ऐशान्ये यावकं शक्तमेवमेतैस्तु पूरयेत् ॥
 ब्रह्माख्याद्यष्टकुम्भेषु वीरभद्रान्तमेव हि ।
 स्वमन्त्रैरेव विन्यस्य पूजयेन्नाढ्यचक्रकम् ॥
 ब्रह्माणी चैव माहेशी कौमारी वैष्णवी तथा ।
 वाराहैन्द्री च चासुष्ठा वीरभद्रस्तथाष्टमः ॥
 मध्ये गणेशमभ्यर्च्य सर्वानुपचरेत्तथा ।
 यद्देवभेदिता या यास्तत्तद्वर्णायुधादिताः ॥

अथ तन्मन्त्रोद्धारः ।

ॐ हूं ब्रह्माणि ब्रह्मदेवते हूं फट् स्वाहा । ॐ माहेश्वरि
 महेश्वरदेवते सर्वभूतवशहरि हां ह्रीं हूं स्वाहा । ॐ कौमारि
 कुमारदेवते सर्वशत्रुविनाशनि ॐ क्रां क्रीं क्रूं स्वाहा । ॐ
 वैष्णवि नारायणदेवते महामायानिपूदनि ॐ हां ह्रीं हूं स्वाहा ।
 ॐ रुद्राणि रुद्रदेवते ॐ द्रां द्रीं द्रूं स्वाहा । ॐ वाराहं वराह-
 देवते ॐ भां भीं भूं स्वाहा । ॐ इन्द्राणि इन्द्रदेवते दैतेयविना-
 शनि ॐ हां ह्रीं हूं स्वाहा । ॐ वीरभद्र महावीर भाटकागण-
 प्रिय चां चीं चूं स्वाहा । इति मन्त्रोद्धारः ।

पालाशानि तु पञ्चाणि निम्बिन्द्राणि समाभि वै ।

अष्टोत्तरसहस्राणि समादायाधिवासयेत् ॥

चतुर्भिर्ब्राह्मणैः शान्तैर्ऋग्यजुःसामायुर्वभिः ।

प्रतिप्रणवसंयुक्तगायत्र्या सपयेच्छुभैः ॥

नालमादाय सम्प्रोक्ष्य पश्चात्पत्रं परित्यजेत् ।
 पूर्णेषु सर्वपत्रेषु ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणाः ॥
 ऋत्विजां प्रीतिसिद्धयर्थं दद्याच्छक्त्या स धामवान् ।
 सपत्नीं सपत्न्येदित्यमन्तर्वद्रीन्तु केवलाम् ॥
 अथ तीर्थाल्लमुत्तीर्थं परिधायान्यवाससी ।
 सपत्नीकः स्रापयेत्तु माहृषकस्थितैः क्रमात् ॥
 ब्राह्मण्याद्यैर्वरस्त्रीभिर्मध्यकुम्भे तु दैगिकः ।
 सुतिमद्गलनिर्घोषैर्वीणावेणुरवाहतम् ॥
 स्रापयेन्मूलमन्त्रेण गणेशस्य प्रसन्नवान्* ।
 विनायकं पुनः पूज्य मण्डलस्थं विसर्जयेत् ॥
 ततःप्रभृति देवेन्द्रं गणनाथं प्रपूजयेत् ।
 आचार्यं पूजयेत्प्रसाहक्षैरन्यैश्च वाञ्छितैः ॥
 एवं यो विधिना यागं कारयेत्प्रयतोऽथठः ।
 पुत्रान् वित्तं तथारोग्यमायुः पूर्णमद्यापुयात् ।
 दौर्भाग्यं व्याधिमाधिश्च गर्भनाशं न पश्यति ॥
 इति तत्त्वसागरसंहितोक्तं गणायथ्यस्रपनम् ।
 अथ काम्यानि नानाविधानि स्नानानि ।
 यथा विशुद्धर्गोत्तरे पुष्कर षाह ।
 स्नानान्यन्यानि ते वच्मि निबोध गदतो मम ।
 रघोघ्नानि यश्चानि मद्गत्यानि विशेपतः ॥

* प्रसन्नवानित्यत्र प्रसादवापिति पाठो युक्तः ।

स्नानं घृतेन कथितमायुषो वर्द्धनं परम् ।
 राम गीशकृता स्नानं परं लक्ष्मीविवर्द्धनम् ॥
 गोमूत्रेण तथा स्नानं सर्वाघविनिपूदनम् ।
 स्नानं क्षीरेण कथितं बलबुद्धिविवर्द्धनम् ॥
 स्नानञ्च कथितं दध्ना महालक्ष्मीविवर्द्धनम् ।
 तथा दर्भोदकस्नानं सर्वपापनिवर्हणम् ॥
 पञ्चगव्यजलस्नानं सर्वकामार्थसाधनम् ।
 गवां शृङ्गोदकस्नानं सर्वाघविनिवर्त्तनम् ॥
 पलाशविल्वकमलकुशस्नानं पुरो हितम् ।
 वचा हरिद्रा मञ्जिष्ठा जरारश्चारके^१ तथा ॥
 स्नानमेतद्दिनिर्दिष्टं रक्षोघ्नं पापनाशनम् ।
 वचा हरिद्रे हे युक्ते स्नानं रक्षोहर्षणं परम् ॥
 आयुषश्च यशस्यश्च धन्यं मेधाविवर्द्धनम् ।
 स्नानं पवित्रं मङ्गल्यं तथा काञ्चनवारिणाः ॥
 क्रमाद्गूनतरं किञ्चिद्द्रोष्यताम्बोदकैस्ततः ।
 तथा रक्षोदकस्नानं सङ्गामे विजयावहम् ॥
 विकुण्ठं मध्यतः कृत्वद्द प्रवालैः परिपूरयेत् ॥
 तेन पात्रेण यत्स्नानं सर्वकामप्रदं हि तत् ॥

* जरारादयः श्रेष्ठ कीषेषु चरुतया दुर्बोधार्थाः । जरारपातके तथा प्रति-
 म-पुस्तके पाठः ।

† चारक लोधीपलसृक्कमिति भरतः ।

तथा पुष्पोदकस्नानं भवेदारोग्यदायकम् ।
 तथैवामलकस्नानमलक्ष्मोनाशनं परम् ॥
 तिलसिद्धार्धकैः स्नानममद्भृत्यप्रणाशनम् ।
 केवलैर्वा तिलैः स्नानमथवा गौरसर्पपैः ॥
 स्नानं प्रियङ्गुणा प्रोक्तं तथा सौभाग्यवर्धनम् ।
 बभ्याकर्काटकीमूल-कुमारीपद्मवारिणा ।
 स्नानं रोगविनाशाय स्मृतं प्रत्येकशो द्विज ॥

मांसीसुरारोचननागपुष्पैः

सनागदानैररिनाशकारि ।

तरुष्कः*कक्षीलकजातिपूगैः

फलैः समस्तैश्च सुतप्रद स्यात् ॥

इति नानास्नानानि ।

अद्भुतसागरेऽपि स्नान्दे पिप्पलादिरुवाच ।

भगवन् सर्वधर्मैश्च सर्वशास्त्रविशारद ।

स्त्रीणां पुत्रविहीनानां नारीणां विहिता यदि ॥

केनोपायेन मे ब्रूहि सुखसिद्धिः कथं भवेत् ।

कृपया परया देव तद्व्रत ब्रूहि नः प्रभो ॥

अथर्वी उवाच ।

पुरा ब्रह्मादयो देवाः सर्वे विष्णु समाश्रिताः ।

प्रपच्छुर्देवदेवेशं राक्षसैः पीडिता वयम् ।

कथं दुःखोपशमनमस्माकं ब्रूहि तत्प्रभो ॥

* तरुष्केत्यत्र तरुष्केति एकादश्रीतले पाठ ।

श्रीविष्णुवाच ।

अहमश्वत्थरूपेण सन्भवामि च भूतले ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरुष्व तरुसेवनम् ॥
 तेन सर्वाणि भद्राणि भविष्यन्ति न संशयः ।
 विष्णुर्यदुक्तवास्तेम्यस्तद्वृत्तं* ते वदाम्यहम् ॥
 न दानैर्न तपोभिश्च नाध्वरैर्भूरिदक्षिणैः ।
 अश्वत्थसेवनादन्यत्कस्यो नास्ति प्रतिक्रिया ॥
 तद्विधानं निमित्तानि संख्याद्वयिश्च पूजनम् ।
 हवनं तर्पणं विप्रभोजनं नियमं तथा ॥
 व्रताधिकारिणस्तत्र नति दानं विशेषतः ।
 एतत्सर्वं पिप्पलादेस्तव वक्ष्यामि सुव्रत ॥
 दारुणैर्विविधोत्पातैर्दिव्यभीमान्तरिक्षजैः ।
 परचक्रभये देशे विप्लवे शत्रुविग्रहे ॥
 दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च सद्दामेऽद्भुतदर्शने ।
 मारीभये राजभये तथा चौरान्निजे भये ॥
 चयापस्मारकुष्ठादिप्रमेहे विविधज्वरे ।
 उदरे मूत्रक्षये च ग्रहप्रस्ते तथैव च ॥
 अन्येष्वनुक्तरोगेषु व्रणरोगे तथैव च ।
 एतेषा रोगनाशाय† कुर्यादश्वत्थसेवनम् ॥

* तद्वृत्तमित्यत्र तदुक्तमिति न पुस्तके पाठ ।

† चक्ररोगविनाशाय इति ख पुस्तके पाठ ।

प्रातरुत्थाय नद्यादौ स्नात्वाचम्य कृतक्रियः †
 अश्वत्थदेशमाश्रित्य गोमयेनोपलेपयेत् ॥
 तमश्वत्थमलङ्घ्य श्रद्धायां गैरिकेण च ।
 पूजाद्रव्याणि सम्प्राप्य पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥
 ऋत्विजां वरणङ्घ्रत्वा ततः पूजां समाचरेत् ।
 आराधयेद्यथा विष्णुं ध्यानावाहनपूर्वकम् ॥
 तथैव पिप्पलतरुं नारायणमयं द्विजः ।
 श्वेतगन्धाक्षतैः पुष्पैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
 अर्चत्यरूपसूक्तेन* तथैव ध्यानपूर्वकम् ।
 तेनैवावाहनं कुर्यात्तर्पणञ्च नमस्क्रियाम् ॥
 श्वेतवर्णं सलक्ष्मीकं चिन्तयेत्पुरुषोत्तमम् ।
 इति ध्यात्वावाहनादि उपचारैश्च षोडशैः ॥

पूजयेदिति शेषः ।

ततः प्रदक्षिणं कुर्यादश्वत्थस्य शनैः शनैः ।
 यदि शीघ्रेण कुर्यात्तु तप्तर्त्नं निष्फलं भवेत् ॥
 लक्ष्मीकं द्विलक्षं वा त्रिचतु.पञ्चलक्षकम् ।
 कार्यस्य गौरवं ज्ञात्वा† दादगन्तं समाचरेत् ॥
 ब्रह्मचारी हविष्याशी त्वधःशायी जितेन्द्रियः † †
 मौनी ध्यानपरो भूत्वा पिप्पलस्य स्तुतिं प्रठेत् ॥ †

* १०४ पृष्ठे प्रदक्षिणेन पुरुष एवेदमित्यादिना ।

† ज्ञात्वात्तत्र श्रेयसिति च पुरुषस्य पाठः ।

विष्णोर्नामसहस्रसूत्रं पौरुषं वैष्णवमन्तथा ।
 वेदत्रयस्य पुण्यानि सूक्तानि च पठेत्पुनः ॥
 तस्य लक्षदशांशेन सद्यतं पर्यसं चरुम् ।
 जुहुयात्पञ्च वक्रौ च स्वष्ट्यौक्तविधानतः ॥
 तत्संख्यया तर्पणञ्च कुर्याच्छुद्धेन वारिणा ।
 उक्तपोद्गमभिर्ऋग्भिः कुर्यात्पतिदिनं नतिम् ॥
 हवनस्य दशांशेन मिष्टान्न भोजयेद्द्विजान् ।
 ब्राह्मणानां स्वयं कुर्याद्यथोक्तनियमं तथा ॥
 असमर्थस्य तत्कर्तुं सर्व्वमन्येन कारयेत् ।
 क्षत्रियादिविवर्णानां ततो न्यूनं न कारयेत् ॥
 उक्तप्रमाणादधिकं फलं दशगुणं भवेत् ।
 ततश्चतुर्गुणं पीठं राजत चतुरस्रकम् ॥
 द्रोणमर्द्धं तदर्द्धं वा तिलानुपरि निक्षिपेत् ।
 खेतवस्त्रेण सञ्छाद्य पूर्व्ववत्पूजयेत्तदम् ॥
 दरिद्राय सुग्रीलाय श्रीश्रियाय कुटुम्बिने ।
 उदसुखाय विभ्राय स्वयं पूर्व्वमुखः स्थितः ॥
 सुवर्णहचराजस्य यत्नेन प्रतिपादयेत् ।
 इह जन्मनि धान्यस्मिन् बाल्यकौमारवार्द्धके ॥
 मनोवाकायजं दीपं त्वं प्रणाशय पिप्पल ।

* १०१ पृष्ठे किञ्चिन्नदमितम् ।

† पौर्व्व पृष्ठपत्रं, तत्र १०४ पृष्ठे नदमितम् ।

‡ वैष्णव विष्णुपत्रं, ४५ पृष्ठे नदमितम् ।

पिप्यलो वृक्षराजेन्द्रो ह्यग्निगर्भस्त्वमेव हि ॥
 प्रभुर्वनसतीनाञ्च पूर्वजन्मनि यत्कृतम् ।
 अघौघं नागय चिप्रं तव रूपप्रदानतः ॥

अथ दानमन्त्रः ।

असुं तर्कं गृह्णाण त्वं विष्णुरूप द्विजोत्तम ।
 स्त्रीकृत्व दुष्कृतं घोरं चिप्रं नागय मे प्रभो ॥
 चक्षादीतरवर्णानामयमेव विधिः स्मृतः ।
 अर्थायां नाधिकारोऽस्ति स्त्रीणां विप्रेण कारयेत् ॥
 एवङ्गत्वा व्रतं सम्यग्रतस्य परिपूर्त्तये ।
 हेमाश्वत्थतरुं दद्याच्छुक्लाङ्गाञ्च पयस्विनीम् ॥
 स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां वस्त्रादिभिरलङ्घनाम् ।
 पलमेकं तदर्धं वा तदर्धादेन वा पुनः ॥
 हेमाश्वत्थतरुं कुर्यात् स्कन्धशाखासमन्वितम् ।
 उत्तमः प्रथमः कल्पो द्वितीयो मध्यमस्तथा ॥
 तृतीयस्त्वधमः प्रोक्तो दरिद्राणां न चान्यथा ।
 एवं व्रतं यः कुरुते तस्य पुण्यफलं नृणु ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ।
 कन्यार्थी लभते कन्यां ब्रह्मो मुचेत बन्धनात् ॥
 अथापस्मारकुष्ठादि-सर्ब्वरोगैः प्रमुच्यते ।
 डाकिनीशाकिनीभूतप्रेतराचसपीडिताः ॥
 इमं विधिमनुष्ठाय भवन्ति सुखिनो नराः ।
 न तेषां शत्रुपीडा च न च राजभयन्तथा ॥

इह जन्मनि वान्यस्मिन् कृतैः पापैः प्रमुच्यते ।

यं यं कामयते कामं तन्तमाप्नोत्वसंशयम् ॥

इहैव भोगान् भुक्तान्ते विष्णीः सायुज्यमाप्नुयात् ।

इति अद्भुतसागरे शान्तिप्रकरणे अथर्व्वोक्ताश्वत्यसेवाप्रकारः ।

अथ अश्वत्यस्य ध्यानस्तोत्रादिकम् ।

अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि सर्वाभीष्टफलप्रदम् ।

पुत्रकामस्य देवस्य अश्वत्यस्य सुशोभनम् ॥

समुद्रपीतगगनं वरदाभयपाणिकम्# ।

ध्यायेत्सौम्याननं विष्णुं सर्वकामार्थसिद्धये ॥

अष्टबाहुसमायुक्तं सलक्ष्मीकञ्च सुव्रतम् ।

योगीश्वराय योगाय तस्मै श्रीविष्णवे नमः ॥

अकारमूलरूपाय उकारस्तन्धशालिने ।

मकारफलपुण्याय वृक्षराजाय ते नमः ॥

ॐ अस्य श्रीअश्वत्यस्तोत्रमहामन्त्रस्य परब्रह्म ऋषिरनुष्टुप् छन्दः

अश्वत्यनारायणी देवता हां वीजं ह्रीं शक्तिः ह्रूं कीलकं यमा-

श्वत्यनारायणप्रसादसिद्धये जपे विनियोगः ।

ब्रह्मीवाच ।

भ्रान्तेयाभिसुखं देवं सुखतः कामरूपिणम् ।

इष्टकार्यार्थसिद्धये पुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥

श्वेतवर्णं सलक्ष्मीकं भुजाष्टकविभूषितम् ।

शङ्खकधरं देव पीतवाससमच्युतम् ॥

अभयं वरदं गान्तं खड्गखेटकधारिणम् ।
 धनुर्बाणसमायुक्तं चिन्तयेत्पुरुषोत्तमम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं परब्रह्मस्वरूपिणम् ।
 सर्वकामप्रदाशक्त्यं ततः कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
 देवाचार्यं नमस्तेऽसु नमस्ते शान्तिद प्रभो ।
 धूरग्रहैः पीडितानामश्वत्याय नमोऽसु नः ॥
 नीलाञ्जनगिरिं प्रार्थ्य रयिपुत्रो महाबलः ।
 कृते पुरुषरूपोऽसि वृक्षराजाय ते नमः ॥
 श्रीनारद उवाच ।

अनायासेन यन्मर्त्यैः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 सर्वदेवात्मकत्वञ्च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
 श्रीब्रह्मोवाच ।

शृणु नारद सर्वं शब्दं सर्वात्मकं तरुम् ।
 प्रदक्षिणेन पूतं तं नराणां सर्वकामदम् ॥
 अश्वत्यदक्षिणे रुद्रः पश्चिमे विष्णुरास्थितः ।
 ब्रह्मा चोत्तरतस्तस्य पूर्वे चन्द्रादिदेवताः ॥
 स्कन्दोऽस्य स्कन्धे पत्रेषु विप्रा गावस्तथर्षयः ।
 मूलाद्गुरफलेष्वस्य वेदा यज्ञाः समाश्रिताः ॥
 नदीनदाः सागराद्याः पूर्वादिक्रमसंस्थिताः ।
 लोकधर्मं समाश्रित्य अश्वत्यं सेवयेद्बुधः ॥
 पुराणस्मृतितन्त्रेभ्यः सारमुद्धृत्य संस्थितम् ।
 प्रतिष्ठितमप्रतिष्ठश्चाश्वत्यं सेवयेद्बुधः ॥

त्वं.चीरे फलितयैव श्रौतलथ वनस्पते ।
 त्वामाराध्य नरो विन्द्यादैहिकामुष्मिकं फलम् ॥
 चक्रहलाय वृक्षाय सर्वदाचलविष्णवे ।
 बोधिरूपाय देवाय अश्वत्थाय नमो नमः ॥
 अश्वत्य यस्मादसि वृक्षराजो
 नारायणस्तिष्ठति सर्वकालम् ।
 अतः शुचिस्त्वं सततं तरुणां
 धन्योऽसि दुःखप्रविनाशकोऽसि ॥
 श्रीरोदस्वाश्व येनायं येन श्रीस्त्वां निषेवते ।
 सत्येन तेन वृक्षेन्द्र मामपि श्रीर्निषेवतइम् ॥
 एकादशोऽसि रुद्राणां वसूनामष्टमस्तथा ।
 नारायणोऽसि देवानां वृक्षराजोऽसि पिप्पल ॥
 अग्निगर्भं शमीगर्भं वेदगर्भं प्रजापते ।
 हिरण्यगर्भं श्रीगर्भं वेदगर्भं नमोऽस्तु ते ॥
 आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजापशुवसूनि च ।
 वज्रं प्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वं नो देहि ॥ वनस्पते ॥
 आरात्तेऽस्त्वंग्निर्नियत-मस्त्वापरात्परशय ते ।
 निवाते त्वाभिवर्षन्तु सस्ति तैःस्तु वनस्पते ॥
 अचिसन्दं भुजसन्दं दुःखप्रं दुर्विचिन्तनम् ।
 शत्रूणाञ्च समुत्यानमश्वत्य शमयस्व मे ॥

भग्नत्याय वरेण्याय सर्व्वैश्वर्य्यप्रदायिने ।
 नमो दुःस्वप्ननागाय सुस्वप्नफलदायिने ॥
 मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यतो विष्णुरूपिणे ।
 अपतः शिवरूपाय वृचराजाय ते नमः ॥
 यं दृष्ट्वा मुच्यते रोगात् सृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 यमाश्लिष्य च दीर्घायुस्तमस्तत्वं नमाम्यहम् ॥
 अश्रत्य त्वं महाभागः सुभगः सुप्रदर्शनः ।
 मिष्टान्नं भोजनं देहि यक्षूणाञ्च पराजयम् ॥
 आयुः प्रजा धनं धान्यं सौभाग्यं सर्व्वदा शुभम् ।
 देहि देव महावृच त्वामहञ्चाभिवादये ॥
 ऋद्धन्तं यजुषो मन्त्रं साम गायसि गानवत् ।
 अश्रत्य वेदमूलस्वमृपिभिः प्रोच्यसे सदा ॥
 ब्रह्महा गुरुहा चैव दरिद्रो व्याधिपीडितः ।
 आहत्य हादयं लघु शब्दः पापपातिगो भवेत् ॥
 ब्रह्मचारी च विथाशी ह्यधःशायी जितेन्द्रियः ।
 पापीपहतमर्त्यसु व्रतमेतत्समाचरेत् ॥
 एकहस्तं द्विहस्तं वा कुर्यान्नोमयलेपनम् ।
 श्वेतगन्धाक्षतैः पुष्पैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
 पदात्पदान्तरं गत्वा कुर्याच्चलनवर्जितः ।
 वाचा स्तोत्रं हृदा ध्यानं चतुरङ्गं प्रदक्षिणम् ॥

• हृदा ध्यानमित्यत्र मनोध्यानमिति च पुस्तके पाठः ।

आसन्नप्रसवा नारी नीरपूर्णं घटं यथा ।
 उद्वहन्ती शनैर्याति तथा कुर्यात् प्रदक्षिणम् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कुर्यादश्वत्थस्य शनैः शनैः ।
 यदि शीघ्रेण तत्कुर्यात्तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥
 अश्वत्थः स्थापितो येन कुमं स्थानन्तथैव च ।
 धनायुःसन्ततेर्द्विर्द्विनरकात्तारयेत्पितृन् ॥
 अश्वत्थमूलमाश्रित्य शाकेनावेन वोदकैः ।
 एकस्मिन् भोजिते विप्रे कोटिर्भवति भोजितः ॥
 अश्वत्थमूलमाश्रित्य जपहोमसुरार्चनात् ।
 अक्षयं फलमाप्नोति ब्रह्मणो वचनं यथा ॥
 एवमाश्वासितोऽश्वत्थः सदाश्वासयते च माम् ।
 यत्रार्थं ह्येदितोऽश्वत्थे ह्यक्षयं स्वर्गमाप्नुयात् ॥
 अश्वत्थः पूजितो येन पूजिताः सर्वदेवताः ।
 अश्वत्थश्चेदितो येन ह्येदिताः पित्र्यदेवताः ॥
 अमायान्तु शुरीश्वरि ह्यश्वत्थस्थापितोदकम् ।
 तत्र स्नात्वा जपन्नित्यं ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥
 अश्वत्थस्य जले पशुच्छाया भवति कुशचित् ।
 तत्रयागसमं तीर्थं तत्र सन्निहितो हरिः ॥
 पापोपहतमर्त्यानां व्रतान्येतानि कारयेत् ।
 सकामो लभते कामं निष्कामो भोक्षमाप्नुयात् ॥
 यः पठेच्छृणुयादापि ह्यश्वत्थस्य समीपतः ॥

पदे पदेऽश्वमेधानां फलमाप्नोति मानवः ॥
 कुर्वाणो भक्तिभावेन द्वाश्वत्यस्य प्रदक्षिणम् ।
 सर्वाङ्गान् कामानवाप्नोति विश्वसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 भानुभीमभृगुक्रान्तिरिक्षापातेषु पर्वेषु ।
 दुर्हिने वैधृतौ रात्रावपराह्णे च सम्ययोः ॥
 नन्दा दिनत्रये चैव कुर्याद्वाश्वत्यसेवनम् ।
 अश्वत्यं मन्दवारेण सृष्ट्वा चैयम्बकं० जपेत् ॥
 कालमृत्युर्न यात्येव किमुत द्वापमृत्यवः१ ।
 ऋषकाद्यपहारे च रोमदारिद्रानाशनम् ॥
 अश्वत्यं सिन्धुराजश्च नित्यं सेवेत न सृशेत् ।
 मन्दवारे सृशेत्पूष्यं सिन्धुराजश्च पर्वणि ॥
 कोणस्थः पिङ्गलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रोऽन्तको यमः ।
 सौरः शनैश्चरो मन्दः पिप्पलादिषु संस्थितः ॥
 एतानि शनिनामानि जपेदश्वत्यसन्निधौ ।
 शनैश्चरकृता पीडा न कदाचिद्भविष्यति ॥
 अश्वत्यरूपिणं विष्णुं सर्वकामफलप्रदम् ।
 शाखारूपधरं देवं तमश्वत्यं नमाम्यहम् ॥
 कालनीलाश्वनप्रख्यं नीलजीमूतसन्निभम् ।
 छायामार्त्तण्डसूनुश्च प्रथमेन विशेषतः ॥

१. चैयम्बकं चाम्बकं यजामहे इत्यादिकं मन्त्रं १११ पृष्ठे सूत्र एव वक्ष्यमाणम् ।
 १. किमुतकालमृत्युश्च इति न पुनश्चै पाठः ।

दृष्टा तु हरते पापं सृष्टा लक्ष्मीय वर्धते ।
एकं गणाधिपे दद्याद्दे सूर्ये त्रीणि शङ्करे ॥
चत्वारि केगवे दद्यात्समाश्रित्यप्रदधिषण्म् ।

नमोऽर्कपुत्राय शनैयराय
नीलाभ्रवर्षाजिनमेखनाय ।
सृष्टो हरार्घं प्रणतोऽग्निं नित्यं
फलप्रदो मे भव सूर्यपुत्र ॥

अश्वत्थे षो निषदनं पर्णे षो वसतिष्कृता ।
गोभाज इकिन्तासय यत् सनवय पूरुषम् ॥
यदहं योजयन्निमा शीषधीर्हस्त पादधे ।
आत्मापत्तस्य नश्यन्ति पुरा जीव गृभी यया ॥७॥
पदीपयः सङ्गच्छन्तो राजानः समिता इव ।
विप्रः स उच्यते भिषगपेऽह्नी यथातनः ॥८॥

हा सुपर्वा सपुजा सखाया
समानं वृक्षं परिप्लव्जते ।
तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति
अनग्रवन्धो अभिषाकमीति ॥

शमन्निरग्निभिः करच्छं नक्षपतु सूर्येः ।
शं वातो वात्वरपा अपस्त्रिधः ॥
शाम्यकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
उष्णोऽकमिष बन्धनामृन्धोमुषीय मामृतात् ॥

वनस्यते गतवल्गो विरोह
 सहस्रबल्गा विषयं रुहेम ।
 यत्त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः
 प्रणिनाय महती सौभगाय ॥
 अश्वत्थसेवा तिलपात्रदानं
 गोस्पर्शनं ब्राह्मणभोजनञ्च ।
 एतानि सद्यः प्रहरन्ति पापं
 गङ्गानदीभारतकीर्त्तनञ्च ॥

गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां गतैरपि ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो विशुलोकं स गच्छति ॥

इति च षडहत्यराशरे ।

अथ पुरुषसूक्तविधानम् ।

अथान्यत्तन्भवच्छामि विधिं पावनमुत्तमम् ।
 अस्मत्तातप्रणीतोऽयं रघुपुत्राय पृच्छते ॥
 अनपत्यस्य पुत्रार्थं कुर्याद्वैभाण्डिकीं क्रियाम् ।

वैभाण्डिकीं क्रियां चरुक्रियामित्यर्थः ।

सहस्रशीर्षापुरुषः॥विधानं चरुणा कृतम् ।
 यैर्यैः कृतं नृपैः पूर्वमन्यैरपि द्विजोत्तमैः ॥

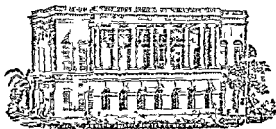
BIBLIOTHECA INDICA :

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No 1057.

विधानपरिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY

PANDĪTA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor Sanskrit College, Calcutta

VOL. I FASCICULUS III.

— 082 —

CALCUTTA

PRINTED BY ÇAÇIBHŪSANA KĀTIRATNA BHĀṬṬĀCĀRYA
AT THE GRIÇĀ VIDYĀRATNA PRESS,
24, Griça Vidyaratna's Lane,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET

1903.

सिध्यन्ति सर्वमन्त्राणि विधिवच्चि द्विजोत्तमैः ।
उपासितानि सद्गत्या योत्रियैः श्रुतिपारगैः ॥
आत्मवद्भिर्निराहारेर्त्रेतिभिर्मन्त्रवित्तमैः ।
क्रियमाणा क्रियाः सर्वाः सिध्यन्ति व्रतचारिभिः ॥
शुक्लपक्षे शुभे वारे शुभनक्षत्रगोचरे ।
द्वादश्यां पुत्रकामाय चरुं कुर्वीत वैश्ववम् ॥
दम्पत्योरुपवासश्च त्वेकादश्यां सुरालये ।
ऋग्भिः षोडशभिः सम्यगर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
चरुं पुरुषसूक्तेन* अर्पयेत् पुत्रकाम्यया ॥

अर्चनादिप्रकारसु ऋग्विधाने ।

वक्ष्ये पुरुषसूक्तस्य विधानं ह्यर्चनं प्रति ।
अग्निकार्यं जपविधिं स्तोत्रस्यैव तदात्मकम् ॥
कुर्याद्द्वयोक्तविधिना प्रादुखः शुद्धमानसः ॥
प्रथमां† विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे ।
द्वितीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा ॥
पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा ।
सप्तमीं वामकव्यान्तु अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥
नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा ।
एकादशीं स्कन्धदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥

* १८४।१८५ इत्यथो प्रदर्शयिष्यामि ।

† प्रथमां पुरुषसूक्तान्तिकामावाचयमित्यर्थः । उपरथाश्वेवम् ।

त्रयोदशीं दक्षिणे च आस्यदेशे चतुर्दशीम् ।
 षष्ठीः पञ्चदशीश्चैव षोडशीं मूर्द्ध्नि विन्यसेत् ।
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पद्याशौभं समाचरेत् ॥

ततः पञ्चाङ्गानि ।

ब्राह्मणोऽस्येति* हृदयं चन्द्रमेति* शिरस्तथा ।
 नाभ्यां चासीदिति* शिखां सप्तेति* कथंचं न्यसेत् ।
 यत्रेनेत्यस्त्रमुद्दिष्टमेवं पञ्चाङ्गलक्षणम् ॥

सङ्कल्पस्वस्य यथा ।

असुककामनया पुरुषसूक्तस्य जपं होमं विष्णोराराधनं
 वा करिष्ये ।

इति सङ्कल्प्य यथोक्तं न्यासद्वयं विधाय ऋषिदेवतादि पठित्वा च
 पूजामारभेत ।

आद्यया* वाहयेद्देवमृचा तु पुरुषोत्तमम् ।
 द्वितीययासनं* दद्यात्पाद्यञ्चैव तृतीययाऽ ॥

एते मन्त्राः १५१ पृष्ठे पदत्रिंता ।

सङ्कल्पश्रीर्षा पुरुषः सङ्कल्पाद्य, सङ्कल्पपात् ।

स भूमिं सर्वतः सृत्वा चत्वारिंशद्भागुलम् ॥ १ ॥ (११५, १म, वशुः १)

एवमुपया । अत्ररथाप्येवम् ।

चतुर्थांशं प्रदातव्यं पञ्चम्यां च मनन्ततः ।
 षष्ठाः स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्याः वस्त्रमेव च ॥
 यज्ञोपवीतमष्टम्यां नवम्यां भरणन्तथा ।
 दशम्याः मन्त्रदानं स्यादेकादश्यां च मास्यकम् ॥
 द्वादश्याः धूपदानं स्याद्योद्दश्याः च दीपकम् ।

- विपाट्टे उदेत् पूषव पादोत्स्रदासन्नं पुन ।
 ततो विष्वक् स्वधामन् साजनागने षभि ३० ॥ (११५ अ. यजु १)
- † ततो विराड्जायते विराजो षधि पूषव ।
 स जतो चक्रिष्यत पशुभिर्मघो पुर ३ ५ ॥ (११५ अ. यजु १)
- ‡ तद्यादवसासन्वेकृत सभूत पुनदाशम् ।
 पशुर्वाचसे वायव्यानाश्या वासाच ये ३ ६ ॥ (११५ अ. यजु १)
- § तद्यादवसासन्वेकृत अथ सामानि अग्निरे ।
 कन्दसि अग्निरे तद्यादपशुसत्यादवावत ॥ ० १ ॥ (११५ अ. यजु १)
- ¶ तद्यादथा अजावत ये के भीमयतोदल ।
 गारो ह अग्निरे तद्यातव्याज्याता अजावत ३ ८ ॥ (११५ अ. यजु १)
- || त यत्र वर्चिकि भीषन् पुष्वं जातमवत ।
 तेष देवा अजस्र साप्या अजवत ये ३ ९ ॥ (११५ अ. यजु १)
- यत् पुष्वं म्बदु कतिथा म्बकम्पवन् ।
 सुतं विमल-को वाङ् विमूषपादा अपीते ३ १० ॥ (११५ अ. यजु १)
- †† त्रासकोत्स मुचमासोऽङ्ग राजन् ॥ ३ १ ॥
 उरु तदस्य धरोऽङ्ग पदभ्यां पुदी अजावत ३ ११ ॥ (११५ अ. यजु १)
- ‡‡ अद्भ्या मगसो जातवसो मूर्ध्नि अजावत ।
 भीषावापुष वावाच सुखावर्षिपरजावत ३ १२ ॥ (११५ अ. यजु १)
- §§ वाभा वासोदगर्दिर्षीर्षोऽसौ सनर्षिः ।
 पद्भ्यां भूमिर्दिम् भीषागवा भीषागवन्वत् ३ १३ ॥ (११५ अ. यजु १)

चतुर्दश्याः निवेद्यन्तु पञ्चदश्याः नमस्क्रिया ॥^१
 उद्यासनन्तु षोडश्याः उपचारास्तु षोडशः ।
 स्नाने वस्त्रे निवेद्ये च दद्यादाचमनीयकम् ॥
 दद्यात्पुरुषसूक्तेन यः पुण्याख्य एव वा ।
 अर्चितं तेन वै सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 दक्षिणान्तु यथा शक्त्या षोडशेन प्रदापयेत् ।
 ततः प्रदक्षिणङ्गत्वा जपं कुर्यात्प्रमाहितः ॥
 यथाशक्ति जपित्वा च सूक्तञ्चाख्यं निवेदयेत् ।
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे कुण्डं स्पण्डिलमेव वा ॥
 कारयेत्प्रथमर्चां तु प्रोक्षणञ्च द्वितीयया ।
 तृतीययान्निमादध्यास्तुर्था तु सन्निध्यनम् ॥
 प्रक्षम्या चान्यसंस्कारं चरीञ्च अणपन्तथा ।
 पठ्या चानलमध्ये तु कल्पयेत्प्रज्ञासनम् ॥
 चिन्तयेत्तत्र देवेशं कालानलसप्तप्रभम् ।
 विवृतास्यं वाङ्मयीपं रक्तास्यं रक्तलोचनम् ॥

१ यत् पुत्रपौत्र इतिवः देवा यज्ञमत्तन्त ।

वसुधोऽस्तुःसीदाम्यं वीथ इणः अरुद्विः ॥ १४ ॥ (११५. १४त. यजुः ।)

१ अनाथासन् परिधयक्षि. उड सनिधः ज्ञताः ।

देवा यदयत्र तन्नामा यत्रधन्तु इदं पश्यम् ॥ १५ ॥ (११५. १५त. यजुः ।)

‡ अग्नेन यज्ञमयत्रक देवास्तानि धर्माणि प्रयत्नाभ्यासन् ।

ते च तार्क्ष महितानं सवत् यत्र पूर्वो हाज्या. सनि देवाः ॥ १६ ॥ (११५ १६त. यजुः ।)

इमे मया यद्यदि प्रायसो स्मृतवन्ति पूर्वो प्रदर्शितास्तथापि अत्र कर्मैव परिदर्शनं
 नाप्यं सुवमचेति द्रुमः पश्यादेष प्रदर्शिताः ।

बाहो हयः तत्सदृशमूर्धानमित्यर्थः । एवं देवं ध्यात्वा स्तम्यादि-
पञ्चभिर्ऋग्भिः पञ्चीपचारपूजां कुर्यादित्याह ।

ततो गन्धञ्च पुष्पञ्च धूपं दीपं निवेदनम्* ।

अनुज्ञाय† ततः कुर्यात्स्तम्यादि यथाक्रमम् ॥

समिधः प्रत्यूचं पूर्वं जुहुयादभिघारिताः †

ततो घृतेन जुहुयाच्चरुणा च ततः पुनः ॥

एवं हुत्वा ततस्तस्य समीपे स्तोत्रमुच्चरेत् ।

अथ स्तुतिर्यथा ।

जितन्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ।

नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुष पूर्वज ।

नमो द्विरस्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे ॥

ॐ नमः ।

भगवते वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वरूपिणे ।

देवानां दानवानाञ्च सामान्यमधिदैवतम् ॥

सर्वदा चरणद्वन्द्वं व्रजामि शरणं तव ।

एकस्वमसि लोकस्य स्रष्टा संहारकस्तथा ॥

अध्वक्ष्यानुमन्ता च गुणभायासमाहृतः ।

संसारसागरङ्घोरमनन्तक्लेशसाधनम् ॥

त्वामेव शरणं प्राप्य निस्तरन्ति मनीषिणः ।

न ते रूपं न वाकारो नाशुधानि न चासदम् ॥

* निवेदनमित्यत्र निवेदयेदिति ख-पुस्तके पाठः ।

† अनुज्ञाय इत्यत्र अनुज्ञया इति ख-पुस्तके पाठः ।

तथापि पुरुषाकारो भक्तानां त्वं प्रकाशसे ।
 नैव किञ्चित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित् ॥
 कार्याणां कारणं पूर्वं वचसा वाक्यमुत्तमम् ।
 योगानां परमां सिद्धिं यदन्ति परमं विदुः ॥
 अहं भीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मित् भयावहे ।
 त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष न जाने शरणं परम् ॥
 कालेष्वपि च सर्वेषु दिक्षु सर्वासु चाच्युत ।
 शयनेऽपि * गतौ चापि वर्द्धते मे महद्भयम् ॥
 त्वत्पादकमलादन्यन्मम† जन्मान्तरेष्वपि ।
 निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि सद्गतिम् ॥
 विज्ञानं यदिदं प्रादुर्यदिदं ज्ञानवर्जितम् ।
 जन्मान्तरेऽपि मे देव मा भूदस्य परिश्रयः ॥
 दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वं मतिर्मम ।
 यदि नाथश्च विन्देयं तावतास्मि कृती सदा ॥
 अकार्यकलुषं चित्तं मम ते पादयोः स्थितम् †
 कामये वैष्णवत्वन्तु सप्तजन्मसु केवलम् ॥
 इत्येवमनया स्तुत्या देवदेवं दिने दिने ।
 किङ्करोऽस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत् ॥
 इति स्तोत्रं सम्पूर्णम् ।
 द्वादशद्वादशीष्वयं पयसा निर्वपिष्वरम् ।

* शयनेऽपीत्यत्र शरीरेऽपीति छ-पुसके पाठः ।

† मम इत्यत्र म म इति पाठो युक्तः ।

एवमेकादशुपवासादिकं कृत्वैत्यर्थः ।

हुत्वाज्यं विधिवत्पूर्वमग्निः षोडशभिस्तथा ।

समिधोऽश्वत्थवृक्षस्य ह्येतव्याः पूर्वमेव तु ।

उपस्थानं हुताशस्य ध्यात्वा च मधुसूदनम् ॥

उपस्थानञ्च पुरुषसूक्तेनैवेति ज्ञेयम् ।

हविर्होमं ततः कुर्व्यान्नृतृचं वाग्यतः शुचिः ।

हविःश्रेपे मनः कृत्वा नारी नारायणं प्रति ।

हवि श्रेपं भक्षयित्वा लघ्वागीः संविशेत्क्षणम् ॥

लघ्वागीति गृहणम् आहारान्तरनिवृत्त्यर्थम् । संविशेत् वाम-
भागशायिनीं स्वादित्यर्थः ।

ततः कृत्वा त्विदं कर्म कर्त्तव्यं दिजतर्पणम् ।

अन्यस्त्रीषु निवर्त्तत यावद्गर्भं न विन्दति ॥

यथा सह एतत् कर्म कृतं तां भुक्त्वा बहुभार्याऽन्धां न तावत्
गच्छेत् यावदेवा कर्मसहाधिकारिणी गर्भं न प्राप्नोति मन्त्रवातः

शुक्रस्य अन्यत्र गर्भाधानाच्चमत्वात्, तस्य अन्यत्र निषेके कर्म-
सहाधिकारिण्या गर्भानुदयसद्भावाच्च । अनैकाभिः सह एतत्-

कर्मकरणे तु न दीपः ।

प्राप्तुयाद्दैष्ट्यं पुत्र चिरायुःसन्ततिचमम् ।

अपुत्रा मृतपुत्रा वा या च कन्धा प्रसूयते ॥

त्रिमं सा जनयेत्पुत्रं धाराशरवची यथा ।

* लघ्वाशीति अथवा चिनन्तले लघ्वाशिनो इत्येव रूपं भवेत् ।

होमान्ते दक्षिणां दद्याद्देतुं वासस्त्रिणांस्तथा ।

भूमिं हिरण्यं वस्त्राणि यथासम्भवमेव वा ॥

यः सिद्धमन्त्रः सततं द्विजेन्द्रः

सम्पूज्य विष्णुं विधिवत् सुतार्थे ।

इदं विधानं विदधाति सम्यक्

स पुत्रमाप्नोति हरेः प्रसादात् ॥

इति बृहत्पराशरस्मृतौ पुत्रकामस्य पुरुषसूक्तविधानम् ।

अथास्य सङ्क्षेपेण प्रयोगः यथा ।

पुत्रकाम. समार्थः शुभनक्षत्रचन्द्रताराबलयुक्तायां शकृत्का-
दद्यां कृतनित्यक्रियः प्राणानायम्य देशकालादि सङ्कीर्त्य श्री-
विष्णुप्रीतिदारा आयुष्मत्पुत्रावाप्तये बृहत्पराशरोक्तवैष्णवचरु-
विधानमहं करिष्ये इति सङ्क्षेप्य पुण्याहवाचनादि कृत्वा श्रीत्रियं
ब्राह्मणमाचार्यत्वेन हत्वा पुष्पमण्डपे श्रीविष्णु विधानोक्त-
न्यासादिपूर्वकं स्तोत्रान्तश्च यथाविधि पूजयित्वा विशेषपूजा-
पूर्वकं तां राशिं जागरित्वा प्रभाते स्नानपूर्वकं देवस्य दक्षिणे
भागे कुण्डादौ “कारयेत् प्रथमर्चा तु प्रोक्षणन्तु द्वितीयया”
इत्याद्युक्तप्रकारेण अग्निं प्रतिष्ठाप्य पायसं चरुं अर्पयित्वा आज्य-
भागान्त कृत्वा “चित्तयेत्तत्र देवेश”मित्यादिना मन्त्रेण अग्नी
विष्णु ध्यात्वा समम्यादिकृत्भिः पक्षीपचारान् कृत्वा घृताक्ता-
श्वत्थसमिधोऽष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरगतं वा हुत्वा पुनस्तथैवं आज्य-
होमं कृत्वा पुरुषसूक्तेन परमात्मनसुपस्थाय च तद्यैव पायसचरुं

जुहुयात् । होममन्त्रासु षोडश ऋचः पूर्वोक्ताः । ततः खिष्ट-
 क्षदादिहोमशेषं समाप्य नारी होमशेषे नारायणं पतिं ध्यात्वा
 होमशेषं भक्षयित्वा वामभागगायिनी भूयात् । पतिरपि
 प्राश्नीयादिति केचित् । ततः प्राचार्याय घेन्वादिदक्षिणां दत्त्वा
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा च तदाशिषो गृह्णीयात् । ऋतौ
 भार्यामुपगच्छेत् । एवमग्निमशक्तद्वादशहादशौषु कुर्यात् । एवं
 कृत्वा सन्ततिचमं वैश्ववयुत्रमाप्नोति इत्याह पराशरः ।

इति पुत्रकामस्य वैश्ववचरुविधानं समाप्तम् ।

अथ हरिवंशयवणविधानम् ।

मदनमहार्णवे शातातपोक्ति ।

बालघाती च पुरुषो ऋतवत्तः प्रजायते ।
 ब्राह्मणोद्वाहनश्चैव कर्त्तव्यं तेन शुध्यति ॥
 अयं हरिवंशस्य कर्त्तव्यश्च यथाविधि ।
 जुहुयाच्च दशाग्नेन दूर्वामान्यपरिभृताम् ॥
 एकादशस्वर्णनिष्का प्रदातव्या च दक्षिणा ।
 एकादश पशून्चैव दद्याद्वित्तानुसारतः ॥
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्तिः द्विजेभ्यो दक्षिणां दिशेत् ।
 स्नापयेद्दम्पती पद्यान्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः १* ।
 प्राचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्करणानि च ॥

* यथाशक्ति इत्यत्र यथा शक्त्वा इति न पुस्तके पाठः ।

† २०३ पृष्ठे प्रदक्षयिष्यन्नापे ।

ब्राह्मणोद्गाहनञ्चैव इत्यादिना ब्राह्मणोद्गाहनस्य पापविमुक्ति-
हेत्वभिधानादेतत्स्वतन्त्रतया निष्कृतिः । तेन शुध्यतीत्येतत्
काकादिगोलकवदुभयत्र सम्बध्यते । अतः अथर्वं हरिवंशस्य
इत्युत्तरवाक्यस्यापि तेन शुध्यतीत्ययं विशेषः । तथाच हरिवंश-
अथर्वं द्वितीया निष्कृतिः ।

अथ अथर्वविधिः ।

घ्रात्वा गङ्गादिसुरिति कृताङ्गिकविधिर्नरः ।
शुचिः शीतोचिताचारः शुक्लवासा जितेन्द्रियः ॥
रूपवान् सुभगो दान्तः कार्यो भारतवाचकः ।
अविलम्बमनायुक्तमद्भुतं धीरमूर्जितम् ॥
असंसृताघरपदं स्वरभावसमन्वितम् ।
त्रिपटिवर्णमयुक्तमष्टस्नानसमन्वितम् ॥
वाचयेद्वाचकः स्वस्यः स्वाधीनः सुसमाहितः ।
इंद्रगण्डाचक्राद्वाजन् श्रुत्वा फलमवाप्यते ॥
सकृच्च भारतं श्रुत्वा अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥
अस्ति वाचा द्विजास्त्रादौ ततः कार्यं प्रयत्नते ॥
वाचकं पूजयित्वाय वन्द्यालङ्कारभूषणैः ।
शृणुयाद्भारतं रम्यमादिपर्वपुर.सरम् ॥

इत्यादि सामान्यम् । विधिषु ।

हरिवंशे तथा पूर्णं पायसं तत्र भोजयेत् ।

जपवच्छ्रवणं मोक्षं हरिवंशस्य सुरिभिः ॥ इति ।

अथास्य स्पष्टप्रयोगः यथा ।

दम्पत्योरनुकूलं शुभदिने स्नानादि नित्यकर्म्म निवर्त्य स्वस्ति-
वाचनादिकं कृत्वा स्वशक्त्यनुसारेण विनायकशान्तिं तत्पूर्जाः वा
कृत्वा पुत्रकामनया हरिवंशशयनमहं करिष्ये इति सङ्कल्पयेत् ।
अथवा देशादि सङ्कीर्त्य पूर्वजन्मोपाह्वितपापजन्यानपत्यत्वदीप-
परिहारपूर्वकं शुभलग्ने नीरोगदीर्घायुःसगुणसन्तानप्राप्तिकामो
भावां दम्पती यथोक्तनियमपूर्वकं हरिवंशशयनं कश्चिथावहे,
सन्तानप्राप्तिकामः सस्त्रीकोऽहं करिष्ये इति वा सङ्कल्पं कुर्यात् ।
नियमास्तु ।

एककालाग्नश्चैव अधःशायी भवेत्परः ।

स्यात्तत्र्यं ब्राह्मचर्येण यावदग्रयः समाप्यते ॥ इति ।

अथ वाचकवरणम् यथा ।

पूर्वोक्तरीत्या सङ्कल्पवाक्यमुक्त्वा तदर्थं ब्राह्मणवरणं करि-
ष्यावहे इति चरणचालन-वस्त्रालङ्कार-चन्दन-चतुःपुष्पमास्ता-
दिभिस्तमभ्यर्च्य हिरण्यताम्बूलपूगीफलीः सहितकरो यजमानः
अमुकगोत्रममुकदेवशर्माणं ब्राह्मणं त्वाममुकवाचकत्वेन दम्पती
भावा वृषीवहे इत्युक्त्वा हिरण्यादि दद्यात् ।

ततो वृषीवहे इत्युक्त्वा तत्रेण दीक्षाभित्यादि मन्त्रेण
तद्दक्षिणकरे रक्षाबन्धनं कुर्यात् । ब्राह्मणेन च यजमानयोः
स्वयं रक्षाबन्धनं कार्यम् । अनन्तरञ्च दम्पती तं प्रार्थयेताम् ।

• तत्रेण दीक्षामाप्नोति दीवयाप्नोति इति चाम् ।

दक्षिणा ब्रह्ममाप्नोति यज्ञया सत्यमाप्यते ॥ (१८५, १०८, यजु ॥)

तन्मन्त्रसु यथा ।

नमस्तु भगवन् व्यास सर्वशास्त्रार्थकोविद ।

ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्त्ते सत्यवतीसुत ॥

इत्युक्त्वा शुभे देशे कुशासने उपविश्य श्रीकृष्णं परमात्मानं
ध्यायन्ती शृणुयाताम् ।

श्रवणदेशात् ।

शिवालये गृहे गोष्ठे देवतायतने तथा ।

वृन्दावने नदीतीरे तथैव च गुरोर्गृहे ॥

पुराणं शृणुयाद्भक्त्या यथोक्तविधिना गृही ।

विधानसहितं सम्यक् पुराणं फलदं भवेत् ।

तस्माद्विधानसयुक्तं पुराणं शृणुयात्परः ॥ इति ।

ततश्च प्रतिदिनं पूर्वाह्ने स्नातावलङ्कृता दम्पती तदेकचित्तीक्ष्णं
शृणुयाताम् । प्रतिदिनमाचार्यं पुस्तकञ्च पूजयेत्* । अन्ते
च खलङ्कृतां गां पर्यास्त्रिणीं सवसां स्वर्णशृङ्गीं रौप्यश्वरां ताव-
शृङ्गां कांस्यदीहां सदक्षिणां दद्यात् ।

सुवर्णशृङ्गादिपरिमाणन्तु हेमाद्रौ माख्ये ।

दशसौवर्णिके शृङ्गे सुराः पञ्चपलान्विताः ।

पञ्चाशत्पलकं कांस्यं ताम्रञ्चापि तथैव च ॥

खेता गौर्वर्द्धयेद्दंशं रक्ता सौभाग्यदायिनी ।

* तदेकचित्तीक्ष्णं इति ग-पुस्तके पाठ ।

† यजमान इति शेष । दम्पती कर्तुंले पूजयेतामित्येव छात् ।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्तीति* गोदानमन्त्रः ।

ततश्च ब्राह्मणविवाह एकं प्रायश्चित्तं, द्वितीयं हरिवंशयवणं, तृतीयं महारुद्रजप इति । एतानि त्रीण्यपि शतधाशपेक्षया समस्तानि व्यस्तानि वा योज्यानि । महारुद्रलक्षणं दशांश-
होमप्रकारोऽपि अग्ने वक्ष्यते । एकादश पशून्वेति पशवोऽत्र
गावो प्राच्याः रुद्राय गामिति श्रुतेः । वरुणदेवतामन्त्राः
कस्य नूनं कतमस्यास्ताना†मित्येवमादयः खल्वयाखोक्ता-
दारुणमन्त्रा प्रियाः ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते हरिवंश-
श्रवणविधानं समाप्तम् ।

अथ पार्थिवलिङ्गपूजाविधानम् ।

लिङ्गवाग्निष्ठे ।

सरस्वत्यास्तटे रम्ये शौनकाद्यास्तपोधनाः ।

सुतं परमया भक्त्या पप्रच्छुः परमादरात् ॥

ऋषय ऊचुः ।

* गवामङ्गेषु तिष्ठन्तीति भुवनानि षट्पदम् ।

यज्जातस्माच्छिवं मे स्यादिति श्लोके परम अ । अग्नेदित्रज्ञकर्मणि ।

† कस्य नूनं कतमस्यास्तानां मनामहे वाचदीपस्य नाम ।

को नो मन्त्रा अदितये पुनर्दोषितरश्च इमेवं मातरश्च । (१ म. १३ मू. १ पत्रम् ।)

सूत शङ्करधर्मज्ञ सृष्ट्यायं कीदृशं शिवम् ।
 लिङ्गं पूज्यं महाभक्त्या विधानन्तत्र कीदृशम् ॥
 किं फलं चास्य तत्सर्वं कथयाशु प्रसन्नधीः ।
 यतो मध्यत्रिपुरङ्गाद्या नित्यं रुद्राक्षधारिणः ॥ ३

सूत उवाच ।

शृणुध्वंसृपयः सर्वे लिङ्गव्रतमनुत्तमम् ।
 नारदाय पुरा सम्यक् कथितं सनकादिभिः ॥
 तेभ्यः सत्यवतीसुतः सर्वज्ञः करुणानिधिः ।
 कथयामास मद्वाच व्रतं करुणया गुरुः ॥
 कदाचिन्नारदयारुकन्दरं मन्दरं ययौ ।
 तत्रासीनं महादेवं पार्व्वनीपतिभीश्वरम् ॥
 प्रदक्षिणक्रियां कृत्वा नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 यमच्छ परमा भक्त्या नारदो देवदर्शनः ॥
 केन देव विधानेन भक्तिर्मुक्तिश्च वै नृणाम् ।
 तत्सर्वं कथयाशु त्वमनुयाद्योऽस्मिहं यदि ॥
 सर्वपापक्षयकरं सर्वारिष्टविनाशनम् ।
 सर्वसम्पत्प्रदस्यैव कलौ सर्वत्र सिद्धिदम् ॥

शंखर उवाच ।

-
- रुद्राक्षधारणमिति ख-पुस्तके पाठः ।
 - † सनकादिकैरिति क-पुस्तके पाठः ।
 - ‡ पार्व्वीमापनज्ञमिति ख-पुस्तके पाठः ।

शृणु नारद वक्ष्यामि लिङ्गपूजाविधानकम् ।
 यस्य श्रवणमात्रेण कृतकृत्यो भवेश्वरः ॥
 मृदयतुर्विधा विद्धि सिताः कृष्णाश्च लोहिताः ।
 पीतास्तथा द्विजादींस्ता द्याञ्चा भक्त्या यथाक्रमम् ॥
 गत्वा स्थलं नमस्कुर्यात् मन्त्रमेतं समुच्चरेत् ।
 सर्वाधार धरारूप त्वद्रूपां सृष्टिकामिमाम् ॥
 प्रहीथ्यामि प्रसन्नोऽहं लिङ्गार्थे त्वदनुग्रहा ।
 यावत्स्यादात्मनः शक्तिर्मुदं तावत्समुत्तिषेत् ॥
 नो चेत्तदहं तस्यार्थमेवं पल्लवयान्वितम् ।
 तस्माद्भूतं न कर्तव्यमधिकं वा कदाचन ॥
 बहुमानं* मृदं यावदुत्तमं मध्यमन्तथा ।
 अल्पमल्पतरं तच्च कनिष्ठ स्यात्ततः परम् ॥
 अस्मादल्पपरीमाणं न लिङ्गं कुत्रचिद्भवेत् ।
 आनीयारण्यमध्याश्च नदीतीरे सरस्यपि ॥
 जलाग्रये वा चान्यस्मिन्नन्तिके स्थापयेन्मृदम् ।

मृत्परिमाणञ्च पङ्कशीतिरत्तिकाः । इदञ्च परिमाणं प्रधान-
 लिङ्गस्य न वेदिकाया इति श्रेयम् ।

शुद्धेन वारिणा युक्तांमायो देविति† मन्त्रतः ।

* बहुमानमित्यत्र बहुमान इति छ पुलके पाठ ।

† मायो देविति य-पुलके पाठ । अत्र आयो देविति पाठो युक्त । तथा पाठे च
 मनो इत्यन्ते यथा--आयो देवास ईमहे वामन्ययध्वरि ।

आयो देवास आशिवी यज्ञिशाढी इवामहे । (४५, ५म, यजु ।)

नाममन्त्रेषु शैवेन प्रणवेन युतेन च ॥
 . लक्षणकण्टककायादिकर्करोपलसंकेतम् ।
 करकादिविलम्बेन विरुद्धफलदायकम् ॥
 स्वजेद्वयद्वेन महता नोद्विजेद्वि कदाचन ।
 स्नातस्त्रिपुण्ड्रबलिभिर्दीप्तभालः शिवं स्मरेत् ॥
 रुद्राक्षमालासहितो भक्त्या परमया युतः ।
 शुद्धभावसमायुक्तः कृतसङ्कल्पनिश्चयः ॥
 रुद्रसूक्तं* जपन् कुर्याद्द्वारायेति नमो नमः ।
 पीठसङ्कटनं कुर्वन् पीठं कुर्याद्यथाविधि ॥
 शलाकं वर्तुलं त्वस्य मानमीदृशमीरितम् ।
 तत्सूत्रमानं पीठं स्यात्परिणाहसविस्तरम् ॥
 पीठाईविम्बतो विम्बमपरं दीर्घसूत्रकम् ।
 समानविम्बं तत्सूत्रं मन्त्रं तत्सूत्रमानकम् ॥
 तदई हि प्रणालं स्यादेवं सूत्रविनिश्चितम् ।
 लिङ्गमेवविधिं कृत्वा सुन्दरं परमं शुभम् ॥
 सर्वलक्षणसंयुक्तमभीष्टफलदायकम् ।
 पञ्चवक्त्रं त्रिनयनं चतुर्बाहुं महेश्वरम् ॥
 नागयज्ञोपवीतञ्च व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ।
 हिमखण्डनिभं दीप्तं नीलकण्ठं शिवान्वितम् ॥
 नमो महेश्वरागच्छ देवदेव जगत्पते ।
 प्रसादं कुरु मे देव सर्वपापप्रणाशन ॥

आवाहयेन्महादेवमायी देवेतिः मन्त्रतः ।
 पञ्चाक्षरेण† वा धीमानापो हि ङेति पौरुषैः‡ ॥
 मन्त्रैः स्वार्थ्य महादेवमासनस्थं हि मन्त्रतः ।
 अर्चयेत्करवीराद्यैर्गन्धाद्यैरुपचारकैः ॥
 धूपदीपादिनैवेद्यैस्ताम्बूलफलसंयुतैः ।
 पञ्चाक्षरेण मन्त्रेण तथा मृत्युञ्जयेन च ॥
 नाममन्त्रेण वा देवं पूजयेत्परमेश्वरम् ।
 हरो महेश्वरः यन्मु शूलपाणिः पिनाकभृत् ॥
 रुद्रः पशुपतियेव महादेवविसर्जनम्‡ ।
 नमःपूर्वैश्चतुर्थ्यन्तैर्मन्त्रैश्चैतैर्द्विजम्भनाम् ॥
 अन्येषामेकजन्तूना नमोऽन्ताथ प्रकीर्त्तिताः ।
 स्त्रीणां सङ्करजातीनां व्रतमेतदनुत्तमम् ॥
 पार्थिवं पूजयेद्भिन्नं सर्वकामप्रदं सुते ।
 पापाणि दारुजे देशे दर्भान्तरितसस्थले ॥
 पुष्पप्रकरसयुक्ते ॥ पाणौ वा वेदिकामुवि ।

• २०० षष्ठे प्रदर्शितेन ।

† श्रीं नम शिवाय एवरूपेण ।

‡ ५८ षष्ठे प्रदर्शिते ।

§ महादेवेति विसर्जनमिति ग-पुस्तके पाठ ।

¶ सस्थले इत्यत्र सक्षरे इति ग पुस्तके पाठ ।

॥ प्रकरेण्यत्र प्रकाशति य पुस्तके पाठ ।

पूजयेत्पार्थिवं लिङ्गं सद्यःप्रत्युपकारकम् ॥

ॐ आयाहि भगवच्छम्भो सर्वत्र गिरिजापते ।

प्रसन्नो भव देवेश नमस्तुभ्यञ्च शङ्कर ॥

इति आवाहनम् ।

विश्वेश्वर महाराज राजराजप्रियेश्वर ।

आसनं दिव्यमीशान दास्येऽह परमेश्वर ॥

इति आसनम् ।

महादेव महेशान महानन्दपरायण ।

पादं गृहाण देवेश पार्वत्या सहितेश्वर ॥

इति पादम् ।

शम्भुक त्वं महादेव वियदादिविधायक ।

अर्घ्यं गृहाण देवेश शम्भु सर्वार्थसाधक ॥

इति अर्घ्यम् ।

त्रिपुरान्तक दीनात्तिनाथ श्रीकण्ठमूर्तिर्धृक् ।

गृहाणाचमनं चारु पविषोदककल्पितम् ॥

इति आचमनम् ।

त्रिकाग्निकालकानादिसंहारकरणोद्यत ।

स्नानं तीर्थाहृतैस्तोयैर्गृहाण परमेश्वर ॥

इति स्नानीयम् ।

कालाग्निरुद्र सर्वत्र वरदाभयदायक ।

वस्त्रं गृहाण देवेश दिव्यगन्धोपशीभितम् ॥

इति वस्त्रम् ।

पुनराचमनं दत्त्वा दद्याद्दयज्ञोपवीतकम् ।

नीलकण्ठीपवीतञ्च मया दत्तं गृहाण भोः ॥

इति यज्ञोपवीतम् ।

सर्वेश्वर जगद्गन्ध दिव्यासनसमास्थित ।

गन्धं गृहाण देवेश दिव्यगन्धसमर्चितम् ॥

इति गन्धम् ।

सदाशिव शिवानन्द कारणेश गणेश्वर ।

पुष्पाणि विल्वपत्राणि विचित्राणि गृहाण भोः ॥

इति पुष्पम् ।

महादेव गृह्णानीश जगदीश निरञ्जन ।

धूपं गृहाण देवेश सान्धं गुग्गुलधूपितम् ॥

इति धूपम् ।

हिरण्यवाही सेनानामीशनाशापते शिव ।

दीपं गृहाण देवेश कपिलान्यत्रिवर्त्तिकम् ॥

इति दीपम् ।

श्रवणानामपि सर्वेषाम्यते दीनार्त्तिनाशन ।

पद्मसैय समायुक्तं गृहाणान्नं निवेदितम् ॥

इति नैवेद्यम् ।

राजाधिराज सर्वेश निराकार निरास्पद ।
फलं गृहाण सहिव्यं नारिकेलादिकं परम् ॥

इति फलानि ।

शाश्वत प्रमथाधीय मदनान्तक धूर्जटे ।
गृहाण पूगताम्बूलदलचूर्णं सुखादिरम् ॥

इति ताम्बूलम् ।

हिरण्यगर्भं लोकेश हेम बीजं विभावसोः ।
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति दक्षिणाम् ।

हर विश्वाखिलाधार निराधार निराश्रय ।
पुष्पाञ्जलिभिमं यन्मो गृहाण वरदो भव ॥

इति पुष्पाञ्जलिम् ।

यानि कानि च पापानि ब्रह्मइत्यादिकानि च ।
गृहाणेश मया दत्ता नाशयन्तु प्रदक्षिणाः ॥

इति प्रदक्षिणम् ।

गृहानीनाथ मे सर्वानपराधाननेकशः ।
क्षमस्वेति प्रणामं तेः गृहाणाष्टाङ्गसंयुतम् ॥

इति नमस्कारम् ।

ईशान सर्वविद्यानामोद्धार भुवनेश्वर ।
मन्दिरं गच्छ देवेश पुनरायाहि शङ्कर ॥

इति विसर्जनम् ।

तद्गामादाद्यतं सिद्धं क्लेशे सम्यङ्निवेशयेत् ।

अष्टष्टविपद्ये वापि स्थापयेद्भक्तिमान् सुधीः ॥
 श्रौतस्मार्त्तसदाचारैर्ब्राह्मणैर्वेदमन्त्रतः ।
 पञ्चाचरेण सम्पूजा कर्त्तव्या नियतात्मभिः ॥
 सृदानयनसात्वीककरणं लिङ्गयोजनम् ।
 प्रतिष्ठाह्वानस्त्रपनं पूजनञ्च विसर्जनम् ॥
 भवः सर्वो महारुद्रस्तथा पशुपतिश्च यः ।
 उग्रस्त्रयक्षो महाभीमस्तयेशानोऽष्टभिः क्रमात् ॥
 हरोर्महेश्वर शम्भुः शूलपाणिः पिनाकधृक् ।
 शिवः पशुपतिश्चैव महादेवविसर्जनम् ॥

इति शिवपूजा ।

ऋषे सर्वप्रयत्नेन पार्थिवं लिङ्गमुत्तमम् ।
 कर्त्तव्यं हि नृभिर्नित्यं काममुद्दिश्य यत्नतः ॥
 तस्मिन् पार्थिवं स्नत्वा भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।
 न करोति यदि ज्ञात्वा न कार्यं तस्य सिध्यति ॥
 दैशिकात्सकल ज्ञात्वा कुर्यात्सिद्धं फलप्रदम् ।
 विद्यार्थी लिङ्गसाहस्रं धनार्थी च तदर्द्धकम् ॥
 पुत्रार्थी सार्द्धसाहस्रं कन्यार्थी तु शतत्रयम् ॥
 बन्ध्या लिङ्गायुतं कुर्यात्स्वरया गर्भिणी भवेत् ॥
 राज्यार्थी शतसाहस्रं कान्तार्थी शतपञ्चकम् ।
 मोक्षार्थी कोटिगुणितं भूकामश्च सहस्रकम् ॥
 रूपार्थी तु त्रिसाहस्रं तीर्थार्थी द्विसहस्रकम् ।

सहस्रकर्म सहस्रं* स्याच्छास्त्रार्थी शतमष्टकम् ॥
 मारणार्थी सप्तशतं मोहनार्थी शताष्टकम् ।
 उच्चाटनपरखैव सहस्रन्तु यथोक्ततः ॥
 स्तम्भने तु सहस्रेण जारणे तु तदर्द्धकम् ।
 निगडान्मुक्त्तिकामस्य सहस्रं सार्द्धमौरितम् ॥
 महाराजभये पञ्चशतं चीरादिसङ्घटे ।
 शतद्वयञ्च डाकिन्या भये पञ्चशतं परम् ॥
 दरिद्रः पञ्चसाहस्रमयुतं सर्व्वकामदम् ।
 एकं पापहरं प्रोक्तं द्विलिङ्गचार्थसिद्धिदम् ॥
 त्रिलिङ्गं सर्व्वकामाणां कारणं परमाद्भुतम् ।
 उत्तरोत्तरमेवं स्यात्पूर्व्वोक्तगणनाविधिः ॥
 कृत्वा यथोक्तविधिना पापं नश्यति तत्क्षणात् ।
 लिङ्गानामयुतं कृत्वा महाराजमय हरेत् ॥
 सहस्रमेकं लिङ्गानां चीरादीनां भयं हरेत् ।
 सहस्राणि तथा पञ्च पुत्रकामेण कारयेत् ॥
 कृत्वा नित्यं विधानेन सगुणं पुत्रमाप्नुयात् ।
 लक्षमेकन्तु लिङ्गानां यः करोति नरो भुवि ॥
 शिव एव भवेन्नित्यं नात्र कार्या विचारणा ।
 लिङ्गानामयुतञ्चैव कन्यकासन्ततिं मुने ॥
 एकलिङ्गार्चनान्नित्यमतुला श्रियमाप्नुयात् ।
 अर्च्चात्पार्थिवलिङ्गानां कोटियज्ञफलं लभेत् ॥

वाचै वित्तप्रद लिङ्गं स्फाटिकं सर्वकामदम् ।
नगंदागिरिजं त्रैलोक्यान्यदपि लिङ्गवत् ॥

लिङ्गवत्त्रिङ्गाकारम् ।

ऋद्धस्मगोशक्त्यिण्डताम्रकांस्यमयं तथा ।
कृत्वा लिङ्गं सकृत्पूज्य वसेत्कल्यायुतं दिवि ॥
ब्रह्मा सकाममुद्दिश्य विधानं तच्चकार वै ।
रुद्रं पुत्रं समासाद्य निर्व्यमे सचराचरम् ॥
पुत्रकामो वशिष्ठोऽपि ह्यकरोत्त्रिङ्गपूजनम् ।
शक्तिं पुत्रं समासाद्य निर्व्यथो ज्ञानवानभूत् ॥
तथा पराशरो योगी लिङ्गव्रतमनुत्तमम् ।
चकार ज्ञानलाभार्थं सर्वज्ञः शिववत्सभः ॥
ध्यासोऽपि परया भक्त्या लिङ्गव्रतमिदं परम् ।
चकार सकलं शास्त्रं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
शतर्चनादयः सर्वे बालाद्याः सकला गणाः ।
गोविन्दप्रमुखा देवाः श्रीश्च शच्यादयः पराः ॥
परुश्वत्यादयश्चैव गोतमाद्यास्तपीधनाः ।
दधीचिप्रमुखाः सर्वे चक्रुः प्राप्तमनोरयाः ॥
तस्मान्नारद यत्नेन कथयाश ऋषीन् प्रति ।

नारद उवाच ।

कथमुद्यापनञ्चास्य कुर्यात्पुण्यं महाफलम् ।
कथयस्व महादेव लोकानामुपकारक ॥

इश्वर उवाच ।

दैशिकन्तु समासाद्य पूज्यं प्राप्तमनोरथः ।
 तत्प्रमाणन्तु सौवर्णं यथा शक्त्यायथा पुमान् ॥
 रौप्यं ताम्रं तथापि स्यादष्टम्याञ्च यथोक्ततः ।
 चतुर्दश्यां तथाद्र्यायां सोमे वाद्य प्रपूजयेत् ॥
 उपोष्य प्रथमे चाङ्घ्रि सम्पूज्य परमेश्वरम् ।
 चतुर्दश्या ह्यमा युक्ता अष्टम्या नवमी तथा ॥
 पारणं तत्र कुर्वीत रौद्रयुक्तः पुनर्वसुः ।
 पञ्चैकादश च द्वाभ्यामधिका विंशतिः परा ॥
 चत्वारिंशच्चतुर्भिश्च० ब्राह्मणान् वरयेद्गती ।
 गीतवादित्रनिर्घोषैर्जागरैर्विविधैरपि ॥
 स्तोत्रैश्च वैदिकैः सूक्तैः संस्तूयात्परमेश्वरम् ।
 आचार्यं प्रथमं पूज्य ब्राह्मणञ्च ततः परम् ॥
 गणेशमृत्विजादींश्च पूजयेच्च विधानतः ।
 वस्त्रैश्च दक्षिणाभिश्च पूजयेच्छिवतत्परान् ॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण अग्निं हुत्वा स्वगन्तितः ।
 लिङ्गं तत्पूजया युक्तं गीतवाद्यसमन्वितम् ॥
 महाहृदे प्रनिक्षिप्य नमस्कुर्यात् पुनः पुनः ।
 सोद्यापनं व्रतं कृत्वा प्राप्नुयात् परमं फलम् ॥
 ततः शैवपदं प्राप्य तत्रैव रमते ध्रुवम् ।

इति श्रीबृहद्भिद्रवागिठे अगस्तिधर्मं त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

अथ प्रकारान्तरेणापि अस्य प्रयोगो यथा तत्रैव ।
 भार्गशीर्षे कार्तिके च भावे वैशाखसत्रके ।
 श्रावणे बहुले पक्षे गृह्णीयाद्भुतमुत्तमम् ॥
 नारी वा पुरुषो वापि कृत्वा व्रतमिदं शुभम् ।
 ईप्सितान्फलमते कामाञ्छिवस्य वचनं यथा ॥
 रागादिरहितं शान्तो हविष्यान्नस्य सेवकः ।
 नक्षत्रादिशुभे काले व्रतमेतत्समाचरेत् ॥

इति यथोक्तकाले आरम्भं कृत्वा कामानुषारेण सङ्कल्प्य हराय
 नम इति तोलकमिता तोलकद्वयमिता वा मृत्तिकामाहृत्य
 महेश्वराय नम इति लिङ्गं सङ्कल्प्य च महादेवं ध्यायेत् ।
 तन्मन्त्रो यथा ।

ध्यायेद्विल्वं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतर्षं
 रत्नाकलोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तप्रसन्नम् ।
 पद्मासीनसमन्तात्सुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिवसानं
 विश्वाद्यविश्ववीजः निखिलभयहरपञ्चवक्त्रचिनेत्रम् ॥

अनेन मन्त्रेण आज्ञानि लिङ्गे च ध्यानकार्यम् ।

शूलपाणये नमः ॐ आ ह्रीं क्रौं य र ल व शं प स ह शूल
 पाणे प्राणा इह प्राणा । ॐ आ ह्रीं क्रौं य र ल व शं प स ह
 शूलपाणे सब्देन्द्रियाणि इह सब्देन्द्रियाणि । ॐ आ ह्रीं क्रौं
 य र ल वं शं प स ह शूलपाणेर्वाङ्मनसस्तु श्रोत्रघ्राणप्राणा इहा-
 गत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहेति मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य पिनाकपाणे

अत्रामच्छ यावत् पूजा करोमि तावदत्र अधिष्ठानं कुरु इति स्थापयेत् ।

ततो मृत्युञ्जयेन पशुपतये नम इति नाममन्त्रेण च आवाहनादि-स्नान-वस्त्रालङ्काराचमन-चन्दनाक्षत-पुष्पविल्वपत्रधूपदीप-नैवेद्याचमन-करीवर्तन-फल-ताम्बूल दक्षिणा नीराजनानि कृत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ईशान्यादिक्रमेण अष्टमूर्त्तिं, पूजयेत् ।

तत्र मन्त्रा यथा । ॐ शर्वाय पृथिवीमूर्त्तये॥ नम इति ईशान्याम् । भवाय सलिलमूर्त्तये† नम इति प्राच्याम् । रुद्राय तेजोमूर्त्तये नम इत्याग्नेय्याम् । उग्राय वायुमूर्त्तये नम इति दक्षिणस्याम् । भौमाय आकाशमूर्त्तये नम इति नैऋत्याम् । पशुपतये यजमानमूर्त्तये नम इति वारुण्याम् । महादेवाय सोममूर्त्तये नम इति वायव्याम् । ईशानाय सूर्यमूर्त्तये नम इत्युत्तरस्याम् । ॐ नमः शिवायेति च लिङ्गोपरि पुष्पाणि दद्यात् । वस्त्रभावेऽपि भावना कार्या ।

ततो धामे गौर्यै नमः दक्षिणे विष्णवे नमः सपरिवारेभ्यो देवेभ्यो नम इत्युक्ता—

विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वेशामरवल्लभ ।

शरणं भव भूतेषु कर्षणां कुरु शङ्कर ॥

इत्यादिभिः पूर्वोक्तैः मन्त्रैर्नमस्कृत्य सुवीत ।

• चित्तमूर्त्तये इति य-पुस्तके पाठ ।

† जलमूर्त्तये इति य पुस्तके पाठ । एतावेष अक्षरैश्चतु प्रथमिती ।

‡ २१२ पृष्ठे घत्रे ।

तन्मन्त्रा यथा ।

ॐ नम ओङ्काररूपाय नमोऽक्षयवपुर्धृते ।

नमो नादात्मने तुभ्यं नमो बिन्दुकलात्मने ॥

अलिङ्गलिङ्गरूपाय रूपातीताय ते नमः ।

त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पितर ॥

त्वं भ्राता त्वं सुहृन्निचं त्वं प्रियः प्रियरूपधृक् ।

त्वं गुरुस्त्वं गतिः साक्षी त्वं पितर त्वं पितामहः ॥

नमस्ते भगवन् रुद्र भास्करामिततेजसे ।

नमो भवाय देवाय उमया सहिताय च ॥

शर्ब्बाय चित्तिरूपाय सदा सुरभिणे नमः ।

ईशान वायवे तुभ्यं संस्पर्शाय च ते नमः ॥

पशूनां पतये चैव पावकामिततेजसे ।

भीमाय व्योमरूपाय शब्दमन्त्राय ते नमः ॥

महादेवाय सोमाय असृताय नमोऽस्तु ते ।

उग्राय यजमानाय नमस्ते कर्मयोगिने ॥

पार्थिवस्य च लिङ्गस्य यन्मया पूजनं कृतम् ॥

तेन श्रीभगवान् रुद्रो वाञ्छितार्थं प्रयच्छतु ॥

इति सुत्वा तु तन्निङ्गं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।

हरो महेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् ॥

शिवः पशुपतिश्चैव चमस्वेति विसर्जनम् ।

सहस्राशीति पठेत् । अथतौ तु पूजासाधनम् ।

इति पार्थिवलिङ्गपूजाप्रयोगः ।

अथ सर्पसंस्कारविधानम् ।

यथा शौनकीये ।

अथ वक्ष्यामि सर्पस्य संस्कारविधिसुत्तमम् ।

सिनीवाल्यां पौर्णमास्यां पञ्चम्यां कारयेत्ततः ॥

अश्लेषाशुक्लशुक्लायामन्यस्यां वापि कारयेत् ।

कृतसर्पवधो विप्रः पूर्वजन्मनि वेह वा ॥

अनेकदुःखजालानि प्राप्नोति सततं नरः ।

सन्ततिप्रतिबन्धश्च जाता सा च विनश्यति ॥

तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ।

स्रात्वागत्य ततो ब्रह्मन् दण्डं दद्याद्विजातये ॥

वधं प्रस्थापयेत्पापी चरेत्कच्छांश्चतुर्दश ।

वधेहजन्मनिकृते लीहदण्डं द्विजातये ॥

दद्यात्पापविशुद्धार्थं श्रीत्रियाय कुटुम्बिने ।

वधेहजन्मनिकृते इत्यत्र इह जन्मनि वधः कृतो येन इति विग्रहः

आहिताग्न्यादिवात् परनिपातः अलुक् च । यद्वा इहशब्दस्य

प्रकारलोपश्चान्दस इति द्रष्टव्यम् ।

विप्राय दण्डमूल्यं वा ह्यभावे सति दापयेत् ।

साक्षाद्वधे कश्चैकर्तुरितदेव प्रदापयेत् ॥

निष्कत्रयं द्विनिष्कं वा निष्कमेकं कनीयसम् ।

अनुमत्यादिकर्तृणां निष्कमर्बं तदर्धकम् ॥

वित्तशाल्यं न कुर्वीत दद्याद्वित्तानुसारतः ।

अनुज्ञाञ्च गुरोर्लब्धा संस्क्रुत्यात्तदनन्तरम् ॥
 प्रियद्गुर्वीहिगोधूमतिलपिष्टेन वा यवैः ।
 कृत्वा सर्पाकृतिं तेन नवशूर्पे निधाय ताम्* ॥
 अनेन वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण प्रार्थयेदहिम् ।
 एहि पूर्वमृतः सर्प अस्मिन् पिष्टे समाविश ॥
 संस्कारार्थमहं भक्त्या प्रार्थयामि समाहितः ।
 वस्त्रोपवीतगन्धाद्यैरक्षतैः कुसुमादिकैः ॥
 कर्त्ता पुण्याञ्जलिं दत्त्वा प्रणिपत्य हरिदहिः ।
 प्रक्षालिताद्द्विपाणिसु आचम्योपविशेदभुवि ॥
 कुर्यात्संस्कारसङ्कल्पं प्राणायामपुरःसरम् ।
 यज्ञोपवीतिना भाव्यं† सर्पसंस्कारकर्मसु ॥
 लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य समिदाधानमाचरेत् ।
 अग्नेराग्नेयदिग्भागे भूमिं सम्प्रोक्ष्य वारिभिः ॥
 चितिं कृत्वाथ संस्तीर्य कुशैराग्नेयकायकैः ।
 पर्युष्णाग्निम्परिस्तीर्य परिपिच्य समर्चयेत् ॥
 कृत्वेधाधानपर्यन्तं पट्पात्रासादनादिकम् ।
 आघारचक्षुपी हुत्वा सर्पिषा च यथाविधि ॥
 सर्पं गृहीत्वा यत्रेण चितिमासीपयेत् सुधीः ।
 अथः सृष्ट्वा सृष्टेच्छीत्रं गत्वा चाग्निं समीपतः ॥
 सुवेण जुहुयादाज्यमग्नौ व्याहृतिभिस्त्रिभिः ।

* निधाय तामित्यत्र निधापयेदिति ख पुस्तके पाठः ।

† भाव्यमित्यत्र कर्त्तव्यमिति ग-पुस्तके पाठः ।

त्रिभिरित्यार्षं तिसृभिरित्येव युक्तं व्याहृतिविशेषणत्वात् ।

सर्पास्थे जुहुयादाज्यं व्याहृत्या च समस्तया* ।

आज्यशेषं सुवेणैव सर्पदेहे निपेचयेत् ॥

सुवं तत्र निधायथ यज्ञपात्राणि वर्हिषम् ।

त्रिभिः प्रदक्षिणङ्गत्वा प्रणिपत्य समापयेत् ॥

चमसस्यैर्जलेः सर्पं व्याहृत्याभ्युक्ष्य पाणिना ।

अग्ने रक्षाण इत्यृचा† सर्पायाग्निम्प्रदापयेत् ॥

उपतिष्ठेद्दक्षमानं नमोऽस्तु सर्प इत्यतः ।

ते च मन्त्रा वाजसनेयके अग्निचयनकार्ष्णे अभिहितः ।

तत्पाठस्तु ।

नमोऽस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ।

ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥

या इपवो यातुधानानां ये वा वनस्पतीरनु ।

ये वावटेषु शेरते तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥

ये वामी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।

येषामस्तु सदस्कृतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥

एतान् मन्त्रानुच्चार्य वक्ष्यमाणान् पठेत् ।

ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि कृतः सर्पवधो मया ।

* भूर्भुव इव एव रूपया ।

† अग्ने रक्षाणी अहस. प्रतिपद्य देव रोपतः ।

तपिष्ठेद्दक्षी दक्ष ॥ (अम. ११५. ११५५५।)

पूर्वजन्मनि वा० सर्पं तत्तश्चै चमयस्व मे ॥
 प्रजां देहि पशुन्देहि चारोग्यं सर्वदासु मे ।
 जन्मजन्मनि नैवेयं बुद्धिरसु सदा मम ॥
 इति सम्प्रार्थं नागेन्द्रं स्रात्वागत्य ततः पुनः ।
 क्षीराब्धेन ततयाग्निश्रोत्रं व्याघ्रतिभिस्त्रिभिः ॥

ॐ भूः प्रोचामि ॐ भुवः प्रोचामि ॐ स्वः प्रोचामि इति च
 प्रयोगः ।

इति सर्पं जलेनाग्निमभिपिच्य ततः परम् ।
 नास्यसञ्चयनं कुर्यात् स्रात्वाचम्य गृहं व्रजेत् ॥

नास्यसञ्चयनं कुर्यादिति अस्यिचयनमात्रनिषेधादन्यप्रेत-
 क्रियापि अत्र भवतीति केचित् । यावदचनं वाचनिकमिति
 न्यायान्न भवतीति सम्प्रदायविदः ।

ब्रह्मचर्यादिकं कार्यं त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ।
 चतुर्थेऽहनि सम्प्राप्ते सचेलं स्नानमाचरेत् ॥
 घृतपायसमक्षैश्च बिभानष्टौ तु भोजयेत् ।
 कर्त्ता नामपदैर्विभानर्चयेद्दक्ष्यमाणकैः ॥
 सर्पेऽनन्तस्तथा शेषः कपिलो नाग एव च ।
 कालीयः मङ्गपालश्च भूधरश्च प्रकीर्तितः ॥
 पादप्रक्षालनं कुर्यादेभिर्नामपदै पृथक् ।
 गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपदीपाद्यैरर्चयेद्दिजान् ॥
 एवङ्गते विधानेऽस्मिन् सर्पसंस्कारकर्मणि ।

सर्पहिंग्साकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संग्रहः ॥
 कुष्ठादिव्याधियुक्तानां सर्वथा भेषजन्विदम् ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं प्राप्य कामानवाप्नुयात् ॥
 अपुत्रो लभते पुत्रानधनो धनमाप्नुयात् ॥
 रोग्यारोग्यमवाप्नोति शौनकस्य वचो यथा ॥
 इति शौनकीये सर्पसंस्कारमूलवाक्यानि ।

अथास्य प्रयोगः प्रस्तूयते ।

अथातीऽनन्तादिनाग्ने सर्पसंस्कारविधिं व्याख्यास्यामः ।
 दक्षिणोत्तरायणयोरमावस्यायां पौर्णमास्यां वा पञ्चम्यां वा
 अश्लेषानक्षत्रान्वितायामन्यस्यां वा त्रिंशो सर्पसंस्कारः कार्यः ।
 इत्यादिबीधायनमूत्रोक्तविशेषधर्मविशिष्टः स कथ्यते साक्षाद्वाणा-
 मन्यतः पूरणं कर्त्तव्यमिति वचनात् । स यथा इह जन्मनि
 जन्मान्तरे वा कृतसर्पवधो विप्रः पौर्णमास्याममावस्यायां वा
 पञ्चम्यां वा अश्लेषानक्षत्रे वा दक्षिणायने उत्तरायणे वा सर्पवध-
 संस्कारं कुर्यात् । जन्मान्तरे सर्पवधज्ञानन्तु कुठरोगापुत्रत्वा-
 धनत्वादिना त्रिंशेन भवति ।

तत्र प्रायश्चित्तं यथा चतुर्दशकृच्छ्रात्मकद्रव्यक्रियार्यादिप्रत्या-
 म्नायेन ।

“एकभक्तेन नत्नेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ।

यथाकथञ्चिद्भिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ॥”

इति याज्ञवल्क्योक्तमुख्यपक्षेण वा पूर्वोत्तराङ्गसहितं प्रायश्चित्तं
कार्यं मुहूर्त्तदिनात्माक् ।

तत्रायं विशेषः । तत्पूर्व्वेद्युः कृतसर्पवधो यजमानः परिषद-
मुपवेश्य तीर्थे नद्यादौ वा सचेलं स्नात्वा वहिरागत्य समस्तसम्प-
दित्यादिश्लोकान् पठन् परिषदः* प्रदक्षिणीकृत्य तत्पुरतो ब्रह्म-
दण्डं निधाय किं ते कार्यमिति परिषदा† पृष्टो मया इह
जन्मनि जन्मान्तरे वा सर्पवधः कृतस्तस्य मे प्रायश्चित्तं भवन्त-
उपदिशन्त्विति ताम्‡ प्रति ब्रूयात् ।

अथ परिषदा परस्परानुमत्या तस्य शक्तिं विमृश्य मुख्य-
पक्षेण प्रत्याम्नायेन वा चतुर्दशकृच्छ्राक्षरणपूर्व्वकं सर्पसंस्कारे कृते
कृतार्थो भविष्यतीति वक्तव्यम् ।

अथ एवमात्रतो ब्राह्मणान् सम्पूज्य विमृज्य वपनहृत्वा दश
स्नानानि विधाय प्रायश्चित्तपूर्व्वानि कृत्वा मुख्यपक्षेण वा
गवादिप्रत्याम्नायेन वा चतुर्दश कृच्छ्राक्षरित्वा श्रोत्रियाय कुटु-
म्बिने महान्तं लौहदण्डं दद्यात् । लौहदण्डाभावे तन्मूर्ख्यं देयम् ।
लौहदण्डदानन्तु साक्षादधकर्त्तुरिव । जन्मान्तरे वधकर्त्तुर्न भवति
साक्षात्त्वाभावात् । अन्यानुमत्या वधकर्त्तृणान्तु विनिष्कदि-
निष्कौकनिष्कार्दनिष्काणां दानं विभवातुसारेण कर्त्तव्यम् । सति
वित्ते शाल्यं न कुर्यात्, कृते च तस्मिन् कर्मसमृद्धिः स्यात् ।

* परिषदमित्यत्र ब्राह्मणान् इति ख पुस्तके पाठः ।

† परिषदा इत्यत्र तैरिति ख पुस्तके पाठः ।

‡ तामित्यत्र तामिति ख-पुस्तके पाठः ।

एवं पूर्वमङ्गं विधाय तद्दिने कृतनित्यक्रियः सम्भृतसम्भारो-
यजमान आचार्यं वृणुयात् । तद्वकारो यथा । अस्मिन्
सर्पवधसंस्कारकर्मणि आचार्यत्वेन भवन्तमह वृषे इति प्रयोगेण
तस्य हस्ते पूगीफल दत्त्वा वस्त्रादिकं दद्यात् । ततोऽस्मिन्
सर्पसंस्कारे मम आज्ञां दत्तेति ब्रूयात् ।

तत ओमनुतिष्ठेति आचार्येण अनुज्ञातः शुचौ देशे गो-
मयेनीपलिप्य आपो हि षा इत्यादिभिर्मन्त्रैः^१ वारिणा सम्प्रोक्ष्य
पञ्चगव्यमन्त्रैः^२ पञ्चगव्येन च सम्प्रोक्ष्य इयं वेदिः परी अन्वः^३
इति वेदिं सृष्ट्वा—

“यदत्र सस्थितं भूत स्थानमायित्य सर्व्वदा ।

स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्व्वं यत्रस्य तत्र गच्छतु ॥

अपक्लामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्व्वतो दिग्म् ।

सर्व्वेषामविरोधेन सर्पसंस्कारमारभे ॥

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः^४ ।

ये भूता विघ्नकर्त्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥”

इति मन्त्रैर्गौरिसर्पपान् सर्व्वतो विकीरेत् ।

१ ५८ पृष्ठे प्रदर्शिते ।

२ पञ्चगव्यमन्त्रा यथा—तायत्रा नीसूत्रेण, एतद्दारासिति नीसूत्रेण, आप्यापछेति पीरेण,
दधिक्राव इति दध्रा, घृतं मिमिसे इति घृतेन । एते मन्त्रा १४६ पृष्ठे प्रदर्शिताः ।

३ इयं वेदि परी अन्व इति मन्त्रेण चयं पञ्ची भुवमस्य नामि ।

अथए सोमो इषी चत्रस्य रित ब्रह्मार्थं वाच परमं व्योम ॥ (११५. ६१म. यजुः ।)

४ भूमिसंस्थिता इत्यत्र भूमिपाण्डवा इति आङ्गिकवत्से पाठः ।

ततो देवा आयान्तु यातुधाना अपयान्तु विष्णो देवयजनं
रचस्व इति वेदिं संशोध्य प्रस्रद्धयपरिमितेन प्रियङ्गुमीहिगोधूम-
तिलयवानामन्यतमेन पिष्टेन मिश्रितेन वा सर्पाकृतिं कृत्वा मध्ये
कुशानास्तूर्थं नवशूर्पं स्थापयेत् । ससर्पं शूर्पं सूत्रैर्वेष्टयेदिति
केचित् ।

ततोऽनन्ताय काश्यपगोत्राय प्राणप्रतिष्ठा करिष्ये इति
सङ्गलप्य—

ॐ तस्ते पदं न विचिकेतं विद्याद् य उक्त ।

पुनरथेति जीवान् ॥

त्रिष्टद् यद् भूतं नश्य ये ध्यरम्* ।

जीवो गर्भो सृतः स जीवः ॥

इति उच्चैरुक्त्वा पुनर्मनः पुनराशुर्म आगात् । पुनर्नः पितरः ।

एहि पूर्वं सृतः सर्पं अस्मिन् पिष्टे समादिश ।

संस्कारार्थमर्हं भक्त्या प्रार्थयामि समाहितः ॥

इति वैदिकपौराणमन्त्रैः प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ॐ भुजगेमाय
विश्रहे सर्पराजाय धीमहि । तन्नो नागः प्रचोदयात् इति सर्प-
मायव्या अभिमन्त्र्य असुनीत* इति सूक्तद्वयेन व्याहृत्या चाभि-

* अतिथं वेदेन्यद्वैतका आदौषु सवाहर्षं निवेदिता ।

† असुनीते मनी अस्मासु धारय जीवातवे सपतिता न चासु ।

रारन्धि न सूर्यस्य संद्वमि सुतेन त्व तन्व नदीपस्य । (१०म. ५२पू. ३५श्लु.)

असुनीते पुनरभासु अद्य पुन. प्राथमिक जी वेदि भीमम् ।

भ्योन् पश्येन सूर्यस्यरत्नमसुनीते शकपाग अस्ति । (१०म. ३८पू. ६श्लु.)

मन्त्र श्रीमदनन्तप्रीत्यर्थं सर्पपूजां करिष्ये इति सङ्कल्प्य कलसी-
दकेन सर्पगायत्र्या अनन्ताय नमः आवाहनं समर्पयामि इत्या-
वाह्य आसनं पाद्यम् अर्घ्यम् आचमनीयं मधुपर्कञ्च प्रयोगेण दत्त्वा
पञ्चामृतेन स्नापयित्वा आपो हि षेति तिसृभिः पुरुषसूक्तेन
च कलसीदकेन स्नापयित्वा आचमनं दत्त्वा वस्त्रद्वयेनावेष्ट्य
यज्ञोपवीतं दत्त्वा गन्धपुष्पधूपदीपपायसशर्कराज्यनैवेदां समर्प्य
आचमनं दत्त्वा सुगन्धिद्रव्येण करोद्वर्तनं दत्त्वा ताम्बूलदक्षिणा-
दाननीराजनानि समर्प्य—

नमोऽसु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ।

ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥

इति पूर्वोक्तमन्त्रत्रयेणः सर्पगायत्र्या च कर्त्ता पुष्याञ्जलिं
दद्यात् ।

ततः—

पापोऽहं पापकर्मज्ञं पापात्मा पापसम्भवः ।

वाहि मा क्षमया देव शरणागतवत्सल ॥

इति पूर्वोक्तैर्मन्त्रैः प्रणिपत्य—

अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ।

तानि सर्वानि मे देव क्षमस्व परमेश्वर ॥

इति क्षमापयेत् ।

अथ सगूर्पं नागं नद्यादितीरं प्रत्यानीय प्रक्षालितपाणिपादः
क्षुशासने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालादिकं स्मृत्वा

मम इह, जन्मनि जन्मान्तरे वा ज्ञानतोऽज्ञानतो वा मनोवाक्काय-
कर्मणादिभिर्नागहनननिमित्तदोषनिर्हरणद्वारा शरीरस्वपीडा-
दारिद्र्यामपत्यत्वादिनिवृत्तिपूर्वकम् आयुषत्सुगुणानेकपुत्रपौत्र-
धनाद्यभिवृद्धयर्थं शौनककल्पोक्तप्रकारेण सर्पस्योत्तमलोकप्राप्त्य-
र्थञ्च सर्पसंस्कारकर्मणां कर्ष्ये इति सङ्कल्प्य यज्ञोपवीत्येव
भूसंस्कारपूर्वकं लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य चाधानं कुर्यात् ।

तद्वयथा अन्वापतदान्नेयदेशे भूमिं प्रोक्ष्य चितिं कृत्वा
आग्नेयाग्नौः कुशैः परिस्तीर्य अप उपसृशेत् ।

ततः अग्निदावाहिते अग्नी इत्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यन्त-
मुक्त्वा अग्निं वायुं सूर्यञ्च अग्नी जुहुयात् ।

ततः समस्तया व्याहृत्या सुवपूर्णमान्यं सर्पदेहे निधाय
चितौ नागशरीरं स्थापयेत् ।

ततो हविःशेषेण अग्निं खिष्टकृतमित्यादिना सद्योऽहं यद्ये
इत्यन्तेन च मन्त्रेण भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतये इदं न मनेति
ऋचा च आधानं कुर्यात् ।*

ततः अन्वाहितस्याग्नेः पर्युक्षणाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् ।

ततश्चितिं गाद्यत्या प्रोक्ष्य सर्पं चितिमारोप्य अप उपसृश्य
दक्षिणश्रीं सृष्ट्वा सुवेण आज्यमादाय व्यस्ताभिर्याहुतिभि-
स्तिस्त्र आज्याहुतीर्हुत्वा एकामरज्याहुतिं समस्तारभिर्याहुतिभिः
सर्पास्ये हुत्वा शेषमान्यं सुवेणैव सर्पदेहे निपेचयेत् ।

* आधानस्य प्रकारभेदोऽपि न पुस्तके दृश्यते ।

कैवेत्तु पूर्वरीत्या सर्पद्वयं कृत्वा सम्पूज्य तयोरेकं विधिव-
दाधाय परं सर्वलक्ष्मीके प्रवेशयेदित्याहुः ।

ततोऽध.शयनब्रह्मचर्यैहविद्याशनानि कुर्वन्स्त्रिरात्रमशुचिः
स्यात् । ततश्चतुर्थेऽङ्के सचेत्सं स्नात्वा पुण्याह वाचयित्वा षष्ठौ
शीलगुणसम्पन्नान् ब्राह्मणान्—

“सर्पाऽनन्तस्तथा शेषः कपिलो नाग एव च ।

कालियः शङ्खपालश्च भूधरश्च प्रकीर्तितः* ॥”

इत्यष्टसर्पनामभिरामन्त्रा पादप्रक्षालनगन्धाक्षतधूपदीपाच्छाद-
नाद्यैः सम्यग्भ्यर्च्य चृतपाद्यसादिभिर्मधुरद्रव्यैस्तान् भोजयेत् ।

ततो यथाशक्ति दक्षिणा दत्त्वा क्षमापयित्वा च तान् सर्वान्
विसर्जयेत् । ततः सुहृन्निवादिभिः सहितो भुञ्जीत ।

इति शौनकोक्तसर्पसंस्कारविधानम् ।

अथ बीधायनोक्तसर्पसंस्कारविधानम् ।

अथातोऽनन्तादिनाग्ने सर्पसंस्कारविधिं व्याख्यास्यामः । स
च दक्षिणोत्तरयोर्नरमावस्थायां पौर्णमास्या वा पञ्चम्यां वा
अश्लेषानक्षत्रे वा प्रक्रियते । तत्र कृतसर्पवधो विप्रः पूर्व्वद्युः सचेत्सं
स्नात्वा उपोष्य परेद्युर्वपनादिक कृत्वा शुर्चा देगे गोमयेनोप-
लिप्य प्रस्यद्वयपरिमितेन प्रियङ्गुव्रीहिगोधूमतिनयवानामन्यतम-
पिष्टेन सर्पाकृति कृत्वा नवशूर्पे निधाय अनन्ताय काश्लप-
गोत्राय प्राणप्रतिष्ठा करिष्ये इति सङ्ख्ये ॐ तच्चे पदमिति

* प्रकीर्तित इत्यत्र तपाश्च इति च पुनश्च पाठः ।

† दक्षिणोत्तरापञ्चमीरत्यर्थः ।

पूर्वाङ्ग्या ऋचाः उच्चैः प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा भुजगेशाय विद्महे
सर्पराजाय धीमहि । तन्नो नागः प्रचोदयात् इति अभिमन्त्र
असुनीत इति सूक्तद्वयेन^१ व्याहृत्या च पञ्चगव्येन स्नापयित्वा
आपो हि षेति नवर्चनः^२ प्रोक्ष्य नमोऽसु सर्पेभ्य इति तिसृभिः
ऋग्भिः^३ नागं संस्पृशन् जपित्वा गायत्र्याभिपिच्य गन्धाक्षता-
दिभिरभ्यर्च्य नवसूत्रेण परिवेष्ट्य तत्रैक्याक्षरं भावयेत् ।

अथ वेदविदो ब्राह्मणानाह्वय तत्पुरतो ब्रह्मदण्डं धृत्वा
सङ्कल्पमुच्चार्य मम पूर्वजन्मनि इह जन्मनि वा ज्ञानेन वा
अज्ञानेन वा मनोवाकायकर्माभिर्नागहननजनितदोषनिवर्हण-
द्वारा शरीरपीडादारिद्र्यानपत्यत्वादिदोषनिवृत्तिपूर्वकम्
आयुषत्सुगुणानेकपुत्रपौत्राद्याभिवृद्धयर्थं वीधायनकल्पोक्तप्रकारेण
सर्पसंस्कारकर्माहं करिष्ये इति सङ्कल्प्य अथ मे प्रायश्चित्तमुप-
दिशन्तु भवन्त इति ब्रूयात् ।

तत्रैव श्लोकी भवति ।

वधं प्रख्यापयेत्पापी चरेत्कच्छ्रांसतुर्हग ।

दद्यात्पापविशुद्धयर्थं सौहृदण्डं द्विजातये ॥ इति ।

साक्षादधकर्तुरेतत् ।

• १२० पृष्ठे मूल उक्त्या ।

† १२० पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

‡ १८ पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

§ १२१ पृष्ठे प्रदर्शिताभिः ।

¶ शरीरेभ्यः पारिष्येत् क १५३ पाठ ।

निष्कत्रयं द्विनिष्कं वा निष्कमेकं कनीयसम् ।

अनुमत्यादिकर्तृणां निष्कसर्द्धं तदर्द्धकम् ।

वित्तशाख्यं न कुर्वीत दद्याद्वित्तानुसारतः ॥

इति वचनाद्वाङ्मणेभ्यो वित्तानुसारतो दक्षिणां दत्त्वा कृतप्राय-
श्चित्तोऽसीति भवन्तो ब्रुवन्तु इति त्रिर्वाचयित्वा लौकिकान्नि-
सुपसमाधाय चाधानं कुर्यात् ।

अग्निन्नन्वाहिते अग्नी इत्यादि चक्षुषि आज्येन इत्यन्तमुजा
चितौ अग्निं वायुं सूर्यं नागमुखे समस्तया व्याहृत्या
चतुर्गृहीतेन * आज्येन चितौ नागगरीरे हविःशेषेण स्त्रिष्टकत-
मित्यादिना सद्यो यज्ये भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतये इदं न
ममेत्यन्तेन जुहुयात् ।

ततोऽग्नेरान्येयदिज्ञानि भूशुद्धिं कृत्वा सम्प्रोच्य चितिं कृत्वा
कुंगैरान्येयवायव्याश्रैचितिं परिस्तीर्य्यं स्थापयेत् ।

ततोऽग्नेः परिसमूहनादि चक्षुषन्त इत्वा अष्टोत्तरयन्त-
मष्टाश्विंशतिं वा व्याहृतिभिराज्यं इत्वा नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति
पूर्वोक्ताभिः† स्त्रिष्टभिश्च इत्वा—

सर्पाऽनन्तस्तथा शेषः कालियो नाग एव च ।

कपिलः शङ्खपालश्च भूधरश्च तथाष्टमः ॥

इति चतुर्थन्तैरष्टभिर्नाममन्त्रैश्च इत्वा होमशेषं समाप्य, प्रायं

* चतुर्गृहीतेन इत्यत्र चतुर्गर्भाहितेनेति क इत्येके पाठः ।

† ११९ इष्टे अदशिताभिः ।

गौःरिति चितिं प्रोक्ष्यं क्वद्यादमग्निमितिः१ सर्पगायत्रा च
 (वा) अनन्ताय काश्यपसगोत्राय अयं तेऽग्निरुपतिष्ठतामिति
 सर्पशरीरे अग्निं दत्त्वा सुवेण सुचि चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा
 समन्ताभिर्व्याहृतिभिः सर्पास्ये हुत्वा आज्यशेषं सुवेण सर्पदेहे
 निषिञ्च दन्दशूकेभ्यः स्वाहा इति त्यागं कृत्वा उदकुम्भजलैस्त्रिः
 परिभ्रमन् प्रदक्षिणं कृत्वा चितिसमीपे कुम्भं स्फीटयित्वा अघः
 स्पृष्ट्वा च प्रार्थयेत् । नमोस्तु सर्पेभ्य इति पूर्वोक्ताभिस्त्रिस्तभिः
 सर्पगायत्रा च ।३

ततः ।

ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि कृतः सर्पवधो मया ।

संस्कारं कुर्वतो भक्त्या मम दोषः प्रणश्यतु ॥

इत्युक्त्वा ततो नागशरीरं सुतरां दाहयित्वा तद्भस्म व्याहृतिभिः
 सम्प्रोक्ष्य उदके प्लावयित्वा आचामेत् ।

• चाप गौः पृथिरकमीदसदन्वातर पुटः । पितरश्च प्रयन्सुः ॥ (१५, ८म, यजुः ।)

† क्वद्यादमग्निं प्रक्षिप्योमि दूर यमराज्यं गच्छतु रिप्रवाहः ।

इहेवापनितरी जातवेदा दीवेभ्यो इव्यं बहनु प्रजातन् ॥ (१५, १८म, यजुः ।)

‡ अन्नधीके च ये सर्पा श्रेयनामपुरोगमाः ।

नमोऽस्तु तेभ्य सुश्रीताः प्रसन्नाः सन्तु ते मया ॥

विष्णुधीके च ये सर्पा वासुकिमनुखाक्षया ।

नमोऽस्तु तेभ्य सुश्रीता मसन्नाः सन्तु ते मया ॥

ब्रह्मधीके च ये सर्पाक्षकमनुखाक्षया ।

नमोऽस्तु तेभ्य सुश्रीता मसन्नाः सन्तु ते मया ॥

१ आदिका भावनामन्वाच धम्मसिन्धो नामवलिप्रकरणे मन्वाः ।

एतावदुपवीतिना कार्यम् । अथ प्राचीनावीती वेदिं
निर्माय तत्र तिस्रः शलाका निक्षिप्य अञ्जनाभ्यञ्जनस्नानवस्त्र-
यज्ञोपवीतगन्धाद्यैस्तैः शलाका अभ्यर्च्य दक्षिणाशान् दर्भा-
नाम्नीर्य अनन्ताय काश्यपसगोत्राय एतत्तिलोदकमुपनिष्ठता-
मिति व्रीणुदकाञ्जलीन् दत्त्वा प्रियङ्गुवादिपिष्टनिर्मितास्तीन्
पिण्डान् दत्त्वा पिण्डोपरि तिलोदक दद्यादित्येके ।

ततो यथाशक्ति चतुर्विधप्रायश्चित्तं कुर्यात् । ततः शुद्ध-
स्नानं कृत्वा वस्त्र परिधाय गृहमागत्य अधःशयनब्रह्मचर्य्य-
हविष्याशनादीनि कुर्वन्स्त्रिगतमशुचिः स्यात् ।

ततश्चतुर्थेऽहनि सचेलं स्रात्वा पुण्याहं वाचयित्वा अष्टौ
ब्राह्मणान् अष्टभिः पूर्वोक्तसर्पनामभिरामन्त्र्य गन्धपुष्पधूप-
दीपाच्छादनैरभ्यर्च्य परमात्रैर्नानाविधैर्भक्ष्यैश्च भोजयेत् । ततो
यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् ।

एवं कृते विधानेन सर्पसंस्कारकर्मणि ।

सर्पहिसाकृता पीडा नश्यते नात्र संशयः ॥

कुष्ठव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिमान् भवेत् ।

आयुरारोग्यमैश्वर्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ इति ।

अथ नागः प्रीयतामित्याश्रयो वाचयित्वा बन्धुभिः सह भुञ्जीत ।

एवं कृते नागपीडापरिहारो भविष्यति इत्याह भगवान्
बोधायनः ।

इति बोधायनोक्तसर्पसंस्कारविधानम् ॥७

इति विधानपारिजाते अनपत्यत्वहराणि
विधानानि समाप्तानि ।

अथ गर्भस्त्रावहरविधानम् ।

मदनमहार्णवे वृद्धगीतमीये ।

स्त्रवद्गर्भा भवेत्ता तु बालकं हन्ति या विपैः ।

यज्ञोपवीतं कुर्वति काञ्चनञ्च स्त्रशक्तितः ॥

अत्यन्तवर्णयुक्तेन राजतञ्चोत्तरीयकम् ।

अत्यन्तवर्णयुक्तेन काञ्चनेनेति पूर्व्वेणान्वयः । तथैव समीचीनं
राजतमुत्तरीयञ्च कुर्यात् ।

उभयोरपि प्रमाणमाह ।

पलाङ्गेन तदर्द्धेन तदर्द्धेन वा पुनः ।

अन्विप्रदेशे देयन्तु मौक्तिकं बज्रमेव च ॥

पलाङ्गिलक्षणञ्च परिभाषायामुक्तम्* । यज्ञोपवीतस्य अन्विप्रदेशे
मौक्तिकं देयमुत्तरीयस्य तु बज्रमिति विवेकः ।

प्रचात्य पञ्चमथ्येन गायत्र्या ताम्रभाजने ।

श्रीणप्रमाणं तस्मिन्नु निचिपेहधि मध्यतः ॥

ख-पुलके पूर्व्वमेव विधानं प्रदर्शितम्, ख-ग-पुलकयोस्तु एयोरेव धृतत्वादुभे एव विधाने
अथ सतिवेमित, सति च द्विपुत्रिदन्तोर्ध्वं भेदा चनयोरिति ।

* अ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

आज्यस्योपरि संख्याप्यमुपवीतं सुपूजितम् ।

गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैरपि भक्तितः ॥

पञ्चगव्यस्नाने गायत्र्या मन्त्रत्वेनोपादानादवशिष्टपूजायामपि सैव मन्त्रः ।

एवं प्रक्षानितमुपवीतमुत्तरीयञ्च ताम्रभाजने निक्षिपेत् ।
कथमित्यत आह द्रोणप्रमाणमित्यादि । अथमर्थः । द्रोण-
प्रमाणं दधि तस्मिंस्ताम्रभाजने मध्ये निक्षिप्य दध्न उपरि
तत्परिमाणं यथान्नाभोपपन्नप्रमाणं वा आज्यं स्थापयेत् ।
तत्राज्ये उपवीतमुत्तरीयञ्च स्थापयेत् । तदुपवीतं गन्धपुष्पा-
दिभिः सुपूजितं कुर्यात् । साहचर्यादुत्तरीयमपि तद्यैव पूज-
नीयमित्यायातम् ।

पूजनानन्तरं कृत्यमाह ।

ततो ब्राह्मणमाह्वय होमन्तवैव कारयेत् ।

तिलैराज्येन मधुना मिश्रैरष्टोत्तरं शतम् ॥

होममन्त्रा व्याहृतयो गायत्री वा भवेदिह ।

तस्मै हुतवत देयं वस्त्राद्यैः पूजिताय तु ॥

मन्त्रेनानेन विधिवन्नामुखायोपवीतकम् ।

मन्त्रो यथा ।

उपवीतं परमिदं ब्रह्मणा विधृतं पुरा ।

भवनोकास्य दानेन गर्भं सन्धारयाम्यहम् ॥ इति ।

भवनोक्तेति । भवे संसारे दिजकर्मनिष्पादकत्वेन यतस्तारक-
मुपवीतमतो नोका । यदा भव उत्पत्तिस्तस्यामनपत्याना-

मपत्योत्पत्तिदायकत्वेन नरकार्णवोत्तारकत्वान्नौरिव नीकेत्यर्थः ।
शेषं स्पष्टम् ।

धनान्यपि ब्राह्मणेभ्यस्तस्मिन् काले प्रदापयेत् ।

अनुव्रज्य तथाचार्यं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥

गर्भस्त्रावकराहोषादेव कृत्वा विमुच्यते ।

आचार्योऽत्र दानपात्रम् । अस्मिन् कर्मणि स्त्रिया एव अधि-
कारः ।

इति गर्भस्त्रावहरविधानम् ।

अथ प्रस्रवद्योनिशोणितहरविधानम् ।

तत्रैव महार्णवे ।

मासोपवासिनी नारी रेतः प्रस्रावयेद्यदि ।

पतिसम्पर्कदोषेण जायते सान्यजन्मनि ॥

स्त्रवद्रता सदा योनी तन्निष्कृतिरिहोच्यते ।

मासोपवासं कुर्वीत तथा मासं पयोव्रतम् ॥

मासोपवासविधानं हेमाद्रौ मदनमहार्णवे च कच्छप्रकरणे*
द्रष्टव्यम् । पयोव्रतमेवात्र लिख्यते । यथा ।

कच्छातिकच्छप्रयसा दिवसानेकविंशतिम् ।

इति याज्ञवल्क्योक्तप्रकारेण मासमात्रमेकप्रासमात्रपरिमित†

* कच्छप्रकरणे इत्यत्र प्रतयाच्छे इति ख पुस्तके पाठः ।

† परिमितेव्यप परिपूर्णेति ख-पुस्तके पाठः ।

पयसा वर्त्तनं पयोव्रतमिति कथ्यते । यस्मिन् व्रते येन वर्त्तनं
क्रियते तद्व्रतं तेन नाम्ना व्यपदिशते । अतएव मार्कण्डेयः ।

पत्रैर्मतः पत्रकच्छः पुष्पैस्तृणकच्छो उच्यते ।

मूलकच्छस्ततो मूलैस्तोयकच्छो जलेन तु ॥ इति ।

इति प्रसवद्वयोनिशोणितहरविधानम् ।

वन्दे गोविन्दमानन्दज्ञानदेहं पतिं त्रियः ।

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तजगत्कर्तारमीश्वरम् ॥

अथ गर्भधारण-तद्रक्षणविधानानि ।

तत्र गर्भधारणविधानं प्रयोगपारिजाते शौनकः ।

पोङ्गशस्रुतसंज्ञेषु दिनेष्वायं चतुर्दिनम् ।

आर्त्तवागीचसंयुक्तं वर्ज्जयित्वा परेषु तु ॥

दिनेषु हादगस्त्रितदन्यस्मिन् पतिभार्ययोः ।

उभयोरपि जन्मर्त्तानुगुणे तारके भुवम् ॥

स्नापयित्वाथ गन्धादीर्भूपयित्वा च शोभने ।

सुहृत्तं त्वश्वगन्धाया मूलं सम्पीड्य तत्पुनः ॥

कृत्वा नवाम्बरगतं परिगृह्याग्रपाणिना ।

उदीर्घातः पतिवतीत्याद्याः*सृचमुदीर्घं तु ॥

* उदीर्घातः पतिवती धेयाः विश्वायसु तमसा नीर्मिदीके ।

अन्यामिच्छ पिदषद व्यक्तां च ते भागो जनुषा तस्य विधिः (१०न. ५१६. ११सू. १)

जायाया दक्षिणे नाधारन्ध्रे सिञ्चेत्तु तद्रसम् ।

उदरस्थे रमे तस्मिन्नाचान्तसलिलां सतीम् ॥

उपगच्छेद्दधूमैवं विधिनोपगमे कृते ।

गर्भः स्थिरः स्यादित्येवं गर्भलम्बनमूचिरे ॥ इति ।

ऋग्विधाने तु ।

विष्णुर्नैजं* जपेत्सूक्तं योनिं सृष्ट्वा त्रिभिर्ब्रती ।

गर्भाधानन्ततः कुर्यात्सुपुत्रो वै प्रजायते ॥

त्रिभिरङ्गुलैरित्वर्धः । एतदकरणे प्रायश्चित्तसूक्तम् ।

गर्भाधानस्याकरणात्तस्यां जातसु दुष्यति ।

अङ्गुला गां द्विजे दत्त्वा कुर्यात्सुंभवनं ततः ॥

इति गर्भधारणविधानम् ।

अथ गर्भिणीधर्माः ।

यथाह पाद्मे कश्यपः ।

नावस्करूपविशेषेषुपल्लोलूखलादिषु ।

जलञ्च नावगाहितं शून्यागारञ्च वर्जयेत् ॥

दक्षीकं नाधितिष्ठेत न चोद्विस्वमना भवेत् ।

धिल्लिखेन्न नखैर्भूमिं नाङ्गारेण न भस्मना ॥

* विष्णुर्नैजमित्यादि १०८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

+ वेजमेष इत्यादि १९ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

न शयीतोत्तरगिरा न चैवाधःशिराः क्वचित् ।
 न तुपाद्धारमस्त्रास्थिकपालेषु समाविशेत् ॥
 वर्ज्येष्कलङ्घं लोकैर्गात्रभङ्गन्तथैव च ।
 न मुक्तकेशी तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कदाचन ॥
 नामङ्गलं वदेहाक्यं न च हास्याधिका भवेत् ।
 न वस्त्रहीना नोद्धिग्ना न चार्द्रचरणा सती ॥
 कुर्याच्छशुरयोर्नित्यं पूजां मङ्गलतत्परा ।
 तिष्ठेत्प्रसन्नवदना भर्तुः प्रियहिते रता ॥
 सन्ध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या हि प्रयत्नतः ।
 न स्नातव्यं न मन्तव्यं वृद्धमूलेषु सर्वदा ॥
 सर्वोपधिभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ।
 कृतरचा सुभूपा च वासुपूजनतत्परा ॥
 दरनशीला दृतीयायां पार्व्वत्यां भक्तिमाचरेत् ।
 गर्भिणी कुञ्जराश्वादिशैलहर्म्यादिरोहणम् ॥
 व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ।
 शोकश्च रक्तमोक्षश्च साध्वसे कुक्कुटासनम् ॥
 खड्गाच्छायां दिवास्वापं रात्रौ जागरणं त्यजेत् ।
 पतिव्रता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥
 अतिचारन्तु नाग्नीयादत्यस्त्रमतिभोजनम् ।
 लघ्नाहारश्चातितरां गुर्वाहारं परित्यजेत् ॥
 गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेधणात् ।
 प्रशस्तमन्त्रलिखनाच्छस्तमात्यानुलेपनात् ॥

विशुद्धगेहवसनादानैरखादिपूजनैः ।

हरिद्रा कुङ्कुमञ्चैव सिन्दूरं कज्जलन्तथा ॥

केशसंस्कारः*ताम्बूलं माङ्गल्याभरणं शुभम् ।

भर्तुरायुथमिच्छन्ती वर्जयेद्गर्भिणी न हि ॥

अन्यत्रापि ।

अङ्गारभस्मास्थिकपालचुली-

शूर्पादिकेपूपविश्रेष्ठ नारी ।

नो मार्जनीगोमयपिण्डकादौ

कुर्यान्न वारिष्यवगाहनं सा ॥

अङ्गारभूत्या न नखैर्लिखेत् क्ष्मा

कलिं वपुर्भङ्गमथो न कुर्यात् ।

नो मुक्तकेशी विवशाद्यवा स्यात्

भुङ्क्ते न सन्ध्यावसरे न श्रेते ॥

यस्य तस्या भवेत्पुत्रः स्थिरायुर्द्वसम्मतः ।

अन्यथा गर्भपतनं सा चाप्नोति न संशयः ॥ इति ।

गर्भिण्या यात्राप्राप्तौ विशेषमाह दृष्टस्मृतिः ।

चतुर्थे मासि पठे वाप्यष्टमे गर्भिणी यदा ।

यात्रा नित्यं विवर्ज्या स्यादापाङ्गे तु विशेषतः ॥ इति ।

* वैश्वदेव्याः रीत्यं च शूर्पासकञ्च इति निचं वसिष्ठो पाठः ।

अथ गर्भिणीपतिधर्मः ।

यथाह याज्ञवल्करः ।

दोहदस्त्राप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरुष्यं निधनं वापि तस्मात्कार्यं स्त्रियाः प्रियम् ॥
 गर्भिणीवाञ्छितं द्रव्यं तस्यै दद्यादुद्यथोचितम् ।
 सूते चिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमर्हति ॥

तथा ।

वपनं सैद्युनं तीर्थं वर्जयेद्गर्भिणीपतिः ।
 आहञ्च सप्तमान्नासात्पूर्वञ्चैवाप्यवेदवित् ॥

आहं आहभोजनमित्यर्थः ।

सिन्धुस्नानं द्रुमच्छेदं वपनं प्रेतवाहनम् ।
 विदेशगमनञ्चैव न कुर्याद्गर्भिणीपतिः ॥

सुहृत्तदीपिकायाम् ।

घोरं श्वानुगमनं नखहस्तनञ्च
 गुहञ्च वासुकरणन्वतिदूरपातम् ।
 उद्वाहमम्बुधिजलस्य रूपीपयोग-
 मायुःक्षयो भवति गर्भिणिकापतीनाम् ॥

अन्यथापि ।

प्रव्यक्तगर्भापतिरब्धियानं
 सृतस्य वाहं चुरकर्मं सद्गम् ।
 तस्या नु यत्नेन गयादितीर्थं ,
 यागादिकं वास्तुविधिं न कुर्यात् ॥
 प्रव्यक्तगर्भा वनिता भवेन्मासत्रयात्परम् ।
 इति गर्भिणीपतिधर्माः ।

अथ स्तिकागृहनिर्माणविधानम् ॥

तत्रैव स्मृतिभास्करे गर्गः ।

वारेऽनुकूले राशौ तु दिने दोषादिवर्जिते ।

स्नानुकूलदिशि प्रोक्तं स्तिकाभवनं बुधैः ॥

रत्नकोपेऽपि ।

आसन्नप्रसवे मासि कुर्याच्चैव विशेषतः ।

तद्व्यसवकाले स्यादिति शास्त्रेषु निश्चयः ॥

तत्स्थानमाह ज्योतिर्वशिष्ठः ।

ऐन्द्रे तु विक्रमस्थानमाग्नेय्यां पचनालयः ।

वारुण्यां भोजनगृहं नैर्ऋत्यां स्तिकागृहम् ॥

याम्यायां शयनस्थानं वायव्यां पशुमन्दिरम् ।

कौवेर्यान्तु धनस्थानमैशान्यां देवतालयः ॥ इति ।

तद्गृहप्रवेशमपि स एवाह ।

अथातः सम्भवत्यामि स्तिकागारवेशनम् ।

मासे तु नवमे प्राप्ते पूर्वपक्षे शुभे दिने ।
प्रसूतिसम्भवे काले सद्य एव प्रवेशयेत् ॥

तत्र नक्षत्रादीन्वाह गर्गः ।

रोहिण्यैन्दवपीथेषु स्वातीवरुणयोरपि ।
पुनर्वसुपुष्यहस्तधनिष्ठाचरत्तरासु च ॥
मैत्रे त्वाष्ट्रे तथाश्विन्यां स्रुतिकागारवेशनम् ।
स्मृत्यर्थनाशौ सत्युष द्विपुष्यायुरौसितम् ॥
मृत्युश्च मरणं पित्रोर्मरणञ्च ततस्त्रियु ।
मेघादिक्रमशो विद्यास्रुतिकागारवेशनम् ॥
ग्रहेऽनुकूले राशौ तु रिक्तापठाष्टवर्जिते ।
सर्वे चाथ शुभाः केन्द्रे पापाश्च विपदायगाः ।
शुभांशे शुभदृष्टौ तु स्रुतिकावेशनं शुभम् ॥ इति ।

शुभत्तरासु उत्तरफल्गुन्युत्तराषाढोत्तरभाद्रपदेषु ।

तत्रवेशप्रकारमाह पद्मपुराणे विश्वधर्मोत्तरखण्डे परशुरामं
प्रति पुष्करः ।

प्रविशेत्स्रुतिकागारं कतरक्षं समन्ततः ।
सुभूमौ निर्मितं दिव्य वास्तुविद्याविशारदैः ॥
प्राग्द्वारमुत्तरद्वारमथवा सुदृढं शुभम् ।
देवानां ब्राह्मण्यानाञ्च गवां कृत्वा च पूजनम् ॥
विपपुण्याहशब्देन शङ्खवाद्यरवेण च ।
प्रसूता बहवस्तत्र तथा क्लेशचमाद्य याः ॥

द्वया विश्वसनीयाश्च प्रविशेयुः स्त्रियश्च तत् ।

ताद्यानुलेपनेर्दृष्टेस्तत्रैवमुपचारयेत् ॥

आहारैश्च विहारैश्च प्रसवाय सुखं द्विज ।

एरण्डमूलचूर्णेन सष्टतेन तथैव ताम् ।

सुखप्रसवनायैश्च पश्चात्काये तु निक्षिपेत् ॥

इति प्रयोगपारिजाते सूतिकागृहनिर्माणप्रवेशनविधानम् ॥

अथ सूतकिधर्मः ।

सूतके सूतके चैव सन्ध्याकर्म्म समाचरेत् ।

मनसोच्चारयेन्मन्त्रान् प्राणायामादृते द्विज ॥

इति चन्द्रिकायाम् । अस्यार्थः । प्राणायाममन्त्रव्यतिरिक्त-
मन्त्रान् मनसा उच्चारयेत् प्राणायाममन्त्रान् मनस्यपि नोच्चा-
रयेत् ।

सन्ध्यां स्नानं त्यजन् विप्रः सप्ताहाच्छूद्रतां वर्जेत् ।

तस्मात्स्नानञ्च सन्ध्याञ्च सूतकेऽपि न सन्त्यजेत् ॥

शिवविष्णुर्चनं श्रौतकर्म्मणि कुर्वीत “स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात्”
इति । तत्र अर्घ्यान्ते च सन्ध्या कार्या, सूतके सावित्ररञ्जलिं
प्रक्षिप्य प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कुर्यादिति च पैठीनसिम्भृतेः ।

तथाच भरद्वाजः ।

सूतके सूतके कुर्यात्प्राणायाममन्त्रकम् ।

तथा मार्जानमन्त्रांसु मनसोच्चार्य मार्जयेत् ॥

गायत्री सम्यगुच्चार्यं सूर्यायांघ्यं निवेदयेत् ।

मार्जनन्तु न वा कार्यमुपस्थान न चैव हि ॥ इति ।

पुलस्त्यश्च ।

सन्ध्यामिष्टं चरुं ह्रीमं यद्वज्जीवं समाचरेत् ।

न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन् गच्छेदधो द्विजः ॥

इति सूतकिधर्म्याः ।

अथ प्रकारान्तरेण गर्भधारणविधानम् ।

प्रयोगपारिजात एव ।

यस्या गर्भः प्रसीयेत तदानीं जुहुयाद्विः ।

प्रद्वेषाम्नि सविदानः इत्यादिन यथाविधि ॥

• ब्रह्मवापि सविदानो रघोहा बाधतामित ।

असौवा यक्षे गर्भं दुर्गमा धीनिमाश्रये ॥ १ ॥

यक्षे गर्भमसौवा दुर्गमा धीनिमाश्रये ।

- अप्रिट ब्रह्मवा सङ्ग निष्कृष्यादममोगमत् ॥ १ ॥

यक्षे ह्यग्नि पतयन्त निषाधु य सरोक्षपम् ।

जातं यक्षे जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ १ ॥

यक्ष ऊह विद्वरथन्तरा दम्पतीश्रये ।

धीनि धी अन्तराद्भृदि तमितो नाशयामसि ॥ २ ॥

यक्षा भाता पतिभूत्वा जारो भूत्वा निपद्यते ।

यजां यक्षे जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ ३ ॥

यस्या स्त्रियेण तस्यैवा मोक्षयित्वा निपद्यते ।

प्रजां यक्षे जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ ४ ॥ (१०७. १६१५ १-६ अथ)

इदन्तु सूक्तं पडुचम् ।

तयाचानुकमणिका ।

ब्रह्मणाऽपड्यस्ते रचोहा गर्भस्त्रावे प्रायश्चित्तमानुष्टुभ-
मिति ।

आज्यशेषेण जुहुयाद्गर्भिणीप्रसवेति च ।

पिवेत चाज्यशेषेण जीवस्तस्याः प्रजायते ॥ इति ।

धन्यश्च ।

उरोष्ट इति सूक्तेनः उपतिष्ठेच्छतऋतुम् ।

प्रजाकामो यजेन्नित्यं चरुणा देवतं नरः ॥

उपहृत्योपहारश्च शिष्टं भुञ्जीत वाग्यतः ।

उच्छिष्टश्च प्रदातव्यं भार्यायै पुत्रमिच्छता ॥

धेन्वाः सरूपवत्सायाः पयसा साधवेच्चरुम् ।

धनुरूपां प्रजामाशु लभते नात्र संगयः ॥

जपरूपाण्यपि कर्माण्याह स एव ।

यस्यो देवानां सूक्तं वै ऋयुतं विष्णुमन्दिरे ।

मृतपुत्रोऽनपत्यो वा सुपुत्रः सर्व्वया भवेत् ॥

इदं सूक्तं षडं कुत्स ऋषिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

पामनीया जपेद्दगं वृहत्कन्यां लभेद्यदि ।

सुपुत्रं लभते पद्यान्नयुतं विष्णुमन्दिरे ॥

• उरोष्ट इत्ये तापसी विभी इति. अतश्चती ।

पामनी विषयस्ये दुया सुपुत्र भद्वय । (१३. १८५, १८६।)

स यो वृषाः जपेत्कूर्तं बन्ध्या स्र्चं शिवालये ।

आयुषन्तं सुपुत्रञ्च भाग्यवन्तं प्रसूयते ॥

सूक्तमिदमेकोनविंशत्युचमिति द्रष्टव्यम् ।

व्यासोऽपि ।

सुदर्शनं महामन्त्रं शुचिर्भूत्वा समाहितः ।

नित्यमष्टोत्तरशतं जपन् पुत्रं लभेत्सुखम् ॥ इति ।

अथौषधान्यपि उच्यन्ते ।

तथाच श्रीधरीये व्यासः ।

अद्दोलमूलं कल्कञ्च चूर्णीकृत्य गुडेन युक् ।

काकाण्डमितमश्रीयात्पुच्छिणी सा भविष्यति ॥

वशिष्ठश्च ।

उत्तमं कर्णिकामूलं पेषयित्वा ततः पिबेत् ।

पायसान्नं समश्रीयात्पुच्छिणी स्र्चसा भवेत् ॥

गौतमोऽपि ।

क्षीरद्राक्षाक्षुरं गृह्य पेषयित्वा पयः पिबेत् ।

द्वैयोदरकृतो दोषो विनश्यति सुखं भवेत् ॥

द्वैवमदृष्टम् उदर गर्भः । तत्कृतस्तज्जन्यो दोषो नश्यतीत्यर्थः ।

सुहृलोऽपि ।

वटार्थं निम्बबीजेन गच्छेन पेषसा पिबेत् ।

पुत्रं प्रसूयते नारी दैवदोषो विमुच्यते ॥

• स यो वृषा नरी दस्यो अथीभिरसि क्षीरपीतवर्गः ।

प्रय स्र्चाप शिशीते योगी ॥ (स १४८शू. १४८शू.)

अथ तीर्थरूपाणि । तत्र पराशरः ।

महातीर्थे महायोगे महानद्योस्तु सङ्गमे ।

पलागम्य दलात्मानं कुर्यात्पुत्रसुखार्थिनी ॥

देवराज्य ।

पलागदलसाहस्रात्सावित्रेण दलं प्रति ।

अपयेत्सपवित्रेण एकादश्यां प्रजार्थिनीम् ॥ इति ।

एवं पुत्रोत्पत्त्यर्थमनेके उपायाः कर्त्तव्याः “नापुत्रस्य लोकोऽस्ती-
त्यादिश्रुतेः । “पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्रुते’
इत्यादिस्मृतेयः ।

अथ प्रकरान्तरेणापि गर्भधारणोपायः कथ्यते ।

तथाच ऋग्विधाने ।

पुष्यं दृष्ट्वा तु या गर्भं न गृह्णीयादयोऽन्विता ।

विष्णुर्योनिं नेत्रमेप+ योनिं सृष्ट्वा ततो जपेत् ।

ततोऽभिगमनं कुर्याद्गर्भं धत्ते न संगमः ॥ इति ।

अन्यत्रापि गर्भधारणविधानं पारस्करस्मृतेः ।

सा यदि गर्भं न दधीत तदा सिद्धा † खेतपुष्परा उपोष्य
पुष्येण मूलमुत्थाप्य चतुर्थ्यां‡ स्नातायां निगायासुदपिपं
विष्टा दक्षिणस्यां नासिकायामासिञ्चति—

• विष्णुर्थाभिगमिति मूल १०८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

† नेत्रमेव इति मूल ६५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ कण्ठकारिकाया इति जयरामहरिद्वरी ।

§ चतुर्थेऽङ्गोति पारस्करमूने पाठः ।

द्वयमोपधी त्रायमाणा सहमाना सरस्वती ।
 अस्या अहं वृद्धत्याः पुत्र. पितुरिव नाम जग्रभम् ॥
 इति मन्त्रेण ।

अथ गर्भरक्षाविधानम् ।

विधानमास्तायां शिशुरक्षारत्रे ।

प्रजापतिं समुद्दिश्य मास्याद्ये बलिमाचरेत् ।
 श्वेतवस्त्रं पायसञ्च गव्यं क्षीरं तथा घृतम् ॥
 श्वेतपुष्पं चन्दनञ्च सरत्रक्षाङ्गुलीयकम् ।
 कुम्भे निधाय देयो वै बलिर्धूपैसु धूपितः ॥
 दौषैर्नीराजितस्यापि ताम्बूलेन समन्वितः ।
 हिरण्यसहितं भक्त्या गवा दीहे निधापयेत् ॥

गवां दीहे प्रदीपकात्क्षीरगोष्ठे देशे वा ।

एहोहि भगवन् ब्रह्मन् प्रजाकर्त्तः प्रजापते ।
 बलिं परिगृह्णाषिंसां सापत्यां रक्ष गर्भिणीम् ॥

इति मन्त्रेण बलिं दद्यात् ।

इति कलिविधानम् ।

अथ औषधानि ।

तत्र आद्ये मासि गर्भवेदनाहरमौषधम् ।
 नारायणीयटीकायामपेक्षितार्थद्योतिन्याम् ॥
 प्रथमे मासि यदि गर्भिण्या गर्भवेदना स्यात्तदा दर्भमूल-

मुशीरं तगरञ्च समभागमुदकेन पिष्ट्वा क्षीरेण सह पाय-
येत् ।

तथाच क्रियाकालोत्तरे ।

यदि स्वाग्रथमे मासि गर्भिण्या गर्भवेदना ।

नीलोत्पलं सनात्तच्च शृङ्गाटककशेरुकम् ॥

शीततोयेन पिष्ट्वा तु क्षीरेणालोढ्य तत्पिबेत् ।

एवं न पतते गर्भः स च शूलः पशाम्यति ॥

इति प्रथमे मासि गर्भपीडाशमनविधानम् ।

अथ द्वितीये मासि बलिः ।

समुद्दिश्याश्विनौ देवौ देयो मन्त्रेण मन्त्रितः ।

दध्यन्नं पायसं लाजाः पिष्ट्वाकं कुसुमानि च ॥

गन्धय धूपो दीपश्च वस्त्रेण वेष्टितो घटः ।

हेम्ना युतोऽश्वशालायाः समीपे निक्षिपेद्वलिम् ॥

क्रियाकालोत्तरे तु ।

सुगन्धवस्त्रपुष्पाणि कृष्ट्वा च गिरिकर्णिका ।

नीलोत्पलानि चाभावे ह्युत्पलानां समाहरत् ।

गोदोहस्यानमालघ्य निक्षिपेद्वलिमुत्तमम् ॥

तन्मन्त्रम् ।

भगवन्तो प्रभावन्तो प्रगृह्णीतां बलिं त्विमम् ।

सरूपौ देवभिपजौ रक्षतां गर्भिणीमिमाम् ॥

य शौपधम् । शीतिन्यामेष ।

शालुकमुत्पलं नील कशीरुं गृह्ण वेलकम् ।
समाशमुदके पिष्ट्वा क्षीरशालोद्य तत्पिबेत् ।
एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

अथ तृतीये बलिः ।

गर्भिणीगर्भरक्षार्थं बलिर्मासे तृतीये ।
रुद्रानिकादशोद्दिश्य देवो मन्त्रेण मन्वितः ॥
घृतमन्नञ्च लाजाञ्च ध्वजश्च श्वेतचन्दनम् ।
श्वेतवस्त्राणि पुष्पाणि श्वेतधूपप्रदीपकम् ॥
श्वेतानि चम्पकान्याश्च विप्र शान्तिकराणि तु ।
एतत्सर्वं समाहृत्य कलशे सन्निधापयेत् ॥
ऐशान्यां दिशि रात्री च निक्षिपेत्प्रयतः शुचिः ।
नदीतीरे गवा गोष्ठे राजद्वारे चतुष्पथे ॥

तन्मन्त्रो यथा ।

महादेवः शिवो रुद्रः शङ्करो नीललोहितः †
दृशानो विजयो भौमो देवदेवो भवोज्ज्वलः ॥
कपाली शम्भुरीशानो रुद्रैकादशमूर्त्तयः ।
रुद्रा एकादश प्रीताः प्रगृह्णन्तु* बलिं त्विमम् ।
युष्माकं तेजसा वृद्धा नित्यं रक्षन्तु† गर्भिणीम् ॥

अथ तृतीये भासि शौपधम् ।

पञ्चञ्च चन्दनं तोये तगरं समभागिनम् ।

* प्रगृह्णन्तु इत्यत्र प्रगृह्णीत इति क पुस्तके पाठः ।

† रक्षन्तु इत्यत्र रक्षत इति क पुस्तके पाठः ।

पूर्ववद्धारिणा पिष्टं क्षीरेणालोड्य तत्पिबेत् ।
एव न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥ इति ।

अथ चतुर्थे बलिः ।

बलिर्मासे तृतीयो यः स च प्रोक्तः स्यतुर्थके ।
देयः प्रयत्नतो विद्वन्नात्र कार्ष्णा विचारणा ॥

अथ औषधम् ।

क्षीरञ्च कदलीमूलमुत्पलं वाक्कलं तथा ।
आलोड्य समभागेन पिवेद्गोपशान्तये ॥

कालोत्तरे तु ।

चतुर्थे मासि गर्भिण्या भाले जायेत वेदना ।
उशीरं कदलीमूलं पद्मनालं सशर्करम् ॥
शीततोयेन पिष्ट्वा च पिवेत्क्षीरेण संयुतम् ।
एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

अथ पञ्चमे बलिः ।

कर्मविपाकसमुच्चये ।

गर्भिणीगर्भरचार्यं पञ्चमे मासि वै बलिः ।
विनायकं समुद्दिश्य देयः संयतचेतसा ॥
विनायकं गोमयेन कुर्व्यात्पिष्टेन वा पुनः ।
चतुरस्रे स्थण्डिले च स्थापयेत्तं गणाधिपम् ॥
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पैश्च बलिं तत्पुरतः क्षिपेत् ।
सरितः पुलिते वाय पर्वताद्येऽथवा तले ॥

क्षायामाश्रित्य वृक्षस्य कस्यचिच्छैलकं विना ।
 तत्र तं सुप्रतिष्ठाप्य गणराजं कृताकृतिम् ॥
 अन्नं पक्कं तथाऽपक्कं सांसं पक्कमपक्ककम् ।
 पायसञ्च मधु द्राक्षा गुडञ्चीरफलानि च ॥
 कदलीफलपिण्डालमधूकानि च मूलकम् ।
 लड्डुका नारिकेलञ्च कन्दमूलानि सर्पिषा ॥
 सर्व्वधान्यानि लाजाथ वरान्नं तिलपिष्टकम् ।
 इक्षुञ्च तद्रसश्चैव भाध्वी पैठी तथा सुरा ॥
 गौड़ी चैव विशेषेण धूपदीपैस्तथाविधैः ।
 मद्याभ्यक्तैः समस्तैश्च पूजयेत्तं गणाधिपम् ॥

क्रियाकालोत्तरे तु ।

पक्कापक्के तु मासे च मख्या अपि विशेषतः ।
 पाटलीसहकाराणां मूलं मधुसमुद्भवम् ॥
 अन्धेपां पादपानाञ्च विल्वादीनाञ्च मूलकम् ।

अत्र आदिगर्धन दशमूलानि याद्याणि ।

एतत्सर्व्वं समाहृत्य वंशपत्रि मनोरमे ॥

मनोरमे अभ्रकादिरचनामण्डिते । स्थापयेदिति शेषः ।

तन्मन्त्रो यथा ।

एकदन्ताम्बिकापुत्रं त्रिनेत्रं गणनायकम् ।
 रक्ताम्बरधरं श्रीमन् रक्तमाख्यातुनेपनम् ॥
 स्कन्दप्रियं महाबाहो पाशहस्तं नमोऽस्तु ते ।
 प्रगृह्णीष्व बलिन्देमं सापत्या रघु गर्भिणीम् ॥

चिप्रप्रदायकं मर्त्यमायुषाभिविबर्षय ।
 अलङ्गीनामकं पापं मम सद्यो विनाशय ॥
 एवं मन्त्रं समुच्चार्य प्रदद्याद्भिर्भिणो बलिम् ।
 नमस्कृत्यात्मयत्नेन सम्प्रार्थ्य च पृथक् पृथक् ॥

नमस्कारमन्त्रम् ।

वक्रतुण्ड महावीर्ये महाभाग महाबले ।
 शिरसा त्वामहं वन्दे सापत्न्यां रच मां सदा ॥
 इत्यनेन बलिं दत्त्वा पठेद्रचामनुं पुनः ।
 अयं बलिर्मया देव त्वदर्थं प्रतिपादितः ।
 रक्षेमं शिशुमानन्दरूपं शैलसुतासुत ॥

इति बलिः ।

अथ श्रीपद्मम् ।

पद्ममे मासि गर्भिण्या गर्भे चेद्देदना भवेत् ।
 तन्निवारकमेवाशु भेदजं कथ्यते मया ॥
 नीलोत्पलं मृणालञ्च कोलीचीरं तथैव च ।
 केशरं पद्मञ्चैव तीयेनालोढ्य तत्पिबेत् ॥
 एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ।
 येषां कोलीचीरं न सेव्यं तेषामञ्जाचीरं प्राह्यम् ।
 इत्यौपधं पद्ममे ।

• बलिं दत्त्वा पठेन्नमिति स पृथक् पाठः ।

† सापत्न्यां रच गर्भिणीमिति न-पृथक् पाठः ।

५५ पष्ठे मासि बलिः ।

वसूनष्टौ समुद्दिश्य बलिदंयोऽभिमन्त्रितः ।

घृतान्नञ्च हरिद्राक्तं खण्डं लाजाञ्च पायसम् ॥

पीतवर्णानि पुष्पाणि तथा नीलोत्पलानि च ।

सकाञ्चनः पूर्णकुम्भः सर्वं नद्यास्तटे चिपेत् ॥

पूर्णां जलेनेति शेषः ।

तत्र मन्त्रोऽयथा ।

प्रभासः पावकः सोमः प्रत्यूषो मारुतोऽनलः ।

धरोऽधर इति ह्येते वसवोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ।

प्रगृह्यन्तु बलिं चेमं सर्वं रघन्तु गर्भिणीम् ॥

अथौषधम् ।

पष्ठे मृदीकोत्पलकेशरं पिबेत् । अन्यञ्च—

अथास्या मासि पष्ठे तु गर्भे भवति वेदना ।

पिप्पलीवीजमूले च सोत्पले च सकेसरे ॥

शीततोयेन पिष्ट्वा तु घीरेणालोढ्य तत्पिबेत् ।

एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

इति पष्ठे औषधम् ।

अथ सप्तमे मासि बलिः ।

पूर्व्ववद्वलिकृद्दिष्टो देवताञ्च च पशुमुखः ।

मन्त्रस्तु ।

रुद्रश्च यस्तुल्य देवेभ्य शिवप्रीतिविवर्जन ।

रुद्रश्रीयश्च बलिं चैनं सापत्न्यां रघु गभिणीम् ॥

मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव ।

१०० श्रीगणेशाय ।

मन्त्रैरेवैश्वानरं यानुक्तं मन्त्रैरायुक्तमञ्जसा ।

१०१ श्रीगणेशाय मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव ।

मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव तत्पिवेत् ।

१०२ श्रीगणेशाय मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव ।

१०३ श्रीगणेशाय मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव ।

१०४ श्रीगणेशाय मन्त्रैरेवैश्वानरं गद्गीतउनेव ।

दुर्गासुहृदश्च वातस्थो बलिरेवं न वीदति ।

पायसश्चैव लाघाव उपधाम्भं तथा घृतम् ॥

अपूपाः क्षमराश्चैव साङ्घियं दधि मूलकम् ।

मायावि धावका मुद्गाः खामाकाः कुसुमानि च ।

मीलोल्लसन्ति च तथा पूर्वकुम्भः सक्वाहनः ॥

एतत्पिषध्वीतीरे भस्त्रेवा नेन संयुतम् ॥

गिरी वा सरितस्तूरी देवस्थाने तद्भागधे ।

राजभामे दुर्गायक्षावलिमेनं विनिष्चिपेत् ॥

१०५ श्रीगणेशाय ।

कात्यायने महादेवि पूम्पेऽमित्ये निम्पापिये ।

पूम्पं देवि महाकालि सिंहपार्श्ववाहिनि ॥

धनुःखड्गधरे देवि दुष्टदैत्यविनाशनि ।
 नदीशैलमिये देवि कुमारि सुभगेः शुभे ॥
 अष्टहस्ते चतुर्वक्त्रे पिङ्गले शुकनासिके ।
 प्रगृह्णीष्व बलिं चेमं सापत्यां रक्ष गर्भिणीम् ॥
 इत्यष्टमे बलिः ।

अथ औषधम् ।

अष्टमे मासि विज्ञेयं धान्यकं केशरन्तथा ।
 शालूकमुत्पलञ्चैव तथाच गजपिप्पली ।
 निष्काय्य सितया सञ्चं देयं रोगोपशान्तये ॥

कालोत्तरे तु ।

अथास्यास्त्वष्टमे मासि गर्भे भवति वेदना ।
 पद्मकं गजकृष्णा च धान्यमुत्पलकन्तथा ॥
 शीततोयेन पिष्ट्वा तु घीरेणालोद्य तत्पिबेत् ।
 एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

इत्यौषधम् ।

अथ नवमे मासि बलिः ।

गर्भिण्याः गर्भरक्षार्थं सासेऽथ नवमे बलिः ।
 देयः स्यान्मातृकीदृशे ततः स्याद्भोगमोचणम् ॥
 दध्योदनञ्च लाजाय मुद्गादञ्च पुनर्दधि ।
 कृशरञ्च तथा खेतपङ्कजानि च पन्दनम् ॥

शतपत्राणि पुष्पाणि तथान्यानि शुभानि च ।
धूपो वस्त्रं हिरण्यञ्च पूर्णकुम्भस्तथैव च ॥

तन्मन्त्रो यथा ।

प्रगृह्णीत बलिचेसं मया दत्तञ्च मातरः ।
यूयं रचत सन्तुष्टाः सापत्वां गर्भिणीमिमाम् ॥
इति नवमे मासि बलिः ।

अथ औषधम् ।

नवमे मासि कङ्कालिं पलाशस्य तु बीजकम् ।
एरण्डमूलसंयुक्तं पिष्ट्वा तीयेन संयुतम् ॥
छत्वा तु सोदकं धात्रीफलमानं विशेषतः ।
जीर्णात्रे भक्षितञ्चैव हरेद्गर्भव्यां ध्रुवम् ॥

कालोत्तरे तु ।

अथास्या नवमे मासि गर्भे भवति वेदना ।
पालाशबीजकङ्कालिमूलं स्यात्प्रीष्करं तथा ॥
सोशीरं सोदकहृत्वा जीर्णात्रे सघृतं पिवेत् ॥
एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

यलिघेपथ चतुष्पथे कर्त्तव्यः ।

इत्यौषधं नवमे ।

अथ दशमे मासि बलिः ।

गर्भिणीगर्भरचार्यं मासे च दशमे बलिः ।
उद्दिश्य नैऋतं देवं बलिर्देयस्तु मन्वितः ॥

पक्वान्न कशरं लाजाः पक्वापक्फलं तथा ।
 कृष्णगन्धं कृष्णवस्त्रं कृष्णानि कुसुमानि च ॥
 इक्षूणां निक्षिपेत्तत्र रसं राक्षसमन्त्रतः ।
 धूपो दीपश्च नैवेद्यं बलये सम्प्रदीयते ॥
 नीलोत्पलानि कुम्भान्तः* सजलानि विनिक्षिपेत् ।
 दक्षिणाशाम्प्रति तथा नीत्वा तत्र विनिक्षिपेत् ॥

मन्त्रसु कुकुटाचार्यमते ।

ॐ हूं ह्रां ह्रीं स्वाहा ।

बलिं गृह्णाण रक्षस्र मया दत्तं समाहृतम् ।
 बलिं त्वमवलोकस्व सापत्यां रक्ष गर्भिणीम् ॥
 निर्व्विघ्नं कुरु नैर्ऋत्य गर्भिणीगर्भपीडनात् ।
 प्रेतासन महाबाहो कुमुदेश वरप्रिय ।
 प्रगृह्णीष्व बलिं चैम सापत्यां रक्ष गर्भिणीम् ॥

अत्र कली ब्राह्मणैर्मद्यं न निक्षिपणीयं किन्तु दक्षुरसो देयः ।

अथ औषधम् ।

दशमे काश्मीरोत्पन्नं मधूकं तत्सन्मिततण्डुलेन पिष्ट्वा क्षीरेणालोब्य
 तत्पिबेत् ।

कालोत्तरे तु ।

अथास्या दशमे मासि गर्भे भवति वेदना ।
 शर्करोत्पलकश्चैव मधूकं मुद्गमेव च ॥

श्रीततोयै न पिष्टा तु क्षीरेणालीश तत्पिबेत् ।

एवं न पतते गर्भः स च शूलः प्रशाम्यति ॥

इति दशमे मासि औषधम् ।

अथ एकादशे बलिः ।

यद्यपि दशमे मासि जायत इति शुतिवचनाद्दशमे मासि प्रसवेन एकादशद्वादशमासयोर्गर्भरक्षणानुपपत्तिस्तथापि देवा-
न्मानुषाद्वा प्रतिबन्धाद्दशमे मासि अप्रसवस्तदा एकादशे द्वादशे
वा प्रसवस्तयोः परमावधित्वात् । तदभिप्रायेणैदम् ।

गर्भिणीगर्भरक्षार्थं मासि चैकादशे बलिः ।

वासुदेवं समुद्दिश्य देयो नात्र विचारणा ।

पायसापूपपिष्टञ्च गुडलाजाञ्च सक्तवः ॥

पिष्टं पिष्टान्नम् ।

श्यामो ध्वजस्तथा धूपः श्यामं वै पुष्पचन्दनम् ।

कुम्भे निधाय श्यामे तु कौधिद्वज्जतलेऽशुभे ॥

हन्दावने नदीतीरे निक्षिपेद्बलिमुत्तमम् ।

तन्मन्त्रस्तु ।

पाञ्चजन्यप्रभायुक्तं कौसुभीद्योतिताङ्गकम् ।

प्रमृञ्जीव बलिद्येवं सापत्न्यां रक्ष गर्भिणीम् ॥

इत्येकादशे बलिः ।

औषधन्तु दशमे मासि उक्तमेव ।

क्रियाकालोत्तरे तु ।

पद्मीत्पलं मधूकञ्च तान्त्रकेनापि संयुतम् ।
 शीततोयेन पिष्ट्वा तु घीरेणालोद्य तत्पिवेत् ॥
 एवं न पतते गर्भः स च रोगः प्रशाम्यति ।
 इत्यौषधमेकादशे ।

अथ द्वादशे मासि ब्रालिः ।

अथास्या द्वादशे मासि पूर्व्वर्धबलिमाचरेत् ।
 औषधन्तु ।

पद्मं शृङ्गाटकञ्चैव उत्पलञ्च सनालकम् ।
 शीततोयेन पिष्ट्वा तु घीरेणालोद्य तत्पिवेत् ॥
 एवं न पतते गर्भो वेदना सा च शाम्यति ।
 इति शिशुरचारत्रोक्तं द्वादशसु मासेषु गर्भरक्षणविधानम् ।

अथ सुखप्रसवोपाया ।

विधानमाज्ञायाम् ।

उपोदक्वास्तु* मूलानि तैलयुक्तानि कारयेत् ।
 योनिः प्रलेपी दातव्यः सुखप्रसवहेतवे ॥ इति ।

अन्यथापि ।

पत्राणि निम्बस्य च सम्प्रपिथ
 त्वक्लयुतां वा^१ तुलसी रसाब्ज्याम् ।
 मूलाप्रधानञ्च कपित्थपत्र
 करञ्जवीजञ्च समस्तमेतत् ॥

* अथःद्रोही पूतका इति अस्तस्यःशुद्धम् ।

अजापयःसंयुतमेव पथं
 घृतञ्च तैलेन युतं समस्तम् ।
 योनिः प्रलेपं विदधीत तेन
 तच्चापि तस्याः खलु सौख्यसिद्धेः ॥
 गर्भान्तरादर्भक एति सम्यग्-
 हारन्तु योनेर्न करोति दुःखम् ।
 एवं विधानं न करोति जानन्
 स भ्रूणहा नात्र विचार्य्यमस्ति ॥

तत्र योनिलेपनमन्त्रः ।

हिमवत्युत्तरे पाखे गङ्गिनी* नाम पक्षिणी ।
 तस्या नूपुरगण्डेन विग्रह्या भव गर्भिणी स्वाहा ॥

अथ जलाभिमन्त्रणम् ।

ॐ ऐं ह्रीं भगवति भगमालिनि चलय चलय भ्रमय
 भ्रामय पुष्पं विकाशय विकाशय स्वाहा । ॐ नमो
 भगवते मकरकेतवे पुष्पधन्वने चूत†त्रालितसकलसुरा-
 सुरचेतनाय युवतिभगवासिनि रते ॐ ह्रीं गर्भे चालय
 चालय स्वाहा । ॐ नमो भगवति पद्मासनस्थे सित-
 हंससमारूढे पठोरूपिणि अभयवरपुस्तककमलधारिणि
 ॐ ह्रीं नमः ।

* शङ्खोत्पन्नं शिखरीति क-पुस्तके पाठः ।

† चूतं च दूतेति इति च ख-ग-पुस्तकयोः पाठौ ।

एभिर्मन्त्रैः सप्तवारमभिमन्त्रितं पात्रस्थमुदकं पाययीतः । एवं कृते सुखेन प्रसवो भवति ।

यद्वा । प्रमन्दिने इति मन्त्रस्य आङ्गिरसः कुल्लभ्यपिः गर्भस्त्राधो देवता जगती छन्दः सुखप्रसवार्थं जपे विनियोगः ।

ॐ प्रमन्दिनेऽपि तु मदर्घतावधौ

यः कृष्णगर्भा निरह्नृजिज्ञना । ।

अवश्यवो वृषणं वक्षदक्षिणं

मरुत्वन्तं सख्याय इवामहे ॥ (१म, १०१ख, १३८क् ।)

अनेन मन्त्रेण सप्तकृत्वोऽभिमन्त्रितं पानीयं गर्भिणीं पाययेत् । एवञ्च सुखप्रसवो भवति ।

इदमुक्तमृग्विधाने ।

प्रमन्दिन इत्यस्यन्त्यां जपेद्गर्भप्रसोचनीम् ।

इन्द्रश्च मनसा ध्यायेत्तारी गर्भे विमुञ्चति ॥ इति ।

अन्यच्च ।

विजिह्वीष्य वनस्पते तदिदं ष्वावनं स्मृतम् ।

प्रष्यावयितुकामः स्याच्चरावयेत्तदिदं जपन् ॥

द्विपत्तं वा पदाक्रम्य भूमौ जन्तुं समीकृतम् ।

निथियद्विव संग्रामाच्चरावयेवात्र संग्रयः ॥

इत्युक्त्वाभिहितम् ।

स्त्रियं गर्भप्रसूदां वा पाययेदनुमन्त्रितम् ।

उदकं ष्वावनेनैव गर्भोऽध्यायते सुखम् ॥ इति ।

पाठस्तु । विजिहीष्वेति पञ्चर्षस्य सूताग्नेयस्य आग्नेयः सप्त-
वभिर्ऋषिः गर्भस्त्रावो देवता अनुष्टुप् छन्दः सुखप्रसवसिद्धार्थं
जलाभिमन्त्रणे विनियोगः ।

विजिहीष्व वनस्यते यीनिः सूप्यन्त्या इव ।

श्रुतं मे अश्विनाह्वं सप्तवभिश्च सुश्रुतम् ॥

(५म, ७८सू, ५ऋक् ।)

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवधये ।

भायाभिरश्विना युवं वृक्षं सञ्च विचाचयः ॥

(५म, ७८सू, ६ऋक् ।)

यथा वातः पुष्करिणीं समिद्धयति सर्व्वतः ।

एवा ते गर्भं एजतु निरैतु दशमास्यः ॥

(५म, ७८सू, ७ऋक् ।)

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दशमास्य सहापेहि* जरायुषा ॥

(५म, ७८सू, ८ऋक् ।)

दशमासाञ्छयानो कुमारो अधि मातरि ।

निरैतु जीवो अघतो जीवो जीवन्त्या अधि ॥

(५म, ७८सू, ९ऋक् ।)

इति पञ्चवेन जलमभिमन्त्रा वा पाययेत् । एवं कृते च सुख-
प्रसवो भवति ।

* सहापेहि इत्यत्र सहावेदोति अन्वये पाठः ।

दृग्मासानुपित्वासी जननीजठरे सुखम् ।

निर्गच्छतु सुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥

इति पौराणमन्त्रेणापि जलाभिमन्त्रणं कार्यमिति कथितम् ।

पुरुषं हवा भयमादितो इत्याद्यारण्यकं वृहदारण्यकस्य
जपेत् ।

इति सुखप्रसवविधानम् ।

अथ जातकर्मम् ।

प्रयोगपारिजाते वशिष्ठः ।

शुक्ला जातं पिता पुत्रं सचेलं स्नानमाचरेत् ।

मनुः ।

प्राङ्ग्राभिवर्द्धनात्युंसो जातकर्म विधीयते ॥

वर्द्धनं छेदनम् ।

हेमाद्रौ वैजवापः ।

जन्मनोऽनन्तरं कार्यं जातकर्मं यथाविधि ।

दैवादतीतः कालश्चेदतीते सूतके भवेत् ॥

कार्ष्णाजिनिः ।

प्रादुर्भावे पुत्रपुत्रोरग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

स्नात्वानन्तरमात्मीयान् पितॄन् आद्वेन तर्पयेत् ॥

पुत्रग्राह्यमन्त्रकं कार्यम् ।

तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहसु समन्वक इत्युक्तेः ।

इदं रात्रावपि कार्यम् ।

पुत्रजन्मनि यात्रायां शर्व्वर्यामपि कारयेत्॥

इति व्याप्तीः ।

इदञ्च जननानन्तरमेव कार्यम् । न जातेष्टिवदशौचापगमे ।

जातमात्रकुमारस्य जातकर्म विधीयते ।

स्तनप्राशनतः पूर्व्वं नाभिकर्त्तनतोऽपि वा ॥

इति वैजवापीः ।

एतेन नैमित्तिकमपि इदं जातेष्टिवदशौचान्ते न कार्यमिति

गम्यते । जाते कुमारे पितृणामामोदात् पुण्यं तद्वद्वरिति

हारीतीति च ।

अत्र यादमात्रेण हेम्ना वा कार्यम् ।

ग्रामयाद्वेन हेम्ना वा पितृणां यादमाचरेत् ।

जातयाद्वे न दद्यात्तु पक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपि ॥

इत्यादित्यपुराणीः ।

पुत्रजन्मनि कुर्व्वीत याद्वं हेम्नैव बुद्धिमान् ।

यद्दामात्रेण कुर्व्वीत पक्वान्नेन कदाच न ॥

इति स्मृतेः ।

इदं जातकर्म जननागौचे मरणागौचे च कार्यमित्युक्तं मित्त-
घरायाम् ।

तथाच प्रजापतिः ।

अगौचे तु समुत्पन्ने पुत्रजन्म यदा भवेत् ।
कर्तुंस्तात्कालिकी शुद्धिः पूर्वागौचेन शुध्यति ॥

केचित्तु ।

मृतागौचस्य मध्ये तु पुत्रजन्म यदा भवेत् ।
अगौचापगमे कार्यं जातकर्म यथाविधि ॥

इति स्मृतिसङ्घहोक्तेर्मृतागौचमध्ये चेत् पुत्रजन्म तदा तदगौचाप-
गमे जातकर्म कार्यमित्याहुः ।

मृत्युर्थसारे चैवमेवोक्तम्* ।

यावन्न ह्रियते नालं तावन्नाश्रौति सूतकम् ।
ह्रिन्ने नाले ततः पद्यात्सूतकन्तु विधीयते ।
दुष्टकालेऽपि कुर्वीत जातकर्म यथाविधि ॥

दुष्टकालेऽपि विधानान्नात्र अगौचादिदोषः । अत्र सर्व्वत्र जात-
कर्मनामकरणादौ कालातिक्रमेष कालान्तरे क्रियमाणे नचत्रा-
द्यादरः कार्यः ।

देशकालोपघाताद्यैः कालातिक्रमणं यदि ।

अनन्तमेज्येन्दुसिंते तत्कार्यं शोत्तरायणे ॥

इति नारदोक्तेः ।

मुख्यालामे विधिज्ञेन विधियिन्व्यः प्रमादजः ।

नचत्रतिथिलग्नानां विचार्य्यैवं पुनः पुनः ॥

इति बृहस्पत्युक्तेः ।

* अर्थसारे तु विकल्प उक्त इति न-पुस्तके पाठः ।

नक्षत्राणां च यौधरः ।

मृदुध्रुवचरच्चिप्रमेधिपासुदयेऽपि च ।

गुरौ शुक्रे वायु केन्द्रे जातकर्म च नाम च ॥

कार्यमिति शेषः ।

मृदादिलक्षणमपि तेनैवोक्तम् ।

रोहिण्युत्तरभ स्थिरं गिरिगमूलेन्द्रौरगादारुणं

चिप्रं चाश्विदिनेशपुष्यमनलेन्द्राग्नी तु साधारणम् ।

उद्यं पूर्वमघान्तकं मृदुगति त्वाष्ट्रान्यमैत्रं चरं

विष्णुस्वातिगतोऽङ्गुवस्त्रदितयः कुर्युः स्वसंज्ञाफलम् ॥

गतोऽङ्गुः शततारका ।

इति जातकर्मविधानम् ।

अथ प्रकारान्तरेण सूतकिधर्मविशेषकथनम्* ।

सूतके मृतके चापि सन्ध्याकर्म न सन्त्यजेत् ।

मनसोच्चारयेन्मन्त्रान् प्राणायामविवर्जितान् ॥

प्राणायामान्नसापि नोच्चारयेदित्यर्थः ।

सन्ध्यां स्नानं त्यजन् विप्रः सप्ताहाच्छूद्रतां व्रजेत् ।

तस्मात्स्नानञ्च सन्ध्याञ्च सूतकेऽपि न सन्त्यजेत् ॥

* यथापि मृतीकधर्मोक्तो १७६ प्रश्ने षट्श्लोकान् कृतं, तथापि ते तत्रापि दक्षिणोत्तरदिशिः
सर्वे पुनश्च न दर्शिताः, इत्यनेन च सप्तश्लोकीयस्यो विधानं ।

शिवविष्णुर्ध्वेन दीक्षां जपश्चाग्निपरिश्रमम् ।

श्रौतकर्माणि कुर्वीत स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

सन्ध्यादौ पुलस्त्यः ।

सन्ध्यामिष्टिं चरुं होमं यावज्जीवं समाचरेत् ।

न त्यजेत्सूतके चापि त्यजन् गच्छेदधो द्विजः ॥

होमोऽत्र श्रौतः ।

होमं श्रौते तु कर्त्तव्यं शुष्कान्नेन फलेन वा ।

अकृतं हावयेत्स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ॥

इति कात्यायनवचनात् । अकृतं प्रौष्ट्यादि, कृताकृतं तण्डुलादि,
हावयेदन्येनेत्यर्थः ।

सूतके समनुप्राप्ते स्मार्त्तं कर्म कथं भवेत् ।

पितृयज्ञं चरुं होममसगोत्रेण कारयेत् ॥

इति जातूकण्ठोक्ते चरुः स्थालीपाकः श्ववणाकर्मादियेति
विज्ञानेश्वर आह ।

वैश्वदेवस्तु अन्येनापि न कार्यः,

“विप्रः स्थातूतके नित्यं वैश्वदेवविवर्जित” इति सम्बर्त्तोक्तेः ।

अत्र अध्यातैव सन्ध्या कार्या ।

अध्याता मानसी सन्ध्या कुशवारिविवर्जिता ।

इति वचनात् ।

पैठीनसिस्तु अत्र मन्वीच्चारणमप्याह ।

सूतके सावित्या जलाञ्जलिं प्रक्षिप्य प्रदक्षिणीकृत्य सूर्यं
ध्यायन् दिग्भ्यो नमस्कुर्यादिति ।

सूतके मृतके कुर्यात्प्राणायामममन्त्रकम् ।
 तथा मार्जनमन्त्रांस्तु मनसोच्चार्य्यं मार्जयेत् ॥
 गायत्रीं सम्यगुच्चार्य्यं सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ।
 मार्जनस्तु न वा कार्य्यमुपस्थानं न चैव हि ॥

इति च भारद्वाजः ।

जाबालस्तु ।

मन्त्रां पञ्च महायज्ञाद्भैतिकं स्मृतिकर्म च ।

तन्मध्ये द्वापयेत्तेषां दगाहान्ते पुनः क्रिया ॥

तन्मध्ये अशौचमध्ये, द्वापयेत् त्वजित् । स्मृतिकर्म वैधस्नानादि ।
 अत्र च सुहृत्तमप्यप्रयतो न स्यादिति वचनादस्पृश्यस्पर्शनादौ
 शौचस्य स्वकृतिसाध्यत्वात्तदर्थं स्नानादिकं कर्त्तव्यं, सूत्रोत्सर्गादि-
 निमित्ताशौचे हस्तप्रचालनादिवत् । एवं भोजनाश्रितत्वात्
 प्राणाहुत्यादि च कर्त्तव्यम् । एवञ्च कर्माभ्यन्तरे चाप्रायत्ये
 शौचसम्पादकतया स्नानादिकं नैमित्तिकाङ्गत्वान्न व्यवधायकम्,
 अतएव पूर्वकृतानां न पुनः करणम् ।

तथाच ज्ञानान्तः ।

कर्ममध्ये तु यः कश्चिदयदि स्वादशुचिर्नरः ।

स्नात्वा कर्म पुनः कुर्यादन्यथा विफलं भवेत् ॥

यज्ञपार्ष्णेऽपि ।

दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पित्रकर्म च ।

प्रेतपिण्डक्रियायर्जं मृतके विनिवर्त्तते ॥

अशुचिर्देवपितृपिनामानि च न कीर्त्तयेत् ।

इति वचनन्तु विष्णुनामातिरिक्तपरम् ।

न देशनियमस्तत्र न कालनियमस्तथा ।

नोच्छिष्टादौ निषेधोऽस्ति विष्णोर्नामनि सुम्भके ॥

इति वचनात् ।

अभिवादयेदित्यनुवृत्तौ शङ्खः ।

नाशुचिर्न जपन्न देवपितृकार्यं कुर्वन्निति ।

नारदोऽपि ।

अथ सूतकिनः पूजां वक्ष्याम्यागमचोदिताम् ।

स्नात्वा नित्यं च निर्वर्त्त्यमानस्याक्रियया तु वै ॥

बाह्यपूजाक्रमेणैव ध्यानयोगेन पूजयेत् ।

यदा कामी न चेत्कामी नित्यं पूर्व्ववदाचरेत् ॥

नित्यञ्चाशुचिकर्त्तव्यं प्रेततर्पणादि, कामो कृततादृशसङ्कल्पः ।

अन्यत्रापि ।

जपो देवार्चनविधिः कार्यो दीक्षान्वितैर्नरैः ।

नास्ति पापं यतस्त्रेधा सूतकं वा यतात्मनाम् ॥

अतएव मन्त्रग्रहणदिने तथाविधा प्रतिज्ञा राघवभट्टेन लिखिता ।

यथा ।

वरं प्राणपरित्यागं शिरसो वापि कर्त्तनम् ।

न स्वनभ्यर्च्य भुञ्जीत भगवन्तं त्रिलोचनम् ॥ इति ।

अपूजिते शिवे मुक्त्वा प्रासादादृगतं जपेत् ।

त्रिलोचनमित्यत्र अधोक्षजमिति केचित् पठन्ति ।

यत्तु ।

यदि स्यादशुचिसूत्रं स्मरेन्नन्दं न तूच्चरेत् ।

मनो हि सर्वजन्तूनां सर्वदैव शुचि स्मृतम् ॥

इति वचनं तन्मूत्रोच्चारणशौचपरं मन्त्रभेदपरं वा ।

अन्यत्रापि ।

अशुचिर्वा शुचिर्वापि गच्छंस्तिष्ठन् स्वपन्नपि ।

मन्त्रैकशरणी विद्वान्मनसैव सदाभ्यसेत् ॥

मरीचिय ।

लवणे मधुमांसे च पुष्पमूलफलेषु च ।

शाककाष्ठद्वेषेषु दधिसर्पिःपयःसु च ॥

तैलौषध्जिने चैव पक्कापक्के क्षयद्वये ।

पण्डेषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके ॥

पर्कं शुष्कान्नं शक्नुलाजादि, अपक्वं तण्डुलादि । पण्डेषु चेति

पृथगभिधानात्तेषु अग्रीचिना दत्तेष्वपि न दोषः ।

मानसमप्यशुचीति मानसोऽपि जननमरणयोरनध्याय इति
च वीधायनः ।

इति सूतकिधर्मविशेषविधानम् ।

अथ राविसूक्तजपविधानम् ।

तत्र सदाचारान्नातं तदपि गान्तिसूक्तजपपूर्वकं जसव्यम् ।
गान्तिसूक्तानि यथा ऋग्विधाने ।

आनीभद्रीयः॥मायुष्यं वैश्वदेवं॥ जपेन्मुनिः †
सुमूर्धुरपि जघैतद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥

तथा ।

स्वस्वावेयं ‡ जपेन्नित्यं प्रति प्रातः शुचिर्हिजः ।
एतत्स्वस्त्ययनं पुण्यं सर्वकल्मषनाशनम् ॥
सुहृदं ज्ञातिनश्चैव गच्छन्तमनुमन्त्रयेत् ।
स्वस्ति पत्यामिति § प्रोच्य स्वस्तिमान् व्रजतेऽध्वनि ।
शम्बतीः॥ शत्रु इन्द्राग्नी॥ इत्येतान्सततं जपेत् ॥

एतत्सूक्तजपफलञ्च तत्रैवोक्तम् ।

न रक्षीभ्यो न भूतेभ्यो व्याधिभ्यो न भयं भवेत् । इति ।

तथा ।

• आनीभद्रीयं ०१ पठे प्रदर्शितम् ।

† द्वितीः सकुर्भोऽवहन. जघोत विभेदेनाथ इह वीरयध्वम् ।

‡ साक्षात्सि प्रजया सा तन्मभिर्मारथाम दिवते धीम राजन् ॥

इत्यादिवम् अग्नेदीयप्रश्नार्थेऽपि शक्यम् ।

§ अहीमुष मागिरसं गयं च स्वस्वावेयं मनसा च तार्क्ष्यम् ।

प्रयतपाणि शरणं प्रपद्ये स्वस्ति सवाधेऽथर्ष्यं नो भक्षु ॥ अग्नेदित्रप्रश्नार्थेऽपि ।

¶ स्वस्ति पत्यामनुचरेण स्यात्सुन्दरस्यैव ।

पुनर्देदता घता ज्ञानता सज्जमेतद्दि ॥ अग्नेदित्रप्रश्नार्थेऽपि ।

॥ शम्बती पारथस्येते तं वृच्छन्ति रक्षो युजा ।

अभार तं धमाकेतु य एवेदमित्ति त्रयम् ॥ अग्नेदिपरिनिष्टे ।

॥ इह इन्द्रादिपुत्र १० पठे प्रदर्शितम् ।

जपेदप्रतिरयं सूक्तं सर्व्वविघ्ननिवारणम् ।

अनूद्येति स्वस्वयनं जपेत् नियतव्रतः ॥

इति शान्तिसूक्तानि ।

अथ रात्रिसूक्तं यथा ऋग्विधाने ।

रात्रिं प्रपद्येत सदा शुचिर्शीर्षव्रतो निशि ।

यं कामयेत न पुनर्जायेयमिति योनिषु ।

सहस्रस्रक्त्वो मनसा जपेद्रात्रौति मानवः ॥

रात्रीत्याद्युक्ता फलमभिहितम् ।

रात्रिसूक्तं जपन्नेव तं कालं प्रतिपद्यते ।

न योनिं पुनरायाति सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति ।

अथ रात्रिसूक्तानि । तानि च अल्पत्वान्निख्यन्ते ।

रात्रीत्यष्टवस्य रात्रिसूक्तस्य (१०म, १२७सू.) सौभरः कुशिक-
ऋषी रात्री देवता मायत्री च्छन्दः रात्रिसूक्तजपे विनियोगः ।

रात्रीव्यस्य दायती पुरुवा देव्यन्नभिः ।

विश्वा अधि त्रियोऽधित ॥ १ ॥

ओर्व्वमा अमर्त्या निवतो देव्युदतः ।

ज्योतिषा बाधते तमः ॥ २ ॥

निरस्रसारमस्तुतोषसं देव्यायती ।

अपेदु हासते तमः ॥ ३ ॥

सानो अद्य यस्या वयं निते यामन्न विद्महि ।

उद्ये न पसति वयः ॥ ४ ॥

• यं कार्यं प्रतिपद्येत इति न पुस्तके पाठ, स च वर्धमानादयुक्तः ।

निषामासो अविचत् निपदन्तो निपक्षिणः ।

निश्चेनासच्चिदर्थिनः ॥ ५ ॥

यावया हृक्वं हृकं यवय स्तेन मूर्ध्नि ।

अथानः सुतरा भव ॥ ६ ॥

उपमाः पेपिशत्तमः कृष्णं व्यक्तमस्थित ।

उप ऋणैव यातय ॥ ७ ॥

उप ते गा इवाकरं हृषीष्व दुहितर्दिवः ।

रात्रिस्तोमं न जिग्युषे ॥ ८ ॥

आरात्रिपार्थिवमित्यादिकं परिगिष्टमपि पठनीयम् ।

तत्र यथा ।

आरात्रिपार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः ।

दिवः सदांसि वृहतीवितिष्ठस आत्वेयं वर्त्तते तमः ॥

ये ते रात्रि वृचचसो युक्तासो नवतिर्नव ।

अशीतिः संत्वष्टा उतो ते सप्तसप्ततिः ॥

रात्रिं प्रपद्ये जननीं सर्वभूतनिवेशनीम् ।

भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो निशाम् ॥

संवेशनीं संयमनीं ग्रहणचक्रमालिनीम् ।

प्रपत्नीऽहं शिवां रात्रिं भद्रे पारमशीमहि ॥

भद्रे पारमशीमहि ॐ नमः । (ऋग्वेदपरिगिष्टे ।)

वेदान्तराध्यायिभिरु सखवेदे प्रसिद्धानि शान्तिसूक्तारात्रि-
सूक्तानि पठनीयानि न्यायसाम्यात् ।

इति विधानपारिजाते रात्रिसूक्तज्ञपविधानम् ।

अथ बालसम्बन्धीनि विधानानि ।

स्कान्दे स्कन्दसूर्यसंवादे ।

श्रीसूर्य उवाच ।

कीन कर्मविपाकेन बालानां जायते गदः* ।
जातमात्राण्यपत्यानि न पापं परिकुर्वते ॥
आहारश्चैव निद्रा च रुदितं हास्यमेव च ।
स्वाभाविकमिदं देव कर्म चैषां पङ्कजनम् ॥
कर्मणस्त्वस्य करणाल्पं पापं प्रजायते ।
पापं विना कथं व्याधिः पीडयत्यखिलाञ्छिशून् ॥
तेषां कर्मफलं किंवा मातापित्रोस्तु कर्मजम् ।

स्कन्द उवाच ।

येन कर्मविपाकेन शिशूनां जायते गदः ।
तत्सर्वं कथयिष्यामि पृच्छतस्ते दिवाकर ॥
लङ्कायां रावणो नाम पौलस्त्यो राक्षसेश्वरः ।
स्वसारस्तस्य वीरस्य हादगासन्महाभयाः ॥
ताभिः कृतं तपो घोरं सर्वलोकभयप्रदम् ।
पीडितं ताभिरखिलं अगतीव्रतपोव्रतात् ॥
रुद्रस्वाराधितस्ताभिस्तपसा तीव्रतेजसा ।
प्रसन्नो भूतवान्देवस्ताभ्य एवं वरं ददौ ॥

* गद इत्यत्र व्यदेति ग-पुञ्जके पाठः ।

श्रीरुद्र उवाच ।

धरदोऽहं वरार्हाभ्यो युष्मभ्यं रजनीचराः ।
 युष्माकं भविता भक्ष्यं प्राणिनां देहसम्भवम् ॥
 वसास्रद्धांसनेदोऽस्त्रिमज्जाशुक्रात्मकं सदा ।
 एवमुक्ते महादेवे पुनस्ता जजुरन्नसा ॥
 देहि देवेश भक्ष्यं नो जीवतामेव शङ्कर ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं तासां शुक्लीप परमेश्वरः ॥

श्रीरुद्र उवाच ।

ब्रह्मवंशसमुद्भूतास्तपोवृद्धिपरायणाः ।
 तत्कथं ब्रह्मघाताय चेतो वः परिवर्तते ॥

राक्षस्य जघुः ।

यदि प्रसन्नो भगवान्ददात्वस्मत्प्रियं शिवः ।
 सर्वेषामपि बालानां मेदसा वृत्तिरेव नः ॥

श्रीरुद्र उवाच ।

या स्त्री निशामुखेऽग्राति बालं सृशति मुञ्चती ।
 प्रसृतिसमयेऽभ्यङ्गं न करोति प्रसादतः ॥
 नम्ना निद्राति रात्री या निष्पन्नसुरता सती ।
 तस्या बाल दिने मासे वर्षे वापि विग्रेपतः ॥
 घातो तु दिवसे मासे वर्षे वाय विमोचनी ।
 गृह्णातु मत्प्रसादेन ज्वराद्यैर्वेदनोद्ययैः ॥

गन्धादिसम्भार इति । केषाञ्चिन्मते एकस्मिन्नेवेति । एक एव
नेता भवति ।

पूजाक्रमस्तु ।

पुत्तलिङ्गामादौ शरावे निधाय तत्पुरतः सर्व्वं गन्धादि-
सम्भारं निक्षिप्य तत्रैवोपचारान्निधाय पञ्च पल्लवानेकीलत्व
बालकाङ्गापामार्ज्जनेन मातरं निःसार्थ्य नीराजनं विधाय तत्सर्व्वं
सकम्बलः सशस्त्रो नेता नयेन्नन्त्रमुच्चारयन्निति ।

तथाच ।

जम्बूाम्बोडुम्बराश्वत्थवटानां पल्लवैस्तथा ।

सर्वाङ्गेभ्यः समुत्सार्य्य पीडां बालस्य स व्रजेत् ॥

इत्थं रात्रिचयं कुर्याद्विधानन्तु समाहितः ।

शामादुत्तरतो नित्यं पूर्व्वरात्रे विचक्षणः ॥

तस्मिन् स्थाने जपेन्नन्तं बालानां शान्तिहेतवे ।

एवमशान्तिमायाति शिशुपीडा न संशयः ॥

इति मार्कण्डेयपुराणोक्तं प्रथमदिनमासाद्देवताविमोचनी-
पीडागमनविधानम् ।

अथ द्वितीये विधानम् ।

द्वितीये दिवसे मासे वर्षे चैव प्रभाकर ।

मोहिनी नाम देव्यत्र कुरुते पीडनं शिशोः ॥

ज्वरं नेत्ररुजं कासं खासस्यैव विशिपतः ।

छर्दनं गृह्णीषीदेषं जनयत्यनिशं शिशोः ॥

तत्र शान्तिविधानञ्च प्रवक्ष्यामि समासतः ।

मालतीकुसुमैः पूजा चन्दनं मलयोज्ज्वलम् ॥
 कुङ्कुम केशरं दिव्यं सकर्पूरं विलेपनम् ।
 दिव्यभक्तसमाहारो दशरत्नं धूपनं तथा ॥
 नैवेद्यं पूर्ववद्देयं तथैव पद्मवर्जिता ।
 पूर्व्वरपुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण कुर्यात्सर्व्वमतन्द्रितः ॥
 सर्व्वेश्वरी सर्व्वजनप्रियङ्गरी त्राहि जगत्सर्व्वं ॐ नमो भगवति
 विमोहिनि स्वाहा ।

एवञ्चानेन मन्त्रेण सर्व्वङ्गत्वा विधानकम् ।
 रात्रित्रये निधातव्यं पश्चिमे ग्रामतो वह्निः ।
 प्रथमे यामिनीयामे कृतं भवति सोख्यदम् ॥
 इति द्वितीये विधानम् ।

अथ तृतीयदिनमासाब्दविधानम् ।

स्नान्द उपाच ।

तृतीये दिवसे मासे वर्षे ऋणु विधिं रवे ।
 सुनन्दा नाम देव्यत्र बालाना भयदा भवेत् ॥
 अथस्यां कुरुते घोरां सुनन्दा नाम भामिनी ।
 हृद्दोग्च्छर्द्दनं श्वासी ज्वरेण सङ्ग जायते ॥
 आकुञ्चयति गात्राणि शिशू रोदित्यर्द्दनिर्गमम् ।
 इत्थं सञ्जायते पीडा सुनन्दाकोपसम्भवा ॥
 तस्याः शान्तिविधानन्तु प्रवक्ष्यामि समासतः ।
 शतपत्राणि पुष्पाणि चन्दनस्थानुलेपनम् ॥

हरिद्रा कुङ्कुमं नागकेशरं बालकान्वितम् ।
 गन्धार्यं धूपनं दद्याद्गुग्गुलञ्चातिशोभनम् ॥
 घृताक्तं खदिराङ्गारैः सम्प्रताप्य विरोचन ।
 पूर्ववत्पुत्तलीं कृत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 प्रसूतिवयशालीनामोदनं सर्पिंपाचितम् ।
 दीपाञ्च पोलिकाः पञ्च तावन्तोऽसृष्टिकाः स्मृताः ॥
 ध्वजास्तु पञ्च विज्ञेयाः सहिताः पञ्चपञ्चवैः ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण बलिं सर्व्यं समाहरेत् ॥
 ॐ नमो भगवति सुनन्दे हु फट् स्वाहा ।
 एवञ्चानेन मन्त्रेण ग्रामात्पूर्व्वे विनिक्षिपेत्* ।
 निराञ्च रत्ननीपूर्व्व्यामि वाक्चोपशान्तये ॥
 एवं कृते विधाने तु व्याधिमात्रं विनश्यति ।
 वर्द्धते दीपवद्राजः शुक्लपद्मेन्दुवच्च सः ॥
 इति तृतीये विधानम् ।

अथ चतुर्थदिनमासाब्दविधानम् ।

स्नन्द उवाच ।

चतुर्थे दिवसे मासे वर्षे चैव विभाकर ।
 पूतना नाम देव्यञ्च पीडां प्रकुरुते शिशोः ॥
 सन्तापी जायते पूर्व्वमलिचारस्ततः परम् ।
 सृष्टिबन्धस्तथा कम्प्यो वारं वारं प्रजायते ॥

* तान्त्रिक इत्येष विधानेन पाठो युक्तः, सृष्टिवाशब्दस्य स्त्रीत्वान् ।

† विनिक्षिपदित्यत्र बलिं क्षिपेदिति क-पुञ्जक पाठः ।

तस्याः शान्तिं प्रवक्ष्यामि सविधानां दिवाकर ।
 पूर्व्ववत्पुत्तलीं कृत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 वेष्टयेद्रक्तसूत्रेण कुङ्कुमेनानुलेपयेत् ।
 धुस्तूरैः पूजयेत् पुष्पैर्वर्ष्वरीःपत्रसंयुतैः ॥
 मत्स्यमासस्य धूपोऽत्र गव्येनाज्येन संयुतः ।
 त्रयो दीपास्त्रिकोणासु सान्ध्यवर्त्तिसमन्विता ॥
 तिस्रसु पोलिका त्रैयास्तावत्त्रयो मुष्टयस्तथा ॥
 ध्वजास्तिस्रः ॥ समाख्याता नात्र कार्या विचारणम् ॥
 प्रसूतित्रयमुद्दिष्टं तण्डुलानां प्रभाकर ।
 तद्भक्तं सर्पिषा युक्त शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य नमस्कृत्वाऽ तु पुत्तलीम् ।
 दध्मचतसमारोपं विदध्यात्तु समाहितः ॥
 पल्लवैः पञ्चभिर्वालं सर्वाङ्गेषु प्रमाञ्जयेत् ।

मन्त्रसु ।

ॐ नमः धूतने मातर्बलिं पश्य सुयोभने ।
 बालकं सुखं योगेन बलिदानेन हर्षिता ॥
 इमं मत्वं समुच्चार्य सर्व्वं वनिमुपाहरत् ।
 प्रदोषे क्षणनिर्वृत्ते सप्तसप्तं विधिं शृणु ॥

• वर्ष्वरी सुदूरधर्मिद , वायु इति शब्द वाच्येति ।

† सुष्टयस्त्रिकोण एव च, सुष्टोनां विदयं तथा इति खं यं पुस्तकयो पाठौ ।

‡ तिस्र इत्यत्र च च इत्येव पाठौ युक्त , विश्वेयस्य पुस्तकेनैवत्यात् ।

§ नमस्कृत्येव नमस्कृत्येति युक्त , पाठ ।

दक्षिणां दिशमाश्रित्य निक्षिपेद्ग्रामतो वह्निः ।
बलिमेवं कृते सम्यग्बालकः सुखमाप्नुयात् ॥

इति चतुर्थे विधानम् ।

अथ पञ्चमदिनमासाब्दविधानम् ।

अथातः पञ्चमे वाङ्मि मासे वर्षे दिवाकर ।

आसुरी नाम देव्यत्र बालकं बाधते भृशम् ॥

तत्र चिह्नं प्रवक्ष्यामि बालानां यत्रजायते ।

ज्वरस्य प्रथमं पद्याद्द्रोणो ग्रहशीगदः ॥

सुष्टिवन्धः प्रलापः स्यादुद्देगोऽनशनन्तया ।

गिरोरुजायतेऽत्यन्तमेतद्वै लक्षणं रवे ॥

तस्याः शान्तिं प्रवक्ष्यामि पृच्छतस्ते दिवाकर ।

पूर्ववत्पुत्तलीं कृत्वा पीतसूत्रेण वेष्टयेत् ॥

पीतवासो वसानां तां गरावे सन्निवेशयेत् ।

घृताभ्यङ्गो विधेयोऽत्र हरिद्रालेपनन्तथा ॥

ततः पूजां प्रकुर्वीत कुसुमैः करवीरजैः ।

जपापुष्पैर्वन्धुजीरैर्बालकस्य तु चानघ ॥

चन्दनेनानुनितां तां दिव्यगन्धोपगोभिताम् ।

राजिकामर्षपैर्धूपो घृतातोऽत्र प्रगस्यते ॥

दीपकाः सप्त विधेया ध्वजाम्नायन्त एव च ।

सुष्टिकाः पोलिकाः सप्त सप्त सौवालिकाम्नावा ॥

नैवेद्याद्यं समुद्दिष्टमोदन सघृतं हविः ।

पप्रथेभ्यु यथापूर्वं कारयेन्मार्जनं गिगोः ।

प्रथमं सूक्तं ।

मन्त्रमेव समुच्चार्य त्रिवार प्रतिपूजनम् ॥

मन्त्रसु ।

ॐ सुकले सुभगे देवि सर्वशत्रुनिवारिणि ।

कुरु शान्तिं शिशोश्चात्र बलिदानेन राक्षसि ॥

इत्युच्चार्य क्षिपेत्पूर्वं मध्यरात्रे त्रिवासरम् ।

पश्चिमा दिशमाश्रित्य ग्रामादुत्तरतो रवे ॥

इति पञ्चमे विधानम् ।

अथ पठदिनमासाब्दविधानम् ।

अथ पठे च द्विवसे मासे वषे दिवाकर ।

रेवती नाम देव्यत्र शिशु गृह्णात्यसशयम् ॥

आदौ तु जायते पीडा प्रबला शिशुमूर्धनि ।

ज्वरस्तु मुखगोपोऽपि तृपा समभिजायते ॥

प्रकम्पन्ति च गात्राणि रुदितञ्च पुन पुन ।

तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु सूर्य्यं समाहित ॥

पूर्व्ववत्पुत्तलीह्वत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ।

गङ्गातोयेन सस्त्राप्य शूक्तवस्त्रेण वेष्टिताम् ॥

शूक्तसूत्रेषु सवीता शूक्तभाल्यानुलेपनाम् ।

शूक्तधूपोऽत्र निर्दिष्टो विल्वपत्रैः सहानघ ॥

आज्येनाक्तास्तु विश्वात्मन्दीपा पञ्च प्रकीर्त्तिता ।

तावत्त्वो मुष्टिका ज्ञेया पोलिकाभिः समन्विता ॥

प्रसृतित्रयमात्राणां ग्रीहीणामोदनं स्मृतम् ।

दध्ना सह शुक्तेजसा राक्षसूलञ्च दिशेषतः ।

वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण प्रक्षिपेच्च समाहितः ॥
मन्त्रम् ।

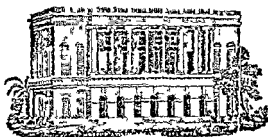
राक्षसि त्वं महाभागे बालं मुञ्च शुभानजे ।
चेमं कुरु जगत्प्रसिद्धोभना भव रेवति ॥
इति मन्त्रेण सम्प्रत्य प्रदोषैः बलिमाहरेत् ।
सम्भार्य बालकं तच्च सर्वाङ्गे पञ्चपल्लवैः ॥
ग्रामादुत्तरतो देशे रेवत्यै बलिमाहरेत् ।
एवमग्रगान्तिमायाति बालपीडा प्रभाकर ॥
इति पठदिनमासाष्टविधानम् ।

अथ सप्तमदिनमासाष्टविधानम् ।

सप्तमे च दिने चैव मासे वर्षे दिवाकर ।
गकुनी नाम देव्यत्र बालं गृह्णाति दारुणा ॥
ज्वरसु प्रयमं तावच्छिरोरोगस्ततः परम् ।
प्रलापयातिभारः स्याद्गान्तिरात्यन्तिकी भवेत् ॥
अस्थोर्निमोन्ननश्चापि गात्रकम्पोऽपि जायते ।
तत्र गान्तिं प्रयस्यामि गकुनीप्रीतिवर्द्धनाम् ॥
रत्नचन्दननिभार्द्रां पूर्ववत्पुष्पनीद्विताम् ।
यथाकानोद्भवैः पुष्पैः पूजयेद्दयवतः शुचिः ॥
धूपञ्च गुग्गुलुञ्च येयान् दीपाः पञ्च प्रकीर्तिताः ।
पौनिक्या मुष्टिकाः पञ्च कर्त्तव्यास्तु सुगोभनाः ॥

BIBLIOTHECA INDICA :
COLLECTION OF ORIENTAL WORK

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES, No 1066.

विधानपारिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY
PANDITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA
Professor, Sanskrit College, Calcutta

VOL. I FASCICULUS II

CALCUTTA

PRINTED BY ÇAÇIBHÜŞAYĪ BHATTĀÇĀRYĪ
AT THE GIRIÇĀ VIDYĀRATNA PRESS
24, Girīçā Vidyārātna's Lane,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET

1904.

नैवेद्यमोदनं सर्पिः प्रसृतित्रयसन्धितम् ॥
 तण्डुलानां सुरथेष्ठ मन्त्रपूतं प्रकल्पयेत् ॥
 ॐ नमः पद्मपत्राक्षि विशालवदने शिवे ।
 संगृह्य बलिमेनं त्वं बालं सुत्रं सुगोमने ॥
 इत्युच्चार्य ततो धीमान् बलिं निशि समाहरेत् ।
 दक्षिणां दिशमाश्रित्य विधाय पञ्चवक्रियाम् ॥
 एवङ्गते विधाने तु विरात्रं सुरसत्तम ।
 व्याधिसुक्तो भवेद्बालो नाथ कार्या विचारणा ॥
 इति सप्तमदिनमासाब्दविधानम् ।

अथ अष्टमदिनमासाब्दविधानम् ।

अथाष्टमे दिने मासे वर्षे देवी पिशाचिका ।
 पीडयत्येष बालन्तु ज्वरच्छर्दिंललाटजैः ॥
 नेत्रपीडाङ्गसङ्कोचो हृद्रोगथाभिजायते ।
 शृणु तत्र प्रतीकारं येन तुष्येत्पिशाचिका ॥
 प्रकुर्याच्च विरात्रन्तु शान्तिं बालार्तिहारिणीम् ।
 पूर्ववत्पुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 पञ्चामृतैस्तु संस्त्राप्य देवीं तां शिशुना सह ।
 चन्दनेनानुलिताङ्गीं खेतपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥
 ध्वजाः सप्त समाख्यातास्त्रायत्य, पीलिकाः श्रुताः ।
 सुष्टिकायापि विज्ञेया हरिद्राक्ताः शभाः श्रुताः ॥

पीतवर्णेन वस्त्रेण सूत्रेणापि सुसंस्कृतः ।
 विजयाचूर्णधूपोऽत्र घृताक्तः सम्प्रकीर्तितः ॥
 दीपान्मस्र घृतेनैव पूरयित्वा नियोजयेत् ।
 प्रसूतित्रयभक्तस्य घृताक्तस्य विशेषतः ॥
 नैवेद्यं कल्पयेद्दीमान् देव्यै तस्यै न संशयः ।
 ताम्बूलञ्च सकंपूरं पिशाचै तु प्रदापयेत् ॥
 शक्त्या च दक्षिणा तत्र देया तन्नीतये रवे ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण सर्वमेव विधीयते ॥

मन्त्रस्तु ।

ॐ नमः सर्वभूतेशि शोभने त्वं पिशाचिके ।
 बलिञ्चैनमुरीकृत्य त्वरितं मुञ्च बालकम् ॥
 यथा पूर्वं तथा कार्या पञ्चपञ्चवसत्क्रिया ।
 चिराचं रजनीवृत्तौ* पूर्वं ग्रामाद्वहिः क्षिपेत् ।
 एवङ्गृते विधानेऽस्मिन्नोगशान्तिः प्रजायते ॥
 इति अष्टमदिनमासाद्द्विधानम् ।

अथ नवमदिनमासाद्द्विधानम् ।

नवमे दिवसे मासे वर्षे चैव प्रभाकर ।
 देवता पात्रिनी नाम बालार्तिं कुरुते भृशम् ॥
 तत्र चिह्नं प्रवक्ष्यामि समासेन दिवाकर ।
 ज्वरुद्धिर्मले षोडश सङ्कोची नेत्रयोस्तथा ॥

तर्जनीमध्यमायोगमग्राभ्यां कुरुते भृशम् ।
 अन्नत्यागेऽपि सन्तोषो मुखगन्धोऽभिजायते ॥
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि पाशिनीप्रीतये रवे ।
 पूर्ववत्पुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 शुकवस्त्रेण संवीतां शुकसूत्रेण वेष्टिताम् ।
 पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च मन्दाराद्यैः सुगन्धिभिः ।
 गन्धार्घ्यं घनसारेण युक्तं चन्दनमर्पयेत् ॥

घनसारः कर्पूरः ।

दशाङ्गधूपो धूपोऽत्र ततो दीमान् प्रकल्पयेत् ।
 नव वा सप्त वा पूपाः पोलिका वा नवैव च ॥
 तावत्यो मुष्टिकाश्चैव धजाश्चैव विशेषतः ।
 नवप्रसृतिमानेन तण्डुलौदनमुत्तमम् ॥
 दध्ना चीरेण वाभ्यक्तं नैवेद्यं परिकल्पयेत् ।
 ग्रामादह्निर्मध्यरात्रे पश्चिमे प्रक्षिपेद्बलिम् ॥
 एतावता विधानेन रोगमुक्ती भवेच्छिशुः ।
 पञ्चानां पञ्चवानाञ्च विदध्यात्पूर्ववन्क्रियाम् ॥
 इति नवमदिनमासाब्दविधानम् ।

अथ दशमदिनमासाब्दविधानम् ।

दशमे दिवसे मासे वर्षे चापि दिवाह्नौ ।
 यत्किरत्र महामारी राक्षसी घोररूपिणी ॥
 मृत्युकल्पं ज्वरं शूलं विदधाति दिवानिशम् ।
 विष्टम्भं कुरुतेऽत्यन्तं हिक्काकासमतिघ्नयम् ॥

तस्याः शान्तिं प्रवक्ष्यामि बालानां हितकास्यया ।
 पूर्ववत्पुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
 स्रापयेत्सरितो वारा चन्दनेनानुलेपयेत् ।
 पीतवस्त्रेण संवेद्य पुष्यमाख्योपशोभिताम् ॥
 दशाङ्गं धूपने धूपं महामार्घ्यं प्रकल्पयेत् ।
 दीपास्तु पञ्च विज्ञेयास्तावत्यः चीरपाष्टिकाः ॥
 मुष्टिकाः पञ्च वै शस्ता ध्वजाः पञ्च सुशोभनाः ।
 संस्कृतं सर्पिषा भक्तं तण्डुलानाञ्च पौष्कलम् ॥
 नैवेद्यार्घ्यं न्यसेत्तत्र शरावे सुमनोहरम् ।
 ताम्बूलसहितं भानो दक्षिणासहितन्तथा ॥
 दक्षिणार्घ्यं नवं वस्त्रं रजतं वाय गङ्गितः* ।
 पल्लवैः पञ्चभिर्युक्तं वलिं सर्व्वं समर्पयेत् ॥
 मध्यरात्रादवचीणं बलिं कुर्याद्दिनत्रयम् ।
 दक्षिणां दिग्माश्रित्य प्रक्षिपेन्नगरादङ्घ्रिः ।
 स्तोत्रेषानेन मार्त्तण्ड वक्ष्यमाणेन ते मया ॥

स्तोत्रान्तु ।

ॐ नमो रक्तवर्णाक्षि रक्तपद्मनिभानने ।
 रक्तोष्ठदग्ने रक्तमहामारी† महाभये ॥
 महाबले महाकाये महाभयनिवारिणे ।
 धनेन धनिदानेन तुष्टा भव शुभानने ॥

* वायु गङ्गित इत्यत्र वाङ्मङ्गित इति ष-पुञ्जं पाठः ।

† महामारी इत्यत्र इन्द्रानामर्षेण पुत्रसुपुत्रात् ।

व्याधिना पीडितं बालं रक्ष मे परमेश्वरि ।
इति मन्त्रं समुच्चार्य सर्वं बलिमुपाहरेत् ।
धेमाय बालकानां हि नात्र कार्या विचारणा ॥
इति दशमदिनमासाब्दविधानम् ।

अथ एकादशदिनमासाब्दविधानम् ।

एकादशे दिने मासे वर्षे चापि दिवाकर ।
कालिका नाम देव्यत्र तत्पीडा जायते शिशोः ॥
ज्वरस्तु प्रथमं तावद्द्रुगस्तदनन्तरम् ।
सुखशोषो महाग्लानिस्ततः स्याच्चित्तविभ्रमः ॥
रोदनं सर्वगात्राणि कम्पन्ते च पुनः पुनः ।
तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि बालानां हितकाम्यया, ॥
पूर्ववत्पुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ।
गङ्गातोयेन संस्त्राप्य चन्दनेनानुलेपयेत् ॥
करवीरस्य पुष्पैस्तु पूजयेद्ददरीदलैः ।
धूपयेत्पुच्छकेशैश्च सर्पनिर्मोक्तसर्पपैः ॥
वचालशुनकैश्चैव ॥ घृतयुक्तैः समर्जकैः ।
दीपैस्तु पञ्चभिः सूर्य्य तैस्तु नीराजयेत्तु ताम् ॥
नैवेद्यं पायसं क्षीरं पष्टिकास्तिलमोदकाः ।
अपूपामुष्टिकाः पोलीः पञ्च पञ्च प्रकल्पयेत् ॥
ध्वजाद्य पञ्च विज्ञेयाः शरावे सर्वमेव तत् ।

निवेश्य सकलं देव्यै कालिकायै निवेदयेत् ५
मन्त्रेणानेन सप्ताश्व वक्ष्यमाणेन ते मया ॥

सन्धो यथा ।

ॐ नमो घोररूपायै विकटे घोरदर्शने ।
त्राहि सर्व्वजगद्वाप्ति बालं मुञ्च बलिप्रिये ॥
एवविधं विधिं कुर्यात्पूर्व्ववत्पल्लवक्रियाम् ।
बलिः प्रदोषसमये ग्रामाद्घृणतो बहिः ॥
निधेयो मन्त्रमुच्चार्य्य नरेश च सहेतिना ॥

सहेतिना सखज्ञेनेत्यर्थः ।

इति एकादशदिनमासाब्दविधानम् ।

अथ द्वादशदिनमासाब्दविधानम् ।

द्वादशे दिवसे मासे वर्षे चैव दिवाकर ।
भामिनी नाम देव्यत्र पीडयत्यनिशं शिशुम् ॥
आदौ च्वरं प्रकुर्याच्च छद्रोगन्तदनन्तरम् ।
कासं खासमतीसारं प्रलापं जृम्भणन्तथा ॥
कम्पन्ते सर्व्वगात्राणि तथा जाह्यञ्च नेत्रयोः ।
इत्थं नानाप्रकारस्य शिशूनां जायते गदः ॥
तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि बालानां हितकारिणीम् ॥
पूर्व्ववत्पुत्तलीङ्गत्वा शरावे सन्निवेशयेत् ॥
गन्धपुष्पाक्षता धूपा दीपाश्च विविधाः स्मृताः ।
नैवेद्यं विविधञ्चात्र भामिन्यै परिकल्पयेत् ॥
वस्त्रं शस्त्रं ध्वजाः सूत्रमोदनं पयसाचितम् ।

अपूपैः पायसं क्षीरं यष्टिकाभिय संयुतम् ॥
 नैवेद्यं कल्पयेद्ब्रह्मया सन्ध्याकाले निशामुखे ।
 ग्रामादुत्तरतो देशे बहिरैव बलिं क्षिपेत् ॥
 इत्थं पञ्चदिनेष्वेव कर्त्तव्यं रोगमुक्तये ।
 मन्त्रेणानेन समाश्व मन्त्रयेत्सर्वतो बलिम् ॥
 मन्त्रो यथा ।

ॐ बलिं गृह्णाण बालस्य व्याधीन् संहर संहर ।
 पञ्चवक्त्रप्रसादेन प्रसन्ना भव भामिनि ॥
 एवङ्गते विधानेऽस्मिन् बालकः क्षेममाप्नुयात् ।
 इत्थं ते कथितं सूर्य्य शान्तिहस्तुश्वजातकम् ।
 अनुष्ठितेन येन स्याद्बालानां दुःखमोचनम् ॥
 इति श्रीस्कन्दपुराणे स्कन्दसूर्य्यसंवादे ब्रह्मयामन्नसंवादितं
 प्रथमदिनमासाब्दादिद्वादशदिनमासाब्दपर्यन्तं
 बालपीडाशमनविधानं समाप्तम् ।

अथ प्रकारान्तरेण रावणोक्तं बालपीडाशमनविधानम् ।

दशाननमतं वक्ष्ये बालानां सुखकारकम् ॥

अथ प्रथमे ।

अथास्य प्रथमे दिने मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति माता नन्दा
 नाम ।

तथा गृहीतमात्रस्य शिशोर्वक्ष्यामि लक्षणम् ।

ज्वर आलस्यं रुदितं दुर्बलत्वं कर्द्दिरतिसारो गान्धोचोऽरुचिः
स्तनपाने एते भवन्ति ।

बलिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ।

नद्या उभयतोरतो मृदमानीय पूर्ववत्पुत्तलौहत्वा पीतवस्त्र-
सूत्राभ्यां वेष्टयित्वा गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य प्रस्यतण्डुलस्यौदनं
दधिगुडमिश्रितम् पञ्च पोलिकाः दोषहयं ध्वजत्रयं शरावे दत्त्वा
बालं सम्प्राप्य विजयाधूपेन धूपयित्वा पञ्चपल्लवैः संस्त्राप्य वक्ष्य-
माणेन मन्त्रेण बलिं दद्यात् ।

ॐ नमो रावणाय मातर्नन्दे बलिं गृह्ण गृह्ण बालं सुष्ठु सुष्ठु
स्वाहेति मन्त्रेण बलिमभिमन्त्र्य अपराह्णे प्रदोषसमये वा दिन-
त्रयमेव ग्रामादह्निः पूर्वस्यां दिशि पूर्वोक्तं मन्त्रमुच्चारयन् बलिं
हरेत् ।

एवं कृते सुखी बालः सम्पद्येत न चान्यथा ।

इति प्रथमे बलिः ।

अथ द्वितीये ।

अथास्य द्वितीये दिने मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति सुनन्दा
नाम माता ।

तथा गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ज्वरः ।

अरुचिर्कर्द्दिरहस्तपादादिसङ्घोचो रोदनमतिसारो दुर्बलत्वम् ।

सुनन्दागृहीतमात्रेणः क्षीतद्भवति लक्षणम् ।

वसिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ॥

पूर्व्ववत् पुत्तर्लो कृत्वा पीतवस्त्रादिना संवेद्य अस्तिकादमकं
भूमावान्निव्य तत्र तां निधाय सुगन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य पूर्णप्रस्य-
तपट्टलोदनं दधिगुहमन्त्रियं पञ्च पीतिका दीपद्वयं ध्वजपत्र
गरावे निधाय पञ्चपत्रवेर्वाणं प्रोष्य सुगन्धधूपेन धूपयित्वा—ॐ
नमो रावणाय सुनन्दे मातर्वसिं गृह्ण गृह्ण वालं मुञ्च मुञ्च
स्याहा इति मन्त्रेष अपराह्णे प्रदीपसमये वा उत्तरतो वसिं
धरेत् ।

एवद्वते सुखी बालः सम्पद्येत न चान्यथा ।

इति द्वितीये ।

अथ तृतीये ।

अथ तृतीये दिने मासे वर्षे वा पूतना नाम माता गृह्णाति
बालम् ।

तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ध्वरः ।

मात्रसङ्कोचः कण्ठगोपः प्रलापोऽतिचारो रोदनञ्च ।

तया गृहीतमात्रस्य एतद्भवति स्वप्नम् ।

वसिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ॥

पूर्व्ववत् पुत्तर्लो कृत्वा पीतवस्त्रादिना संवेद्य गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य
प्रस्यतपट्टलोदनं दधिगुहमन्त्रियं पीतिकापञ्चकं मुटिका-
पञ्चकं दीपद्वयं ध्वजपत्रद्वयं तिलपूष्वं च गारावे निधाय पञ्च-
पत्रवेर्वाणाङ्गानि सम्पूष्य मन्त्रोक्तं मन्त्रं सुधूपेन० धूपयित्वा च—

ॐ नमो रावणाय पूतने मातर्बलिं गृह्ण गृह्ण बालं मुञ्च मुञ्च
स्वाहेति मन्त्रेण पश्चिमायां दिशि पूर्वोक्ते काले धिरात्रं बलिं
हरेत् ।

इति तृतीये ।

अथ चतुर्थे ।

अथास्य चतुर्थे दिवसे मासे वर्षे वा मुखमण्डिका नाम
माता बालकं गृह्णाति ।

तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ज्वरः ।

गात्रसङ्कोचो मुष्टिवन्धः श्वासः कासश्चर्हिरतिसारो दुर्बलत्वञ्चेति
लक्षणाणि भवन्ति ।

बलिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ।

पूर्ववत् पुनर्लीं कृत्वा पीतवस्त्रेषावेष्ट्य गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य
प्रस्यतण्डुलोदनं दधिगुडयुतं पोलिकाः पञ्च मुष्टिकाः पञ्च दीप-
इयं ध्वजचतुष्टयञ्च शरावे निधाय बालं प्रोक्ष्य दशाङ्गेन धूपेन
धूपयित्वा—ॐ नमो रावणाय मुखमण्डिके मातर्बलिं गृह्ण गृह्ण
बालं मुञ्च मुञ्च स्वाहेति मन्त्रेण दक्षिणस्यां दिशि पूर्वोक्तकाले
बलिं हरेत् ।

इति चतुर्थे ।

अथ पञ्चमे ।

अथास्य पञ्चमे दिवसे मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति विडाली
नाम माता । तप्तचणम्—ज्वरघ्नुरोगो गात्रसङ्कोच प्राहारा-
मङ्गलमतिसारश्चर्हो रोदनञ्चेति ।

नाम माता । तद्गृहीतचिह्नं यथा—ज्वरादि पूर्व्ववत्पीतवर्णता
च ।

बलिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ।

पूर्व्ववत् पुत्तलीं कृत्वा गन्धादिना सम्पूज्य गुडमिश्रितं

जालिका धारिकाश्चैव पोलिकाः पूरिकास्तथा ।

साञ्जिका घृतपक्वाद्य गरावे सन्निवेशयेत् ॥

ध्वजत्रयं दीपपञ्चकञ्च । ततो बालं पञ्चवैर्माञ्जयित्वा विजयेन
धूपेन धूपयित्वा—ॐ नमो रावणाय सुखनानाममातर्वलिं
गृह्ण गृह्ण बालं सुख सुख खाहेति मन्त्रेण पश्चिमदिशि बलिं
धिरावं हरेत् ।

इति सप्तमे ।

अथ अष्टमे ।

अथास्याष्टमे दिने मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति कुलिका
नाम माता । तद्गृहीतचिह्नं पूर्व्ववत् ।

बलिस्तथा यथा ।

पूर्व्ववत् पुत्तलीं कृत्वा वस्त्रादिना संवेष्ट्य पूजयित्वा ओदनं दधि-
मिश्रं पञ्च पोलिकास्तिलचूर्णम्

धोरिकाः पूरिकाश्चैव दीपकद्वयमेव च ।

चतस्रो मुष्टिका एरुष्टिका उरिक्कौदनं गुडमिश्रितं ध्वजत्रयञ्च
गरावे निधाय बालं प्रोक्ष्य पञ्चवैर्माञ्जयित्वा दशाङ्गधूपेन धूप-

यित्वा च—ॐ नमो रावणाय कुलिके मातर्वलिं गृह्ण गृह्ण बाल
मुञ्च मुञ्च स्वाहेति मन्त्रेण दक्षिणदिशि पञ्चरात्रं बलिं हरेत् ।

इत्यष्टमे ।

अथ नवमे ।

अथास्य नवमे दिवसे मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति आर्जिका
नाम माता । तद्गृह्णीतचिह्नं ज्वरादि पूर्ववत् पीतवर्णता च ।
तस्या बलिर्यथा ।

पूर्ववत् पुत्तलीं कृत्वा वस्त्रादिना सवेद्य गन्धादिभिरभ्यर्च्य
श्रीदनं दधिभिय पञ्च पोलिकाक्षिलचूर्णं सङ्कुलिकाः पर्पटिका-
दीपद्वयं ध्वजत्रयञ्च शरावे निधाय बालं सम्भार्ज्यं धूपयित्वा च
—ॐ नमो रावणाय आर्जिके मातर्वलिं गृह्ण गृह्ण बालं मुञ्च
मुञ्च स्वाहेति मन्त्रेण उत्तरदिशि त्रिरात्रं बलिं हरेत् ।

इति नवमे ।

अथ दशमे ।

अथास्य दशमे दिवसे मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति रेवती
नाम माता । तद्गृह्णीतलक्षणं ज्वरादि पूर्ववत् अतिसारः श्लेष्मा
कण्ठशोषो रीदनश्चेति ।

बलिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ।

पूर्ववत् पुत्तलीं कृत्वा वस्त्रेषावेद्य गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य पूर्ण-
प्रस्यतण्डुलीदनं दधिगुडमिश्रितं तिलचूर्णं पञ्च पोलिका दश
शर्करा दीपद्वयं ध्वजत्रयञ्च शरावे निधाय पञ्चपङ्क्तवैबालं सम्प्रोक्ष्य
विजयेन धूपेन धूपयित्वा—ॐ नमो रावणाय रेवति मातर्वलिं

गृह गृह बालं मुञ्च मुञ्च स्वाहेति मन्त्रेण पश्चिमदिशि- अपराह्णे
सभ्यायां वा बलिं हरेत्तिरात्रम् ।

इति दशमे ।

अथ एकादशे ।

अथास्य एकादशे दिवसे मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति,
पिच्छलिका नाम माता ।

तया गृहीतमात्रस्य ज्वरः शोषश्च जायते ।

रक्तञ्च स्रवते विष्ठा मूर्धं शूलञ्च० जायते ॥

सीदन्ति सर्व्वगात्राणि आहारश्च न रोचते ।

ऊर्ध्वदृष्टिः प्रलापश्च रोदनञ्च पुनः पुनः ।

पिच्छलिकागृहीतस्य ह्येतद्भवति लक्षणम् ।

बलि तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ॥

पूर्व्ववत् पुत्तनीं कृत्वा पीतवस्त्रेण संवेद्य गन्धादिना सम्पूज्य
पूर्व्वप्रस्यमितौदनं दधिगुडसन्निभं पोलिकाः पूरिका घाटिका-
वटकाः पञ्च पञ्च तिलचूर्णं दीपद्वयं भ्रजत्रयञ्च शरावे निधाय
पञ्चपल्लवैर्बालं सम्भार्य्य विजयधूपेन धूपयित्वा—ॐ नमो राव-
णाय पिच्छलिने मातर्बलिं गृह्ण गृह्ण बालं मुञ्च मुञ्च स्वाहेति
मन्त्रेण दक्षिणां दिग्भाञ्चित्वा अपराह्णे प्रदीपे वा एकां रात्रिं
बलिं हरेत् ।

इति एकादशे ।

अथ द्वादशे ।

अथास्य द्वादशे दिवसे मासे वर्षे वा बालं गृह्णाति पिप्पली
नाम माता ।

तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं जायते ज्वरः ।

शोषश्च जायते तस्मात्कम्पो वैषर्ण्यमेव च ॥

कुक्षिशूलं प्रजायेत रोदनञ्च पुनः पुनः ॥

जर्द्वृष्टिः प्रलापश्च खासश्चैव निरन्तरम् ॥

पिप्पल्याकान्तमात्रस्य एतद्भवति लक्षणम् ।

बलिं तस्याः प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते सुखम् ॥

नद्या उभयकूलतो मृत्तिकामानीय तथा पुत्तलिकां कृत्वा पीत-
वस्त्रेण संवेद्य गन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य पूर्णप्रसौदनं दधिगुहसन्निधं
पोलिकाः पञ्च तिलचूर्णं धारिकादयं शर्करा विटपपत्रं सुगन्धधूपं
ध्वजत्रयं दीपपञ्चकञ्च शरावे निधाय बालं सम्बोध्य पञ्च पद्मवै-
मार्ज्जयित्वा विजयधूपेन धूपयित्वा च—ॐ नमो रावणाय
पिप्पलि मातर्बलिं गृह्ण गृह्ण बालं सुखं सुखं स्वाहेति मन्त्रेण
पूर्वस्यां दिशि पूर्वोक्ते काले त्रिरात्रं बलिं हरेत् ।

एवङ्कृते विधानेऽस्मिन् बालरोगः प्रशाम्यति ।

अवश्यं नात्र सन्देहो रावणस्य वचो यथा ॥

इति विधानमालोक्तं बालस्य प्रथमदिनाद्यवधि द्वादशदिन-
मासाद्यप्यर्थन्तं शान्तिविधानं समाप्तम् ।

अथ पष्ठीपूजनविधानम् ।

यथा बालतन्त्रे ।

उत्पन्नस्य तु बालस्य पष्ठे वा पञ्चमे दिने ।

विघ्नेशो जन्मदा पष्ठी देवी जीवन्तिका तथा ॥

प्रदोषे पूजनीयास्ता गन्धपुष्पादिदानतः* ।

अपूजिताय ता देव्यः कुमारं पीडयन्त्यलम् ॥

कुङ्कुमेनाथ गन्धेन कुम्भसंस्थाः† प्रकल्पयेत् ।

पीठे वाक्षतपुञ्जादौ पुरुषाः शस्त्रहस्तकाः ॥

स्त्रियश्च पानं कुर्वन्त्यो जागृत्युक्तां निशां पराम् ।

गृहं धूपाम्निदीपैश्च संयुतं कारयेत्ततः ॥

सर्पपान् सर्वतो दद्याद्दलिर्देयश्च पुष्कलः ।

विघ्नेभ्यश्चैव ताम्बूलं दक्षिणादिकमर्पयेत् ॥

तत्रादौ सविनायकगौर्यादिमातृकापूजां विधाय

आवाह्य पूजयेद्देवीं गणेशं मातरं गिरिम् ।

देवीं पष्ठीं गिरिं मन्यानमन्दरं मन्यानमन्दरोऽसीति मन्त्र-
लिङ्गात् ।

* अथ अशौचमण्डो दीशभावे ।

अशौचे तु समुत्पन्ने पुञ्जजन्त्रे यदा भवेत् ।

कर्मुलात्काञ्चिकी शङ्खि पूर्व्याशौचादिशुभति ।

इति वचनात् । अथ पुञ्जजन्त्रेति यत्रपात् पितृदेवाशौचभावे । इति कृत्यतत्त्वम् ।

† कुम्भसंस्था इत्यथ कुम्भसंस्था इति न-पुस्तके पाठः ।

मातरो यथा ।

गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्रधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ।
शान्तिः पुष्टिर्धृतिसुष्टिरात्मदेवतया सह ॥

ततः ।

ॐ आयाहि वरदे देवि महापठ्ठीतिविश्रुते ।

शक्तिभिः सह बालं मे रक्ष जागरवासरे ॥

इति मन्त्रेण षष्ठीं देवीमावाह—

शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां लोकानां हितकारिणी ।

मातर्बालमिमं रक्ष महापठ्ठी नमोऽस्तु ते ॥

इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः पूजयेत् ।

हिरण्यवस्तुशय्यादि यथावित्तं प्रदापयेत् ।

इति कृत्वा ततो देवीं षष्ठीं सम्प्रार्थयेन्नरः ।

मन्त्रेण वषट्प्रायेण सर्वारिष्टनिवृत्तये ॥

मन्त्रस्तु ।

गौरीपुष्पी यथा स्कन्दः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ।

तथा ममाप्ययं बालः षष्ठीके रक्ष्यतां नमः ॥

इति मन्त्रेण ता देवीं विघ्नेशादीन् प्रणम्य च ० ।

• यत्रोपि पादभाग्ना शक्ति, ते च यथा—

सन्धीदर महाभान सन्धीपद्मनाभन ।

प्रसादात्तव विघ्नेषु चिरं लोचतु मे मिष्ट ॥

(एतदीकापत्रेषु परपठे द्रष्टव्यं ।)

गीतवादिननिघोषैस्तां रात्रिं ज्ञात्वाचरः ॥
 एवं विधानं यः कुर्यात् पठ्ठीप्रीत्यै नरोत्तमः ।
 चिरायुर्भविता तस्य शिशुर्नात्र विचारणा ॥
 इति बालतन्त्रोक्तं पठ्ठीपूजनविधानं समाप्तम् ।

प्रयोगपारिजाते तु व्यासः ।

सूतिकावाक्निलया जन्मदा नाम देवताः ।
 तासां यागनिमित्ते तु शुद्धिर्जन्मनि कीर्तिता ॥

तथा ।

प्रथमे दिवसे यष्टे दशमे चैव सर्वदा ।
 त्रिधाशीचं न कुर्वीत सूतके पुत्रजन्मनि ॥
 दद्यात्तु प्रथमे हेम पञ्चमसयोरपि ।
 बलिदानन्तु दशमे ह्यत्र दानं प्रशस्यते ॥

मार्कण्डेयस्य ।

रक्षणीया तथा पठ्ठीनिशा तत्र विद्येयतः ।
 रात्रौ जागरणं कार्यमत्र दानं तथा बलिः ॥
 पुरुषाः शम्भुइस्तासु नृत्वगीतैश्च योपितः ।
 रात्रौ जागरणं कुर्युर्दशम्याश्चैव सूतके ॥ इति ।

जन्मनी सर्वभूतानां बालाणाञ्च विशिषत ।

नारायणोऽहोपैव बाले ते रक्ष सर्वदा ॥

भूतप्रेतपिशाचिभ्यो काकिनीर्गिनिनीषु च ।

सातेषु रक्ष बाले ते शपदैः पञ्चनेषु च ॥

सूतिकाण्डहस्ताप्यानि द्रव्याणि यथा. मार्कण्डेयपुराणे ।

अग्न्यम्बुपशुशून्ये च निर्यूपे सूतिकाण्डहे ।

प्रदीपशस्त्रमुपलभूतिस्पर्षपवर्जिते ॥

अनुप्रविश्य जातन्तु अपहृत्यात्मसम्भवम् ।

घणप्रसविनी बालं तत्रैवोत्सृजति हिज ॥

सा जातहारिणी नाम सुघोरा पिशितायना ।

तस्याः संरक्षणं कार्यं यत्रतः सूतिकाण्डहे ॥

पशुच्छागः यूपोऽपि तस्यैव उपस्थितत्वात् ।

इति प्रयोगपारिजातोक्तं पष्ठीपूजनविधानम् ।

अथ सूतिकास्नानम् ।

यथा ष्योतिःशास्त्रे ।

करेन्द्रयाम्यानि लवासवान्त्य-

मैत्रेन्दवाश्विभ्रुवभेऽङ्घ्रि पुंसाम् ।

तियावरित्के शुभसामनन्ति

प्रसूतिकास्नानविधिं सुनीन्द्राः ॥

करो हस्ता इन्द्रे ज्येष्ठा अनिल. स्वाती मैत्रमनुराधा अन्त्यं
रेवती ।

इति सूतिकास्नानम् ।

अथ नामकरणम् ।

वृद्धस्यतिः ।

द्वादशे दशमे चापि जन्मतो दिवसे शुभे ।

षोडशे विंशती चैव द्वाविंशेऽथर्षतः क्रमात् ॥

यात्रवल्क्यः ।

अहन्येकादशे नामेति ।

भविष्यपुराणेऽपि ।

नामधेयं दशम्यान्तु द्वादश्यां मासि केचन ।

अष्टादशेऽहनि तथा यदन्वये मनीषिणः ॥

कात्यायनसूत्रेऽपि ।

दशम्यामुत्थाम्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा पिता नाम करो-
तीति ।

दशम्यामुत्थाम्य एकादशेऽङ्घ्रि नाम कुर्यादिति तद्व्याख्यानम्,
अशौचापगमे नामधेयमिति विष्णुहोः ।

आश्वलायनसूत्रपरिमिश्रितेऽपि ।

जननाद्दशरात्रे व्युष्टे शतरात्रे संवत्सरे वा नामकरण-
मिति ।

व्युष्टे अतीति ।

ज्योतिर्निबन्धे गर्गः ।

काव्यानाञ्च कवीनाञ्च पञ्चादीनाञ्च सर्व्वगः ।

राजप्रसादवस्तूनां नामकर्मं विशिष्यते ॥

नाचत्रमपि नाम कार्य्यम् । अभिवादनोपयञ्च समीचेत तन्नाता-
पितरो विद्यातामोपनयनादित्याश्रलायनसूत्रात् । तच्च नक्षत्र-
पादाद्यचरं कुर्यादिति परिग्रहे । स्नाभीष्टं व्यावहारिकं नाम
कुर्यादिति तन्त्रकारः ।

काव्यायनसूत्रे ।

द्वाचरं वा घोषवदाद्यन्तरस्यं दीर्घाभिनिष्ठानं कृतं
कुर्यान्न तद्वितमयुजाचरमाकारान्तं स्त्रियै तद्वितं शर्म
ब्राह्मणस्य वर्मं क्षत्रियस्य गुप्तं वैश्यस्य दासं शूद्रस्य इति ।
दीर्घं द्विमात्रम् अभिनिष्ठानो विसर्गः कृतं कृदन्तं यथा विश्वम्भर
इत्यादि । अयुजाचरमयुग्माचरं यथा यथोदा इत्यादि, अयुग्दान्तं
स्त्रीणामिति गोभिलोक्तेः ।

मनुः ।

स्त्रीणः सुखोद्यमकूरं विस्यष्टार्घं मनोहरम् ।

साङ्गल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥

बालनामकरणं स्थिरलान्ते

केन्द्रपञ्चनवमस्थितसौम्ये ।

त्रायषष्ठसमधिष्ठितपापे

जीवशुक्रशशिसौम्यदिनेषु ॥

इति च नारायणपद्धतौ ।

इति नामकरणविधानं समाप्तम् ।

अन्यस्थानि विधानानि मया सङ्ग्रहितानि च ।
 परोपकलै विष्णुर्ने तेन प्रीयातु सर्व्वदः ॥
 विधामपारिजातेऽस्मिन् पञ्चस्तवकसंयुतेः ।
 समाप्तिभागात्† प्रथमो गुच्छो विष्णोरनुग्रहात् ॥
 भ्रुवा भागीरथी यस्य नागदेवः पिता सुधीः ।
 तेनानन्तेन रचितः प्रथमः स्तवको गतः ॥

इति श्रीमत्परमवैदिकनागदेवभट्टसूनुना सकलविद्वज्जन-
 क्षपापात्रभूतेन श्रीमदनन्तभट्टेन विरचिते
 विधानपारिजाताभिधे निबन्धे
 प्रथमः स्तवकः समाप्तः ।

* दशार्हस्तवकान्विते इति ग-पुस्तके पाठः ।

† समाप्त एव इति क-पुस्तके पाठः ।

अथ द्वितीयः सूक्तकः प्रारभ्यते ।

तत्रादौ दुष्टनक्षत्रादिजननशान्तिविधानानि प्रीच्यन्ते ।
स्तानि च जननाशौचोत्तरकाल एव कर्त्तव्यानि सङ्गतिकत्वात्* ।
जन्मतो द्वादशाहे वा इत्यादि बध्यमाणवचननिचयात् शुचि-
कर्त्तृकत्वाच्च ।

अथ नक्षत्रदेवताः कथ्यन्ते ।

यथा रत्नमालायाम् ।

भेशा दस्यमाग्निधाट्यग्निः शर्वीऽदितिर्वाक्पतिः

कद्रूजः पितरो भगोऽर्थमरवी त्वष्टा ह्यो मारुतः ।

इन्द्राग्नी त्वघ मित्र इन्द्रनिर्ऋती तोयश्च विश्वे विधि-

र्गोविन्दो वसवोऽम्बुपाजचरणाहिवध्रूपुपाभिधाः ॥ इति ।

भानामीशा नक्षत्राणामधिदेवताः अश्विन्यामादयः अश्विन्यादि-
क्रमेण बोद्धव्यास्ते च अष्टाविंशतिसंख्याकाः अभिजितोऽपि
नक्षत्रमध्ये परिगणितत्वात् । एतानि जनननिमित्तशान्ति-
विधानानि नामकरणपूर्व्वं कर्त्तव्यानि नैमित्तिकत्वात् ।

दुष्टनक्षत्रजातानां शान्तिं कृत्वा विधानतः ।

द्वादशैकादशे वाङ्गि नाम कुर्यात्ततः परम् ॥

इति स्मृत्यन्तराच्च शान्तिविधानात्परं नामकरणमिति केचित् ।
द्वादशैकादशे इत्यत्र सन्धिरार्पः । यदा तु बहुनिमित्तसम्पात-
स्तदा प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमिति न्यायेन सर्वाण्येव नैमित्तिक-

कानि कार्याणि । यथा अमावास्यायां ज्येष्ठानक्षत्रे व्यतीपातादी
जातस्य अमावास्यादिशान्तिः क्रियते तत्र क्रमस्त्वैच्छिकः । यद्वा
तन्त्रेष्वैव कार्याणि कर्त्तव्यादीनामेकत्वात् । कुमार्या अपि एतत्
कार्यं न्यायसाम्यात्, सुतः सुता वेत्यादिवक्ष्यमाणवचनात् ।

तत्र तावत् सर्वारिष्टशान्तिसाधारणत्वाद्गोमुखजननशान्ति-
विधानमादावभिधीयते ।

तथाच प्रयोगपारिजाते गर्गः ।

प्रणिपत्य रविं वक्ष्ये प्रायश्चित्तमनुस्मरन् ।
सर्वारिष्टविनाशाय यदुक्तं ज्योतिरर्णवे ॥
पितृरिष्टे सुतारिष्टे मात्ररिष्टे तथैव च ।
प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात्तत्तद्गोपशान्तये ॥
पूपाश्विनोर्गुरौ सर्पे मघाचित्रेन्द्रमूलमे ।
एषु ऋषेषु जातस्य कुर्याद्गोजननं तथा ॥

पूपा रेवती अश्विनी प्रसिद्धा गुरुः पुष्यः सर्पः अश्लेषा मघा प्रसिद्धा
चित्रा च इन्द्री ज्येष्ठा मूलं प्रसिद्धम् । एषु नक्षत्रेषु जातस्येत्यर्थः ।
एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यम् ।

तत्र इतिकर्त्तव्यतामाह ।

जन्मर्क्षे वा त्रिजन्मर्क्षे शुभे वारे शुभे दिने ।
कृत्वाभ्यङ्गादिकं सर्वं गृह्णालङ्कारपूर्वकम् ॥
गोमयेनोपलिप्याथ गृहस्थेशानभागके ।
पद्भुजं कर्णिकायुक्तं रजोभिः खेतवर्णकैः ॥

खेतवर्णकै रजोभिस्तुष्टुलादिपिष्टैरित्यर्थः ।

ब्रीह्नीस्तत्र विनिक्षिप्य यथाविज्ञानुभारतः ।
 नवशूर्पन्तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् ॥
 स्थापयित्वा गिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत् ।
 प्राङ्मुखं तमवाक्पादं तिलगर्भगतं गिशुम् ॥
 गोमुखं दर्शयित्वाय पुनर्जातन्तु गोमुखात् ।
 विष्णुर्वीनिमित्तिसूक्तेन* गव्येन स्रपयेच्छिशुम् ॥
 गवामङ्गेषु मन्त्रेण† गवामङ्गेषु संसृजेत् ।
 विश्वोः श्रेष्ठेन मन्त्रेण‡ गोप्रसूतन्तु बालकम् ॥
 आचार्यन्तु समादाय पथान्मात्रे ददेत्तदा ।
 माता जघन्यभागस्या गिशुमानीय तन्मुखात् ॥
 ततः पित्रे तदा दद्यात्ततो मात्रे प्रदापयेत् ।
 वस्त्रे स्थाप्य पितास्त्राय पुत्रस्य मुखमीचयेत् ॥
 गोमूत्रं गोमयङ्गीरं दधि सर्पिश्च संयुतम् ।
 आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैः§ रभिषिञ्चेत्ततः गिशुम् ॥
 मूर्ध्नि चाप्राय तं पुत्रं तन्मन्त्रेण तदा पिता ।
 अद्वादद्वाब्जभवसि हृदयादभिजायसे ॥

* १०६ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

† गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि अतुर्दश ।

यथाशक्राश्विनौ मे स्वादिद्व लोके परव च ॥ अग्नेदिवाप्रकार्यणि ।

‡ विश्वो श्रेष्ठेन इवेव अस्य। वाप्या मयीन्मात् ।

पुमास पुत्रमापिदि दशमे मासि एतदे स्वाहा । अग्नेदिवाप्रकार्यणि ।

§ ५८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ।
 मूर्धनि त्रिरवघ्नाय तं शिशुं स्थापयेत्ततः ॥
 पुण्याहं वाचयेत्पञ्चाङ्गाङ्गणैर्वेदपारगैः ।
 दरिद्रायथ विषाय तां गां चाभ्यर्च्य दापयेत् ॥
 गोवस्त्रस्वर्णधान्यानि दद्यादकार्कादितः क्रमात् ।
 यथाशक्ति धनं दद्याद्वाङ्गणैभ्यस्तदा पिता ॥

अकार्कादितः सूर्यादिग्रहेभ्य इत्यर्थः ।

ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशास्त्रीकमार्गतः ।
 उल्लेखनादिकङ्कत्वा चाज्यभागान्तमाहरेत् ॥
 होमस्थेशानदिम्भागी धान्योपरि घटं शुभम् ।
 पञ्चगव्यं घटे स्थाप्य तिलं तत्र विनिक्षिपेत् ॥
 क्षीरद्रुमकपायांश्च पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ।

क्षीरद्रुमकपायाः पञ्चपल्लवाः पञ्चत्वच इत्यर्थः ।

वस्त्रयुग्मेन संज्ञाय गन्धादिभिरघार्चयेत् ।
 विष्णु वरुणमभ्यर्च्य प्रतिमायां विधानतः ॥
 यत इन्द्रादिभिर्मन्त्रैः कुम्भं सृष्ट्वाभिमन्त्रयेत् ।
 दधिमध्वाज्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः ॥

• यत इन्द्र भवानहे ततो भी चमय ऋषि ।

मध्वन्द्गधि तव तन्न कृतिभिर्विद्विषो विमषो ऋषि ।

(८१. ११५. ११८५)

आपोहिष्ठेति तिस्रभिःरप्सु मे सोमः* इत्यथ ।

तद्विष्णोः परमं पदम् अक्षीभ्यां तेष्व सूक्ततः‡ ॥

ऋग्भिरभिः प्रत्यृचञ्च अष्टाविंशतिसंख्यया ।

अथक्त्वाष्टसंख्यं वा दधिमध्वान्यसंगुतम् ॥

आदित्यादियहाणाञ्च होमं कुर्यात्समन्वकम् ।

मन्वाय विष्णुर्योनिमित्यादय ऋग्वेदे प्रसिवाः । दधिमध्वान्य-
युक्तेनेति । अत्र भावे क्तप्रत्ययः तथाच दधिमध्वान्यमेकीकृत्य

होमयेदित्यर्थः । अध्याहारस्यान्यास्यत्वात् । अन्यत् सष्टम् ।

इति विधानपारिजाते गोमुखप्रसवशान्तिविधानम् ।

अथास्य सष्टप्रयोगः ।

उक्ते काले अस्य अमुकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरसनद्वारा
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गोमुखप्रसवं करिष्ये इति सङ्कल्प्य गणेशं
सम्पूज्य चाचार्यं हणुयात् । तत आचार्यः पूषाश्विनोरित्या-
दिषु नक्षत्रेषु जातस्य गोजननङ्गत्वा—

जन्मर्चे वा त्रिजन्मर्चे शुभे वारे शुभे दिने ।

ऋत्वाभ्यङ्गादिकं सर्वं गृह्णालङ्कारपूर्वकम् ।

गोमयेनोपलिप्याथ गृहस्येशानभागके ॥

* २० पृष्ठे प्रदर्शिताभिः ।

† अप्सु मे सोमो अत्रवीदन्तर्विभ्राजि मेपजा ।

अग्नि च विश्वश्श्रुवमापथ विश्वमेपजो ॥

(१म २२म् २०पृष्ठम् ।)

‡ सूक्तमिदं ३५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

पद्भजं कर्णिकायुक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकैः ।

त्रीचींस्तत्र विनिचिष्येति ॥

ऋहेशानभागस्यपद्भजमध्ये यथाशक्ति त्रीचीन् निचिष्य तेषु शूर्पे
निधाय शूर्पे रक्तवस्त्रं प्रसार्य तत्र तिलान् विकीर्य शूर्पे प्राद्युखं
शिशुं निधाय रक्तसूत्रेण शूर्पे वेष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुख-
मानीय प्रसवं भावयित्वा विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन.. मिलितेन
पञ्चगव्येन शिशुं स्नापयित्वा—

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ।

आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥

(१०म, १८४सू, १ऋक् ।)

गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति ।

गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजा ॥

(१०म, १८४सू, २ऋक् ।)

हिरण्ययी अरणी यं निर्मथतो अश्विना ।

तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे स्वाहा ॥

(१०म, १८४सू, ३ऋक् ।)

नेजमेघ परापत सुपुत्रः पुनरापत ।

अस्यै मे पुत्रकामायै गर्भमाधेहि यः पुमान् स्वाहा ॥

यधेयं पृथिवी मञ्जुत्ताना गर्भमादधे ।

एवं त गर्भमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥

विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेण अस्यां नार्यां गवीन्याम् ।

पुमांसं पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥

विष्णुर्योनिमिति पश्चां त्वष्टा ऋषिर्विष्णुर्देवता अनुष्टुप् छन्दः
पञ्चगव्येन शिशोरभिषेके विनियोगः । इति एभिर्वेदिकैर्मन्त्रैः ।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ।

यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥

गावो मे चाग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः ।

गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥

इति पौराणमन्वाभ्याञ्च अभिषेकः कार्यः ।

विष्णोः श्रेष्ठेनेत्यस्य त्वष्टा ऋषिर्विष्णुर्देवता अनुष्टुप् छन्दः
मात्रे शिशुदाने विनियोगः ।

विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेण अस्यां नार्य्यां गवीन्याम् ।

पुमांसं पुत्रमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥

ततो माता बालं पित्रे दद्यात् । तत आचार्य्यो बालं पित्रा
मात्रे प्रदापयेत् । वस्त्रे संस्थाप्य तं पिता तन्मुखमीचयेत् ।
पञ्चगव्येन बालमभिषिञ्चेत् ।

आपो हि ष्ठा इति वृचस्य सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देवता
गायत्री छन्दः शिशोरभिषेके विनियोगः ।

आपो हि ष्ठा मयो भुवः । १ ।

यो वः शिवतमो रसः । २ ।

तस्मा अरं गमाम वः । ३ ।

ततः पिता अङ्गादङ्गादिति सोत्रमन्त्रस्य हिरण्यगर्भ ऋषिर्धाता
देवता अनुष्टुप् छन्दः शिशुमूर्द्धन्यवघ्राणे विनियोगः ।

अद्वाद्वात्सम्भवसि हृदयादभिजायसे ।

आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥

अनेन मन्त्रेण त्रिरवधाय मातृहस्ते दत्त्वा अस्य गोमुखप्रसवाख्य-
कर्मणः पुण्याहं भवन्तो ह्ययन्तु इत्युक्त्वा तान् तदाचयित्वा गा-
माचार्याय दत्त्वा यद्वर्षीत्यर्थं प्रत्येकं गोवस्त्रस्वर्णधान्यानि दत्त्वा
यथाशक्ति भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ।

तत आचार्योऽग्निं यद्वाच्यं प्रतिष्ठाय चन्वाधानं कुर्यात् ।
तत्र प्रधानं विष्णुं सकृत् यस्मिन्नहणम् अष्टाविंशतिसंख्यया वा
दधिमध्वाज्यद्रव्येण नयग्रहांशान्यद्रव्येण यक्ष्ये शेषेण स्त्रिष्टकत-
मित्याज्यभागान्तं कृत्वा अग्नेरीशान्यां कुम्भमेकं संस्थाप्य तत्र
पञ्चगव्यं तिलान् व्रीहीन् चीरद्वमकपायान् पञ्च रत्नानि च
निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन सञ्चाल्य पूर्णपात्रोपरि तद्विष्णोरिति मन्त्रेण
विष्णुप्रतिमां तत्त्वा यामीति* वरुणप्रतिमाञ्चाभ्यर्थं कुम्भं स्पृष्ट्वा
वस्त्रमाणमन्त्रान् जपेत् ।

यत इन्द्रेति यथां कशुपुत्र ऋषिः इन्द्रो वाईतो देवते
प्रगाथं छन्दः जपे विनियोगः ।

ॐ यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कधि ।

मघवच्छग्धि तव तन्न जतिभिर्विद्विषो विमृधो जधि ॥

(ऽम, ११६, १३४क.)

* तस्मादासि सुतोम्ये तद्गम्य पूर्वेषितये ।

द्विना दितिभ्यो भवरे अने द्विते द्विन वस्त्रयमाविस ।

त्वं हि राधस्यते राधसो मङ्गः क्षयस्यासि विधतः ।

त त्वा धयं मधवन्निन्द्र गिर्वणः सुतावन्तो हवामहे ॥

(ऽम, ६१ सू, १४ ऋक् ।)

इन्द्रः स्युडत इवन्हा परस्त्रा नो वरेण्यः ।

स नो रक्षिपञ्चरमं स मध्यम स पथात् पात नः पुरः ॥

(ऽम, ६१ सू, १५ ऋक् ।)

त्वन्नः पथादधरादुत्तरात् पुर इन्द्र निपाहि विश्वतः ।

आरे अस्मत् ऊणुहि देव्यं भयमारे हेतीरदेवीः ॥

(ऽम, ६१ सू, १६ ऋक् ।)

अद्याद्या श्वः श्व इन्द्र आस्र परे च नः ।

विश्वता च नो जरितृन् सत्यते अहा दिवा नक्षत्र रक्षिपः ॥

(ऽम, ६१ सू, १७ ऋक् ।)

प्रभङ्गी शूरो मधवा तुवीमघः सन्निश्रो वीथ्याय कम् ।

उभा ते वाङ्ग वपणा श्रतक्रतो नि या वचं मिमिचतुः ॥

(ऽम, ६१ सू, १८ ऋक् ।)

एतेर्मन्त्रैः कलशमभिमन्त्रयेत् ।

ततो मिक्षितदधिमध्वान्यैर्होमं कुर्यात् । तत्र मन्त्राः—

आपो हि क्षेति तिस्रणां सिन्धुहीप आस्वरीप ऋषी आपो
देवता गायत्री इन्द्र होमि विनियोगः ।

आपो हि छा मयो भुवः । १ ।

यो व. शिवतमो रस. । २ ।

तस्मा अरं गमास व । ३ ।

असु मे इत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिरापो देवतानुष्टुप् छन्दः होमे
विनियोगः ।

ॐ असु मे सोमो अन्नवीदन्तर्विज्ञानि मेपजा ।

अग्निं विश्वशम्भुवम् ॥ (१०म, ८सू, ६ऋक् ।)

अद्भ्य इदं न मम ।

तद्विष्णोरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिर्विष्णुर्देवता गायत्री छन्दः
होमे विनियोगः ।

तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।

दिवीव चक्षुराततम् ॥ (१म, २१सू, २ऋक् ।)

विष्णवे इदं न मम ।

अक्षीभ्यां ते इति यसां विवृष्टा ऋषिर्यक्ष्महा देवतानुष्टुप्
छन्दः होमे विनियोगः ।

अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां कुबुकादधि ।

यस्मिन् श्रीर्यष्टं मस्तिष्काज्जिह्वाया विवृष्टामि ते ॥

(१०म, १६१सू, १ऋक् ।)

श्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्वात् ।

यक्ष्मं दोषण्यमण्साभ्यां बाहुभ्यां विवृष्टामि ते ॥

(१०म, १६१सू, २ऋक् ।)

भान्नेभ्यस्त्रे गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि ।

यक्ष्मं मतस्त्राभ्या यस्तः प्राशिभ्यो विवृष्टामि ते ॥

(१०म, १६१सू, ३ऋक् ।)

ऊरुभ्या ते अक्षीवद्भ्यां पाण्डिभ्यां प्रपदाभ्याम् ।

यत्नम् शोणिभ्या भासदाङ्गससो विवृहामि ते ॥

(१०म, १६३सु, ४ऋक् ।)

मेहनाहनं करणात्तोमभ्यस्ते नखेभ्यः ।

यत्नम् सर्व्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥

(१०म, १६३सु, ५ऋक् ।)

अद्वादद्वात्तोमो लोमो जातं पर्व्वणि पर्व्वणि ।

यत्नम् सर्व्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥

(१०म, १६३सु, ६ऋक् ।)

यत्नहणे इदं न मम ।

आदित्यादिप्रहाणाश्च होमं कुर्यात्समन्त्रकम् ।

प्रहाणाश्च होमं दधिमध्वाज्यसंयुतं कुर्यादित्यन्वयः । ततः

स्त्रिष्टकदादिहोमशेष समापयेत् । तत आचार्यादिभ्यो दक्षिणां

दत्त्वा यथाशक्ति त्राघ्न्यान् भोजयेत् ।

इति गर्गोक्तं गोमुखप्रसवविधानं समाप्तम् ।

अथ कृष्णचतुर्हरीशान्तिविधानम् ।

मन्दरस्य सुखासीनं गगं मुनिवरं शभम् ।

नमस्तुत्याथ पप्रच्छ गौतमो मुनिपुत्रतमः ॥

शान्तिकर्माणि सर्वाणि त्वत्तो जानाम्यहं पुरा ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि कृष्णपक्षे चतुर्हरी ।

जननस्य फल तस्यां कीदृशं मुनिपुत्रव ॥

गर्ग उवाच ।

कृण्वपचे चतुर्हस्यां प्रसूतेः षड्विधं फलम् ।

चतुर्हशोञ्च पङ्क्तां कुर्यादादौ शुभं स्मृतम् ॥

दशघटिकात्मक एको भागस्तत्र षाड्यो भागः शुभः ।

द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरन्तथा ।

चतुर्थे मातुल हन्ति पञ्चमे वंशनायकः ॥

षष्ठे तु धनहानिः स्वादात्मनो वंशनाशनम् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं कुर्याद्विधानतः ॥

आचार्यं वरयेद्दीप्मान् पुच्छदारसमन्वितः ।

स्वकर्मनिरतं शान्तं श्रोत्रियं वेदपारगम् ॥

सर्व्वीलदारसंयुक्तं सर्व्वलक्षणसमन्वितम् ।

ब्रह्माण्डवृत्तिजयैव स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम् ॥

रुद्रोऽधिदेवता तस्याः कर्पमात्रसुवर्णतः ।

तदर्हाहेन वा कुर्याद्विज्ञात्वाविवर्जितः ।

प्रतिमां कारयेच्छश्रोः सर्व्वलक्षणसयुताम् ॥

अधिदेवता प्रधानदेवतीत्यर्थः ।

ष्टपमे च समासीनं वरदाभयपाणिनम् ।

शुद्धस्कृतिकसङ्घायं खेतमाभ्याम्बराञ्चितम् ।

त्रैयम्बकेन मन्त्रेण च पूजां कुर्याद्विधानतः ॥

अभयेन पणते इत्यभयपाणी तम् ।

स्थापयेच्चतुरः कुम्भायतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ।

पुण्यतीर्थजलोपेतान् धान्यस्योपरि विन्यसेत् ॥
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं शतच्छिद्रसमन्वितम् ।
 एवञ्च पञ्च कलसाः स्थाप्याः पञ्चामृताधिताः ॥
 पञ्चामृतञ्च रत्नानि पञ्चत्वक् पञ्चपद्मवान् ।
 पञ्चधान्यं च सुवर्णञ्च तत्तन्मन्त्रैर्विनित्तिर्प्रेत् ॥
 शतौषधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रैश्च वेष्टयेत् ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेष्टयेत् ॥
 सर्व्वं समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितचयकारकाः ॥
 आवाह्य वारुणेर्मन्त्रैरनेन च विधानतः ।
 इमं मे वरुणेत्यनयात् तन्वायामीत्यृचाः तथा ॥
 त्वं नी अग्ने इत्यनयाऽ स त्वं न इति मन्त्रतःऽ ।
 आग्नेयकलसानारभ्यण पूजां कुर्याद्यथाक्रमात् ॥
 पूजा तु वरुणस्यैव मन्त्रलिङ्गाद्यतीयते ।
 आनी भद्राश्च सूक्तेन ॥ भद्रा अग्नेश्च सूक्तकम् ॥

* सप्तधान्यमिति ग-पुस्तके पाठः ।

+ ०४ पृष्ठे प्रदर्शितया ।

‡ ६८ पृष्ठे प्रदर्शितया ।

§ ऋक् ७४ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

¶ चापय घटमारभ्य इति पाठे क्वन्दीभङ्गो न स्यात् ।

॥ ०१ पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

•• भद्रा अग्नेर्वभद्राश्च सदृशो वामी प्रधीति सुरया उपेतयः ।

यदीं सुमित्रा विश्वो अथ इत्यत इतिनाडुवो जरते दविद्युतत् ॥ (१० म. ६८ पृ. १३४ क् ।)

जम्बा पुरुषसूक्तञ्च* कद्रुद्रञ्च† क्रमात्पेत् ।

ईश्वरस्याभिषेकञ्च ग्रहपूजाञ्च कारयेत् ॥

पूजाकर्म तु निर्वर्त्य होमं कुर्याद्विधानतः ।

गेहस्थेशानदिग्भागे कुण्डं कुर्याद्विधानतः ॥

विस्तारायामखातञ्च अरन्निहयसंयुतम् ।

कुण्डकण्डं परित्यज्य योनिं कुर्याद्विधानतः ॥

योनि यद्गुलां तित्येग्वाद्गान्गुलदैर्ध्वकाम् ।

अश्वत्थदलसङ्घाशां किञ्चिच्चिन्नायता शुभाम् ॥

कुर्यादाधारपर्यन्तं खग्टद्भोक्तविधानतः ।

समिदाज्यचरुंबैव तिलमापांश्च सर्पपैः ॥

अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्धिः खादिरैः शुभैः ।

अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरयतन्तु वा ॥

अष्टाविंशतिमेतैश्च होमं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

एतैर्देशभिः समिदादिभिरित्यर्थः ।

त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान्याहुतिभिः क्रमात् ।

ग्रहानेवञ्च होतव्यः‡सस्मद्भुक्तविधानतः ॥

एवंक्रमेण हुत्वाथ होमशेषं समापयेत् ।

सर्वाङ्गुलकारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनम् ॥

त्रयाणां मातृपितृबालानामित्यर्थः ।

* १९५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

† ७७ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ यदा एवञ्च इति वा इति पाठो युक्तः, यदानिति पाठे तद्विधेयव्यापार्यम् ।

चतुर्भिः कनसैरद्विद्वहकुम्भसमन्वितम् ।

चतु कलसोदकं दृष्टकुम्भे निपिष्य आचार्याऽभिषेकं कुर्या
दित्यर्थः ।

धौताम्बराणि धृत्वाथ कुर्यादाज्याधनोकनम् ।

पूर्णाहुतिञ्च जुहुयाद्यजमानः समाहितः ॥

तत्सर्वं परया भक्त्या ईश्वराय निवेदयेत् ।

सर्वालङ्कारसंयुक्ता सबक्ता गां पयस्विनीम् ॥

प्रतिमा वस्त्रयुग्मञ्च आचार्याय निवेदयेत् ।

अन्येषामृत्विजास्रं च कुर्याद्वाह्यभोजनम् ॥

तस्मादनेन विधिना वित्तशाठ्यविवर्जितः ।

य एव कुरुते शान्तिं सर्वारिष्टैः प्रमुच्यते ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् ।

इत्युत्तरमर्गात्तत्कृत्वा चतुर्दशैर्जननशान्तिविधानम् ॥

प्रथमं सिनीवालीकुङ्कजननशान्तिविधानम् ।

अमायुक्ता चतुर्दशैः सिनीवालीत्युच्यते दृष्टचन्द्रा सिनी-
वालीत्यभिधानात् । नष्टचन्द्रा अमावस्या कुङ्करित्युच्यते सा
नष्टेन्दुशला कुङ्करिति कोपात् ।

सिनीवाल्या प्रसूता स्याद् यस्य भार्या पशुस्तथा ।

गजाश्वान् महिषी चैव शक्रस्यापि श्रेयं हरेत् ॥

ये सन्ति सकलाद्यान्ये सप्रसादोपजीविनः ।

वर्जयेत्तानशेषास्तु पशुपक्षिमृगादिकान् ॥

कुङ्कुमसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरी भवेत् ।
 कुङ्कुमसूतिरतिपां तस्यायुर्धननाशनम् ॥
 सर्वगण्डसमस्तत्र दीपस्तु प्रबलो भवेत् ।
 शान्तिं विना विशेषेण परित्यागो विधीयते ॥
 परित्यागात्तत्र शान्तिं कुर्याद्दोषादिवक्ष्यते ।
 तत्फलं तत्क्षणाद्धेन पुनरेवानुपालनम् ॥
 तदयोगं नाशयेत्किञ्चित् स्वयं वा नाशमश्रुते ।
 कल्पोक्तशान्तिः कर्त्तव्या शीघ्रं दीपापनुत्तये ॥
 रुद्रः शक्रश्च पितरः पूज्याः स्युर्देवताः क्रमात् ।
 कर्मभावसुवर्णेन तदर्द्धाद्धेन वा पुनः ॥
 अथवा शक्तितः कुर्याद्विज्ञातव्यविवर्जितः ।
 प्रतिमां कारयेच्छश्रोयतुर्भुजसमन्विताम् ॥
 विशूलखड्गवरदाभयहस्तां यथाक्रमात् ।
 श्वेतवर्णां श्वेतपुष्पां श्वेताम्बरवृषस्यतराम् ॥
 पैयम्बकेन मन्त्रेण पूजां कुर्यादयथाविधि ।
 इन्द्रयतुर्भुजो वज्राङ्कुशचापः सप्तायकः ॥
 रक्तवर्णी गजारूढी यत इन्द्रेति मन्त्रतः* ।
 पितरः कृष्णवर्णौ च चतुर्हस्ता विमानगाः ॥
 अक्षुप्तसूत्रकमण्डल्वभयस्यैव च धारिणः ॥

* यत इन्द्र भयामहे ततो नो च भयं क्वचि ।

मघरन्ध्रश्चि तत्र तत्र कतिभिर्विद्विषो विवधो जदि । (म. ६१०. ११५५ ।)

† अथेश्वर पञ्चेति क-ग पुस्तकयो, पाठः ।

ये सत्या इति मन्त्रेण० पूजां कुर्यादनन्तरम् ।
 आग्नेयीं दिग्मारभ्य कुम्भान् कोषेषु विन्यसेत् ॥
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं गतच्छिद्रसमन्वितम् ।
 तेष्वेव पञ्चगव्यादि तत्तन्मन्त्रैश्च निचिपेत् ॥
 कन्पोक्तशान्तिः कर्त्तव्या कुर्याच्छीघ्रं च्यवशितः ।
 गोदानं वस्त्रदानञ्च सुवर्णं चोर्वरां शुभाम् ॥
 द्रव्य दानानि चोक्तानि चीरमाज्यं गुडास्तथा ।
 आज्यावेक्षणमेतानि तत्तन्मन्त्रैश्च कारयेत् ॥

इदं दानं होमाभिषेकानन्तरं कार्यम् । अन्यत्र सर्वशान्तियु
 तथाक्रमोपलब्धेः ।

समिदाज्यचरीर्द्धामं तिलमापैश्च सर्पपैः ।
 अश्वत्थप्लक्षपालाशसमिद्धिः खादिरैः शुभैः ॥
 अष्टोत्तरशतं मुख्यं प्रत्येकं सुदुयाद्विजः ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिः पुनः ॥

मुख्यपदोपादानमशक्तौ संख्येतरस्य ज्ञापकम् । तेन अष्टाविं-
 शतिरपि संख्या भवति ।

चतुर्भिः कलसैर्युक्तं हृद्दःकुम्भसमन्वितम् ।
 शान्तिवल्कलस कार्यमभिषेकञ्च कारयेत् ॥

- ये सत्यासो इतिरदी इतिष्या इन्दिण देवै सरथ दधाना ।
 धाये याहि सइस देववन्दे परे, पूर्वे पिदभिर्धन्मंसदिः ॥

पितृमातृशिशूनाञ्च अभिपिञ्चेत्तु वारुणैः ।
 शङ्करस्याभिपेकञ्च कुर्याद्वाङ्मणभोजनम् ॥
 अन्येषाञ्चैव सर्व्वेषां ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।
 कार्य्यं शक्त्यनुसारेण स्वस्तिवाचनपूर्व्वकम् ॥
 इत्युत्तरगार्ग्योऽऋसिनीबालीकुहजननशान्तिविधानम् ।

अथ दर्शजननशान्तिविधानम् ।

नारदः ।

अथातो दर्शजातानां मातापित्रोर्दरिद्रता ।
 तद्दोषपरिहारार्थं शान्तिं वक्ष्यामि नारदः ॥
 पुण्याहं वाचयित्वादौ ऋतुसङ्कल्पपूर्व्वकम् ।
 कुण्डं वा मण्डलं कुर्यात्तद्देशे स्थापयेद्दृष्टम् ॥
 तत्कुम्भे निक्षिपेद्द्रव्यं दधिक्षीरघृतादिकम् ।
 न्यग्रोधोदुम्बराश्लथाः सचूता निम्बकास्तथा ॥
 एतेषां वृक्षवर्याणां त्वगादीन् पङ्कवांस्तथा ।
 पञ्च रत्नानि निक्षिप्य बस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥
 सर्व्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ।
 आयान्तु यजमानस्य दुरितघ्नयकारकाः ॥
 आपो हि ष्ठा वृषेनाथः कथा नक्षित्रा[†] इत्यृचा ।

• वृषेनेत्यत्र वृषेनेति पाठो युक्तः, वृषमित्यस्य अर्थविशेषे लिपातसिद्धतात् ।

† कथा नक्षित्र आशुव दूती सदा वृषः सखा ।

कथा नक्षित्रपाठता ॥ (५म. २१९. १चङ्.) (टीकासिद्ध. ५४६ द्रष्टव्य ।)

अभिमन्त्रगोदकं पयादग्नेः पूर्वप्रदेगके ॥
 हारिद्रं रक्तकश्चैव कृष्णं श्वेतश्च नीलकम् ।
 एतेषां तण्डुलैश्चैव सर्व्वतोभद्रमुच्चरत् ॥
 दर्शस्य देवतायाश्च सोमसूर्य्यस्वरूपकाः* ।
 प्रतिमां चूर्णजनितां राजतीं ताम्रजां तथा ॥

अथ धातुक्रमो दर्शं सोमसूर्य्यक्रमापिज्ञया द्रष्टव्यः ।
 सर्व्वतोभद्रमध्ये च स्थापयेद्दर्शदेवताम् ।
 ग्रहवर्णं वस्त्रयुग्मं तद्वर्णं गन्धपुष्पकम् ॥
 ग्रहवर्णं श्वेतरक्तवर्णमित्यर्थः ।

आप्यायस्वेति† मन्त्रेण सवितारं तथैव च ।
 उपचारैः समाराध्य ततो होमं समाचरेत् ॥

सोमसूर्य्यपूजापि सर्व्वतोभद्र एव सान्निध्यात् ।
 ततो वज्रं प्रतिष्ठाप्य क्रतुसङ्कल्प ईदृशः ।
 आयुरारोग्यसिद्धयर्थं सर्व्वारिष्टप्रशान्तये ॥

* कक्षा सन्धो मदानां मंदिष्ठो मय्यदन्धसः ।

द्रव्वा चिदारुचो वसु ॥ (४म. ३१पृ. २४८क.)

† अभीषुष्य सखीनामविता करितुषा ।

अत भवास्तुतिभिः ॥ (४म. ३१पृ. २४८क.)

* प्रतिमा इति शेषः ।

† आप्यायस्व समी तु ते विपतः सोम इत्याम् ।

भवा वाजस्य समये ॥ (२म. ३१पृ. ४४८क.)

पुत्रस्य दर्शजननदोषनिर्हरणाय च ।

मातापित्रोः कुमारस्य सर्वारिष्टप्रशान्तये ।

तेषामायुःश्रिये चैव शान्तिहोमं करोम्यहम् ॥

अयं सद्व्ययः पूर्वमपि कार्यः । तत्रेतावान् विशेषो दर्शजनन-
शान्तिं करिष्ये इति ।

ततः ।

समिधय चरुद्रव्यं क्रमेण जुहुयाद्गृही ।

हुनेत्सवित्तमन्त्रेण* सोमो धेनुश्च मन्त्रत.† ॥

सवित्तमन्त्र आकृष्येनेत्यादिः ।

एतैर्मन्त्रैश्च प्रत्येकं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।

दर्शस्य देवताहोममष्टाविंशतिसंख्यया ॥

दर्शदेवतामन्त्रस्तल्लिङ्गको ग्राह्यः । यद्वा दर्शदेवतापूजाहोमादि
नाममन्त्रेण कार्यम् (वेदमन्त्रेण न कार्यम्) वेदमन्वानुपदेशात् ।

होममेवन्तु कृत्वाथ विदगाचाराभिषेचनम् ।

अभिषेकस्तु पूर्वस्थापितकुम्भेन कार्यः ।

* आकृष्येन रजसा वर्षमानो निवेशयन्नष्टशतवर्षाद्य ।

द्विरण्ययेन सविता रथेना देवो याति सुवसानि पश्यन् ०

(३३५ अम. यजुः ।)

† सोमो धेनु सोमो अर्षलमासु सोमो कीर कर्ष्यस्य ददाति ।

सादस्य विदस्य सभेयं विदस्यस्य सो ददास्यदस्ये ।

(३३. २२५. १०५५ ।)

श्रीसूक्तं मायुष्यसूक्तं समुद्रज्येष्ठपङ्कचम् ।

एतैर्मन्त्रैश्चाभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा ॥

कुर्यादिति शेषः ।

ततः खिष्टकदादि स्याद्दीमशेषं समापयेत् ।

द्विरण्यं रजतश्चैव ऊष्या धेनुः सदचिष्या ॥

- द्विरण्यवर्षा द्विरण्यो सुवर्षं रजतस्रजाम् ।

अन्दा द्विरण्यो स्रजो जातवेदी न आवह ॥ इत्यादिकमग्नेदपरिशिष्टे न्यग्यम् ।

समुद्रज्येष्ठाः सखिष्य मध्यात् पुत्राना यन्पत्नियिञ्जमानाः ।

इन्द्रो या वचो उपभो एराद ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥

(०म. ४९सू. १५५क.)

या आपो दिव्या सत वा सवनि खनिविमा सत वा याः खयजाः ।

समुद्रार्था याः यथयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥

(०म. ४९सू. १५६क.)

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्याश्रुते अवपयद्गजानानाम् ।

मधुसुतः शुचयो याः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥

(०म. ४९सू. १५७क.)

यासु राजा वरुणो यासु सीमी विश्वे देवा याएज्ये मदन्ति ।

वैशानरो यासुपिः प्रविष्टता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥

(०म. ४९सू. १५८क.)

यासां मित्रावरुणेषु रत्ततं कुत्वाययद्विश्वयन्मान आतन् ।

अजकाव दुहंशोकं तिरोदधे मा मां पदेन रपसा विदन्तु त्वहः ॥

(०म. ५०सू. १५९क.)

यविजायन् परश्वि वन्दनं सुवदहीवन्तो परिकुक्षौ च दिङ्म ।

अधिष्ठन्तोषन्नपनाधतामिती मा मां पदेन रपसा विदन्तु त्वहः ॥

(०म. ५०सू. १६०क.)

अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति दातव्या दक्षिणा तथा ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र कारयेत्स्वस्तिवाचनम् ॥

इति नारदोक्तदर्शनजननशान्तिविधानं समाप्तम् ।

अथ मूलजननशान्तिविधानम् ।

यथा गौनकीये ।

अघातः सम्भवच्छ्यामि मूलजातहिताय च ।
मातापिबोधनस्यापि कुलशान्तिहिताय च ॥
व्यागो वा मूलजातस्य स्यादष्टाब्दाप्रदर्शनम् ।
अभुक्तमूलजातानां परित्यागो विधीयते ॥

तद्गणप्यमाह वृद्धवशिष्ठः ।

व्येष्टान्ते घटिका चैका मूलादौ घटिकाद्वयम् ।
अभुक्तमूलमित्याहुर्जातं तत्र विवर्जयेत् ॥
अदर्शनादापि पितुः समुत्तिष्ठेत्समाष्टकम् ।
एवञ्च दुहितुर्ज्ञेयं मूलजातफलं बुधैः ॥

ग्रन्थान्तरे तु कन्यकायाः फलमन्यथोक्तम् ।

न बाला हन्ति मूलर्धे पितरं मातरं तथा ।
मूलजा खशुरं हन्ति व्यालजा च तदङ्गनाम् ॥
माहेन्द्रजायज्ञं हन्ति देवरं तु द्विदेवजा ।
शान्तिर्वा पुष्कला स्याच्चेत्तदा दोषो न कश्चन ॥

सुखकालं प्रवक्ष्यामि शान्तिस्तत्र प्रशस्यते* ।
जातस्यैकादशाहे तु जन्मर्चे वा शुभे दिने ॥
समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्वा शान्तिमादरात् ।
यदैव शान्तिकं कुर्यात्कर्म तत्र प्रचक्ष्महे ॥
सुसमे पुण्यदेशे तु मण्डप कारयेद्बुधः ।
पुण्याग्निर्मन्वितेस्तोयैः प्रोचितायां चितौ ततः ॥

पुण्यर्चः भाषोद्दिष्टादयः ।

तत्रोदकुम्भं सुशुद्धं रक्तं त्रणविवर्जितम् ।
आचूडमूलनिर्षिक्तं पूरयेच्चिम्बलाभसा ॥
वस्त्रावगुण्डितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ।
कूर्चहेमसमायुक्तं चूतपद्मवसयुतम् ॥

कूर्चं पञ्चगव्यम् । स्वस्तिकोपरि विन्यस्य पञ्चकूर्चेन पीतेनेति
स्कान्दे तथा दर्शनात् ।

स्वस्तिकोपरि विन्यस्य सचीरद्रुमपत्तवैः ।
द्रोणप्रमाणव्रीहीश्च ऐशान्याञ्च निधापयेत् ॥
पञ्चरत्नानि निक्षिप्य सर्वापधिसमन्वितम् ।
अर्चितं गन्धपुष्पाद्यैः श्रीरुद्रञ्च स्पृशन् जपेत् ॥

श्रीरुद्रं रुद्राध्यायम् ।

पङ्कजसहितं सम्यक् जपेद्दुद्रस्य संख्यया ।
बह्वृचो रुद्रसूक्तैर्वा कन्दोगो रुद्रसामगैः ॥

* शान्तिस्तत्र प्रशस्यते इति मन्त्रेणैव प्रशस्यते ।

रुद्रसूक्तानि चत्वारि । कद्रुद्रायेति नवर्चमेकम्* ।

इमा रुद्राय तवसे इत्येकादशर्चं द्वितीयम्† ।

- * कद्रुद्राय प्रथितसे मौल्युष्टभाय तवसे ।
 वोचेम अशमं रुद्रे ॥ (१म. ४१पृ. १श्लक्.)
 यथा नो अदिति. करन् पथे शुभो यथा नवे ।
 यथा तीकाय रुद्रियम् ॥ (१म. ४१पृ. १श्लक्.)
 यथा नो मिथो रुद्रयो यथा रुद्रयिजेति ।
 यथा विथे सजीषसः ॥ (१म. ४१पृ. १श्लक्.)
 गाथपति मेधपति रुद्रं जलापमेधज ।
 तच्छयोः सुधमीमष्टे ॥ (१म. ४१पृ. ४श्लक्.)
 व पूक इव सूर्यो हरिण्यामिव रीचते ।
 श्रेष्ठो देवानां वसु ॥ (१म. ४१पृ. ५श्लक्.)
 शं न करत्यर्धते सुमं मेवाय कीधे ।
 शुभो तारिभ्यो नवे ॥ (१म. ४१पृ. ६श्लक्.)
 अथो सोम त्रियमथि निवेदि अतस्य सुधाम् ।
 मदि यवसु विश्वम् ॥ (१म. ४१पृ. ७श्लक्.)
 मा न सोम परिवाधो मारातयो जुवुत्स ।
 आ न इन्द्रो वासे मज ॥ (१म. ४१पृ. ८श्लक्.)
 यासे प्रजा अमृतस्य परस्मिन् धामसुतस्य ।
 मूर्ध्ना जामा सोम देम आभूवसो. सोम वेद ॥ (१म. ४१पृ. ९श्लक्.)
- † इमा रुद्राय तवसे अपर्दिने चवरीराय प्रभरामहे मतो ।
 यदा ममसहिपदे अतुपदे विश्वं पुष्ट दामि अस्मिन्नागुरम् ॥ (१म. ११५पृ. १श्लक्.)
 धडा नो रुद्रोत नो मयस्त्रधि चवरीराय नमसा विश्वे म ते ।
 यश्च च योश्च मगुरायेमि पिता तदस्मान तव रुद्र वचोतिवु ॥
 (१म. ११५पृ. १श्लक्.)

अग्राम ते सुमति देवयज्या अथरीरथ तव रुद्रमीद ।

सुभायन्निदिशो अष्ठाक मा अरारिरीरा लुङ्गवाम त इवि ॥

(१म. ११४५ ३५५।)

त्वेय वय रुद्र यज्ञसाध वभु कविमवसे निह्वयामहे ।

आरे अश्वदैव्य हेदी अश्व तु सुमतिनिवयमथा इषीमहे ॥

(१म. ११४५ ४५५।)

दिशो वराह मरुतं कपर्दिनं त्वेय इय ममथा निह्वयामहे ।

इले विश्वरुपना वाय्वावि मथ्य वथ्य कर्द्दिरथ्यं यस्तु ॥ (१म ११४५ ५५५।)

इद विव महतामुषते वच स्वादी आदीयी रुद्राय वईमम् ।

रास्त्रा अ नो अमृतमर्तभोजन क्कने लोकाय तनयाय मङ्ग ॥

(१म ११४५. ६५५।)

मा नो मङ्गलमुत मा नो अर्भक मा न उचलमुत मा न उचितम् ।

मा नो वधी पितर मोत मातरं मा न प्रियासन्वी रुद्र रीरिथ ॥

(१म. ११४५. ७५५।)

मा लक्षोके तनये मा न आवी मा नो जीपु मा नो अग्नेषु रीरिथ ।

वीरान् मा नो रुद्र मामिती वधीर्द्विष्णव सदमित्त्वा इवामहे ॥

(१म ११४५. ८५५।)

उप ते लोमान् पश्यता इवाकरं रास्त्रा पितर्भक्त्यां सुवमथे ।

मद्रा इति त सुमतिमैठ यतमाया वयमवदते इषीमहे ॥

(१म ११४५ ९५५।)

आरे ते गोपमुत पूरुवर्णं अथरीर सुभमथे ते अम् ।

मङ्गा अ अथि अ वृद्धि देवाथा अ न मथ्य यच्छदिवर्द्धा ॥

(१म. ११४५ १०५५।)

अरीषाम नमो अथा अवशव शयीतु नो इवं रुद्रो महत्तान् ।

तद्रो निवो वरुथो मामङ्गला सदिति सिन्धु पृथिवी उत यी ॥

(१म ११४५ ११५५।)

आ ते पितरिति पञ्चदशैर्द्वितीयम् ॥

- आ ते पितर्मन्वतां सुवमीतु मा न मय्यस्य सुदमी युयोषा ।
 अभि नो वीरो अर्षति अमेत प्रजायेमहि रुद्र मजाभि ॥ (२म २३५. १ अक्ष १)
 ला दनभी रुद्र मन्मभि मय द्विमा अशोय मेवजेभि ।
 व्यच्छेधो वितर् व्यहो व्यभोवाघातयस्ता विदूषी ॥ २ ॥
 नेहो जातस्य रुद्र त्रियासि तवत्तमत्तवसां वज्रवाहो ।
 पर्षिष्य पारमहृष अस्ति बिन्वा अभीतो रपसो युयोषि ॥ ३ ॥
 मा ला रुद्र चुक्रुधामा नभीभिर्मा दुष्टतो इषम मासहती ।
 उग्रो वीर्यं अर्षय मेवजेभि भिषक्तम ला भिषजां अर्षीभि ॥ ४ ॥
 इषीमभिर्हवते धी इषिभि रवसोमीभो रुद्र द्विषीय ।
 अद्रुदर सुष्टवी मा नो अस्ते वभु सुमिषो रीत्पन्मनायै ॥ ५ ॥
 उग्रा ममन्द इषभो मरुत्वान् लघोयसा वयसा माधमानम् ।
 इषीव क्षायामरवा अभीया विवाकेय रुद्रस्य सुखम् ॥ ६ ॥
 क स्य ते रुद्र मङ्गयाकुहंशो धो अस्ति मेवजो असाव ।
 अपमर्ता रपसो दैव्यस्ताभो तु मा इषम अचमीषा ॥ ७ ॥
 प्रवभवे इषभाय त्रितोषे मङ्गो मङ्गो सुष्टुतिभीरयामि ।
 नमस्ता कव्यक्षीकन नमीभिर्नूषीमधि त्वेष रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥
 स्थिरैर्भिरहोः पुङ्कप उषो वभु एकेभि पिपिषे द्विरथो ।
 रंमानावस्य सुवनस्य भूरेनवा उ योवद्रुद्रादध्वीन् ॥ ९ ॥
 अर्षन् विमर्षि सायकानि अन्धार्षिष्व यजतं विश्वरूपम् ।
 अर्षिष्व दमसे विश्वमभं नवा चीजोवी रुद्र त्वदसि ॥ १० ॥
 कुडि नुतं वत्सं स्रदं युवान स्रवं न भीमसुपङ्गुसुदम् ।
 धदा करिषे रुद्र अवागोऽस्य ते अवाग्रवपगु येना ॥ ११ ॥

गयोरयं विशेषः । श्रीरुद्रसु सर्वसाधारणम् । यजुर्वेदिन एव
श्रीरुद्र इत्यन्ये । एकादशाष्टविदेकसंख्यया वा शक्तितो जपेदिति
केचित् । एतस्मिन् जपसंख्येयं श्रीरुद्रस्य संख्यान्तरव्याप्तत्वात् । -

तत्राप्रतिरयं सूक्तं शतरुद्रानुवाककम् ।

अप्रतिरयं सूक्तम् आशु. शिशान इति० ।

त्व चित्रं इत्या अपघ्नं चसा चतस्रं वीज्यतचित् स्रापी ।

कदात्त खल्ला सधमाद्यानि कदा भरन्ति सव्या गृहे ते ४ ५ ६

कदाह तद्वद्वाय त्वमघ्नं कदादिदे गृहसे कत्र वाय ।

१ कवामिवाय भोष्पृष्टे पुचिन्वे त्रव कदर्थ्यं कदागाय ३ ५ ६

कद्विच्छासु इधसानी अपघ्नं कदाताव प्रतवसे इध ये ।

परिउमने नासत्याथ से त्रव कदघ्नं कदाय गृह ३ ६ ६

कवामसे पुटिधराय पूषे कदुदाय सुमखाय इदिदे ।

कद्विच्छव उदगावाय रितो त्रव कदर्थं मरवे इधत्ये ३ ७ ६

कदा मर्वाय मरुताघत्राय कदा गुरे इधत पुष्यमान ।

प्रति त्रवे,दितयं तुराय साधादिबो जातवेदचिकित्वात् ३ ८ ६

शतेन चतं त्रिदतमोहं चासो रामा सथा मधुमन् पक्रमघ्नं ।

इवासतो रुद्रतावावि नेवा जामयेव पवसा पोपाय ३ ९ ६

शतेन हि था इधमचिदत्र पुमां चधि इधान ।

अस्यन्माभो अचरदयोथा इथा युक्तं कुदुहे पुत्रिधव ३ १० ६

शतेनाद्रिं अघ्नं निदल सन्निरसो मरुत वीभि ।

युर्न मरु परिबहवुषास मावि अरमवप्याते चघ्नो ३ (३१ ३५, ११५५ १)

• चाप त्रिजानी इधयो न भोभी घनाहन चोमनधवशीनात् ।

सकन्दनो निनिव एबरोर शतं सेना अजवन् साकमिन्द्र ३ ११७५, ११८१, वजु १)

रुद्रानुवाकः त्वमग्ने रुद्र इत्यादिः॥

रचामन्त्रं तथा पुष्यं रक्षीघ्नञ्च स्पृशन् जपेत् ।

रचामन्त्रो रचाणो अग्न इति॥ । रक्षीघ्नं सूक्तं रक्षीहणमितिः॥
पञ्चविंशर्चम् ।

- तमग्ने रुद्रो असुरो मन्त्रीदिवस्त्रं इधो भारतं पृथ ईमिषे ।
त्वं वातैररुषैर्वांसि शगयस्त्रं पूषा विधत. यांसि तुभना ॥ (१म. १९. ६५५)
 - † रचाणो अग्ने तव रचसिधो रारचाणः सुमच्छ भोषाणः ।
प्रतिष्कुर विरुज विडु हो जहि रचो महि चिदाऽभानम् ॥ (४म. १९. १४५५)
 - ‡ रक्षीहणं वाजिनमालिषन्त्रं मित्र प्रथितमुपयामि धर्म्यं ।
शिशानो अग्नि. ऋतुभिः समिहः स नो दिवा स रिषः पातु नरम् ॥
(१०म. ८०९. १५५५)
- अथोदहो अग्निमा यातुधानातुपस्यञ्ज जातवेद. समिहः ।
आलिहया मूरदेवानुमस्र ऋष्यादो इत्यपि चत्स्त्रासन् ॥ १ ॥
उभो भयाविद्रुपवेदि ददा हिषः शिशानो अवर परं च ।
उतानरिषे परियाहि रालस्यो. सधेस्यभि यातुधानान् ॥ २ ॥
यथैरिषू सनममानी अघे वाथा शक्यागमनिभिर्दिहानः ।
ताभिर्कथ्य इदये यातुधानान् प्रतोषो वाङ्मन् प्रतिभवेयाम् ॥ ३ ॥
अघे त्वच यातुधानस्य भिन्वि द्विसामनिर्हंरसा इन्वेनम् ।
मपरापि जातवेद मन्त्रीहि ऋष्यात् ऋषिष्ठ विधिनीतु इच्छम् ॥ ४ ॥
यथेदानो पस्यसि जातवेदसिष्ठसमप्र उतवा अरनाम् ।
यथानरिषे पथिभि. मतन्त तमक्षा विध्व शर्वा शिशानः ॥ ५ ॥
उतास्य सस्यहि जातवेद आलीभाना इतिभिर्गातुधानान् ।
अघे पूर्वा विष्कि शोयथान आमादः चिदासमदन्वेतो ॥ ६ ॥
इह मन्त्रुहि यतम सो अघे यो यातुधानो य इद ज्योतिः ।
तमा रभस्य समिषा यविष्ठ नृचपस्यस्यै रभ्येनम् ॥ ७ ॥

तीक्ष्णनासे चक्षुषा रथं यज्ञं प्राञ्चं वसुभ्यः प्रथय भवेत् ।
 द्विज रथांस्तमि शीघ्रवान् मा त्वा दभन् यातुधाना वृषवः ॥ ८ ॥
 वृषसा रथं परिपश्य विष्णु तस्य शीघ्रं प्रतिपद्य श्वादा ।
 तस्याग्ने प्रुहोर्हरसा मथोहि वेधा मूर्धं यातुधानश्च वृषः ॥ १० ॥
 विद्यांतुधानं मसितं तत्र लुप्तं यो अग्ने अग्रतेन हन्ति ।
 तमसिवा स्तूय्यद्वातवेदं समन्तमेव मयते निःश्विः ॥ ११ ॥
 तदग्ने चक्षुः प्रतिपिह रमे श्वाह्वज येन पश्यसि यातुधानम् ।
 अथर्वंश्श्रीतिदेभ्यः सत्यं भूर्भुवमसितं शीघ्रं ॥ १२ ॥
 यदग्ने अथ मिथुनाग्रपातो यथाचक्ष्यसे जनयन् रीमा ।
 मन्वोर्मनसः श्रव्या जायते या तयाविभ्यः श्रुदये यातुधानान् ॥ १३ ॥
 परा मथोहि तपसा यातुधानान् पराग्ने रथो हरसा मथोहि ।
 पराधिवा मूरदेवांश्शुशोहि परामुदयो अमि शीघ्रवान् ॥ १४ ॥
 पराद्य देवा उगिन मथ्यन्तु मथ्येन मथया यन्तु श्वादा ।
 वाचाशेन श्रवणं चक्ष्यन्तु मर्षेण विप्रस्तु प्रतिं यातुधान ॥ १५ ॥
 यः पीबवेद्यथ कविषा समकृते यो अग्नेः पयसा यातुधान ।
 यो अग्नाया हरति शीरमग्रं तथा शीर्वाश्च हरसापि वृषः ॥ १६ ॥
 श्वसुरीशं पय उमिषायास्तथा माश्रीदुयातुधाना वृषवः ।
 योयुवमग्ने यतमस्त्रिदशान् मथ्यन्तुमसिवा विभ्यः मथ्यन् ॥ १७ ॥
 विभं तथा यातुधानाः विवन्वा श्वाह्वाना मदितये दुदेवा ।
 परेभान् देव उमिषा ददातु पराभावमाशधीना जयन्ताम् ॥ १८ ॥
 सनादग्ने अथसि यातुधानान् न त्वा रथासि प्रतनासु जिग्दु ।
 अग्रदह सङ्मूरान् जम्बादी मा ते श्वाना सुचत देव्यावा ॥ १९ ॥
 त्वं नो अग्ने अथरादुदशार्धं पथादुत रथाः प्ररथान् ।
 प्रति ते ते अथरास्तस्यिहा अथमर्धं शीघ्रवती दहन्तु ॥ २० ॥
 पथान् प्ररथादथरादुदशान् कवि आम्यन् परिपयहि राजन् ।
 सद्यः सञ्जावमजरो अरिष्यस्य मतां वमन्वन्त न ॥ २१ ॥

त्रैयम्बकं जपेत्सम्यगष्टोत्तरसहस्रकम् ।

एकवारं तथा जापौ पावमानीं सृशन् जपेत् ।

संस्थाप्य पञ्च कुम्भांश्च द्वयं वा तदलाभतः ॥

तथाच रुद्रकलसो मध्ये स्थाप्यस्तस्य चतुर्दिक्षु चत्वारः स्थाप्याः
तत्र मध्ये रुद्रप्रतिमां सम्पूज्य तं कुम्भं सृशन् रुद्राध्यायं* रुद्र-
सूक्तानि† च जपेत् । इतरेषु पूर्वादिकुम्भेषु वरुणमावाह्य क्रमेण
अप्रतिरथकद्रुद्रानुवाकरत्नामन्त्ररत्नोघ्नानि जपेत्त्रयम्बकं मध्ये
एवेत्यर्थः । पावमानमपि चतुर्थ एव । अथवा रुद्रकुम्भ-
एकः इतरसूक्तजपाद्यं द्वितीय इति द्वौ कुम्भौ । यदा पञ्चमुख-
मेकमेव कुम्भं स्थापयित्वा पञ्चमुखकुम्भतिकर्त्तव्यता कार्या
इत्याह कथित् यथा ।

यौरुद्रस्यैव कुम्भस्य सर्वसूक्तानि तत्र तु ।

तथान्यच्च शुभं कुम्भं पूर्वोक्तेर्लक्षणैर्युतम् ॥

परित्यागे पुरं वयं विम सद्यस् धीमहि ।

धृषदधे दिवे दिवे ह्यनार भद्ररावताम् ॥ २१ ॥

विवेच भद्ररावतः प्रतिभ रक्षसी दष्ट ।

अथो तिमिन मोक्षिषा तपुरवाभिर्चोदभिः ॥ २२ ॥

प्रत्यर्घ्यं भिद्युनादष्ट यातुधाना किमीदिना ।

स त्वा शिशामि आगच्छदध्वं विम गन्धभिः ॥ २३ ॥

प्रत्यर्घ्यं ह्यरसा ह्यर. मधोदि विद्यतः प्रति ।

यातुधानस्य रक्षधो बल विरुज वीर्यम् ॥ (१००. ८०५. २५५५५.)

* रुद्राध्यायः प्रसिद्धत्वाविश्वतत्वाद्य नाथ प्रदर्शितः ।

† २१२—२१८ इत्येषु प्रदर्शितानि ।

चतुःप्रस्रवणं कुर्यात्प्रस्रवणं तद्वेत् ।
 वस्त्रावगुण्डितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ॥
 पञ्चरत्नसमायुक्तमाम्बुपञ्जवसंयुतम् ।
 गजाश्वरथ्यावलीक-सङ्गमाद्द्रुगोकुलात् ॥
 राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ।
 कुम्भस्य नैर्ऋते देशे होमस्थानं प्रकल्पयेत् ॥
 गोमयोक्षेपिते देशे कुर्यात्स्यण्डिलमुत्तमम् ।
 कृत्वाग्निमुखपर्यन्तमुक्षेखादि स्वशाखतः ॥
 पूर्णपात्रनिधानान्तं कृत्वा पूजां समाचरेत् ।
 निष्कमानेन चार्हेन पादेनाथ स्रगङ्गितः ॥
 प्रतिमां लक्षणेनैकां कारयित्वा विचक्षणः ।
 यद्वा मूर्त्तं सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥
 सुवर्णं सर्वदेवतं सर्वदेवात्मकोऽनन्तः ।
 सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः ॥
 संस्मरेन्निरर्हति ग्रामं सुसुखं नरवाहनम् ।
 रघोऽधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् ॥
 प्रतिमापूजनायाय वस्त्रयुग्मं प्रकल्पयेत् ।
 पङ्कजं कारयेत्पूर्वं रक्ताभैर्वीहितण्डुलैः ॥
 चतुर्विंशद्दशोपेतं शकैर्वा कर्णिकान्वितम् ।
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्र्णं वा रूप्यमृन्मयम् ॥
 शश्वस्त्रेण संज्ञाय तत्र मूलानि निक्षिपेत् ॥

तत्र कलमे इत्यर्थः । तदलाभे तु ।

विष्णुकान्ता सहादेवी तुनसी तु शतावरी ।
 मूलानीमानि गृह्णीयाच्छतालाभे विशेषतः ॥
 स्थापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगन्धाद्यलङ्कृतम् ।
 कूर्चहेमजलोपेतं कुङ्कुमौषधिसंयुतम् ॥
 कुम्भोपरि न्यसेद्विद्वान् मूलनक्षत्रदैवतम् ।
 अधिप्रत्यधिदेवी च दक्षिणोत्तरदेशयोः ।
 अधिदेवं न्यसेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रदेवताम् ॥

निर्ऋतिं स्थापयित्वा तद्दक्षिणदेशे इन्द्रं संस्थाप्य तदुत्तरतः
 अश्विनं स्थापयेदित्यर्थः ।

ततः प्रागादितश्चतुर्विंशतिदलेषु भूसंस्थेषु उत्तरापादाय-
 नुराधान्तानि नक्षत्राणि स्थापयित्वा प्रपूजयेदित्याह ।

उत्तरापादऋचायमनुराधान्तमर्चयेत् ।

ऐन्द्रादीशानपर्यन्तं स्थापयेत् स्रस्त्रनामतः ।

स्त्रलिङ्गोक्तैस्तथा मन्त्रैः प्रधानादीन् प्रपूजयेत् ॥

स्त्रलिङ्गोक्ता मन्त्रा मोषूण* इत्यादयः ।

पञ्चानृतेन संन्नाप्य आवाद्याथ प्रपूजयेत् ।

उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ॥

रक्तचन्दनगन्धाद्यैः पुष्पैः कृष्णसितादिभिः ।

मेपशृङ्गादिधूपैश्च घृतदीपैस्तथैव च ॥

* मोषूण इत्याद्य षडसु देवैरस्ति हि आ ते श्चिन्नवदाः ।

मङ्गलद्वयस्य मोषूणो यस्या इतिपती मरुतो वन्दते गो ।

सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैर्भाजनादिभिः ।
 मत्स्यमांससुरादीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥
 सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैम्भवमित्रितम् ।
 पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत् ॥
 उक्तगन्धाद्यभावे तु यथालाभं समर्पयेत् ।
 पुष्याञ्जल्यन्तमभ्यर्च्य होमं कुर्याद्यथाविधि ॥
 निर्वापप्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि ।
 हविर्गृहीत्वा विधिवविर्हतिश्च ऋचा हुनेत् ॥
 मीषूणः परापरे प्रियं ते देवीति वा पुनः ।
 पायसं घृतसन्मिश्रं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
 समिदाज्यचरुन् पद्याच्छक्तितः संख्यया हुनेत् ॥
 अधिदेवतयोद्यैव जुहुयात् स्वस्वमन्त्रतः ।
 चतुर्थ्यन्तैर्मोऽन्तैश्च स्वाहान्तैश्च स्वमन्त्रकैः ॥
 नक्षत्रदेवताभ्यथ पायसेन तु होमयेत् ।
 कृणुष्वेति पञ्चदशभिर्जुहुयात्कसरं ततः ॥
 गायत्र्या जातवेदसेः त्रियम्बकमिति क्रसात् ।
 सीरा युञ्जन्तिः तामग्निं वास्तोस्पत्यग्निमेव च ॥

• अग्नियं २४४ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

+ अगन्तरमेव मूले दर्शयिष्यभाषाभिः ।

‡ जातवेदसे मृगवाम सोम मरातीयतो निदहाति वेदः ।

स न, पर्वदति दुर्गाधि विद्या नःवेव सिन्धु दुरितात्पि ॥ (१म, २२प, १पक्ष्.)

§ सीरा युञ्जन्ति कश्चि युगा विगन्ते प्रपक्ष् ।

सीरा देवेषु सुवयाः । (१०म १०१प, ४पक्ष्.)

अग्निमग्निं दूतं वृषीमहेऽ इतिमन्त्रसाख्यात् ।

चेत्रस्य पतिनाः† गृणानाः‡ अग्निं दूतं पुरोदः

थीसूक्तेन§ तथा विद्वान् समिदाज्यचरुन् ॥

अष्टोत्तरशतैर्वाथ अष्टाविंशतिभिः क्रमात्

अष्टाष्टसंख्यया वापि जुहुयाच्छक्तितो वु ।

त्वं नः सोमेति॥ पायसं जुहुयात्तु त्रयोद

चसुगृहीतमाज्यञ्च या ते रुद्रेति मन्त्रत

सुवेण जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः †याथ तदुत्तरतः

हुत्वा स्विष्टकृतं पद्यात्पायघित्ताहुतीरु

आचार्यी यजमानो वा अग्नौ पूर्णाहुति उत्तरापादाय-

॥६॥

- अग्निं दूतं वृषीमहे हीतारं विश्वेदसम् ।
अथ यज्ञस्य सुकृतम् ॥ (१म. १९५. १५४क.)
- † चेत्रस्य पतिना अयं हितेनेव जयामसि ।
नामत्र पोषयित्वा स नो मृदातीहरी ॥ (४म. ५०५. १५४क.)
- ‡ गृणाना जमदग्निना योनाऽऽतस्य सोदतम् ।
पात सोमस्यता वृथा ॥ (३म. ६२५. १८५क.)
- § अग्निं दूतं पुरोदधे हव्यवाहसुपतुवे ।
देवां आवादयादिह ॥ (८म. ४४५. १५४क.)
- ¶ सप्तहीना अमन्त्रमेव दर्शयिष्यमायेन ।
॥ त्वं नः सोम विश्वतो गोपा अदाभ्यो भव ।
सैव राजप्रपासिधो विवोसदे मा नो दु मस ईशता विवपसे ।

(१०म. १३५. ७५४क.)

समुद्रादूर्ध्विसृक्तेनः प्राजापत्यञ्च तथा ॥
 सर्वा दर्विः† सप्त तेऽग्नेः‡ एतैः पूर्णाहुतिं हुनेत् ।
 सुरारोपं समाप्याथ जपेत्त्रैयम्बकं शतम् ॥
 पायसं रोक्तमार्गेण रुद्रमन्त्रं सृशन् जपेत् ।
 उक्तमन्त्रं च नैवेद्यं कुम्भयुग्मे निवेदयेत् ॥
 पुष्पाञ्जलतो देवमभिषेकार्थमादरात् ।
 निर्ध्वंषाले यद्वातिथ्यं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥
 हविर्गृहीत्सं तेनैव नक्षत्रेष्ट्या सहैव वा ।
 मोषणं‡ अधि वक्ष्ये सर्वाचार्यैरुदीरितम् ॥
 पायसं‡ पविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः ।
 समिदं समेतस्य कुर्युः सर्वैः‡ अभिषेचनम् ॥
 अधिः‡ यामिति सृक्तेनः‡ पावमानीभिरेव च ।
 पोद्दिष्टेति नवभिर्गुराप इदा हयेन॥ च ॥

• ६१ पृष्ठ प्रदर्शितम् ।

† अग्निय १०६ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

‡ सप्त ते अथ समिधश्च जित्वाऽन्तं ऋषयः सप्तधामप्रियाणि ।

सप्त हीनाश्चतुर्धा ता यजन्ति सप्त योनीराष्टस्य हृतेन खादा ॥ (१७७ ७६म. यजु ।)

§ १११ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

¶ ५८ पृष्ठ प्रदर्शिताभि ।

॥ आप इदा च भेषजीरापो अमीवचातनो ।

आप सर्वेषां भेषजीलाक्षे जण्डसु भेषजम् ॥ (१०म. १३०नु. ६५६क ।)

इलाभ्यां दशमाख्याभ्यां जिह्वा वाच पुरीगवी ।

अग्नानविवृभ्यां ता ताभ्यां त्र्योपसूत्राभ्यां ॥ (१०म. १३०नु. ७५६क ।)

सहस्राक्षत्वेनापि* देवस्य त्वेति मन्त्रकैः† ।
 शिवसङ्कल्पमन्त्रेण वक्ष्यमाणैश्च मन्त्रकैः ॥
 योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ।
 मूलजातशिशोर्दीपं मातापित्रोर्व्यपोहतु ॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतमुद्धेपवाहनः ।
 सप्तजिह्वश्च देवोऽग्निर्मूलदीपं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।
 मूलजातशिशोर्दीपं व्यपोहतु यमो मम ॥
 योऽसौ खड्गधरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दीपं गण्डान्तसम्भवम् ॥
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 नक्रवाहः प्रचेता नो मूलोत्थाघं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ देवो जगन्नाथो नारुतो मृगवाहनः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दीपं बालस्य शान्तिदः ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ।
 मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदीपं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 भ्रातृपामूलगण्डान्तदीपमाशु व्यपोहतु ॥
 विघ्नेभ्यः क्षेप्यो दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः ।

* सहस्राक्षो विषदंशिरघ्नी रथासि सेधति ।

‡ ताता गृध्रोत लक्ष्म्यः ॥ (१म. ३२तृ. १२३कृ.) इत्यादिना ।

† देवस्य वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाङ्म्यां पूषी इत्याभ्याम् ।

अथये शुद्ध गृह्णात्प्रीयोनाभ्यां शुद्ध गृह्णाति ॥ (१च. १०म. पञ्च १)

सर्व्वदोषप्रशमनं सर्व्वं कुर्व्वन्तु शान्तिदाः ॥
 तच्छयोरभिषेकन्तु सर्व्वदोषोपशान्तिदम् ।
 सर्व्वकामप्रदं दिव्यं मद्गलानाञ्च मद्गलम् ॥
 वस्त्रान्तरितकुम्भाभ्या पश्चात्तु स्रपयेदुधम् ।
 ततः शुक्लाश्वरधरः शुक्लमाल्यानुनेपनम् ॥
 यजमानो दक्षिणाभिस्तोपयेदृत्विगादिकान् ।
 धेनु पयस्विनी दद्यादाचार्याय सवत्सकाम् ॥
 निर्ऋतिप्रतिमा वस्त्रं कुम्भं हेमं च दापयेत् ।
 ग्रहार्थं वस्त्रप्रतिमा तत्तद्द्रव्यञ्च दापयेत् ॥
 श्रीरुद्रजापिने देयः कृष्णोऽनडुान् प्रयत्नतः ।
 तत्कुम्भवस्त्रप्रतिमा तस्मै दद्यात्प्रयत्नतः ॥
 इतरेभ्योऽपि विप्रेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 उक्तालाभे ततो दद्यादाचार्यं ब्रह्मच्छृत्विजाम् ॥
 तत्तन्मूर्त्त्यं प्रदातव्यं शक्त्या वायं प्रदापयेत् ।
 आचार्याय च यदुत्तं तदहं ब्रह्मणे भवेत् ॥
 सदस्याय ब्रह्मणेऽर्द्धच्छृत्विग्भ्यश्च तदहं कम् ।
 गृह्णीयादाग्निपस्तेभ्यः प्रणम्याय चमापयेत् ॥
 दद्यादत्र पायसादि ब्राह्मणान् भोजयेच्छतम् ।
 भूलाभे सति पञ्चाशद्वयकं तदलाभतः ॥
 सर्व्वशान्तेषु घटनं ब्राह्मणैराग्निपस्तेभ्यः ।
 गृह्णी चमापयेद्विद्वान्निर्ऋतिः प्रीयतामिति ॥

विधाने चरितेऽस्मिंस्तु ततः शान्तिर्भवेद्दधुवम् ।

गण्डान्तेऽप्येवं कर्तव्यं पुष्यार्थं तद्देव तु ।

समाष्टके द्वादशाहे कुर्यादा शान्तिमाचरेत् ।

इत्युक्तं मतुना सम्यङ्मूलजातहिताय च ।

मातापित्रोर्धनस्यापि बन्धुयोकीपशान्तये

इति शौनकीये मूलादिजननदोषशान्तिवाक्ये शान्तिः ।

अथास्य अष्टप्रयोगो लिख्यते ।

मूलस्य प्रथमे पादे जनने पिढनाशः द्वितीये
द्वितीये धननाशः चतुर्थे बालनाशः कुलारिष्टं वा, त
इति केचित् । कन्यापुत्रयोरविशेषेण मूलजनने श्वशुर

सुतः सुता वा नियतं श्वशुरं हन्ति मूलजा ।

इति नारदसहितावचनात् ।

मूलाद्यनवघटिकाऽभुक्तजातस्य दोषबाहुल्याद्बालत्वे
तत्राप्याद्यघटिकाद्वये दोषातिशयः । यदा तु त्यागस्तद
शान्तिः त्यागमात्रविधानात् । स्नेहादिना त्यागाभावे तु अष्ट-
वर्षपर्यन्तं परमासपर्यन्तं वा पिता तद्दर्शनशब्दश्रवणे न कुर्यात् ।
तदा अष्टवर्षानन्तरं परमासानन्तरं वा द्वादशाहे शान्तिः कार्या ।
यद्वा द्वादशदिने मूलनक्षत्रान्तरे वा अन्यस्मिन् शुभे दिने पुष्कला
शान्तिः कार्या । यदा तु मूलनक्षत्रे व्यतीपातयोगाभावात्स्या-
द्यनेकनिमित्तसन्निपातस्तदा निमित्तभेदान्नैमित्तिकानि शान्ति-
कानि पृथक् तन्त्रेण वा कार्याणि । शान्तिकर्मणि नवग्रह-

गणनामः
न दोष
नाशः ।

गः ।
न

मखोऽङ्गत्वेनावश्यकः । सर्वत्र पाश्चिकत्वेन प्राप्तस्य मुख्यता-
प्रतिपादनायं तत्तत्रकरणे षड्मखस्य पुनः कथनात् ।

तत्र समे देगे षट्दशस्तदिकं मण्डपं कूटं वा कृत्वा तन्मध्ये
स्यण्डिलं कुर्यात् । अथ उक्ते काले गोमुखप्रसवं कृत्वा कृत-
सामग्रीको यजमानः सपत्नीकः प्राणानायम्य देवकालादिकं
कृत्वा मम अस्य कुमारस्य कुमाय्या वा मूलप्रथमचरणादि-
जननसूचितपिषरिष्टादिगान्तिद्वारा श्रीपरमेस्वरप्रीत्यर्थं गौन-
कोऽङ्गविधिना नवषड्मखसहितां मूलगान्तिं करिष्ये इति
सङ्ख्य गणेशपूजनगुह्याहयाचनादि नान्दियाहान्तं कृत्वा
आचार्यं ब्रह्माणं सदस्यमृत्विजोऽष्टौ चतुरो वा कृत्वा मधुपर्क-
दिभिः पूजयेत् ।

अथाचार्यः प्राणानायम्य पश्चिन् कश्मेषि आचार्यकर्म
करिष्ये इति सङ्ख्य यदथ संस्थितं भूतमित्यादिमन्त्रेण०
मण्डपे सर्पपान् विकीर्य आपो द्विष्टादिमन्त्रैः* कश्मभूमिं
सम्प्राप्य मण्डपं यक्ष्ये इति मण्डपदेवताः पूजयित्वा मण्डप-
स्येगानदेगे पञ्चवर्णकैः स्मृतिकं कृत्वा तत्र मही र्यौरितिमन्त्रेण‡
भूमिं सृष्ट्वा षोडशयः संवदन्तः§ इति मन्त्रेण द्रोणप्रमाणान्

* यदथ संस्थितं भूतं स्थापनादित्युक्तं ।

स्थापनात्काले तु तत्रैव यत्कर्म तत्र गन्तव्यं ।

† ५० वृत्ते प्रदर्शिते ।

‡ १०० वृत्ते प्रदर्शिते ।

§ ०४ वृत्ते प्रदर्शिते ।

ब्रौहीन् प्रक्षिप्य तत्र कलशं संस्थाप्य तं तीर्थवारिणा आपूर्य्य
तत्र गन्धाक्षतद्रुक्षापल्लवपञ्चमृत्तिकाफलरत्नानि पञ्चगव्यं सुवर्णञ्च
सर्वं तत्तन्निङ्गकमन्त्रेण क्षिप्त्वा वस्त्रेण कलशमावेष्ट्य तदुपरि
ताम्रं वंशादिमयं वा पूर्णपात्रं निदध्यात् ।

अथ तत्कलशाच्चतुर्दिक्षु भूस्पर्शनादिपूर्वकं समन्त्रं चतुरः
कलसान् संस्थाप्य मध्यकलसे सुवर्णनिर्मितां रुद्रप्रतिमां
त्रास्यकमन्त्रेणावाह्य तेनैव तं षोडशोपचारैः पूजयेत् । तेनैव
त्रास्यकमन्त्रेणेत्यर्थः ।

तत एक ऋत्विक् रुद्रकुम्भं स्पृष्ट्वा न्यासपूर्वकं साङ्गं रुद्रैका-
दशिनो जपेत्, यदि स याजुषः स्यात् । बहुचस्तु चत्वारि
रुद्रसूक्तानि* जपेत् । छन्दोगस्तु रुद्रसामानि† । अत्रोभयत्र
एकादशाष्टत्रिंशकसंख्या शक्तितो ग्राह्या । केचित्तु रुद्रः सर्व-
साधारणः बहुचसामगयोस्तु सूक्तसान्त्रो रुद्रेण सह विकल्प-
इत्याहुः ।

तत्र सूक्तऋष्यादि । कद्रुद्रायेति नवर्चस्य‡ घोरः कण्वऋषी
रुद्रो देवता गायत्री छन्दः जपे विनियोगः । इमा रुद्राय
तवसे इत्येकादशर्चस्य§ कुलऋषी रुद्रो देवता आद्या नव जगत्सो-
ऽन्त्ये हे त्रिष्टुभौ जपे विनियोगः । आ ते पितरिति पञ्चदश-

* ११५—११८ पृष्ठेषु प्रदर्शितानि ।

† ११८-११९ पृष्ठयोः प्रदर्शितानि ।

‡ ११५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

§ ११५-११६ पृष्ठयोः प्रदर्शितम् ।

र्चस्यः गृत्समदक्षपी रुद्रो देवता त्रिष्टुप् छन्दः जपे विनियोगः ।
इमा रुद्राय स्थिरधन्वने इति चतसृणां* वशिष्ठदक्षपी रुद्रो
देवतास्त्रिस्रो जगत्योऽन्त्या त्रिष्टुप् छन्दः जपे विनियोगः । तथा
आ वो राजानमित्येकादशरुद्रसाम्नाः‡ वामदेवदक्षपी रुद्रो देवता
आद्यसाम्नास्त्रिष्टुप् ततश्चतुर्णां गायत्री ततस्त्रयाणां त्रिष्टुप् तत-
स्त्रयाणामुत्कृतिच्छन्दः जपे विनियोगः ।

ततोऽन्य ऋत्विक् तत्रैव कुम्भे त्र्यम्बकमन्त्रमष्टीत्तरशतं
जपेत् । अन्येषु पूर्वोदिकुम्भेषु अप्रतिरथादीनि चत्वारि सूक्तानि
क्रमेण जपेत् । तानि च । आशुः शिशान इति त्रयोदशर्चस्य
सूक्तस्य इन्द्रोऽप्रतिरथऋषिरिन्द्रो देवता चतुर्षां वृहस्पतिस्त्रिष्टुप्
अन्त्यानुष्टुप् जपे विनियोगः । त्वमग्ने रुद्र इत्यनुवाकस्य§ हव्य-
वाडृषिरन्त्यात्मा रुद्रो देवता जगती छन्दः जपे विनियोगः ।
रक्षा नो अग्ने इति रक्षामन्त्रस्य¶ वामदेवऋषिरग्निर्देवता त्रिष्टुप्
छन्दः जपे विनियोगः । रक्षाहणमिति पञ्चविंशर्चस्य सूक्तस्य
आङ्गिरसऋषिर्वायुरग्निर्देवते त्रिष्टुप् छन्दश्चतस्रोऽन्त्या अनुष्टुभः
जपे विनियोगः । अत्रापि सख्या पूर्ववत् । चतुर्थकुम्भे पव-
मानमप्येकवारं जपेत् ।

* २२७।२२८ पृष्ठयो प्रदर्शितस्य ।

† २२८ पृष्ठे प्रदर्शितानाम् ।

‡ २२८।२२९ पृष्ठयो प्रदर्शितानाम् ।

§ २४० पृष्ठे प्रदर्शितस्य ।

¶ २४०—२४२ पृष्ठे प्रदर्शितस्य ।

एवं पञ्चकुम्भासम्भवे कुम्भद्वयं स्याप्यम् । अत्र पक्षे रुद्रकुम्भे सर्व्वसूक्तजपः कार्य्यः । अन्यकुम्भे वरुणमावाह्य रुद्रजपं कुर्यात् । अथवा एक एव पञ्चमुखं कुम्भः स्याप्यः । तत्र मध्यकुम्भकार्याणि मध्यमुखे, कुम्भचतुष्टयकार्याणि तु चतुर्षु प्रस्रवणेषु कार्याणीति विवेकः ।

ततः कुम्भस्थानादुत्तरतश्चतुर्विंशतिदलं पद्मजं पञ्चवर्णैः शक्ततण्डुलपिष्टेन वा कृत्वा तत्र कर्णिकाया मन्त्रपूर्व्वकं कुम्भं स्थापयित्वा जलादिपूर्णं कृत्वा तत्र शतमूलानि निक्षिपेत् । तानि च—सुवर्णमयमूल व्रीहि यव तिल माप प्रियङ्गु श्यामाक मृद कम्बरी* सहदेवी† अपराजिता बाला पाठा शङ्खपुष्पी‡ मधुयष्टिका चक्राङ्किता§ मयूरशिखा॥ काकजङ्घा॥ कुमारी-द्वय॥॥ जीवन्तिका॥॥ अपामार्ग भृङ्गराज रक्तचन्दन लक्ष्मण सुलक्ष्मण जाती व्याघ्रपत्रः॥॥ चक्रमर्दक§§ सिद्धेश्वर अश्वत्थ पलाश उदुम्बर जम्बूवट अर्कं दूर्वा शतावरी॥॥ शमी रोहितक कुश रक्तोत्पल चम्पक विष्णुकान्ता॥॥ वर्हिप तुलसी अश्व-गन्धाः॥॥ निर्गुण्डी॥॥ रक्तपीतसर्पप पनस जीरक पद्मपत्र

* वसुधोचना ।

§ पद्मगुक्षी ।

•• इतकुमारो, अपराजिता ।

§§ उपभेद ।

••• उपभेद ।

† वला (बेलेडा) ।

‡ उपभेद ।

†† इधीपरिजातद्वय ।

‡‡ शतमूष ।

††† सिन्धुवार (निचिन्दा) ।

‡ जलकुनि ।

॥ गुष्ठा ।

‡‡ वरुण रत्नैरुष ।

॥॥ नीलापराजिता ।

नीलोत्पल कुरण्टकः* गुञ्जा वच मद्रक मुस्ता कचौरा† कोष्ठ
 कोलात्मज‡ कुङ्कुम पञ्चत्वक् पञ्चरत्न पञ्चगव्य पञ्चामृत पत्रज
 केसर शैलज गुडूची शुभ्रचन्दन सप्तमृत्तिका नागवल्ली पूगीफल-
 पुष्पाणि इति । तदलाभे तु विष्णुकान्ता-सहदेवी-तुलसी-शता-
 वरो कुशान् कुङ्कुमञ्च क्षिपेत् । तदुपरि पूर्णपात्रं न्यस्य तत्र
 अष्टदलसंयुक्तं वस्त्रं धृत्वा कर्णिकायां मीपू षड् इति निर्वर्तित-
 प्रतिमां पञ्चामृतस्नापितां संस्थाप्य तद्वक्षिणत इन्द्रं वग्ण इति
 इन्द्रम् तदुत्तरतः अप्सु म इति॥ अर्द्धवताश्च स्थापयेत् ।

ततो भूमिस्थचतुर्विंशतिदलेषु प्रागादित उत्तरापादाद्यनु-
 राधान्तानि नक्षत्राणि तत्तद्देवताय स्थापयेत् । ता देवतायैवं—
 विश्वेदेवाः विष्णुः वसवः वरुणः अजैकपात् अहिब्रह्मः (अहि-
 र्वृध्नः) पूषा अश्विनौ यमः अग्निः ब्रह्मा इन्दुः रुद्रः दितिः वाक्-
 पतिः सर्पाः पितरः भगः अर्यमा रविः त्वष्टा मारुतः इन्द्राग्नी
 मित्रः इति ।

ततो लोकपालानावाह्य नैर्ऋतदेशे अग्निं स्थापयित्वा
 तदीयानभागे नवग्रहानावाह्य अन्वाधानं कुर्यात् । तद्येत्—

* पीतभिण्टी ।

† धान्यमेद ।

‡ षट् ।

§ अग्निव ३५४ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

¶ इन्द्र वा नर. सख्याय सेपुर्नहो यत्नः सुमतये चकानाः ।

महोदधि दाता पञ्चदशो अक्षि महासु रणमवशे यजन्मम् ॥

(२म. २४५. १ अक्ष् ।)

॥ अग्निव ३५३ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

समिहयमादाय चक्षुषी आज्येन इत्यन्तमुक्त्वा प्रजापतिमिन्द्र-
मग्निं सोमम् एता आज्येन । आदित्यं सोमं भौमं बुधं बृह-
स्पतिं शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुमिति नवग्रहानर्कादिसमिद्धिः ।
ईश्वरमुमां स्कन्दं विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रं यमं कालं चित्रगुप्तमित्यधि-
देवताः अग्निमपो विष्णुमिन्द्रमिन्द्राणीं प्रजापतिं सर्पान्
ब्रह्माणमिति प्रत्यधिदेवताः विनायकं दुर्गां वायुमाकाशमश्विना-
विति पञ्च लोकपालान् तथा क्षेत्रपालं वास्तुपुरुषमिन्द्रमग्निं
यमं निरृतिं वरुणं वायुं कुबेरमीशान ब्रह्माणमनन्तश्च प्रत्येक-
मसुकसंख्याभिः . पालाशादिसमिच्चर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्ट-
संख्यया अहं यज्ञे जपदशांशेन तिलाज्याशुपकल्पितद्रव्येण
यज्ञे ।

अत्र प्रधानं निरृतिं घृतमिश्रितपायससमिदाज्यचर्वा-
हुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्यया अहं यज्ञे तथा अधि-
देवतामिन्द्रं प्रत्यधिदेवता अपो घृतमिश्रितपायससमिदाज्य-
चरुद्रव्यैरष्टाष्टसंख्याभिरहं यज्ञे ।

अथावरणदेवताः—उत्तरापादां श्रवणां धनिष्ठां शततारकां
पूर्वभाद्रपदाम् उत्तरभाद्रपदां रीवतीमश्विनीं भरणीं कृत्तिकां
रोहिणीं मृगशिरसम् आर्द्रां पुनर्वसुं पुष्यम् अश्लेषां मघां पूर्वां*
उत्तरां† हस्तां चित्रां स्वातीं विशाखामनुराधाम् यदा विश्वान्
देवान् विधिं विष्णुं वसून् वरुणम् अजैकपदम् अहिब्रध्नं पूषण-

* पूर्वां पूर्वफल्गुनीम् पूर्वांपादाश्च ।

† उत्तरामुत्तरफल्गुनीम् उत्तरांपादाश्च ।

मश्विनी यममग्नि ब्रह्माण चन्द्रमस रुद्रमदितिं वृहस्पति
सर्पान् पितॄन् भगमर्थमण सूर्यं त्वष्टार मरुत इन्द्राग्नी मित्र
प्रत्येकमष्टसख्याभि कसराहुतिभिः रचोहण कणुष्वेति पञ्च-
दशभिः प्रत्येकमष्टसख्याभि पायसाहुतिभिः कसराहुतिभिर्वा
सवितार दुर्गा त्रयम्बक ऋत्विक्स्तुति देवता वाप्तोस्ततिम् अग्नि
चेत्राधिपति मित्रावरुणौ च एता प्रत्येकमष्टसख्याभि कसरा
हुतिभिः त्रिय हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशभिः । प्रत्येकमष्ट-
सख्याभि समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोम त्रयोदशवार पायसा
हुतिभिः रुद्र चतुर्गृहीतेनाज्येन अग्नि वायु प्रजापतिमेकैकया
भोज्याहुत्या अह यज्ञे ।

शेषेण अग्नि स्विष्टकृतमग्नि वायु सूर्यम् अग्नीवरुणौ
अग्नि वरुण सवितार विष्णु विश्वान् देवान् मरुत स्वर्कान्
वरुण प्रजापतिम् एता अद्भ्यप्रधाना देवता आज्येनास्मिन् कर्म
ख्यह यज्ञे इति सकल्प्य उपयमनकुशादानादि पर्युक्षणात्
कृत्वा स्वस्वमन्त्रैर्निर्ऋत्यादिपूजा कुर्यात् ।

वस्त्रयुग्म रक्तचन्दनगन्ध कृष्णसुरभीणि पुष्पाणि धूपो मेघ-
शृङ्गस्य आज्यदीप पुरुषाहारात्त पोतिका । ब्राह्मणस्य सुरा
स्थाने सैन्धवमित्य क्षीर मासस्थाने लवणसयुक्त पायसम् । क्षत्रि
यादीनां तु सति सम्भवे सुस्थमेव । एतावन्त्रैर्वेद्यम् । एव पुष्पा

• कसरा हुतिभिरित्यत्र पायस हुतिभिरि त ग पुस्तके पाठ ।

† अथवा रमेव मूल (२६२—२६५ ५४५) इत्येवमाशङ्कितम् ।

क्रीडन्तस्त्वा सुमनसः सपेमा-
 भि द्युम्ना तस्त्रिवांसो जनानाम् ॥ ८ ॥
 यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अन्न
 उपयाति वसुमता रथेन ।
 तस्य चाता भवसि तस्य सखा
 यस्त आतिथ्यमानुषग् जुजोपत् ॥ १० ॥
 मद्दो व्रजामि बभ्रुता वचोभि-
 स्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।
 त्वं नो अस्य वचस्यिकिदि
 होतर्यविष्ठ सुकृतो दम्भूनाः ॥ ११ ॥
 अम्बप्रजस्तरणयः सुशेवा
 अतन्द्रासोऽष्टका अश्रमिठाः ।
 ते पायवः सध्रञ्चो
 निपद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥
 ये पायवो मामतेयं ते अग्ने
 पश्यन्तो अन्धं दुरितांदरघन् ।
 ररक्ष तान् सुकृतो विश्ववेदा
 दिप्तन्त इद्रिपवीनाह देभुः ॥ १३ ॥
 त्वया वयं सधन्य स्वीता
 स्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।
 उभा शंसा सृदय सत्य-
 तातेऽनुष्टुया कृणुह्यङ्गयाण ॥ १४ ॥

अथा ते अग्ने समिधा विधेम

प्रतिस्तोमं शस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान्

दुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ (४म, ४सू, १५ ऋक् ।)

इति प्रत्यर्चमष्टसंख्यया हुत्वा तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र-
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः कृसरहोमे विनियोगः ।

ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ (३अ, ३५म, यजुः ।)

इदं सवित्रे ।

जातवेदसे इत्यस्य कश्यपऋषिर्दुर्गा देवता त्रिष्टुप् छन्दः
कृसरहोमे विनियोगः ।

ॐ जातवेदसे सुनयाम सोम

मरातीयतो निदहाति वेदः ।

स नः पर्यदति दुर्गाणि विश्वा

नाविव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ (१म, ८८सू, १ ऋक् ।)

इदं जातवेदसे । इदं दुर्गायै ।

चाम्बकमित्यस्य वशिष्ठऋषी रुद्रो देवता अनुष्टुप् छन्दः
कृसरहोमे विनियोगः ।

चाम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

ऊर्ध्वारुकमिव बभ्रुनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

इदं रुद्राय ।

(३अ, ६०म, यजुः ।)

• प्रत्यर्चमित्यत्र प्रत्यृचमिति पाठो दुर्गः ।

सीरा युञ्जन्तीत्यस्य बुधः सौम्य ऋषिर्ऋत्विक्स्त्रुतिदेवता
गायत्री छन्दः छसरहोमे विनियोगः ।

सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वितन्वते पृथक् ।

धीरा देवेषु सुस्रया ॥ (१०म, १०१सू, ४पङ्क्तं ।)

इदमृत्विक्स्त्रुतिदेवतायै ।

तामग्निवर्षामित्यस्य सौभरिर्ऋषिर्दुर्गा देवता त्रिष्टुप् छन्दः
छसरहोमे विनियोगः ।

तामग्निवर्षां तपसा ज्वलन्तीं

परिरोचनीं कर्णफलेषु जुष्टाम् ।

दुर्गा देवीं शरणमहं प्रपद्ये

सुतरसितरसे नमः सुतरसितरसे नमः ॥

(ऋग्वेदपरिशिष्टे ।)

इदं दुर्गायै ।

वास्तोस्यते इत्यस्य वशिष्ठ ऋषिर्वास्तोस्यतिदेवता त्रिष्टुप्
छन्दः छसरहोमे विनियोगः ।

वास्तोस्यते प्रतिजानीञ्चाम्नान्

स्वावेयो अनमीवो भवा नः ।

यस्त्विमहे प्रति तन्नो जुपस्य

यं नो भय द्विपदे यं चतुष्पदे ॥ (७म, ५४सू, १ऋक् ।)

इदं वास्तोस्यतये ।

अग्निः कख इत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिरग्निदेवता गायत्री
छन्दः छसरहोमे विनियोगः ।

अग्निः कण्वो मेधातिथिमग्निः सा तमुपस्तुतम् ।

अग्निना तुर्वशं यद्गुपरावत उग्रादेवं हवामहे ॥

इदमग्नये ।

चेत्रस्य पतिनेत्यस्य वामदेव ऋषिः चेत्रपाली देवता अनुष्टुप्
छन्दः कसरहोमे विनियोगः ।

चेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि ।

गामश्वं पोपयित्वा स नो सृङ्गातीदृशे ॥

(४म, ५७सू, १ऋक् ।)

इदं चेत्रपालाय ।

गृथाना जमदग्निवदित्यस्य मित्रावरुणावृषी गायत्री छन्दः
कसरहोमे विनियोगः ।

गृथाना जमदग्निवत् सुवाना च वशिष्ठवत् ।

जनोयन्तो खस्रवः पुञ्जीयन्तः सुदानकः । वः ।

सरस्यन्तं हवामहे ॥

इदं मित्रावरुणाभ्याम् ।

अग्नि द्रुतमित्यस्य आद्विरसऋषिर्विरूपोऽग्निर्देवता गायत्री
छन्दः कसरहोमे विनियोगः ।

अग्नि द्रुतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् ।

अस्य यज्ञस्य सुकतुम् ॥ (१म, १२सू, १ऋक् ।)

इदमग्नये ।

हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशस्य श्रीसूक्तस्य आनन्दकर्म-
चिक्लीतेन्दिरासुता ऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्त्रिस्त्रीऽनुष्टुभः चतुर्थी

प्रस्तारपङ्क्तिः पञ्चमीपद्मो चिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभः अन्त्या
प्रस्तारपङ्क्तिः समिदान्यचरुहोमे विनियोगः ।

ॐ ऐ—हिरण्यवर्णा हरिणी सुवर्णरजतस्रजाम् ।

चन्द्रा हिरण्ययो लक्ष्मी जातवेदो म आवह ॥ १ ॥

ॐ ऐ झी—ता म आवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।

यस्या हिरण्य विन्देय गामश्च पुरुषानहम् ॥ २ ॥

ॐ झीं थी—अश्वपूर्वा रथमध्या हस्तिनादप्रबोधिनीम् ।

त्रिय देवीसुपद्मये थीर्ना देवी जुपताम् ॥ ३ ॥

ॐ थीं क्ली—का सोधिता हिरण्यप्राकारा-

मार्द्रा ज्वलन्ती द्रुमा तर्पयन्तीम् ।

पद्मे स्थिता पद्मवर्णा

तामिहोपद्मये त्रियम् ॥ ४ ॥

ॐ क्ली वद वद—चन्द्रा प्रभासा यशसा ज्वलन्ती

त्रिय लोके देवल्लुष्टासुदाराम् ।

ता पद्मिनीमी शरणमह प्रपद्ये

भलक्ष्मीर्मे नश्यता त्वा वृणोमि ॥ ५ ॥

ॐ वद वद वाग्वादिनि—

आदित्यवर्णे तपसोऽधिजातो

वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ विश्वः ।

तस्य फलानि तपसा तुदन्तु

या पन्तरा वास वाद्या भलक्ष्मी ॥ ६ ॥

ॐ वाग्वादिनि ॐ ऐ—

- उपेतु मा देवसखः कीर्त्तिञ्च मणिना सह ।
 प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्त्तिमृदिं ददातु मे ॥७॥
- ॐ ऐं सौं—क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहम् ।
 अभूतिमसृदिञ्च सर्व्वां निर्णुद मे गृहात् ॥ ८ ॥
- ॐ सैं हं सः—गन्धदारां दुराधर्षां नित्यपुष्टा करीपिणीम् ।
 ईश्वरीं सर्व्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ९ ॥
- ॐ सोऽहम्—मनसः काममाकृतिं वाचः सत्यमशीमहि ।
 पशूनां रूपमवस्य मयि श्यौः श्रयतां यशः ॥ १० ॥
- ॐ ह्रीं—कर्मिण प्रजाभूता मयि सश्रव कर्मिण ।
 श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥११॥
- ॐ ह्रीं क्रीं—शपः सृजन्तु सिग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे ।
 नि च देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥ १२ ॥
- ॐ क्रीं क्रीं—शार्द्रां यः करिणीं यष्टि सुवर्षां हेममालिनीम् ।
 सूर्यां हिरण्ययीं लक्ष्मीं जातवेदो म आवह ॥१३॥
- ॐ क्रीं स्त्रीं—शार्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं पिङ्गलां पद्ममालिनीम् ।
 चन्द्रां हिरण्ययीं लक्ष्मीं जातवेदो म आवह ॥१४॥
- ॐ स्त्रीं हूं—तां म आवह जातवेदो
 लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।
 यस्या हिरण्यं प्रभूतं गावो
 दास्योऽश्वान् विन्देयं पुरुषानहम् ॥ १५ ॥
- (ऋग्वेदपरिशिष्टे ।)
- इदं श्रियै । प्रत्यृचमष्टयताद्यन्तमसंख्यया जुहुयात् । . . .

त्वयः सोमैत्यस्य प्रगाय ऋषिः सोमो देवता त्रिष्टुप् छन्दः
पायसहोमे विनियोगः ।

ॐ त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा-

स्त्वं स्वर्विदा विद्या नृचक्षाः ।

त्वं न इन्द्र जतिभिः सजोपाः

पाहि यथातादुत वा पुरस्तात् ॥

(८म, ४८ सू, १५ ऋक् ।)

इदं सोमाय ।

या ते रुद्रेत्यस्य कश्यप ऋषी रुद्रो देवता अनुष्टुप् छन्दः
चतुष्टुहोताव्यहोमे विनियोगः ।

या ते रुद्र शिवा तनूरघोरा पापकाशिनी ।

तया नस्तन्वाशन्तमया गिरियन्ताभिचाकशीहि ॥

(१६ अ, २म, यजुः ।)

इदं रुद्राय ।

तत भाज्येन सकृद्गृहीतेन चतस्रो व्याहृतीर्हुत्वा स्विष्ट-
कृदादि प्रायश्चित्तहोमान्तं कृत्वा दिक्पालेभ्यो नवग्रहेभ्यो
निर्ऋतये इन्द्राय अद्भ्यो रुद्राय क्षेत्रपालाय च बलीन् दद्यात् ।
तत प्राचार्यो यजमानो वा पूर्णाहुतिं जुहुयात् ।

तत्र मन्त्राः ।

समुद्राद्गुर्भिरित्येकादशर्षस्य सूक्तस्य गौतमवामदेवावृषी
अग्निदेवता त्रिष्टुप् छन्दः अन्त्या जगती पूर्णाहुतिहोमे विनि-
योगः ।

समुद्रादूर्ध्वमधुमौ उदार-
दुपाशना समसृतत्वमानट् ।
घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति
जिह्वा देवानामसृतस्य नाभिः ॥ (१७अ, ८६म, यजुः)।
वर्यं नाम प्रव्रवामा घृतस्या-
स्मिन् यज्ञे धारयामानसीभिः ।
उपव्रज्जा शृणवच्छस्यमान-
श्चतुःशृङ्गीश्वमीहौर एतत् ॥ ८० ॥
चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा
द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।
त्रिधा बहो वृषभो रोरवीति
महोदेवो मर्त्याँ आविवेश ॥ ८१ ॥
त्रिधाहितम्मणिभिर्गुह्यमान-
प्रवि देवासो घृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्र एकए सूर्ये एकञ्चजान
वेनादेकए स्वधयानिष्टतनुः ॥ ८२ ॥
एता अर्पन्ति ह्यद्यात्समुद्रा-
च्छतव्रजा रिपुषा नावचचे ।
घृतस्य धारा अभिचाकशीमि
द्विरख्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥ ८३ ॥
सम्यक् स्रवन्ति सरितो न धेना
अन्तर्हृदा मनसा मूयमानाः ।

एते अर्पन्त्यूर्ध्वयो घृतस्य
 मृगा इव क्षिपणो रीषमाणाः ॥ ८४ ॥
 सिन्धोरिव प्राध्वने शूचनासो
 वातप्रमिद्यः पतयन्ति यक्षाः ।
 घृतस्य धारा अरुपो न वाजी-
 काष्ठा भिन्दन्नुर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ८५ ॥
 अभिप्रवन्त समनेव योषाः
 कल्याण्यः स्रयमानासो अग्निम् ।
 घृतस्य धाराः समिधो नसन्त
 ता जुपाणी हर्यति जातवेदाः ॥ ८६ ॥
 कन्या इव वहतु मेत वा उ
 अञ्जराञ्जाना अभिचाकशीमि ।
 यत्र सोमः स्रयते यत्र यज्ञो
 घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥ ८७ ॥
 अभ्यर्पत सुष्टुतिद्वयमाजि
 मन्त्रासु भद्राद्रविष्णानि धत्त ।
 इमं यज्ञं नयत देवतानो
 घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ ८८ ॥
 धामन् ते विश्वभुवनमधियित-
 मन्तःसमुद्रे ह्यन्तरायुषि ।
 अपामनोक्ते समिधे य आभृत-
 स्तमग्नाम मधुमन्तन्त ऊर्मिम् ॥ (१७अ, ८८म, यजुः ।)

प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः । पूर्णा दर्वि विश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः । सप्त ते अग्ने सप्तधानग्निर्जगती पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः ।

इति पूर्णाहुतिं हुत्वा प्रणीतानिनयादिकर्मेशेषं समाप्य रुद्रकुम्भं सृष्ट्वा त्र्यम्बकमन्त्रं शतवारं जपेत् । यालुपद्येद्यजमानस्तदा रुद्रैकादशिनीं जपेत् । बहुचक्षेद्बुद्रस्तृणानि* । सामगक्षेद्बुद्रसामानि† । आयर्ब्रणयेत् त्र्यम्बकमन्त्रम् । अथवा एकादशाष्टत्रिंशकसंख्यया रुद्रजपः कार्यः ।

ततो रुद्रं निर्वर्तयित्वा यज्ञोपचारैः सम्पूज्य त्र्यम्बकं मीयू ण इति मन्त्राभ्याम्‡ ।

इन्द्र वो नरः सख्याय सेपु-

र्महो यन्तः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति

महासु रश्म मवसे यजध्वम् ॥ (६म, २८सू, १ ऋक् ।)

अप्सु मे सोमोऽब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा ।

अग्निश्च विश्वशंभुवम् ॥ (१०म, ८सू, ६ ऋक्) ।

इत्येताभ्याश्च नक्षत्रदेवता उपस्थाय सर्वकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा सर्त्विगाचार्यो यजमानं सर्वोपधीभिरनुलिप्ताङ्गं धृत-

* ३३३—३३८ पृष्ठेषु प्रदर्शितानि ।

† ३३८ पृष्ठे प्रदर्शितानि ।

‡ १८१।३३३ पृष्ठयो प्रदर्शिताभ्याम् ।

नववस्त्रं तन्नामभागे धृतनववस्त्रां सपुत्रा तत्पत्नीमुपवेश्य वक्ष्य-
माण्येर्मन्त्रेरभिपिच्छेत् ।

ते च मन्त्राः—आपो हि हाः॥ वातारमिन्द्र० इमन्त्रे ॥
मापोमोषधी ॥ भगवन्वित ॥ इदमापः॥ समुद्राय त्वाः॥
पुनन्तु मा पितरः ॥११॥ आप्यायस्वः॥ पञ्चनद्यः॥ (नव) शिरोमे

• १८ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

† १७१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ ७४ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

§ मापोमोषधीर्ह्युषोऽहोषो धावो राजपुत्रो वक्ष्ये मी सुध ।

यदापुरपदा इति वक्ष्यति अपामद् ततो वक्ष्ये मी सुध ॥

सुमित्रिया न चाप चोपचय सन्तु दुर्मित्रियास्यै सन्तु

योऽप्यान् इति यद्ये वर्ये विष्णुः । (१७७ ११म. यजु १)

५ भगवन्वितर्भग सत्पराधी भये मां धियंसुदंवादेदत्त ।

भगवन् नो जनय गाभिरक्षैर्भगवन्मिर्भुवन स्वाम ॥ (१७७ ११म. यजु १)

॥ ६१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

•• समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा । सरिराय त्वा वाताय स्वाहा । अनापुण्याय
त्वा वाताय स्वाहा । अश्रितपुण्याय त्वा वाताय स्वाहा । अक्षयवे त्वा वाताय स्वाहा ।
अस्त्रिमिदाय त्वा वाताय स्वाहा । (१८७. ७म. यजु १)

• † पुनन्तु मां पितरः सोऽहोष पुनन्तु मां पितामहा ।

पुनन्तु वपितामहा वक्षिष्वे मतायुवा ॥

पुनन्तु मां पितामहा पुनन्तु वपितामहाः ।

वक्षिष्वे मतायुवा विजुमानुर्ध्वदे ॥ (१६७. १६म. यजु १)

‡ ६८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

§ पञ्चनद्य सरक्षतोमपि यत्किं सक्षीवद् ।

सरक्षतो गु पञ्चधा वीं वनाभस्वर्दिन् । (१७७ ११म. यजु १)

देवस्य त्वाः सोमस्य त्वा द्युम्नेन० यज्जाग्रतः॥ १ ॥

पालाशं भवति तेन ब्राह्मणोऽभिपिचति ब्रह्म वै पलाशो
ब्रह्मणे चैनमभिपिचति ।

श्रीदुम्बरं भवति तेन स्त्रीऽभिपिचति अन्नं वा जग्म् यदुदुम्बर
जग्म् वै स्व यावद्दै पुरुषस्य सम्भवति नैव तावदशनायति तेनोर्क्
सर्वं तस्मादुदुम्बरेण स्त्रीऽभिपिचति ।

नैयग्रोधपादं भवति तेन मित्रो राजान्योऽभिपिचति पद्भिः
न्यग्रोधः प्रतिष्ठितो मित्रेण राजान्यः प्रतिष्ठितस्तस्माच्चैयग्रोध-
प्रादेन मित्रो राजान्योऽभिपिचति ।

आश्वत्यं भवति तेन वैश्योऽभिपिचति स्रग्देवादाश्वत्ये
(स्रग्देवाद्रावश्वत्ये) तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामन्वयत तस्मादाश्वत्येन
वैश्योऽभिपिचति ।

सर्वसुरभ्युत्सर्दनं भवति परमो वा एष गन्धो यत्सर्वसुरभ्यु-
त्सर्दनं गन्धेनैवमेतदभिपिचति ।

• देवस्य त्वा सन्निवृत्तं प्रसवेऽपि नोर्वाह्या पूषो इत्याभ्याम् ।

अग्निदेवो रावति गभीरनिमग्न्यः कृषीन्द्राय सुपुत्रमम् ।

उत्तमस्य पविनाः अर्जुनाः सुपुत्रमम् । इत्युत्तमस्य ।

(१५५. १०५. यत् १)

† सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिपिचति । अग्निदेवो रावति ।

अग्निदेवो रावति गभीरनिमग्न्यः कृषीन्द्राय सुपुत्रमम् ।

‡ यज्जाग्रतो दूरमुदेति देवतादु सुतस्य तथेवेति ।

दूरजगम अतीतिनां अतीतिरेकं जगमे मनः, शिवस्य जगमत् ।

(१५५. १०५. यत् १)

यद्देवकल्पान् जुहोति प्राणा वै कल्पा अमृतं वै प्राणा
अमृतेनैवेनमेतदभिपिच्छति ।

सर्वेषां वा वेदानामेव रसो यत्सोम सर्वेषामेवैनमेतद्देदानां
रसेनाभिपिच्छति ।

नवग्रहमन्त्राच्च ।

मूलं प्रजां (त्रजां) वीर (वीर) इन्द्रो ज्येष्ठां यादिव्या आपः*
त्रास्वकं यजामहे इत्यादिरूपाः ।

अथ ऋद्धन्ताः ।

अक्षीभ्यामिति पक्षां कश्यपी विवृद्धा पक्ष्मनायनीऽनुष्टुप्
अभिपेके विनियोगः ।

त्रिभिर्द्वं देविति† सप्तानां वशिष्ठ ऋषिराद्यानां त्रयाणा-

* यादिव्या आपः पयसा सत्रभूजुषां अन्तरिक्षा उत पार्थिवीयाः ।

द्विरखवर्षां वाग्म्यास्ता न आपः शिवा, सखीनाः सुद्धता भवन्तु ॥

(श्राद्धतत्त्व ।)

† त्रिभि इ देव सवितवर्षिष्ठे, सोम धामभि, ।

अग्निं दधेः पुनीद्वि नः ॥ (ऋ. ६०५. २६ ऋक् ।)

पुनन्तु मां देवजना, पुनन्तु वसवी भिया ।

विश्वेदेवाः पुनीत मा जातवेदः पुनीद्वि माम् ॥ १७ ॥

प्रथ्यायस्व प्रसन्दस्व सोम त्रिभिर्भिरंघभि, ।

देवस्य उतमं इवि ॥ १८ ॥

उपसिय पणिप्रत सुवागमाहुतोऽथम् ।

अतन्म विमता नत ॥ १९ ॥

अभ्यायस्व परसमंताम् तमापवस्व देव सोम ।

आयु विदेव देव सोम ॥ २० ॥ (टीकाशिव, परवृत्ते द्रष्टव्य, ।)

मग्निदेवता चतुर्णां विश्वेदेवा आद्या गायत्री द्वितीयानुष्टुप्
ततस्त्रिस्रो गायत्रयः अन्ये हे अनुष्टुभौ अभिपेके विनियोगः ।

आपो हि छेति नवर्चस्यः३ अम्बरीषसिन्धुहीप आपो गायत्री
पञ्चमी वर्द्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्ये हे अनुष्टुभौ अभिपेके
विनियोगः ।

आप इहेति द्वयस्य४ सप्तर्षयो विश्वेदेवा अनुष्टुप् अभिपेके
विनियोगः ।

सहस्राक्षेणेत्यस्यः५ प्राजापत्यो यक्ष्मनाग्रनो यक्ष्महा विष्टुप्
अभिपेके विनियोगः ।

यद्वा सहस्राक्षं शतधारमित्यूचम्६ । तच्छंयोः शंयुर्विश्वे
देवाः शकरी अभिपेके विनियोगः ।

अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां कुबुकादधि ।

यक्ष्मं शीर्षस्थं मस्तिष्काज्जिघ्राया विद्वहामि ते ॥

(१० म, १६ रसू, १ ऋक ।)

३ः पाषमानीरष्येत्युषिभिः सभत रसम् ।

सर्वं स पूतमश्राति खदित मातरिभूना ॥ ११ ॥

पाषमानीर्यो अष्येत्युषिभिः सभत रसम् ।

तथे सरस्वती दुह घोर सर्पिमधूदकम् ॥ (१० म, ६० व, १२ ऋक ।)

• ५८ वृत्ते ऋदशितस्य ।

† १०६ वृत्ते वक्ष्यमाणस्य ।

‡ सहस्राक्षेण शतधारदेन शताशुषा इविषा हार्षमेनम् ।

शत यथेन शरदी न यातोन्द्रो विचस्य इरितस्य पारम् ॥ (१० म, १६१ व, २ ऋक ।)

§ १०६ वृत्ते वक्ष्यमाणम् ।

ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनुक्यात् ।
 यक्ष्मं दीपण्यमंसाभ्यां बाहुभ्यां विष्टहामि ते ॥ २ ॥
 शान्तेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि ।
 यक्ष्मं मतस्त्राभ्यां यक्तः प्रागिभ्यो विष्टहामि ते ॥ ३ ॥
 जरुभ्यां ते अष्टीवट्भ्यां पार्श्विभ्यां प्रपदाभ्याम् ।
 यक्ष्मं शीणिभ्यां भासदाङ्गंससो विष्टहामि ते ॥ ४ ॥
 मेहनाहनं करणाल्लोमभ्यस्ते नखेभ्यः ।
 यक्ष्मं सर्व्वस्त्रादात्मनस्तमिदं विष्टहामि ते ॥ ५ ॥
 अङ्गादङ्गाल्लोम्बो लोम्बो जातं पर्व्वणि पर्व्वणि ।
 यक्ष्म सर्व्वस्त्रादात्मनस्तमिदं विष्टहामि ते ॥ ६ ॥
 त्रिभिष्ट देव सवितर्वर्षिष्ठैः सोमधामभिः ।
 तस्मै सरस्वती दुहे चीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ ७ ॥
 पावमानीः स्रस्ययनीः सुदुषा हि वृतयुरतः ।
 ऋप्रिभिः सभृतो रसो ब्राह्मणेष्वसृतं हितम् ॥

(१म, १६३स्त, पञ्चक।)

प्रदेव मच्छा मधुमन्त इन्दवःः

धर्ता दिवः पवते कृत्वी रसः† ।

* प्रदेव मच्छा मधुमन्त इन्दवःसिष्यन्दन्त याव आ न धेनवः ।

वर्षिष्वदी वचनावन्त ऊधभिः परिष्कृतसुश्रिया निर्भिज धिरे ।

(१म, ६८४, १४८५।)

† धर्ता दिवः पवते कृत्वी रसो दधी दीशानामनुमादी रुभिः ।

इतिः घनानी सुभोव सत्वभिर्हंषा प्राजासि कृष्टते नदीषा ।

(१म, ७६५, १४८५।)

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते
 प्रभुर्गात्राणि पर्येपि विश्वतः ।
 अतप्ततनूर्न तदाभो अयुते
 श्रुतास इद्वदन्तस्तत्समाशत ॥ (८म, ८३ सू, १ ऋक् ।)
 तपोः पवित्रं वितत दिवस्पदे
 शीचन्तो अस्य तन्तवो व्यस्त्रिरन् ।
 अवन्थस्य पथीतारमाशवो
 दिवस्पृष्टमधितिष्ठन्ति चेतसा ॥ (८म, ८३ सू, ० ऋक् ।)

स्वादुः पवस्त्रः ।

त्व पवित्रे रजसो विधम्येणि
 देवेभ्यः सोम पवमान पूयसे ।
 त्वामुपिजः प्रथमो अगृभूत्
 तत्तुभ्येमा विश्वा भुवनानि येमिरे ॥
 (८म, ८३ सू, ३० ऋक् ।)

आपो हि छाः† शन्नो देवीः† ।

ईशाना वार्याणां क्षयन्तीक्षर्पणीनाम् ।
 आपो याचामि भेषजम् ॥ (१०म, ८ सू, ५ ऋक् ।)
 अप्सु मे शीमी अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा ।
 अग्निश्च विश्वशम्भुवम् ॥ (१म, २३ सू, २० ऋक् ।)
 आपः पृषीत भेषजं वरुधं तन्वे मम ।
 ज्योक् च सूर्य्यं दृशे ॥ (१०म, ८ सू, ० ऋक् ।)

इदमापः प्रवहत यत्किञ्च दुरितं मयि ।

यद्वाहमभिदुद्रोह यद्वाग्नेप उतानृतम् ॥

(६अ, १०म, यजुः ।)

आपो अद्यान्वचारिषं रसेन समगच्छहि ।

पयम्बानम् आगहि तं मा संसृज वर्चसा ॥

(१०म, ८सू, ८ऋक् ।)

आप इडा उ भेषजीरापो अमीवचातनीः ।

आपः सर्वस्य भेषजीस्तास्ते कृण्वन्तु भेषलम् ॥

(१०म, १२७सू, ६ऋक् ।)

हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा वाचः पुरोगवी ।

अनामइवुभ्यां त्वा ताभ्या त्वोपसृशामसि ॥

(१०म, १३७सू, ७ऋक् ।)

सहस्राक्षेण शतशारदेनः । यद्वा ।

सहस्राक्षं शतधारसृषिभिः पावनहृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते (मे) ॥

भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्यो वृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भग सप्तर्षयो ददुः ॥

यत्ते केशिषु दीर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।

ललाटे कर्णयोरक्षीरापस्तदघ्नन्तु सर्वदा ॥

ग्रहाणामादिरादित्यो लोकरक्षणकारकः ।

विषमस्थानसम्भूता पीडा दहतु ते रविः ॥

रोहिणीयः सुधामूर्तिः सुधामोत्रः सुधायनः ।
 विषमस्थानसम्भूतां पीडां दहतु ते विधुः ॥
 भूमिपुत्रो महातेजा जगतां भयकक्षदा ।
 वृष्टिकृद्वृष्टिर्त्ता च पीडां दहतु ते कुजः ॥
 उत्पातरूपो जगतां चन्द्रपुत्रो महाद्युतिः ।
 सूर्यप्रिय इरो देवः पीडां दहतु ते बुधः ॥
 देवमन्त्री विशालाक्षः सदा लोकहिते रतः ।
 अनेकशिष्यसम्पूर्णः पीडां दहतु ते गुरुः ॥
 दैत्यमन्त्री गुरुस्तेषां प्राणदध महामतिः ।
 प्रभुस्ताराग्रहाणाञ्च पीडां दहतु ते भृगुः ॥
 सूर्यपुत्रो दीर्घदेहो विशालाक्षः शिवप्रियः ।
 मन्दचारः प्रसन्नात्मा पीडां दहतु तेऽर्काजः ॥
 महाशिरा महावक्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबलः ।
 असुरद्योर्ध्वाङ्घ्र्य पीडां दहतु ते तमः ॥
 अनेकरूपवर्णैश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
 उत्पातभूतो जगतां पीडां दहतु ते शिखी ॥
 सुदर्शन महाज्वालविदीपितदिगन्तर ।
 चायस्त्र चैनमापद्भ्यो भद्रं प्रदियते नमः ॥
 दैतेयनिकराभोगशैलनिर्भेददौचितः* ।
 पद्मशङ्कमनोनन्द ब्राह्मी† तमपि नन्दक ॥

* शैलालोभेददौचित इति क पुराणे पाठः ।

† ब्राह्मीश्च पाठोति पाठो दुर्लभः, पाण्डित्यं अविद्वत्तात् ।

विपचकायमथन तच्छिरोलुलितानन ।
 कमलाकान्तदैतेय पाद्मेन सुगलायुध ॥
 विश्वीद्भवलयत्राणलीलस्य परमात्मनः ।
 लीलारविन्दसुभग पाद्मेनमपि पद्मज ॥
 कौमोदकी गदा शौरिर्घासी दिशतु मङ्गलम् ।
 या मुकुन्दकराम्भोजे विलसद्भूषणायिताम् ॥
 स्वविस्फारहृताग्नेपरचोदनुजजीवित ।
 एनसो रचतादेनं विष्णोः शार्ङ्गं धनुर्वर ॥
 दैत्यसीमन्तिनीगर्भनिर्भेदचतुरखन ।
 स्रवदच्युतवक्त्राजमधुपूर्णं सुगङ्गराट् ॥
 दैत्यरक्षीऽधिपप्राणवसाधिरभोजनाः ।
 एनं सर्व्वत्र रचन्तु शार्ङ्गपाणः शरोक्तराः ॥
 भरातिहेतिप्रमुखशक्त्योजःक्षपणक्षमा ।
 आपद्गो रचतादेनं शक्तिर्विष्णोर्वरायुधम् ॥
 योऽसौ बज्रधरो देवो महैन्द्रो गजवाहनः ।
 मूलजातशिशीर्दीपं मातापित्रोर्व्यपोहतु ॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतभुञ्जेपवाहनः ।
 सप्तजिह्वय देवोऽग्निर्मूलदीपं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।
 मूलजातशिशीर्दीपं व्यपोहतु यमो भम ॥

योऽसौ खड्गधरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थदोषं गण्डान्तसम्भवम् ॥ ,
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 नक्रवाहः प्रचेता नो मूलोत्थाघं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ देवो जगत्पाथो मारुतो मृगवाहनः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ।
 मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 अग्नेपामूलगण्डान्तदोषमाशु व्यपोहतु ॥
 विघ्नेशः क्षेवपो दुर्गा लोकपाला नवप्रहाः ।
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वं कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥
 सुरास्वामभिपिबन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षणो विभुः ॥
 प्रद्युम्नयानिरुद्धय भवन्तु विजयाय ते ।
 आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥
 वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ।
 ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पान्तु ते सदसः ॥
 कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा पुष्टिः श्रद्धा क्षमा धृतिः* ।
 बुद्धिलेख्या वपुः शान्तिः कान्तिसुष्टिश्च मातरः ॥

* पाशु ते सदा इत्यत्र सापयशु ते इति च पुस्तके पाठः ।

† क्षमा धृतिरित्यत्र क्रिया मतिरिति न-पुस्तके पाठः ।

ऋषयो मंनवो गावो देवमातर एव च ।
 देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥
 देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ।
 अस्त्राणि सर्व्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥
 भौषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ।
 सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥
 एते त्वामभिपिबन्तु सर्व्वकामार्थसिद्धये ।
 षादित्यचन्द्रमा भौमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः ॥
 ग्रहास्वामभिपिबन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ।

ततस्तच्छंयोराराहणीमहे इति पठेत् । ततो रुद्रनिर्ऋति-
 कलगोदकेन घन्येन च शतच्छिद्रमन्तर्धाय अभिपिक्ती यजमानो
 धीते वाससी परिधाय तिलकं विभूतिश्च धृत्वा सङ्कल्पपूर्व्वक-
 माचार्यादीन् पूजयित्वा तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ।

तत्र आचार्याय सवक्त्रां घेनुं ब्रह्मणे वृषभं रुद्रजापिने कृष्ण-
 मनडाहम् ।

तत्र मन्त्रः ।

षडारकं नमस्तेऽस्तु घनडांस्तव दानतः ।

। शिशुञ्जलि दीपांश्च निवारय मह्यप्रभो ॥ इति ।

तत ऋत्विभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दद्यात् । तत नैर्ऋत्या-
 दीनामुत्तरपूजनं कृत्वा “उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते”* इति विष्टव्य

* उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ईशं यं तक्षेमहं ।

उपमर्थे तु मन्त्रेण सुदानव इन्द्रं पादभङ्गात् च वा । (१२. ४-५. १४५ ।)

आचार्याय प्रतिमादिकं दत्त्वा रुद्रप्रतिमादि रुद्रजापिने दत्त्वा
भूयसीं दक्षिणामन्त्रेभ्यो दत्त्वा शततदर्शादिसंख्याकान् ब्राह्म-
णान् भोजयित्वा सर्व्वं कर्म ईश्वराय समर्प्य यस्य श्रुत्या इत्युक्ता
शान्तिमुक्तजपं कारयित्वा सुहृद्भ्युतो भुञ्जीत ।

इति शौनकोक्तमूलजातशान्तिप्रयोगः समाप्तः ।

अथ कात्यायनपरिशिष्टोक्तमूलजातशान्तिविधानम् ।

यथा हेमाद्री शान्तिकाण्डे ।

अथातो मूलजातस्य शान्तिविधि व्याख्यास्यामः । मूलांशे
प्रथमे पितृर्नाशे द्वितीये मातृसृतीये धनधान्यस्य चतुर्थे कुल-
यीकावग्रहः स्वयं पुस्त्रभागी स्यात् । मूलनघत्रे जाती मूल-
शान्तिविधानं कुर्यात् ।

तत्रादौ सर्व्वोपध्या सर्व्वगन्धेय संयुक्तमुदकुम्भं वस्त्रगन्धपुष्प-
सहितं खेतसिद्धार्थकुसुमयुक्तञ्च कुर्यात् ।

ततस्तस्मिन्नुद्रमभ्यर्च्य रुद्रानप्रतिरथ रघोन्नञ्च सूक्तं जपित्वा
द्वितीयोदकुम्भं चतु.प्रस्त्रवणसंयुक्तं कृत्वा तदुपरिष्ठात् मूलानि
निधाय वग्रपात्रे कृत्वा वस्त्रेण बद्ध्वा तस्मिन् प्रधानानि मूलानि
वक्ष्याम्यष्टादश मायाहिरण्यमूलं सप्तधान्यानि प्रथमा कार्पेशी
सहदेवी अपराजिता वाला पाठा शङ्खपुष्पी मधुपट्टिका चक्रा-
द्विता मयूरशिखा काकजडा कुमारीदयं जीवन्ती अपामार्गी
भृशारकी लक्ष्मणा च सुलक्ष्मणा जाती व्याघ्रपत्र चक्रमर्हक

सिद्धेश्वराख्य पलाशोदुम्बर पुत्र वटार्क दूर्वा शतावरी गभी
रोहितकान्येवमादिमूलानि पूरयित्वा तस्मिन्निपिदानि मूलानि
वक्ष्यामि वैकङ्कत वैख धव निम्ब कदम्ब राजहृचाध शाल
पियाल दधि कपित्थ कोविदार श्लेमातक शाल्मलि सर्व्वकण्टकि-
वर्जम् ।

तत्राभिषेकं कुर्यात् पितुः शिशोर्जनन्याद्य "देवस्य त्वे" :-
त्वौदुम्बर्या ययालिङ्गमङ्ग संस्रृत्य जङ्घं नैर्ऋतं पयसि पायसं
अपयित्वा कार्फ्यमयं सुक् सुवच्च प्रतप्य सम्भृज्य च भ्राघारा-
व्यभागौ हुत्वा असुन्वन्तमयजमानमिच्छेति* घतस्रः स्यात्सी-
पाकीन जुहुयात् ।

ततः स्रग्ण्य पाजः इति पञ्चदशान्याहुतीर्हुत्वा चतुर्गृहीतेन
जुहोति । मा नः स्तोत्रे इति‡ हाभ्या या ते रुद्र शिवा तनू-
रिति॥ पङ्क्तिः अग्ने रचासि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः शुचिः
पावक इति॥ त्वन्नः सोम विश्वतः॥ इति च ख्रिष्टकदादिप्राशनान्ते

* मन्त्रोऽय ६२ पृष्ठे प्रदर्शित ।

† असुन्वन्तमयजमानमिच्छे स्तनस्येत्यामन्त्रिण्डितस्करण ।

अन्यमथदिच्छे सात इत्या नमो देवि निश्चंत तुभ्यमस्तु ॥ (११५ ६१म. वज्र)

‡ कण्ठवेत्यादिकवक्त्रपञ्चदशक २५८।२५८ पृष्ठयोदशम् ।

§ मन्त्रोऽय १०० पृष्ठे प्रदर्शित ।

¶ मन्त्रोऽय १४६ पृष्ठे प्रदर्शित ।

‖ इति पावक उच्यते सोम सुतस्य मन्त्र ।

देवादीरचशसदा ॥ (८म. १४५. अष्टकम्)

. •• ऋग्विद्य २६६ पृष्ठे उक्तम् ।

कृष्णा गौः कृष्णाय तिला हेममयमूलं सप्तधान्यसमेतमाचार्य्याय
 देयानि कृष्णोऽनड्वान् ब्राह्मणे देयः नचत्रसूचकीभ्यो वासो दद्यात्
 अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सुवर्णं दद्यात् । कसरपायसेन ब्राह्मणान्
 भोजयेत् । सारपदेवते गण्डान्तजातानामयमेव विधिरेवं कृते
 शान्तिर्भवतीति ।

इति कात्यायनपरिशिष्टोक्तमूलाश्लेषा-
 गण्डान्तशान्तिविधानम् ।

अथ अश्लेषाजननशान्तिविधानम् ।

मानवसंहितायाम् ।

अश्लेषायान्तु जातानां शान्तिं वक्ष्याम्यतः परम् ।
 जातस्य द्वादशाहे च शान्तिर्हीमं समाचरेत् ॥
 असम्भवे तु जन्मर्चे अन्यस्मिन् वा शुभे दिने ।
 स्नानाभ्यङ्गादिभिः स्नान् वरयेत्तु द्विजोत्तमान् ॥
 विभवे पञ्चकुम्भाः स्युर्दयं वा तदलाभतः ।
 देवतास्थापने चैकमेकं रुद्राभिमन्त्रणे ॥
 भूलर्चोक्तप्रकारेण कुम्भे निक्षिप्य पूजयेत् ।
 गोमयालेपिते देसे धान्याद्यैः परिशोभितं ॥
 पद्मजं कारयेत्तत्र चतुर्विंशद्वलान्वितम् ।
 तण्डुलैः कारयेद्यद्वा रक्तपीतमितासितैः ॥

कर्णिकायां व्रीहीत्यस्यः स्यापयेत्तेषु कुम्भकम् ।
 आकनसेष्वित्यनयां कलसस्थापनं स्मृतम् ॥
 इमं मे इति मन्त्रेणः पूरयेत्तच्च ऽ वारिणा ।
 कुम्भश्च गन्धवस्त्राद्यैस्तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥
 याः फल्गुनीरित्यनयां क्षिपेद्रत्नीपधादिकान् ।
 कुम्भोटरस्यपात्रेषु शस्त्रेषामप्रतिमां यजेत् ॥
 निष्फल्गुनीर्ष्यादेर्वा कारयित्वा स्वशक्तितः ।
 तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रे दक्षिणोत्तरयोर्यजेत् ॥
 ऐन्द्रादीगानपर्यन्तमितरर्चाणि पूजयेत् ।
 मूलोक्तेन विधानेन कुम्भयोरभिमन्त्रणम् ॥
 रुद्रर्चा रुद्रकुम्भेषु पूर्ववच्छेषमाचरेत् ।
 नमीऽस्तु सर्पेभ्य इति पूजामन्त्रः ॥ प्रकीर्तितः ॥
 सर्पां रक्तस्त्रिनेत्रय द्विभुजः पीतवस्त्रकः ।
 फलकासिधरस्त्रीक्ष्णो दिव्याभरणभूषितः ॥
 एवं ध्यात्वा ततोऽभ्यर्च्य होमकर्म समाचरेत् ।
 कर्तुः गाम्बोक्तमार्गेण प्राचाद्येस्याथवा भवेत् ॥

• कर्णिकायां व्रीहीत्यस्य इति, कर्णिकायां व्रीहीत्यादीन् इति अ ख ग पुत्रकथोः पाठो ।

† ०२ पृष्ठ प्रदर्शितया ।

‡ ०० पृष्ठ प्रदर्शितम् ।

§ तथैव च तत्राति अ पुत्रकै पाठः ।

¶ ०२ पृष्ठ प्रदर्शितया ।

|| मन्त्रोऽथ २२२ पृष्ठ मूल इत्यर्थः ।

मुखान्तं कर्म निर्वर्त्य हविरादाय शास्त्रतः ।
 इदं सर्पेभ्यो जुहुयात्काधिप्रत्यधिदैवतम् ॥
 अष्टोत्तरगतं वापि अष्टाविंशतिमेव वा ।
 मूलनक्षत्रवच्छेषं होमकर्म समाचरेत् ॥
 पूर्णाहुत्यन्तकर्माणि कृत्वा सम्पातकं तथा ।
 कुम्भे जलेषु सद्धिप्य अभिषेकमथाचरेत् ॥
 दारपुत्रसमेतस्य यजमानस्य पूर्ववत् ।
 अभिषिञ्चेत्तथाचार्य ऋत्विग्भिः सहितस्ततः ॥
 अभिमन्त्रितकुम्भाद्भिरभिषेचनमाचरेत् ।
 तथा पौराणमन्त्रैश्च पञ्चवैरभिषेचयेत् ॥

पौराणमन्त्रानाह ।

अश्लेषाऋक्षजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ।
 भ्रातृज्जातिकुलस्थाना दीपं सर्वं व्यपोहतु ॥
 योऽसौ वागोश्वरो नाम अधिदैवो बृहस्पतिः ।
 मातापित्रोः शिशोश्चैव गण्डान्तश्च व्यपोहतु ॥
 पितरः सर्वभूताना रक्षन्तु पितर सदा ।
 सर्पनक्षत्रजातस्य वित्तञ्च ज्ञातिवाश्ववान् ॥
 एव कृते विधाने तु सर्पशान्तिर्भवेद्द्रुवम् ।
 ततः शुक्लाश्वरधरो यजमानः सुभूपितः ॥
 दक्षिणाभिस्ततो विप्रान् मूलवच्च प्रतोपयेत् ।
 भुक्तवद्भ्यश्च विप्रेभ्यः स्त्रीकुर्व्यादाश्रियं गृही ॥

इत्युक्तेन विधानेन सर्वारिष्टं व्यपोहति ।
 सर्वकामाश्च सिध्यन्ति वेदोक्तायुर्भविष्यति ॥
 इत्युक्तं वेदशास्त्रार्थसारभागमचोदितम् ।
 मानवानां हितायानुना सर्वकामिकम् ॥
 सर्पाधीश नमस्तुभ्यं नागानाञ्च गणरधिप ।
 गृह्णाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वारिष्टप्रशान्तये ॥
 इति मन्त्रेण सर्पाणां दद्यादर्घ्यं सुग्रीभितम् ।
 मूलनक्षत्रवत् कुर्यात् सर्पगण्डे च नामतः ॥

इति मानवसंहितायामग्नेषाजननशान्तिमूलवाक्यानि ।

अथास्य अष्टप्रयोगो लिख्यते ।

स च मूलर्षोक्तप्रकारेण इति मूलोक्तेन विधानेन च इत्या-
 यतिदेगाभ्युत्तगान्तिवत् काव्यैः ।

यथा ।

द्वादशाहादिके शुभे दिने कृताभ्यङ्गो यजमानः प्राणाना-
 यस्य देगादि नष्टीत्यं नमास्य कुमारस्य कुमाऱ्या या अग्नेषा-
 नक्षत्रजननश्रुचितमाधरिटादिगान्तिदारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
 मनयपहस्रगां गोमुग्धप्रसवगान्तिसंहिताम् अग्नेषाजननशान्तिं
 करिष्ये इति मन्त्रेण तदज्ञतया गर्भशयूजनपुस्त्याहवाचनादि
 कृत्वा पाचार्यादीन् कृत्वा अष्टाहृत्विको वृणयात् ।

अथ पाचार्याग्निं कर्षेपि पाचार्यकर्षं करिष्ये इति
 मन्त्रः—

यदत्र संस्थितं भूत स्थानमाश्रित्य सर्व्वदा ।

स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्व्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥

इति मन्त्रेण सर्पपान् सर्व्वता विकीर्य्य आपो हि ठेत्यादिनाः
कर्मभूमिं सप्रोच्य गोमुखप्रसवं कृत्वा मण्डदेशानदिग्भागे पञ्च-
वर्णकैः स्वस्तिक विरच्य* मही द्यौरिति‡ भूमिं सृष्ट्वा
श्रोपधयः संवदन्ते इति§ द्रोणप्रमाणान् व्रीहीन् प्रक्षिप्य तत्र
मन्त्रपूर्व्वकं कलशं निधाय जलेनापूर्य्य मन्त्रपुष्पैश्चाभ्यर्च्य यवदूर्वा-
श्वत्यादिपङ्कवपञ्चक-सप्तसृत्तिका फल-हिरण्य-रत्न-पञ्चगव्यानि
तत्तलिङ्गकैर्मन्त्रैः कलशे निधाय कण्ठे वस्त्रेणावेष्ट्य तदुपरि
पूर्णपात्रं निदध्यात् ।

ततस्तत्कलसात् पूर्वादिचतुर्दिक्षु यवराश्यापरि पूर्व्ववत्कलश-
चतुष्टयं स्थापयेत् ।

अथ मध्यकलशे वस्त्रोपरि सौवर्णीं रुद्रप्रतिमां स्थापयित्वा
त्रयम्बकमन्त्रेण पूजयेत् । तत्रैक ऋत्विक् कुम्भं सृष्ट्वा रुद्रैका-
दशिनीं न्यासपूर्व्वकं साङ्गां जपेत् । चत्वारि रुद्रसूक्तानि॥ च-
तेपामृष्यादिकं मूलशान्तिप्रयोगे द्रष्टव्यम् । ततोऽन्य ऋत्विक्
तत्रैव कुम्भे त्रयम्बकमन्त्रमष्टीत्तरषडहस्रं पावमानीसम्येकवारं
जपेत् । उत्तरदिक्स्थकुम्भे पावमानीजप इति केचित् ।

* ५२ इष्टे प्रदर्शितेन ।

† विरच्य इत्यत्र विरचयति पाठा युक्तः ।

‡ नन्दोऽय १०८ इष्ट प्रदर्शितः ।

§ ऋगि ७४ इष्टे प्रदर्शितः ।

॥ ३२५—३२८ इत्यु प्रदर्शितानि ।

ततः प्रागादिकुम्भचतुष्टये आशुः शिशान इत्यादि सूक्त-
चतुष्टयं* मूलशान्त्युक्तं क्रमेण जपेत् ।

ततः कुम्भोत्तरदेशे चतुर्विंशतिदलं पङ्कजं पञ्चवर्षैः कृत्वा
कर्णिकायां व्रीहीन्क्षतितो निधाय तदुपरि कलशं स्थापयित्वा
तत्रौषधिफलरत्नादीनि निधाय पूर्णपात्रं स्थापयित्वा तदुपरि
सर्पास्थामश्लेषाप्रतिमां पञ्चास्रतस्त्रापितां प्रतिष्ठाप्य नमोऽस्तु
सर्पेभ्य इति मन्त्रेण† सर्पमावाहयेत् ।

ततः ।

सर्पा रक्तस्त्रिनेत्रय द्विभुजः पीतवस्त्रकः ।

फलकासिधरस्त्रीक्ष्णो दिव्याभरणभूषितः ॥

इति मन्त्रेण सर्पं ध्यात्वा तद्दक्षिणतो बृहस्पते अतीः‡ इति बृह-
स्पतिमावाह्य तदुत्तरत उदीरतामिति§ पितृनावाह्य पूजयेत् ।

ततः पङ्कजस्य चतुर्विंशतिदलेषु पूर्वामारभ्य पुनर्वसुपर्यन्तं
नक्षत्राणि तत्तद्देवता वा पूर्वदिदलेषु आवाहयेत् । देवता-
द्येत्यम्—भगः अर्यमा सविता त्वष्टा वायुः इन्द्राग्नी मित्रः इन्द्रः
निर्ऋतिः आपः विश्वेदेवाः विष्णुः वसुवः वरुणः अजैकपातृ
अहिब्रह्मः पूषा अश्विनौ यमः अग्निः प्रजापतिः सोमः

* ११८—१४२ पृष्ठेषु प्रदर्शितम् ।

† १२२ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ अग्निय ३२ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

§ उदीरतामवर उषरास उन्मथमा पितर सोम्यास ।

अमु य ईगुगका चरतशसो नाऽवन् पितरो इतेषु ॥

रुद्रः अदितिरिति चतुर्विंशतिदेवानावाह्य लोकपालानावा-
हयेत् ।

ततः पदार्थानुसमयेन काण्डानुसमयेन वा सर्वान्
पूजयेत् । नैवेद्यादिद्रव्यं मूलशान्तिवज्ज्ञेयम् ।

तत आचार्याग्निं स्थापयित्वा नवग्रहस्थापनं कृत्वा तदी-
शान्यां ग्रहकलशं स्थापयित्वा वरुणं सम्पूजयेत् ।

ततः समिद्धयसादाय देवतापरिपहार्यमन्वाधानं करिष्ये
इति सङ्कल्प्य चक्षुषी आज्येन इत्यन्तमुक्त्वा नवग्रहान् प्रत्येक-
ममुकसंख्याभिः समिच्चर्वाहुतिभिरधिदेवताः प्रत्यधिदेवतायामुक-
संख्याहुतिभिर्विनायकादीं लोकपालादींयामुकसंख्याभिः समि-
च्चर्वाहुतिभिः प्रधानदेवतां सर्पं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरगतसंख्याभिर्घृत-
मिश्रपायससमिदान्यचर्वाहुतिभिर्हृत्सतिं पितृं च प्रतिद्रव्यमष्टा-
विंशतिसंख्याकाभिर्घृतमिश्रपायस-समिदान्य-चर्वाहुतिभिर्भगादि-
चतुर्विंशतिदेवताः प्रत्येकमष्टसंख्याभिः पायसाहुतिभौ रक्षोहणं
कृष्णधेत्यादिपञ्चदशग्भिः* प्रत्यृचमष्टसंख्याभिः कृसरहुतिभिः†
सवितारं दुर्गां त्र्यम्बकं षट्त्विक्षुतिं वासुदेवस्यतिम् अग्निं
चेवाधिपतिं मित्रावरुणौ अग्निश्च एता देवताः प्रत्येकमष्टाष्ट-
संख्याभिः कृसरहुतिभिः त्रियं हिरण्यवर्णमिति पञ्चदशग्भिः‡

* ३५८।१५८ इष्टयोरुक्ताभिः ।

† ‡ कृसरहुतिभिरित्यत्र पायसाहुतिभिरिति च पुस्तके पाठः ।

‡ ३६०।१६५ इष्टयोरुक्ताभिः ।

प्रतिमन्त्रमष्टाष्टसंख्याभिः समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमम् अमु-
 मे सोम इतिः त्रयोदशसंख्याभिः पायसाहुतिभ्यो रुद्रं चतु-
 र्गृहोत्तेनाज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिञ्चाज्येन हुत्वा सुवे-
 णाग्निं ख्विष्टकृतमित्यादि पूर्णपात्रनिधानान्तं कर्त्वा कृत्वा पायसं
 कसरचरुञ्च सहैव थपयित्वा आज्यभागान्ते यजमानेन अग्ने-
 र्दक्षिणत उपविष्टेन त्यागं कारयित्वा सर्त्विगाचार्योऽन्वाधान-
 क्रमेण तत्तन्मन्त्रैर्यथाविधि होमं कुर्यात् । होममन्त्राणामृष्या-
 दिकं मूलशान्तिप्रयोगे द्रष्टव्यम् ।

ततः ख्विष्टकृदादि होमशेषं समाप्य दिक्पालेभ्यो ग्रहेभ्यो
 विनायकादिभ्यः सर्पेभ्यो बृहस्पतये पित्रभ्यश्च रुद्राय चैत्रपालाय
 च सदीपमापभक्तवलीन् दत्त्वा मूलशान्तिवत् पूर्णाहुतिं हुत्वा
 प्रणीतानिनयनादिकर्मशेषं समाप्य रुद्रकुम्भं स्पृष्ट्वा त्र्यम्बकमन्त्रं
 शतमष्टोत्तरं जप्त्वा यानुष्येद्यजमानस्तदा रुद्रेकादग्निनीं
 जपेत् । बह्वृचयेत्तदा चत्वारि रुद्रसूक्तानि कद्रुद्रायेत्यादीनि^१ ।
 सामगयेद्दुद्रसामानिः^२ । आथर्वणयेत् त्र्यम्बकमन्त्रम् । एका-
 दगाष्टविहोरकसंख्या अत्र सूक्तजपे द्रष्टव्या ।

ततो रुद्रं सर्पांश्च पञ्चोपचारैः पूजयित्वा तत्तन्मन्त्राभ्यामुप-
 स्याथ सर्वकलसोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा तत्र होमसम्पातकं

० अश्विन ३२१ षष्ठ उक्ता ।

+ ३३५—३३८ षष्ठसु षडग्निनि ।

‡ ३३८।३३८ षष्ठयो षडग्निनि ।

प्रक्षिप्य च ऋत्विगाचार्यास्त्रिभन्तः सकुटुम्बं यजमानमभि-
पिच्येयुः अक्षीभ्यामित्यादिभिर्मूलशान्त्युक्तैर्मन्त्रैः* ।

तथा ।

योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ।
सर्पजातशिरोर्दीपं मातापित्रोर्व्यपोहतु ॥
योऽसौ खड्गधरो देवो निऋती राक्षसाधिपः ।
प्रशामयतु सर्पात्थ दीपं गण्डान्तसम्भवम् ॥
योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
नक्रवाहः प्रचेता न सर्पोत्थाघं व्यपोहतु ॥
योऽसौ देवो जगन्नाथो मारुतो भृगवाहनः ।
प्रशामयतु सर्पोत्थं दीपं बालस्य शान्तिदः ॥
योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतभुङ्क्षेपवाहनः ।
सतजिह्वश्च देवोऽग्निः सर्पदीपं व्यपोहतु ॥
योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मा महिषवाहनः ।
सर्पजातशिरोर्दीपं व्यपोहतु यमो मम ॥
योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ।
मातापित्रोः शिशोश्चैव सर्पदीपं व्यपोहतु ॥
योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
अश्वेषामूलगण्डान्तदीपमाशु व्यपोहतु ॥
विघ्नेशः चैवपी दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः ।
सर्वदीपप्रयमनं सर्वं कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥

योऽसौ वज्रधरो देव इत्यादयः सर्वे कुर्वन्तु शान्तिदा इत्यन्ताथ
मन्त्रा जहिता द्रष्टव्याः । अभिषेकमथाचरेदित्युपक्रम्य दार-
पुत्रसमेतस्य यजमानस्य पूर्ववदिति मूलशान्त्यतिदेशात् । एवं
गण्डान्तशान्त्वादावपि द्रष्टव्यम् । गण्डान्तेऽप्येवं कर्त्तव्यं पुष्पा-
श्लेषा वे द्वे देवते इति वचनात् ।

किञ्च अनूहिता अपि वक्ष्यमाणमन्त्राः पाठ्याः । यथा ।

अश्लेषाश्लेषजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ।

भ्रातृघ्नान्तिकुलस्थानां दीपं सर्वं व्यपोहतु ॥

योऽसौ वागीश्वरो नाम अधिदेवी वृद्धस्यतिः ।

मातापित्रोः शिशीयैव गण्डान्तं स व्यपोहतु ॥

पितरः सर्वभूतानां रक्षन्तु पितरः सदा ।

सर्पेनघ्नजातस्य वित्तं घ्नान्तिष्व बान्धवान् ॥

ततः सुरास्वामभिपिबन्तु इत्यादिभिश्चरभिपिच्य तच्छंयो-
रावृषीमहे शंयुर्विखेदेवा इत्यादिकं पठेत् ।

ततो रुद्रकनगसर्पकलसोदकेन अन्येन च गतच्छिद्रं कलग-
मन्तर्धाय अभिषिक्तो यजमानो धीते वाससी परिधाय तिलकं
स्रत्वा सद्दन्त्यपूर्वकमाचार्यादीन् पूजयित्वा तभ्यो दक्षिणां
दद्यात् ।

तत्र आचार्याय सवसां दीर्घी धेनुं ब्रह्मणे वृषं रुद्रजापिने
छप्पयर्णमनडाहं दद्यात् ।

तत्र मन्त्रो यथा ।

अङ्गारक नमस्तेऽस्तु अनङ्गंस्तव दानतः ।

शिशुजन्मनि दोषांश्च निवारय महाप्रभो ॥ इति ।

तत ऋत्विग्भ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा रुद्रसर्पादीना-
मुत्तरपूजनं विधाय ताम्रपात्रे फलपुष्पादियुतं जलं प्रक्षिप्य
सर्पाद्यार्घ्यं दद्यात् ।

तन्मन्त्रो यथा ।

सर्पाधीश नमस्तुभ्यं नागानाञ्च गणाधिप ।

ऋहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वारिष्टं प्रणाशय ॥ इति ।

तत उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतेः अभ्यारं१ यान्तु देवगणा इति
विसृज्य सङ्कल्पपूर्वकं प्रतिमादिकमाचार्याय दत्त्वाः२ अग्निं
सम्पूज्य गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ इति विसृज्य शततदर्दशान्यतम-
ब्राह्मणभोजनं कारयित्वा कर्म ईश्वराय समर्प्य यस्य स्मृत्येत्युक्त्वा
शान्तिमूक्तजपं कारयित्वा सुहृदयुतो भुञ्जीत इति ।

इति श्रीविधानपारिजाते अग्नेपाजननशान्तिविधानं समाप्तम् ।

* उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवगणास्तमष्टि ।

१ यथाशक्तं मन्त्रं सुदानव इन्द्र प्राशुर्भवा सत्वा ॥

(१म ४९ १५५)

† अथारिमिदृश्यो निमित्त पुष्करे मयु ।

२ अथ तस्य विसृज्ये ॥ (८म ०२९ ११५५)

‡ आचार्यैस्ते प्रतिपाद्य इति क पुस्तके पाठः ।

अथ ज्येष्ठाजननशान्तिविधानम् ।

वृद्धगार्ग्यसंज्ञितायाम् ।

सुखासीनं मुनिश्रेष्ठं गार्ग्यं मुनिगणान्वितम् ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा परिपप्रच्छ शौनकः ॥

ज्येष्ठानञ्च त्रसभूतगण्डदोषविनिर्णयम् ।

तस्य शान्तिविधानञ्च वद मे मुनिसत्तम ॥

शौनकस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच महामुनिः ।

शृणु शौनक यत्नेन गण्डदोषविनिर्णयम् ।

तस्य शान्तिविधानञ्च यथावत्कथयामि ते ॥

घटिकैका च मैत्रान्ते ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयम् ।

तयोः सन्धिरिति ज्ञेयं त्रिशुगण्डं समीरितम् ॥

मैत्रमनुराधा ।

प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठर्चे च तृतीयके ।

षादत्रये जातनरो ज्येष्ठोऽप्यत्र प्रजायते ॥

ज्येष्ठाद्यघटिकाद्वयं परित्यज्य प्रथमादिघरणत्रये जातो नरो
ज्येष्ठः श्रेष्ठ इत्यर्थः दोषाभावात् ।

ज्येष्ठान्वपादजातस्तु पितुः स्वस्य च नाशकः ।

जायते नात्र सन्देहो दशाष्टाभ्यन्तरे तथा ॥

ज्येष्ठर्चे कन्यका जाता हन्ति शीघ्रं धवायजम् ।

तस्य शान्तिं प्रयच्छामि गण्डदोषप्रशान्तये ॥

सुदिने शुभनक्षत्रे चन्द्रतारावलांबिते ।
सूतकान्ते तथा कुर्याज्ज्येष्ठाशान्तिं विधानतः ॥
वज्राद्भुशधरं देवमैरावतगजस्थितम् ।
कुर्याच्छचीपतिं रम्यं देवेन्द्रं सुरपूजितम् ॥
कर्पमात्रसुवर्णेन तदर्धेनाथ पादतः ।
तद्विधानं प्रकुर्वीत वित्तभाष्यं न कारयेत् ॥
शान्तिण्डुलसम्पूर्णकुम्भस्योपरि पूजयेत् ।
इन्द्रायेन्दो मरुत्वतः इति मन्त्रेण पूजयेत् ॥
गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदनैः ।
पूजयेद्विधिना विप्र लोकपालगणान्वितम् ॥
रक्तवस्त्रद्वयोपेत पूजयेत्सुरनायकम् ।
तत्पुरः स्थापयेत्कुम्भाथतुर्दिक्षु विशेपतः ॥
मुखोदकसमायुक्तान् वस्त्रयुग्मविवेष्टितान् ।
तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं गतच्छिद्रसमन्वितम् ॥
कुम्भेषु विन्यसेद्दीमान् पञ्चगव्यं समन्वकम् ॥
पञ्चासुतं पञ्चरत्नं सृष्टिकाः पञ्चसखकाः ॥
पञ्चवक्त्रकपायाय पञ्चपल्लवकास्तथा ।
सुवर्णं कुशदूर्वाद्य शतौषधिमपि क्षिपेत् ॥

* इन्द्रायेन्दो मरुत्वते पक्ष मधुमत्तम् ।

शतस्य शीनिवासदम् ॥ (८म ६४पृ २२३क)

पूजयेद्धारुणैर्मन्त्रैः कुम्भान् धीमान् प्रयत्नतः* ।
 त्वत्रो अग्नेः† जपेदादौ स त्वत्रोऽपि‡ द्वितीयके ॥
 तृतीये पीरुपं सूक्तं‡ कट्टुद्रायं§ चतुर्थके ।
 समुद्रज्येष्ठा इति¶ चेमं मे गङ्गे॥ चतुर्थके ॥
 पूजयेद्दस्त्रयुग्माद्यैस्तुरः कलयानपि ।
 जपं कुर्युः प्रयत्नेन मन्त्रैरेभिर्द्विजोत्तमाः ॥
 आनो भद्रा‡‡ जपञ्चादौ भद्रा अग्नेः†† द्वितीयके ।
 आचार्या मूलमन्त्रेण होमं कुर्याद्विशेषतः‡‡ ॥

मूलमन्त्र इन्द्रायेन्दो इति ।

इन्द्रसूक्तं रुद्रजाप्य मृत्युञ्जयजपन्ततः ।
 इत्थं सम्पूज्य देवेन्द्रं वरुणं कुम्भसंस्थितम् ॥
 सुसङ्कल्प्य विधानेन होमकर्म ततश्चरेत् ।
 समिद्धिर्ब्रह्मवृक्षस्य शतमष्टोत्तरं तथा ॥

* प्रयत्नत इत्यत्र विशेषत इति क पुस्तके पाठः ।

† मन्त्रोऽय ०४ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ ११५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

§ ०४ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

¶ ६२ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

॥ मन्त्रोऽय ६८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

०० मन्त्रोऽय ७१ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

†† अद्वितीय ३२४ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

‡‡ जपं कुर्यात् प्रयत्नत इति ग पुस्तके पाठः ।

सर्पिषा चरुणा चैव मूलमन्त्रेण वाग्यतः ।
 हुनेज्जाप्यञ्च* तेनैव यत इन्द्र भवेति† च ॥
 तिलान् व्याहृतिभिर्हुत्वा यतमष्टोत्तरं पृथक् ।
 भार्यागिशुसमीपे तं यजमानं विशेषतः ॥
 अभिषिक्तं प्रकुर्व्वीत मन्त्रैर्वारुणसप्तकैः ।
 समुद्रज्येष्ठादिभिर्मन्त्रैः‡ रिमं मे वरुणैः§ स्तया ॥
 द्यौः शान्त्यादिभिर्मन्त्रैः¶ रभिषेकमथाचरेत् ।
 अभिषेक निवर्त्याथ यजमानः समाहितः ॥
 शुक्लाब्जराणि धृत्वाथ कुर्यादाज्यविलोकनम् ।
 रूपं रूपेति मन्त्रेण॥ चित्रं‡‡ तच्चक्षुरेव†† वर ॥

* जाप्यञ्च इत्यत्र आज्यञ्चेति पाठोऽयुक्ततया प्रतिभाति ।

† अग्निय ३१८ पृष्ठे उक्ता ।

‡ ३३२ पृष्ठे प्रदर्शिते ।

§ अग्नेदीप्यं ७४ पृष्ठे प्रदर्शितं, शया आकरं भृग्या ।

¶ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिं पृथिवी शान्तिराय शान्तिरोषधय शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विद्मे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिं सर्वं शान्तिं शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरधि ।

(१६५ १८मं यजुः ।)

॥ ०६ पृष्ठे प्रदर्शितेव ।

** चित्रं दवानामुदगादनाकं चक्षुमिवस्य वरुणस्याय ।

आप्रा व्यावाश्रयिषी चतुरोऽपः सूर्यं आत्मा जनतप्तस्युषसः ॥ (१२५ ४६मं यजुः ।)

†† तद्यजुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्लसुवर्णम् । पश्येम शरदं यत ओवेम शरदं यतः शृण्वाम शरदं यतमग्नयाम शरदं यतमदीनां स्वाम शरदं यतम्ययं शरदं यतम् ।

(१६५-१४मं यजुः ।)

देवतापुरतः स्थित्वा धूपदीपौ निवेदयेत् ।

दद्यादाचमनं सम्यक्ताम्बूलार्थं तथैव च ॥

अर्घ्यमन्त्रो यथा ।

नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते ।

गृह्णाणार्घ्यं मया दत्तं गण्डदोषप्रशान्तये ॥

कारयेत्पूजकादीनां कारितं यत्फलं शुभम् ।

लब्ध्वा तु तत्फलं सर्वं देवेन्द्राय निवेदयेत् ॥

आचार्याय च गां दद्यात् सुशीलाञ्च पयस्विनीम् ।

रक्तवर्णां वत्सयुक्तां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥

वस्त्रयुग्मपिधानाञ्च यथाविभवसारतः ।

यत्तगन्धर्व्वसिद्धेश्च पूजितोऽसि शचीपते ॥

दानेनानेन देवेश गण्डदोषं विनाशय ।

इति सम्प्रार्थयेद्देवमिन्द्राणीसखमुत्तमम् ।

अष्टोत्तरशतं संख्यां कुर्याद्वाह्यभोजनम् ॥

कुर्यात् कारयेदित्यर्थः ।

तेभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।

इमाङ्गत्वा ज्येष्ठशान्तिः यथाविध्युक्तमार्गतः ।

गण्डदोषं विनिर्जित्य आयुष्मान् जायते नरः ॥

इत्युक्तं बृहदारण्यके शौनकाय विशेषतः ।

ज्येष्ठानक्षत्रसम्भूतगण्डदोषप्रशान्तये ॥

अज्ञानाद्वाथवा ज्ञानाद्वैकल्याद्वा धनस्य च ।

यश्चूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं चन्तुमर्हसि ॥

इति वृद्धगार्ग्यसंहितायां ज्येष्ठानक्षत्रजननशान्तिविधानम् ।

अथैकनक्षत्रजननशान्तिः ।

तत्रैव वृद्धगार्ग्यः ।

एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पित्रपुत्रयोः ।

प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युभवेदेकस्य निश्चयः ॥

तद्दोषनाशाय तदा प्रशस्तां

शान्तिञ्च कुर्यादभिषेचनञ्च ।

सम्पूज्य ऋक्षप्रतिमां तदथे

दानञ्च कुर्याद्विभवानुरूपम् ॥

तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ।

शुभर्षे शुभवारे च चन्द्रताराबलाश्रिते ॥

रिक्ताविष्टिवियुक्ते तु मारभेदिवसे सुधीः ।

आचार्यं वरयेत्पूर्वं चतुरोऽथ दिजोत्तमान् ॥

पुण्याहं वाचायत्वा तु शान्तिकर्म समाचरेत् ।

अग्नेरीशानदिग्भागे नक्षत्रप्रतिमा ततः ॥

तत्रक्षत्रोक्तमन्त्रेण अर्घ्यैर्कलशोपरि ।

रक्तवस्त्रेण सन्शय वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥

स्वशाखोक्तेन मन्त्रेण कुर्यादग्निमुखं ततः । . . .

अनेनैव तु मन्त्रेण हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥

प्रत्येकं समिदचाज्यैः प्रायश्चित्तान्तमेव च ।
 अभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः ॥
 वस्त्रालङ्कारगोदानैराचार्यं पूजयेत्पुनः ।
 ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यान्नापत्रयसुवर्णकम् ॥
 देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह ।
 यानशय्यासनादीनि दद्यात्तद्दोषशान्तये ।
 भोजयेद्वाह्मणान्सर्वाङ्गान् वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
 इति वृद्धगार्गीयैः कनकचक्रजननशान्तिविधानम् ।

अथ प्रकारान्तरेण एकनक्षत्रजननशान्तिविधानम् ।
 ज्योतिर्निबन्धे ।

ममानभे यदा देवि पितापुत्री च सोदरी ।
 भगिनी वा स्वबन्धु वा तदा पूर्वस्य नाशनम् ॥
 विधानं तत्र कर्त्तव्यं जन्मनक्षत्रपूजनम् ।
 नक्षत्रदेवता पूज्या साधिप्रत्यधिदेवतम् ॥
 तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रदेवते अधिदेवताप्रत्यधिदेवते ।
 यस्य ऋक्षस्य यद्द्वयं दक्षिणापूजनादिकम् ।
 तस्य तच्च विधातव्यमृक्षदेवततुष्टये ॥
 गृह्योक्तेन विधानेन हवनं तत्र कारयेत् ।
 समिधरुतिलैर्यैव पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 भक्त्या हरिहरो देवो स्वर्णरूप्यमयो शुभो ॥

पूज्याविति शेषः ।

तद्दानमन्त्रो यथा ।

विविधस्यास्य विश्वस्य पितरौ विश्वतोमुखौ ।
 प्रीयेतां सूर्तिदानेन देवौ हरिहरावुभौ ॥
 दानं होमविधिः पद्याहानादन्वभिषेचनम् ।
 अभिषेचनपूर्वात्र विप्रपूजा स्मृता शिवे ॥
 ततोऽभिगम्य गोविन्दशूलिनीघ निकेतनम् ।
 तूर्याणाञ्च निनादेन जयघोषेण पार्वति ॥
 पूजाविधिं समाप्यैव सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 प्रार्थयेद्देवदेवेशौ लक्ष्मीशैलसुतेश्वरौ ॥
 दण्डवत्प्रणिघातेन पूजनीयौ पुनः पुनः ।
 ततः स्वगृहमागत्य वाह्याणाम् भोजयेत् सुधीः ॥
 तोपयेद्दक्षिणादानैर्यथाशक्ति वरानने ।
 एवं कृते विधानेन विघ्ननाशो भवेद्द्रुवम् ।
 तुष्टिदं पुष्टिदं नृणां विधानमिदमुत्तमम् ॥
 इति शिवसंहिताधृतव्योतिर्निबन्धोक्तमेकनक्षत्रजनन-
 शान्तिविधानं समाप्तम् ।

अत्रेदमवगन्तव्यं यत्र सजातीयान्यतेकविधानानि उपसभ्यन्ते
 तत्र द्रव्ययान्यतमं विधातव्यं तावदेव शास्त्रार्थसिद्धिरिति ।

अथ नक्षत्रगण्डान्तशान्तिविधानम् ।

प्रयोगपारिजाते एव गर्गः ।

अश्विनीमघमूलादौ त्रिपट्कनपनाङ्किकाः ।

रेवतीशक्रसर्पान्ते मासाथ ऋतुसायकाः ॥

शक्रो ज्येष्ठा सर्पांश्चेपा मासा दादशघटिका ऋतुः षट् सायकाः
 षष्ठं दुष्टा इत्यर्थः ।

ग्रन्थान्तरे तु ।

अश्विनीमघमूलादी नाडिकादितयं तथा ।

रेवतीशक्रसर्पान्ते नाडिकादितयं तथा ॥

अपिच ।

अश्विनीमघमूलाणां पूर्वार्धे बाध्यते पिता ।

पूषाद्विशक्रपयार्धे जननी बाध्यते शिशोः ॥

पितृघ्नय दिवाजातो रत्रिजातस्तु मादृहा ।

आत्मधुस्त्रभ्ययोजातो नास्ति गण्डे निरामयः ॥

दिवादिजननमपि एष्वेव नक्षत्रेषु दुष्टमित्यवगन्तव्यम्, तस्यैव
 प्रकरणात्तद्वगडशब्दनिर्देशाच्च ।

सर्वेषां हन्तृजातानां० परित्यागो विधीयते ।

वर्जयेद्दहनं तावदायावत् पाशमासिको भवेत् ।

तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि सोममन्त्रेण भक्तिमान् ॥

सोममन्त्र आध्यायस्वेत्यादिः३ ।

कांस्यपात्रं कुर्वीत फलेः पोङ्गमिष्टितम् ।

अष्टाभिय चतुर्भिर्वा द्वाभ्यां वा योभनं तथा ।

० हन्तृजातानामिष्टितं नक्षत्रजातानामिति निबन्धसिन्धौ पाठः ।

† तावदिष्टयं चापीति अर्थसिन्धौ पाठः ।

‡ आध्यायस्य सर्वं तु ते विष्णवे सोमं उच्यते ।

महावाक्यस्य मन्त्रे ३ (१०७. १११७ यत्तु ।)

तन्मध्ये पायसं शङ्खे नवनीतेन पूरिते ॥

कांस्यपात्रे पायसं निक्षिप्य तत्र नवनीतपूर्णं शङ्खं स्थापयित्वा
चन्द्रप्रतिमामर्चेदित्याह ।

राजतं चन्द्रमभ्यर्च्य सितपुष्पसहस्रकैः ।

दैवज्ञः क्षीमवासास्तु शक्तमात्याम्बरार्चितः ॥

सोमोऽहमिति सच्चिन्म्य-पूजा कुर्यात्समाहितः ।

दद्याद्द्वै दक्षिणामिष्टां गण्डदीपोपशान्तये ॥

शुक्लं यागीश्वरश्चैव ताम्रपात्रे समर्चितम् ।

गण्डदीपप्रशान्त्यर्थं दद्याद्देदविदे शचिः ॥ इति ।

इदं शान्तिकं गोमुखप्रसवपूर्वकं कर्त्तव्यम् ।

पूपाश्विनोर्गुरौ सर्पमघाचित्रेन्द्रमूलभे ।

एषु ऋतेषु जातस्य कुर्याद्भोजननं तथा ॥

इति गर्भोक्तनक्षत्रगण्डान्तशान्तिविधानम् ।

अथ तिथ्यादिगण्डान्तशान्तिविधानम् ।

अभुक्तेतरजातस्य सूतकान्त्यदिर्नेऽथवा ।

शान्तिं शुभेऽङ्घ्रि वा कुर्यात्तावत् पुत्रं न लोकयेत् ॥

ज्योतिर्निबन्धे नारदः ।

पूर्वांनन्दाख्ययोस्तिथ्योः सन्धिर्नाहीदयं तथा ।

गण्डान्तं मृत्युदं जन्मयात्रोपाहवतादिकम् ॥

• इत्यादिकमित्यत्र इत्यादिषु इति ख म पशकयो वाठ ।

नन्दा प्रतिपत् ।

कुलीरसिंहयोः कौटचापयोर्मनिमेषयोः ।
 गण्डान्तमन्तरालं स्याद्वटिकाईं सृतिप्रदम् ॥ इति ।
 तिथिगण्डे त्वनङ्गाहं नक्षत्रे धेनुमेव च ।
 काञ्चनं लग्नगण्डे तु दद्याद्दोषो विनश्यति ॥
 श्रावभागे पितुर्गण्डं शयाणामभिषेचनम् ।
 इतरत्र शिशोर्मातुरभिषेकश्च कारयेत् ॥
 उत्तरे तिलपात्रं स्यात् पुष्ये गोदानमुच्यते ।
 शान्धप्रदानं त्वाष्ट्रे च पूर्वापादे च काञ्चनम् ।

त्वाष्ट्रं चित्रानक्षत्रम् ।

उत्तरातिशयचित्रासु पूर्वापाद्गोद्वयस्य च ।
 कुर्याच्छान्तिं प्रथमेन नक्षत्राकारतो बुधः ॥
 नक्षत्राकारत इत्यत्र स्ववृत्तीपे पञ्चमी नक्षत्राकारं विधायित्वर्थः ।
 सुवर्णेन तदर्थेन यथावित्तानुसारतः ।
 नक्षत्राधिपते रूपं कृत्वा वस्त्रदयान्वितम् ॥
 वरुणस्यार्चनं कार्यं स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 यतीपधानि रत्नानि सृत्त्वक्पद्मवसंयुतम् ॥
 वरुणपूजा कलशे कार्या सिद्धात् ।
 पूजान्ते समिदश्राण्यैर्होमं तिलयवैस्तथा ।
 कुर्यादिति शेषः ।
 ततः पूर्वाङ्केतिं कृत्वा वेदाध्यायिकुटुम्बिने ।
 उत्तरापयमे पादे तिलपात्रं तथैव च ॥

तिथे तु गां सबलाञ्च सुशीलाञ्च पयस्विनीम् ।
 अजा चित्रासु वै दद्यात् पूर्वापादे तु काञ्चनम् ॥
 यवांस्र व्रीहिमापाथ तिलमुद्गान् प्रदापयेत् ।
 यथावित्तानुसारेण कुर्याद्वाङ्घ्रणभोजनम् ।
 पितुरायुष्वह्वयार्थं शान्तिरत्र विधीयते ॥
 एव यः कुरुते सम्यक् शान्तिकर्म समाहितः ।
 न दोषैर्लिप्यते नून पद्मपत्रमिवाश्रया ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं समाप्नोति दिने दिने ।
 धनधान्यसमृद्धिञ्च पुष्टपौत्रसमृद्धिमान् ॥

नक्षत्रगण्डान्तलक्षणसुक्तं नारदेन ।

सार्पेन्द्रपौष्णभेष्वन्वयोऽङ्गशांशा भसन्नकाः ।
 तदयभेष्वद्यपादा भाना गण्डान्तसन्नकाः ॥
 सर्वेषां गण्डजातानां परित्यागो विधीयते ।
 वर्जयेद्दर्शनं त्रावं तच्च पाश्चात्तिकं भवेत् ॥

त्राव श्रवणं पश्चात्पर्यन्तं तदुत्पत्तिमपि न शृणुयादित्यर्थः ।

इत्युत्तरगार्गीकृतित्य्यादिगण्डान्तशान्तिः ।

अथ दिनघटादिसर्वगण्डान्तशान्तिः ।

अथातः सम्प्रदक्ष्यामि जन्मकाले विधीयते ।
 गण्डान्तानाञ्च नामानि महादोषकराणि वै ॥
 दिनचये व्यतीपाते व्याघाते विष्टिवैधृतौ ।
 गूले गण्डेऽतिगण्डे च परिघे यमघण्टके ॥

कालगण्डे मृत्युयोगे दग्धयोगे सुदारुणे ॥
 तस्मिन् गण्डदिने प्राप्ते प्रसूतिर्यदि जायते ॥
 अतिदोषकरी प्रोक्ता तत्र पापयुते सति ।
 विचार्य तत्र धर्मज्ञः शान्तिं कुर्याद्यथाविधि ॥
 यजनं देवतानाञ्च ग्रहादेष्टैव पूजनम् ।
 दीपं शिवालये भक्त्या घृतेन प्रतिपादयेत् ॥
 अभिषेकं शङ्करस्य चाखत्यस्य प्रदक्षिणम् ।
 आयुर्वृद्धिकरं जाप्यं सर्वारिष्टविनाशनम् ॥
 गुरुदेवतविप्राणां पूजनं गोत्रवर्द्धनम् ।
 पुष्ट्यायुस्तृष्टिद्वयार्थमभीष्टफलसिद्धये ।
 सर्वारिष्टहरार्थाय ग्रहयज्ञं समाचरेत् ॥
 शिवाय विधिवद्भक्त्या दीपदानं करोति यः ।
 अखण्डं गोघृतेनैव स वै मृत्युञ्जयेन्नरः ॥

पुनर्ग्रहपूजनशिवदीपदानादिकथनं गुणफलसम्बन्धार्थम् । ततो
 न कर्मन्तरमिति द्रष्टव्यम् ।

विष्णुमूर्तिं महापुण्यमश्नत्यथीकरं सदा ।
 प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृत्युञ्जयेद्भुवम् ॥
 अर्थसम्पत्तमृद्वर्थं नित्यकल्याणद्वये ।
 अभीष्टफलसिद्धार्थं कुर्याद्वाङ्मनभोजनम् ॥
 अभिषेकं शिवे शान्तिं कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः ।
 एकालमृत्युं निर्वृत्तः दीर्घायुर्जायते नरः ॥

विधानान्तरमाह ।

गाणपत्यः पुरुषसूक्तं सौरः सृत्यञ्जयः शुभम् ।
 शान्तिजाम्य रुद्रजाप्यङ्गत्वा सृत्यञ्जयो भवेत् ॥
 मूसे वा सूर्यगण्डे वा कुर्यादितानि यत्रत ।
 आयुर्वृद्धिकरार्थाय गण्डदोषप्रशान्तये ॥
 इत्युत्तरगार्ग्योक्तदिनत्रयादिगण्डान्तशान्तिविधानम् ।

७ गणेशसूक्तं यथा—

आतु न इन्द्राणमन वित्र याम सगभाय । मङ्गाङ्गो दक्षिण ॥ १ ॥
 विद्य हि त्वा तुविष्मिं तुदिदष्ट तुवोमध । तुविमात्रमवोभि ॥ २ ॥
 नहि त्वा मूर देवा न मतांसो दिक्षन् । भोम न गां वारयसे ॥ ३ ॥
 एतो र्निन्द्र क्षवामेशान वस क्षराज । नराधसा मर्षिषद्र ॥ ४ ॥
 (इत्यादिकमृग्वेदस्य षष्ठममण्डल उटप्यम् ।)

४ सौर सूर्यसूक्तम्—

उदु त्व आसवेदस देव वङ्गनि केतव ।
 हरे विनाय सूर्यम् ॥ इत्यादिकम् ।
 (१म ५०व १श्लोकः ।)

‡ गायत्रीप्रथम पादं चाम्बकपादैकं तथा ।

गायत्रीद्वितीय पादं चाम्बकद्वितीय पादम् ॥

गायत्रीतृतीयपादं चाम्बकप्रथमपादम् ।

तत्र च सृत्यञ्जयसूक्त एव पठ्यंत्वस्यति ॥

यथा—सों तस्यवितुर्धरेण्य । चाम्बकं यजामहे सुमधिं उष्टिरसंभम् ॥

भर्गो देवस्य धीमहि । ऊर्ध्वारुक्मिव धाम्भतात् ।

धियो धी न प्रचीदयात् । मृत्योर्मुञ्चोय मामृतात् ॥ इति ।

(तत्रप्रकारे ।)

अथ व्यतीपातादिशान्तिः ।

यथा शौनकीये ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शौनकः शान्तिमुत्तमाम् ।
 वैधृतौ व्यतीपाते च महादोषोऽभिजायते ॥
 कुमारजन्मकाले च व्यतीपातश्च वैधृतिः ।
 संक्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः ॥
 दरिद्राणां महद्दुःखं व्याधिपीडा महद्भयम् ।
 अश्रियं मृत्युमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
 स्त्रीणाञ्च शोको दुःखञ्च सर्वनाशकरो भवेत् ।
 शान्तिर्वा पुष्कला कार्या तद्दोषो न च कथनः* ॥
 गोमुखप्रसवं कुर्याच्छान्तिं कुर्यात्प्रयत्नतः ।
 सर्पाभिषेकदानैश्च होमादपि विशेषतः ॥
 नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषोपशान्तये ।
 प्रथमं गोमुखाज्जन्म ततः शान्तिं समाचरेत् ॥
 गृहस्थ पूर्वदिग्भागे गोमयेनोपलिप्य च ।
 अलङ्कृतस्त्रदेशे तु व्रीहिराशिं प्रकल्पयेत् ॥
 पञ्चद्रोणमितं धान्यं तदर्धं तण्डुलेन च ।
 तदर्धन्तु तिलैः कुर्यादन्योऽन्यं परिकल्पयेत् ॥

धान्यं व्रीहिः । प्रथमं व्रीहिपरिधिस्तन्मध्ये तण्डुलपरिधिस्तदन्त-
 क्षितलपरिधिरिति राशित्रयविवेकः ।

द्रव्यवितयराशौ तु अष्टपत्र लिखेद्बुध ।
 पुण्याह वाचयित्वा तु आचार्यं ह्यगुयात्परम् ॥
 आचारवन्त धर्मज्ञ कुलीनश्च कुटुम्बिनम् ।
 भन्वतन्वार्थतत्त्वज्ञ गान्तिकश्रेणि कोविदम् ॥
 पञ्चाङ्गभूषण दद्यात्पट्टवस्त्राङ्गुलीयकम् ।
 राशौ प्रतिष्ठित कुम्भमत्रण सुमनोहरम् ॥
 तीर्थोदकेन सम्पूर्य्य समृदोपधिपल्लवम् ।
 मङ्गल्य गन्धरत्नञ्च वस्त्रयुग्मेन विष्टयेत् ॥
 तस्योपरि न्यसेत्पात्र सूत्रवस्त्रेण विष्टयेत् ।
 प्रतिमा स्थापयेद्दीमान्साधिप्रत्यधिदेवताम् ॥
 चन्द्रादित्याकृती पार्श्वे मध्ये वैष्टितिमर्चयेत् ।
 एवमेव व्यतोपातघान्तौ सक्रमणस्य तु ॥
 भानोरुत्तरतो रुद्रमग्नि दक्षिणतो यजेत् ।
 निष्कमात्रेण चाग्नेन पादेनापि स्वशक्ति ॥
 प्रतिमा कारवेडोमान्स्तत्तल्लक्षलक्षिता ।
 प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयुग्म निवेदयेत् ॥
 अधिदेव भवेत्सूर्य्यश्चन्द्र प्रत्यधिदेवतम् ।
 तत्तद्व्याहृतिपूर्व्वेण तत्तन्मन्त्रेण पूजयेत् ॥

अयमत्र विवेक । वैष्टितिर्यतीपातय प्रधानदेवता उभयत्रापि
 सूर्य्योऽधिदेवता चन्द्र प्रत्यधिदेवता सक्रान्तौ तु भानु प्रधान
 देवता रुद्रोऽधिदेवता अग्नि प्रत्यधिदेवतेति ।

चैयस्यकेन मन्त्रेणः* प्रधानप्रतिमां यजेत् ।

तत्सूर्यमिति मन्त्रेण† सूर्यपूजां समाचरेत् ।

आप्यायस्वेति मन्त्रेण‡ सोमपूजां समाचरेत् ॥

संक्रान्तिदेवतादिपूजनन्तु तत्तस्मिन् ऋकैर्मन्त्रैः कार्यम् । व्याहृति-
मन्त्रस्तु सर्वे.§ समुच्चीयते ।

उपचारैः षोडशभिर्यदा पञ्चोपचारकैः ।

अर्चितं गन्धपुष्पाद्यैः फलेर्नैवेद्यमर्पयेत् ॥

मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण॥ प्रधानदेवतां॥ स्पृशन् ।

अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतन्तु वा ॥

अष्टाविंशतिधा वाथ प्रजप्याथ स्वशक्तिः ।

सर्व्वसौरं प्रजप्याथ सोमार्घं सोममन्त्रतः ॥

आनो भद्रेति सूक्तञ्च॥६॥ भद्रा अग्नेय सूक्तकम्॥७॥ ।

जपेच्च पौरुषं सूक्तां॥६॥ शैथम्बकमतः परम् ॥

* चाम्बक यजामहे इत्यादिना ।

† १४३ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ ६८ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

§ सर्व्वैरित्यत्र सर्व्वश्चेति ख पुस्तके पाठः ।

॥ ४०० पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

॥ देवतामित्यत्र प्रतिमामिति क पुस्तके पाठः ।

०० सूक्तमित् ०१ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

†† १२४ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡‡ १२५ पृष्ठे किञ्चित् प्रदर्शितम् ।

कुम्भं सृष्ट्वा चतुर्दिक्षु जपं कुर्यात्साधत्विजः ।
 कुम्भस्य पश्चिमे देशे स्थण्डिलेऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
 स्वयच्छोक्तविधानेन कारयेत्संस्कृतानलम् ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण समिदाज्यचरुं हुनेत् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतन्तु वा ।
 अष्टाविंशतिं वा कुर्यात् स्वस्य मन्त्रनुसारतः ॥
 सृत्यञ्जयेन मन्त्रेण तिलहोम समाचरेत् ।
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा अभिषेकञ्च कारयेत् ॥
 समुद्रज्येष्ठाः सूक्तेन ३ आपो हि षा त्वेन १० च ।
 अधीभ्यामिति सूक्तेन ३ पावमानीभिरेव च ॥
 त्रैयम्बकेन तत्सूर्यम् ५ आप्यायस्वेति मन्त्रकौ १ ।
 सुरास्वामिति मन्त्रेण ॥ अभिषेकं समाचरेत् ।
 अभिषेकाप्तुं वस्त्रमाचार्याय प्रदापयेत् ॥
 खेतवस्त्रधरो भूत्वा भूषणाद्यैरलङ्कृतः ।
 यजमान. स्त्रिया युक्त आज्यावेक्षणमाचरेत् ॥
 आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दस्वहेमाङ्गुलीयकैः ।
 गोदानं वस्त्रदानञ्च स्वर्णदान विशेषतः ॥

० १९ पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

† २० पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

‡ १४३ पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

§ मन्त्रोऽयं १४३ पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

¶ ६८ पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

॥ ६३ पृष्ठ प्रदक्षिणतः ।

तद्दोषशमनार्थाय आचार्येण प्रदापयेत् ।
 प्रच्छादनपटं दद्यात्ततः शान्तिर्भविष्यति ॥
 जापकेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणाभिय तोपयेत् ।
 दीनान्धकृपणेभ्यश्च प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ॥
 ब्राह्मणाञ्छतसंख्याकान् मिष्टान्नैर्भोजयेत्ततः ।
 बन्धुभिः सह भुञ्जीत यथाविभवसारतः ॥
 एवं यः कुरुते मर्त्यो नैव दुःखमवाप्नुयात् ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं, मातापित्रोः शिशोरपि ॥
 सर्व्वदुःखनिवृत्त्यर्थं पुत्रपौत्रविवर्धनम् ।
 सर्व्वान् कामानवाप्नोति सुखी भूत्वा चिर वसेत् ॥
 इति शौनकोक्त वैद्वृतिव्यतोपातसक्रान्तिजननशान्तिविधानम् ।

अथ विषघटिकाजननशान्तिविधानम् ।

तदुक्तं वृद्धगार्ग्यं ।

नाशकृद्विषशस्त्रास्त्रैः क्रूरे लग्ने समेऽपि वा ।
 तद्दोषपरिहाराय शान्तिकर्म समाचरेत् ॥
 रुद्रो यमोऽग्निर्मृत्युश्च देवताः परिकीर्त्तिताः ।
 सुवर्णेन यथाशक्त्या तत्तल्लक्षणसयुताः ॥
 प्रतिमां कारयित्वा तु आङ्ककवीहिभिः स्थले ।
 सगण्डले परिकल्पयाथ कुम्भमोपधिसयुतम् ॥
 जले मम्पूत्रं मस्थाप्य नृदादि प्रक्षिपेत्ततः ।

वस्त्रद्वयेन सवेद्य पञ्चरत्नानि निचिपेत् ॥
 कुम्भस्थोपरि मस्थाय चतस्रः प्रतिमास्तथा ।
 तत्तन्मन्त्रैश्च सम्पूज्य गन्धपुष्पोपचारकैः ॥
 कद्रुद्रायेति मन्त्रेणः यमाय त्वेति मन्त्रतः † ।
 अभिमूर्ध्वेति मन्त्रेण ‡ परम्भृत्यो इति त्वष्टुः § ॥
 एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैश्च क्रमादूर्ध्वेन्दुनेत्तया ।
 समिञ्चरुष्टतद्रव्यैः प्रत्येकञ्च यथाक्रमात् ॥
 ऋत्विग्भिश्च सहाचार्य्यो हुनेदष्टसहस्रकम् ।
 अष्टोत्तरशतं घाय अष्टाविंशतिमेव वा ॥
 ततस्त्रिलैर्हुनेद्देवांस्तत्तन्मन्त्रैश्च कल्पवित् ।
 ततोऽभिषेचयेद्दानं मन्त्रैः पौराणिकैः क्रमात् ॥

दानं प्रतिमानां कुर्यादिति शेष ।

प्रीयतां भगवानोशः पिनाकी सर्व्वतोमुखः ।
 तव ॥ मूर्त्तिप्रदानेन समस्ताभीष्टदो भव ॥

* ०४ पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

† यमाय त्वा मस्थाय त्वा भूर्ध्वस्य त्वा तपसे । देवस्वा सविता मन्वानकृ ।

पृथिव्या अथ भृशस्यादि । अर्चिरसि शोचिरसि तपोऽसि ॥ (१०प ११म यजु १)

‡ ११ पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

§ परम्भृत्यो अनुपरेदि पत्यं यशे अनु इतरी देवयानान् ।

अच्युत्तने शृण्वते ते जवीमि मान प्रजाए र रियो मोत वीरान् ॥

(१५प ०म यजु १)

¶ त्वेव्यत्र तवति क पुनक पाठ ।

ईपत्पीनो यमः कालो दण्डहस्तः प्रसन्नधीः ।
 रक्तदृक् पालकः कृष्णो महिषस्थः शिवं कुरु ॥
 पिङ्गभ्रूश्मश्रुकेशान्तः पिङ्गाभचरणोऽरुणः ।
 छागस्थः साक्षसूत्रय सतार्क्षिः शक्तिलोचनः ।
 तव मूर्त्तिप्रदानेन मम पापं विनाशय ॥
 दंष्ट्राकरालवदनो गीलाञ्जनसमाकृतिः ।
 रक्तखड्गदापाणिर्मृत्युर्मां पातु सर्वदा ॥
 दानमेवंविधैर्मन्त्रैर्यथाविधि समाचरेत् ॥
 गोभूहिरण्यदानैश्च आचार्य्यं पूजयेत् सुधीः ।
 एवं कुर्वन् विधानेन सर्वदोषं प्रशामयेत् ॥
 इति वृद्धगार्ग्योक्तविषघटिकाजननशान्तिविधानम् ।

अथ ग्रहणजननशान्तिः ।

सा च रजोदर्शनप्रकरणे अभिहिता ।

ग्रहणे चन्द्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।

व्याधिपीडा तदा स्त्रीणामादौ तु ऋतुदर्शनात् ॥

इत्यादिरूपा । अत्रापि तथा द्रष्टव्या ।

अथ यमलजननशान्तिः ।

तत्रादौ तयोः संस्कारार्थे ज्येष्ठकनिष्ठभावमाह देवलः ।

यस्य जातस्य यमयोः पश्यन्ति प्रथमं सुखम् ।

मन्तानः पितरयैव तस्मिन् ज्येष्ठ्य प्रतिष्ठितम् ॥ इति ।

भागवते तु ।

हौ तदा भवतो गर्भौ सूतिर्वेगविपर्ययात्* । इति
पश्चादुत्पन्नस्य ज्येष्ठत्वमुक्तम् । तत्र देयाचारतो व्यवस्था विज्ञेया
देशानुश्रितमिति† वचनात् ।

तत्र आश्वलायनकारिका ।

अथ यस्य बधूर्गौर्वा जनयेच्चैद्यमौ ततः ।

स मरुद्भियस्त्वं कुर्यात्पूर्णाहुतिमद्यापि वा ॥ इति ।

अत्र च आश्वलायनब्राह्मणं भवति । तदाहु —

य आहिताग्निर्यस्य भार्या गौर्वा यमौ जनयेत् का तत्र
प्रायश्चित्तिरिति । सोऽग्नये मरुत्वते त्रयोदशकपालं
पुरोडाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षपे
राद् वेद चरमा अहैवेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्नये
मरुत्वते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिरिति ।

मारुतचर्वितिकर्त्तव्यता दर्शपूर्णमासस्यालीपाकवद्द्रष्टव्या ।

अथ आश्वलायनश्रुतिपरिशिष्टोक्तयमलशान्तिविधानम् ।

पश्चातो यमलजनने प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामः । यस्य

* वेग प्रवेश शक्त्येत्यर्थे तस्य विपर्ययात् देवरीत्यात् पश्चात् प्रविष्टगर्भेणोत्पन्नस्य आदौ
मृति पूर्वप्रविष्टगर्भेणोत्पन्नस्य पश्चात् मृतिरिति गर्भोत्पत्तिप्रसङ्गस्य ज्येष्ठत्वं न तु प्रसवक्रमेण
पूर्वप्रसव इति तात्पर्यम् ।

† दशानुश्रित कुरुपर्ययस्य मरुतोत्पत्तेः न हि मरुजस्य । इति श्रुतितत्त्वम् ।

भार्या गौर्महिषी बद्ध्वा वा विकृतं प्रसवेत् स प्रायश्चित्ती
 भवेत् । पूर्णं दशाहे चतुर्णां शीरहृत्पाणां कापायसुपसंहरत्
 प्लक्षवटोदुम्बराश्वत्थशमीदेवदारुगौरसर्पपास्त्रेषामपो(मथो) मित्रं
 हिरण्यदूर्वाङ्गुराम्बपल्लवैरष्टौ कलशान् प्रपूर्य सर्वोपधीनाः*
 दम्पती स्नापयित्वा आपो हि षेति तिसृभिः† कया नश्चिन्न इति
 हाभ्याम्‡ आ नः स्तुत इति§ एकया पञ्चैन्द्रेण पञ्च वारुणेन इद-
 मापः प्रवहत इति एकया पञ्चभिः अपायशामिति च स्नापयित्वा
 अलङ्कृत्य तौ दर्भेषूपवेश्य मारुतं स्थालीपाकं यपयित्वा आज्य-
 भागाविष्टा आज्याहुतीर्जुहोति पूर्वोक्तैः स्नानमन्त्रैः स्थाली-
 पाकस्य जुहोति ।

अग्नये स्वाहा अन्तकाय स्वाहा मृत्यवे स्वाहा सीमाय
 स्वाहा पवमानाय स्वाहा पावकाय स्वाहा मारुताय स्वाहा
 मरुदभ्यः स्वाहा यमाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा अग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहा इति ।

* सर्वोपधीनामित्यत्र सर्वोपधिभिरित्येव पाठो युक्तः ।

† २० षष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ कया नश्चिन्न आशुव दूर्वा सदाग्रथ सखा । कया मच्छिष्टया वया ॥ (१८५ २म यजु)
 कत्वा सत्यो मदावाभ्यर्द्धिषी मसदभ्यस । इदापिदा रुजे वसु ।

(२०५ ४०म-यजु)

§ आ न स्तुत उपवाजेभिर्व्यती इन्द्र याहि हरिभिर्मन्दन ।

तिरश्चिदर्थं कवन्तुपुदण्णं श्रुपेभिर्गुणान् सत्यराधा ॥ (४म २८व १५८व्)

¶ अपायमपकिल्लिमपकृत्यामवीरप ।

अपामार्गं त्वमकृदपदुःखश्लु सुव ॥ (१५५ ११म यजु)

गृहोत्पातेषु उलूककपोतगृध्रश्येनानां गृहप्रवेशे स्तम्भप्ररोहे
 वल्मीकप्ररोहे मधुजालजनने उदकुम्भप्रज्वलन आसनशयनयान-
 भङ्गेषु गृहगोधिकाकुकलासगरौरसर्पणे वल्ली(पल्ली)पतने सरटा-
 रोहणे कृषध्वजविनाशेषु सार्धं नैर्ऋते भण्डयोगे देवप्रसर्पे कूपोद-
 गर्जने पर्वतपतनेऽन्येऽन्येऽप्येवंविधेषूत्पातेषु ।

एतदेव प्रायश्चित्तं गृहोक्तेन विधिना कृत्वा आचार्याय वरं
 दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्ति वाचयित्वा आशिपः प्रति-
 गृह्य गान्तिर्भवति गान्तिर्भवति ।

इति हेमाद्रौ शान्तिकाण्डे कात्यायनपरिशिष्टीतं
 यमसजननादिशान्तिविधानम् ।

अथ त्रिकप्रभवशान्तिः ।

सुतत्रये सुता चेत्यात्तत्रये वा सुतो यदि ।
 मातापित्रोः कुलस्यापि तदारिष्टं महद्भवेत् ॥
 धनहानिर्ज्येष्ठनाशो दुःखं वा समद्भवेत् ।
 तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत वित्तशाब्दविवर्जितः ॥
 जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने ।
 आचार्य्यमृत्विजो वृत्वा पद्मयज्ञपुर सरम् ॥
 सह वा पद्मयज्ञः स्यात् स्वस्य वित्तानुसारतः ।
 ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्रप्रतिमाः स्पर्शतः कृताः ॥

पूजयेद्धान्यराशिस्थकलसोपरि शक्तिः ।

पञ्चमे कलसे रुद्रं पूजयेद्गुद्रसंख्यया ॥

पञ्चमशब्दनिर्देशादन्येऽपि ब्रह्मविष्णुमहेन्द्रेन्द्रप्रतिष्ठाकलगायत्वारी
द्रष्टव्याः । रुद्रसूक्तानि मूलशान्तिके स्पष्टीकृतानि ।

द्विज एको जपेदोमकाले शुद्धः समाहितः ।

आचार्यो जुहुयात्तत्र समिदाज्यतिसांखरुम् ॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विंशतिञ्च वा ।

देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्यो ग्रहपुरःसरम् ॥

चतुर्वक्त्रादिभ्यो ब्रह्मादिभ्यः पञ्चभ्य इत्यर्थः ।

ब्रह्मादिमन्त्रैर्ब्रह्मादेरिन्द्रस्यापीन्द्रमन्त्रतः ।

पूजा कार्येति शेषः ।

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं चरेत् ।

अभिषेकं कुटुम्बस्य कृत्वाचार्यं प्रपूजयेत् ॥

हिरण्यं धेनुरेका च ऋत्विजां दक्षिणा ततः ।

प्रतिमा गुरवे देया उपस्कारसमन्विताः ॥

कांस्याज्यवीक्षणकृत्वा शान्तिपाठन्तु कारयेत् ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पद्याहीनानाथांश्च तर्पयेत् ।

कृत्वैवंविधिना शान्तिं सर्वारिटादहिर्भवेत् ॥

बहिर्वियुक्त इत्यर्थः ।

इति गर्गसंहितोक्तं पुत्रत्रयोत्पत्त्यनन्तरं कन्योत्पत्तौ

कन्यात्रयोत्पत्त्यनन्तरं पुत्रोत्पत्तौ

शान्तिविधानम् ।

अथ सदन्तोपरिदन्तजननशान्तिः ।

तत्र पद्मपुराणे विष्णुधर्मोत्तरखण्डे परशुरामं प्रत्याह पुष्करः ।

दन्तजन्मनि बालानां लक्षणं तन्निबोध मे ।

उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते वै शिशोर्द्विजाः ॥

द्विजा दन्ताः, दन्तविप्राण्डजा द्विजा इत्यभिधानात् ।

दन्तैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्तम ।

मातरं पितरश्चाथ खादेदात्मानमेव वा ॥

द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ।

यदा दन्ताय जायन्ते मासे चैव महद्भयम् ॥

तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि तान्मे निगदतः शृणु ।

गजपृष्ठगतं बालं तैस्तथा स्थापयेद्विजः* ॥

तैरिति वक्ष्यमाणसर्वापधादिभिः सम्बध्यते ।

तदभावे तु धर्मघ्नः काञ्चने च यरासने ।

सर्वापधैः सर्वगन्धैर्वीजैः पुष्पैः फलैस्तथा ॥

पञ्चगव्येन रद्वैथ मृत्तिकाभिश्च भार्गव ।

स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनन्तरम् ।

सप्ताहं चाथ कर्त्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥

* वै शिशोरित्यत्र तद्विधोरिति क ग पुनकयो पाठः ।

१. तैस्तथा स्थापयेद्विज इत्यत्र कौष्य वा स्थापयेद्विज इति पाठो निर्णयश्लिष्टौ, इत्युक्ते, ५

स्नान्तीपाकेन धातृपूजनं नैवेद्यहोमात्मकम् ।

अष्टमेऽहनि विप्राणां तथा देया च दक्षिणा ।

काश्चनं रजतं गाय भुवश्चासनमेव च ।

दन्तजन्मनि सामान्ये शृणु स्नानमतः परम् ॥

सामान्ये सदन्तीपरिदन्तजननव्यतिरिक्त-स्नाभाविकदन्तजनने
इत्यर्थः ।

भद्रासने निवेश्येनं मूर्ध्नि मूलफलैस्तथा ।

सर्व्वौषधैः सर्व्वबीजैः सर्व्वगन्धैस्तथैव च ।

स्नापयेत्पूजयेदत्र वक्त्रं सोमं समीरणम् ॥

समीरणं वायुम् ।

पर्व्वतांश्च तथाख्यातान् देवदेवश्च केशवम् ।

एतेषामेव जुहुयाद्दृष्टमग्नौ यथाविधि ॥

एतेषां ब्रह्मादिपञ्चकानां होमसंख्या चात्र अष्टोत्तरगतादिर्वेदि-
तव्या ।

ब्राह्मणानान्तु दातव्या यथाशक्त्या च दक्षिणा ।

ततस्खलङ्कृतं बालमासने तूपवेशयेत् ॥

आसीनं ह्यत्रमूर्धानं बीजैः सुस्नापयेत्ततः ।

स्वस्ति वै बालकानाश्च तैश्च कार्य्यंश्च पूजनम् ।

पूज्याद्याविधवा नार्य्यो ब्राह्मणाः सुहृद्दस्ताथा ॥ इति ।

इति श्रीविधानपारिजाते पद्मपुराणोक्त-

सदन्तीपरिदन्तस्नाभाविकदन्त-

जननशान्तिविधानम् ।

अथ ऊर्ध्वदन्तजननमात्रशान्तिः ।

ब्रह्मयामले ।

प्रथमं दन्तनिर्मीक ऊर्ध्वं बालस्य चेद्भवेत् ।
 क्लेशाय मातुलस्येह स च प्रोक्तो मनीषिभिः ॥
 विघ्नभङ्गः* प्रवक्ष्यामि विधानं विधिपूर्वकम् ।
 सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं कास्यमयन्तु वा ॥
 दध्योदनेन सम्पूर्य पात्रं दद्याच्छिशोः करे ।
 समन्त्रं भाजनं दत्त्वा तं पश्येन्मातुलः शिशुम् ॥
 सालङ्कारं सवस्त्रञ्च शिशुमालिङ्ग्य सादरम् ।
 प्रार्थयेन्नियतात्मा च मन्त्रेषानेन भार्गव ॥
 रक्ष मां भागिनेय त्वं रक्ष मे सकलं कुलम् ।
 गृहीत्वा भाजनं सात्र प्रसन्नो भव मे सदा ॥
 निर्विघ्नं कुरु कल्याणं निर्विघ्नाच्च स्वमातरम् ।
 मय्यात्मानमधिष्ठाप्य चिरं जीव मया सह ॥ इति ।
 ततोऽभिनन्दयेद्विद्वान् भगिनीं भगिनीपतिम् ।
 ज्येष्ठांश्छेष्ठान् गुरुन् विप्रानपरानपि पूजयेत् ।
 होमहृत्वा तिस्राज्येन ब्राह्मणानपि भोजयेत् ॥

होमसंख्या च अष्टोत्तरशतादिः ।

एवङ्कृते विधाने तु विघ्नः कोऽपि न जायते ।
 तस्मात्प्रयत्नतो विद्वान् विधानं सम्यगाचरेत् ॥
 इति ब्रह्मयामलोक्ता ऊर्ध्वदन्तजननशान्तिः ।

* विघ्नभङ्गो यथातद्विधिनिवारकमित्यर्थः ।

अथ वैकृतप्रसवशान्तिः ।

प्रयोगपारिजाते गार्ग्यः ।

अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा ।

अमानुषा अखण्डाय अघ्नतव्यञ्चनास्तथा ॥

अखण्डाः पिण्डीभूताः ।

हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ।

पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः ।

विनाशं तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्द्दिशेत् ॥

निर्वासयेत्तान् नृपतिः स्वराष्ट्रात्

स्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ।

चिकित्सनैर्ब्राह्मणतोपणैश्च

तत्तस्य शान्तिं समुपैति पापम् ॥

इति अकालप्रसवादिवैकृतशान्तिः ।

अथ विकृतजननशान्तिः ।

विधानमालायाम् ।

विकृताङ्गानि जायन्ते त्वपत्यानि नृपोत्तम ।

यानि यानि महाबाहो तच्छृणुष्व विधानतः ॥

हीनाङ्गान्यधिकाङ्गानि सदन्तानि विशेषतः ।

उत्पन्नान्येव पश्यन्ति प्रवदन्ति हसन्ति च ॥

सकूर्वाणि च जायन्ते पित्रोर्मृत्युं दिशन्ति च ।
 सिंहव्याघ्रवृकादीनां रूपैर्नानाविधैर्नृप ॥
 जायन्ते प्रश्विनां गर्भा महाभयविधायकाः ।
 उत्पद्यन्ते विलीयन्ते कालेनैकेन देहिनः ॥
 तज्जन्मभयनाशाय विधानं कथ्यते मया ।
 यस्या उदरसम्भूता दृश्यते विकृता प्रजा ॥
 दगाहादूर्ध्वमुद्दिग्नाः स्नापनीया, शुभैर्जलैः ।
 जनयित्री च राजेन्द्र जनकश्च विशेषतः ॥
 सकुल्या अपि मानुष्याः शुक्लमास्थानुलेपनाः ।
 शुक्लास्वरधराद्यापि श्लक्ष्णवाचः प्रयत्नतः ॥
 कृताङ्गिकसु कर्त्ता च विदधीत विधानकम् ।
 सदनस्योत्तरे भागे स्थण्डिलन्तु प्रकल्पयेत् ॥
 वाचयित्वा द्विजान् स्वस्ति कृत्वा यामीं हिरण्मयीम् ।
 नवेन वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा विधानतः ॥
 चतुर्भुजा पिङ्गकेशा पिङ्गश्मशुविलोचना ।
 कर्णिकारभवैः पुष्पैः पूजिता सुमनोहरा ॥
 यमस्य पूजा कर्त्तव्या सुवर्णस्य विशेषतः ।
 वामहस्ते गदा पूज्या दक्षिणे कालदण्डकः ॥
 ऊर्ध्वे वामे हला पूज्या तथा खड्गश्च दक्षिणे ।
 यमः प्रेतसखः कालः श्राद्धदेव महामते ।
 कालदण्डधरः शीमान् वैवस्वत नमोऽस्तु ते ॥

अथ पूजामन्त्रः ।

अघातोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य हवनं कारयेत्ततः ।
 तिलान्ज्यतण्डुलास्तत्र प्रधानद्रव्यमोरितम् ॥
 कणुष्व पाजमन्त्रेण* जुहुयाच्च सहस्रकम् ।
 रचोघ्नाय जपेन्मन्त्रा† च्छं न इत्यादिः‡ ग्रान्तये ॥
 ततो वै श्विष्टकृद्देयं प्रायश्चित्तन्तु सर्पिषा ।
 ततो दीपबलिं दत्त्वा धर्मराजस्य तुष्टये ॥
 पूर्णाहुतिं ततो दत्त्वा ततो दान समारभेत् ।
 नीलाम्बरयुतं चण्डं महिषं यमवाहनम् ॥
 आचार्याय ततो दद्यात्सखङ्गश्च सदक्षिणम् ।
 पुष्पमालावृताङ्गश्च स्वर्णभङ्गमनोरमम् ॥
 ताम्रपृष्ठरौप्यखुरं रत्नपुञ्जं सचामरम् ।
 दक्षिणार्धं सुवर्णं च दद्यात्तन्मस्य तुष्टये ।
 सम्पूज्य विधिवद्दिप्रं वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥

दानमन्त्री यथा ।

यमवाह नमस्तुभ्यमकालमरणापह ।

तुलाप तव दानेन प्रीयतां मे सदा यमः ।

एवं दत्त्वा तु महिषं सम्पूज्या ऋत्विजस्तथा ॥

* ३५८ पृष्ठे उक्तेन ।

† रचोघ्न वाजिनमाजिघर्षिं मित्रं प्रथितमुपयामि शक्यं ।

शिशानो ऋषिं क्रतुभिः समिद्धं स नो दिवा स रिधं पातु नक्तम् ॥ (१०म ८०व १सूक् ।)

‡ शनो वाय पवता ५ अक्षतपतु सुष्य ।

अत्र कनिष्ठदेव पर्यन्तो अभिवर्षन्तु ॥ (३६व १०म यजु ।) इत्यादिकान् । -

ततोऽभिषेको विक्रतेर्मातापित्रोः सगोत्रयोः ।

अथ आचार्याय प्रतिभादानं तन्मन्त्रो यथा ।

यमोऽसि पुण्यरूपोऽसि पुण्यमूर्तिर्निरामय ।

दानेन तव देवेश विन्ना नश्यन्तु मे सदा ।

ब्राह्मणाम्तर्पणीयाः स्युरिव शान्तिर्भवेदिह ॥

इति विधानमालोक्तपद्मपुराणष्टतविक्रतजननशान्तिविधानम् ।

अथ दत्तकपुत्रविधानम् ।

प्रयोगपारिजाते ।

एव पूर्वोक्तपुत्रकामेभ्यादिनाम्यजातकुमारस्य पुत्रपरिग्रह-
विधिरभिधीयते ।

नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रुत्या अपुत्रस्य मुखं दृष्ट्वा भानु-
मण्डलमीक्षयेदित्यादि श्रुत्या च अपुत्रस्य निन्दाश्रवणात् ।
तस्मादपुत्रेण* पुत्रपरिग्रहः कार्यः ।

अत्र विशेषः कालिकापुराणे ।

पितुर्गोत्रेण यः पुत्रः संस्कृतः पृथिवीपते ।

आचूडान्तं न पुत्रः स पुत्रता याति चान्यतः ॥

* अपुत्रत्वस्य पुत्रपदं पीत्रप्रपीत्रयोरेपलक्षकम् ।

पुत्रस्य लोकान् जयति पीत्रप्रपत्रमन्त्रयुते ।

अथ पुत्रस्य पीत्रस्य ब्रह्मसाक्षीति पितृपम् ॥ इति वचनात् ।

इति दत्तकमौसमा ।

सूत्रोपनयमंस्तारा निजगोत्रेण वै कृता ।
 दत्ताद्यान्मानयास्ते स्युरन्यथा दास उच्यते ॥
 कर्तुन्तु पञ्चमावर्षाय दत्ताद्या. सुता वृष ॥ इति ।

तत्रकारय गौनकेन प्रदर्शितः । यथा—

गौनकोऽर्धं प्रवक्ष्यामि पुत्रसंघट्टमुत्तमम् ।

अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्धं समुपोष्य च ॥

सङ्घं सङ्ग्रहणविधिम् । समुपोष्य पूर्वदिने कृतोपवासः ।

वाससी कुण्डने दत्त्वा उष्णीषश्चाङ्गुलीयकम् ।

आदाय धर्मसंयुक्तं वैष्णवं येदपारगम् ॥

यर्हिःकुगमयश्चैव पालागं चैधमेव च ।

एतानाहृत्य बभ्रूंष्य* ज्ञातीनाह्वय† सशमः ॥

देगस्वामिनमाह्वय मधुपर्कादिनार्चयेत् ।

बभ्रूनक्षेत्रेण सम्भोज्य वाह्यन्नांश्च विशेषतः ॥

अग्न्याधानादिकं तत्र कृत्वाज्योत्पवनान्तिकम् ।

दातुः समघ्नं गत्वा तु पुत्रं देखीति वाचयेत् ॥

वाचनं कारयेत् । पूर्वसूतेर्वाह्यणैरित्यर्थः ।

दाने समर्थो दातास्मै ये यज्ञेनेति‡ पञ्चभिः ।

दद्यादिति शेषः ।

* बभ्रून् आग्निमाहोपविष्टवभ्रून् ।

† ज्ञातीन् सपिण्यान् इति दत्तकचन्द्रिका ।

‡ य यज्ञेन दक्षिणया वसन्ता इन्द्रस्य सखासमृतत्वज्ञानम् ।

तेभ्यो भद्रमङ्गिरसो वीऽष्ट प्रतिगृह्णीत मानवं सुमिषस ॥ (१०म ६२सू १सूक्)

यद्यतामुपविष्टानां समघ्नं पुत्रमर्पयेत् ॥
 देवस्य त्विति मन्त्रेणः हस्ताभ्यां परिगृह्य च ।
 अद्वादशैत्यृचं जघा आघ्नाय शिशुमूर्धनि ॥

ऋक्पाठसु ।

अद्वादशात्मभवसि हृदयादधिजायसे ।
 आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ इति ।
 वस्त्रादिभिरलङ्घ्य ह्रवच्छरयावहं सुतम् ।
 नृत्यगोतैश्च वायैश्च स्वस्तिशब्दैर्निरन्तरम् ॥
 गृहमध्ये तमाधाय चरुञ्च जुहुयात्ततः ।
 यस्त्वा हृदेत्यृचाः १ चैव तुभ्यमग्न ऋचैकयाः ३ ॥

य उदाजन् पितरौ नोमय वस्तु ते नमिन्दन् परिवससे वलम् ।

दीर्घांशुश्मद्भिरसौ वो अस्तु प्रतिगृभ्णीत मागव सुमेधस ॥ (१०म ६२पू २ऋक्)

य रुदेन सूर्यमातीहयन् दिव्यप्रथयन् प्रथिवीं मातर वि ।

सुप्रजास्तमद्भिरसौ वो अस्तु प्रतिगृभ्णीत मागव सुमेधस ॥ (१०म ६२पू ३ऋक्)

अथ नाम्ना वदति वस्तु वो गृह्ये देवपुत्रा स्ववयसश्चृणीतग ।

सुप्रजास्तमद्भिरसौ वो अस्तु प्रतिगृभ्णीत मागव सुमेधस ॥ (१०म ६२पू ४ऋक्)

विदुपास इदृपयस इदृभीरवैपस ।

ते अद्भिरस सुतवसे अग्ने परिक्रिषिरे ॥ (१०म ६२पू ५ऋक्)

• देवस्य त्वा सुवित्तु प्रसवेद्भिर्नोर्वाङ्म्यां पूषो हस्ताभ्याम् ।

अपथे जुष्टं गृह्णाम्यग्नेषोमाभ्यां जुष्टं गृह्णामि ॥ (१पू १०म यजु १)

† यस्त्राद्गदा कीरिष्या मयमाभोऽमल्यं मर्त्यो जीहवीमि ।

जातवेदो यथो असासुं षेडि प्रजाभिरघे अमृतत्वमग्याम् ॥ (५म ५पू १०ऋक्)

‡ तुभ्यमग्ने पयंवचन् सूर्यो वदतुना सव ।

पुन सविभ्यो जायां दा अग्ने प्रजया सव ॥ (१०म ८५पू १ऋक्)

सोमोऽदददित्वेताभिः* प्रत्यृचं पशुभिस्तथा ।
 पायसं तत्र सान्यञ्च गतसंख्यञ्च होमयेत् ॥
 प्रजापते न त्वदेताभिनीत्युद्दिश्य प्रजापतिम् ।
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 ब्राह्मणानां सपिण्डेषु कर्त्तव्यः पुत्रसङ्घः ।
 तदभावेऽसपिण्डेषु अन्यत्र तु न कारयेत्‡ ॥
 क्षत्रियाणां स्वजाती वा गुरुगोत्रे समेऽपि वा ।
 वैश्यानां वैश्वजाती वा शूद्राणां शूद्रजातिषु ॥
 सर्वेषाञ्चैव वर्णानां जातिष्वेव च नान्यथा ।
 दौहित्रं भागिनेय वा शूद्रानाञ्च पतिर्यदि ॥
 नैकपुत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रदानं कदाचन ।
 बहुपुत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रदानं प्रयत्नतः ॥
 दक्षिणां गुरवे दद्याद्यथाशक्ति द्विजोत्तमः ।
 नृपो राष्ट्रार्द्धमेवापि‡ वैश्यो वित्तशतवयम् ।
 शूद्रः सर्वस्वमेवापि अशक्तश्चेद्यथावलम् ॥

* सोमोऽददददित्वेताभिः गन्धर्वोऽदददददित्वे ।

रवि च पुत्रांशुददददित्वेर्मन्त्रमथो इमाम् ॥ (१०म ८५म् ४१च्छक् ।)

† प्रजापते न त्वदेतान्यथो विश्व जातानि परिता बभूव ।

यत्कामयन् जुहुमन्सो भस्व वयं स्याम पतयो रथीयाम् ॥ (१०म १२१म् १०च्छक् ।)

‡ अन्यत्र तु न कारयेदित्यनेन ब्राह्मणातिरिक्त क्षत्रियादिसमानजातीयो दक्षको व्याप-
 र्त्तते इति दशकचन्द्रिका ।

§ राष्ट्रार्द्धमदराज्योत्पन्नमेकवर्षीयद्रव्यं प्रदद्याद्द्वैराज्योत्पन्नेकवर्षीयत धनमिति वचनात् ।
 इति दशकचन्द्रिका ।

राज्यादिदानं तु प्रतिग्राह्यस्य कुमारस्य पित्रे एव तस्य तत्परि-
तीपकत्वादिति केचित् ।

दौहित्रो भागिनियथ शूद्रैश्च क्रियते सुतः ।

ब्राह्मणादित्ये नास्ति भागिनियः सुतः क्वचित् ॥

हेमाद्रौ तु वशिष्ठः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्ततस्तस्य
प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं
पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा स हि त्रायते पुरुषः* । न स्त्री
पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा अन्यत्रानुष्ठानाद्भर्तुः ।

अनुमतिश्च अप्रतिपेधेऽपि भवति अप्रतिषिद्धमनुमतं भवतीति
न्यायात् ।

पुत्रमप्रतिग्रहीष्यन् बभूनाह्वय राजनि चावेद्य निवेशन-
मध्ये लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य आज्यभागान्ते व्याहृति-
चतुष्टयं कृत्वा अदूरवान्भवं ब्रान्धवसन्निष्कृष्टमेव प्रतिगृह्णी-
यात् । सन्देहे श्रोत्र्यैः† दूरवान्भवं शूद्रमिव स्थापयेत् ।
विज्ञायते ह्येकेन च बहून्स्त्रायत इति ।

निवेशनं गृह्यम् ।

तस्मिंश्च प्रतिगृह्णीतेऽथ त्वोरसपुत्र उत्पद्येत स चतुर्थभाग-
भागी स्यादिति ।

* स हि सत्ताणाय पूर्वेषामिति दशकषण्डिकापाठः ।

† दूरस्यवान्भवस्य चत्वारिंशद्भाग्यादिविकर्षेण सुधर्मोऽद्यादिसन्देहो भवत्येव । तद्यत्ने
सन्निर्घयपर्यन्तं न व्यस्येदिति दशकषण्डिका ।

अदूरवान्धवमित्यादेरयमर्थः अदूरद्यासी बान्धवश्चेति अदूर-
वान्धवः । अयं भावः प्रथमं तावत्सति सम्भवे सन्निहितो बन्धुरेव
पुत्रीकार्यः । तदभावे व्यवहितो बन्धुः । तदभावे बन्धुव्यति-
रिक्तोऽपि । तस्य च कुलश्रीलादिविषयकसन्देहे उत्पन्ने सति
दूरवान्धवं बन्धुभ्यो दूरदेगवर्तिनमासन्देहनिवृत्तेर्बन्धुभ्यो दूरे
स्यापयेत् न तेन व्यवहरंदित्यर्थः । तस्मात्प्रतिग्रहेणापि पुत्रमर्ज-
येदिति श्रुतिमुपन्यस्यति । विज्ञायते ह्येकेन बहूनिति । एकेन
पुत्रेण बहून् पुरुषान् वंश्यांस्तारयत इत्यर्थः । चतुर्थभाग-
भागीति गृहीतपुत्रविषयम् ।

उत्पन्ने त्वोरसे पुत्रे चतुर्यांगहराः* सुताः ।

सवर्णा असवर्णास्तु यासाञ्छादनभागिनः ॥

इति कात्यायनीश्लोः ।

अन्यान्तरे तु ।

दत्तपुत्रे गृहीते तु कदाचित्त्वोरसो भवेत् ।

पितुर्वित्तस्य सर्वस्य भवेतां समभागिनौ* ॥

इदन्तु दत्तपुत्रस्य गुणवत्तरत्वे द्रष्टव्यं दत्तस्य गुणवत्तरत्वे समो
भाग इति हारीतस्मरणात् ।

अविधाय विधानं यं परिपुण्याति नन्दनम् ।

विवाहविधिभाजं तं न कुर्याद्वनभागिनम् ॥

* वतीयीमहरा इति दत्तकचन्द्रिकापाठः ।

। एतद्वचनं गृहविषय एव धीश्रुतमम् । गृहस्य तु सर्वस्य ज्ञान्वा भाव्यापदिग्रहने-
तस्यां प्राप्ता समभागं स्पृष्टेति पुत्रजन भवेत् ॥ इति वचनादिति दत्तकचन्द्रिका ।

तस्मिन् जाते सुते पूर्वं कृते सति विधानके ।
 तत् स्वं त्वस्यैव सर्वस्य स स्वामी पितुरञ्जसा ॥
 जातेश्वन्येषु पुत्रेषु दत्तपुत्रपरिग्रहात् ।
 पिता चेदिभजिहितं नैवासौ ज्येष्ठभागवित् ॥

इति दत्तकपुत्रविधानम् ।

अथ खड्गारोहणविधानम् ।

तच्च नामकरणानन्तर ज्योतिःशास्त्रे विहितम् ।

तथाच वृहस्पति ।

खड्गारोहस्तु कर्त्तव्यो दशमे द्वादशेऽपि वा ।

योद्धशे दिवसे वापि द्वात्रिंशे दिवसेऽपि वा ॥

भविष्यपुराणे ।

अभीष्टे पुष्यदिवसे चन्द्रताराबलान्विते ।

ऋदुधुवचिप्रभेषु माता वा कुलयोपितः ॥

योगशायिहरिं स्मृत्वा प्राक्शीर्षं विन्यसेच्छिशुम् ॥ इति ।

ऋदादिलक्षणमुक्त शीपतिना यथा ।

रोहिण्युत्तरभं स्थिरं गिरिशमूलेन्द्रीरगा दारुणं

क्षिप्रञ्चाश्रिदिनेशपुष्यमनलेन्द्राग्नी तु साधारणम् ।

उग्रं पूर्वभघान्तकं ऋदु सृगलाङ्गान्त्यमैत्रं चरा

विशुक्लातिमतोद्भुवस्वदितयः कुर्युः स्वसंघ्राफलम् ॥ इति ।

१ कृते च विधानके ।

तत् स्व त्वस्यैव विपश्य च स्वामीति दत्तकपुत्रविधानपाठः ।

प्रयोगसारे ।

आन्दोलागयने पुंसो हादगो दिवसः शुभः ।

त्रयोदशसु कन्याया न नक्षत्रविचारणा* ॥ इति ।

इतिकर्तव्यताविशेषसु शिष्टाचारतोऽवगन्तव्यः ।

इति खट्वारोहणविधानम् ।

अथ दुग्धपानविधानम् ।

श्रीधरीये ।

एकत्रिंशो वासरे च द्वितीये

जन्मर्चे वा शङ्खलग्नेऽनुकूले ।

शङ्खचीरं सन्निदध्याच्छिशूनां

वक्त्रे धात्री पूज्यपूजां विधाय ॥

अस्यार्थः । जातस्य बालस्य जन्मदिवसादेकत्रिंशदिवसे तदलाभे
द्वितीयजन्मनक्षत्रादौ पयःपानं कारयितव्यम् ।

तथाच श्रीनृसिंहः ।

एकत्रिंशदिने चैव पयः शङ्खेन पाययेत् ।

अत्रप्राशननक्षत्रदिवसोदयराशिषु ॥

नाक्षत्रे भासि सम्पूर्णे जातर्चे तु विशेषतः ।

मासान्ते दुग्धपानं स्यात्पद्याक्कालेषु गोभने† ॥

* न तदर्थंविचारणा इति ख पुस्तके पाठः ।

† काले दुग्धपाने इति पाठो उक्तः ।

उत्तरात्रयहस्तौ च त्वाष्ट्रवैष्णववासवाः ।
 पौष्पाश्विनी मघास्त्राती वरुणादितिजीवनम् ॥
 रोहिण्यैन्दवमैत्राय दुग्धपाने शिशोः शुभा ।
 यष्टीरिक्षाष्टमीदर्शा वर्ज्या विष्टिस्त्रिराणि च ॥
 वर्ज्यास्त्वशुभयोगाद्य कृष्णोपान्त्यत्रिभागकः ।
 अधोमुखानि वर्ज्यानि मीनाजालिगृहाणि च ॥
 जीवशुक्लेन्दुशौम्यानां वारवर्गोदये चणाः ।
 शुभाना राशयः श्रेष्ठा विशेषाः शुभकर्म्मणि ॥
 चन्द्रे सद्गुणसयुक्ते शुभग्रहदशायुते ।
 स्त्रोच्चमित्रस्त्ववर्गस्थे शुक्ले चातिबलान्विते ॥
 पारावतगते वापि सुरेश्वरगतेऽपि वा ।

ऐरावतगते वापि दुग्धपानं शुभावहम् ॥ इति ।

पारावतादीना लक्षणं ज्योतिःशास्त्रे व्युत्क्रमेणोक्तम् ।

चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः स्थितिवर्गं शुभान्वितैः ।

ऐरावतपारावतसुरेशपुष्कराः क्रमात् ॥

अत्र चतुर्भिरित्यादि लम्नहोरापङ्कवर्गमध्ये । शुभान्वितैः शुभ-
 ग्रहान्वितैरित्यर्थः ।

इति प्रयोगपारिजातोक्त बालकस्य दुग्धपानविधानम् ।

अथ ताम्बूलभक्षणम् ।

सार्द्धमासहये दद्यात्ताम्बूलं प्रथमं शिशोः ।

कर्पूरादिकसन्निधं विलासाय द्विंशत्यं च ॥

शूलार्कचित्रकरतिप्यहरोन्दुभेषु
 पौष्णे तथा सृगशिरोऽदितिवासवेषु ।
 अर्केन्दुजीवभृगुबोधनवासरेषु
 ताम्बूलभक्षणविधिर्मुनिभिः प्रदिष्टः । इति ।

अथ जन्मनक्षत्रकर्तव्यविधानम् ।

शौनकीये ।

अथ स्वजन्मनक्षत्रे स्नातः शुक्लाम्बरो नृपः ।

क्षतकौस्तुभकवन्धय सर्वाभरणभूषितः ॥

नृपप्रद्वेषं तस्यात्यावश्यकत्वार्थम् । तेन अन्यस्यापि भवतीति
 गम्यते आयुर्द्धिहेतुत्वात् ।

नक्षत्रदेवतापूजां कुर्याद्गुरुसमन्वितः ।

आचार्यैषैव हीतव्यो होमः सर्वत्र कर्मणि ॥

स्वण्डिलाद्याज्यभागान्तं कृत्वा सर्वं यथाक्रमम् ।

दूर्वां घृताक्ता जुहुयादष्टोत्तरयताहुतीः ॥

यद्देवताकं नक्षत्रं मन्त्रस्तद्देवतः स्मृतः ।

ततः खिष्टकृतं जुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥

गोभूहिरण्यवस्त्राद्यैर्ब्राह्मणांस्तोपयेत्ततः ।

तस्मिन्नहनि सर्वत्र देवतायतनानि च ॥

गच्छेदिति शेषः ।

दु पितान् सर्ववर्षाय मोचयेद्वृषतिस्ततः ।

द्विजान् सर्वानथाभ्यर्च्य तस्मिन्नहनि सक्तमान् ॥
 पूजयित्वा विधानेन पूजितव्याः स्ववान्धवाः ।
 न हिंस्यात् सर्वभूतानि तदहसु विशेपतः ।
 एवं समाचरवाजा सुखी भवति सर्वदा ॥
 इति शौनकीये जन्मनक्षत्रकर्त्तव्यविधानम् ।

अथ जन्ममासादिकर्त्तव्यविधानम् ।

विधानमालायाम् ।

जन्ममासे जन्मतिथौ जन्मर्चे जन्मलग्नके ।
 विधानन्तु प्रकर्त्तव्यं विदुषायुर्विद्वहये ।
 यस्मिन् मासे तु यो देवस्तभादौ पूजयेत्परः ॥

मासदेवासु ।

ऋष्योऽनन्तोऽच्युतयक्री वैकुण्ठोऽथ जनार्दनः ।
 उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः ।
 योगीशः पुण्डरीकाक्षी मासनामान्यनुक्रमान् ॥

मासादिक्रमसु चैत्रादिमार्गशीर्षादिर्षा ।

गणेशप्रसुखा देवा दुर्गाद्या भातरस्तथा ।
 पूज्यास्तस्मिन् कर्मन्त्रैर्धूपपुष्पादिभिस्तथा ॥
 सप्तधान्यमये राशौ स्थापयेत्पीठमुत्तमम् ।
 यथाः प्रियङ्गवो माया षाड्कायणकास्तिनाः ॥
 त्रीद्वयस्य समुद्दिष्टे धान्यानां सप्तकं बुधैः ।

पीठं तत्रोपरि न्यस्य वस्त्रच्छत्रमनुत्तमम् ॥
 हुत्वा चाग्निं व्याहृतिभिर्होमशेषं समाप्य च ।
 अभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यं पूजयेदथ ॥
 ततस्तु भोजयेद्विद्वान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।
 एवं कृते विधानेऽस्मिन् विघ्नः कोऽपि न जायते ॥
 इति विधानमालीकं जन्ममासादिकर्तव्यविधानम् ।

अथ स्त्रीस्तन्याचरणहरविधानम् ।

मदनमहार्णवे ।

चीरं मुष्णाति या नारी पूर्वजन्मनि सुवता ।
 जन्मान्तरे तु तस्या वै चीरं न चरतः स्तनौ ॥
 चीरात्रं भोजयेद्विप्रान् साज्यं समधुमण्डकम् ॥
 विप्रानिति बहुत्वनिर्देशात्तयो विप्रा अवश्यं भोजनीयाः ।
 अनुलिम्येच्च तेनैव तूच्छिष्टान्नेन भक्तितः ।
 विप्रपादोदकैश्चापि घालयेत्कुचमण्डलम् ॥
 सुरामांसघ्नीद्रुहतापूपात्रैर्गन्धपुष्पकैः ।
 भूतेभ्यश्च बलिं दद्याद्भूतान्यत्र च संशुणु ॥
 मधुश्च नवनीतश्च पिण्डमालोद्घ(य)चित्तकः ।
 भूतमध्यय गक्तिय भूतानां पञ्चकं त्विदम् ॥

अत्र सुरादीनि ब्राह्मणैरनिपिहान्येव याज्ञाणि ।
इति मदनमहार्णवोक्तं स्त्रीस्तन्याचरणहरविधानम् ।

अथ निष्क्रमणविधानम् ।

तत्र वृहस्पतिः ।

अथ निष्क्रमणं नाम गृह्णात्प्रथमनिर्गमः ।
अकृतायां क्रियायां स्यादायुःश्रीनागमं शिशोः ।
कृते सम्पद्विद्विः स्यादायुर्वर्द्धनमेव च ॥ इति ।

श्रीधरीयेऽपि ।

मासे तृतीये दिवसे दिर्नशं
शिशुं चतुर्थे शशिनच्च धेनुम् ।
विलोकयित्वान्नविधिप्रयुक्ते
काले गृह्णान्निष्क्रमणं विदध्यात् ॥

तथा ।

केन्द्रत्रिकोणगाः सौम्याः पापाः षष्टिविलाभगाः ।
उपनिष्क्रमणे गस्ता मातुली वाहयेच्छिशुम् ॥

अपिच ।

षाद्र्धाधोमुखवर्जितानुपहतेष्वृक्षेष्वरिक्ते तिथौ
वारि भीमशनीतरे घटतुलाकन्यासुगेंद्रोदये ।
सदृष्टेऽथ चतुर्थमासि यदि वा मासे तृतीये शशि-
न्यक्षेणि शुभदे शिशोर्भनवं निष्क्रमणं कारयेत् ॥

तथा ।

चतुर्थे मासि पुण्यर्चे शुक्ले निष्क्रमणं भवेत् ।
 स्नातं स्नानङ्कृतञ्चापि कृतस्नस्ययनं गिशुम् ॥
 आदाय गेहान्निष्क्रम्य गच्छेद्युर्देवतालयम् ।
 अभ्यर्च्य देवताः सम्यगागिषी वाचयेदथ ॥
 कृत्वा प्रदक्षिणं गेहमानयेयुःस्ततः स्वकम् ।
 मातृश्वसृगृहं नीत्वा मातुलादेर्गृहं नयेत् ॥
 तदायीर्बचनाद्यैः स्याद्दीर्घायुरभिनन्दितः ।
 जयन्तस्य मतेनाय लिखितः शिशुनिष्क्रमः ॥ इति ।
 दर्पणः पूर्णकलशः कन्याः सुमनसोऽचताः ।
 दोपमाला ध्वजं लाजाः सम्प्रोक्तञ्चाष्टमङ्गलम् ॥

सुमनसः पुष्पाणि ।

विवाहे निष्क्रमे काम्ये वृद्धी पूर्त्तं समागमि ।
 उत्सवेषु च यात्रार्यां प्रशस्तञ्चाष्टमङ्गलम् ॥

अथ विशेषमाह श्रीधरीये बृहस्पतिः ।

चतुरस्रे शुची देशे गोमयेनोपलेपिते ।
 धान्यपुष्पे समासीनं बालं बालामथापि वा ॥
 अर्चयेद्धान्यपुष्पाद्यैस्तस्मिन्मूर्ध्नि ललाटके ।
 तस्य रक्षां ततः कृत्वा मृतसञ्जीवनीं जपेत् ॥

मृतसञ्जीवनी ऋम्बकमन्दः ।

तत्रार्चयेद्गणेशानं भूतेशानं तथैव च ।

भक्ष्यैर्विचित्रैः सफलैः शिशूनभ्यर्चयेद्बुधः ॥ इति ।

शङ्खसु तृतीये मासि निष्क्रमणमाह ।

अत ऊर्ध्वं तृतीये मासि निष्क्रमणिका कार्येति ।

विष्णुधर्मोत्तरे च ।

चतुर्थे मासि कर्त्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ।

दिगीशाना दिशां तत्र तथा चन्द्रार्कयोर्दिग्जः ॥

पूजनं वासुदेवस्य गगनस्य च कारयेत् ।

ततस्त्वलङ्कृता धात्री बालमादाय पूजितम् ॥

वह्निर्निष्क्रामयेद्देहाच्छङ्खपुण्याहनिःस्रनेः ।

ततस्तत्र पठेन्मन्त्रद्वयं राम निबोध मे ॥

चन्द्रार्कयोर्दिगीशानां दिशाञ्च गगनस्य च ।

निचेपार्थसिम दग्निं ते मे रचन्तु बालकम् ॥

अप्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवा रात्रावयापि वा ।

रचन्तु सतत सर्व्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥

स्त्रीणामविधवानाश्च द्विजानां सुहृदां तथा ।

तदा तु पूजा कर्त्तव्या नृत्यगीतैः सदोत्सवा ॥ इति ।

अथास्य स्पष्टप्रयोगः ।

जननाश्चतुर्थे मासि मम कुमारस्य कुमार्थ्या वा आयुःश्री-
वृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं निष्क्रमणार्थं कर्म करिष्ये इति
सहस्रा सस्त्रिवाचनाभ्युदयिवे कृत्वा इन्द्रादिदिक्पालानां
प्राथ्यादिदिशं चन्द्रार्कयोर्दिग्जगतां च यथाक्रमेण पूजं

कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा सायंसन्ध्यां कृत्वा गिशुं भूपयित्वा
 अग्निचन्द्रधेनूनां दर्शनं कारयित्वा मातुलेन धात्र्या वा गिशुं
 वाहयित्वा वेदतूर्त्यघोषपुरःसरं शाकुनादिमङ्गलसूक्तं पठन् गृह्णा-
 द्विर्गत्य चन्द्रार्कयोरिति मन्त्रद्वयमुच्चार्य देवान्तरं गत्वा देवं
 सम्पूज्य तत्र गोमयानुलेपिते देगे धान्यं निधाय तत्र गिशुं
 शाययित्वा रक्षां कुर्यात् ।

त्रयम्बकमित्यस्य वशिष्ठ ऋषी रुद्रो देवता अनुष्टुप् छन्दः
 जपे विनियोगः ।

त्रयम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

ऊर्ध्वारुकमिव बभूवुनामृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

इति त्रिर्जम्बा विभूत्या कुमारललाटे रक्षां विधाय मातुलाद्या-
 सन्नगृहं नीत्वा स्वगृहं गच्छेत् ।

इति निष्क्रमणविधानम् ।

अथ पञ्चमे मासि बालकोपवेशनविधानम् ।

प्रयोगपारिजाते परशुरामं प्रत्याह पुष्करः ।

पञ्चमेऽथ तथा मासि भूमौ तमुपवेशयेत् । इति ।

तत्र सर्वे ग्रहाः शस्ताः सौम्या राम विशेषतः ।

तिथिं विवर्जयेद्भिक्षां शस्तानि शृणु भानि मे ।

उत्तराह्नितयं सौम्यं पुष्यर्षं शुक्रदेवतम् ॥

प्राजापत्यञ्च हस्तञ्च यस्तमाश्विनमिवभम्* ।

घराह पूजयेद्देवं पृथिवीञ्च तथा दिजः ॥

पूजन पूर्ववत्कृत्वा गुरुदेवद्विजम्भनाम् ।

भूभागसुपलिप्याथ कृत्वा तत्र तु मण्डलम् ।

शङ्खपुण्याहशब्देन भूमौ तमुपवेशयेत् ॥

अत्र शङ्खशब्दः सर्ववाद्योपलक्षणार्थः । अनेनैतदुक्तं भवति
स्वस्तिवाचनं कृत्वा मङ्गलतूर्यादिध्वनी क्रियमाणे बालं धरण्या-
मुपवेशयेत् ।

तत्र मन्त्रानाह स एव ।

मन्त्रद्यात्र भवेद्भ्राम त मे निगदतः शृणु ॥

रक्षेन्नं वसुधे देवि सदा सर्वगतं शुभे ।

आयुःप्रमाणं सकल निक्षिपस्व हरिप्रिये ॥

आयुपक्षास्य ये केचिदचिरात्परिपत्नियः ।

जीवितारोग्यवित्तियु निर्द्वेष्वाचिरेष तान् ॥

धरण्यशेषभूतानां मातृस्त्वमधिका ह्यसि ।

अजरा चाप्रमेया च सर्वभूतनमस्कृते ॥

त्वमेवाशेषजगतां प्रतिष्ठा चाश्रया ह्यसि ।

कुमारं पाहि मातृस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यताम् ॥ इति ।

- * तन्नीचरेन्द्रमुगमेवकाराश्विनौ वारेषु सप्तसु निक्षिप्य कुजस्य वारे ।
मासेऽथ पञ्चमं १४ प्रतिमुष्य रिक्तां गतं शिशोर्भवति भूम्युपवेशनं शक्यं ॥

इति दीपिका ।

ततः कर्त्तव्यमाह स एव ।

तस्योपवेशनं कृत्वा भूमौ ब्राह्मणभोजनम् ।

ततः कुर्यात्ततः कार्यं उक्तवः पूर्ववद्द्विज ॥

उक्तवो नीराजनादिः । एतद्वयं कुमार्या अपि कार्यं प्रकृतत्वाद्बालोपरक्षणार्थत्वाच्च ।

इति बालोपवेशनविधानम् ।

अथ कर्णवेधविधानम् ।

सत्रैव श्रीधरीये ।

मासे पष्ठे सप्तमे वाष्टमे वा

कर्णौ वेधौ द्वादशे षोडशेऽङ्गि ।

मध्ये वाङ्गः पूर्वभागे न रात्रौ

नचचे द्वे द्वे तिथौ वर्जयित्वा ॥

ब्रह्मसतिरपि ।

जन्मतो दशमे वाङ्गि द्वादशे वाथ षोडशे ।

सप्तमे मासि वा कुर्याद्दशमे मासि वा पुनः ॥

गर्गः ।

मासे पष्ठे सप्तमे वाप्यष्टमे मासि वत्सरे ।

कर्णवेधं प्रशंसन्ति शुकपत्रे शुभे दिने ॥

अत्र जन्ममासो निषिद्धः ।

व्यास ।

यो जन्ममासे क्षुरकर्म यावत्
कर्णस्य वेधं कुरुते तु मोहात् ।
मूढः स रोमं धनमुत्तनाशं
प्राप्नोति शोकञ्च समस्तमेतत् ॥

नक्षत्रादीन्वाह श्रीधरः ।

हरिहरकरचित्रासीम्यपीणोत्तरार्या-
दितिवसुषु घटालीसिंहवर्द्धे सुलग्ने ।
शशिवृधगुरुकाव्यानां दिने पर्वरिक्ता-
रहिततिथियु शुभेनैधते कर्णवेधः ॥

अन्यत्रापि ।

नो जन्मेन्दुभमाससूर्यरविजघ्नाजाहसुमाप्युते
शस्तेऽर्के लघुविष्णुयुग्ममृदुभस्त्राल्युत्तरादैवतैः ।
सीम्यैस्त्रयायत्रिकोणकण्टकगतैः पापैस्त्रिलाभारिगै-
रीजोऽब्दे श्रुतिवेध इत्यदिवसे लग्ने च काले शुभे ॥

तथा ।

सुनक्षत्रे शुभे चन्द्रे सुखे शीर्षोदये शुभे ।
दिनच्छिद्रव्यतीपातविष्टिवैष्टितिवर्जिते ॥
शिशोरजातदन्तस्य मातुरुत्तमसर्पिणः ।
सौचिको वेधयेत्कर्णौ सूत्र्या द्विगुणसूत्रया ॥

श्रातकुम्भमयी सूची वेधने तु शुभप्रदा ।
 राजती वायसी वापि यथा विभवसारतः* ॥
 सुभूमौ प्राङ्मुखे रम्ये शुची देशेऽम्बरे रवेः ।
 सन्निधौ वेधयेत्कर्णौ स्त्रीपुंसोर्वाभदक्षिणौ ।
 क्रमेष पूर्वं वेधौ द्वौ शिशोरायुष्यवर्धनौ ॥

अर्णवेऽप्युक्तम् ।

शुक्लसूत्रसमायुक्तताम्रसूत्राथ वेधयेत् ।
 वेधान्तृतीयनक्षत्रे चालयेदुष्णवारिणा ॥
 रोपणार्थं सुखद्वयं नात्र सम्प्रतिभाष्यात् ।
 एवञ्चिन्ने च भिन्ने च हित्वा योज्यानि योजयेत् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे पुष्करः ।

शिशोरेवाथ कर्त्तव्यं कर्णवेधं यथा शृणु ॥
 पूर्वार्द्धे पूजनं कृत्वा केशवस्य हरस्य च ।
 ब्राह्मणचन्द्रसूर्याभ्यां दिगीशानां तथैव च ॥

चन्द्रसूर्याभ्यां चन्द्रसूर्ययोरित्यर्थः ।

नासत्ययोः सरस्वत्या ब्राह्मणानां गवां तथा ।
 गुरुणां मण्डलं कृत्वा तत्र दत्त्वा वरासनम् ॥
 तथोपवेशयेत्तत्र धात्री शुक्लाम्बरा तथा ।
 अलङ्कृतं तदुत्सङ्गे बालं धृत्वा तु सान्विता ॥

* यथा विभवत यथा इति क पुस्तके पाठः ।

† साचिता इति क पुस्तके पाठः ।

धृतस्य नियतं सम्यगलक्षकरसाद्धिर्ते ।

विध्येदेवं कृते क्षिप्त्रे सक्तदेवात्र लाघवात् ॥

प्राग्दक्षिणे कुमारस्य भिषग्वामे तु योषितः ।

शिगोर्विवर्द्धनं कार्यं यावदाभरणक्षमम् ॥

विवर्द्धनं क्षेदनं बहु क्षेदे इति गणपाठात् ।

कर्णवेधदिने विप्राः सांवत्सरचिकित्सकौ ।

पूच्याथ विविधा नार्यः सुहृदथ तथा द्विजैः ॥ इति ।

अत्र पुरुषकर्णरन्ध्रद्विविषये विशेषमाह हेमाद्रौ देवलः ।

कर्णरन्ध्रे रवेच्छाया न विशेषप्रजन्मनः ।

तं (तां) दृष्ट्वा विलयं यान्ति पुण्यौघाथ पुरातनाः ॥

तत्रमाणं प्रसङ्गान्तरेणाह शङ्खः ।

अद्भुष्टमात्रसुपिरौ कर्णौ न भवतो यदि ।

तस्मै शङ्खं न दातव्यं यदीच्छेद्दामुरं भवेत् ॥

सम्बकर्णत्व निषेधति शालङ्कायनः ।

अविहकर्णेर्दुक्तं सम्बकर्णस्तथैव च ।

दग्धकर्णेषु यद्भुक्तं तद्वै रघामि गच्छति ॥

तत्रमाणे विशेषमाह तुः शङ्खलिखितौ ।

हनुमूलादधःकर्णौ लम्बी तु परिकीर्त्तितौ ।

दशङ्गुलौ त्र्यङ्गुलौ शस्ताविति शान्तातपोऽब्रवीत् ॥

अन्ये चात्र विशेषाः सम्बसूत्रादेव अथगन्तव्याः ।

इति प्रयोगपारिजातोक्तं कर्णवेधविधानं समाप्तम् ।

अथ अन्नप्राशनम् ।

प्रयोगपारिजाते नारदः ।

जन्मतो मासि पष्ठे स्यात् सौरेणाब्दाशनं परम् ।

तदभावेऽष्टमे मासि नवमे दशमेऽपि वा ॥

द्वादशे वापि कुर्वीत प्रथमाब्दाशनं शिशोः ।

संवत्सरे वा सम्पूर्णं केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ॥

मदनरद्वे लीगाक्षिः ।

पष्ठेऽन्नप्राशनं जातेषु दन्तेषु च इति ।

शङ्कः ।

संवत्सरेऽन्नप्राशनमर्धसंवत्सरे वेति ।

नारदः ।

पष्ठे वाप्यष्टमे मासि पुंसां स्त्रीणान्तु पञ्चमे ।

सप्तमे मासि वा कार्यं नवान्नप्राशनं शुभम् ॥

रिक्तां दिनत्रयं नन्दां दशमीमष्टमीमभाम् ।

त्यक्तान्यतिथयः प्रोक्ताः सितजीवन्नवासराः ।

चन्द्रवारं प्रशंसन्ति कृष्ये चान्यत्रिकं विना ॥

श्रीधरः ।

आदित्यतिथयसुसौम्यकरानिलाश्वि-

चित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौष्यमित्राः ।

बालान्नभोजनविधौ दशमे विशुद्धे

क्षिद्रा विहाय नवमीं तिथयः शुभाः स्युः ॥

दीपिकायाम् ।

पूर्वशान्तकसर्पमूलरहितेष्वृषेध्वरित्तै तिथौ
पष्ठे मासि सितेन्दुजीवदिवसे गोघ्नघ्नमीनोदये ।
केन्द्राष्टान्यविकोणभैः शुभगतैस्त्रैव पापोष्कितै-
र्हितैन्दु रिपुरन्ध्रं शिशुजनस्यान्नाशनं शोभनम् ॥

वशिष्ठः ।

बालावभुक्तौ व्रतबन्धने च
राजाभिषेके खलु जन्मधिष्याम् ।
शुभं त्वनिष्ट सततं विवाहे
सीमन्तयात्रादिषु मङ्गलेषु ॥

मार्कण्डेयः ।

ब्रह्माणं शङ्करं विष्णुं चन्द्रार्कौ च दिगीश्वरान् ।
भुवं दिशय सम्पूज्य हुत्वा पञ्चो तथा चरुम् ॥
देवतापुरतस्तस्य धाधुराङ्गगतस्य च ।
अलङ्कृतस्य दातव्यमन्नं पात्रे सफाञ्जनम् ॥
मध्वाण्यदधिसंयुक्तं प्राशयेत्पायसं तु वा ॥ इति ।

एवमूर्ध्वोत्तरीत्या पष्ठे मासि बालस्य अन्नप्राशनं कृत्वा
जीविकापरीक्षा कर्त्तव्या ।

तत्र मार्कण्डेयः ।

अप्रतोऽथ प्रविश्य गिह्यभाण्डानि सर्व्वशः ।
शस्त्राणि चैव वस्त्राणि ततः पद्मेभु मक्षयम् ॥

प्रथमं यत्सृग्द्वान्ततो भाण्डं स्वयं तदा ।
 जीविका तस्य बालस्य तेनैव तु भविष्यति ॥
 इति जीविकापरीक्षाविधानम् ।

अथ गिशुरक्षाविधानम् ।

(तत्रैव) कपिलसंहितायाम् ।

गिशुसंरक्षणार्थाय गिशुग्रहनिवारणीम् ।
 रक्षा सन्ध्यासु कुर्वीत निम्बसर्षपगृध्रनैः ॥
 फलीकरणसम्प्लिष्टैः करञ्जैः(जै)रवन्नोकनम् ।
 रक्षा द्वारप्रदेशेषु बालग्रहविमुक्तये ॥

कुर्व्यादिति शेषः ।

वासुदेवो जगदाधः पूतनाभञ्जनो हरिः ।
 रक्षता त्वरितो बालं सुखं सुखं कुमारकम् ॥
 कृष्णं रक्ष गिशुं शश्वन्मधुकैटभमईन ।
 मातः सद्भवमध्याङ्गसायाङ्गेषु च सन्धयोः ॥
 महानिशि सदा रक्ष कंसारिष्टनिषूदन ।
 यक्षीरगपिशुर्चायं यद्बालं मातृग्रहानपि ॥
 बालग्रहान् विशिषेण छिन्धि छिन्धि महाभयात् ।
 चाहि चाहि हरे नित्यं त्वद्रक्षारक्षितं गिशुम् ॥
 इति भस्माभिमन्त्रैरव भूषयेत्तेन भस्मना ।
 गिरो ललाटायङ्गेषु रक्षां कुर्व्याद्यथाविधि ।
 भस्त्रसंरक्षणादेव गिशुः संवर्द्धतेऽन्वहम् ॥ इति ।

अथ यदि प्रमादाद्बालकस्य भुवि पतनादिभीतिरुपजायते तदा पार्थिवं रजः परिगृह्य गिशुगिरः प्रदक्षिणमावर्त्तं विष्णुस्ते पूर्वतः पातु इत्यादिभिर्मन्त्रैः रक्षा कुर्यात् । एष च रक्षाविधिः शकटभञ्जनसमये नन्दगोपेन भीतोऽयं गिशुरिति बुद्ध्या कृपास्य कृतः ।

तथाच हरिवंशे ।

नन्दोऽङ्गमेनमारोप्य भूरेणुं परिगृह्य च ।
 गिरःप्रदक्षिणं कुर्वन् मन्त्रमेनं जलाप ह ॥
 विष्णुस्ते पूर्वतः पातु रुद्रो रक्षतु दक्षिणम् ।
 ब्रह्मा च पश्चिमं पायाञ्चन्द्रो रक्षत्वथोत्तरम् ॥
 उपरिष्ठात्तथा सूर्यः पायाञ्चाधश्च वासुकिः ।
 पायादूर्ध्वमधो वर्त्मनः शिष्टाः काष्ठाः समीरणः ।
 स्वस्तिः३ करोतु भगवान् पिनाकी वृषभध्वजः ॥
 गावो रक्षन्तु सर्व्वत्र भूमिः पातु सदा गिशुम् ।
 एषमुच्चार्य्य नन्दस्तु कृप्यं पस्पर्श सर्व्वतः ।
 एष मन्त्रो हि ब्राह्मणां रक्षायै परिकीर्त्तितः ॥ इति ।
 इति हरिवंशोक्तं बालरक्षणविधानम् ।

• अन्तरमेव वक्ष्यामहे ।

† सर्व्वत्र च भूमि इति क पुनर्लोक पाठ ।

‡ स्वस्तिमित्यत्र स्वस्तीति पाठो युक्तः, मन्त्रिगण्डव्याख्यात्वात् ।

अथ बालस्य दन्तसङ्घर्षदोषे तत्परिहारविधानम् ।
यथा मार्कण्डेयपुराणे ।

दन्ताकृष्टिः प्रसूतानां बालानां दशनस्थितः ।
करोति सङ्घर्षमतिचिकीर्षुर्दुःसहागमम् ॥
तस्योपशमनं कार्यं सुप्तस्य सितसर्षपैः ।
शयनस्योपरि क्षिप्तैर्मांसञ्च दशनोपरि ॥

मासं मासपर्यन्तमित्यर्थः ।

सुवर्चलौपधिस्नानात्तथा सच्छास्त्रकीर्तनात् ।
उद्भ्रकण्टकखट्वास्थिचौमवस्त्रादिधारणात् ॥

दन्ताकृष्टिः शमं यातीति शेषः ।

इति प्रयोगपारिजातीक्तानि शिशुरक्षणविधानानि समाप्तानि ।

अथ अष्टपूर्तिविधानम् ।

तथाच श्रीधरीये ।

वर्षान्तजन्मदिवसे रविमासशुद्धे
संस्नाप्य शान्तिकरकर्म चिराय कृत्वा ।
भावध्य हेमकटिसूत्रमथानुकूले
लग्ने शिशोर्नवतराम्बरयोगमाहुः ॥

अस्यायमर्थः । सौरवर्षान्ते जन्मदिने बालं स्नापयित्वा आयुर्वृद्धि-
करमायुष्यहोमादि कृत्वा हेमकटिसूत्रमावध्य नवतरवस्त्रधारणं
कारयितव्यम् ।

नारसिंहेऽपि ।

सौरिणाद्दान्तजन्मर्चे शिशुं संस्राप्य शास्त्रतः ।
 आबध्या हेमसूत्रन्तु राश्यादावनुकूलके ॥
 नवचौमाम्बरादीनि यथाहं धारयेत्तदा ।
 हस्तादिभूतनक्षत्राण्युक्तानि चुरत्तराणि च ॥
 वसुपौष्पादिती पुष्यवाजिभानि शुभानि तु ।
 रिक्ता पर्वाष्टमीथैव कृत्स्ने चान्यत्रिकं विना ॥
 शकुन्यादीनि विष्टिष्व चर्चा योगाः शुभेतराः ।
 शुभानां वारवर्गाश्च राशयश्च धनुर्विना ॥
 श्रेष्ठा नेष्टास्तथाशेषा मकरो मध्यमो भवेत् ।
 लग्ने सर्वे शुभाः श्रेष्ठास्तथा केन्द्रत्रिकोणयोः ।
 चन्द्रः शुभप्रदो ज्ञेयो द्वादशाष्टमभाङ्गिना ॥
 पापास्त्रिलाभपष्ठस्थाः शुभा वस्त्रादिधारणे ।
 उच्चमित्रस्ववर्गेषु(ष्ट) शुभे केन्द्रत्रिकोणगे(गैः) ॥
 वस्त्रवाहनशस्त्रादिभूषणानि सुसम्पदः ।
 सद्गुणस्थे निशानाथे कुर्यात्तच्छोभने दिने ॥
 नद्यादिगमने चैव तथा देवादिदर्शने ।
 शिशोर्लीलादि चान्यच्च वस्त्रधारणवद्भवेत् ॥

ते तत्तत्कर्मणि सुहृत्तंशुद्धिर्ज्ञेया ।

इदन्तु प्रत्यर्थं कार्यमित्वाह गगं; यथा ।

यस्मिन् दिने सधितरि तत्रक्षत्रदिनं भवेत् ।

प्रत्यध्यान्ते च नक्षत्रे विधिं वक्ष्ये नृणां परम् ॥

येनायुर्वर्द्धते नित्यं बलं तेजः सुखं सदा ।
 पूर्वं जन्मदिनाद्रात्री कृत्वा कोतुकवन्धनम् ॥
 कृत्वा भ्रान्त्युदकश्लेष बालन्तेनाभिपेचयेत् ।
 प्रहशान्तिं समाप्यैवं नक्षत्राधिपपूजनम् ॥
 आयुष्यहोमं कृत्वा च दिगीशानर्घ्येद्बुधः ।
 देवांस्य वैदिकान् विप्रान् गुरुन् वन्धुन् सद्ब्रह्मज्ञान् ॥
 प्रणम्य पूजयेद्बिहान् गन्धमास्यानुलेपनैः ।
 नवास्यरधरो भूत्वा युक्तस्त्रग्वस्त्रभूषणः ॥
 गुरुप्रणामं कृत्वा च राजा तु मङ्घ्रिपीसखः ॥
 राजेत्युपलक्षणं तेन अन्येनापि १ पाठः
 निगङ्गेभ्यो विभज्याथ २ विभक्त्या रक्षणविधानान् ॥
 अन्यानि पुण्यकर्माणि ३ विविधा यथाविधि ।
 पापं कर्म न कुर्वीत यस्माच्छतगुणं भवेत् ॥ इति ।

ब्राह्मेऽपि ।

प्रतिसंवत्सरं ताच्छं वक्ष्ये नृणां विधिम्परम् ।
 पूर्वार्द्धे चैव जन्मर्चे स्नात्वा नद्यां नरोत्तमः ॥
 मध्वान्यदधिसंयुक्ता दूर्वा मृत्युञ्जयेन च ॥
 जुहुयाच्च सहस्रं वा अष्टाविंशतिमेव वा ॥
 ततोऽपराह्णे सम्प्राप्ते कुर्यात्कीतुकवन्धनम् ॥ इत्यादि ।

• विभज्याथ इति ख पुस्तके पाठः ।

+ मृत्युञ्जयेन मृत्युञ्जयमन्त्रेण ४०७ इहो मद्रसिंहिनः ।

विष्णुधर्मोत्तरे तु पुष्करं प्रत्याह परशुराम ।
 स्नानमन्यस्तमाचक्ष भगवन् पुष्टिबर्द्धनम् ।
 न त्वमिमधिगच्छामि तव वाक्यामृतं पिवन् ॥

पुष्कर उवाच ।

जन्मनक्षत्रगे सौम्ये सर्वोपधिसमन्वितम् ।
 कुम्भं तु पूजितं कृत्वा स्रपनञ्चैव कारयेत् ॥
 स्नातर्ष्यैवाच्येद्देवं वासुदेवं जगत्पतिम् ।
 नक्षत्रदैवतं चन्द्रं नक्षत्रं वरुणं तथा ॥
 वाहनायुधपीठाद्यं क्वचं सम्पूजयेत्तथा ।
 यथोक्तदेवतालिङ्गैर्मन्त्रैश्च जुहुयाद्दृष्टम् ॥
 शक्त्या च दक्षिणा देया ब्राह्मणेभ्यो भृगूत्तम ।
 ततोऽनुलिप्तः सुरभिः स्रग्वी विविधभूषणः ॥
 तिष्ठेन्ननुजग्राहूँल हविष्याशी जितेन्द्रियः ।
 उपवासं विनाप्येतत्स्नानं पुष्टिप्रदं नृणाम् ॥
 अलक्ष्मीशमनं धन्यं कलिदुःखप्रनाशनम् ।
 सर्व्वव्याधिहरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥
 मातृस्थानञ्च जगतां जन्मतारा विधीयते ।
 चन्द्ररूपी च भगवान् पिता विष्णुः प्रकीर्तितः ॥
 तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन जन्मनक्षत्रसंस्थितम् ॥
 भक्त्या सम्पूजयेच्चन्द्रं जन्मर्चञ्च विशेषतः ॥

पूजा सदा चन्द्रमसस्तु कृत्वा
 जन्मर्चसंस्थस्य मृगुप्रधान ।

कामानवाप्नोति नरस्तु सर्वान्

सुखी तदा स्याद्भुवि नष्टपापः ॥ इति ।

सायनीयेऽपि अष्टपूर्तिविधिं प्रकृत्योक्तम् ।

आवध्य कटिसूत्रञ्च वासः संगृह्य नूतनम् ।

दूर्वाद्गुरैरघान्येन चरुणा वा पिनाकिनम् ॥

आयुष्यहोमं कृत्वा च तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ इति ।

अत्र कटिसूत्रबन्धनं गृह्णित्यतिरिक्तविषयम् ।

यत्किञ्चित्कुरुते कर्म वैदिकञ्चाथ तान्विक्रम् ।

कटिवन्धेन सयुक्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥

रौप्यं कार्पासकं हैमं पट्टसूत्रकृतन्तु वा ।

वर्जयेत्कर्मकालेषु काञ्चीं विप्रो विशेषतः ॥

इति गृहस्थधर्मप्रकरणे आश्वलायनेन तन्निषेधात् ।

कौपीनाच्छादनार्थाय मौञ्जीं कार्पासकीं द्विज ।

अन्तरे त्रिवृतां तावद्वाससी चाहते पुनः ॥

इति आश्वलायनेनैव ब्रह्मचारिणः कटिसूत्रविधानाच्च । न चैर्यं

मिखलेति मन्तव्यं तस्याः पृथगुपादानात् ।

आयुष्यहोमस्तु शौनकीये ।

आयुष्यहोमं वक्ष्यामि शौनकीऽहं द्विजन्मनाम् ।

कुर्व्याच्चिजन्मनश्चचे विपुवे संक्रमेऽपि वा ॥

पौर्णमास्याममावास्यां ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

स्रातः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमास्यानुलेपनः ॥

अलङ्कृतः स्वस्ति वाच्य अन्नं दद्याद्विजातये ।

अथाज्यभागपर्यन्तं कृत्वीपलेपनादिकम् ॥
 कृतात्रं जुहुयात्सम्यगवदानस्य सम्पदा ।
 आ नो भद्राः क्रतव इत्यृचा दशकेन तु ॥
 इमं सोममर्हंत इत्यृचां षोडशकेन च ॥

- आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वोऽदभासो अपरीतास उद्दिद ।
 देवा नो यथा सदमिदधे असन्नमायुवो रचिक्तारो दिवे दिवे ॥ (१म ८८सू १०५व्) ।
 देवानां भद्रा सुमं तर्त्तज्यतां देवानां रत्तिरभिनी निवर्धताम् ।
 देवानां सखासुपसिदिमावय देवा न आयु प्रनिरन्तु जीवसे ॥ १ ॥
 मान् पूर्वया निविदा इमहे वयं भगं निचमदिति दत्तमसिधम् ।
 अयंमण वरुण सोममश्विना सरस्वती न सुभगामयस्करन् ॥ २ ॥
 तन्नो वातो मयोभु वानु भिक्व तन्नाता पृथिवी यद्विदा यौ ।
 तदयावाणं सोमसुतो मयोमुत्तदश्विना शृणत धिष्ण्या युक्म् ॥ ४ ॥
 तमीयान जगतस्तस्युपस्थिति धियं जिन्यं नवसे इमहे वयम् ।
 पूषा नो यथा वेदसाभसदधे रचिता पायुरदन्धं स्वसाधे ॥ ५ ॥
 स्वसि न इन्द्रो ब्रह्मवा स्वसि न पूषा विश्ववेदा ।
 स्वसि नक्षत्राणि अरिष्टनेमि स्वसि नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ६ ॥
 प्रपदथा मरुतं धृश्रिमात्वरं शुभयावागो विदधेषु जगमय ।
 अप्रिजिह्वा मरुतं सूर्यचक्षुसो विश्वे नो देवा अवरसा गमन्निद ॥ ७ ॥
 भद्रं कर्णेभिः शृण्वयान देवा भद्रं पश्येमाचभिर्यज्ञया ।
 स्थिरैरङ्गैश्चक्षुष्ट्वासक्तान्भिर्यज्ञेन देवहितं यदायुः ॥ ८ ॥
 शतमिन्नु धरद्दो अग्नि देवा यजानथक्ता ज्वरस तनूनाम् ।
 पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मन्थारीरिषतायुर्गती ॥ ९ ॥
 अदितिर्द्यौरदितिर्नारिचमदितिर्मावा स पिता स पुत्र ।
 विश्वदेवा अदिति पञ्चजना अदितिर्जातमदितिर्जनिनम् ॥ (१म ८८सू १०५व्) ।
- † इमं सोममर्हंतं जाववेदसे रथमिव समहमा मनीषया ।
 भद्रा हि न प्रमतिरस्व ससव्यं सखीं नारिपामा वयं वव ॥ (१म ८८सू १०५व्) ।

यथै त्वम यत्रसे स माधव्यनवा क्षति दधते सुवायम् ।
 न तूताव नैनमप्रोत्यङ्गतिरघे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ ९ ॥
 शकंम त्वा समिध साधया धियस्ते देवा ङ्गिरदन्वाङ्गुतम् ।
 तमादित्या आवङ्ग तान् छुङ्गस्यघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १० ॥
 भरास्य ङ्गणवामा ङ्गवापि त चितयन पन्वया पन्वया वयम् ।
 त्रोवातवे प्रतर साधयाधियोऽघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ ११ ॥
 विमा गोपा अस्व चरन्ति जनवी द्विपद्य यदुत चतुष्पदङ्गुभिः ।
 चित्र प्रकेत उपसो मङ्गो अस्वघ्रे सखेऽ भारिपामा वयं तर ॥ १२ ॥
 तमभ्य्युदत हीतासि पूज्यं भग्नासा पीता जनुपा पुरोहित ।
 विशा विदा चार्त्विज्या धीर पुण्यस्यघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १३ ॥
 यो विश्वत सुप्रतीक सदङ्गङ्गसि दूर चित् सन् गङ्गिदिवाति रीचसे ।
 राधायादिदन्वी क्षति देव परङ्गस्यघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १४ ॥
 पूर्वो देवा भवतु सुन्वतीरयोऽष्ठाक शसो अभ्यन्तु दूढा ।
 तदा जानीतीत पुण्यता वयोऽघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १५ ॥
 वधैदुःशसा अप दूढी तङ्गि दूरे वा ये क्षन्ति वा क्वचिद्विष्य ।
 अथायत्राध यथते सुगं ङ्गव्यघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १६ ॥
 यदयुक्था अरुपा रीङ्गिता वये वातज्ज्वा इयभख्येव ते रव ।
 आदिन्वसि वनिनी धूमकेतुनाघ्रे सखेऽ भारिपामा वयं तव ॥ १७ ॥
 अथभवादुत मिथु पतन्निथो द्रसा यणे यवसादी व्यस्त्रिन् ।
 सुग तते तावकेभ्यो रघिभ्योऽघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १८ ॥
 अथ मित्रस्य वरुणस्य धायसेऽवयातां मरुतां हेङ्गो अङ्गुत ।
 मूडा सुनी भूत्वेपा मग पुनरघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ १९ ॥
 देवो देवानामसि मित्री अङ्गती वसुर्वङ्गनामसि चाहरधरे ।
 शङ्गंनक्ष्त्राम तव समयत्तमेऽघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ २० ॥
 तते भद्र यत् समिद्र खे दमे सौमाङ्गुती जरसे मूङ्गयत्तम ।
 दधाति रव द्रविण अ दाणसेऽघ्रे सखेऽ भारिपामा वय तव ॥ २१ ॥

एकया जातवेदस्याः कुर्यात्स्विष्टकृतं ततः ॥

होमशेषं समाप्याथ ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।

स्वस्ति वाचं द्विजाथैस्सूर्धेनुं दद्याच्च दक्षिणाम् ॥

इति शौनकेयि श्रायुष्यहोमविधिः ।

अथैतेषां वचनानामेकवाक्यतया प्रयोगः ।

अथ कर्ता पूर्वाह्णे अभ्यन्थ स्नात्वा शान्तिप्रकरणोक्तसर्वो-
पधिद्युतमुदकुम्भं सम्पूज्य तदुदकेन स्नात्वा शक्ताम्बरधरः सु-
वर्णादिकटिसूत्रमावध्य विधिवत्स्वस्ति वाचं कौतुकमावध्य
ग्रहयज्ञपूर्वकं दूर्वाहोममायुष्यहोमं तन्त्रेण करिष्ये इति सङ्कल्प्य
अग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहानभ्यर्च्य अन्वाधानं कुर्यात् ।

तद्यया देगादि सङ्कीर्त्य अस्मिन् दूर्वायुष्यहोमे देवतापरि-
ग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इत्युक्त्वा अस्मिन्नन्वाहिते अग्नावित्यादि
चक्षुषी आन्येन इत्यन्तमुक्त्वा अथ प्रधानं मृत्युञ्जयमष्टोत्तरशतं
दूर्वाद्रव्येण तथा विश्वान् देवान् दशकृत्वः अग्निं षोडशकृत्वः
जातवेदीऽग्निमेकवारं चरुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्याद्याज्य-

यस्यै त्व मृदविणो ददाओऽनागास्त्वमदिते सर्वताता ।

थ भद्रेण श्वसा चोदयासि प्रजावसा राधसा ते काम ॥ १५ ॥

स स्वमये सौभगव्यस्य विद्वानध्याकमायु प्रतिरेण देव ।

तन्नो मित्रो वरुणो मानसनामदिति सिन्धु पृथिवी जग यी ॥ (१म ८४५ १६४५)

● जातवेदसे सुश्रवसे होमसरातीयसो निदहाति वेद ।

स न. पर्वदति दुर्गाणि विश्वा भावेव सिन्धु दुरिताव्यग्नि ॥ (१म ८८५ १५५५)

१ वाण्येव वाचयित्वेति पाठो गुण ।

भागान्तं कृत्वा ग्रहान् हुत्वा दधिमधुष्टताक्तदूर्वाङ्गुरं गृहीत्वा
 चरम्बकं वसिष्ठो मृत्युञ्जयस्त्र्यम्बकोऽनुष्टुप् ॐ जूं इत्यन्तेन मन्त्रेण
 षष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा हुत्वा चरुहोमं कुर्यात् ।

आ नो भद्रा इति दगर्चस्य सूक्तस्य गौतम ऋषिर्विश्वेदेवा-
 देवता आदितः पञ्च सप्तमी च जगत्यः षष्ठी विराट्स्थाना अष्ट-
 म्याद्यास्त्रिस्त्रिष्टुभः प्रधानहोमे विनियोगः । इति प्रत्यृचं होमः ।

इमं स्तोममिति षोडशर्चस्य सूक्तस्य आङ्गिरसः कुत्सोऽग्नि-
 रादित्यतुर्हंग जगत्यः अन्ये द्वे त्रिष्टुभी देवदैवत्याः प्रधानहोमे
 विनियोगः । इति प्रत्यृचं होमः ।

जातवेदसे इत्यस्य मारीचः कश्यप ऋषिर्जातवेदोऽग्नि-
 देवता त्रिष्टुप् छन्दः होमे विनियोगः ।

एवं सप्तविंशतिमन्त्रैस्तावतीराहुतीर्हुत्वा स्त्रिष्टुक्त्वादिहोम-
 शेषं समाप्य वासुदेवं नक्षत्रदेवतां चन्द्रं खनक्षत्रं वरुणञ्च षोड-
 शोपचारैरभ्यर्च्य तत्रकाशकैर्मन्त्रैराज्याहुतीर्जुहुयात् ।

ततो नवग्रहकलशोदकेनाभिपिक्तो यथाशक्ति गोभूङ्गिर-
 ष्यादिकं दत्त्वा देवगुरुब्राह्मणसुहृद्भ्युत्तोऽश्ववाहनायुधपीठ-
 च्छत्रसुवर्णपूजां कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा गन्धादिभिरलङ्कृतो
 धृतभूपणो धृतपृथुमालो नूतनवस्त्रं धृत्वा पतिपुत्रवतीभिः
 स्त्रीभिर्निराजितो ब्राह्मणेभ्य आशिषः स्वीकृत्य स्वयं हविष्याग्नी
 जितेन्द्रियो वर्त्तेत । अत्र वा सुवर्णादिनिर्घृतकटिसूत्रधारणं
 कर्त्तव्यम् ।

इति विधानपारिजाते अद्पूर्तिविधानम् ।

सुधजातके तु प्रकारान्तरेणोक्तम् । यथा ।

सम्प्राप्ते द्वादशे मासि विधानान्तरमादिशेत् ।

सुदृढाः कास्येत्सूलाः सुशुभा वशपेटिकाः ॥

निधाय मोदकादीनि ताम्बूलादीनि सर्व्वशः ।

आच्छाद्य नूतनैर्वस्त्रैः पूर्णां द्वादश पेटिकाः ॥

जीवत्प्रजासु नारीषु भक्त्या सम्प्रतिपादयेत् ।

प्रत्यब्दमेव कुर्याच्च वर्षैर्वर्द्धनमुत्तमम् ।

सन्ततेः क्षेमवृद्धार्थं जननी स्त्रयमेव वा ।

अध्वानां पट्टिर्यावच्च सम्प्राप्ते जन्महायने ॥

स्नात्वा शुद्धेन तैलेन पूजयेदक्षराधिपम् ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या* तेनारोग्यमवाप्नुयात् ॥ इति ।

अत्र मार्कण्डेयपूजनमपि केचिदिच्छन्ति । तदुक्तं प्रयोगरत्ने ।

प्रतिसंवत्सरं कुर्यान्मार्कण्डेयस्य पूजनम् ।

गन्धपुष्पादिनैवेद्यैरथ पुष्पाञ्जलिं ददेत् ॥

तत्र मन्त्रः ।

आयुष्यद् महाभाग सोमवंशसमुद्भव ।

महातपो मुनिश्रेष्ठ मार्कण्डेय नमोऽस्तु ते ॥

इति पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा प्रार्थयेद्हरमुत्तमम् ।

मार्कण्डेयाय मुनये नमस्ते चिरजीविने ॥

मार्कण्डेय महाभाग सप्तकल्यान्तजीवन ।
 आयुरारोग्यसिद्धार्थमस्माकं वरदी भव ॥ इति ।
 नराणामायुरारोग्यैश्वर्यसौख्यैः सुखप्रद ।
 सौम्यमूर्ते नमस्तुभ्यं भृगुवंशवराय च ॥
 महातपो मुनियेष्ट सप्तकल्यान्तजीवन ।
 मार्कण्डेय नमस्तुभ्यं दीर्घायुष्यं प्रयच्छ मे ॥
 मार्कण्डेय महाभाग प्रार्थये त्वा कृताञ्जलिः ।
 चिरजीवी यथा त्वं भो भविष्येऽहं तथा मुने ॥
 मार्कण्डेयाद्वरं लब्ध्वा द्रौण्यादीन् संस्मरेत्ततः ।
 अश्वत्थामा बलिव्याघो हनूमाश्च विभीषणः ।
 कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥
 अन्याश्च देवताश्चैव सम्पूज्य तदहर्नरः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्ततो दद्यात्तिलान् धान्यं ततो घृतम् ।
 पातव्यञ्च ततः क्षीरमायुर्हृदिकरं परम् ॥

तत्पानमन्त्रो यथा ।

अञ्जल्यर्द्धमितं क्षीरं सतिलं गुडमिश्रितम् ।
 मार्कण्डेयवरं लब्ध्वा पिबाम्यायुष्यहेतवे ॥
 नीराजितो ब्राह्मणाय तीपयेद्भोजनादिभिः ॥
 इति विधानपारिजाते वर्षवर्षापनविधानम् ।

* आयुष्यस्य च इत्यर्थेति तिथितस्ये पाठ ।

† भविष्येऽहमित्यत्र भविष्यामीति क पुस्तके पाठ ।

अथ चूडाकरणम् ।

तत्र मनुः ।

चूडाकर्म द्विजातीनां सर्व्वेषामेव धर्ममतः ।
प्रथमेऽप्ये द्वितीये वाऽ कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥

यमसु ।

ततः संवत्सरे पूर्णं चूडाकर्म विधीयते ।
द्वितीये वा द्वितीये वा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥
शिशोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् ।
पञ्चमाब्दादयोर्द्विन्तु गर्भिण्यामपि कारयेत् ॥
गर्भिण्यामपि पञ्चममासपर्यन्तं न दोष इत्युक्तं गर्भेण ।
पञ्चममासादूर्ध्वन्तु मातुर्गर्भस्य जायते ।

मृत्युरिति शेषः ।

मध्ये शिरसि चूडा स्यादसिष्ठानान्तु दक्षिणे ।
उभयोः पार्श्वयोरत्रि-कश्यापानां शिखा मता ।
सच्छूद्रस्य शिखा कार्या कुलधर्मानुसारतः ॥
स्त्रीशूद्रौ तु शिखाच्छिक्त्वा क्रोधादैराभ्यतोऽपि वा ।

• तत्र प्रथमादक्षे माधानं किमु द्वितीयादक्षे—

“चूडाकार्ये द्वितीयाद सर्व्वेष्ट्यादिसम्मतः ।

सत्कालेऽग्रीचरहस्यं शिखा इत्यवगम्यते ॥” इति वचनात् ।

। श्रुतिचोदनादिति ज्योतिषश्लेषे पाठः ।

प्राजापत्यं प्रकुर्यातां नान्यथा निष्कृतिस्तयोः* ॥
 यदि गर्भविपत्तिः स्याच्चिशोर्वा मरणं यदि ।
 सहोपनीत्या कुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यते ॥

लिङ्गातः ।

निवृत्ते चोलहोमे तु प्राङ्गामकरणात्तथा ।
 चरेत्सान्तपनं भुक्त्वा जातकर्मणि चैव हि ॥
 अतीऽन्येषु तु संस्कारेषूपवासेन शुध्यति ॥

आश्वलायनकारिकापि ।

तृतीये वत्सरे चोलं प्रकुर्वीतोत्तरायणे† ।
 शुक्लपक्षे शुभर्चे तु कृत्वाभ्युदयिकं तथा ॥
 यथान्वयं वा केपाच्चिदुपनीत्या सह्यते ॥

इत्यादिकालशुद्धिं ज्ञात्वा स्वस्वसूत्रोक्तप्रकारेण चूडाकर्म कार्यम्
 दक्षोऽपि ।

पठ्यष्टमी पञ्चदशी उभे पक्षे चतुर्दशी ।
 यत्र सन्निहितं पापं तैले मांसे भगे चुरे ॥
 मेपसिंहतुलाकर्किं वृश्चिकेतरलग्नके ।
 । अथवादित्रयस्नाती-चित्रापुष्याश्विचन्द्रमे ॥
 आदित्यरेवतीहस्ता ज्येष्ठामूले च चौडकम् ॥
 पौष्णाश्विपुष्यवसुवासववासुदेव-
 ब्रह्मार्कचन्द्रवरुणादितिचित्रमेपु ।

* प्राजापत्यं प्रकुर्यात्तदा दोषो न विद्यते इति न पुनक्ते पाठः ।

† कुर्वीतोत्तरायणे इति न पुनक्ते पाठः ।

वारेषु सीमनुधवाक्पतिभार्गवाणां
घोरं करोति कुशलङ्गु मानवानाम् ॥

अन्यत्रापि ।

सूर्ये दक्षिणभार्गगामिणि हरी सुप्ते निरंशे रवी
क्षीणे शीतरुचौ महीजयमयोर्वारे निशासन्ध्ययोः ।
भुक्तोऽभ्यक्ततनौ निप्रिडसमयेऽलङ्कारयुक्ते शिगौ
घौराद्भोगभयं वदन्ति यवना मृत्युं तथान्ये जगुः ॥

राजमार्त्तच्छे ।

मानं हरेत्घोरमिहायुपोऽर्कः
शनैश्चर. पञ्च कुजस्तथाष्टौ ।
भाचार्य्यभृग्विन्दुबुधाः क्रमेण
दद्युर्दशैकादशसप्तपञ्च ॥

मर्गोऽपि ।

जन्मर्चं जन्मभासे च युग्मे भासे च वत्सरे ।
न कुर्यान्नथमं घोरं विशेषाक्षेत्रपीपयोः ॥

अन्यत्रापि ।

मानं घोरं हन्ति गुरुः शक्रं शुक्रो धनं रविः ।
आयुरङ्गारको हन्ति सर्वं हन्ति शनेश्चरः ॥
देशवमानर्त्तपुरं पाटलिपुत्रं पुरीमहिच्छत्राम् ।
दितिमदितिश्च चरतां घोरविधी भवति कल्याणम् ॥
इति चूडाकर्म्मविधानम् ।

अथ अक्षरस्त्रीकारविधानम् ।

तत्कालमाह नृसिंहः ।

अक्षरस्त्रीकृतिः प्रोक्ता प्राप्ते पञ्चमहायने ।

उत्तरायणगे सूर्ये कुम्भमासं विवर्जयेत् ॥

अथ नक्षत्राणि ।

हस्तादित्यमरुन्मित्र रौद्रपीणाश्विचित्रभम् ।

श्रवणश्च प्रशस्तं स्वादक्षरग्रहणे शिशोः ॥

श्रीधरः ।

हस्तादित्यसमीरमित्रपुरुजित्पीणाश्विचित्राच्युते
धाराकर्कशदिनोदयादिरहिते राशौ स्थिरे चोभये ।

पक्षे पूर्णनिशाकरे प्रतिपदं रिक्ता विहायाष्टमीं
पष्ठीमष्टमशुद्धभाजि भवने प्रोक्ताक्षरस्त्रीकृतिः ॥

तदितिकर्तव्यतामाह विष्णुधर्मोत्तरे परशुरामं प्रति पुष्करः ।

प्राप्तेऽथ पञ्चमे वर्षे त्वप्रसुप्ते जनाईने ।

पष्ठीं प्रतिपदञ्चैव वर्जयित्वा तथाष्टमीम् ॥

चूडा भाघादिपट्के लघुचरमृदुमे मैत्रहीने सगक्ते
नानशे सक्तु केन्द्रेष्वशुभगणगतैर्द्विगैर्विष्णुबोधे ।

नो रिक्ताप्यष्टपठान्वतियिषु न यमाराहयुग्माब्दमासे

नो जन्मर्चेन्दुमासे विधटकुजशमीनर्चसग्नेऽर्कशुद्धौ ॥

इति च दीपिकायाम् ।

रिक्तां पञ्चदशीञ्चैव सौरभीमदिने तथा ।

एवं सुनिश्चिते काले विद्यारम्भन्तु कारयेत् ॥
पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं देवीं चैव सरस्वतीम् ।
स्वविद्यामूत्रकाराय स्वविद्याय विशेपतः ॥

सूत्रकाराः पाणिन्यादयः । विद्याय पाणिनिन्याकरणादयः ।

एतेषामेव देवाना नाम्ना तु जुहुयादृष्टम् ।
दक्षिणाभिर्द्विजन्द्राणां कर्त्तव्यञ्चात्र पूजनम् ॥
प्राङ्मुखो गुरुरासीनो वारुण्यभिमुख शिशुम् ।
पश्चापयेत्तु प्रथमं द्विजाशीर्भिः सपूजितम् ॥
ब्राह्मणानां गुरुणाञ्च देवतानामनन्तरम् ।
ततः सम्पूज्य विज्ञेन धार्वीं राम गुरुंस्तथा ॥
दक्षिणाभिर्द्विजन्द्राणां कर्त्तव्यं तर्पणं तथा ।
ततः प्रभृत्यनध्यायान् वर्जनीयान् विवर्जयेत् ॥
अष्टमीद्वितीयं राम पश्चान्ते च दिनद्वयम् ।
आशीचे चेन्द्रयात्राया भूकम्पे राहुदर्शने ॥
व्यतीपाते त्वहोरात्रमुक्त्वापाते तथैव च ।
अकालस्तनिते चैव निर्व्योतिपि तथाम्बरे ॥
तथाकाले प्रचण्डय यदा वायुस्तदा भवेत् ।
प्रदोषे चाथ संयुद्धे (संशुद्धे) चैत्यवृष्टे चतुष्पथे ॥
गोस्थाने कुञ्जरे चाश्वे न चेत्यपि तथा पठेत् ।
श्वश्र्वालरवेर्घोरैस्त्वयाच खरनिस्वनैः ॥
तथा वादित्रशब्दे च प्रवृत्ते नगरीत्सवि ।

रुधिरं च स्मृते गात्रात् शस्त्रेण च परिचतेः ॥
 कालेषु देशेषु मयोदितेषु*
 पठन्ति ये राम न तेषु विद्या ।

अन्यथापि ।

विद्यारम्भः सुरगुरुसितत्रैश्वभीष्टार्थदायी
 कर्तुंश्यायुधिरमपि करोत्यंशुमान् मध्यमोऽत्र ।
 नीहारांगौ भवति जड़ता पञ्चता भूमिपुञ्जे
 छायाक्षनावपि च मुनयः कीर्त्तयन्त्येवमाद्याः ॥

लघुवरशिवमूलाधोमुखत्वदृषीण-
 शशिषु च हरिनोधि शुकजीवार्कवारे ।
 उदितवति च जीवे केन्द्रकोणेषु सीम्यै-
 रपठनदिनवर्त्तं पाठयेत्पञ्चमेऽब्दे ॥

प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य विद्या

शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते ।

न दृष्टिमुत्पादयते शरीरे

अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥

इति बालकस्य अक्षरस्वीकृतिविधानम् ।

* रुधिरस्य विकाशश्चेत्तु अयमात्रेऽपि इति ज्योतिष्कत्वम् ।

† उदितेषु दुष्टतयैत्यर्थः ।

अथेदानीं प्रसङ्गादनुपनीतधर्माः कथ्यन्ते ।

तथाच स्मृतिचन्द्रिकायां गौतमः ।

प्रागुपनयनात्कामचार-कामवाद-कामभक्षा इति ।

कामचारः स्वेच्छागतिः । कामवादोऽश्लीलादिभाषणम् । काम-
भक्षः पर्युपितान्नादिभोजनम् । एतेषु क्रियमाणिषु उपनयनात्
प्राङ् न दोष इति भावः ।

एतन्महापातकव्यतिरिक्तविषयम् । तथाच स्मृत्यन्तरम् ।

स्यात्कामचारमर्चोक्तिर्महतः पातकादृते ।

महापातके तु प्राप्ते पित्रादिभिः प्रायश्चित्तं कार्यम् ।

तथाचीकं पाराशरेण ।

अनुपनीतसु यो विप्रो मर्यं मोहात्पिबेद्यदि ।

तस्य कच्छत्रयं कार्यं पितृभ्रात्रापि वा तथा ॥ इति ।

अन्यच्च ।

वैखदेवं पुरोडाशमग्निमध्ये च यजुतम् ।

प्रमादाच्छिशुराकर्षन् मात्रा रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥

इदं त्वतिबालविषयम् । तदाचारविषये वशिष्ठः ।

न ह्यस्य विद्यते कर्म किञ्चिदामीश्विन्यनात् ।

सत्या शूद्रमस्तावदुयावहेदे न जायते ॥ इति ।

गौतमोऽपि ।

यथोपपादमूत्रपुरि(पुरी)यो भवति न तस्याचमनकल्पो
विद्यते न तस्य उदसुखो दिवा दक्षिणामुखो रात्रि-
वित्वाद्यो नियमा इति ।

असृष्ट्यस्पर्शने चापस्तम्ब आह ।

आत्रप्राशनात्प्रयतो भयत्यावक्षरादित्येके ।

गौतमोऽपि ।

न तदुपस्पर्शनादाशौचमिति ।

तस्य अनुपनीतस्य उदक्यादिसृष्टस्यापि स्पर्शात्र स्नानमिति
हरदत्तः ।

स्मृतिदोषिकायान्तु ।

शिशोरभ्युक्षणम्नीतं बालस्याचमन स्मृतम् ।

रजस्वलादिमस्पर्शं स्नानमेव कुमारके ॥

तेषा लक्षणान्यपि तत्रैवोक्तानि । यथा ।

प्राक्चूडाकरणाद्बालः प्रागत्रप्राशनाच्छिशुः ।

कुमारकसु विज्ञेयो यावन्मौञ्जीनिबन्धनम् ॥ इति ।

कृतशौचमपि नाग्निहोत्रादौ नियुञ्जयात् ।

तदाह गौतमः ।

न त्वेनमग्निहरणवलिहरणयोर्नियुञ्जयादिति ।

तस्य मन्त्रहीनत्वादित्यभिप्रायः ।

अन्यत्रापि ।

नैव कन्या न युवतिर्नाल्पविद्यो न बालिशः ।

होता स्यादग्निहोत्रस्य नात्तो नासंस्कृतस्तथा ॥ इति ।

न च मन्त्रान् ग्राहयित्वा नियोज्य इत्याह गौतमः ।

न ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानिनयनादिति ।

मनुरपि ।

न ह्यस्मिन् विद्यते कर्म किञ्चिदामौल्लिखन्धनात् ।

नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते ।

शूद्रेण हि समस्तावदुयावर्द्धे न जायते ॥

स्वधानिनयनं यावत् तच्च अनुपनीतेनापि कार्यं कर्त्तव्यं-
भावे ।

इत्यनुपनीतधर्माः ।

अथ बालपितृधर्माः ।

विष्णुधर्मोत्तरे परशुरामस्मृति पुष्करः ।

अप्यत्र च बालानां तथा भार्गव पश्यताम् ।

प्रार्थित बालकानाञ्च दातव्यं स्याद्वितं ततः ॥

बालानाम्प्रार्थितं दत्त्वा नाकलीके महीयते ।

बालकाद्यानुनेयाः स्युर्धर्मकामैः सदा नरैः ॥

तेषाम्भोज्यप्रदानेन गोदानफलमाप्नुयात् ।

तेषां क्रीडनक दत्त्वा भोदते नन्दने वने ॥

आह्वादयन्ति सततं यस्य घृष्टे न बालकाः ।

दौर्भाग्यं महदाप्नोति यत्र यत्राभिजायते ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानग्रे तु भोजयेत् ।

अभुक्तवत्सु बालेषु न चाग्नीयात्कदाचन ।

अन्नं दद्यात् चाग्नीयात्कदाचिदपि च स्वयम् ॥ इति ।

इत्यनुपनीत-तत्पित्रादिधर्मविधानम् ।

अथ उपनयनविधानम् ।

तच्च स्वस्वसूत्रोक्तप्रकारेण कार्यम् ।

तत्कालादिकमुच्यते याज्ञवल्क्येन ।

गर्भाष्टमेऽष्टमे वाग्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।

रात्रामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥

सैके हादशे ।

काम्योपनयनकालमाह मतुः ।

ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पञ्चमे ।

रात्रो बलार्थिनः षष्ठे वैश्वस्यार्थार्थिनोऽष्टमे ॥

विष्णुः ।

षष्ठे तु धनकामस्य* विद्याकामस्य सप्तमे ।

अष्टमे सर्व्वकामस्य नवमे कान्ति†मिच्छतः ॥

आपस्तम्बसूत्रेऽपि ।

गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीतेति ।

अत्र गर्भाष्टमेष्विति बहुवचननिर्देशो गर्भपष्ठसप्तमाष्टमवर्षप्राप्त्यर्थ-
इति सुदर्शनभाष्यकारः ।

आपस्तम्बः ।

अथ काम्यानि । सप्तमे ब्रह्मवर्चसकाममष्टमे आयुष्कामं

* क्वचित्पु विप्रस्य षष्ठे न मन्वन्ते इति निर्णयसिद्धिः †

† कान्तिमित्यत्र कौर्त्तमिति निर्णयसिद्धिर्भाष्ये पाठः ।

न जन्मधिष्ठो न च जन्ममासे
 न जन्मकालीनदिने विदध्यात् ।
 ज्यैष्ठे न मासि प्रथमस्य सूनी-
 स्तथा सुताया अपि मङ्गलानि ॥

कुर्व्यादिति शेषः ।

गर्गोऽपि ।

ज्यैष्ठे मासि विशेषेण सर्वज्यैष्ठस्य चैव हि ।
 सर्वज्यैष्ठस्य पुत्रस्य जड़त्वं मृत्युमादिशेत् ॥ ११

अत्र विशेषमाह राजमार्त्तण्डः ।

जातं दिनं दूषयते वशिष्ठो
 छष्टौ च गर्गो नियतं दशानिः ।
 जातस्य पक्षं किल भागुरिञ्च
 शेषाः प्रशस्ताः खलु जन्ममासे ॥

अन्यत्रापि ।

जन्ममासे तिथौ मे च विपरीतदले सति ।
 कार्यं मङ्गलमित्याहुर्गर्गभागवशौनकाः ॥
 जन्ममासनिषेधेऽपि दिनानि दश वर्जयेत् ।
 आरभ्य जन्मदिवसाच्छुभाः स्युस्तिथयोऽपरे ॥

अन्यान्तरे च ।

व्रते जन्मत्रिकारिणो जीवोऽपीष्टोऽर्चनात्सकृत् ।
 शुभोऽतिकाले तुर्व्याष्टव्ययस्यो द्विगुणार्चनात् ॥
 शुद्धिर्नैव गुरोर्यस्य वर्षे प्राप्तेऽष्टमे यदि ।

चैत्रे मीनगते भार्गो तस्योपनयनं शुभम् ॥
जन्मभादशमे सिंहे नीचे वा शत्रुमे गुरौ ।
मौञ्जीवन्ध शुभः प्रोक्तयैत्रे मीनगते रवौ ॥

नारदः ।

बालस्य बलहीनोऽपि गान्ध्या जीवो बलप्रदः ।
यथोक्तवत्सरे कार्यमनुक्ते नोपनायनम् ॥ इति ।

गुरुगान्ध्या तृतीयसूक्ते वक्ष्यते ।

ज्योतिर्निबन्धे नृसिंहः ।

तृतीया पञ्चमी पष्ठी द्वितीया चापि सप्तमी ।
पक्षयोरुभयोर्यैव विशेषेण सुपूजिता ॥
धर्मकामैः सिते पक्षे कृष्णे च प्रथमा तथा ।
शुक्लवयोदगीं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमाः ॥

वशिष्ठोऽपि ।

नैमित्तिकमनध्यायं कृष्णे च प्रतिपद्दिनम् ।
मेखलाबन्धने शस्तं चौले धेद्व्रतेष्वपि ॥

प्रशस्ता प्रतिपदकृष्णा न पूर्व्यापरसयुता ।

एतदतीतकालस्यार्त्तस्य वटीरूपनयनविषयम् ।

प्रशस्ता प्रतिपदकृष्णा कदाचिच्छुभगे विधौ ।

चन्द्रे बलयुते लग्ने वर्षाणामपि लङ्घने ॥ इति व्यासीक्तेः ।

एवं सप्तम्यपि तस्या गन्धपदत्वोक्तेः ।

हृदयसतिः ।

शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णघान्त्यत्रिकं विना ।
मिथुने संस्थिते भानी ज्यैष्ठमासो न दोषघात् ॥

रत्नसङ्घे नारदः ।

विनर्त्तुना वसन्तेन कृष्णपक्षे गलग्रहे ।

अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति ॥

विनेत्यस्य वसन्ते गलग्रहो न दोषाय इत्यर्थः ।

गलग्रहमाह नारदः ।

त्रयोदशीचतुष्कश्च सप्तम्यादिवयं तथा ।

चतुर्थी चैव सम्प्रोक्ता अष्टावैते गलग्रहाः ॥

वशिष्ठः ।

पापांशकगते चन्द्रे अरिनीचगतेऽपि वा ।

अनध्याये चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति ॥

तथा ।

अनध्यायस्य पूर्वोदुम्भस्य चैव परिऽहनि ।

व्रतवन्ध विसर्गश्च विद्यारम्भं न कारयेत् ॥

राजमार्त्तण्डः ।

आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न सिध्यति ।

गर्गादिमुनयः सर्वे तमेवाहुर्गलग्रहम् ॥

ज्योतिर्निबन्धे ।

अष्टकासु च सर्वासु युगमन्वन्तरादिषु ।

अनध्यायं प्रकुर्वीत तथा सोपपदास्यपि ॥

तस्मैरूपमाह अृत्यर्थसा(ग)रे ।

सिता ज्येष्ठे द्वितीया च चाश्विने दशमी सिता ।

चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदा स्मृतः ॥

एवमप्रदोषदिनमपि वर्ज्यम् ।

तदाह गोभिलः ।

पष्ठो च द्वादशी चैव शर्दरात्रोननाडिका ।*

प्रदोषमिह कुर्वीत तृतीया तूनयामिका २ ॥

कुत्रचिद्दुग्गादावदोषमाह ज्योतिर्निबन्धे व्यास ।

या चैववैशाखसिता तृतीया

माघस्य साप्तम्यपि फाल्गुनस्य ।

कृष्णे तृतीयोपनये प्रशस्ता

प्रोक्ता भरद्वाजमुनीन्द्रमुख्यैः ॥

गर्गः ।

ग्रहे रवीन्दोरवनिप्रक्रमे

केतुद्गमोक्तापतनरदिदोषे ।

व्रते दशाहानि वदन्ति तज्जना-

स्त्रयोदशाहानि वदन्ति केचित् ॥

सङ्घटे तु चण्डेश्वरः ।

दाहे दिशाञ्चैव धराप्रक्रमे

वज्रप्रपाते च विदारणे च ।

केतौ तथोक्ताशुकप्रपाते

वराह न कुर्व्यादुव्रतमङ्गलानि ॥

* दूषणाडिका इति निर्णयस्मिन्नी पाठः ।

बह्वृचाना गुरोर्वारि यजुवेदजुषा बुधे ।
सामगाना धराभूनोरथर्ष्वविदुषा रवे ॥

नक्षत्राणाह स एव ।

हस्तत्रये पुष्यधनिष्ठयोय
पौष्णाश्विभौम्यादितिविष्णुभेषु ।
शक्ते तियो चन्द्रबलेन युक्ते
कार्यो द्विजाना व्रतबन्धमीक्षी ॥

ज्योतिर्निबन्धे नारद ।

श्रेष्ठान्यर्कत्रयान्येज्यचन्द्रादित्युत्तराणि च ।
विष्णुत्रयाश्विमित्राजयोनिभान्युपनायने ॥

हस्तसति ।

त्रिपूत्रेषु रोहिण्या हस्ते मैत्रे च वासवे ।
त्वाष्ट्रे सौम्यपुनर्वस्वोरुत्तम ह्युपनायनम् ॥

ज्योतिर्निबन्धेऽपि ।

पूर्वाहस्तत्रये सर्पश्रुतिमूलेषु बह्वृचाम् ।
यजुषा पौष्णमैत्रार्कादित्यपुष्यमृदुधुवै ॥
सामगाना हरीशार्कवसुपुष्पोत्तराश्विभै ।
धनिष्ठादितिमैत्रार्केष्विन्दुपौष्णेष्वथर्वणाम् ॥

राजसार्त्तण्डसु ब्राह्मणस्य पुनर्वसु निषेधति ।

ताराचन्द्रानुकूलेषु ग्रहाष्ट्रेषु शुभेषुपि ।
पुनर्वसौ कृतो विप्र पुन सस्कारमर्हति ॥

तत्रैव नारद ।

व्याघातं परिघं वच्च व्यतीपातञ्च वैधृतिम् ।
गण्डातिगण्डौ शुलञ्च विष्कुम्भश्चैव वर्जयेत् ।

शिष्टाष्टादशयोगेषु प्रथमस्तमुपनायनम् ॥

अत्र विशेषमाह श्रीपतिः ।

सर्वैधृतिस्तु व्यतीपातनामा
सर्वोऽप्यनिष्टः परिघस्य चार्द्धम् ।

तिस्रस्तु योगे प्रथमे सर्वञ्च

व्याघातसंज्ञे नव पञ्च-शुले ।

गण्डेऽतिगण्डे च पङ्के नः षडः

शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः ॥

गर्गः ।

ववादीनान्तु पट्क स्यादुपनाये समूहितम् ।

शकुन्यादीनि विष्टिष्व वर्जयेत्तु विशेषतः ॥ इति ।

अत्र अन्यसम्पन्नशुद्धादिकं दैवज्ञेभ्योऽवगन्तव्यम् ।

तदाह नारदः ।

एवं सम्यग्विचार्यैव काले निर्होपताङ्गते ।

दैवज्ञं सम्यगभ्यर्च्य वस्त्रैः कनकभूपणैः ।

छतोपवीतः शिष्यः स्याद्दीर्घायुः सर्व्वयज्ञकृत् ॥ इति ।

सप्तः ।

व्रतेऽङ्घ्रि पूर्व्वसन्ध्यायां वारिदो यदि गर्जति ।

तद्दिने स्यादनध्यायो व्रतं तत्र विवर्जयेत् ॥

ज्योतिर्निवन्धे ।

नान्दीत्याञ्जं कृतश्चेत्यादनध्यायस्त्वकालिकः ।

तदोपनयनं कार्यं वेदारम्भं न कारयेत् ॥

एतच्च आश्वनायनकाल्यायनाद्यन्यविषयम् । तेषां तद्दिने वेदा-
रम्भाभावात् । अत एवासुपनयनं तद्दिने न भवत्येव । एतच्च
प्रातःस्तनिते । सायंस्तनिते तु पुरैव चर्हं अपयित्वा मायं-
सम्ब्योत्तरं होमं कुर्यात् ।

न सम्भ्यागर्ज्जिते काले न वृष्ट्युत्पातद्रूपिते ।

ब्रह्मोदनं पचेदग्नौ पक्षश्चैव नियर्त्तते ॥

पूर्वे चरुप्रपणाभावे गान्तिरुक्ता नृसिंहप्रसादे ।

ब्रह्मोदनविधेः पूर्वं प्रदोषे गर्ज्जितं यदि ।

तदा विघ्नकरं श्रेयं वटोरध्ययनस्य तत् ॥

तस्य गान्तिप्रकारन्तु वक्ष्ये गान्तिप्रकारतः ।

प्रधानं पायसं सार्यं द्रव्यं गान्तियज्ञौ भवेत् ॥

शुक्लं वृषस्पतिरिहान् पठेत्पश्चाद्विह्वये ।

गायत्री चैव मन्त्रः स्यात्पाययित्तन्तु सर्पिषा ॥

धेनुं सवस्त्रकां दद्यादाचार्याय पयस्त्रिणीम् ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पयात्ततो ब्रह्मोदनश्चरेत् ॥ इति ।

नेदं काल्यायनादेः तेषां ब्रह्मोदनाभावात् ।

गर्ग ।

ज्वरश्चोत्पादनं यस्य सन्नं तस्य न कारयेत् ।

दोषनिर्गमनात्पयात् शस्यो धर्मं समाचरेत् ॥

वृद्धस्यतिः ।

प्राप्तमभ्युदयथाडं पुत्रसंस्कारकर्म्मणि ।

पत्नी रजस्वला चेत्स्यान्न कुर्यात्तत्पिता तदा ॥

पितेति कर्त्तृमात्रोपलक्षणम् ।

सङ्घटे तु वाक्यसारे ।

प्रनामे सुमुहूर्त्तस्य रजोदीपे ह्युपस्थिते ।

श्रियं सम्पूज्य विधिवत्ततो मङ्गलमाचरेत् ॥

अत्र गान्धिविशेषस्तृतीयस्तवके वक्ष्यते ।

पूर्वसंस्कारातिपत्तौ तु मण्डनः ।

कालातीतेषु कार्येषु प्राप्तवत्स्वपरेष्वपि ।

कानातीतानि क्वैव विदध्यादुत्तराणि तु ॥

तत्र सर्वकर्मणां तन्त्रेण नान्दीयाद्यं कुर्यात् देशकालकर्त्त-
व्यात् ।

गणशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सकृत् ।

सकृदेव भवेच्छावमादौ न पृथगादिषु ॥

इति कात्यायनोक्तेः ।

उपनीतिदिते मध्याह्नसन्ध्यामाह पारिजाते जैमिनिः ।

यावद्ब्रह्मोपदेशस्तु तावत्सन्ध्यादिकत्र च ।

ततो मध्याह्नसन्ध्यादि सर्वं कर्म समाचरेत् ॥

यत्तु ।

उपनाये तु कर्त्तव्यं सायंसन्ध्याशुपासनम् ।

पारमेष्ठ्ययघ्नन्तु मध्याह्ने तु परंऽहनि ॥

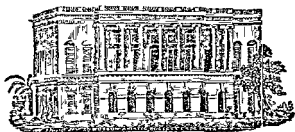
BIBLIOTHECA INDICA :

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No. 1096.

विधानपारिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY

PAN̄DITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor, Sanskrit College, Calcutta.

VOL I FASCICULUS VI.

CALCUTTA

PRINTED BY ÇAÇIBHŪSANA KETIRATNA BHATTĀCĀRYA
AT THE GIRIÇA VIDYĀRATNA PRESS,
24, Girīça-Vidyaratna s Lane ,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1904.

इति वचनं तच्छाखान्तरविषयमिति पारिजातकृतं । विकल्प-
इत्यन्थे ।

जैमिनिः ।

अनुपाकृतवेदस्य कर्त्तव्यो ब्रह्मयज्ञकः ।

वेदस्थाने तु मावित्री गृह्यते तत्समा यतः ॥

गोनकः ।

कुमारस्योपनयनं श्रुताभिजनस्युत्तयान् ।

तपसा धूतनिःशेष-पाप्मा कुर्याद्विजोत्तमः ॥

व्यासोऽप्याह ।

वेदैकमिष्टं धर्म्यं कुलीनं श्रौत्रियं शुचिम् ।

स्रशाखाज्ञप्रनानस्यं विप्रं कर्त्तारमीश्रुति ॥ इति ।

श्रौत्रियलक्षणञ्च ब्राह्मि ।

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ।

विद्यया याति विप्रत्वं विभिः श्रौत्रिय उच्यते ॥ इति ।

वृहगार्ग्यः ।

पिता पितामहो भ्राता ज्ञातयो गोब्रजाश्रजाः ।

उपनायेऽधिकारी स्यात्पूर्वाभावे परः परः ॥ इति ।

प्रयोगरत्ने ।

पितृशोपनयेत्युक्तं तदभावे पितुः पिता ।

तदभावे पितृभ्राता तदभावे तु सोदरः ॥

पितृति विप्रपरं न क्षत्रियादेः तेषां पुरोहित एव उपनयनस्य

दृष्टार्थत्वात् तेषामध्यापनेऽनधिकाराच्च । अत्र पितृव्यस्य ज्येष्ठ-
भातभावेऽधिकारः ।

असंस्कृतान् संस्कार्यांश्चाटभिः पूर्वसंस्कृतैः ।
इति याज्ञवल्क्योक्तेः । तेनेदमधिभक्तपरं, पूर्वन्तु विभक्तपरम् ।
पण्डमूकादीनां विशेषमाह प्रयोगपारिजाते ।

ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स इति श्रुतिः ।

तस्माच्च पण्डबधिरकुञ्जवामनपङ्गुषु ॥

जङ्गद्वदरोगार्त्तशुष्काङ्गविकलाङ्गिषु ।

मत्तोन्मत्तेषु मूकेषु शयनस्थे निरिन्द्रिये ॥

ध्वस्तपुंस्त्वेषु चैतेषु संस्काराः सूर्ययोचितम् ।

मत्तोन्मत्तो न संस्कार्याविति केचित्प्रचक्षते ॥

कर्मस्वनधिकाराच्च पातित्वं नास्ति चैतयोः ।

तदपत्वञ्च संस्कार्यमपरे त्वाहुरन्यथा ॥

संस्कारमन्त्रहोमादीन् करोत्याचार्य एव तु ।

उपनेयाश्च विधिवदाचार्यस्य समीपतः ॥

आनीयाग्निसमीपं वा सावित्रीं सृश्व वा जपेत् ।

कन्याध्वीकरणादन्यत्कर्म विप्रैश्च कारयेत् ।

एयमेव द्विजैर्जातो संस्कार्यां कुण्डगोलकौ ॥ इति ।

अथोपनेया हादगविधा अपि पुत्राः ।

तेषां लक्षणमाह याज्ञवल्क्यः ।

शोरसो धर्मपद्वीजस्तज्जमः पुच्छिकासुतः ।

घेतजः घेतज्जातमु सगोत्रेषतरेण वा ॥

गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजसु सुतः स्मृतः ।
 कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः ॥
 अचतायां चतायां वा जातः पीनर्भवः स्मृतः ।
 माता पिता वा यं दद्यात्स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 क्रीतसु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्यात् स्वयङ्कृतः ।
 दत्तात्मा तु स्वयंदत्तो गर्भविवः सहोदजः ।
 उरसृष्टो गृह्यते यसु सोऽपविदो भवेत् सुता ॥ इति ।'

. मङ्गः ।

एते द्वादश पुत्राश्च संस्कार्याः स्युर्दिजातयः । इति ।

कलौ तु द्वावेव पुत्री ।

दत्तोरसेतरेषां न पुत्रत्वेन परिग्रहः । इति स्मृतेः ।

षण्णादीनामनुपनीयत्वं पूर्वमुक्तम् ।

एकमात्रप्रसूतानां कन्ययोः पुत्रयोर्द्वयोः ।

सहोद्वाहं न कुर्वति तथैव व्रतवन्धनम् ॥

पराशरः ।

मातरं वा स्रष्टारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ॥

भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चेनं न विमानयेत् ॥

अथ संस्कारातिपत्तिप्रायश्चित्तमुच्यते ।

तत्र भृशुः ।

गर्भाद्यसंस्कृतस्त्रापि कर्तव्यश्चोपनायनम् ॥

प्रायश्चित्तन्तु पूर्वेषां गोपनायनिकस्य तु ।

श्रीतस्मात्तर्थाधिकारी स्याद्गोपनायनिकं विना ॥ इति ॥

प्रायश्चित्तप्रकारमाह शौनकः ।

आरभ्याधानमा चौलात्कालेऽतीते तु कर्मणाम् ।
 व्याहृत्याज्यं सुसंस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाक्रमम् ॥
 एतेष्वेकैकलोपेऽपि पादकच्छ समाचरेत् ।
 चूडाया अर्द्धकच्छं स्यादापदि त्वेवमीरितम् ॥
 अनापदि तु सर्वत्र द्विगुण द्विगुणश्चरेत् ।
 लुप्ते कर्मणि सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 प्रायश्चित्ते कृते पद्याङ्गुलद्वयं समाचरेत् ।
 प्रायश्चित्ते कृते पद्यादतीतमपि कर्म वै ॥
 कार्यमित्येक आचार्या नैत्यन्ये तु विपश्चितः ।
 त्वं नः॥ स त्वं नः॥ इत्याभ्यामिमं मेतिः॥ तथा ऋचा ॥
 ये तेऽु गत वा यथाभ्यामुदुत्तम॥ऋचाहुतीः ।

- ० त्वं नो अये तव देव पादुभिर्मघोना रच तन्वय वन्द्य ।
 वाता लोकस्य तनये गवामस्यनिमेपः१ रचमाणस्तव व्रते ॥ (१४अ १३म यजु ।)
- १ स त्वं नो अयेऽवमां भवतीं नैदिठा अस्या उपसीं व्युष्टी ।
 अवयस्त नो वरुणः१ रराणो वीहि मूङ्गीक सुहवो न एधि ॥ (२१अ ४म यजु ।)
- ३ इमं मे वरुण शुधि हवमद्या च मृडय ।
 त्वामवस्वराचके ॥ (२१अ १म यजु ।)
- ५ ये ते पत्या सवित पूर्यासीऽरेणवः सुकृता अन्तरिचे ।
 तेभिर्नो अथ पथिभि सुमेभी रचाच नो अधि च शुधि देव ॥ (१४अ २०म यजु ।)
- ७ गत वा य शचीनां सुहस वा समाशिरा ।
 एदु निष्ठ न रीयते ॥ (१म ३०म २ऋक् ।)
- ॥ उदुत्तम वरुणपाशमखदवाधम विमथ्यमः१ यथाय ।
 पथापथमादित्यव्रते तत्तानागसी अदितय स्याम ॥ (१२अ १२म यजु ।)

हुत्वा पृथक् पृथक् पादमर्चनीले समाचरेत् ।

स्त्रीणामप्येवमेव स्याज्जाताद्यामन्त्रिका क्रिया ॥ इति ।

इति संस्कारातिपत्तिप्रायश्चित्तम् ।

अथ यथाकालमाचरितेषु चीलान्तेष्वपि कर्मसु आचार्य-
कुमारयोरुपनेतृत्वोपनीयत्वाधिकारसिद्धयर्थं प्रत्येकं कृच्छ्रय-
माचरितव्यमित्याह बृहद्विष्णुः ।

कृच्छ्रयश्चोपनेता त्रीन् कृच्छ्राय वटुररेत् ।

आचार्यस्य विशेष उच्यते तेनैव ।

सावित्रीमभ्यसेदग्निं पवित्राणि च संस्मरन् ।

आचार्यो दशसाहस्रं सावित्रीं प्रजपेद्वटुधः ।

स्वाधिकारार्थमेवास्याः प्रदानार्थं हि तत्स्मृतम् ॥

अथास्य सङ्क्षेपेण प्रयोगः प्रतन्यते ।

यथा आचार्य उपनयनदिनात् पूर्व्वेशुर्वटुना सह कृत-
मङ्गलघ्नानः प्राणानायस्य तिष्यादि सङ्कीर्त्य मम कुमारस्य
गर्भाधानादिचीलकर्मन्तानां संस्काराणां मध्ये यः संस्कारो
नाचरितस्तत्कासातिपत्तिप्रायश्चित्तद्वारा श्रीपरमेश्वरमीत्यर्थं
प्रायश्चित्तहोमं करिष्ये इति सङ्कल्प्य उपलेपादिपूर्णपात्रनिधा-
नान्तं कृत्वा विधिवदाज्यं संकृत्य सुवसुभार्ज्जनादि कृत्वा
अतीतकर्मसंख्ययाऽनादिष्टहोम हुत्वा स्त्रिष्टकते च हुत्वा चील-
व्यतिरिक्तानां कर्मणां प्रमादादकरणे पादकृच्छ्रं बुद्धिपूर्व्वकाकरणे
सु प्रत्येकमहंकृच्छ्रं चीलस्यैककृच्छ्रं वटुना कारयेत् ।

अथतो तु तत्प्रत्याख्यायत्वेन मोदानसहस्रतिलहोमदश-

सहस्रगायत्रीजपद्वादशत्राघ्णभोजनादिष्वन्यतमं प्रायश्चित्तं
कारयित्वा अतीतानि जातकर्मणादीनि कृत्वा उपनयनं कुर्यात् ।

तथा उपनेत्रुपनेयी प्रत्येकं कच्छत्रयं चरेताम् । आचार्यस्तु
द्वादशसहस्रगायत्रीजपं कुर्यात् ।

उपनयनकर्मणा सह चोत्तकर्मकरणपक्षे पूर्वोद्युः सङ्कल्प-
समये कर्मद्वयं सङ्कीर्त्य युगपत् स्वस्तिवाचनमाह्वपूजननान्दी-
त्यादयश्चान् कृत्वा पर्युः स्वसूत्रोक्तप्रकारेण चोत्तकर्मं परि-
समाप्य उपनयनं तत्र कुर्यात् ।

इति श्रीविधानपारिजाते उपनयनोपयुक्तविचारः ।

अथ पुनरुपनयनविधानम् ५

तत्र आश्वलायनकारिका ।

वेदान्तरमधीत्यैव ऋग्वेदं ये त्वधीयते ।

उपनीतिरियं तेषामलङ्करणवर्जिता ।

यद्वैतदुपनीतस्य प्रायश्चित्तं यदा भवेत् ॥

एतत् पुनरुपनयनम् ।

कृताकृतञ्च वपनं मेधाजननमेव च ॥

* अनिन्दितार्यां दिव्येकमूल पञ्चम कुशसम् वा पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रिः
परिविष्टञ्च वाधयति सुश्रवः सुश्रवा अस्ति यथा त्व सुश्रवः सुश्रवा अस्ति वा सुश्रवः सुश्रवत्
कुम्भ । यथा त्व देवानां यशस्य निधिपोऽस्यैवमह मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासमिति । इदं
मेधाजननम् ११२३१८ २४३३३ ।

मेधाजननसद्भावे व्रतचर्या भवेदिह ॥
 अनुप्रवचनीयश्च तदभावे ह्यं न च ।
 परिदानं न कार्यं स्यान्निसिक्तानन्तरन्विदम् ॥
 पूर्वस्यावाचयेत् स्थाने तत्सवितुर्वृषीमहे† ।
 भिक्षेतान्नं दिवा रात्रावाचार्यायात्मतुष्टये ।
 भणितोऽत्र विशेपोऽयं समानमितरद्भवेत् ॥ इति ।

आश्वलायनश्रुतमपि ।

अनुपेतपूर्वस्य अथोपेतपूर्वस्य कृताकृतं केशवपनं मेधा-
 जननं वा निरुक्त परिदानं कालश्च तत्सवितुर्वृषीमहे इति
 सावित्रीमिति ।

काल उदगयनादिस्तन्नियमो नास्तीत्यर्थः । अथोपेतपूर्वस्येत्यत्र
 हरदत्तस्त्वेषं व्याचख्यौ । अथ अनन्तरं वेदान्तरे उपेतपूर्वो य-
 द्दमं वेदमध्येतुमिच्छति तस्योपनयने विशेपो वक्ष्यते । एवं
 ब्रुवन्नेतज्जपयति तेन प्रकारेण प्रतिवेदमुपनयनं कर्त्तव्यमिति ।
 अन्ये तु सकृत्कृतमुपनयनं सर्ववेदार्थमिति मन्यन्ते ।

यथाहापस्तम्बः ।

सर्वेभ्यो वेदेभ्यः सावित्रानूच्यते इति हि ब्राह्मणमिति ।

शौनकोऽपि ।

* कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कक्षा कमुपनयते काय त्वा परिददामि इति ।
 एतन् परिदानम् १।२०।० पृष्ठान्ते ।

† तत्सवितुर्वृषीमहे वयं देवस्य भोजनम् ।

३३३ मन्वन्तम गुरु भगवत् भोजनम् ॥ (५३ ८२३ १२३३)

यो वेदान्तरमध्येति तन्मूत्रविधिना ततः ।
 कृतोपनयनोऽधीत्य तं वेदं सकलं द्विजः ॥
 द्वितीयमिमसृग्वेदमध्येतुमभिवाञ्छया ।
 एतद्गृह्योक्तविधिना पुनरप्युपनोयते ॥
 केशानां वपनं तस्य न क्रियेत क्रियेत वा ।
 मेधाजननकर्मापि विज्ञेयञ्च कृताकृतम् ॥
 कर्तव्यपचाययणे मेधाजननकर्माणः ।
 ब्रह्मोदनस्य होमः स्यात्त्रिरात्रादिव्रतं तथा ॥
 कस्य ब्रह्मादिमन्त्रेण* परिदानं न चेथते ।
 तत्रोदगयनादिय कालो नापेक्ष्यतेऽत्र तु ॥
 तत्त्वितुर्ह्वणीमहे षयमित्येवमादिका ।
 ऋक्षावित्वी परिग्राह्या यद्व्यदन्यकमीरितम् ॥
 अस्योपनयने तत्तदलङ्कारविवर्जितम् ।
 इहापि सर्वं कुर्वीतेत्युपनीतः पुनर्भवेत् ॥ इति ।
 अथ पुनरुपनयनस्य निमित्तान्तराण्युच्यन्ते ।
 तत्र मनुः ।

अज्ञानात्प्राग्य विरमूवं सुरासंसृष्टमेव च ।

पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ इति ।

विष्णुरपि ।

विड्वराहग्रामकुक्कुटगोमांसभक्षणेपु च सर्वेष्वेतेषु द्विजा-
 तीनां प्रायश्चित्तान्ते पुनः संस्कारान् कुर्यादिति ।

शातातपसु ।

लशुन गृह्णन् जग्ध्वा पलाण्डुश्च तथा शुनाम् ।
 षड्रमानुषकेभाश्वरासभघीरभोजनात् ॥
 उपनाय पुन कुर्व्यात्तदा कृच्छ्रं चरेन्मुहुः ।
 भूसुरो मद्यपाने च कृते गोभक्षणे तथा ।
 तप्तकृच्छ्रपरिक्लिष्टो मौञ्जीहोमेन शुष्यति ॥

अन्यच्च ।

चाण्डालान्न द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणश्चरेत् ।
 बुद्धिपूर्वन्तु कृच्छ्राच्च पुन सस्कारमर्हति ॥

यस्य देशान्तरगतधिरकालाश्रयमाणसद्भाव पुत्रादिना कृत
 प्रेतकार्यो यदि जीवन् समागच्छेत्तदा तस्य पुनरुपनयनविधि
 रक्त सङ्गहे ।

जीवन् यदि समागच्छेद्दृतकुम्भे निमज्ज्य च ।
 उबृत्य स्थापयित्वाऽस्य जातकर्मणादि कारयेत् ॥

स्मृतिचन्द्रिकाया बौधायनसु ।

सिन्धुसौवीरसौराष्ट्रास्तथा प्रत्यन्तवासिनः ।
 अङ्गवद्भक्तलिङ्गाय गत्वा सस्कारमर्हति ॥

प्रत्यन्तोऽन्तदेव ।

हिमवत्कौशिका(कीं) विन्ध्या पारं पद्मस्य पश्चिमम् ।
 तीर्थयात्रा विना गत्वा पुन सस्कारमर्हति ॥

* स्थापयित्वा इत्यत्र स्थापयित्वाति निष्पद्यतिषी पाठः ।

आदिपुराणे ।

सीराद्रसिन्धुसीवीरानावन्त्यं दक्षिणापथम् ।

एतान्देशान् द्विजो गत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥

त्रिस्थलीसेतो ।

कर्मनाशाजलस्पर्शात्करतोयाविलङ्घनात् ।

गण्डकीवाहुतरणात् पुनः संस्कारमर्हति ॥

हेमाद्रौ वृद्धगौतमः ।

खरमुद्रश्च महिषमनडाहमजन्तया ।

वस्तुमारुह्य सुखजः पुनः संस्कारमर्हति ॥

मार्कण्डेयः ।

खरमारुह्य विप्रस्तु योजनं यदि गच्छति ।

तप्तकृच्छ्रत्रयं प्रोक्तं शरीरस्य विशोधनम् ।

प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत घृतगर्भविधानतः ॥

मदनरत्ने तु स्नानमाचमुक्तम् ।

परांशरस्तु ।

विष्णुचभक्षी शुद्धार्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।

पञ्चगव्यं प्रकुर्वीत स्नात्वा पीत्वा शुचिर्भवेत् ॥

प्राजापत्याचरणं पञ्चगव्यस्नानं पञ्चगव्यप्राशनञ्च पुनः संस्कारात्
पूर्वमेव कार्यं प्रायश्चित्तान्ते पुनः संस्कारं कुर्यादिति विष्णु-
स्मृतेः ।

तत्र विशेषमाह काश्यपः ।

चीर्णप्रायश्चित्तः प्राच्यासुदीच्यां वा दिशि गत्वा यत्र
ग्राम्यपशूनां शब्दो न श्रूयते तस्मिन् देशे अग्निं प्रज्वाल्य
ब्रह्मासनमास्तीर्य प्राक् प्रणीतेन विधिना पुनः संस्कार-
मर्हतीति ।

पराशरः ।

अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या । व्रतानि च ।

निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ इति ।

वपनमपि निवर्तते इत्याह विष्णुः ।

सर्वेषु तेषु द्विजातीनां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कुर्यात्
वपनदण्डमेखलाभैक्षचर्याव्रतानि पुनःसंस्कारकर्मणि
वर्जनीयानीति ।

व्रतानि सौम्यप्राजापत्यादीनि महानाश्रयादीनि वा ।

इति विधानपारिजाते प्रयोगपारिजातोक्तं

पुनरुपनयनविधानम् ।

अथ ब्रह्मचारिधर्माः ।

तत्र मनुः ।

उपनीय गुरुः गिथं शिष्येष्व्यौचमादितः ।

पादारमन्त्रिकार्यं च सन्ध्योपासनमेव च ॥

यमः ।

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतञ्च नित्यशः ।
 कीपीनं कटिसूत्रञ्च ब्रह्मचारी तु धारयेत् ॥
 अग्नीन्धनं भैक्षचर्यामधःशर्यां गुरोर्हितम् ।
 आ समावर्त्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥

आश्वलायनः ।

त्रिहता मेखला कार्या त्रिवारं स्यात्समाहृता ।

तिस्रस्तद्वन्ययः कार्याः पञ्च वा सप्त वा पुनः ॥

प्रवरसंख्यानियम इति श्रिष्टाः । अत्र उपनीतेन उपाकरण-
 पर्यन्तं गायत्र्या ब्रह्मयज्ञः कार्य इत्याह आश्वलायनकारिका-
 कारः ।

उपाकरणपर्यन्तं गायत्र्या ब्रह्मयज्ञकम् । इति ।

आश्वलायनः ।

अन्ननाभ्यञ्जनं चौद्रं गन्धपुष्पाक्षतान् व्रती ।
 वर्जयेत्पादुकां छत्रं पानीष्यीपरधादिकान् ॥
 न शयीतान्तरिक्षे तु नाशुचौ न परैः सह ।
 न चासीत न नग्नश्च नालीकं बिभ्र्यादुव्रती ॥

नालीकं नालिकेरं कमण्डलुमित्यर्थः ।

मनसापि न चोल्लङ्घ्या गुरोराज्ञा कथञ्चन ।

गुरुबहुरुपत्रीषु तत्पुत्रादिषु सर्वदा ॥

प्रत्यक्षे वा परोक्षे वा चरेत्तत्रथमाश्रमी ।

वेदोदितव्रतैरन्यान् व्रतान्सर्ब्वात्र सचरेत् ॥

न सायात्सर्वतीर्थेषु न भुञ्जीयादितस्ततः ।

मैत्रमाहृत्य भुञ्जीयात्सायम्मातर्गुरौ वसन् ॥
 तदाघ्नया विषवणं स्यायीत च सदा शुचिः ।
 व्रते नोपवसेज्जातु पित्रोः सखितयोऽर्हते ॥
 देवर्षिपितृपूजाञ्च कुर्यादा गुर्वनुन्नया ।
 अश्विन्नान् धारयेन्नित्यं दण्डाजिनकमण्डलून् ॥
 यन्नसूत्रपवित्रे च मेखलाञ्च गुरौ वसन् ।
 छिन्नेष्वेतेषु संगृह्य नवानन्यान् पुनर्दिजः ॥
 विधिना सुप्रशस्तीऽनौ छिन्नान् वाष्पु विनिक्षिपेत् ।
 छिन्नेष्वेतेषु दुष्टेषु प्राङ्नान्यधारणात्त्यजेत् ।
 त्यागाग्निद्वभूयादन्यत्राययिञ्जीयते त्यजन् ॥

प्राङ्नान्यधारणादिति । अन्येषां नवानां धारणात् प्राक् पूर्वं
 न त्यजेदित्यर्थः ।

त्यज्येतांयरतां तेषां दिनमाशं द्विजघ्ननाम् ।
 कृच्छ्रेण तेषां शुद्धिः स्यान्नान्यथा ब्रह्मचारिणाम् ॥
 प्रमादाद्वायवा स्वप्ने विसर्गे रेतसो दिजः ।
 व्रती शुष्यति कृच्छ्रेण विरात्रोपोपसेन वा ॥
 स्वेच्छया त्यजतो रेतो मैथुन वा प्रकुर्व्वितः ।
 प्राजापत्येन चीर्णेन जपेन च शुचिर्भवेत् ॥
 भुञ्जा तु सूतकाद्ययं मत्वा विप्रस्यञ्च क्षयेत् ।
 अमत्यैकदिनं जग्धा तथा गच्छीत्पुरोहितात् ॥
 न गायसूतकस्याश्वं मातापित्रोर्मृते ष्टते ।
 व्रतिनयोऽक्षवासीकः यावात्तच्च न शस्यते ॥

न भक्षयेच्च ताम्बूलमथ मैथुनमेव च ।
 वर्जयेत्तशुनं लाजापूपकादींस्तथा व्रती ॥
 चरित्वा चतुरो वेदांस्त्रीन् द्वौ चैकमथापि वा ।
 तोपयेद्दक्षिणाभिस्तु गुरुन् भक्त्या विचक्षणः ॥
 धनात्पित्वादिसम्भूतात्समाहृत्याथवा परात् ।
 राजन्यादा गुरुं सम्यक् तोपयेत्साधको व्रती ॥
 व्रतान्तरे संस्थितयोः पित्रोः कुर्यात्समीरितम् ।
 स समाप्य क्रियाः सर्वाः गीनः संवत्सरावधि ॥
 तयोः पितृत्वसम्भातेः पद्यादेव समापयेत् ।
 तद्व्रतं व्रतवान् विप्रो विधिवद्गुरुचोदितः ॥
 गुर्व्याघ्रा नतिभिः कार्या पूजा भक्तिपुरस्कृता ॥ इति
 यमः ।

खड्गसनञ्च शयनं वर्जयेद्दन्तधावनम् ।

स्वपेदेकः कुशेष्वेव न रेतः स्कन्दयेत्कषित् ॥

कूर्मपुराणेषुपि ।

षादग्रे नैव शीघ्रेत नाधरेद्दन्तधावनम् ।

गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं प्रभुञ्जीत न कामतः ॥

एतत्प व्याधिमाहित्ये वेदितव्यम् । वैद्योपदिष्टं मधुमांसादि-
 गुरुच्छिष्टं कृत्वा प्राग्गीयादित्वर्थः ।

तथाच उच्यतेतिः ।

भटेताभ्यगतप्राणि चापो मूल फलं पयः ।

इविर्मांसकाम्या च गुरोर्धनसोपधम् ॥

इदमुच्छिष्टमपि गुरुव्यतिरिक्तं वर्ज्यम् ।

तथाच वशिष्ठः ।

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यमिति ।

आपन्नम्बसु ।

पितृज्येष्ठस्य च भ्रातुरुच्छिष्टं भोक्तव्यमिति ।

अन्यच्च मनुः ।

उन्मर्दनन्तु गात्राणां स्रपनोच्छिष्टभोजने ।

न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोवावनेजनम् ॥

अभ्यञ्जनं स्रापनञ्च गात्रोक्तादनमेव च ।

गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम् ॥

मातापित्रोर्विपत्तावपि ब्रह्मचारिणा शवाशौचं न कर्त्तव्य-
मित्याह स्मृतिचन्द्रिकायां संवर्त्तः ।

मातापित्रोर्विपत्ते तु ब्रह्मचर्य्यप्रियः सुतः ।

सर्वत्रयापि कुर्व्वीति अग्निपिण्डोदकक्रियाम् ॥

तेनाशौचं न कर्त्तव्यं सन्ध्या चैव न लुप्यते ।

अग्निकार्य्यञ्च कर्त्तव्यं सायम्प्रातय नित्यशः ॥

कात्यायनोऽपि ।

त्यजेत् सुतके कर्म ब्रह्मचारी स्वयं चरेत् । इति ।

अथ शिवाचरणम् ।

तत्र व्यासः ।

ब्राह्मणश्चक्षियविमश्वरेयुर्भक्षमन्वहम् ।

सजातीयगृहेष्वेव सार्व्वर्षिकमेव वा ॥

सार्व्वर्णिकं भैक्षचरणमापदिपयम् ।

तथाच भविष्यपुराणे ।

चातुर्वर्णं चरेद्भैक्षमलाभे कुरुनन्दन । इति ।

आपद्यपि शूद्रस्य पक्वान्नं न गृह्णीयात्तदाह अङ्गिराः ।

आममेवाददीताम्नादापत्तावेकरात्रकम् ।

आमपूर्वेति सस्कारो धर्मं तेभ्यः प्रतीच्छताम् ।

तस्मादामं ग्रहीतव्यं शूद्रादप्यङ्गिरोऽब्रवीत् ॥

एतदपि आपदिपयम् ।

पराशरः ।

यस्य वेदानधीयानः शूद्रात्रमुपजीवति ।

शूद्रो वेदफलं याति शूद्रत्वं सोऽधिगच्छति ॥

अन्यच्च ।

शूद्रान्नेनोदरस्येन ब्राह्मणो म्रियते यदि ।

त्रिकालज्ञो वेदवेदी धर्मज्ञोऽप्यपङ्क्तितः ।

चतुर्व्वेद्यपि यो विप्रः स प्रेतो जायते ततः ॥ इति ।

अनापद्यपि सजातीयेभ्योऽपि प्रगस्तेभ्य एव भैक्ष्यमाहरेदित्याह
मनुः ।

वेदयज्ञैरहीनानां प्रगस्तानां स्वकर्मणि ।

ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्ष्यं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥

कषिदयथादमाह स एव ।

गुरोः कुले न भिषेत न ज्ञातिकुलवन्धुषु ।

अलाभे त्वन्यगेष्वाना पूर्वं पूर्वं परित्यजेत् ॥

सर्वं वापि चरेद्भाम पूर्वोक्तानामसम्भवे ।

नियमप्रयतो वाचमभिग्रस्ताश्च वर्जयेत् ॥

तच्च भैक्ष्य भोजनपर्याप्तमेव अह कर्त्तव्यमित्याह यम ।

आहारमात्रादधिक न क्वचिद्वैच्यमाहरत् ।

युज्यते स्तेनदोषेण कामताऽधिकमाहरन् ॥

उदकुम्भ सुमनसो गोगकृन्मृत्तिकाकुशान् ।

आहरेदद्यावदर्थानि भैक्ष चाहरह्यरत् ॥

निपिडमत्ताहात्रि ।

हस्तदत्ता तु या भिक्षा लवण व्यञ्जनानि च ।

भुक्त्वा ह्यशुचिता याति दाता स्वर्ग न गच्छति ॥

माधुकरी य आदाय ब्राह्मणेभ्य प्रयच्छति ।

स याति नरक घोर भुञ्जती निरयस्तथा ॥

गौतम ।

निवेद्य गुरवे भिक्षा भुञ्जीतासन्निधौ गुरो ।

तद्भार्यापुत्रसत्रह्यचारिभ्य इति चान्वहम् ॥ इति ।

याज्ञवल्का ।

कृताग्निकार्यी भुञ्जीत वागयतो गुर्वनुज्ञया ।

आपोशान क्रियापूर्वं सत्कृत्यान्नमकुल्यन् ॥

सत्कारय हारीतेन दर्शित ।

भैक्षमेव हितं पर्यग्निस्तमादित्यदर्शित गुरवे वेदितमनु

ज्ञातममृतसन्धितं प्राङ्मुखं दद्याति ब्रह्मचारी स ब्रह्मसिद्धि-
मवाप्नोतीति ।

ब्रह्मचारिण एकाग्रनिषेधमाह मनुः । -

भैक्षेण वर्त्तयेच्चित्तं नैकाग्रशी भवेद्भूती ।

भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥

व्रते वा वेददैवत्ये पित्रे कर्मण्यभक्षयन् ।

काममभ्यर्षितोऽग्रीयाद्भूतमस्य न लुप्यते ॥

अकरणे प्रत्यवायमाह स एव ।

प्रकृत्वा भैक्षचरणसमिध्य च पापकम् ।

अनातुरः समराशमवकीर्णव्रतश्चरत् ॥

इति भिक्षाचरणविधानम् ।

अथ अग्निकार्यविधिः ।

तत्र भाग्यनायनकारिका ।

अग्निकार्यं च भिक्षायाः प्रागूहं वा तदिष्यते ।

पर्यूहनोत्सवे स्यातामादायने च कर्मणः ॥

मनुः ।

दूरादाहृत्य समिधः सविदध्यादिष्यायसि ।

मायम्नातय जुहुयात्ताभिरग्निमतन्त्रितः ॥

विज्ञायसि अस्तरिषे ।

समिदाचरणविधिमाह वैजयापायनः ।

पुरास्तमंयात्रागुदीचीं दिशं गत्वा अहिंसन्नरण्यात्ममिध-
माहरेदारार्द्रामन्नाद्यकामः शुष्कां ब्रह्मवर्चसकाम उभयी-
सुभयकाम इति ।

समिन्नक्षणमाह कात्यायनः ।

नाङ्गुठादधिका कार्या समित्स्थूलतया क्वचित् ।
न विद्युक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥
प्रादेशान्नाधिकान्यूना तथा न स्याद्दिशास्त्रिता ।
नातिपर्वा नातिपामा होमेषु तु विजानता ॥
विशीर्षा विदला कृत्वा वक्राः ससुपिराः क्षगाः ।
दीर्घाः स्थूला घुणैर्दृष्टाः कर्मसिद्धिविनाशिकाः ॥

समिन्नियममाह वायुपुराणे ।

पलाशसमिधः कार्याः खादिर्यस्तदलाभतः ।
शमीरोहितकाश्वत्यास्तदभावेऽर्कवेतसौ ॥

अग्निकार्याकरणे प्रत्युपायमाह हारीतः ।

पुरा जयाह वै मृत्युर्हिसयन् ब्रह्मचारिणम् ।
अग्निस्तं भोचयामास तस्मात्परिचरेद्वि तम् ॥
ब्रह्मचारौ यदा त्वग्नावादध्यात्ममिधो न हि ।
मृञ्जीयात्तं तदा मृत्युरादध्यात्ममिधस्ततः ॥

तदकरणे प्रायश्चित्तसुक्तमृग्विधाने ।

मानस्तोकेऽजपेन्नन्वं शतसङ्ख्य शिवालये ।

• मानस्तोके तस्ये मान पावुषि माना गणु माना अश्रेषु शीरिष ।

वीरान् मानो ह्यद्र भामिनो यषीर्द्विषन्त सदमिच्छा जयामहे ॥ (१६४ १६५ यजु ।)

घ्रातममृतसन्धितं प्राचुर्यदश्राति ब्रह्मचारी स ब्रह्मसिद्धि-
मवाप्नोतीति ।

ब्रह्मचारिण एकात्रनियेधमाह मनुः ।-

भैक्षेण वर्त्तयेन्नित्यं नैकात्राग्नी भवेद्भृती ।
भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा धृता ॥
व्रते वा वेददैवत्ये पित्रे कर्मण्यभक्षयन् ।
काममभ्यर्थितोऽग्नीयाद्भृतमस्य न लुप्यते ॥

अकरणे प्रत्यवायमाह स एव ।

अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पायकम् ।
अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतश्चरन् ॥
इति भिक्षाचरणविधानम् ।

अथ अग्निकार्यविधिः ।

तत्रः प्राग्धनायनकारिका ।

अग्निकार्यं च भिक्षायाः प्रागूर्ध्वं वा तदिष्यते ।
पर्यूर्ध्वनोक्षणे स्यातामादायन्ते च कर्मणः ॥

मनुः ।

दूरादाहृत्य समिधः सविदधादिहायमि ।
सायम्मातय जुष्टयात्ताभिरस्मिमतन्द्रितः ॥

विहायमि अस्तरिधे ।

समिदाचरणविधिमाह ये जवापायनः ।

अत्रिरपि ।

दक्षिणं पाणिमुच्यते प्रकाममभिवादयेत् ।

योत्रिये त्वञ्जलिः कार्यः पादोपग्रहणं गुरोः ॥

ब्राह्मणसमाजे अभिवादनप्रकारमाह मनुः ।

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

यो ददाति यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥

नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते ।

तान् प्राज्ञोऽहमिति ब्रूयात् स्त्रियः सर्वास्तथैव च ॥

यः पुनर्ज्ञानत्रपि प्रत्यभिवादनं न करोति आशिषश्च न ददाति
तस्य दोषोऽभिहितो भविष्यपुराणे ।

अभिवादे कृते यस्तु न करोत्यभिवादनम् ।

आशिषं वा न कुरुते स याति नरकं भुवम् ॥

तत्फलमाह मनुः ।

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।

चत्वारि तस्य वर्दन्ते आयुर्बिद्या यशो बलम् ॥ इति ।

स्मृत्यर्थसारे ।

विप्रोऽथ तूषसंवाद्या ज्ञातिसम्बन्धियोपितः ।

विप्रोऽथ विप्रं कुशलं पृच्छेन्नृपसनामयम् ॥

वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ।

न वाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि सर्वथा ॥

पूज्येस्तमभिभाषेत* भो भवत्कर्मनामभिः ।

परपत्नीमसम्बद्धां भगिन्येवेति भाषयेत् ॥

त्रिवर्षपूर्वः योत्रियोऽभिवाद्यः । अत्रिवर्षाः सम्बन्धिनश्च
स्त्रयेनापि स्वयोनिजाः । अन्ये च ज्ञानवृद्धाः सदाचाराद्याभि-
वाद्याः ।

अथ अनभिवाद्यास्तत्रैव ।

उदक्यां स्रुतिकां नारीं भर्तृघ्नीं गर्भघातिनीम् ।

पापण्डं पतितं ब्राह्म्यं महापातकिनं शठम् ॥

नास्तिकं कितवं स्त्रेणं कृतघ्नं नाभिवादयेत् ।

मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं धावन्तमशुचिं नरम् ॥

वमन्तं जृम्भमाणञ्च कुर्वन्तं दन्तधावनम् ।

अभ्यक्तशिरसं स्नानं कुर्वन्तं नाभिवादयेत् ॥

जपयन्नजलस्थञ्च समित्युष्यकुमानलान् ।

उदपात्रञ्च भैक्षान्नं वहन्तं नाभिवादयेत् ॥

अभिवाद्य द्विजघैतानहोरात्रेण शुध्यति ॥

अहोरात्रेण उपोषितेनेति शेषः । चक्षुर्वैश्याभिवादाने च विप्रस्य
इदमेव प्रायश्चित्तम् । शूद्राद्यभिवादाने त्रिरात्रम् ।

कायन्तु रजकादिषु ।

कायं प्राजापत्यमित्यर्थः ।

चाण्डालादिषु चान्द्रं स्यादिति सहस्रहस्तमतम् ।

देवताप्रतिमां दृष्ट्वा यतिश्चैव त्रिदण्डिनम् ॥

नमस्कारं न कुर्याद्येदुपवासेन शुध्यति ।

सर्वं वापि नमस्कार्याः सर्व्वावस्थासु सर्व्वदा ॥

अभिवादी नमस्कारस्तथा प्रत्यभिवादनम् ।
 आगीर्वाचा, नमस्तार्यो वयस्यन्तु पुनर्नमेत् ॥
 स्त्रियो नमस्या वृद्धाश्च वयसा पत्युश्च ता ।
 ततोऽधीयीत वेदाश्च स्वाध्याये गुरुगिञ्चित ॥

तथा ।

आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिक्रमणस्य च ।
 आयुष्कामो न गृह्णीयाज्जिहापत्यकलत्रयो ॥

इति स्मरणात् गुर्वादिनाम न ग्राह्यम् ।

इति त्र्योविधानपारिजाते अभिवादनविधानम् ।

अथ ब्रह्मचर्यकाल ।

तत्र योगीश्वर ।

प्रतिवेद ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।

अष्टशान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव प्रोक्तये ॥

केशान्तो नाम गोदानम् ।

वेदानधीत्य वेदो वा वेद वापि यथाक्रमम् ।

अविपुत्रब्रह्मचर्यो लक्षणा स्त्रियसुदहेत् ॥

इति उपकुर्वाणब्रह्मचारिधर्मा ।

अथ नैष्ठिकब्रह्मचारिधर्माः ।

नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसन्निधौ ।
तदभावेऽस्य तनये पत्रां वैश्वानरेऽपि वा ॥

मनुः ।

यदि वात्यन्तिकः कालो रोचतेऽस्य गुरोः कुले ।
युक्तं परिचरेत्तेनमा गरीरविमोक्षणात् ॥
आचार्यं तु खलु प्रेते गुरुपुत्रे गुणान्विते ।
गुरुदारे सपिण्डे वा गुरुवहृत्तिमाचरेत् ॥
एतेषु विद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् ।
प्रयुक्तानोऽग्निशय्यां सादयेद्देहमात्मनः ॥

वशिष्ठोऽपि ।

ब्रह्मचर्यं चरेद्दीमाना गरीरविमोक्षणात् ।

आचार्यं तु खलु प्रेते तत्तनयादावग्निं परिचरेद् यतवाक् चतुर्थ-
पष्ठाष्टमकालभैक्षणी गुर्बधीनो ब्रह्मचरिः शिखी वा गुरुं
गच्छन्तमनुगच्छेदासीनमुपतिष्ठेच्छयानयेदासीत आश्रताध्यायी
सर्वलभनिवेदी खट्वागयनदन्तप्रघालनाभ्यञ्जनजीयस्नानाभ्यञ्जन-
वर्ज्यं स्नानासनगीलम्बिरङ्गोऽभ्युपेयादप इति । त्रिरिति त्रिप-
वणस्रायी स्यादित्यर्थः ।

एवं कुर्वतः फलमाप्तुं मनुः ।

आ समाप्तेः गरीरस्य यस्य शय्यापते गुरुम् ।

स गच्छत्यञ्जना विप्रो ब्रह्मणः सद्य गावृतम् ॥ इति ।

याज्ञवल्क्योऽपि ।

अनेन विधिना देहं सादयन् विजितेन्द्रियः ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः ॥

यत्तु हारीतः ।

द्विविधाः स्त्रियो ब्रह्मवादिन्यः सद्योबध्दय तत्र ब्रह्म-
वादिनीनामुपनयनमग्नीन्धनं वेदाध्ययनं स्वर्गहे भैष-
चर्यं चेति ।

तद्युगान्तरविषयम् ।

पुराकल्पेषु नारीणां मौञ्जीबन्धनमिष्यते ।

अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवाचनं तथा ॥

इति यमेन विशेषोक्तेः ।

एवमुपकुर्ष्वीणस्य नैष्ठिकस्य च धर्मानुक्ता तयोर्व्रतातिपत्ती
विशेषप्रायश्चित्तमुच्यते ।

तथ शास्तातपः ।

ब्रह्मचारी तु योऽग्नीयान्मधु मांसन्तद्यैव च ।

प्राजापत्यं चरेत्कच्छं मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥

भिषाशनमङ्गत्वा यः श्वे स्त्रे श्लोकावमश्रुते ।

अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्रप्रष्टगतं जपेत् ॥

दिवा स्वपिति यः स्वस्यो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।

स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्च्य गायत्रप्रष्टगतं जपेत् ॥

सूतकाञ्चं नवय्राञ्चं मासिकाञ्चं तथैव च ।

ब्रह्मचारी तु योऽग्नीयाच्चिराभेषैव शुध्यति ॥

ऋग्विधाने ।

एकोद्दिष्टे ब्रह्मचारी प्रजपेद्युभिरक्षुभिः * ।
पादं भुङ्क्ते ब्रह्मचारी मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥

पुनः ।

अरिष्टः स* जपेत्पादं पौड्रये भोजयेद्यदि ।
पञ्चायुतं ब्रह्मचारी जले वा कल्पयं न हि ॥
तत्रो मित्रोः‡ जपेत्पादं वृषोत्सर्गे च भोजयेत् ।
शिवालये ब्रह्मचारी अयुतं नैव दुष्कृतम् ॥
अग्न ओजिष्ठ‡ पादञ्च न्यूनं भुङ्क्ते जले यदा ।
अयुतञ्चेद्ब्रह्मचारी तदा पापात्प्रमुच्यते ॥
अदितिः प्रजपेत्पादं* सपिण्ड्यां भोजयेद्यदि
अयुतञ्चेद्ब्रह्मचारी नरकान्मुच्यते तदा ॥

- * युभिरक्षुभिः परिपातमघ्नागरिष्टेभिरदिनासौ भवेभिः ।
तत्रो मित्रो बरुषो सामन्तामदितिः विष्टुः पयित्री जत वी ॥ (१म ११२सू. २५सूक्.)
- † अरिष्टः स मूर्ध्नी विश्व एधते प्रजाभिर्जायते धर्मेषधरिः ।
यमादित्यासौ न यथा सुनीतिभिरतिविशः दुरितानि स्वसरे ॥ (१०म ६२सू. १२सूक्.)
- ‡ अरिष्टः स इत्यत्र अरिष्टेभिरिति न पुस्तके पाठः, तथा पाठस्य साधुत्वे युभिरक्षुभिर्गिल्बिष्या
द्वितीयपादा जायते ।
- § युभिरक्षुभिरित्यस्याम्बुतीय पादम् ।
- ¶ अथ आजिष्ठमाभर युष्मदक्षभ्यमभिगी ।
म नो राया परीषसा रयिषि वाजाय पत्यां ॥ (५म १०सू. १सूक्.)
- ¶ अदितिर्धारदितिरन्तरिक्षमदितिमाता स पिता स पुत्रः ।
विश्वदेवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ (२५ष २२म यजु १)

धर्मा समन्तान्मन्त्रश्च शतवारं यदा तदा ।

व्रतलोपे ब्रह्मचारी भुक्तिकाले'न किस्विपम् ॥

पाराशरप्रायश्चित्तकाण्डे बृहद्द्वयमसु ।

मासिकादिषु नाश्रीयादसमाप्तव्रतो द्विजः ।

चिरात्रमुपवासोऽथ प्रायश्चित्तं विधीयते ।

प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ इति ।

इदमन्नानविषयम् ।

ज्ञानपूर्वके तु स एव ।

मधु मांसञ्च योऽश्रीयाच्छ्राद्धं सीतिकमेव वा ।

प्राजापत्यं चरेत्कच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ इति ।

अनृतप्रायश्चित्तमाह गर्गः ।

विरात्रमेकरात्रं वा ब्रह्मचार्यनृते चरेत् ।

कच्छ्रमित्यनुपष्यते ।

स्त्रीसङ्गप्रायश्चित्तं याज्ञवल्क्य आह ।

अवकीर्णी भवेत्कृत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।

गर्हभं समुपालभ्य नैर्ऋते स विशुध्यति ॥

मनुरपि ।

अवकीर्णी तु काणेन गर्हभेन चतुष्पये ।

स्यालीपाकविधानेन यजेत नैर्ऋते निशि ॥ इति ।

शातातपसु ।

ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत्स्त्रियं कामेन पीडितः ।

प्राजापत्यं चरेन्नित्यमष्टमेकमतन्द्रितः ॥

निर्वपेच्च पुरीडाशं ब्रह्मचारी तु पर्वणि ।
मन्त्रैः शाकलहोमीयैरग्नावान्यञ्च चावयेत् ॥

मैघुनमष्टाङ्गमित्याह दक्षः ।

ब्रह्मचर्यं सदा रचेदष्टधा वारणं पृथक् ।
स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृतिरेव च ।
एतन्मैघुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
विपरीतं ब्रह्मचर्यं ब्रह्मा प्राह प्रजापतिः ॥

नष्टं भवतीति शेषः* ।

न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न श्रोतव्यं कथञ्चन ।
एतैः सर्वैः सुनिष्पन्नो यतिर्भवति नान्यथा ॥

शुना दष्टस्य प्रायश्चित्तमाह पाराशरः ।

ब्रह्मचारी शुना दष्टस्य हं सायं पयः पिबेत् ।
गृहस्यस्तु विरात्रं वाप्येकाहं वाग्निहोत्रवान् ॥
नामेरुर्हन्तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् ।
स्यादेतद्विगुणं वक्त्रे मस्तके च चतुर्गुणम् ॥

एतन्प्रायश्चित्तं सर्वं नैष्ठिकेन द्विगुणं कार्यमित्याह हारीतः ।

उपकुर्वन्तु यत्कुर्यात्कामतोऽकामतोऽपि वा ।
तदेव द्विगुणं कुर्याद्ब्रह्मचारी तु नैष्ठिकः ॥ इति ।

तथा ।

यश्चक्षुःपवित्रे च मेखलाश्च गुरौ वसन् ।

दण्डश्च धारयेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 त्यक्तैतांवरतां येषां दिनमात्रं द्विजातिनाम् ।
 कृच्छ्रेण तेषां शुद्धिः स्यान्नान्यथा ब्रह्मचारिणाम्* ॥
 प्रमादात्स्वेच्छया वापि विसर्गे रेतसो द्विजः ।
 व्रती शुध्यति कृच्छ्रेण विरात्रोपोषणेन वा ॥
 स्वेच्छया त्यजती रेतो मैथुनं वा प्रकुर्व्वतः ।
 प्राजापत्येन चीर्णेन जपेन† च शुचिर्भवेत् ॥
 तं वो धिया जपेन्मन्त्रं‡ लक्ष्म्यैव शिवालये ।
 ब्रह्मचारी स्वधर्मेषु न्यूनश्चेत्पूर्णमिति (तु) तत्‡ ॥

इति ऋग्विधानवचनमल्पोपघातपरम् ।

इति ब्रह्मचारिप्रायश्चित्तविधानम् ।

अथ उपाकरणम् ।

तत्र शीनकः ।

अथातः यावन्ने मासि श्ववर्णच्युते दिने ।

यावन्त्यां यावन्ने मासि पञ्चम्यां हस्तसयुते ॥

* विरात्रोपोषणं वा इति कं पुस्तके पाठः, द्विजातिनामित्यत्र द्विजानामिति पाठो युक्तः ।

† जपेयं शुचिना भवेत् इति पाठो युक्तः, अजतं प्रकुर्व्वत इत्यनयोरेतन्वयापत्तेः ।

‡ तं वो धिया अन्यस्या शक्तिं प्रववत् परितः सद्यध्वै ।

स नो रचदन्निमानं सुब्रह्मेन्द्रो विश्वान्यतिदुर्महायि ॥ (इमं २२२ ०५५॥)

§ पूर्णतां व्रजेदिति न पुस्तके पाठः ।

दिवसे विदधीतैतदुपाकर्म यद्योदितम् ।

अध्यायोपाकृतिं कुर्यात्तत्रोपासनवह्निना ॥ इति ।

श्रवणस्य खण्डत्वे व्यासः ।

धनिष्ठासंयुतं कुर्याच्छ्रावणं कर्म यद्भवेत् ।

तत्कर्म सफलं ज्ञेयमुपाकरणसंज्ञितम् ॥

श्रवणेन तु यत्कर्म ह्युत्तरापादसंयुतम् ।

संवत्सरकृतोऽध्यायस्तत्क्षणादेव नश्यति ॥

यत्तु ।

अध्यायानामुपाकर्मं यावत्स्या श्रवणेन वा ।

इस्तेनोपधिभावे वा पञ्चम्यां यावत्स्य तु ॥

इति याज्ञवल्क्यादिभिः केवलायाः यावत्स्याः पञ्चम्याय ग्रहणं
तद्वाजसनेयिविषयम् ।

संक्रान्तिर्ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत् ।

उपाकृतिसु पञ्चम्यां कार्या वाजसनेयिभिः ॥

इति प्रयोगपारिजातवचनात् ।

अत्र सप्तमाह गार्ग्यः ।

पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्रावणं तैत्तिरीयकाः ।

बहृचाः श्रवणे कुर्युर्ग्रहसंक्रान्तिवर्जिते ॥ इति ।

उदयव्यापिनी चैव विद्वर्चःघटिकाद्वयी ।

तत्कर्म सफलं ज्ञेयं तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥

अत्र काले विश्विपमाह बृहस्पतिः ।

• विद्वर्चस्य विष्णुचेति वाचस्पत्याभिधाने पाठः ।

अर्हंरात्रादधस्ताच्चेद्दहः संक्रम एव वा ।

नोपाकर्म्मं तदा कुर्याच्छ्रावण्या श्रवणेन च ॥

कात्यायनोऽपि ।

अर्हंरात्रादधस्ताच्चेद्दहः संक्रम एव वा ।

नोपाकर्म्मं तदा कुर्यात्परतद्येव दोषकृत् ॥

भृगुस्तु ।

प्रेते राजनि राट्टे वा परचक्रादिपौडिते ।

अनुसवीजे नावृष्या नोपाकुर्याद्विचक्षणः ॥

वशिष्ठोऽपि ।

अनुसवीजे नृपतौ विनष्टे

सूते मृते राष्ट्रसमाकुले च ।

उत्सर्ज्जनीपाकरणे न कार्यं

अस्तेन्दुसूर्य्यं गुरुबस्ययात् ॥

यत्तु ।

वेदोपाकरणे प्राप्ते कुलीरे सस्थिते रवौ ।

उपाकर्म्मं न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं सिद्धयुक्तके ॥

इति विरुद्धवचन तद्देशान्तरविषयम् ।

तथाच बृहस्पतिः ।

नश्मदोत्तरभागे तु कर्त्तव्यं सिद्धयुक्तके ।

कर्कटे सस्थिते भानावुपाकुर्यात्तु दक्षिणे ॥ इति ।

स्मृत्यर्थसारेऽपि ।

श्रवणे आदौ घटिकाचतुष्टयाभिजिन्नचक्राद्यवर्ज्यं श्रवण-

खण्डे सति धनिष्ठासंयुतं याह्यं नोत्तरापादसंयुतं हस्त-
नक्षत्रं प्रयोगपर्यन्तं याह्यम् । सूतकादिविघ्नसम्भवे वा
श्रोपध्नुत्पत्त्यभावे वा यावणभाद्रपदयोरिकस्मिन् दिने
ग्रहणसंक्रान्तिवर्जिते कार्यम् । एवं कृते कर्मणो न
लोपो नोत्कर्षयेति ।

स्मृत्यर्थसारे मनुः ।

यावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।

युक्तं कृन्दांस्यधीयीत मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥

अत्र अपिगन्देन भाद्रपदपञ्चमीहस्तयवणानामुपादानमिति
हेमाद्रौ व्याख्यातम् ।

यत्पुनर्मनुवचनम् ।

शुके सूडेऽप्युपाकृत्य विद्यावित्तविनाशनम् ।

भायुःक्षयमवाप्नोति तस्मात्तत्कर्म वर्जयेत् ॥

काश्यपीयमपि ।

गुरुशुक्रतिरोधाने वर्जयेच्छ्रुतिचोदितान् ।

इत्याह भगवानत्रिः यावणन्तु विशेषतः ॥ इति ।

तदेतत् प्रथमोपाकर्मैपियम् ।

गुरुभागवयोर्मौष्ये वास्ये वा वाईकेऽपि वा ।

तथाधिमाससप्तमे मलमासादिषु द्विजः ।

नोपाकुर्व्यात्प्रथमतः कृतं कर्म विनागकृत् ॥

इति सङ्ग्रहकारवचनात् ।

श्रुतिसमुच्चयेऽपि ।

यज्ञोपवीतं ध(क)र्त्तव्यं श्रावणे गुरुशुक्रयोः ।

मौञ्ज्येऽपि वार्द्धके बाल्ये नित्यवल्कर्म चोदितम् ॥ इति ।

स्मृतिभास्करेऽपि ।

चण्डांशोर्मण्डलभ्रातौ यदा शुकवृहस्पतौ ।

सर्वकर्मनिवृत्तिः स्यान्नित्यं नैमित्तिकं विना ॥

स्मृत्यन्तरेऽपि ।

नित्ये नैमित्तिके जाप्ये हीमयज्ञक्रियासु च ।

उपाकर्मणि चोत्सर्गं ग्रहविधौ न विद्यते ॥ इति ।

तद्वितीयादिविषयम् । तदपि अधिमासे न कार्यमित्याह
चन्द्रिकायां ज्योति.पराशरः ।

उपाकर्मं तथोत्सर्गः प्रसवाहोत्सवाष्टकाः ।

मासवृद्धौ परे कार्या वर्जयित्वा तु पैतृकम् ॥ इति ।

प्रसवाहोत्सवो जातेष्टिः जातकर्मणो जननकाल एव विहित-
त्वात् । परे उत्तरे मासीत्यर्थः ।

कात्यायनेऽपि ।

उत्सर्प. कालवृद्धौ स्यादुपाकर्मैादिकर्मणि ।

अभिषेकादिवृद्धीनां न तूत्सर्पो युगादिषु ॥

यत्तु ऋथ्यशुद्धवचनम् ।

दशहरासु नोत्सर्पश्चतुर्ष्वपि युगादिषु ।

उपाकर्मं महापठ्यां ह्येतदिष्टं वृषादितः ॥ इति ।

तच्छन्दोगविषयम् । तेषां कालवृद्धावपि सिंहाकारं एव उपाकर्मं
भवति ।

तथाच गर्गः ।

सिद्धे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वार्द्धेऽविवरेः* वह्निः ।

छन्दोगा मिलिताः कुर्युर्दक्षगं स्वस्वच्छन्दसाम् ।

शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्मोपराह्निकम् ॥ इति ।

निषिद्धे चेत् क्रियते तदा दोषमाह स एव ।

अथ चेद्दोषसंयुक्ते पर्वणि स्यादुपाक्रिया ।

दुःखशोकामयग्रस्ता राष्ट्रे तस्मिन् द्विजातयः ॥ इति ।

एतच्च मध्याह्नाद्दूर्ध्वं कर्तव्यम् ।

तथाचोक्तं हेमाद्रौ ।

उपाकर्मोपराह्णे स्यादुत्तमर्गः प्रातरेव च । इति ।

गोभिलोऽपि ।

अध्यायानामुपाकर्मं कुर्यात्कालेऽपराह्णके ।

पूर्वार्द्धे तु विसर्गः स्यादिति वेदविदो विदुः ॥

एवमुक्तप्रकारेण कालशुद्धिं विधाय स्वस्वधर्मोक्तप्रकारेण उपा-
कर्मं कार्यम् । केचित्त्रिदं कर्मद्वयं लौकिकेऽग्नौ कार्य-
मित्याहुः ।

तथाच आश्वलायनकारिका ।

कर्मद्वयमिदं केचिद्दौकिकेऽग्नौ प्रकुर्वते ।

आज्यसंस्कारपर्यन्तमुपलेपादि पूर्ववत् ॥ इति ।

अत्र इतिकर्तव्यताविशेषो भविष्योत्तरपुराणे ।

सम्प्राति अवणस्थान्ते पौर्णमास्यां दिनोदये ।

* अविबरे यथादिदो नरदिन ।

ज्ञानं कुर्वीत मतिमान् शुतिस्मृतिविधानतः ॥

ततो देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेत्परमाभसा ।

उपाकर्मणि चैवोक्तशृषीणाश्चैव तर्पणम् ।

कुर्वीत ब्राह्मणः याङ् देवानुद्दिश्य शक्तितः ॥ इति ।

कार्णाजिनसु ।

उपाकर्मणि चोत्सर्गे यथाकालं समेत्य च ।

ऋषीन्दर्भमयान् कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्ततः ॥ इति ।

बीधायनोऽपि ।

गौतमाद्यानृषीन्सर्वाङ् कृत्वा दर्भमयान् पुनः ।

पूजयित्वा यथाशक्ति तर्पयेद्दंशमुच्चरन् ॥ इति ।

स्मृतिभामत्यां व्याससु ।

विष्टरं सप्तभिर्दर्भैर्द्वादशाङ्गुलदैर्घ्यकम् ।

चतुरङ्गुलमग्रं स्याद्वन्यमेकाङ्गुलं तथा ॥

प्रदक्षिणभ्रमङ्कृत्वा ऋषीणावाद्य पूजयेत् ।

ऋषीणामर्चनं सर्वं कर्त्तव्यञ्च निधीतिना ॥

आसनं पादमर्घ्यञ्च स्नानं पञ्चासृतैः पृथक् ।

वस्त्रोपवीतं गन्धाद्य पुष्पाख्याभरणानि च ॥

धूपदीपबलीन्दत्त्वा नत्वा सुत्वा तथोदकैः ।

तर्पयित्वा यथाभ्यायं गृह्योक्तविधिना ततः ॥ इति ।

वायुपुराणि तु ।

उपाकर्मणि विप्रेभ्यो दद्याद्दयत्रोपवीतकम् ।

आयुभान् जायते तेन कर्मणा मानवो मुवि ॥ इति ।

वेदोपाकरणविषये विशेषमाह व्यासः ।

दर्भाघ्नो दर्भकरः प्रासुखो वाप्युदसुखः ।

उपक्रमेत वेदान् वा वेदौ वा वेदमेव वा ॥

प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतीः प्रणवं ततः ।

पच्छोऽर्द्धञ्च शिरसा सावित्रीमनुवाच्य च ॥

उपक्रमेत्ततो मन्त्रानादौ च ब्राह्मणं ततः ।

तथोपनिषदं कल्पं रहस्यान्वपि शक्तितः ॥

अधीत्य प्रणवञ्चोक्ता भूमिं सृष्ट्वा जलं सृशेत् ।

नमस्कृत्य ततो देवानृषींश्चैव गुरुनपि ॥ इति ।

अत्र ब्रह्मचारिविषये विशेष उक्तः कालादर्शे ।

मौञ्जीयज्ञोपवीते च नवं दण्डञ्च धारयेत् ।

कटिसूत्रञ्चैव नवं नवं वस्त्रन्तथैव च ॥ इति ।

यस्यान्तरेऽपि ।

दण्डाजिनोपवीतानि मेखलां कटिसूत्रकम् ।

धृत्वोपाकरणं कृत्वा ततः स्वाध्यायमारभेत् ।

पुराणानि विमृज्याथ पुनः पुनरिति क्रमात् ॥

एतदुपाकर्म्मं गृहस्यस्यावश्यकमित्याह व्यासः ।

वेदव्रतानि कृत्वैव विप्रो यद्युद्दहेत्तदा ।

अधीयीत गृहस्योऽपि नियमाद्ब्रह्मचारिवत् ॥ इति ।

गोभिलोऽपि ।

उपाकर्म्मोत्सर्जनश्च वनस्थानामपीयते ।

धारणाध्ययनाद्ब्रह्मविद्या गृहस्था ब्रह्मचारिणाम् ॥ इति ।

अस्य फलमाह कात्यायनः ।

प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्ग विधिवद्भिजैः ।
 क्रियते छन्दसा तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥
 अथातयामैच्छन्दीभिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानैरपि सदा तत्तेषां वृद्धिकारणम् ॥
 उत्सर्जनञ्च वेदानामुपाकरणकर्म वा ।
 अकृत्वा वेदजाप्येन फलं नाप्नोति मानवः ॥ इति ।

अथ उत्सर्जनकालः ।

तत्र याज्ञवल्क्यः ।

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जज्ञान्ते छन्दसा कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्भिः ॥

हारीतः ।

अर्धपञ्चमान् मासानधीत्य अर्धमुत्सृजतीति ।

यद्वा एतदुत्सर्जनमुपाकर्मदिने कार्यम् ।

तथाच खादिरगृह्यम् ।

पुष्ये तूत्सर्जनद्वार्यमुपाकर्मदिनेऽथवा ।

तस्मिन् पक्षे आरम्भोपाकर्मात्सर्जनैरे. पूर्वमुत्सर्जनं कृत्वा
 तदनन्तरमुपाकर्म कार्यमिति विवेकः ।

इति त्रीविधानपारिजाते उपाकर्मात्सर्जनविधानम् ।

अधेदानीमध्ययनविधानम् ।

तत्र याज्ञवल्काः ।

वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ।

यं यं क्रतुमधीयीत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥

स्मृतिसमुच्चयेऽपि ।

वेदो यस्य शरीरस्यो न स पापेन लिप्यते ।

वेदात्मा स तु विज्ञेयः शरीरं किम्प्रयोजनम् ॥

वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजातिभिः ।

तावन्ति हरिनामानि कीर्त्तितानि न संशयः ॥

यस्य वेदस्य वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् ।

स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः सर्व्वधर्मवह्निष्कृतः ॥

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यश्चान्यत्कर्म वैदिकम् ।

अनधीतस्य विप्रस्य सर्व्वं भवति निष्फलम् ॥

अनधीत्य द्विजो यस्तु शास्त्राणि च वह्न्यपि ।

शृणोति ब्राह्मणो नाग्रे नरकाणि प्रपद्यते ॥

नाग्रे शरीरनाग्रे सतीत्यर्थः ।

नाधीतवेदो यो विप्र आचार्येण प्रवर्त्तते ।

नाचारफलमाप्नोति यथा शूद्रस्तथैव सः ॥

अनधीतस्य विप्रस्य पुत्रोऽप्यध्ययनान्वितः ।

शूद्रपुत्रः स विज्ञेयो न वेदफलमश्नुते ॥

स्तान्दे ।

अनभ्यासाच्च वेदानामाचारस्य च लङ्घनात् ।
भालस्यादन्नदीपाच्च मृत्युर्विप्रं जिघांसति ॥

तस्माद्वाङ्मणेन वेदोऽवश्यमध्येतव्यः ।

मनुस्मृ ।

अत्राङ्गणादध्ययनमापत्काले विधीयते ।
अनुब्रज्यादिशुश्रूषा यावदध्ययनं गुरोः ॥ इति ।

वेदस्वरूपमाह वशिष्ठः ।

पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ।
तच्छाखं कर्म कुर्वीत तच्छाखाध्ययनं तथा ॥
यः स्वशाखां परित्यज्य परां समधिगच्छतिः ।
स शूद्रवद्विद्विष्कार्यः सर्वकर्मसु साधुभिः ॥
न जातु परशाखोक्तं बुधः कर्म समाचरेत् ।
आचरन् परशाखोक्तं शाखारण्डः स उच्यते ॥
अधीत्य शाखामात्मीयां परशाखां ततः पठेत् ।
तच्छाखीयेसु संस्कारैः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
तच्छाखाध्ययनं कुर्याच्च तेन पतितो भवेत् ॥ इति ।

अत्र शाखाग्रहणं धर्मशास्त्रादेरुपलक्षकम् ।

तथाच व्यासः ।

धर्मशास्त्रन्तु विज्ञेयं शब्दशास्त्रन्तथैव च ।
पुराणानीतिहासाद्यं तथाख्यानानि यानि च ।
महात्मनाश्च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव हि ॥ इति ।

आरम्भश्च शुभदिने कार्यः ।

तथाच ज्योतिःशास्त्रम् ।

विद्यारम्भः प्रगस्तो भवति मधुरिषो प्रातबोधे सुधांशौ
शस्ते तीक्ष्णद्युतौ च त्रिदशपतिगुराबुद्धते चापि शुक्ले ।
अप्राप्ते सिंहाराशौ दशशतकिरणे चापि दैत्यारिपूज्ये
स्त्राध्यायो भानुशकत्रिदशगुरुदिने लग्नसंस्थे च जीवे ॥

तथा ।

पष्ठौ प्रतिपदञ्चैव वर्जयित्वा तथाष्टमोम् ।

रिक्तां पञ्चदशीञ्चैव सौरभौमदिने तथा ॥

विद्यारम्भः प्रगस्त इति पूर्वेष्वान्वयः ।

रत्नमालायामपि ।

विद्यारम्भः सुरगुरुसितघ्नेष्वभीष्टार्थदायी
कर्तुंघायुधिरमपि करोत्यशमान्मध्यमोऽत्र ।
नीहारांशौ भवति जड़ता पञ्चता भूमिपुत्रे
छायासूनावपि च मुनयः कीर्त्तयन्त्येवमाद्याः ॥

अथ नचत्राणि ।

मृगादिपञ्चमपि भेषु मूले

शुक्रादिके च पितृवेऽग्निनीपु ।

पूर्वाश्वे च यववे च तद्दृ-

विद्यासमारम्भमुगन्ति सिद्धौ ॥

अथ अध्ययनप्रकारः ।

तत्र याज्ञवल्करः ।

गुरुश्चैवाप्युपासीत स्नाध्यायार्थं समाहितः ।

मनुश्च ।

अध्येषमाणस्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।

ब्रह्माक्षलिङ्गतोऽध्याप्यो लघुवासा जितेन्द्रियः ॥

ब्रह्मारम्भोऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदाः ।

व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहण गुरोः ॥

सव्येन सव्यः स्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिणः ।

ब्राह्मणः प्रणवं कुर्व्यादादावन्ते च सर्व्वदा ॥

स्ववत्यनोद्धृतं पूर्वं परस्ताञ्च विशीर्य्यति ।

प्राञ्जलिः पर्युपासीत* पवित्रैश्चैव पावितः ॥

प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तुत श्रीं कर्त्तुमर्हति ।

अध्येषमाणश्च गुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ॥

अधीष भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चारमेत् ।

नोदितो गुरुणा नित्यमप्रणोदित एव वा ॥

कुर्व्यादध्ययने योगमाचार्य्यस्य द्वितियुं च ।

द्वितीये तु तया भागे वेदाभ्यासो विधीयते ॥

वेदस्त्रीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ।

* अत एव "सदस्य इत्यादिभ्यो स द्वि ब्रह्माक्षलिङ्गतं भूत" इति पादस्य मनुसंहितायां दृश्यते ।

† भास्करान् अध्युपासीत इति मनुसंहितापाठः ।

तद्दानञ्चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥
 नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्स्वाध्यायार्थं समाहितः ।
 आस्यतामिति चोक्तः सत्रासीताभिमुखं गुरोः ॥
 हीनान्नवस्त्रविशः* स्यात्सर्व्वदा गुरुसन्निधौ ।
 उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य चरमञ्चैव संविशेत् ॥

पाणिनीयशिञ्जायाम् ।

हस्तेन वेद योऽधीते स्वरवर्णार्थसंयुतम् ।
 ऋग्यजुःसामभिः पूतो ब्रह्मलोके महीयते ॥
 हस्तहीनन्तु योऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् ।
 ऋग्यजुःसामभिर्दग्धो वियोनि† मधिगच्छति ॥

पराशरस्वाह ।

वेदः सार्योऽध्येतव्य इति ।
 ज्ञातव्यः सर्व्वदैवार्यो वेदानां कर्मसिद्धये ।
 पाठमत्रमधीती च षष्ठे गौरिव सीदति ॥

व्यासोऽपि ।

वेदस्याध्ययनं सर्व्वं धर्मगास्तस्य चैव हि ।
 अजानतोऽयं तद्व्यर्थं तुपाणां कण्ठनं यथा ॥

यमः ।

य इमां पृथिवीं सर्व्वां सर्व्वरत्नोपगोभिताम् ।
 दद्याच्छास्तश्च शिष्येभ्यस्तश्च तच्च ह्ययं समम् ॥

* हीनान्नवस्त्रविशत्वमर्थपरवदा शेषम् ।

† वियोनि पवित्रोनि, मृत पक्षी भवतीत्यर्थः ।

मनु ।

गुरोरनुमतिं कृत्वा वेदाध्ययनमारभेत् ।

अध्यापयेत्ततः शिष्यान् न्याययुक्तान् गुणान्वितान् ॥

वाञ्छवल्करः ।

कृतज्ञाद्रोहिमेधावि-शुचिकल्पानसूयकाः ।

अध्याप्या धर्मेत साधुशक्तासन्नानवित्तदा ॥

अनध्याप्यानाह मनुः ।

धर्माद्यौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा ।

न तत्र विद्या दातव्या उत्तमं बीजमिवीपरे ॥

विद्ययैव समं कामं भर्त्सय्य ब्रह्मवादिना ।

आपद्यपि हि कष्टार्या न त्वेनामीरिषे वपेत् ॥

विद्या ब्राह्मणमेत्याह शैवधिस्तोऽस्मि रक्ष माम् ।

असूयकाय मा मा दास्तथा स्या वीर्यवत्तमम् ॥

यमेव तु शुचि विद्यात्रियतं ब्रह्मचारिणम् ।

तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने ॥

न निन्दाताडने कुर्यात्पुत्रं शिष्यश्च ताडयेत् ।

अधोभागे शरीरस्य नीत्तमाङ्गे न वक्षसि ।

अतोऽन्यथा तु प्रहरन् न्याययुक्तो भवेन्नरः ॥

न्याययुक्तो दण्डः ।

सर्वधर्ममयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।

* यत्र विद्या न वक्तव्या एवमिति मनुस्मृत्यायां पाठः ।

† प्रदानेऽधिकमिति न पुत्रके पाठः । तमेव युक्तमुपग्रामः ।

तद्दत्तमवाप्नोति ब्रह्मलोकमविभुतम् ॥ इति ।

सूत्रार्थसारे ।

उदगयने शुकपत्रे शुभेऽहनि स्वाध्यायं प्रारभेत्पूर्वाह्ने
गणेशं स्त्ररक्षतीं गुरुञ्च सम्पूज्य ब्रह्मचारी विप्रसुवासिनी-
रभ्यर्थं आशिषो गृहीत्वा ब्रह्मयज्ञवर्धमान् धारयमाणः
प्रणवव्याहृतिसहितां सावित्रीमुक्त्वा प्रणवपूर्वकं स्वाध्यायं
प्रारभ्य किञ्चिदधीत्य प्रणवेन विरामोऽस्त्वित्युक्त्वा भूमिं
सृष्ट्वा गुरुं वृद्धाञ्च प्रणमेत् । ततोऽपरेद्युर्गणेशं गुरुञ्च
नत्वा प्रणवेन प्रारम्भसमाप्तिं कुर्यादिति ।

अथ अध्ययनधर्माः ।

ऋक्षाचमप्रधीयीत मार्गशीर्षेण धर्मतः ।

न त्वेव चतुरो वेदानन्यायेन कदाचन ॥ इति लघुव्यासः ।

कूर्मपुराणेऽपि ।

एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।

आहृतोऽध्ययनं कुर्याद्दीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥

नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् न पराशुखः ।

गुरोस्तु चक्षुर्विपद्ये न यद्येष्टासनो भवेत् ॥

नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।

न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणचेष्टितम् ॥

गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्तते ।

कर्णो तत्र पिपातप्यो गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥

तथा ।

लम्बितं हसितञ्चैव कण्ठ(कुण्ठ)प्रहरणं तथा ।
वर्जयेत्सन्निधौ नित्यमवस्फोटनमेव च ॥
कामं लोभं भयं निद्रां गीतवादिन्ननर्तनम् ।
द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेचालम्भन तथा ।
परोपघातं पैशुन्य प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
उदकुम्भ दण्डकाष्ठं गोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।
आहरिद्व्यावदर्यानि भैक्षञ्चाहरहयरेत् ॥
घृतञ्च लवणं सर्व्वं वर्ज्यं पय्युपितञ्च यत् ।
नादग्रञ्चैव वीचेत नाचरेदन्तधावनम् ।
एकान्तमशुचिस्त्रीभिः शूद्राद्यैरपि भाषणम् ॥

नाचरेदिति पूर्व्वेषान्वयः ।

आश्वलायनः ।

दक्षान्तर्जानुरासीत भूमावभिसुखो गुरोः ।
कम्पयेन्न शिरः किञ्चिन्न क्रुध्येत न मत्सरी ॥
गुरुणापि सहासीत न शिलाफलकेषु च ।
सहसैव समुत्तिष्ठेद्गुरोरागमने द्विजः ॥

तथा ।

उदके मध्यरात्रे च विस्मूत्रे च विसर्ज्जिते ।
उच्छिष्टे श्राद्धभुक्तौ च मनसापि न चिन्तयेत् ॥

स्वाध्यायमिति शेषः ।

स्मृतिसारे ।

सर्व्वकृत्तितगन्धेषु परिवेषे सभासु च ।
 अभ्यङ्गे स्नानकाले च महाखेदेऽतिकम्पने ॥
 गोविप्ररोधने सर्व्वथाङ्गेषु थाङ्गपंक्तिषु ।
 श्मशाने शूद्रसम्पर्के चण्डालादिप्रदर्शने ॥
 रोदने व्याकुले देशे जपस्थाने महालयै ।
 महोत्पातेषु च तथा स्वाध्यायं वर्ज्जयेद्बुधः ॥

नारदः ।

द्यूतं पुस्तकशुश्रूषा नाटकासक्तिरेव च ।
 स्त्रियस्तन्द्रा च निद्रा च विद्याविघ्नकराणि षट् ॥
 पुस्तकप्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसन्निधौ ।
 न शोभते सभामध्ये जारगर्भ इव स्त्रियाः ॥

मनुः ।

नाविस्मष्टमधीयीत न शूद्रजनसन्निधौ ।
 न निशान्ते परिश्रान्तो ब्रह्माधीत्य पुनः स्वपेत् ॥

तथा ।

शूद्रान्नरसपुष्टस्य श्चधीयानस्य नित्यगः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरूह्वा न विद्यते ॥ इति ।

अथ मन्दमत्यादिदोषादध्ययनेऽसमर्थस्य प्रायश्चित्तमुक्तमृग्वि-
 धाने ।

वाग्निन्द्रियविमूढास्तु ये विद्यां न विजानते ।
 इन्द्रियार्थान्यथार्थाद्वा यो न वेत्ति कथञ्चन ॥
 विद्या वाधिगता यस्य प्रणश्येत पुनःपुनः ।

ससर्परीश्रिति जपन् विद्या सम्प्रतिपद्यते ॥
 एष द्रष्टो जपेन्मन्त्रं शतवारं दिने दिने ।
 भ्रान्तिबुद्धिर्न शास्त्रेषु यथातथ्यञ्च दृश्यते ॥
 या ते काकुक्ष्णपेन्मन्त्रं शतवारं दिने दिने ।
 विपरीतं न शास्त्रेषु यथार्थं दृश्यते सदा ॥
 सुत. सोमोऽजपेन्मन्त्रं शतवारं दिने दिने ।
 अन्यथार्थं न शास्त्रेषु यथार्थं दृश्यते सदा ॥
 कथा नधिबमन्त्रश्च शतवारं दिने दिने ।
 व्यासोक्तस्तु पुराणार्थो यथार्थं दृश्यते सदा ।
 अहेडमानो मन्त्रश्च ॥ दिनम्प्रति जपेच्छतम् ।
 शास्त्रेषु सशयो नास्ति विम्लासः सर्वथा भवेत् ॥

- ससर्परीश्रितिरभरतूयुमिभ्योऽभिषय पाञ्चजन्यासु लक्षिपु ।
 सा पञ्चा नव्यमायुर्दधाना या मे पलक्षिजमदशयो ददु ॥ (१म ४१५ १८सूक्) ।
- † एष द्रष्टो उरभो विश्वरूप इन्द्राय उषे समकारि साम ।
 एत पिब हृदि स्थातुर्य यस्मिन्निधे प्रतिपि यस्ते अत्रम् ॥ (२म ४१५ १८सूक्) ।
- ‡ या ते काकुक्ष्णपेन्मन्त्रं शतवारं दिने दिने ।
 तया पाहि मे ते अभ्ययुरस्थान् स ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गच्छ ॥ (२म ४१५ २२सूक्) ।
- § सुत. सोमो अनुतादिन्द्र वसानय यथाऽधिकितुषे रणाय ।
 एत तितिर्न उपयाहि यत्र तेन विश्वासाविधौ राश्वस ॥ (२म ४१५ ४८सूक्) ।
- ¶ कथा नधिब आभुव दूती सदाहव सखा ।
 कथा शशिष्ठया उता ॥ (२७म १२म यजु ।)
- || अहेडमान उपयाहि यत्र तुभ्य पवन इन्द्र सुतास ।
 कावो न वक्षिणसोको अश्वेन्द्रा रदि मयमो यश्चिदानाम् ॥ (२म ४१५ १८सूक्) ।

प्रत्यस्मै प्रजपेन्मन्त्रं* गतवारं दिने दिने ।
 महद्वाक्येषु विश्वासी ह्यविश्वासी न चान्यथा ॥
 एमेनं† प्रजपेन्मन्त्रं गतवारं दिने दिने ।
 स्मृत्यर्थे नान्यथाबुद्धिर्यथार्थं पश्यति द्विजः ॥
 अथविधानमन्त्रञ्च जपेद्दशदिनम्प्रति ।
 वाग्देवी मातृका तस्य जिह्वायै वर्त्तते सदा ॥
 अथामन्त्रेण जुहुयादिया श्रीस्तत्कले स्थिता ।
 विमधुच्चाष्टसाहस्रं प्रतिवर्षन्तु फान्गुने ॥
 भवामित्रो‡ जपेन्मन्त्रं गतवारं दिने दिने ।
 अविद्या न सृजेत्सत्त्वं विद्यया सह तिष्ठति ॥
 अहं मनु‡ जपेन्मन्त्रं गतधा यो दिनम्प्रति ।
 धिकालज्ञानसिद्धिञ्च सर्व्वथा लभते द्विजः ॥ इति ।

इति मन्दमतिप्रायश्चित्तम् ।

गुरुशुभ्या आवश्यकी इत्याह देवलः ।

* मन्त्रो विधीयत विनामि विदुषि भर ।

अथदमाय अथ । अथसाहस्रने नर ॥ (२म- ४१५- १४६ ।)

† एतेन एतेन सोममि सोमपातमम् ।

अमन्त्रिसंश्रोविशमिन्दु गुणभिरन्दुभिः ॥ (२म- ४१५- १४६ ।)

‡ भवामित्रा न देवा इत मुनिर्भूतदुष एव या उ मयदा ।

अथा न विद्या विदुषा विदुष्यं क्ष मा यन्त्रे राधा इविद्यता ॥ (१म- १४६५- १४६ ।)

§ अहं मनुभवं एवदहं कथोवात् अविश्वि विदु ।

अहं कथमाभूतदुष देव कथिवमला पश्यता मा ॥ (३म- १४६५- १४६ ।)

यथा खननतो भूमेर्नरो निधिसुपायुते* ।
 एवं गुरुगतां विद्यां शूश्रूपुरधिगच्छति ॥
 यथाश्रं विधिसंयुक्तं विषं वाचेन संयुतम् ।
 तादृशं स्यादशूश्रूपोर्व्रद्धाधीतं न संग्रहः ॥

नारदः ।

गुरुशूश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ।
 अथवा विद्यया विद्या चतुर्थी नोपलभ्यते ॥ इति ।

तथा ।

गुरुं त्वङ्गुल्य दुङ्गुल्य विषं निर्जित्य वादतः ।
 अरक्ष्ये निर्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥

तस्य प्रायश्चित्तमाह वीधायनः ।

वादेन ब्राह्मणं जित्वा प्रायश्चित्तविधिस्तथा ।
 विराचीपोपितः स्रात्वा मणिपत्य समापयेत् ॥ इति ।

अन्येऽपि अध्ययनधर्माः पाणिनीयशिखादितोऽवगन्तव्याः विस्तर-
 भयात्तत्र प्रदर्शिताः ।

अथ अध्यापकधर्माः ।

तत्र यमः ।

सततं प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ।
 स्रात्वा हुत्वा स्वशिष्येभ्यः कुर्यादध्यापनं नरः ॥

* यथा खनन् यद्विषेण नरो वायंधिगच्छति । इति त्रिवेद्यस्मिन् पाठः ।

शिव्यगिज्ञाविधिमाह गौतमः ।

अशक्तौ रज्जुवेषुदलाभ्यां तनुभ्यां शिञ्जयेदिति ।

मनुः ।

पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथञ्चन ।

अतोऽन्यथा तु प्रहरन् प्राप्तः स्वाञ्चौरकिस्त्रियम् ॥

यमः ।

। योऽर्थार्थी सन् द्विजोऽध्याप्यात्पठेच्चैवाविधानतः ॥

अनध्याये च तस्माद्दुर्वेदविप्लावकं बुधाः ॥

हारीतः ।

भृतकाध्यापनं कृत्वा भृतकाध्ययनं तथा ।

अनुयोगप्रधानेन त्रीन् पक्षांसु पिवेदिति ॥

यावकमिति शेषः ।

इति अध्यापकधर्माः ।

अथ अनध्याया उच्यन्ते ।

तत्र उग्रनाः ।

अयने विपुवे चैव शयने बोधने हरिः ।

अनध्यायम्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु ॥

अयनं दक्षिणमुत्तरश्च । विपुवी तुलामेपी । शयनी बोधनी
च एकादशी ।

मन्वादीयौ मास्त्र्येऽभिहितः ।

अश्वयुक्शुक्लनवमो कार्तिकी द्वादशी सिता ।
 तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥
 फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी सिता ॥
 आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥
 आश्वयुज्याष्टमी कृष्णा आषाढस्यापि पूर्णिमा ।
 कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पञ्चदशी तथा ॥
 मन्वन्तरादयथैता दत्तस्याद्यकारिकाः ॥

शुगादयो विष्णुपुराणेऽभिहितः । यथा ।

वैशाखमासस्य सिता तृतीया
 नवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे ॥
 नभस्यमासस्य च कृष्णपक्ष-
 त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥

याज्ञवल्करः ।

ब्रह्मं प्रेतिष्वनध्यायः शिष्यत्विंगुरुवन्धुषु ॥
 उपाकर्मणि चोत्तमं स्वशास्त्राशोत्रिये नृते ॥
 पञ्चदश्या चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा आदिकं प्रतिगृह्य च ॥

आवमत्र एकोद्दिष्टातिरिक्तं बोध्यम् । एकोद्दिष्टे ब्राह्मिनि
 मनुतेः ।

तथा ।

सन्ध्यागर्जितनिर्घातेः भूकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिगमारण्यकमधीत्य च ॥
 पशुमण्डूकनकुलखादिमार्जाररूपकैः ।
 कृतेऽन्तरे त्वहोराचं शक्रपाते तद्योच्छ्रये ॥

अथ तात्कालिका अनध्यायाः ।

श्वक्रोष्टुगर्हभोलूकमामवाणार्त्तनिःस्वने ।
 अमेध्यशवशूद्रान्यश्रमशानपतितान्तिके ॥
 देशेऽशुचावात्मनि च विद्युःस्तनितसंप्रये ।
 मुक्ताद्रंपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥
 पाशुप्रवर्षे दिग्दाहे सन्ध्यानोहारभीतिषु ।
 धावत पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥
 खरोद्भयानहस्यश्वनौवृक्षगिरिरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतास्तात्कालिकान् विदुः ॥

वायो वशः । अमेध्या सूतिकादयः । स्तनितं गर्जनम् ॥

अत्र प्रत्यहं सन्ध्याया विशेष उक्तः स्मृतिसारे ।

उदयेऽस्तमये चापि सुहृत्तत्रयगामि यत् ।

• यदान्तरिचे कलवान् मारुती मरुतादिभः ।

पतत्यथ स निघाता जायते वायुसम्भ्रमः ॥ इत्युक्तलक्षणम् ।

† शक्र इन्द्रध्वज तस्य पात उच्छ्रय च ।

‡ वषातीऽन्यत्र नर्द्धंष्टिविद्युती यौगपत्ये आकाशिक वषासु तत्कालिक इति नारायण सन्ध्या श्रुत्य तु हारौत साय सन्ध्याकृते रात्रि प्रातःसन्ध्यास्तनिते अहोरात्र रात्री विद्यति अपररात्रवधि "विद्युति नक्त चापररात्रान्" इति गीतमोक्त इति निर्णयसिद्धिः ।

तद्दिनं तदहोरात्रमनध्यायं विदुर्बुधाः ॥

केचिदाहुः क्वचिद्देशे यावत्तद्दिननाडिका ।

तावदेव त्वनध्यायो न तन्मिश्रे दिनान्तरे ॥ इति ।

ब्रह्माण्डपुराणे ।

रात्री यामऽथादूर्वाग्यदि पश्येत्तयोदशीम् ।

प्रदोष स तु विज्ञेयः सर्व्वस्वाध्यायवर्जित ॥

पृष्ठी च द्वादशी चैव अर्द्धरात्रौननाडिका ।

प्रदोषे न त्वधीयीत तृतीया नवनाडिका ॥

अन्यत्रापि ।

चतुर्थी प्रथमे यामे सार्द्धयामे च सप्तमी ।

त्रयोदश्यार्द्धरात्रे चैत्रदोषो जायते ध्रुवम् ॥

हारीतोऽपि ।

प्रतिपत्सु चतुर्दश्यामष्टम्यां पर्व्वणोर्द्धयोः ।

श्रोऽनध्यायोऽत्र गर्ब्वर्ष्यां नाधीयीत कदाचन ॥

तथा ।

अष्टमी हृत्युपाध्याय मिथं हन्ति चतुर्दशी ।

अमावास्यामयं हन्ति प्रतिपद्बुद्धिनाग्निनी ॥

अष्टका तु समाख्याता सप्तम्यादिदिनत्रयम् ।

मार्गशीर्षे तथा पौषे भाद्रभासे तथैव च ॥

तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षेषु सूरिभिः ।

शास्त्रं न तत्राधीयीत व्रतबन्धं विवर्जयेत् ॥

तात्कालिकानध्यायनिमित्तानां समवाये विश्वेप्रसाह गौतमः ।

वर्षविद्युत्स्तनयिद्भुसन्निपाते त्रयहमिति ।

ऋत्यन्तरेऽपि ।

विद्युद्गर्जितवृष्टीनां सन्निपातो यदा भवेत् ।

कालवृष्टौ तु तत्कालमकाले तु त्रिरात्रकम् ॥ इति ।

अथ अनध्यायापवादः ।

तत्र मतुः ।

वेदोपाकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्वके ।

नानुरीधोऽस्यनध्याये होममन्त्रजपेषु च ॥

कौर्मोऽपि ।

नैत्वके नास्यनध्यायः सन्धोपासन एव च ।

उपाकर्मेषु कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥

अनध्यायस्तु नाङ्गिषु नेतिहासपुराणयोः ।

न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विवर्जयेत् ॥

एष धर्मः समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणाम् ।

ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणा भावितात्मनाम् ॥

अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ।

सावित्री शतरुद्रीयं वेदान्ताय विशिषतः ॥

अभ्यसेत्सततं युक्तो भस्मस्नानपरायणः ॥ इति ।

इति श्रीविधानपारिजाते प्रयोगपारिजातोक्तं

ब्रह्मचारिप्रकरणं समाप्तम् ।

अथ ग्रहयज्ञस्वरूपमभिधीयते ।

स च नित्यनैमित्तिककाम्यभेदेन त्रिधा । तत्र अयनविषुवो-
परागादियु नित्यः, गर्भाधानादिसंस्कारकर्मसु नैमित्तिकः,
विपदपगमसम्पदादिकाम्येषु काम्यः ।

तत्र नित्यनैमित्तिकयोः प्रतिपदोक्तवस्वभावे अनुकल्पानि
ग्राह्याणि । काम्ये तु प्रतिनिध्यभावात् प्रतिपदोक्तान्येव वस्तूनि ।
तथाच शौनकः ।

ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्यामि शौनकोऽहं द्विजन्मनाम् ।

मुख्येऽहनि शुभे वारे कुर्याद्वा च त्रिजन्मसु ॥

अयने विषुवे चैव सोमसूर्योपरागयोः ।

ग्रहाणामुपचेष्टानामेतां शान्तिं समाचरेत् ॥

नित्योऽयं ग्रहयज्ञः स्यान्नैमित्तिक इतः परम् ।

गर्भाधानादिसंस्कारकर्मेष्वपि विशेषतः ।

कार्यारम्भेषु सर्वेषु नववेश्मपवेशने ॥

अथ कार्यारम्भेषु इत्यादौ सर्वत्र निमित्तसप्तमी ज्ञेया ।

आरोग्यस्नानसमये संक्रान्तौ रोगसम्भवे ।

अभिचारे च यः कुर्याद्ग्रहपूजां विधानतः ।

सोऽभीष्टं फलमाप्नोति निर्विघ्नेन न संशयः ॥ इति ।

तथा ।

धीयन्ते विपदः क्षिप्रं वर्द्धन्ते सम्पदोऽखिलाः ।

तापादयो विनश्यन्ति सर्वाः कार्याः प्रदक्षिणाः ॥ इति ।

अथ इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारोपायभूतग्रहयज्ञविधानम् ।

हेमाद्रौ स्कान्दे ।

गार्ग्यं सुखासनासीनं कीर्तिकः परिपृच्छति ।

निखिलां ग्रहगान्तिं मे भगवन् वक्तुमर्हसि ॥

गार्ग्य उवाच ।

देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसकिचराः ।

पीडयन्ते ग्रहपीडाभिः किं पुनर्भुवि मानवाः ॥

शनैश्चरेण सौदासी नरमांसि नियोजितः ।

राहुणा पीडितो राजा नलो भ्रान्तो महीतले ॥

अङ्गारकविरोधेन रामो राष्ट्रादिवासितः ।

अष्टमेन शशाङ्गेन हिरण्यकशिपुर्हृतः ॥

रविणा सप्तमस्येन रावणो विनिपातितः ।

गुरुणा जन्मसंस्थेन मृतो राजा सुयोधनः ॥

पाण्डवा बुधपीडायां विक्रमंणि नियोजिताः ।

पथेनोगनसा युडे हिरण्याक्षो निपातितः ॥

एते चान्धे च बहवो ग्रहदोषैश्च पीडिताः ॥

मास्थे ।

थीकामः कान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।

वृक्षाय पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन् प्रभुः ॥

ग्रहयज्ञास्त्रिधा प्रोक्ताः पुराणश्रुतिकोविदैः ।

प्रथमोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोमस्ततः परः ॥

तृतीयः कीटिहोमस्तु सर्व्वकामफलप्रदः ॥
 गृहस्थोत्तरपूर्व्वेण मण्डप कारयेद्बुधः ।
 रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदकप्रवम् ॥
 दशहस्तमघाटी वा हस्तान् कुर्यादिधानतः ।
 तस्य द्वाराणि चत्वारि कर्त्तव्यानि विचक्षणैः ॥ इति ।

स्नान्दे ।

नववहमखे कुण्डं हस्तमात्रं समं भवेत् ।
 चतुरस्रमधोहस्तं योनिवर्त्तं समेखलम् ।
 चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तददुच्छ्रिता ॥

मात्स्ये ।

वितन्निमात्रयोनिः स्नात् पट्सप्ताङ्गुलिविस्तृता ।
 गजोष्ठसदृशी तददायता छिद्रसंयुता ॥
 मेखलोपरि सर्व्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा ।
 सा च पश्चिमतो ज्ञेया योनित्वादिति केचन ॥
 मानहीनाधिकं कुण्डमनेकभयदं भवेत् ।
 तस्माद्योत्तरपूर्व्वेण स्थण्डिलं हस्तमात्रकम् ।
 त्रिवर्षं चतुरस्रञ्च वितस्युच्छ्रायसम्मितम् ॥

स्थण्डिल वेदिः, वप्रा मेखलाः ।

तदुक्तं मात्स्ये ।

द्विरङ्गुलोच्छ्रितो वपः प्रथमः समुदाहृतः ।
 त्र्यङ्गुलोच्छ्रायसंयुक्त वपःपश्चिमधोपरि ।
 द्वाङ्गुलस्तत्र विस्तारः सर्व्वेषां कथितो बुधैः ॥

स्कान्दे ।

नवग्रहमखे कुर्यादृत्विजश्चतुरः शुभान् ।
 अथवा चैकमभ्यर्च्य विधिना ब्रह्मणा सह ॥
 जन्मभूर्गोत्रमग्निश्च वर्णः स्थानं मुखानि च ।
 योऽज्ञात्वा कुरुते शान्तिं ग्रहास्तेनावमानिताः ॥
 उत्पन्नोऽर्कः कलिङ्गेषु यमुनायाञ्च चन्द्रमाः ।
 अङ्गारकस्त्ववत्यान्तु मगधाख्ये हिमांशुजः ॥
 सैन्धवेषु गुरुर्जातः शुक्रो भीजकटे तथा ।
 गनैश्चरन्तु सीराद्रे राहुर्वैराटिकापुरे ।
 अन्तर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्रहभूमयः ॥
 यस्य यस्य च यद्गोत्रं तत्ते वक्ष्याम्यतः परम् ।
 आदित्यः काश्यपो गोत्र आचेयश्चन्द्रमा भवेत् ॥
 भारढाजो भवेद्भौमस्तथात्रेयश्च सोमजः ।
 शक्रपून्थोऽङ्घ्रिरीगोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा ॥
 शनिः काश्यप एवाथ राहु पैठीनसिस्तथा ।
 केतवो जैमिनीयाश्च ग्रहाग्निस्तदनन्तरम् ॥
 आदित्ये कपिलो नाम पिङ्गलः सोम उच्यते ।
 धूम(भूत)केतुस्तथा भौमे जाठरोऽग्निर्वृधे स्मृतः ॥
 गुरौ चैव शिखी नाम शुक्रे भवति हार(ट)कः ।
 गनैश्चरे'महातेजा राहु कत्वोर्हुतागनः ॥

अथ ग्रहवर्णाः ।

भास्कराङ्गारको रक्तो शुक्रो शकनिशाकरो ।

सोमपुत्री गुरुयैव तावुभौ पीतकौ स्मृतौ ।
 कृष्णं गनैयरं विद्याच्चित्रा राहुश्च केतवः ॥

अथ ग्रहस्थानानि ।

मध्ये तु भास्करं विद्याच्छगिनं पूर्वदक्षिणे ।
 दक्षिणे लोहितं विद्याद्वेषुध पूर्वीत्तरेण तु ॥
 उत्तरे तु गुरुं विद्यात्पूर्वतो भार्गवं न्यसेत् ।
 पश्चिमेन शनि विद्याद्वाहु दक्षिणपश्चिमे ।
 पश्चिमोत्तरतः केतुः स्थाप्यो वै शुक्लतण्डुलैः ॥

अथ ग्रहधातवः ।

ताम्रकात्स्फटिकाद्भक्तचन्दनात्स्वर्णकादुभौ ।
 रजतादयसः सीसात्कास्यात्काथ्या ग्रहाः क्रमात् ॥
 स्वैर्यशैर्वा पटे लेख्या गर्भमण्डलकेषु वा ॥

स्कान्दे ।

शुक्रार्कौ प्राङ्मुखौ ज्ञेयौ गुरुसौम्यावुदङ्मुखौ ।
 प्रत्यङ्मुखः शनिः सोमः शेषा दक्षिणतोमुखाः ॥
 प्राङ्मुखावूर्ध्वदृष्टी, उदङ्मुखौ वामदृष्टी, प्रत्यङ्मुखः अधोदृष्टिः,
 दक्षिणतोमुखा दक्षिणदृष्टय इति व्याख्येयम्, आदित्याभिमुखा
 इत्युक्तत्वात् ।

वर्णरूपगुणैर्युक्तान् व्याहृत्यावाहयेत्तु तान् ।

मास्ये ।

पुण्येऽङ्घ्रि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
 नान्दीयाशं विधायाय वृणुयाद्विजस्तया ॥

नवग्रहमखे विप्रासत्वारो वेदवादिनः ।
 अथवा ऋत्विजो भ्रान्तौ द्वावेव श्रुतिकोविदौ ॥
 कार्यावयुतहीने तु न प्रयुज्येत विस्तरे ।
 देवानां स्थापनं कुर्यान्मण्डपे तु विधानतः ॥
 अग्निप्रणयनङ्गत्वा वेद्यामावाहयेत्पुरान् ।
 देवाना तत्र संस्थाप्या विशतिर्द्वादशाधिका ॥
 भादित्याभिमुखाः सर्व्वे साधिप्रत्यधिदेवताः ।
 स्थापनीया मुनिश्रेष्ठ नान्तरेण पराश्रुखाः ॥

नान्तरेण वह्निर्योगिनः सन्निहिता इति व्याख्येयम्, मध्ये
 स्थापनस्योक्तत्वात् ।

अग्निं दूतं॥ दिनेशाय सोमायासु म० इत्यथ ।
 सोना पृथिविः॥ भौमाय इदं विष्णुर्वुधाय च ॥

* अष्टि दूत इतीमं चोक्तार विश्ववेदसम् ।

अथ यज्ञस्य सुकृतम् ॥ (१म १२म ११६क०)

† असु मे सोमो अत्रवोदनार्विभ्राणि भयजा ।

अष्टिं च विश्वमभुवमापद्य विश्वभयत्रो ॥ (१म १३म १००खक०)

‡ सोना पृथिवि ना भवापृथरा निवमनी ।

यथा न अथ सप्तया अप न शीघ्रवदयम् ॥ (१५च २१म यशु १)

§ इदं विष्णुर्वुधाय च भौमाय इदं विष्णुर्वुधाय च ॥ (१५च २१म यशु १)

इन्द्र विश्वाः* सुरेज्याय शुक्रज्योतिः । सितारथ च ।
 प्रजापतेऽयम् † सौराय षायङ्गोरिति ‡ राक्षसे ॥
 केतवे † † जज्ञानगा स्वः स्वैमन्त्रैः प्रतिष्ठिताः ।
 ईश्वरं भास्करे विद्यादुमा विद्यान्निशाकर ॥
 स्कन्दमद्धारके विद्याद्वुधे नारायणं विदुः ।
 गुरौ वेदनिधि विद्याच्छुके शक्रो विधोयते ॥

वेदनिधिर्ब्रह्मा ।

शनेयरे यमं विद्याद्वाही, कालस्तथैव च ।
 चित्रगुप्तोऽधिप, कतोरत्येतं यज्ञदेवताः ॥

विष्णुधर्मीत्तर ।

अतः पर प्रवक्ष्यामि यो देवो यो यज्ञः स्मृतः ।
 अग्निरर्कः स्मृतः सोमो वरुण, परिकीर्तितः ॥

* इन्द्र विश्वा अरोऽयम्समुद्रस्यचरं गिर ।

रथोत्तम रथोर्गा वाजानां सत्यति धतिम् ॥ (१म ११५ १धक् ।)

† शुक्रज्योतिषं विदुःश्रुतिषु सत्यज्योतिषं ज्योतिषात्पुत्र ।

युक्त्वा अतपायात्पुत्रा ॥ (१०च ८०म यजु ।)

‡ प्रजापते न लक्ष्मणात्सो विश्वा जातानि परि ता वधुः ।

यत्कामाक्षं लुप्तमक्षत्रां अतः वयं स्वाम पतया रथीकाम् ॥

(१०म १११५ १०धक् ।)

§ षायङ्गो अत्रिरुभोदसदन् मातरं पुर ।

पितरश्च मयन्त्य ॥ (६च ६म यजु ।)

¶ ब्रह्म जज्ञान मयमं पुरस्ताद्विधीमन् सु६चो धेन षाय ।

सं बुध्ना उपमां चक्ष विद्यां सतप प्राणिमसतप विदुः ॥ (११च १म यजु ।)

अङ्गारकः कुमारश्च बुधश्च भगवान् हरिः ।
 बृहस्पतिः स्मृतः शक्रः शुक्रो देवी च पार्व्वती ॥
 प्रजापतिः शनैश्चरो राहुर्ज्ञेयो गणाधिपः ।
 विश्वकर्मा स्मृतः केतुर्ये यद्वास्ते सुराः स्मृताः ॥

स्कान्दे ।

वक्ष्ये स्थानानि देवानामीश्वरादि यथाक्रमम् ।
 सूर्यस्यैवोत्तरे शम्भुममां सोमस्य दक्षिणे ॥
 स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ।
 सौम्यस्य पश्चिमे विष्णुं विधिं जीवस्य पूर्व्वतः ॥
 इन्द्रमैन्द्रां सितादिव्यामन्दस्थाये यमो भवेत् ।
 राहोः पूर्व्वोत्तरे कालं सर्व्वभूतभयावहम् ॥
 केतोर्नैर्ऋत्यदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ।
 उत्तरे शनिसूर्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।
 गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्व्वदेवनमस्कृतम् ॥

अथ मण्डलानि ।

भानुन्तु मण्डलाकारं सोमन्तु चतुरस्रकम् ।
 अङ्गारकं त्रिकोणञ्च बुधं वाणाकृतिं तथा ॥
 दीर्घचतुरस्रं गुरुं पञ्चास्रं भार्गवं तथा ।
 धनुः शक्यं शनिं विद्याद्राहुं सर्पाकृतिं तथा ॥
 ध्वजाकाराः केतवश्च गणेशं तत्र रूपिणम् ।

* वसुधा भानुः काव्यो ब्रह्मन्दी निशाकरः ।

अङ्गारकद्विकोऽभुः बुधवापाकृतिस्तथा ॥

स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः ॥ इति ।

पञ्चे मण्डलाद्याकारेण स्थापनम् ।

द्वादशाङ्गुलमादित्य सोमं तु द्विगुणं लिखेत् ।

भृगुं नवाङ्गुलञ्चैव गुरुञ्चैव षडङ्गुलम् ॥

बुधं भूमिसुत सौरि चतुस्त्रिंशद्गुलं तथा ।

सोममर्द्धाङ्गुलं राहुं केतुं कुर्व्यात् षडङ्गुलम् ॥

मात्स्ये ।

विनायकं तथा दुर्गां वायुमाकाशमेव च ।

न्यसेन्नन्दैर्गणेशादींस्तथैवाश्वि कुमारकौ ॥

राहुमन्ददिनेशानामुत्तरस्यां यथाक्रमम् ।

राहोः केतोर्दक्षिणे च विन्यसेत्क्रमशः सुधीः ॥

स्नान्दे ।

यतः स्थापनमन्तांथ कथयाम्यशुपूर्वशः ।

दंष्ट्रारं त्रय्यकं च चित्त्रिंशत्तं चित्त्रिंशत् पार्वतीम् ॥

एष कृतिर्गुरु कार्ययत्तुष्कोऽस्तु भर्गवः ।

सर्पाकृति र्गनि कार्यो राहुस्तु भकराकृति ।

एडाकृतिश्चैवा केतु ॥ इति मन्त्रारतन्त्रे यज्ञाणामाकृतिभेदी दृश्यते ।

* यन्त्रक यज्ञमन्त्रे सुगर्भे पुष्टिर्द्वयम् ।

जर्भैरुक्तमित्येव यज्ञमन्त्रयोर्मन्त्रोऽप्येव सामुदायः ॥ (१५ ६०म दक्षः ।)

† त्रींशत्ते जर्भोऽथ पञ्चावहोरात्रे पात्रे नवत्रयि दपनश्चिन्ती व्यापत् ।

इत्यभिधावास्तुम् इत्याथ सर्वलोकात्म इत्याथ ॥ (११५ १२म दक्षः ।)

यदक्रन्द इति* स्कन्दं विष्णु विष्णोरराटतः† ।
 आब्रह्मन्निति‡ ब्रह्माणं सजोपेति § च वासवम् ॥
 यमाय त्वेति¶ च यमं कालं कार्ष्णि॥रसीति च ।
 चित्रावस्विति मन्त्रेण७७ चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥
 अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्रश्चेन्द्री प्रजापतिः ।
 सर्पिं ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमम् ॥

- * यदक्रन्द प्रथम जायमान उद्यन् ससुद्रादुत वा पुरीषान् ।
 श्येनस्य पत्न्या हरिषस्य बाहू उपभृत्य ऋद्धि जातमे चर्षन् ॥ (२२५ २२३ यजुः) *
- † विष्णोरराटमसि विष्णोः त्रभुंभ्यो विष्णोः सूरसि विष्णोर्भुवाऽसि ।
 वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥ (५५ २१३ यजुः) †
- ‡ आब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मसो जायतामारारुहे राजन्व मरु इत्यन्य इतिव्याधी महारथो जायतां
 दोग्धी धेतुर्वीदानद्वाजायः ससि पुरन्ध्रिर्वीषा किष् रथेहा समीयो युवाश्च यजमानस्य
 वीरो जायतां निशामे निशामे न पर्यन्थो वपंतु फलवन्थो न भोवधय पच्यतां योग
 क्षेमो न कम्पताम् । (२२५ २२३ यजुः) ‡
- § सजाया इन्द्र सयथा मरुद्धि सोम पिब ब्रह्मा मरु विद्वान् ।
 ऋद्धि मरुत्पूरप मूर्धो नृदस्वाणभयं ह्यृद्धि विद्यतो न ॥
 उपयाम यज्ञीताऽसौन्द्राय त्वा मरुत्वत ।
 एव न यानिरिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥ (०५ १०३ यजुः) §
- ¶ यमाय त्वा । मरुदाय त्वा । सूर्यस्य त्वा तपसे । देवस्य सविता मन्वानजुः । इतिव्या
 अर्षस्वरथाद्धि । अर्षिरसि म चिरसि तपासि । (१०५ ११३ यजुः) ¶
- ७७ कार्ष्णिर्भूमि समुद्रस्य त्वा चित्रा उपयामि ।
 समापः अद्विरप्यत यमोरधोभिगोरधो ॥ (६५ १८३ यजुः) ७७
- ** विषावसा स्वसि न पारमशीव । इति गुप्तापुत्रपदानपद्धतौ ।

अग्निं द्रुतमितिः॥ ह्यग्नेर्वरुणस्य उदुत्तमम्॥^१ ।
 स्योना पृथिविः॥ मेदिन्या इदं विष्णुस्तुः॥ विष्णवे ॥
 इन्द्रायेन्द्रोऽ इतीन्द्रस्योत्तानपर्णेण शचीस्थितौ ।
 प्रजापते॥ प्रजेगस्य एष ब्रह्मेतिः॥ वै विधेः ।
 मन्त्रो नमोऽस्तु सर्वेभ्यः॥ सर्पाणां स्थापने मतः ॥
 ग्रहध्यानन्तु ।

पञ्चासनः पद्मकर इत्यादि शतमष्टीत्तरं सदा इत्यन्तं मत्स्य-
 पुराणीकमत्र द्रष्टव्यम् ।

अथ देवाधिदेवानां नैवेद्यं कुसुमानि च ।
 ग्रहवच्चासन दानं स्थापनञ्चानुपूर्वशः ॥

* ५४० पृष्ठे अग्निं प्रदर्शिता ।

† उदुत्तम वरुणपाशमखदवाधम वि मध्यमपृथयाय ।

अथावयमादित्यव्रते तवागारसा अदितये स्याम ॥ (१२५ १२६ यजु १)

‡ ५४० पृष्ठे प्रदर्शित मनुष्यम् ।

§ इन्द्रायेन्द्रो सरत्वे पवस्व मधुमक्षम ।

स्तस्य योगिमासदम् ॥ (८६ ६४५ ११५५॥)

॥ उत्तानपर्णे सुभये देवजूते सद्यस्तिति ।

सर्पेणो मे पराधम पति मे किवर्णं कुरु ॥ (१०६ १४३५ १५५॥)

॥ ५४१ पृष्ठे अग्निं प्रदर्शिता ।

*० एष मन्त्रो य अस्त्रिय इन्द्रो नाम तुतो गृणी । (३५ २५ १६ २६ साम १)

†† नमोऽस्तु सर्वेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ।

ये अन्तरित्ते ये दिवि तेभ्य सर्वेभ्यो नमः ॥ (१२५ ६६ यजु १)

मात्स्ये ।

प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् ।
 चूतपल्लवसञ्चन फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥
 पञ्चरत्नसमायुक्त पञ्चसूत्रस्त्रा(भृङ्ग)युतं तथा ।
 स्थापयेद्व्रणं कुम्भं वरुण तत्र विन्यसेत् ॥
 गङ्गाया सरित सर्वाः समुद्राश्च सरासि च ।
 गजाश्वरथावल्लीकसङ्गमाद्भृदगोकुलात् ॥
 मृदमानोय विप्रेन्द्र सर्वाँषधिसमन्विताम् ।
 स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥

स्तान्दे ।

दिवाकरकुजाभ्या हि दापयेद्रक्तचन्दनम् ।
 चन्द्रे च भार्गवे चैव सितवर्णं प्रदापयेत् ॥
 कुङ्कुमेन तु संयुक्त (सरक्तं) चन्दन जीवसौम्ययी ।
 अगुरुं चन्दनं दद्याद्राहुर्जैत्वर्कजेषु च ॥
 अश्वर्णानि पुष्पाणि गायत्र्या धूपमादहेत् ।
 रवे कुन्दरुक् धूपं गगिनस्तु घृताद्भुतम् ॥
 भीमे सर्जरसञ्चैव अगुरुश्च बुधे स्मृत ।
 सिंहल गुरये दद्याच्छुक्ले विल्वगिरि तथा ॥
 गुग्गुलु मन्दचारि तु लाक्षा राज्ञीश्च केतवे ।
 उद्दोष्यध्वेति मन्त्रेण दीपं दद्यादतन्द्रित ॥
 गुडौदनं रवेर्दद्यात्सीमाय घृतपायसम् ।
 लोहिताय हविष्याय बुधाय क्षीरपाटिकम् ॥

दधोदनं गुरोर्दद्याच्छुक्राय च वृत्तौदनम् ।
 मिश्रितं तिलमासेद्य नैवेद्यं तु शनेधरे ॥
 राहोर्मांसोदनं दद्यात्केतोश्चौदनं* तथा ।
 निवेद्यित्वाहुतिभिः† ह्रीं कुर्व्यादतन्द्रितः ॥
 प्रादिगमात्रा अर्कस्य सर्गमध्यार्कसन्धवाः ।
 दधिमध्वाज्यसंगुक्ताः प्रतिदेवञ्च होमयेत् ॥
 पाल्नाशीघेव सोमाय खादिरोर्लोहिताय च ।
 आपामार्गीर्बुधायेति आश्वत्थीय वृहस्पतेः ॥
 श्रीदुम्बरौश्च शुक्राय मन्दाय च शमीमयीः ।
 दौर्वा राहोः कुशान् केतोर्ह्रीममन्त्राः‡ स्ततः परम् ॥
 प्रतिदेवञ्च होमयेदिति सर्वत्र योज्यम् । इतरिपां देवानां स्वस्व-
 ग्रहसमिद्धिरेव होमः ।

आकूप्येन§ सहस्रांशोरिमं देवान्स्तथेन्द्रवे ।

* अजाशीरेण सस्निग्धा यवाय तिलतण्डुला ।

अत्रकर्णस्य रत्नेन चिदाश्विवाग्रमश्रिता ॥ इति रुद्रिदीपिका ।

† निवेद्याहुतिभिः पश्चादिति क पुस्तके पाठ । स एव युक्तः, ख्यपी दुर्वारत्वात् ।

‡ केषु कृत्वा न केतवे पेशा मर्या अपेक्षी ।

समुत्तरेणैवापि ॥ (१म ६९ ६३५) ।

§ आकूप्येन रजसा वर्धमानो निवेश्यप्रभृत मर्त्येव ।

द्विरण्यवेन सविता रथेना देवो धाति भुवनानि पश्यन् ॥ (१म ३५म ३३५) ।

¶ इमं देवा असपत्र सुबुद्ध मरुते लघाय मरुते ज्यैष्ठ्याय मरुते धानराज्यादिन्द्रस्यन्द्रियश्च ।

इमंमनुष्यं पुत्रमनुष्यं पुत्रमर्त्यं विन एव वीर्यो राजा सोमोऽस्य क ब्राह्मणानां राजा ।

अग्निर्मूर्ध्वेति* भीमाय उदबुध्यस्त्रां बुधाय च ।

बृहस्पते अतिः† गुरोः शुक्रायान्नात्‡ परिश्रुवः ॥

शनैश्चरस्य मन्त्रोऽयं शत्रो देवीगणदाहृतः ।

कया न॥ इति राहोश्च केतु कखं नः* केतवे ॥

विष्णुधर्मोत्तरे तु आकण्ठेनेति** सूर्यस्य इत्यादि समान-
मुक्ता उक्तम् ।

शत्रो देवीति सौरस्य काण्डाकाण्डेति†† राहवे॥ इति।
मात्स्ये ।

* अग्निर्मूर्धां दिवं ककुत्सति इयिव्या अयम् ।

अपां रेतोमि जित्वति ॥ (८म ४४म् १६श्ल०।)

† उदबुध्यस्त्रां प्रतिजाप्येष्टि तमिष्टापूर्णे समुद्रेथामयस्य ।

अयिन्सुधस्ये अहुापरकिन् विश्वे देवा यजमानस्य सोदत ॥ (१५थ ५४म यजु ।)

‡ बृहस्पते अति यद्व्यो अहोऽनुमदिभाति क्रवमज्जनेषु ।

यदीदयश्चरसस्यत प्रजात तदकासु द्रविण वेदि धिवम् ॥ (१६थ. १म यजु ।)

§ अत्राप्यरितुतो रम ब्रह्मणा व्यपिचत् अन्नं पयं सोमं प्रजापति ।

अतेन सत्यमिन्द्रियम् विप्रात यक्रमन्त्रसः इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं सधु ।

(१८थ. ०५म यजु ।)

¶ शत्रो देवीरभि(भी)ष्टवे आपी भवन्तु पीतवे शयोरभिसवन्तु न । (१६थ १९म यजु ।)

॥ कया नश्चि आशुव दूतो सदाइत सखा ।

कया अचिठया इता ॥ (१०थ १८म यजु ।)

●● ५४० इने पदनिंती मन्त्रुषिती ।

†† काण्डाकाण्डाग्र(हनि) पश्य पश्यति ।

पया मो दूर्ध्वं पतन्तु महर्षेव इतन च ॥ (१०थ १०म यजु ।)

आवी राजेतिः* रुद्रस्य बलि होमं समाचरेत् ।
 आपो हि षेऽनुमायान् स्वीनेतिः‡ स्वामिनः‡स्तथा ॥
 विष्णोरिदं विष्णुरिति॥ त्वमित्सेति॥ स्वयम्भुवः ।
 इन्द्रमिहेवतातयः‡ इन्द्रस्य जुहुयात्पुनः ॥
 तथा यमस्य चायज्ञीरिति॥ होमः प्रकीर्तितः ।
 कालस्य ब्रह्म जज्ञान॥मिति मन्त्रः प्रगस्यते ॥
 चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमितिः‡‡ पौराणिका विदुः ।
 अग्नि दूतं वृषीमहेः‡‡ इति वज्रेरुदाहृतः ॥
 उदुत्तम वरुणेति॥ अपा मन्त्रः प्रकीर्तितः ।

* आवी राजानमध्वरस्य होतार सव्ययज्ञ रोदम्यो ।

अग्निं पुरा सागयिषीरन्विषाद्भिरख्यरुपमवसे शशध्वम् ॥ (४म २२ १५८५)

† ५८ पृष्ठे ऋगिष्य प्रदर्शिता ।

‡ ५४० पृष्ठे मन्त्रोऽयं प्रदर्शितः ।

§ स्वामिन इत्यत्र मेदिन्या इति तुलापुरुषदानपद्धती पाठः, स एव युक्तः प्रतीयते ।

॥ ५४० पृष्ठे मन्त्रोऽयं प्रदर्शितः ।

॥ त्वमित्से प्रथा अस्य अथ चातकंठः कविः ।

त्व विप्रास समिधान दीदिव आवि वासन्ति वेधसः ॥ (८म ६० सू ५५५५)

** इन्द्रमिहेवतातय इन्द्र प्रथमध्वरे ।

इन्द्र समीके वनिगी हवामहे इन्द्र धनस्य सातये ॥ (८म ६० सू ५५५५)

†† ५४१ पृष्ठे प्रदर्शितः मन्त्रोऽयम् ।

‡‡ अज्ञातं यदनाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथः ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं वत्यं हि यथायथम् ॥ (२६ ब्रा १म २५ सामः १)

§§ ५४० पृष्ठे ऋगिष्य प्रदर्शिता ।

॥ ५४५ पृष्ठे मन्त्रोऽयं प्रदर्शितः ।

भूमिः पृथिव्यन्तरिक्षः विष्णोः सहस्रशीर्षेति च । ॥

इन्द्रायेन्द्रा इतोन्द्रस्योत्तानपर्णं शचीस्थितौ ।

प्रजापते प्रजेशस्य आयङ्गौरिति सर्पके ॥

ब्रह्मणो ब्रह्म जज्ञानमिति मन्त्रा उदीरिताः ।

आ तू न इन्द्रः विघ्नेशे दुर्गाया जातवेदसेऽ ॥

आनो नियुङ्गिर्वायोद्य आदिप्रब्रस्य ॥ वे दिव ।

एषो उपा अपूर्व्येति ॥ अश्विनोर्मन्त्र इरित ॥

एवञ्च यत्र ग्रहमन्त्रादौ भेद उक्तस्तत्र तत्तच्छाखापरत्वेन ते ते मन्त्रा द्रष्टव्याः, सर्वासु शाखासु ग्रहयज्ञस्योक्तत्वात् । समिधय त्रिमध्वक्ता षष्टशतमष्टाविंशतिर्वा होतव्या ।

• पृथिव्यन्तरिक्षं धीराप कनिकदत् ।

सिन्धुरापां भरती मादयन्ती धर्मा ज्यति ॥ (३म २५ १६म साम ।)

† सहस्रशीर्षा पुरुष सहसाध सहसपात् ।

स भूमिं विदता इत्या अत्यतिष्ठद्ग्राह्यन् ॥ (११५ १म यजु ।)

‡ आ तू न इन्द्र इव इन्द्राकर्मणामर्षि ।

महान् महोभिदतिभिः ॥ (११५ ६५म यजु-॥)

§ जातवेदसे सुनवाम साममशतीयतो यतो निदधति वेद ।

स न पशंति दुर्गाणि विश्वा नावव सिन्धुं दुरिताव्याघ्र ॥ (१म ८८शु १५व् ।)

¶ आनां निदधि मतिनीभिरध्वर्यु सङ्घतिषोभिरुपधाङ्ग यज्ञम् ।

वायो अदिन्कृत्वन मादयस्य य्य पात खतिभिः सदा न ॥ (२०५ २८म यजु ।)

॥ आ दिप्र-स्य रतसो ज्योतिष्पग्रनि वासरम् ।

पशो यदिभ्यत दिवा ॥ (८म ६५ ३०वाक् ।)

•• एषो उपा अपूर्व्येति मन्त्रा इति ।

शुभ्र वामनिना इहन् ॥ (१म ४६शु १५व् ।)

तदाह याज्ञवल्करः ।

एकैकस्य ह्यष्टगतमष्टाविशतिरेव वा ।

होतव्या मधुमर्षिभ्यां दध्ना चापि समन्विताः ॥

चिन्तामणौ ।

समिधा लक्षणं वक्ष्ये सङ्ग्रा तासां तथैव च ।

विशीर्णां विदत्ता ङ्गवा वक्रा ससुपिरा, कृशाः ।

अतिस्थूलाश्चातिदीर्घाः समिध, कार्थेनाशनरः ॥

विशीर्णायु क्षयं कुर्याद्विदना पुत्रनरशनौ ।

सुपिरा व्याधिजननी कृशा च रिपुवर्द्धनी ॥

दीर्घा विदेशगमनी स्थूला ह्यात्मविनाशनौ ।

पक्रशा सुसमाऽस्थूला सार्द्धा च सुपलाशिनौ ।

प्रादेशान्नाधिकान्थूना समिध सर्वकर्मणि ॥

अर्को नाशयति व्याधि पलाश सर्वकामदः ।

खादिरश्वाथार्थनाभाय अपामार्गं सुदर्शनः ॥

अश्वत्थ सर्वकामाय भीभाग्याय ह्युदुम्बरः ।

गमी गमयते पापं दूर्वायुष्णविवर्द्धनी ।

कुशान् धर्मार्थकामाना रक्षणं रक्षसा विदुः ॥

अष्टोत्तरन्तु माहस्रं गतमष्टाधिकन्तु वा ।

अष्टाविशतिमष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् ॥ इति ।

मात्स्ये ।

देवानामपि सर्वेषामुपाशु परमार्थवित् ।

स्त्रेण स्त्रेणैव मन्त्रेण होतव्या, समिधः पृथक् ॥

होतव्यञ्च घृताद्यत्र चरुभक्तादिकं पुनः ।

मन्वेर्देशाहुतीर्दद्यादोमो व्याहृतिभिः पुनः ॥

अथमर्थः—होमार्थं सम्यादितेन तिलान्नाज्यादिद्रव्येण ग्रहेभ्यः प्रत्येकं दग दगाहुतीर्दद्यात् । अधिदेवतादीनां प्रत्येकं तिस्रस्त्रिंशत् एकैकां वा दद्यात् ।

ततो व्याहृतिभिर्भूः स्वाहेत्याद्याभियन्तस्यभिः रघुतसंख्यादिक्रमेण जुहुयात् ।

उदस्रुखाः प्राङ्मुखा वा कुर्युर्ब्राह्मणपुत्रवाः ।

• मन्त्रवन्तश्च कर्त्तव्याथरवः प्रतिदैवतम् ।

हुत्वा तांश्च चरुन् सम्यक् ततो होमं समारभेत् ॥

आहुत्वेनेत्यादि सूर्यावेत्यादि । मन्त्रवन्त इति । सूर्याय त्वा जुष्टं निर्वपामि सोमाय त्वा जुष्टं निर्वपामीत्यादिप्रयोगेण चरवो मन्त्रवन्तः कार्य्या इत्यर्थः । इत्युक्तप्रकारेण होमं कृत्वा तदुत्तरकर्त्तव्यमाह ।

होमं कृत्वा ग्रहाणाञ्च हुनेत्स्विष्टकृतं ततः ।

नवाहुतीस्ततो हुत्वा बलिदानमयाचरेत् ॥

मूर्धानमिति मन्त्रेण^१ दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः ।

होमगणं समाप्याथ आचार्य्योऽथ द्विजैः सङ्ग ॥

• मुक्ता भावाः वा भावा भूर्भुव आ स्वाहा एतेषुपाणि ।

१ मूर्धानं दिवो चरति इतिव्या संशान्तरमृत या ज्ञातमग्निः ।

कवि मयाश्मतिपि अनाजामामया पात्रं अमृतं देहा ॥

अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः ।

पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुदसुखैः ॥

अव्यङ्गावयवैर्ब्रह्मन् हेमस्रग्दामभूपितैः ।

यजमानस्य कर्त्तव्यं चतुर्भिः स्रपनं द्विजैः ॥

अभिषेकमन्त्राः समुद्रज्येष्ठा इत्यादयः* सुरास्वामिभिश्चम्बु
इत्यादयः† पौराणाय पाश्चाः ।

ततः शुक्लास्वरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।

सर्वोपधैः सर्वगन्धैः स्रापितो विप्रपुङ्गवैः ॥

यजमानः सपत्नीक ऋत्विजस्तान् समाहितः ।

दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥

होमान्ते दक्षिणां दद्याच्छान्त्यर्थं पुष्टिवर्दनीम् ।

आदित्याय शभां धेनुं‡ शङ्खुं सीमाय दापयेत् ॥

* २२५ वृत्ते प्रदर्शिता ।

† ७५ वृत्ते प्रदर्शिता ।

‡ सूर्यादीनां धेनुदानादिमन्त्रा यथाक्रमं प्रदर्शयन्ते ।

तत्र सूर्यस्य—कपिले सध्वभूषाणां पूजनीयासि रोहिते ।

सौर्यदेवस्यो यस्मादत आसि प्रयच्छ मे ॥

इत्युच्यते धेनुं सूर्ययोगकर्त्रे दद्यात् । एवमुत्तरम् ।

§ होमस्य—पुण्यस्य शङ्ख पुण्यानां महत्यानाञ्च महत्त्वम् ।

दक्षिणां दक्षिणो नित्यमव आसि प्रयच्छ मे ॥ इति शङ्खम् ।

भीमाय रक्तवृषभं* सीमपुत्राय काञ्चनम्† ।
 गुरवे पीतवासांसि‡ शुक्रायाश्चन्तु§ दापयेत् ॥
 छण्णा गोगर्भन्द्वाराय राहवे त्वायसं॥ शुभम् ।
 केतवे छागमासानि॥ सध्वीयामिव काञ्चनम् ॥
 यस्तु पीडाकरो नित्यं स्वल्पवित्तस्य वा ब्रह्मः ।
 तमेव पूजयेद्ब्रह्म्या दक्षिणाभिः स्वशक्तितः ॥
 यथा यज्ञा द्विजास्तद्दहेद्वेदाङ्गपारगाः ।
 तोपयेन्मृदु(अधु)वस्त्रैर्वा तुष्टानितान् विसर्जयेत् ॥
 पत्रहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु षट्त्रिजः ।
 यजमानमदाक्षिण्यो नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥

- कुलस- धर्मस्य उपरमेण जगदानन्दकारक ।
 अष्टसूर्तैरधिष्ठानमत शान्ति प्रयच्छ मे ॥ इति उपभम् ।
- † सुधस- द्विरस्यगर्भगर्भस्य शुभ मीज विभावको ।
 अग्नयुष्यफलदमत शान्ति प्रयच्छ मे ॥ इति सुवर्षम् ।
- ‡ गुरो- पीतवस्त्रमुक्त यथावापुदेवस्य पञ्चभम् ।
 मदानन्दस्य मे विष्णु पीयशा भक्तवत्सल ॥ इति पीतवस्त्रम् ।
- § यजमान-विष्णुस्त्रमश्चमेव यथादभृतसम्पत् ।
 अन्नाकंवाह्मो निम्नमत शान्ति प्रयच्छ मे ॥ इति षष्ठम् ।
- ¶ शने- यथास्य पृथिवी देवी धेनु देववत्प्रभा ।
 सर्वमापुष्टा नित्यमत शान्ति प्रयच्छ मे ॥ इति छण्णा धेनुम् ।
- ॥ शङ्को- यथादायसकस्यापि तत्र बीजानि सर्वदा ।
 इत्यभेत्तायुधंगीत तत शान्ति प्रदत्त मे ॥ इत्ययसम् ।
- केत- यथास्य सुभ्ययतागामइत्यत्र पदवृत्तिः ।
 यत्र विभावम'सिद्धमत शान्ति प्रयच्छ मे ॥ इति कावे दद्यात् ।

अग्निदग्धं यथा भस्म वातोद्भूतं विनश्यति ।
 दुरितं मन्त्रनिर्द्दग्धं दानोद्भूतं तथा नृणाम् ॥
 यथा शस्त्रप्रहाराणां कवचं स्थान्निवारणम् ।
 एवं देवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥
 यथा समुत्थितं यन्त्रं यन्त्रेण प्रतिहन्यते ।
 एव समुत्थितं घोरं शीघ्रं शाक्त्या विनश्यति ॥
 अहिंसकस्य दान्तस्य धर्म्मार्जितधनस्य च ।
 नित्यं च नियमस्यस्य सदा सानुग्रहा यथाः ॥
 यथा गावो नरेन्द्राय ब्राह्मणाय विशेषतः ।
 पूजिता पूजयन्त्येते निर्द्दग्धस्त्ववमानिता ॥
 यथाशामिदमातिथ्यं कुर्यात्स्वत्सरादपि ।
 आरोग्यवत्सम्पन्नो जीवेच्च शरदा शतम् ॥
 एवं समग्रं निष्पाद्य देवान् सर्वान् विसर्जयेत् ।
 यान्तु देवगणा सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।
 इष्टकामप्रदानार्थं पुनरागमनाय च ॥
 अनेन विधिना यस्तु यज्ञपूजा समाचरेत् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गं महीय(य्य)ते ।
 स देवानुत होमोऽयं नवग्रहमखः स्मृत ॥

यः प्रतिकूलो यज्ञः, स एव तत्तद्वाचरे पूज्यः, यस्तु पीडाकर-
 इत्युक्तत्वात् । राहुकेत्वो पृथग्वासराभावान्मन्दवार एव याञ्चः ।

ग्रन्थादीन् मन्दवारे तु पूजयेत्प्रयतो नरः ।

इति बौधायनस्मृत्याम् ।

तथा ।

विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥
 निर्व्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तद्योद्दिग्भाङ्गुतेषु च ॥
 वश्यकर्मभिचारादौ तद्यैवोच्चाटनादिके ।
 नवग्रहमखं कृत्वा ततः काश्यं समारभेत् ॥
 अन्यथा फलदं पुंसां न काश्यं जायते क्वचित् ॥
 तस्मादयुतहोमस्य विधानं तु समाचरेत् ॥
 इति हेमाद्रिनिबन्धोक्तमयुतहोमविधानम् ।

अथास्य संक्षेपेण प्रयोगः ।

नवग्रहमखस्त्रिविधः अयुतहोमो लघुहोमः कोटिहोमश्चेति ॥
 तत्र श्रीकामादियग्रहपीडायासुत्यातादौ शान्तिकामोऽभि-
 चरं नवग्रहमखास्यमयुतहोमं कुर्यात् ।

तत्र प्रथमोऽहनि सुसुहृते सभृतसम्भारो यजमानः कृत-
 नित्यक्रियः सुप्रक्षान्तपाणिपादः स्वाचान्तोऽमुककामः अयुत-
 होमेनाहं यच्छे इति सङ्ख्या पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं
 नान्दीयाहश्च विधाय ॐ पुण्याहं भवन्तो हुवन्तु इति प्रथमं
 ब्राह्मणवाचनं कुर्यात् । ॐ पुण्याहमिति त्रिः श्रावणं (त्रिः
 प्रतिवचनम्) । एवं ॐ स्वस्ति भवन्तो हुवन्तु ॐ स्वस्त्योति
 त्रिः श्रावणम् । ततः ॐ ऋद्धिं भवन्तो हुवन्तु ॐ ऋध्यामिति
 पूर्व्ववत् ।

एवं ब्राह्मणवाचनं विधाय अतिजयपुरी वेदवेदाङ्गविदो
 दौ वा एवा स्वयच्छोक्तविधिना सधुपर्केणार्धयेत् ।

तत्र मन्त्राः ।

गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राय सरांसि च ।

सर्वे समुद्राः सरितस्तौर्यानि जलदा नदाः ।

आयान्तु यजमानस्य दुरितत्रयकारकाः ॥ इति ।

देवदानवसंवादे ब्रह्मादि प्रसवो भव सर्वदा इति कलशप्रार्थना च कार्या ।

ततोऽन्वाधानं कुर्यात् । तत्र आज्यभागान्ते विशेषः । आदित्यं सोमं भौमं बुधं बृहस्पतिं शुक्रं शनिं राहुं केतुमिति प्रधानदेवताः, ईश्वरमुमां स्कन्दं विष्णुं ब्रह्माणमिन्द्रं यमं कालं चित्रगुप्तमित्यधिदेवताः, अग्निमपी भूमिं विष्णुमिन्द्रमिन्द्रार्शीं प्रजापतिं सर्पान् ब्रह्माणमिति प्रत्यधिदेवताः, विनायकं दुर्गां वायुमाकागमश्चिनाविति पञ्च लोकापालाय अमुकासुक-संख्याभिरर्कादिसमिद्धिरेकैकया आज्याहुत्या एकैकया चर्वाहुत्या तिलाज्याद्युपकल्पितद्रव्येण दशभिर्दशभिराहुतिभिरयुतसंख्याभिश्च व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिस्तिलाज्याहुतिभिः शेषेण स्विष्टकृत-मित्यादि यथागाखोक्तमन्वाधाय निर्वापकाले प्रतिदैवतं सूर्याय त्वा जुष्टं निर्वपामि सोमाय त्वा जुष्टं निर्वपामीत्यादिप्रयोगेण चतुरस्रतुरी मुष्टीन् निर्वपेत् । एष प्रोक्षणेऽपि सूर्याय त्वा जुष्टं (निर्वपामि) प्रोक्षामि इत्यादि प्रयोगो द्रष्टव्यः । प्रक्षालना-नन्तरं समं विभज्य इदममुष्मा इति यथादैवत क्रमेण निर्दिशेत् ।

ततः क्रमेण द्वाविंशत्स्थालोपु निधापयेत् । यदा पहाणं भयं स्यात्तः इतरदेवानामेकेति दश स्थान्यः, यदा सर्वेषामेकेय ।

इधाधानानन्तरं यजमानेन द्रव्यत्यागः कार्यः । स च बहु-
 कर्त्तृणे होमे यथाकालं प्रत्याहुतित्यागस्य कर्त्तुमशक्यत्वात् सर्व-
 मेव होम्यद्रव्यजातं मनसा देवताय ध्यात्वा इदं यथादेवतमनु
 न ममेत्येवंरूपः प्रापस्तम्बश्रौतसूत्रे तु ऋत्विग्भिरपि त्यागः
 कर्त्तव्य इत्युक्तम् ।

तथाच तत्सूत्रम् ।

सर्पिं राज्ये प्रतीयादध्वर्युं कर्त्तारमिति ।

एतद्भाष्यकर्त्ता कपर्दिना तथा व्याख्यातश्च ।

ततो यजमानान्धारब्ध आचार्य्य आघाराज्यभागौ हुत्वा
 सूर्याद्युद्देशेन प्रादेशमात्रा कनिष्ठिकास्थूनास्त्रिमध्वक्ता अर्कादि-
 समिधः आकृष्णेनेत्यादिमन्त्रैर्यथासङ्गं हुत्वा ततोऽन्यूनसंख्याभि-
 स्तत्तत्समिद्धिरधिदेवताप्रत्यधिदेवताहोमं कुर्व्यात् । यद्वा अधि-
 देवतादीना पानाश्रय एव समिधो होतव्याः ।

ततः सुवेष एकैकामान्याहुतिं मन्त्रैर्जुहुयात् ।

ततश्चरुणामवदानधर्म्येण एकैकामाहुतिं जुहुयात् । जाम-
 दग्नीनां० पञ्चावत्तो भवति ।

ततः सर्व्वचरुभ्योऽवदाय सीमं राजानमिति० मन्त्रेण
 खिष्टकृत जुहुयात् । एतावदाचार्य्य एव कुर्व्वीति ।

• जामदग्नीनामिति पञ्चावत्तमिति श्रौतसूत्रे पाठः ।

† होमं राजानमवदति इति मन्त्रं वाच्यमस्ति ।

आदिष्यान् विष्णुर्ऽप्य नमस्यश्च षड्भ्यति साहा ॥ (१५ २१५ यजुः)

ततो होमार्थं कामानुसारेण सर्पिर्यवतिलत्रीद्यादिद्रव्यं
सूर्यादिमन्त्रैः प्रतिदैवतं दग्दगाहुतयश्च ऋत्विग्भिस्तां तां
देवतां मनसा ध्यायद्भिरुपांशु प्राक्षुखैरुदक्षुखैश्च होतव्याः ।

ततः प्रणवाद्याभिः स्वाहान्ताभिर्व्यस्ताभिः समस्ताभिश्च
व्याहृतिभिरयुतसंख्यं होमं कृतपुरश्चरणाः सावधाना यज-
मानस्य अभीष्टकामाः सन्ध्यतामिति ध्यायन्तो वाग्यताश्चन्द-
ऋपिदैवतविनियोगज्ञानपूर्वकं समिडेऽग्नी दक्षिणं जान्वाचः
अन्तर्जानुहस्ता यज्ञोपवीतिनः पूर्वाह्न एव प्राक्षुखा उदक्षुखा-
वा कुर्युः । होमसंख्या च सम्यक् सावधानैः कार्या । याव-
द्धोमसमाप्तिस्तावत्प्रतिदिनं होमाद्यन्तयोश्चन्दनपुष्पादिभिर्यज्ञ-
देवताः पूजयेत् ।

ततः शुभे मुहूर्ते होमसङ्गां समाप्य चतुर्गृहीतेन द्वादश-
गृहीतेन वाज्येन फलवस्त्रकुसुमचन्दनाक्षतपश्चरत्रसुवर्णादियुतां
पूर्णाहुतिं मूर्धानमिति^१ मन्त्रेषु यजमानान्वारब्ध आचार्यो
बुभुयात् ।

ततो होमशेषं सम्पाद्य यजमानस्य अभिषेकं कुर्यात् ।
तत्रैवम् । अग्नेः पश्चिमे सकुटुम्बं प्राक्षुखं पीठोपविष्टं यजमान-
मुदक्षुखा आचार्यऋत्विजन्निष्ठन्तः पूर्वस्थापितकलसोदकैः
समङ्गलगीतवाद्यपञ्चवदूर्वादिभिरभिषिष्येयुः ।

• आच्य अन्वङ् लला नमयित्वाये ।

१ । ५३५ पठे परमिति च ।

तत्र मन्त्राः समुद्रज्येष्ठा इत्यादयः* सुरास्वामभिविचन्तु

* इत्यादयश्च† पौराणाः ।

ततः सर्व्वीषधैः स्नापितो यजमानो मास्यगन्धवस्तधरः
प्रसन्नचेता प्राचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ।

तत्र सूर्याय कपिला पयस्विनीं धेनुम् ।

कपिले सर्व्वभूतानां पूजनीयासि रोहिषि ।

तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति मन्त्रेण दद्यात् ।

एव सीमाय गङ्गम् ।

पुण्यस्त्वं गङ्ग पुण्ड्रानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

विष्णुना विष्टतो यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

भीमाय रत्नवर्णं धुरन्वरं वृषभम् ।

धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।

अष्टमूर्त्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

बुधाय सुवर्णं सुवर्णपरिमितम् ।

द्विरण्यगर्भगर्भस्य हेम योजं विभाषसोः ।

अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

गुरवे पीतवस्त्रद्वयम् ।

पीतं वस्त्रद्वयं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभम् ।

प्रदानादस्य मे विष्णुस्ततः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

* ११५ एते प्रदर्शिताः ।

† ०५ एते प्रदर्शिताः ।

शुक्राय श्वेताग्रम् ।

विष्णुस्त्वमश्वरूपिण राजसे पृथिवीतले ।

चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

शनये कृष्णां गाम् ।

यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशववल्लभा ।

सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

राहवे आयसम् ।

यस्मादायसकार्याणि तवाधीनानि सर्वदा ।

हलार्गलायुधादीनि तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ।

केतवे छागम् ।

यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।

यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति मन्त्रेण दद्यात् ।

एताश्च दक्षिणाः ।

आदिव्यस्य दक्षिणा यावता मूल्यात् पूर्णा भवति तावन्मूर्ध्नि सुवर्णम् वा० तत्तद्दानसमकालमेव दातव्यम् । न च सुवर्णमन्त्रः पृथक् पठनीयः । अयं सुख्यो दक्षिणापक्षः । अथवा सर्वेभ्यः सूत्रादिभ्यो दक्षिणामेकैकां गां सुवर्णभूषितां गवामङ्गे-
विति मन्त्रेण दद्यात् । अथवा सर्वेभ्यः सुवर्णमेव देयम्, येन

• इदानीं सुवर्णमूल्य रजतमेव सर्वत्र दक्षिणासिं व्यवहिते ।

† यवामङ्गेषु तिरुति भूषणानि पशुर्हम् ।

यथासक्यं च मे स्वादिह शोके परत्र च ॥ गवङ्गपुण्यम् ।

वा गुर्वादितोषस्तद्दद्यात् । सति सामर्थ्यं शय्यारत्नभूमीरपि
दद्यात् ।

तत्र क्रमेण मन्त्रा ।

यस्मादशून्य शयन केशवस्य शिवस्य च ।

शय्या ममाप्यशून्यास्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि ॥

इति शय्यायाः ।

यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा प्रकीर्तिताः ।

तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुरा ॥

इति रत्नानाम् ।

यथा भूमिप्रदानस्य कला गार्हन्ति षोडशीम् ।

दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवेदिह ॥ इति भूमिः ।

वस्त्रालङ्कारादि च ऋत्विग्भ्यो यथाशुद्धं देयम् ।

ततो यजमानोऽग्निं प्रदत्तिषीकृत्य वेदिसमीपे गत्वा देवताः
पूजयित्वा नमस्कुर्यात् ।

तत आचार्यं पुष्याश्वलिं दत्त्वा “उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पति”^६
“यान्तु देवगणाः सर्वे”^७ इति मन्त्राभ्यां देवता विसर्जयेत् ।

६ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतिं देवधर्मस्वमसु ।

उपप्रयन्तु मरुत मुदानिव इन्द्र प्राणभवा सखा ॥

(१०५ ५६५ यजु ।)

७ यान्तु देवगणाः सर्व पूजामात्राय शान्तिकीम् (पाणिनीयम्) ।

इदं कामसंभूतं पुनः पुनः पुनः ॥

(तृतीयाध्यायप्रवृत्तौ ।)

ततो यजमानः प्रतिमाः सोपस्करा मण्डपादि च आचार्याय समर्पयेत् ।

ततः सभ्यान् पूजयित्वा आचार्यादीन् क्षमापयेत् । प्रति-
देवतञ्च त्रयस्त्रय एकैको वा ब्राह्मणा भोजयितव्याः । भूरि-
दक्षिणा च देया ।

तत आशिपो गृहीत्वा सर्वान् सविनयं विष्टज्य सीत्साहः
ससुहृद्बान्धवो भुञ्जीत इति ।

यत्र एक एव ग्रहः पूज्यते तत्र अधिप्रत्यधिदेवतयोर्विना-
यकादीनाञ्च आवाहनादि कार्य्यमाहुतीनामयुतसंख्या च ।

एवं कुर्वतः फलमुक्तं मास्ये ।

अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥

इति हेमाद्रिनिबन्धे शान्तिकाण्डोक्तमयुतहोमविधानं समाप्तम् ।

अथ लक्षहोमविधानम् ।

कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु ।

सर्वकामाप्तये यस्मात्तक्षहोमं विदुर्बुधाः ॥

पितृणां वल्लभो यस्माद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ।

अस्माद्गुणः प्रीतो लक्षहोमः स्वयम्भुवा ॥

आहुतिभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ।

द्विहस्ताविस्तृतं तद्वत्तुर्हस्तायतं पुन ॥

नक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्तं धर्मखलम् ।

द्विरङ्गुलोच्छ्रिता कार्या प्रथमा भेखला बुधैः ॥
 त्रिरङ्गुलोच्छ्रिता तद्वद्वितीया समुदाहृता ।
 उच्छ्रायविस्तराभ्याश्च तृतीया चतुरङ्गुला ॥
 त्रय(द्वय)ङ्गुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरपि शस्यते ।
 तस्य चोत्तरपूर्वैण वितस्त्रितयसन्धितम् ॥
 प्रागुदक्प्रवणं तद्वचतुरस्रं समन्ततः ।
 विष्कम्भादींश्चित्तं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्म्मणः ॥

विष्कम्भो विस्तारः स्थण्डिलं वेदिः ।

संस्थापनाय देवाना वप्रत्रयसमाहृतम् ।
 तस्मिन्नावाहयेद्देवान् पूर्व्ववरपुष्पतण्डुलैः ।
 गरुत्मानधिकस्तत्र सम्यूज्यः त्रियमिच्छता ॥
 सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ।
 विषयापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

अयं गरुडावाहनमन्त्रः ।

पूर्व्ववत्कुम्भमामन्त्रं तद्वत्तोमं समाचरेत् ।
 सहस्राणां शतं हुत्वा समित्कस्यादिक पुनः ॥

पूर्व्ववदेव समिदाज्यचरुतिलाज्यादिहोमं पूर्व्वोक्तेरेव मन्त्रैः
 कुर्यात् । गरुडमन्त्रसु सुपर्णोऽसि गरुत्मानित्यादिरुपः ।

द्वृतकुम्भं वसोर्धारां पातयेदनलोपरि ।
 श्रीदुम्बरीमथार्द्राश्च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् ॥
 बाहुमात्रा सुचङ्गत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि ।
 द्वृतधारां तथा सम्यग्गनेरुपरि पातयेत् ॥

यावयेत् सूक्तमान्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् ॥

• चाग्निं यत् यथा—

सो अग्निं सविं वाजश्वरं ददात्यग्निर्वीरं नृशं कर्मनिष्ठाम् ।

अग्नीं रत्नसो विष्वक्समन्नप्रिनातीं वीरकुञ्जि पुरं श्विम् ॥ १ ॥

अग्नेरग्रस्य सविदम्भु भद्राग्निर्महो रत्नसो आविवेश ।

अग्निरेकं चोदयत् समनृस्रग्निर्हंतापि दयते पुत्रवि ॥ २ ॥

अग्निर्हंभ्य उरत कर्षंसावाग्निर्हो गिरदह्वन्वदयम् ।

अग्निरग्निं धर्मं उरुश्वदनरं अग्निं नृशं प्रजया यजाम् ॥ ३ ॥

अग्निर्होर्हविष्य वीरपिया अग्निं संपि यं सृष्ट्वा समीति ।

अग्निर्हविं ह्वन्मातवामाग्निं शोमानि विभ्रता पुत्रवा ॥ ४ ॥

अग्निमुक्त्यैर्हवयो विष्टयन्ते अग्निं नरो यामनि वाधिनास ।

अग्निं दया अकारिणे पतनाऽग्निं सृष्ट्वा परियाति गोनाम् ॥ ५ ॥

अग्निं विश्वं ईश्वरे भालुभीया अग्निं मनुषीं नृपुष्या विजाता ।

अग्निर्गान्धर्वा पथ्या नृत्साग्नेर्ह्यतिष्ठन्त आनिधना ॥ ६ ॥

अग्नेये ब्रह्म स्रभवस्तत्तुराग्निं महामवोचामा मुञ्जिन्म् ।

अग्ने भाव उरितारं यविहाये महिं द्रविणमायजस्य ॥ ७ ॥ (१०म ८०म् १-७श्लक् ।)

तुलापुरुषदानपद्मती एतदेव ऋक्संहकमग्निं नृश्वेन वाचस्पतिना धृतम् ।

† वैष्णवं सूक्तं विष्णु मुक्तिसिद्ध्यादिकं ५५ प्रष्टे द्रष्टव्यम् ।

‡ रौद्रं रुद्रशक्तं यथा—

नमस्ते रुद्र मन्यव उद्योत इषवे नम ।

साहुभ्यामुत ते नम ॥ (१६थ १म यजु १)

इत्यादिकं षोडशमनुष्यवन्दम् ।

§ ऐन्दवं सामन्तं यथा—

अपाद् अक्षु शतनासु पयिष् स्रशामसां ब्रजश्वस गोपान् ।

भरेपुत्राष् सुचितिष् सुश्रवम जयन्त त्वामनुमर्दम साम ॥ २० ॥

सोमो धेनुष् सोमा अर्षन्तमाय साम, वीर कण्ठस्य ददाति ।

सादस्य विद्वन् सभवं पिबन्श्रवणं या ददाश्रदकं ॥ २१ ॥

महावैश्वानरं सम्यग्ज्येष्ठसाम च॥ पाठयेत् ।
 स्नानञ्च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् ॥
 दातव्या यजमानेन पूर्ववदक्षिणा पृथक् ।
 कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तचेतसा ॥
 तद्वच्च दग् वाष्टौ वा लक्षहोमेऽपि ऋत्विजः ।
 कर्त्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वाप्यमक्षरः ॥
 नवग्रहमखात्सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् ।
 दद्याच्च मुनिशार्दूलं भूपणान्यपि शक्तितः ॥
 शयनानि च वस्त्राणि हैमानि कटकानि च ।
 कर्णाङ्गुलिपवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तितः ॥
 न कुर्यादक्षिणाहीन वित्तशाल्येन मानवः ।
 अदत्त्वा लोभान्नोद्वादाः^१ कुलचयमवाप्नुयात् ॥

लमिसा चावधी साम विद्वास्तमसा अजनयस्त गा ।

त्वमाततस्तुर्वेनरिषि त्व ज्य तिपा वि तमः ययवे ॥ १२ ॥

देवेन ना मनसा देव सोम रायो भाग सहस्रावन्नभिदुष्य ।

मा जतनर्दीशिषे वीर्यस्य भदस्य^२ अचिकित्सा गविष्टौ ॥ १३ ॥

एतदेव मनुष्यतुष्टय यः अस्मादिवा सोमशक्त्येन तुषापुष्टयदानपद्धतौ धृतम् ।

(१४ अ २०-२१ म यजु १)

• ज्येष्ठसाम वाचस्पतिकृततृत्तमापुष्टयदानपद्धतौ १३१।१३४ इत्यंशुभ्यः, तद्वाचस्पती तु—

मूर्धान दिवा अरति पृथिव्या वैश्वानरमृत आजानमग्निम् ।

कवि सन्ध आभतिथि जगानामासन्नः पाव जनयन् देवा ॥

इत्यस्य चि श्रावण कः शर्मति वाचस्पति ।

† अदत्त्वा दक्षिणा म हर्दिति क पुस्तके पाठः ।

अन्नदानं यथाशक्ति दातव्यं भृतिमिच्छता ।
 अन्नहीनः क्षतो यस्माद्दुर्भिक्षफलदो भवेत् ॥
 अन्नहीनी दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनश्च ऋत्विजः ।
 अदक्षिणोऽपि यटारं नास्ति यत्रसमो रिपुः ॥
 न चाप्यन्यधनः कुर्यान्नक्षत्रहीनं नरः क्वचित् ।
 तस्मात्पीडाकरोऽतीव य एव भवति यद्दुःखः ॥
 तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रौ वा यथाविधि ।
 एकमप्यर्चयेद्भक्त्या त्राक्षरं यत्रपारगम् ।
 दक्षिणाभिः प्रयत्नेन बहून् वा बहुवित्तवान् ॥
 लक्ष्मणमस्तु कर्त्तव्यो यदा वित्तं भवेद्दुःखे ।
 यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन् कामान् विधानतः ॥
 पूज्यते शिवलोके च वस्त्रादित्यमरुद्गणैः ।
 यावत्कल्पशतान्यष्टावय मोक्षमवाप्नुयात् ॥
 सकामो यस्त्विमं कुर्यान्नक्षत्रहीनं यथाविधि ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति परवान्त्यमश्रुते ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनम् ।
 भार्यार्थी लभते भार्यां कुमारी च पतिं शुभम् ।
 भ्रष्टराज्यस्तथा राज्य श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ॥
 यं यं कामयते कामं तं तमाप्नोति पुष्कलम् ।
 निष्कामः कुरुते यस्तु परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

इति लक्ष्मणमूलवाक्यानि ।

, अथास्य पद्धतिः ।

सचहोमे अयुतहोमादेतावान् विशेषः । सङ्ख्यादि पूर्ववत् ।
कुण्डन्तु समन्ततो यजमानस्य द्विहस्तविस्तृतं कार्यम् । तच्च
चेत्रफलेन चतुर्हस्तं भवति । तन्नेखनासु क्रमेण द्वित्तिचतु-
रङ्गुलोच्छ्रायाः । तावद्विस्ताराश्च तिस्रः कार्य्याः । वेदिस्तु
तद्देशान्यां मूर्ध्नि षट्त्रिंशदङ्गुलविस्तारा चतुरस्रा प्रागुदक्प्रवणा
वप्रत्रयोपरि दशाङ्गुलोच्चा कार्य्या । तस्याः प्रथमो वप्रो दश-
ङ्गुलोच्छ्रायः द्वितीयद्वितीयौ त्रयोऽपि दशङ्गुल-
विस्ताराः कार्य्याः । एवञ्च वप्रैः सह अष्टादशाङ्गुलोच्छ्रिता
भवति । तत्र देवतावाहनकाले प्रागुक्ताः सूर्याद्या हात्रिंश-
द्देवता आवाह्य सर्वेषामुत्तरतः ।

सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ।

विषयापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति पुराणमन्त्रेषु गरुडमावाहयेत् । पूजादि कलसंस्थापनञ्च
पूर्ववत् कार्य्यम् ।

अन्वाधाने पूर्वोक्तप्रधानदेवताकीर्त्तनान्ते गरुडानधिकः
कीर्त्तनीयः । निर्वापेऽपि तदर्थमधिको निर्वापः कार्य्यः ।
प्रोचपेऽप्येवम् । अथस्त्रिंशत्स्याख्यो दशैका वा स्यात्सी ।

पूर्वोक्तवदेव समिदाख्यचरुपकल्पितद्रव्यैर्हशाहुतिहोमः
कार्य्यः । प्रोचपे सर्वेषां गरुडतय पूर्वोदिता मन्त्राः । गरुड-

तस्य सुपर्णाऽसि गरुडानिति मन्त्रो हेमाद्रौ ज्ञेयः । इन्द्रमित्र-
मिति वा ।

समिदादिसंख्याव्यतिरेकेण व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः पूर्वव-
देव लक्षसंख्या पूरणीया । पूर्णाहुत्यनन्तरमग्नेरुपरि स्तम्भद्वय-
विस्तृतामौदुम्बरीं सुचं पर्णशाखाविवर्जितां बाहुमात्रां विधाय
तथा तदुपरि शृङ्खलाविधृतेन घृतपूरितंन कुम्भेन अधो यवमात्र-
च्छिद्रेण भ्रान्त्यं मुञ्चता अग्नेरुपरि वसोर्धारां पातयेत् । तदा
(शये) च भ्रान्त्यादीनि सूक्तानि* महादैश्वानरज्येष्ठसामनी† च
यावयेत् ।

दक्षिणा च अयुतहोमाद्दशगुणा दशधेन्वादिरूपा देया ।
सूर्याद्युद्देशेन दशगुणाः शय्याय । अयुतहोमाद्दशगुणानि
रत्नानि दशगुणा भूमिषु देया । मन्त्राय त एव । शक्ति-
मांथेद्भूषणशयनासनवस्त्राणि हैमकटकस्पर्शाङ्गुलीयपवित्रकण्ठ-
सूत्रादीन्वपि दद्यात् । अयुतहोमाद्दशगुणब्राह्मणभोजनं कार्यम् ।
विसर्जनादि समानं फलन्तु प्रागेवाभिहितम् ।

इति लक्षहोमपद्धतिः समाप्ता ।

* ५६६ पृष्ठे मदर्शितानि ।

† ज्येष्ठसाम ५६७ पृष्ठे मदर्शितम् ।

अथ कोटिहोमविधानम् ।

तत्र मत्स्यपुराणम् ।

अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।

आहुतिभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥

पूर्व्ववद्व्यहृदेवानामावाहनविसर्जने ।

होममन्वास्त एवोक्ताः स्नानदाने तथैव च ॥

कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे ।

कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रञ्च सर्व्वतः ।

योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥

सर्व्वतश्चतुर्हस्तमिति विस्तारायामखातेषु चतुर्हस्तमित्यर्थः ।

योनिवक्त्रद्वयोपेतमिति एकेन योनिवक्त्रेण पश्चिमतो युक्तं

द्वितीयेन दक्षिणतो युक्तमिति हेमाद्रिणा व्याख्यातम् ।

वेदिश्च कोटिहोमे स्याद्विस्तीर्णा चतुष्टयी ।

चतुरस्रा समा तद्वस्त्रिभिर्व्वैः समावृता ।

वप्रप्रमाणं प्रोक्तं वै वेदिकायास्तथोच्छ्रयः ॥

प्रोक्तं लघ्वहोमे इति शेषः ।

तथा प्रोङ्गहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्भुजः ।

पूर्व्वद्वारे च संस्थाप्य बभ्रुचं वेदपारगम् ॥

याजुर्व्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।

अथर्व्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्यापश्चेद्बुधः ॥

अष्टौ तु होमकाः कार्य्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।

एवं द्वादश तान् विप्रान् वस्त्रमाख्यानुलेपनैः ॥

पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषणैः ।

रात्रिसूक्तयः* रौद्रञ्च पावमानं† सुमङ्गलम्‡ ॥

पूर्वतो वहृचः शान्तिं पठन्नास्त उदङ्मुखः ।

शाक्रं§ रौद्रञ्च सौम्यञ्च कौष्माण्डं शान्तिमेव च ॥

* रात्रिसूक्तमाशुषि पार्यं व रज इत्यादिक १०६।१७७ प्रथमोक्तम् ।

† पावमानसूक्त यथा—

स्वदिहया मदिहया पवस्व सोम धारया ।

इन्द्राय पातवे सुतं ॥ १ ॥

इत्यादिक पठितन्नाम्नक गुह्यापुरूपदानपञ्चमी १६० पद्ये मूयम् ।

‡ सुमङ्गलसूक्त यथा—

कनिकदञ्चतुर्थं प्रभुवाच इयसि वाचमरितेव नावम् ।

सुमङ्गलस्य शकुने भवसि मा त्वा काचिदभिभा विद्या विदन् ॥ १ ॥

मा त्वा श्येन उदधोन्ना सुपर्णा मा त्वा विददिप्रमान् वीरो अथा ।

पिषामसु प्रदिम कनिकदः सुमङ्गलो भद्रवादी वदेत् ॥ २ ॥

अथरुन्द दक्षिणतो गृह्णाणो सुमङ्गला भद्रवादी शकुने ।

मा न क्षेन ईदत माधमसो उदधेन विदये सुवोरा ॥ ३ ॥

(२म- ४२म् १-२४म्)

§ शाकमिश्रसूक्त यथा—

इन्द्र विद्या चवीरधनुं समुद्रमथमे मिरः ।

रघोतमं रघोतो च आतो मन्वति पतिम् ॥ १ ॥

सयिः त इन्द्र वाङ्मनो मा भेम शकमथ्यत ।

न मभि प्रल नुभा प्रतावमपरार्थितम् ॥ २ ॥

पूर्वांश्विभ्रम्य रातयो न विदधन्त्यथ ।

दनीवाधव वीरान् शोवन्ना पवन मथम् ॥ ३ ॥

पठेत्तु दक्षिणे द्वारि याजुर्वेदिक उत्तमम् ।
 सौपर्णमथ वैराजमाग्नेयं राद्रसंहिताम् ॥
 ज्येष्ठसाम तथा शान्तिं क्रन्दोगः पश्चिमे पठेत् ।
 शान्तिसुक्लञ्च सौरञ्च तथा शाकुनकं शुभम् ॥
 पौष्टिकञ्च महाराजमुत्तरेणाप्यथर्व्ववित् ।
 पञ्चभिः सप्तभिर्वापि होमः कार्थ्योऽथ पूर्व्ववत् ॥
 स्राने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मुनिसत्तम ।
 वसोर्धाराविधानञ्च सचहोमवदिष्यते ॥
 अनेन विधिना यस्तु कौटिहोमं समाचरेत् ।
 सर्व्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ॥
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि षडशान्तित्रय नरः ।
 सर्व्वपापविशुद्धात्मा यदमिन्द्रस्य गच्छति ॥

पुराभिन्दुयुवा कविरभिजीवा भजायत ।

इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो धत्ता वसो पुरुष्टुत ॥ ४ ॥

त्वं बलस्य गोमतेऽपावराद्रिवा विश्वम् ।

नां देवा अविभूषस्तुज्यमानास आविष्ट ॥ ५ ॥

सकालं शूरं राशिभिः प्रकाशं सिन्धुभाकटम् ।

उपातिहन्त निर्व्वयो विदुष्टे तस्य कारव ॥ ६ ॥

माघर्भिरिन्द्र माघिन त्वं यष्टमवातिर ।

विदुष्टे तस्य मेधिराक्षोवा यवास्त्यतिर ॥ ७ ॥

इन्द्रभीशा नभोनसाभिधीना अन्दुवत ।

सहस्र यस्य रातप उत वा मलि भूधमी ॥ ८ ॥ (१म ११प १-८सम् १)

एतदेव ऋगष्टकं वाचस्पतिना इन्द्रपुत्रत्वेन धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् ।
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति कीटिहोमात्तदश्रुते ॥
 ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्वुदानि च ।
 नश्यन्ति कीटिहोमेन यथावच्छिवभाषितम् ॥
 कीटिहोमः प्रकर्त्तव्यो यदा वित्तं भवेद्बहु ।
 सर्वानर्थानवाप्नोति कुर्वन् कामान् विधानतः ॥
 पूज्यते शिवलोके च वस्त्रादित्यमरुद्गणैः ।
 यावत्कल्पशतान्यष्टावथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥
 सकामो यस्त्विमं कुर्यात्कीटिहोमं यथाविधि ।
 तं स काममवाप्नोति पदञ्चानन्तमश्रुते ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान्

इत्यादिकं फलं लक्षहोमवज्ज्ञेयम् ।

तथा ।

ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्दुयस्तु न्यायेन मानवः ।
 न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥
 ग्रहयज्ञत्रयं गेहे लिखितं यस्य तिष्ठति ।
 न तत्र पीडा बालानां न रोगो न च बन्धनम् ॥
 प्रशेषयज्ञफलदमशेषाघौघनाशनम् ।
 कीटिहोमं विदुः प्राज्ञा भुक्तिसुक्तिप्रदायकम् ॥
 अश्वमेधफलम्प्रादुर्लभहोमं सुरीक्षमाः ।
 दादगाहसमस्तहन्त्रयग्रहमखः स्मृतः ॥

दादगाहो यज्ञविशेषस्तत्समस्तफलप्रद इत्यर्थः ।

इति कथित इदानीमुत्सवानन्दहेतुः
 सकलकलुषहारी देवयज्ञाभिषेकः ।
 परिपठति य इत्थं यः शृणोति प्रगल्भा-
 दभिभवति स गन्तूनायुरारोग्ययुक्तः ॥
 इति मात्स्ये कोटिहोममूलवाक्यानि ।

अथास्य प्रयोगः ।

अथापि लक्षहोमवदेव अनुष्ठानम् । यदा शीघ्रं समा-
 पयितुमिच्छति तदा उक्ताष्टहोमकर्षपेचया अधिका अपि यद्येष्टं
 वरीतव्याः ।

अथापि गरुत्मता सहैव त्रयस्त्रिंशद्देवताः पूज्याः । कुण्डवेदि-
 कयोः कोटिहोमे चतुर्हस्तमित्यादिविशेषो द्रष्टव्यः । यहहोमः
 पूर्ववत् । व्याहृत्याहुतयस्तु कोटिमिता होतव्याः । दक्षिणा
 तु लक्षहोमाच्छतगुणा सहस्रं धेनवः सहस्रं शङ्खा इत्यादि ।
 दानमन्त्रास्त एव । यद्वा सहस्रं गा. सुवर्णभूषिताः सोपस्कराः
 सूर्याद्युद्देशेन दद्यात् । तन्मन्त्र उक्त एव । अथवा सर्वेभ्यः
 सुवर्णं दद्यात् । रत्नादिदानञ्च पूर्ववत् । त्राघ्न्यभोजनमयुत-
 होमात् सहस्रगुणम् । अन्यत् सर्वं लक्षहोमवज्ज्ञेयम् ।

इति हेमाद्रिनिबन्धे शान्तिकाण्डोक्तानि अयुतहोम-
 लक्षहोम-कोटिहोमविधानानि ।

अथ ग्रहयज्ञसाधारणविशेषाः ।

यथा हेमाद्रौ ।

वृत्तमाष्यायने कुण्डं तथाच वशकर्मणि ।
 त्रिमेखलश्चैकवक्त्रमरद्विर्विस्तरेण तु ॥
 पालाशसमिधः शस्ता मधुगोरोचनान्विताः ।
 चन्दनागुरुणा तद्वल्कुलुमेनाभिषेचिताः ॥
 होमयेन्मधुसर्पिभ्यां विस्वानि कमलानि च ।
 सहस्राणि दशैवोक्तमितदेव स्वयम्भुवा ॥
 वश्यकर्मणि विस्वानां पद्मानाञ्चैव धर्मवित् ।

सुमित्रियान् आपः शोषधय इति होमयेत् ।

न चात्र स्नपनं कार्यं न च कुम्भाभिषेचनम् ।
 स्नानं मन्त्रौषधैः कृत्वा शुक्लपुष्पाम्बरी गृही ॥
 कण्ठभूचैः सकटकेरङ्गुलीयैः पवित्रकैः ।
 सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शक्ता गावः सकाञ्चनाः ॥
 अथग्रानि वशीकुर्यात् सर्वगत्रुवलान्यपि ।
 अमित्राण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः ॥
 विद्वेषणैः मित्राण्ये च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते ।
 द्विमेखलं कीणमुखं इन्द्रमात्रञ्च सर्व्वतः ॥
 होमं कुर्याद्भयो विप्रा रत्नमाख्यानुत्तेपनाः ।
 नियातलोहितोष्णीषा लोहितस्यरधारिणः ॥

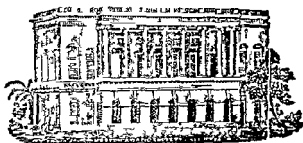
BIBLIOTHECA INDICA.

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

NEW SERIES, No 1107.

विधानपारिजातः ।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

EDITED BY

PANDITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor Sanskrit College, Calcutta

VOL. I FASCICULUS VII

CALCUTTA

PRINTED BY ṢAṢIBHŪSANA KRĪTIRATNA BHATTĀCĀRYA
AT THE GIRIṢA VIDYĀRATNA PRESS
24, G ṛiṣa Vidyaratna's Lane,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET

1905

नरवापसरत्ताज्यपात्रत्रपुसमन्विता ।
 समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिलवर्षैर्युताः ॥
 हीतव्याः शुक्लकेशैश्च ध्यायद्भिरग्निघ्नं रिपोः ।
 दुर्मित्तियास्तस्मै सन्तुः तथा ह्यु फडितीति च ॥
 श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं सप्ताभिमन्त्रितम् ।
 प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण परिकर्त्तयेत् ॥
 द्वेष्टरूपस्य सकलाङ्गान्यग्नी च विनिचिपेत् ।
 ग्रहयज्ञविधानान्ते सदैवाभिचरन्वरः ॥
 विद्वेषण तथा कुर्वन्नेतदेव समाचरेत् ।
 इहैव फलद पुसामितन्नामुत्र शोभनम् ॥

अमुत्र परलोकं न शोभनं नरकहेतुरित्यर्थः ।

तस्माच्छान्तिकर त्वत्र कर्त्तव्य भूतिमिच्छता ।
 ग्रहयज्ञत्रय कुर्व्याद्यस्त्वकामेन मानवः ।
 स विश्वोः पदमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 यद्विदं शृणुयाञ्चित्यं यावयेद्वापि मानवः ।
 न तस्य ग्रहपीडा स्यात् च बन्धुजनक्षयः ॥
 ग्रहयज्ञत्रय गीर्हे लिखितं यस्य तिष्ठति ।
 न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च बन्धनम् ।
 अग्निपयज्ञफलदम् ॥ इत्यादि पूर्व्ववत् ।
 इति ग्रहयज्ञोपयुक्तविशेषाः ।

अथ महान्तोऽयुतहोम-लक्षहोम-कोटिहोमा उच्यन्ते ।

हेमाद्रावेव मात्स्ये ।

राज्ञा धर्मप्रसक्तेन प्रजानाञ्च हितेषुना ।
 ग्रहयज्ञः सदा कार्यो लक्षहोमसमन्वितः ॥
 नदीनां सङ्गमे, चैव सुराणामथतस्तथा ।
 सुपमे भूमिभागे च देवताधिष्ठिते नृप ॥
 गुरुणा ऋत्विजा चैव सार्धं भूमिं परीक्षयेत् ।
 खनेहै तत्र कुण्डञ्च सुपमं हस्तमात्रकम् ॥
 द्विगुणं लक्षहोमे च कोटिहोमे चतुर्गुणम् ।
 ऋत्विजो युग्मशः प्रोक्ता अष्टौ ते वेदपारगाः ।
 कन्दमूलफलाहारा दधिक्षीराग्निनोऽपि वा ॥
 वेद्यां निधापयेच्चैव रत्नानि विविधानि च ।
 कुण्डर्चपरिधेयाञ्च ततोऽग्निञ्च समर्चयेत् ॥

ऋचाणि अहाः परिधेयाः प्रणीता इत्यर्थः ।

गायत्र्या दशसाहस्रं मा नः स्तोकेति* पङ्गुणाः ।
 त्रिंशद्गृहादिमन्त्रैश्च चत्वार्येव तु वैष्णवेः ॥
 कुमाण्डैर्जुहुयात्पञ्च किरिकाभिः (किरिकायां) तु षोडश ।
 होतव्या दशसाहस्रा अथो वै जातवेदसाः† ॥

* मा न स्तोके तन्वे मा न चायुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषि ।

† होतव्यं मा नो चत्वार्येव वैष्णवैर्विद्वन् कन्दमिच्छा इवामरे ॥ (१६५ १६५ यज्ञे ।)

† जातवेदसे पुनवान् होममित्यादिकेन ६९ षष्ठे प्रदर्शितेन ।

त्रिया मन्त्रेण हीतव्याः सहस्राणि चतुर्दश ।
 शेषाः पञ्चसहस्रास्तु हीतव्यास्त्रिन्द्रदैवतैः ॥
 हुते गतसहस्रे तु पुष्पस्नानं विनिर्दिशेत् ।
 कुम्भैः पौड्रशसंख्येय सहिरण्यैः समद्भलेः ।
 स्नापयेद्यजमानन्तु ततः शान्तिर्भविष्यति ॥
 एवङ्कृते तु यत्किञ्चिद्दृष्टपौड्रासमुद्भवम् ।
 तत्सर्व्वं नाशमायाति दक्षा वै दक्षिणां नृप ।
 तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन प्रधाना दक्षिणा स्मृतः ॥
 हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवासोयुगानि च ।
 अनडुहोशतं दद्यादृत्विजाश्चैव दक्षिणाम् ॥
 यथाविभवसाध्योऽयं वित्तशाठ्यं न कारयेत् ।
 मासे पूर्णे समाप्तिस्तु लघ्वहोमे भवेदिह ॥
 लघ्वहोमे तु राजेन्द्र विधानम्परिकीर्त्तितम् ।
 इदानीं कोटिहोमस्य शृणु त्वं कथयाम्यहम् ॥
 गङ्गातटेऽथ यमुनासरस्वत्योर्नराधिप ।
 नर्मदावेदिकायाश्च कोटिहोमो विधीयते ॥
 तत्रापि ऋत्विजः कार्य्या रविनन्दन पौड्रग ।
 सर्व्वहोमेषु राजेन्द्र तथा विधिषु पावनीम् ॥
 ऋत्विगाचार्य्यसहितो दीक्षां संवत्सरं स्थितः ।
 चैवमासे तु सम्प्राप्ते कार्तिके वा विशेषतः ॥
 प्रारभ्ये कर्मणां यो वा वत्सरे वत्सरे नृप ।
 यजमानः पयोभक्षी फलागी च तथानघः ॥

यदि वा व्रीहयो मायास्तिलाद्य सह सर्पिषा ।
 पलाशसमिधः शस्ता वसोर्धारा तथोपरि ॥
 मासे च प्रथमे दद्याद्वृत्विग्भ्यः चीरभोजनम् ।
 द्वितीये कृशरा देयाः सर्व्वकामार्थसाधनाः ॥
 संयावकं तृतीये च देयं वै रविनन्दन ।
 चतुर्थे सोदका देया विप्राणाम्प्रीतिभावहेत् ॥
 पञ्चमे दधि भक्तश्च पठे वै श(स)क्तुभोजनम् ।
 षष्ठीपूपाः सप्तमे देया अष्टमे घृतपूरिकाः ॥
 पिष्टौदनश्च नवमे दशमे यवपिष्टिकाः ।
 एकादशे समांसन्तु भोजनं रविनन्दन ॥
 द्वादशे त्वथ सम्प्राप्ते मासे रविकुलोद्भृ ॥
 पड्रसं सह भक्ष्यैश्च भोजनं सार्व्वकामिकम् ॥
 कृत्वा सुराणां राजेन्द्र पशुघातसमन्वितम् ।
 दानानि सर्व्वदेवानां प्रीतये स्वयमाचरेत् ॥
 देया द्विजाना राजेन्द्र मासि मासि च दक्षिणा ।
 अहतवासःसंवीतैर्दिनार्ज्जं होमयेदलम् ॥
 तस्मिन् सदा स्थितैर्भाव्यं यजमानेन संयुतैः ।
 इन्द्राग्न्यादिसुराणाञ्च प्रीणनं सार्व्वकामिकम् ॥
 एवङ्कृत्वा विधानेन पूर्णाहुतिः शते शते ।
 सहस्रगुणिता देया यावच्छतसहस्रकम् ॥

पुरोडासं ततः प्राश्य देवतीर्थे च षट्त्विजैः ।
 उक्त्वा सामान्यवाक्यञ्च पुनश्च प्रेपयेद्विजान् ॥
 प्रीणयित्वा सुरान् सर्वान् पितृभ्यैव यथाऋमम् ।
 कृत्वा शास्त्रविधानन्तु पिण्डदानं सतर्पणम् ।
 समाप्तौ तस्य होमस्य विप्राणामथ दक्षिणा ॥

देवेति शेषः ।

तुलाश्चैव समाहूत्वा बद्ध्वा शिखरद्वयं पुनः ।
 आत्मानं तोलयेत्तत्र पत्नीञ्चापि द्वितीयके ॥
 सुवर्णैर्नैव चात्मानं रजतेन तथा प्रियाम् ।
 तोलयित्वा ततो राजन् वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥
 दत्त्वा शतसहस्रन्तु शुद्धस्य कनकस्य तु ।
 सर्वस्वं वा ददेत्तत्र राजसूयफलं लभेत् ॥
 एवं सर्वोपघाते तु दैवमानुषकारिते ।
 इयं शान्तिस्तथाख्याता या कृत्वा सुकृती भवेत् ॥ इति ।

अत्र प्रकरणे महायुतहोमोऽप्यस्ति ।

खनेहै तत्र कुण्डञ्च सुपमं हस्तमात्रकम् ।

इत्युपक्रमात् ।

स तरफलमवाप्नोति कृत्वा यज्ञद्वयं नृप ॥

इत्यन्ते उपसंहाराद्य ।

तत्र लघ्वहोमाहुतीनां दशगुणितो भागो यथायथमाहुति-
 सङ्गश्च कोटिहोमे शतगुणिता लघ्वहोमाहुतय इति ।

इति हेमाद्रिनिबन्धे शान्तिकाण्डे महायज्ञयज्ञयविधानम् ।

अथ बृहत्पराशरस्मृत्युक्त-महालक्ष्मीकोटिहोमविधानम् ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विजेन्द्राः* श्रूयतामयम् ।
 लक्ष्मीहोमविधिः पुण्यः कोटिहोमविधिस्तथा ॥
 स्वयम्भूर्यमुवाच प्राक् अस्मत्तातपितामहः ।
 तमिमं सम्प्रवक्ष्यामि श्रूयतां पापनाशनम् ॥
 ये चे(वि)ह ब्राह्मणाः कार्या भूमिर्या यच्च मण्डपम् ।
 याः समिधो ये च मन्त्रा अन्यत्तत्रैव यद्भवेत् ॥
 लक्ष्मीहोमविधिं विप्राः कथ्यमानं निबोधत ।
 युग्माथ ऋत्विजः कार्य्या ब्राह्मणा ये विपश्चितः ॥
 नियमव्रतसम्पन्नाः सहिताः पार्थिवेन तु ।
 नित्यं व्रत(जप)पराश्चैव नियोज्यास्तादृशा द्विजाः ।
 कन्दमूलफलाहारा दधिचीराग्निोऽपि वा ॥
 प्राग्वा चोदक्प्लवे देशे† समं स्थण्डिलमेव च‡ ॥
 तत्र वेदिं प्रकुर्वीत पश्चाद्गुलुऽसमुच्छ्रिताम् ।
 दक्षिणोत्तर आयामे त्रिरत्रिः (त्रिंशत्तु) पूर्वपश्चिमे ॥
 कुण्डानि खनितव्यानि अङ्गुलान्येकविंशतिम् ।
 निधापयेद्विरयानि रत्नानि विविधानि च ॥

* द्विजेन्द्रा इत्यत्र जरेन्द्रा इति आकरे पाठः ।

† प्राग्दक्पूर्वदेशेऽपि इति आकरे पाठः ।

‡ समे स्थण्डिल एव वा इति आकरे पाठः ।

§ पश्चाद्गुलुत्वत्र पञ्चदशेति आकरे पाठः ।

सिकतोपरि देया च तत्राप्यग्निं समिन्धयेत् ।
 यद्वायैव सनध्वान् प्राच्यां दिशि समर्चयेत् ॥
 अश्वदानविधानेन स्थालीपाकं प्रकल्पयेत् ।
 भाज्यभागाहुतीर्हुत्वा नवाहुत्या तु होमयेत् ॥
 अग्निं सोमश्च सूर्यश्च विष्णुश्चैव प्रजापतिम् ।
 विश्वेदेवान् महिन्द्रश्च मित्रं स्विष्टकृतं तथा ॥
 दधिमधुघृताक्ताश(नां) समिधस्यैव याज्ञिकः ।
 होमयेच्छतसाहस्रं मन्त्रैर्यैव यथाक्रमम् ॥
 चतुर्विंशतिर्गायत्रा मा नः स्तोत्रेति षट् तथा ।
 त्रिंशद्(विंश)यष्टादिमन्त्रैश्च चतुरोऽ विष्णुदैवतैः ॥
 कुष्माण्डैर्जुहुयात्यश्च किरिकाभिसु† योऽश ।
 जुहुयाद्दशसाहस्रं जातवेदस इत्यृधा ॥
 पञ्चसहस्राण्यन्यानि जुहुयादिन्द्रदैवतैः ।
 हुते शतसहस्रे तु अभिषेकान्तु कारयेत् ॥
 पुष्याभिषेकवत्प्रोक्तं‡ तदेषापि शुभप्रदम् ।
 अथ योऽशकुम्भोश्च सहिरण्यैः सुमङ्गलैः ॥
 सर्वोपधिसमायुक्तैः सर्वैरद्विभूषितैः ।
 अभिषेकं ततः कुर्यात्स्नानमन्त्रैर्यथादितैः ॥

● चतुर इत्यत्र चत्वारितीति आकरे पाठ ।

† किरिकदैवतैः मन्त्रैः किरिकेभ्य इति इहपराम्परवचनात् किरिकाणां देवत्वमन-
 गम्यते । विकिरेशाय इति आकरे पाठ ।

‡ इष्टाभिषेकं यत्प्रोक्तमित्याकरे पाठ ।

समाप्ते तु ततस्तस्मिन् प्रधाना दक्षिणा स्मृता ।
 हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवस्त्रगुणानि च ॥
 अनडुङ्गोऽगतं दद्याद्दृष्ट्विजाश्चैव दक्षिणाम् ।
 छपांश्चैकादश द्वौ वा दश दद्याच्च धेनवः ॥

धेनवो धेनूरित्यर्थः ।

स्वशक्त्या वा प्रदद्याद्गमां वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ।
 एवङ्कृते च यत्किञ्चिद्दहपीडासमुद्भवम् ॥
 भीममाकाशजं वापि अन्यथा यदि जायते ।
 तत्सर्वं लक्ष्मणेन प्रगमं यात्यसंगयम् ॥
 शान्तिर्भवति पुष्टिय बलं तेजश्च वर्धते ।
 वृष्टिर्भवति राष्ट्रे च सर्वोपद्रवसङ्ख्यः ॥

इति वृहत्परागरे लक्ष्मणेनविधानम् ।

अथ कोटिहोमविधानम् ।

यथा सचैव ।

अथातः सम्भवस्यामि कोटिहोमविधिं द्विजाः ।
 श्रूयतामादरेणायं सर्वकामफलप्रदः ॥
 सानुष्ठाना द्विजाः प्रोक्ता ऋत्विजो यागकर्म्मणि ।
 विधिज्ञाश्चैव मन्त्रज्ञाः स्वदारनिरताश्च ये ।
 कार्याश्चैव विशेषेण ग्रहयागविधेर्विदः ॥
 एकाङ्गविकलो यश्च धनधान्यापहारकः ।
 सर्वाङ्गविकलो यश्च यजमानं स हिंसति ॥

हिंसति दिनश्रीत्यर्थः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रादिविहिजाः ।
कार्याथैव प्रयत्नेन ग्रहयज्ञस्य सिद्धये ॥
ग्रहाः फलन्ति नागाथ सुरायैव नरेश्वराः ।
अधीताथैव मन्त्राणामष्टोत्तरशतं तथा ॥
स एव ऋत्विग्विज्ञेयः सर्वकामफलप्रदः ।
आवाहनीयो यत्नेन प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
एवङ्कृते च यत्किञ्चिद्ब्रह्मपीडासमुद्भवम् ।
तत्सर्वं नाशयेत्त्रिप्रं कृतघ्नः सौहृदं यथा ॥
लक्षा(भस्मा)च्छतगुणः प्रीतः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।
आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥
पूर्ववद्ब्रह्मदेवानामावाहनधिसर्जने ।
होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नानं दानं तथैव च ॥
मण्डपस्य च वेद्याय विशेषन्तु निबोधत ।
कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रायतं* पुनः ॥
योनिवक्त्रद्वयोपितं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ।
द्वाङ्गुलेनोच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधैः ॥
त्र्यङ्गुलेनोच्छ्रिता तद्वितीया मेखला श्रुता ।
उच्छ्रिता मेखलान्या तु तृतीया चतुरङ्गुला ॥
द्विगुणस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरेव ग्रस्यते ।
वितस्त्रिमात्रा योनिः स्यात् पट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥

* चतुर्हस्तायतमित्याकरे पाठ ।

कूर्मपृष्ठोच्छ्रिता मध्ये पार्श्वतथाङ्गुलोच्छ्रिता ।
 गजोष्ठसदृशी तददायता च्छिद्रसंयुता ॥
 एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ।
 मेखलोपरि सर्वत्र भग्गल्यदलसन्निभा ॥
 वेदी च कोटिहीमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम्* ।
 चतुरस्रा समा तद्वृत्तभिर्विप्रैः समाहता ॥
 वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेद्याः कार्यस्तथोच्छ्रयः ।
 ततः षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ॥
 पूर्वद्वारे तु संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ।
 यज्ञुर्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ॥
 अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः ।
 अष्टौ तु होलकाः (होमका) कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ॥
 एवं द्वादश विप्राणां वस्त्रमाख्यानुलेपनैः ।
 पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ॥
 रात्रिसूक्तञ्च† सौरञ्च ‡ पावमानं§ सुमङ्गलम् ॥
 पूर्वद्वारे जपेच्छान्तिं पावमानसुदङ्मुखः ॥

* मण्डपश्च चतुर्मुख इत्याकरे पाठः ।

† रात्रिसूक्तमारात्रि यार्दिव रज इत्यादिक १०६ श्लोके प्रदर्शितम् ।

‡ सौर सूर्यसूक्तम्—उदुत्थं आतवेदस देव वहनि कितव । इमे विश्वाय सूर्यमित्यादिक मशुवेदे मृग्यम् ।

§ अद्रिष्ठया सद्विठया इत्यादिक पावमानसूक्त ५०१ श्लोके किञ्चित्प्रदर्शितम् ।

¶ कणिकदम्बलुपमित्यादिक सुमङ्गलसूक्त ५०२ श्लोके प्रदर्शितम् ।

शार्कः रौद्रञ्च^१ सौम्यञ्च^२ कुसाण्डं शान्तिमेव च ।
 पाठवेदक्षिणहारे यजुर्वेदमनुत्तमम् ॥
 सौप(व)र्णमथ वैराजमाग्नेयं^३ रौद्र(रुद्र)संहिताम् ।
 ज्येष्ठसामञ्च तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे पठेत् ॥
 सविधान तथा शान्तिमयर्वोत्तरतः पठेत् ।
 पञ्चभिः सप्तभिर्वाथ होमः कार्य्यञ्च पूर्व्ववत् ॥
 अग्ने दाने च मन्वाः स्युन्त एव द्विजसत्तमाः ।
 वसोर्धाराविधानञ्च लक्षहोमवदित्यते ॥
 अनेन विधिना यस्तु यज्ञपूजं समाचरेत् ।
 सर्व्वान् कामानवाप्नोति ततो विश्वपुरं व्रजेत् ॥
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि अहयागमिमं बुधः ।
 सर्व्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ॥
 अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्म्ववित् ।
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदयुते ॥
 ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्वुदानि च ।
 नश्यन्ति कोटिहोमेन स्वयम्भूवचनं यथा ॥

-
- शार्कमिन्द्रसूक्त ५०२।५०३ प्रहयो प्रदर्शितम् ।
 † रौद्र रुद्रसूक्त ५६६ पठे प्रदर्शितम् ।
 ‡ सौम्य सौमसूक्त ५६६।५६७ प्रहयो प्रदर्शितम् ।
 § आग्नेयम् अग्निसूक्त ५६६ पठे प्रदर्शितम् ।
 ¶ ज्येष्ठसाम ५६७ पठे प्रदर्शितम् ।

तस्मात्सदा भूपतयो विदध्यु-
 र्वृष्टिप्रजासौख्यवलस्य पुष्टौ ।
 आयुष्यष्ठैः विजयाय कीर्त्यं
 लक्षादिहोमग्रहयागमेनम् ॥

इति श्रीबृहत्पराशरे कोटिहोमविधानम् ।

अथ प्रकारान्तरेण लक्षहोमकोटिहोमविधानम् ।

हेमाद्राविव गान्तिकाण्डे देवीपुराणे मनुस्वाच ।

ग्रहपूजा प्रकर्त्तव्या इत्युपक्रम्य—

होमो ग्रहादिपूजायां शतमष्टाधिक तथा ।

अष्टाविंशतिहोमस्तु यथाप्राप्तिं विधीयते ॥

इत्युक्त्वा अभिहितम् ।

लक्षहोम, प्रकर्त्तव्यः सर्वपीडानिवारकः ।

गायत्र्या ग्रहमन्त्रैश्च कुष्माण्डैर्जितवेदसैः ॥

* ग्रहमन्त्रे ५४०।५४१ प्रथमो मन्त्रितैः ।

† “यद्वा देव हेतुम्” इत्यादिकस्य एकविंशत्यस्य प्रथमाशुभाकस्य एकैकया नृचा, तथा “सददीर्घं नृणां” इत्यादिकस्य त्रयोदशस्य द्वितीयाशुभाकस्य एकैकया, “आयुष्टे विश्वतोद्भवत्” इत्यादिकस्य सप्तदशस्य चाशुभाकस्य त्रिभिश्च एवमपि कुष्माण्डमन्त्रैः । इति श्रौतपदार्थ-निष्वाचनम् ।

‡ ज्ञातवेदसि सुनवाम सोममरातीयतो निदधाति वेद ।

स न पश्दति दुर्वाणि विद्या नावेव गिम्ह दुरितव्यग्रि ॥

इत्यादिकं सामवेदे मुख्यं (१म ८८५ १चक्र) ।

ऐन्द्रधारणवाङ्मेयवायुसौम्यैः सवैष्णवैः ।
 होमं गतसहस्रन्तु षष्टोरुकुष्टं विधीयते ॥
 सर्व्वपीडाविनागाय कोटिहोमः शुभावहः ।
 यवव्रीहिट्टतक्षीरतिलकङ्कप्रसाधिताः ।
 पद्मजोगीरविष्वास्त्रदना होमे प्रकोर्त्तितः ॥
 सर्व्वशास्त्रार्थकुशलैर्षहमाद्यप्रपूजकैः ।
 होमः कार्य्यः सदा विप्रैः सर्व्वशान्तिप्रदायकः ॥
 षड्भक्त्योपसर्गादि ऋतुनागभयाशभाः(भम्) ।
 यच्चरचःकृता पीडा नक्षहोमात्प्रशाम्यति ॥

मङ्घ्रीवाच ।

सर्व्वलीकोपकाराय सङ्घेपात्र तु विन्तरात् ।
 लक्षहोमं प्रवक्ष्यामि यथा प्रोक्तन्तु गन्धुना ॥
 भूमिकम्पे दिशां दाहे षड्युह उपस्थिते ।
 केतुसन्दर्गने चैव चादित्यस्य च कम्पने ॥
 कृष्णवर्णे तथा सूर्य्ये तथा छिद्रसमन्विते ।
 रक्तवृष्टिस्तथा नद्यो विपरीता यश्चन्ति वै ॥
 निर्घातं गगनोद्भूतं वारिमध्ये वह्निच्छिन्ना ।
 उपसर्गाम्भया लोके रात्रा तु अयकारकाः ॥
 यस्य रागो षड्हाः षड् अय सप्त सुराधिपाः ।
 षड्दणं चन्द्रसूर्य्यस्य षडैर्वाटमसंस्थितैः ॥

बलिदानं प्रकर्त्तव्यं मातृणा पूजन हितम् ।
सूर्यस्याभ्यर्चनं कार्यं शिवस्याशुभनाशनम् ।
लक्ष्मीम महाहोम कीर्तिहोमं पुरोहितम् ॥

महाहोमं महानक्षत्रहोममित्यर्थः ।

गोभूहिरण्यवस्तान्नित्यदानं शुभावहम् ।
पायसं क्षीरदध्याज्य देय नैवेद्यमुत्तमम् ।
एकनिङ्गे प्रकर्त्तव्यमथ विप्रगृहेषु च ॥

एकमेव लिङ्गमेकनिङ्गमिति विग्रहः । ह्यपविनायकादिरहित-
मित्यर्थः । तदपि प्रत्यक्षुखं सिद्धलिङ्गम् ।

सिद्धये वनचर्येषु अथवा नृपवेश्मनि ।
ब्राह्मणैः शुचिभिः स्नाते सयतेर्मन्त्रपारगैः ।
वेदोक्तविधिना कार्यं विजयार्थमनुत्तमम् ॥
बाहुमात्रे ततः कुण्डे जह्यामात्रेऽथवा पुनः ।
होतव्यं सुरराजैर्नान्येषु विधिरोम्बर (रीटग) ॥
अथ ते कथयिष्यामि लक्ष्म्यामस्य यो विधिः ।
शुभे मनोरमे स्थाने देवतायतनेऽथवा ॥
नृपवेश्मनि कर्त्तव्यं कुण्डं सर्वार्थसाधकम् ॥
चतुर्दशतया निम्नविस्तारं सुरसत्तमम् ।
सर्वेषां शुभदं कुण्डं मेखनासयुतं भवेत् ॥
पोहगाडुनिविस्तारमुच्छ्राये पोहगाडुलम् ।
चतुरदशतया भवेदाज्यं चतुर्दशस्य कीर्तितम् ॥
दाशिंगाडुनिविस्तारा दैर्घ्याङ्गुणविस्तारा ।

योनिः कुण्डे प्रकर्ष्या नाधिका गम्यते जग्धित् ॥
 जभामापे तथा कुण्डे नित्यहोमो विधीयते ।
 मस्रहोमे शुभे घ्रातं चतुर्दशं सुराधिप ॥
 यवयोश्चिष्टं चीरं तिस्ताः कङ्कदन्नि च ।
 धूतस्य सुरराजेन्द्र पाम्बाग्रः समिधस्तथा ॥
 दूर्वाः कुशाः समा ज्येष्ठा धोदुम्वर्ध्याः शुभावहाः ।
 गायत्र्या० त्राम्बकेषाम्० गन्धवायेत्यनेनः॥ च ॥
 जातयेदममन्त्रेणऽ मङ्ग इन्द्रेण धेव हि ।
 मङ्गस्रगोपेण धनु तथा हिरण्येन ज्ञयापि वा ।
 रुद्रमन्त्रेस्तथा मोरेः पञ्चरात्रागमोदितैः ॥

हिरण्येन नमो हिरण्यवाहये इत्यादिनाः ॥ ।

होतव्यं गतमष्टौ तु मङ्गस्रं लक्षमङ्गाया ।
 पञ्चभोत्वमवित्वादि होमद्रव्यं शुभावहम् ३
 क्षम्यं स्वेदक्षम्यय चतुपातः प्रप्रम्यनम् ।
 देवतामां सुराध्य च उत्पाताः चयकारकाः ॥

० १०६ इति चर्चामेवम् ।

१ १०७ इति चर्चामेवम् ।

२ मङ्ग गन्धवाय च मधोमवाय च मङ्ग प्रदराय च मङ्गमराय च मङ्ग हिरण्ये च
 हिरण्यवाहये च । (१०५ इति मङ्ग चतु १)

३ १०८ इति चर्चामेवम् ।

४ १०९ इति चर्चामेवम् ।

५ ११० इति चर्चामेवम् ।

लक्ष्मणोमं प्रकुर्वीत कोटिहोममथापि वा ।
 गोदीर्घं रुद्रभवने महास्नानं शुभावहम् ॥
 अन्यथा नरके घोरे जायते राजविभ्रमः ।
 दुर्भिक्षं गस्यनाशश्च सुखनाशः सुराधिप ॥
 जायते नात्र सन्देहः सत्यं हि मम भाषितम् ।
 ये देवास्ते ग्रहाः सर्वे ये ग्रहास्ते भुजङ्गमाः ॥
 मेघाश्च ते समाख्याता लोके वृष्टिप्रदायकाः ।
 तेषां सम्पूजनान्नित्यं दीर्घायुः पुरुषो भवेत् ॥ इति ।

अथ गायत्र्या अयुतलक्षादिहोमविधानम् ।

नृसिंहपुराणे ।

दुःस्वप्नदर्शने घोरे ग्रहपीडासु चात्मनः ।
 हसन्तीं प्रतिमां दृष्ट्वा चलन्तीश्च विशेषतः ॥
 प्रस्नेदयुक्तां प्रतिमां दृष्ट्वा वा नृपनन्दन ।
 तथा महाज्वरग्रस्ते धारा देवस्य मूर्धनि ॥
 सन्ततां नरसिंहस्य कुर्याद्वा कारयेद्द्विजैः ।
 होमश्च भोजनश्चैव तस्य दीपः प्रशाम्यति ॥
 अयने विपुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहेऽथवा ।
 नरसिंहं समाराध्य लक्षहोमन्तु कारयेत् ।
 शान्तिर्भवति राजेन्द्र तस्मै तस्मै नमः ॥
 अनावृष्टिर्महामारी ज्वरदीपभये तथा ।

तत्क्षणाद्वाग्भायान्ति नरसिंहप्रसादतः ॥
 नरसिंहं समाराध्य ब्राह्मणैर्बेदपारगैः ।
 कारयेत्तत्र होमन्तु ग्रामेशय पुराधिपः ॥
 दृष्ट्वापसर्गमरणं प्रजानामात्मनय हि ।
 सम्यगाराधनाशैव नरसिंहस्य मन्दिरे ॥
 शङ्करायतने वापि कोटिहोमं नराधिपः ।
 कारयेत्संयतैर्धिपैः सभोजनसदृशैः ।
 कृते तस्मिन् यद्योक्ते तु चागच्छति न तं (तद्)भयम् ॥
 एषमादिफलोपेतं नरसिंहार्चनं नृप ।
 कुरु त्वं भूपतेः पुत्र यदि वाञ्छसि सप्ततिम् ॥
 अतः परतरं नास्ति स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 दरिद्रैर्दुष्करं कर्तुं देवदेवस्य पूजनम् ॥
 सख्यरक्षेपु मूलानि पञ्चपुण्याणि पार्थिव ।
 तोयं नदीप्रवाहेषु देवः साधारणः स्थितः ॥
 मनो नियम्य सम्यग् विष्णोराराधनकर्मणि ।
 भक्त्या प्रपूजयेद्देवं वाञ्छितार्थप्रदायकम् ।
 मनो नियमितं येन तस्य मुक्तिः करे स्थिता ॥
 इत्येतद्ब्रह्मं भृगुचीदितेन
 मया तत्रैवार्चनमप्युतस्य ।
 दिने दिने त्वं कुरु विष्णुपूजां
 वदस्व चान्यत्कथयामि किन्ते ॥

अहो महत्त्वया प्रोक्तं विष्णुवाराधनजं फलम् ।
 मूढास्ते नरगार्हूल ये विष्णुं नार्चयन्ति वै ॥
 त्वत्प्रसादाच्छ्रुतो ह्येष नरसिंहार्चनक्रमः ।
 विधिवत् पूजयिष्यामि कोटिहोमविधिं वद ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

यदर्थं च पुरा पृष्टः शौनको भृगुणा पुरा ।
 यत्तस्मै कथयामास शौनकस्तद्वदामि ते ॥
 शौनकन्तु सुखासीन पर्यपृच्छहृहस्यतिः ॥

गुरुरवाच ।

लक्षहोमस्य या भूमिस्तद्विधिश्च विशेषतः ।
 वदस्व मुनिगार्हूल कोटिहोमस्य चैव हि ॥

शौनक उवाच ।

प्रवक्ष्यामि यथायत्ने शृणु देवपुरोहित ।
 लक्षहोमं तथा भूमिं तद्विधिश्च विशेषतः ॥
 यत्तस्मै कथयिष्यामि यस्मात्तया भूमिर्लक्षणमीदृशम् ।
 ऊरुमात्रं खनित्वा तु शोधयेत्तां विशेषतः ॥
 वराहहृतया तत्र मृदाच्छाद्य प्रलेपयेत् ।
 समिकता समा स्निग्धा पूर्व्वं प्रथमधीत्तरम् ॥
 प्रमाणं बाहुमात्रं तु सर्व्वतः कुण्डलक्षणम् ।
 चतुरस्रं चतुर्हस्तं तुल्यसूत्रेण कारयेत् ॥
 ऊर्ध्वं च मेखलां कुर्याच्चतुरस्रां सुविस्ताराम् ।
 चतुरङ्गुलमात्रं तु उच्छ्रितां सूत्रसूचिताम् ॥

ब्राह्मणान् वेदसम्पन्नान् ब्रह्मकर्म्मसमन्वितान् ।
 आमन्त्रयेद्यथान्यायं यजमानो धिषेपतः ॥
 ब्रह्मचर्य्यं तैर्युक्तस्त्रिरात्रं तैर्द्विजोत्तमैः ।
 अहोरात्रमुपोष्याथ गायत्रीमद्युतं जपेत् ॥
 तै एकवाससः स्राताः सुगन्धाः पुष्यधारिणः ।
 निराहाराः सुतपसः सन्तुष्टाः संयतेन्द्रियाः ॥
 सर्व्वत्र च समात्मान एकाग्रमनसस्तथा ।
 पारभेद्युस्ततो यज्ञं ततो होममतन्द्रिताः ॥

अथ यज्ञपूजा ।

भूमिमालिख्य चाभ्युक्ष्य पद्यादग्निं निधापयेत् ।
 ष्टद्धोक्तेनैव विधिना ततो होमं तु कारयेत् ॥
 पाधारावाच्यभागौ च जुहुयात् पूर्व्वमेव तु ।
 यवधान्यतिलैर्मियां गायत्र्या प्रथमाहुतिम् ।
 जुहुयादेकचित्तेन स्राहाकारान्वितं बुधः ॥

धान्यं प्रीद्वि. यवसान्विध्यात् ।

गायत्री छन्दसा माता ब्रह्मयोनिः प्रतिष्ठिता ।
 सविता देवता तस्या विष्णामिच ऋषिस्तथा ॥
 ततो व्याघ्रतिभिः पद्याञ्जुहुयत्तत्तिसादिकम् ।
 यावत् प्रपूर्य्यते संख्या सच्चं वा कीटिरेव वा ॥
 तावद्दिने दिने कुर्व्यादशुतार्धनपूर्व्वकम् ।
 दीनानायजनेभ्यश्च यजमानः प्रयत्नतः ।
 तावच्च भोजनं दद्याद्यावद्दोमः समाप्यते ॥

समाप्ते दक्षिणां दद्यादृत्विग्भ्यः अदयान्वितः ।
 यथावित्तमलोभेन ततः शान्त्युदकेन च ।
 प्रोक्षयेद्द्वाममध्ये तु अधिवास्य विशेषतः ॥
 एवं कृते तु ग्रामस्य पुरस्य नगरस्य वा ।
 राष्ट्रस्य च महाभाग राज्ञो जनपदस्य च ।
 सर्व्वाधाप्रशमनी शान्तिर्भवति सर्व्वदा ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इत्येतच्छोनकेनीत्तं कथितं नृपनन्दन ।
 लक्षहोमविधिं राजवाटस्यैकान्तसिद्धिदम् ॥
 ग्रामे गृहे वा पुरराष्ट्रदेशे
 द्विजैरथे मन्त्रकृतः पुरा विधिः ।
 तत्रापि शान्तिर्भविता नराणां
 गवाश्वभृत्यैः सह भूपतेषु ॥

इति श्रीनृसिंहपुराणे षयुतहोमलक्षहोमकोटिहोमविधानम् ।

षष्ठं भविष्यपुराणोक्तमुच्यते ।

श्रीकृष्ण उवाच ।

राजा संवरणः पूर्वं प्रतिष्ठाने पुरोत्तमे ।
 बभूव स महाभागः गास्त्राश्रकुशलो बली ।
 ब्रह्मस्थः पितृभक्त्य देववाङ्मणपूजकः ॥
 तस्याय कुर्व्वतो राज्यं सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 आजगाम महायोगी सनको ब्रह्मणः सुतः ॥
 दत्त्वा तप्यासनं राज्ञा प्रणम्य गिरसा तथा ।

अर्चयित्वाऽर्घ्यपाद्यादौरात्मानं विनिवेद्य च ।
 इतिहासपुराणोक्ताश्चकार विविधाः कथाः ॥
 राजर्षीणां पुराणानां च चरितानि यथार्थवित् ।
 तथा कथान्तरं राजा कुर्वन् १ सदसि सस्थितम् ॥
 द्वितीयं पृथिवीशानां जगतद्यात्मनस्तथा ।
 पप्रच्छ विनयोपेतो योगाचार्य्यं महामतिः ॥

संवरण उवाच ।

भगवन् महदुत्पातसम्भवे भूपकम्पने ।
 निर्धाति पाशुवर्षे च गृहभङ्गे तथैव च ॥
 जन्मनञ्चपीडासु अनावृष्टिभवेषु च ।
 ज्वरेषु ग्रहपीडासु दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ॥
 व्याधीनां सम्भवे याते शरीरे चातिपीडिते ।
 क्लेशे महति चोत्पन्ने किं कर्त्तव्यं नरोत्तम ॥
 स्वर्गस्य साधनं यच्च कीर्त्तिदं धनदं तथा ।
 तद्ब्रूहि मे दिजयेष्ठ तद्यारोग्यप्रदं नृणाम् ॥

सनक उवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि शान्तिं कर्म तथोत्तमम् (ह्यनुत्तमम्) ।
 कौटिहोमाख्यमतुलं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥
 ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यन्ति तत्तृचषात् ।
 उत्पाताः प्रगमं यान्ति महत् सम्पद्यते सुखम् ।

१ पुराणशामित्यत्र पुराणाय इत्याकरे पाठः ।

२ कथान्तरमित्यत्र कथान्तरे, कुर्वन् इत्यत्र कर्त्तव्यमित्याकरे पाठः ।

विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकमना भव ॥
 देवागारे नदीतीरे वने वा भवनेऽपि वा ।
 पर्वते वापि कुर्वीत य इच्छेत् क्षेममात्मनः ॥
 शुभे नक्षत्रयोगे च वारि सर्व्व(पूर्व्व)गुणान्विते ।
 यजमानस्यानुकूले कोटिहोमं समारभेत् (चरेत्) ॥
 पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारमम् ।
 वस्त्रैर्विभूषणैश्चैव गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 प्रणम्य विधिवत्तस्मात्प्रात्मानं विनिवेदयेत् ॥
 त्वं नो गतिः पिता माता त्वं भ्राता त्वं परायणम् ।
 त्वत्प्रसादेन विप्रपे सर्व्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥
 आपद्दिमोक्षाय च मे कुरु यत्नमनुत्तमम् ।
 कोटिहोमाख्यमतुलं शान्त्यर्थं सार्व्वकामिकम् ॥
 पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शक्ताम्बरधरः शुचिः ।
 ब्राह्मणैः सहितः पुण्यैः संयतैः सुसमाहितैः* ॥
 भूमिभागी समे शुद्धे प्रागुदक्प्रवणे तथा ।
 पुण्याहं वाचयेत्पूर्व्वं (कृत्वा)नत्वा विप्रान् सुपूजितान् ।
 ततन्नु सद्द तै(सहितै)र्विप्रैः सूत्रयेन्मण्डपं शुभम् ॥
 उत्तमं शतहस्तं तु तदर्द्धेन तु मध्यमम् ।
 जघन्यं तु तदर्द्धेन शक्तिकालाद्यपेक्षया ॥
 मध्ये तु मण्डपस्यापि कुण्डं कुर्याद्विचक्षणः ।

* वेदसंग्रहेः पूर्व्वशुक्लः समाहितैः इत्याकारे पाठः ।

चतुर्हस्ताः प्रमाणेन आयामेन तथैव च ॥
 मेखलात्रितयं तस्य द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ।
 तत्रमाणां तथा योनिं कुर्वीत सुसमाहितः ॥
 कुण्डस्य पूर्वभागे तु वेदिं कुर्याद्विचक्षणः ।
 चतुर्हस्तां समां चैव हस्तामात्रोच्छ्रितां नृप ॥
 स्थान तत्सर्वं (भूतानां) देवानां कुर्याद्यज्ञेन बुद्धिमान् ।
 उपलिप्य ततो भूमिं मण्डपस्य समीपतः ॥
 विन्यसेत् कलशांस्तत्र जलपूर्णाञ्चतुर्हश ।
 अखत्यङ्गचूताद्यैः पल्लवैरुपशोभितान् ॥
 वितानमुपरिटाञ्च मण्डपस्य प्रकल्पयेत् ।
 स्थापयेद्दिक्षु सर्वासु तोरणानि विचक्षणः ॥
 एवं समभृतसम्भार (रैः) पुरीधाः सुसमाहितः ।
 पुण्याहजयघोषेण होमकर्म्यं समारभेत् ॥
 स्थापयित्वा सुरान् वेद्यां वक्ष्यमाणानरिन्दम ।
 ब्रह्माणं पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनम् ॥
 पश्चिमे तु तथा रुद्रान् वस्तुत्तरतस्तथा ।
 ऐशान्याञ्च ग्रहान् सर्वांनाग्नेया महतस्तथा ।
 वायु याभ्यां तथैशान्या लीकपालान् क्रमेण तु ॥
 एवं संस्थाप्य विबुधान् यथास्थानं नृपोत्तम ।
 पूजयेद्विधिवदस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनैः ।

* चतुर्हस्त्यत्र षट्श्लोकि पाठो युक्तः, "कुण्डसिद्धियन्त्रे ककुब्भिवर्गं कोटीं नृपकारमादि
 माहुरदरे इत्युक्तं कोटिहोमे षट्श्लोकरपरिमितकुण्डं स्त्रीकलात् । इति भविष्यपुराणटीका ।

वेदोक्तमन्त्रैस्तस्मिन्नेः पुराणोक्तैः पृथक् पृथक् ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा मरुतो लोकपालाश्च ॥
 ब्रह्मा जनादेनथैव शूलपाणिर्भगाच्चिहा ॥
 अत्र सन्निहिताः सर्वे भवन्तु सुखभागिनः ।
 पूजां गृह्णन्तु सर्वेऽत्र मया भक्त्योपपादिताम् ।
 कुर्वन्तु च शुभं सर्वं यत्नकर्तुः समीहितम् ॥
 एवं सम्पूजयित्वा तान् देवान् यत्नेन शुद्धीः ।
 नैवेद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलैर्दीपैः (पत्रैः) स्तथैव च ॥
 ततस्तु तैर्द्विजैः साहं कुण्डस्य विधिपूर्वकम् ।
 कुर्यात् संस्कारकरणं यथोक्त वेदचिन्तकैः ॥
 ततः प्रज्वालयेद्दग्निं नाम्नाख्यातं घृतार्चिषम् ।
 नियोजयेद्द्विजांस्तत्र शतसंख्यान् नृपोत्तम ।
 अलाभे च (त) बहूनाञ्च यथालाभं नियोजयेत् ॥
 विद्यावृद्धान् वयोवृद्धान् गृहस्थान् संयतेन्द्रियान् ।
 स्वकर्मनिरतान् शुद्धान् ज्ञानशीलान् प्रयत्नतः ॥
 चिन्तयेत्तत्र देवेशं पञ्चास्यं नृप पावकम् ।
 मुखानि तस्य चत्वारि सप्तजिह्वानि पार्थिव ॥
 एकजिह्वमथैकन्तु तत् स्मृतं सर्वकामदम् ।
 धूमायमाने न वृथा द्योतयं ज्वलितेऽनले ॥

• लोकपालास्तथा यदा. इत्याकरे पाठः ।

† यत्नकर्मसमाहिता इत्याकरे पाठः ।

‡ प्रज्वालयेदित्यत्र समाह्वयेदित्याकरे पाठः ।

षट्गभिः पूर्वामुखैर्होमो यजुर्भिद्योत्तरामुखैः ।
 सामभिः पश्चिमे काव्योऽथर्वभिर्दक्षिणामुखैः ॥
 षट्गभिर्ऋग्वेदिभिरिति व्याख्येयमेवं परत्रापि बोध्यम् ।
 आचारावाज्यभागौ च पूर्वं हुत्वा विचक्षणः ।
 परोत्तं च परिस्तीर्णं कल्पितं च तथासने ॥
 ब्रह्माण्डं पूर्वमप्येतत् सर्वं पश्चात् समारभेत् ।
 होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते ॥
 प्रणवादिभिस्तस्मिन्ः स्वाहाकारान्तयोजितैः ।
 जुहुयात्सर्वदेवानां वेद्यां ये चीपकल्पिताः ॥
 एवं प्रकल्पयेद्विद्वान् (यज्ञं) कोटिहोमाख्यमुत्तमम् ।
 तिलाः कृष्णा घृताभ्यक्ताः किञ्चिद्व्यवसमन्विताः ।
 होतव्याः कोटिहोमे तु समिधय पलाशजाः ॥
 पूर्णं पूर्णं सहस्रे तु दद्यात् पूर्णाहुतिं शुभाम् ।
 पश्चिमे तन्मुखे राजन् सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 पूर्णाहुत्यः समाख्याताः कोटिहोमे नराधिप ।
 सहस्राणि नृपश्रेष्ठ दश शास्त्रविशारदैः ॥
 प्रारम्भदिनमारभ्य ब्राह्मणैर्ब्रह्मचारिभिः ।
 भाव्यं सयजमानैस्तु अथवा सपुरोहितैः ॥
 क्रीधन्तोभादयो दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।
 यजमानेन राजेन्द्र सर्वान् कामानभीप्सता ॥
 इति भविष्योत्तरे कोटिहोमविधानम् ।

अत्र ग्रहयज्ञे यजमानेन आचार्यादिभ्यः श्रेयःसम्पादनं
कार्यमित्युक्तं प्रयोगपारिजाते संस्कारकाण्डे ग्रहयज्ञप्रकरणे ।

यथा ।

आचार्यप्रभृतिभ्यश्च ग्रहार्चनफलं ततः ।

समिदान्यचरूणाश्च तिलहोमफलं ततः ॥

ब्रह्मत्वे कुम्भपूजायां चार्चनस्य फलञ्च यत् ।

लोकपाला गणेशाद्यास्तत्र या अङ्गदेवताः ॥

तासां जपफले तद्दृष्टस्त्रीयाञ्जलपूर्वकम् ।

ततस्तेभ्यो यथाशक्ति दातव्या दक्षिणा ततः ॥

आचार्यार्चं जापकेभ्यो ब्रह्मणे चाथ तुष्टये ।

आज्यं निरीक्ष्य दत्त्वा च ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ इति ।

एवं सति साकाङ्क्षाभ्यामन्यतः पूरणमिति न्यायेन परस्पर-
समुच्चयेन नवग्रहमखप्रयोगो द्रष्टव्यः ।

तोरणपूजा द्वारपूजा स्तम्भप्रतिष्ठादिमूलधाक्यानि शारदा-
तिलके द्रष्टव्यानि अन्यविस्तरभयान्नाशोच्यन्ते ।

अथ शतमुखादिकोटिहोमविधानम् ।

भविष्योत्तरे संवरण उवाच ।

बहुत्वात्कर्मणां ब्रह्मन् कोटिहोमः सुदुष्करः ।

कार्ये शुरुलघीयस्वात्- पर्वकालाद्यपेक्षया ॥

कालेन महता चैव शक्यः प्राप्तुं कथञ्चन ।
 नियमाद्ब्रह्मचर्याद्वा दुष्करो हीति मे मतिः ॥
 निरोधो ब्राह्मणानाञ्च भूशय्यादिः सुदुष्करः ।
 एतद्दिश्याञ्च मे ब्रह्मन् यदि शास्त्रेषु पठ्यते ।
 कोटिहोमस्य सङ्घेपं वद मे ब्रह्मसम्भय ॥

सनक उवाच ।

गताननोऽदशमुखो द्विसुखैकमुखस्तथा ।
 चतुर्विधो महाराज कोटिहोमो विधीयते ॥
 कार्यस्य गुरुतां ज्ञात्वा नैकव्यमथ पर्वणः* ।
 यथा सङ्घेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शृणु ॥

पर्वणयन्द्रसूर्यग्रहणरूपस्येत्यर्थः ।

ज्ञत्वा कुण्डगतं दिव्यं ययोक्तं हस्तसम्मितम् ।
 एकैकस्मिंस्ततः कुण्डे दश(गतं) विप्रान्वियोजयेत् ।
 सदाः पक्षे तु विप्राणां सदृशं परिकीर्त्तितम् ॥

एकैकस्मिन् कुण्डे प्रतिलक्षं दश(गतं) ब्राह्मणा इति कोटिहोमे
 सदृशं ब्राह्मणा भवन्तीति प्रथमशिटसंख्यानुवादोऽयम् ।

एकस्थानप्रणीतेऽग्नौ सर्वत्र परिभाषिते ।
 होमं कुर्युर्दिजाः सर्वं कुण्डे कुण्डे ययोदितम् ॥
 यथा कुण्डबहुत्वेऽपि राजसूये महाकतो ।
 न चैवाग्निबहुत्वं स्यात् च यज्ञो विभियते ।

तथा कुण्डगतेऽप्यत्र घृतार्घ्ये नियोजिते(नियोजयेत्) ॥

घृतार्चिपि अग्नी ।

एक एव भवेद्यज्ञः कोटिहोमो न संग्रहः ।

एवं यः क्रियते क्षिप्रं व्याकुलैः कार्यगौरवात् ।

शताननः स विज्ञेयः कोटिहोमो मखोत्तमः ॥

अत्र सर्वापि इतिकर्तव्यता पूर्ववत् । कुण्डानां हस्तसन्मित-
मिति हस्तमात्रता तु घृतार्चिपि नियोजिते इत्युक्तत्वाद्घृतादि-
ग्रीवदाहिहोमद्रव्यविषया । तिलादौ तु शतांशस्य लक्षत्वेन
लक्षहोमोक्तं कुण्डं कार्यम् ।

तदुक्तम् ।

अयुते त्वथ होतव्ये कुण्डं स्याद्वस्तुमात्रकम् ।

द्विगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणम् ॥

इति प्राक् । अर्थात् परिमाणमिति कात्यायनपरिभाषोक्तेः
स्वतन्त्रस्य ईदृशस्य च लक्षहोमस्य अविशेषाच्च । अत्र सहस्र-
ब्राह्मणसंख्या ऋत्विजात्रविषया । ऋत्विगाचार्यसहित इति
पूर्वोक्तस्याचार्यस्य विशेषाभिधाने बाधकाभावात् । तेन
आचार्येण एकस्मिन् कुण्डे अग्नी प्रणीते सति तमग्निमन्त्रेषु
कुण्डेषु विह्वल्य प्रतिकुण्डं दश दश ऋत्विजो जुहुयुरिति शत-
मुखः ।

अथ दशमुखः ।

तत्रैव ।

स्वल्पैरहोभिः कार्यः स्याद्वर्षाकालादिकेऽपि वा ।

तदा दशमुखः कार्यः कोटिहोमो महामते(विजानता) ॥

विप्राणां द्वे गते तत्र सुविभज्य नियोजयेत् ।

ते च विघ्नातगीलाः स्युर्हृत्त(व्रत)वन्तो जितेन्द्रियाः ॥

अत्र पचे च एकघ्नन् कुण्डे दगलघहोमाः सम्पद्यन्ते ।

तत्र ।

लघाहं त्रिकरं कुण्डं लघघ्नीमे चतुष्करम् ।

कुण्डं पञ्चकरं प्रोक्तं दगलघाहुतो क्रमात् ॥

इति तन्वान्तरोक्तं कुण्डं षाड्मम् । प्रतिकुण्डमृत्विजां विंगतिः
स्याप्या । अन्यत् सर्वं पूर्ववत् ।

इति भविष्योत्तरे दगमुखः ।

अथ द्विमुखः कथ्यते ।

यथा तथैव ।

अथ कुण्डदयङ्गत्वा विभज्य च विभावसुम् ।

होमं कुर्युर्द्विजा भूयः संस्तृत्य विधिपूर्वकम् ॥

गतं तत्र नियोज्यं स्याद्विप्राणां प्रविभज्य वै ।

यदा मासेऽहंमामे वा० कार्यकाल उपस्थिते ।

तदा तु द्विमुखः कार्यः कोटिहोमो विचक्षणैः ॥

अत्र प्रतिकुण्डं पञ्चागदृत्विजः । भूयः संस्तृत्येत्युक्त्वाद्वितीय-
कुण्डेऽपि मन्त्रैरग्निं स्यापयेदिति गम्यते । कुण्डन्तु पदसं
तन्वान्तरोक्तेः ।

इति द्विमुखः ।

शारदातिलके तु ।

द्विहस्तमयुते लघे चतुर्हस्तमुदीरितम् ।

दशलघे तु षट्हस्तं कोव्यामष्टकरं स्मृतम् ॥

एकहस्तमितं कुण्डमेकलघे विधीयते ।

लक्षाणां दशकं यावत्तावज्जस्तेन वर्द्धयेत् ।

दशहस्तमितं कुण्डं कोटिहोमे विधीयते ॥ इति ।

: अथ एकमुखः ।

तत्रैव ।

यदा तु स्वेच्छया यज्ञं यजमानः समापयेत् ।

कालेन महता राजंस्तदा चैकमुखो भवेत् ॥

एककुण्डस्थितो वद्धिरेकचित्तैः समाहितैः ।

यथालाभस्थितैर्विप्रैर्ज्ञान(ज्ञात)शीलैर्विचक्षणैः ॥

हीतव्य इति शेषः ।

न संस्थानियमघातं ब्राह्मणानां नृपोत्तम ।

न कालनियमश्चैव स्वेच्छया यज्ञ उच्यते ॥

आवृत्त्या कर्तुंकामस्य चातुर्मास्यादिकर्मवत्* ।

सदा प्रसक्तः† कर्त्तव्यो यज्ञोऽयं सार्वकालिकः ॥

अयमेकमुखो राजन् कालेन बहुना भवेत् ।

बहुविघ्नसु(स) कालेन तस्मात्सङ्घेपमाचरेत् ॥

* आवृत्त्या सर्वकामस्य चातुर्मास्यादिकर्मवत् इत्याकरे पाठः ।

† तदमसक्तो इत्याकरे पाठः ।

यतो हि चित्तमायुध वित्तश्चेवास्विरं० सदा ।

अतः सङ्घेपतः सर्वे धर्मकार्ये प्रशस्यते ॥

ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत् सुमहोत्सवम् ।

शङ्खतूर्थनिनादेन वेद(ब्रह्म)घोषरवेण(स्वर्गेन) च ॥

एतत्सर्वं शतमुखादिपक्षेऽपि साधारणं बोध्यम् ।

ततश्च दक्षयेदिमान् होतृंश्च श्रद्धयान्वितः ।

दक्षयेद्दक्षिणाभिस्तोषयेत् ।

निष्कैश्च कङ्कणैश्चैव मण्डनैर्विविधैरपि(नृप) ।

दक्षयेदिति पूर्वेष्वान्वयः ।

गोशतश्चैव दातव्यमश्वानाश्च शतं तथा ।

सहस्रञ्च सुवर्णस्य सर्वेषामपि दापयेत् ॥

ग्रामैर्गजैरघैरश्वैः पूजयेच्च पुरोहितम् ।

दीनान्शकपणान् सर्वान्० वस्त्रान्घ्रापि पूजयेत् ॥

ततश्चावभृथे स्नायात्तैर्घटैः पूर्वकल्पितैः ।

क्षत्रहोमोक्तमन्त्रेण सदा विजयकारिणा ॥

एवं समापयेद्यसु कोटिहोममखं शुभम् ।

तस्यारोग्यं वित्तपुष्टराष्ट्रवृद्धिस्तथैव च ।

सर्वपापक्षयश्चैव जायते नृपसत्तम ॥

अनावृष्टिभयश्चैव उत्पातभयमेव च ।

दुर्मित्रं गृहपीडा च प्रशमं याति भूतले ॥

• यतो हि चित्तविषादमायुधेवास्विरमित्याकरे पाठः ।

+ छपस्यानापानिति के पुस्तके पाठः ।

एतत्पुण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदम् ।

सनकाख्येन मुनिना पार्थिवाय निवेदितम् ॥

सर्वापचारःशमनं भवने वने वा

ये कारयन्ति मनुजा नृप कोटिहोमम् ।

भोगानवाप्य मनसोऽभिमतान् प्रकामं

ते यान्ति शक्रसदनं सुविशुद्धसत्त्वाः ॥

अत्र केचिच्चतुरोऽपि कोटिहोमप्रकारान् राजाधिकारानिच्छन्ति । गोशतशताश्वसहस्रसुवर्णग्रामादिदानस्य अन्येन कर्तुमशक्यत्वात् । शिष्टास्तु फलवाक्ये मनुजा इति श्रवणात् दानातिरिक्ते राजसमधनस्य ब्राह्मणादेरपि चात्राधिकारः राजदत्तग्रामादिदानस्यापि सम्भवादित्याहुः । न च—ग्रामैर्गजैरथैरश्वैः पूजयेच्च पुरोहितम्—इति वचनाद्राजमात्रस्य अत्राधिकार इति वाच्यम् । पुरोहितशब्दस्य तुलादानवाक्ये गुरुशब्दस्यैव आचार्यपरत्वान्न काप्यनुपपत्तिरिति वदन्ति ।

इति भविष्योत्तरे शतमुखदशमुखद्विमुखैकमुखकोटिहोमविधानं समाप्तम् ।

अथ अष्टमण्डलकल्पनम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे वज्र उवाच ।

एकैकस्येदमुक्तान्ते विधानं ग्रहपूजने ।

सर्वग्रहाणां यजने(पूजायां) विधानं मम कीर्त्तय ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्व्वयज्ञाणां यजने मण्डलस्य विधिं शृणु ।
 आदावेव नरव्याघ्र यागं वक्ष्याम्यतः परम् ॥
 प्रागायतन्तु कर्त्तव्यमादौ रेखाद्वयं नृप ।
 तस्योपरि तथा कार्य्यमपरं नूत्तरायतम् ॥
 एवङ्कृते यदुत्पन्नं मध्ये तु चतुरस्रकम् ।
 तदस्त्रिभ्यः प्रकर्त्तव्यं तथा रेखाचतुष्टयम् ॥
 एवङ्कृते सम्भवति भगणं द्वादशक्षयम् ।
 त्रयोदशं तथा तस्य ध्रुवस्थानन्तु मध्यमम् ॥
 प्राच्यां दिशि महीनाथ मेपन्तु परिकल्पयेत् ।
 राशिस्थानानि सर्वाणि राशिवर्णैर्न रक्षयेत् ॥
 राशिवर्णानथो वस्ये यथावदनुपूर्व्वशः ।
 अरुणस्य सितस्यैव हरितः पाटलस्तथा ।
 आपाण्डुस्य विचित्रस्य कृष्णस्य कपिलस्तथा ॥
 पिङ्गलः कपिलो वभ्रुर्मलिनस्य यथाक्रमम् ।
 मेपादीनां विनिर्द्दिष्टा वर्णाः प्रार्थिवसत्तम ॥
 आकाशवर्णङ्कर्त्तव्यं ध्रुवस्थानन्तस्यैव च ।
 ध्रुवस्थाने महीनाथ देवतासप्तकं न्यसेत् ।
 मण्डलैः शुक्लवर्णैश्च दिग्विभागं निबोध मे ॥
 ध्रुवस्य मण्डलं मध्ये कुबेरस्यैव चोत्तरे ।
 मण्डलं गगनस्यात्र भागे प्रागुत्तरे भवेत् ॥
 प्राग्भागे च तथा राजन्मण्डलं ब्रह्मणः स्मृतम् ।

प्राग्दक्षिणे तथा भागे दिग्मूर्द्धां प्रकल्पयेत् ॥
 दक्षिणे च तथा भागे याम्यं वै परिकल्पयेत् ।
 भार्गवं नैऋते कार्यं भुवो भूपाल मण्डलम् ॥
 शेषस्य तु तथा कार्यम्प्रतीच्यां दिशि मण्डलम् ।
 दिग्धस्तात्तु या तस्या मण्डलं पश्चिमोत्तरे ॥
 ग्रहचारवशाद्राजन् यस्मिन्नागौ व्यवस्थितः ।
 मण्डलं तस्य कर्त्तव्यं तस्मिन्नेव यथाविधि ॥
 न्यासः कार्यो ग्रहेन्द्राणां देवताभिः सहानघ ।
 आदित्याक्षतमे रागौ केतोः कुर्वात्तु मण्डलम् ॥
 रागौ सवर्षं तद्वर्षं यस्य स्यान्मण्डलं नृप ।
 उत्पाद्यः परिधिस्तत्र रङ्गेणान्येन पार्थिव ॥
 गन्धसूर्णयुता रङ्गाः कर्त्तव्या भूतिमिच्छता ।
 राशिचक्रं समग्रन्तु रेखया परिवारयेत् ॥
 नक्षत्राणां ततः कार्यो न्यासः पार्थिवसत्तम ।
 रागौ रागौ यथास्थानं रेखया परिवारितम् ।
 रागौ रागावतो वक्ष्ये नक्षत्राणां समाश्रयम् ॥
 अश्विनी भरणी चैव कृत्तिकांशन्तुरीयकम् ।
 मेघरागौ विनिर्द्दिष्टं नित्यं पार्थिवसत्तम ॥
 पादत्रय कृत्तिकानां रोहिणी सकला तथा ।
 मृगर्क्षस्य तथैवाहं ज्ञेयं वृषसमाश्रयम् ॥
 मृगर्क्षाहं तथैवाहो अदित्याशरणत्रयम् ।
 नित्यमेव समुद्दिष्टं मिथुनस्य समाश्रयम् ॥

पादं पुनर्वसोः पुष्यं सापि कर्कटकाश्रयम् ।
 पित्रं भाग्य(भंग)मथार्यम्णः पाद सिंहाश्रयं भवेत् ॥
 पादत्रयमथार्यम्णो हस्तं स्वाष्टदलं तथा । .
 कन्याराशौ विनिर्दिष्टं नित्यं पार्थिवसप्तम ॥
 चित्रार्द्धे तथा स्वाती विशाखाचरणत्रयम् ।
 तुलाराशौ विनिर्दिष्टं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
 विशाखाचरणं मैत्रं शाक्रं वृश्चिकमे स्मृतम् ।
 मूलमाध्यं तथा पादौ वैश्वदेवस्य धन्विभि ॥
 पादत्रयं वैश्वदेवाद्वाह्यं* वैष्णवमेव च ।
 धनिष्ठाद्धं मकरे नित्यमेव प्रकीर्तितम् ॥ .
 धनिष्ठाद्धं गतभिषा भजस्य चरणत्रयम् ।
 कुम्भाराशौ विनिर्दिष्टं सततं पार्थिवोत्तम ॥
 पादमाजपदं सर्व्वमाहिब्रह्मं(वृध्न) नराधिप ।
 पौष्णञ्च कथितं मीने मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
 भद्रकपूजने राज्ञवृधस्य च पृथक् पृथक् ।
 राशिचक्रस्य वाह्येन एकैकं तारकं न्यसेत् ॥
 प्रागुक्तवर्णैर्भूपाल न्यासः कार्य्यं यथाविधि ।
 ताराचक्रस्य विन्यासो रेखया परिवाह्यते ॥
 नक्षत्रदेवतान्यासो षड्विः कार्य्य, समन्तत, ।
 यथा नक्षत्रसामीप्यमृचवर्णैः पृथक् पृथक् ।

तस्यापि लेखा कर्त्तव्या वृत्ता व्याप्य तु मण्डलम् ॥
 लेखावाद्येन विन्यासं दिगीयानान्तु कारयेत् ।
 दिगाश्च पार्थिवयेष्ठ यथावदनुपूर्वगः ॥
 स्वाययर्चसमं वर्षं दिगीयानान्तु कारयेत् ।
 उत्तरस्यान्तु कर्त्तव्यं धनदस्य तु मण्डलम् ।
 रुक्मवर्षं प्रयत्नेन दिगां वर्षमतः शृणु ॥
 उत्तरा च भवेच्छुक्ला रक्ता प्राची प्रकीर्त्तिता ।
 दक्षिणा पीतवर्णा स्यात्कृष्णा ज्ञेया च पश्चिमा ॥
 पद्मवर्णा तथैशानी ताम्रा स्यात्पूर्वदक्षिणा ।
 पालाशी च विनिर्दिष्टा तथा दक्षिणपश्चिमा ।
 नीलोत्पलसवर्णा तु वायव्या च प्रकीर्त्तिता ॥
 दिक्ष्ण्ण्डलन्तु तद्विद्वांश्छेद्यया परिवेष्टयेत् ।
 वृत्तया वेष्टयेद्विद्वां(वृत्तां)श्छेद्यया चतुरस्रया ॥
 तन्मध्ये शङ्खपद्माद्यैर्मण्डलैरुपशोभयेत् ।
 लेखाविधानं द्विगुणं सर्वत्रैव तु कल्पयेत् ॥
 मण्डलस्य तु कोणेषु उर्ध्वकुम्भान्नवान् दृढान् ।
 फलपङ्कवसञ्चरान् गन्धपुष्पादिचर्चितान् ।
 चतुरो विन्यसेद्विद्वान्नित्यमेव विचक्षणः ॥
 लेखासु विन्यसेद्भ्राजन् पताकाश्च ध्वजांस्तथा ।
 छत्राणि च सवर्णानि शहेन्द्राणां पृथक् पृथक् ॥
 स्थानन्तु विघ्नाय यथावदत्र
 कार्यं तथा मण्डलकप्रमाणम् ।

यथा महत्त्वं नृप मण्डलस्य
तथा तथा वृद्धिसुपैति कर्त्ता ॥

इति हेमाद्रौ शान्तिकाण्डे विष्णुधर्मोत्तरोक्तं मण्डल-
कल्पनविधानं समाप्तम् ।

इति त्रीविधानपारिजाते ग्रहयज्ञविधानम् ।

अथ कुण्डलक्षणम् ।

शारदातिलके ।

निर्णाय मण्डपक्षेत्रं ततः कुण्डं प्रकल्पयेत् ।

चतुरस्रं विधानोक्तं हस्तमानेन देशिकः ॥

नवानामपि कुण्डानामचीकृतः सम्भवः किल ।

हस्तमानमथो वक्ष्ये मानाद्यद्गुलमीदतः ॥

वालायनपथं प्राप्य ये यान्ति रविरग्रजयः ।

तेषु सूक्ष्मा विसर्पन्तो रेणवस्त्रसरेणवः ॥

त्रसरेणवः स विज्ञेयो ह्यष्टौ ये परमाणवः ।

त्रसरेणव एवाष्टावथ रेणुस्तु* संसृतः ॥

तेऽष्टौ बालाग्रकं*तेऽष्टौ† लिङ्गा यूका तदष्टकम् ।

तदष्टकं यवस्तेऽष्टावहुलं समुदाहृतम् ॥

* रसरेणुरिति म-पुष्पके पाठः ।

† तेऽष्टौवन्त्यत्र तांश्चष्टाविति धातो युक्तः, तच्छब्दपरामृष्टस्य नपुंसकत्वात् ।

सा तूत्तमाङ्गुलिः सप्तयवा सेव तु मध्यमा ।

पङ्क्यवा साधमा प्रोक्ता मानाङ्गुलिमितीरितम् ॥

सा अष्टयवात्मिका प्रत्यर्थं ।

विन्ध्यस्तैस्त्रिय्यगष्टाभिर्यवैर्मानाङ्गुलिः स्मृता* ।

कर्तुं(शिय्य)र्दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलिमध्यतः ॥

पर्वणोरन्तरा दीर्घ्यं मानाङ्गुलिमुदाहृतम् ।

विनाङ्गुष्ठेन शेषाभिर्मुष्टिमङ्गुलिभिः कृतम् ॥

चतुर्धा विभजेदेको भागो मुच्यङ्गुलिः स्मृता ।

यत्किञ्चित्पुरुषायामं विभज्य दशधा पुनः ॥

एकं द्वादशधा भागं कृत्वा तेष्वेकमङ्गुलिम् ।

देहलब्धाङ्गुलं नाम जानीयात्तस्य तत् पुनः ॥

उच्छ्रायः प्रतिमायाः स्यान्महामानाङ्गुलाययः ।

महामानाङ्गुलं यत्तन्मात्राङ्गुलिमितीरितम् ॥

मानान्तराङ्गुलेनैव प्रतिमाङ्गानि कारयेत् (कल्पयेत्) ।

प्रासादादींश्च तेनैव कुर्यान्मानान्तरेण वा ॥

षिटिकाप्रीठशिविकारथादीनां विधिः पुनः ।

मानान्तराङ्गुलेनैव भवेन्नान्येन केनचित् ॥

यागोपकरणान्येवं कुर्यान्मानाङ्गुलेन वै ।

होमाङ्गानि सुवादीनि कुण्डं मुच्यङ्गुलाययम् ।

देहलब्धाङ्गुलेनाथ कुण्डादीनि प्रकल्पयेत् ॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां ये हस्ताः परिकीर्तिताः ।

* मानान्तराङ्गुलम् इति पञ्चरात्रे पाठः ।

यत्सप्ताष्टयवैर्मानाङ्गुलीस्तांस्तु प्रयोजयेत्* ॥
 यजमानाङ्गुष्ठपर्व्वप्रमाणेनाधिकेन वा ।
 प्रासादाराम(वास)वेश्मानि विष्णुहस्तप्रमाणतः ।
 तङ्गागारामक्षेत्राणां क्रोशानां शिवहस्ततः ॥
 नवानामपि कुण्डानां विधानं स्थानपूर्व्वकम् ।
 निम्नानां विधिवद्व्ये साधकानां हितेष्वया ॥
 त्रयोदशाङ्गुलं त्यक्त्वा वैदिकायास्तुर्द्विगम् ।
 कुण्डानि गणनोक्तानि विदध्याद्विधिवद्गुरुः ॥
 पूर्वाद्यष्टसु काष्ठासु रम्याकाराण्यनुक्रमात् ।
 चतुःकोणं भगाकारं चन्द्रार्द्धं त्रिकोणकम् ।
 वृत्तं षड्भुजं पद्माभम् षष्टास्रं नामतो विदुः ॥
 पुरन्दरेशयोर्मध्ये वृत्तं वा चतुरस्रकम्† ।
 तदाचार्येण निर्दिष्टं नवमं कुण्डमुत्तमम् ॥
 कुण्डानि चतुरस्राणि वृत्तनानाकृतीनि वा ‡ ।
 नव पद्माय वैर्कं वा कर्त्तव्यं लक्षणाञ्चितम् ॥
 यत्रोपदिश्यते कुण्डचतुष्कं तत्र कर्मणि ।
 वेदास्रमर्द्धचन्द्रश्च वृत्तं पद्मनिभं तथा ॥

* स्नान् परिकल्पयेदिति कः पुस्तके पाठः ।

† क्रियासारे च—चतुरस्रं योनिमर्द्धचन्द्रं वासु सुवर्तुलम् ।

षड्भुजं पद्माकारमष्टास्रं तानि नामयः ।

अथार्यकुण्डं मध्ये साङ्गीरीपतिमर्द्धेन्दवी ॥

‡ सोमश्रुतमपि—अक्षानि तानि वृत्तानि चतुरस्राणि वा उदा ।

कुर्यात्कुण्डानि चत्वारि प्रागादियु विचक्षणः ।
 पञ्चमं कारयेत् कुण्डमीगदिगोचरं द्विज ॥
 एकं वा शिवकाष्टायां प्रतीच्यां कारयेद्बुधः* ।
 चतुरस्रं भवेत् कुण्डं वृत्तं कुण्डमथापि वा ॥
 हस्तमात्राणि सर्वाणि दीक्षासु स्थापनादियु ।
 निह्यहोमे च साहस्रे कुर्यात् कुण्डानि सर्वदा ॥
 द्विहस्तादिककुण्डानां प्रकारस्तूच्यते बुधैः ।
 द्विहस्तकुण्डदोःकोटिस्त्रयस्त्रिंशन्निताङ्गुलिः ॥
 यवाः सप्तमिता यूकाद्यतस्रो लिचिकास्तथा ।
 कोटिवाङ्गु चैकचत्वारिंशदङ्गुलिसन्मितौ ॥
 यवा यूकास्तथा लिचा वेदसंख्यास्त्रिहस्तके ।
 नागवेदाङ्गुलीन्मानं चतुरस्रं चतुष्करे ॥
 षड्गुलानि त्रिपञ्चाशद्-यवाः पञ्चाद्य लिचिकाः ।
 चतस्रोऽप्यथ विज्ञेयाः पञ्चहस्तोन्मिते बुधैः ॥
 षड्हस्ते चाष्टपञ्चाशदङ्गुलानि यवौ तथा ।
 यूके लिचाद्यतस्रसु विज्ञेया गणकोत्तमैः† ॥
 त्रिपञ्चाङ्गुलसंगुक्ता यवाः स्युः सप्तहस्तके ।
 षड्हस्ते सप्तषड्गुलानि सुनयो यवाः(ऽपि वा) ॥

* एककुण्डपथे चतुरस्रं वृत्तं वा तत्कार्यं तदुक्त क्रियासारे—

चतुरस्रं भवेत्कुण्डं वृत्तं कुण्डमथापि वा ।

स्तिरार्चने चरायांयां निम्ने इवतकमपि ॥

† ज्ञेया गणकोत्तमै इति च पुरुषे पाद ।

शून्ययूकाद्यतस्रोऽपि लिखा कोटिभुजोन्मिते(मते) ।
 द्वासप्तत्यङ्गुलीसंख्ये भुजकोटिनवोन्मिते ॥
 दशकोटिमिते कुण्डे पञ्चसप्ताङ्गुलानि च ।
 यथाः क्षमाथ यूकैका लिखा तु करणी मता ॥ ।
 क्वत्वेत्यं चतुरस्रन्तु योन्याद्यध्युक्तमार्गतः ।
 दशहस्ता तु कुण्डानां रचनोक्ता मया स्फुटम् ॥
 दक्षपश्चिमती नालमायामे चतुरङ्गुलम् ।
 विधाय रन्ध्रमध्यस्थमेखलोपरि शोभनम् ।
 सर्व्वतन्तानुसारेण कर्त्तव्यं तन्त्रविज्ञसैः ॥

* कुण्डानां विहारादिकरणीनां शिवादिचत्वाद्दुर्गोपदश अपरापि तन्त्रशास्त्री भद्रग्रन्थे यथा—

एकहस्तदशश्रेणचतुस्त्रिंशद्विहस्तके ।
 एकाष्टविंशतिशतान्त्रिसप्तम्याद्य सयुता ।
 एकचत्वारिंशदङ्गुलयस्तु स्थविहस्तके ॥ १ ॥
 अष्टचत्वारिंशता स्यादतुर्दशे करण्डेय ॥ २ ॥
 द्वातीयशून्यनचतु पञ्चाशत् पञ्चहस्तके ॥ ५ ॥
 चतुर्विंशकोटिशोनीनषष्टि सप्तदशरे ॥ ६ ॥
 सप्तहस्ते चाष्टयुता त्रिषष्टि करणी मता ॥ ७ ॥
 जगता समदशश्रेण, त्रिषष्टि चाष्टहस्तके ॥ ८ ॥
 द्वापञ्चसप्तत्यङ्गुला स्यात्वा करणी नवहस्तके ॥ ९ ॥
 त्रिंश शोनी दशोनाद्य दशहस्ते षडष्टय ।
 शक्य दशान्त कुण्डानां करण्युक्ता मया स्फुटा ॥

(शास्त्रादिनकटीकायां राघवभार १)

१ पूर्वकुण्डश्रवःकोटिरुत्तरस्येति कल्पना ।
 विज्ञेया सर्वदा तत्रैर्द्विहस्तादिविधिस्त्वयम् ॥
 कुण्डानां यद्यत्तुर्विंशो भागः सोऽङ्गुलसन्नकः ।
 विभज्यानेन कर्त्तव्या मेखलाकण्डनाभयः* ॥
 इन्द्राग्नियमदिकुण्डे योनिः सौम्यमुखी स्मृता ।
 योनिः पूर्वमुखान्येषु पूर्वेशान्यन्तरा भवेत् ॥
 नार्पयेत्कुण्डकोणेषु योनिं तान्तु विधानवित् ।
 कुण्डानां मध्यदेशे तु कल्पयेत्पङ्कजाकृतिम् ॥
 नाभिर्यद्वा कुण्डरूपो मानमस्य निगद्यते ।
 सुद्यरन्त्येकहस्तानां नाभिरुत्सेधतारतः† ॥
 नेत्रार्णवाङ्गुलीपितः कुण्डेष्वन्येषु बर्हयेत् ।
 यवहयक्रमेणैव नाभिं पृथगुदारधीः ॥
 योनिकुण्डे योनिमज्जकुण्डे नाभिं विवर्जयेत् ।
 नाभिचेवं त्रिधा भित्त्वा मध्ये कुर्वीत कर्णिकाम् ॥
 बहिरश्रदयेनाष्टौ दलानि परिकल्पयेत् ।

* महाकपिलपञ्चरात्रे तु सदृशैर्द्वैत यथा—

कुण्डवद्भागिका त्वाद्या द्वितीयाष्टाशका स्मृता ।

तृतीया षाडशशा स्यात् ॥ इति ।

योगिनीश्रद्धयेऽपि—

मेखला शृङ्ग मे देवि हस्तादिषु विशेषतः ।

यन्नागर्कांशमध्यागमिता शर्मापिता यथा ॥ इति ।

† उन्नतविस्ताराभ्याम् । (राघवभट्ट ।)

ध्वजायप्राप्तये तिर्यग्ूर्ध्वमेकाङ्गुनीयकम् ॥
 निखनेसर्वकुण्डानां ध्वजायः कीर्त्तितो बुधैः ।
 स्थापने सर्वकुण्डानां ध्वजायः सर्वसिद्धिदः ॥
 ध्वजायहीनं यत्कुण्डं प्रीतं कर्त्तुरनिष्टकृतम् ।
 तस्माद्गुरुः प्रयत्नेन ध्वजायं पूर्वमानयेत् ॥
 विस्तरेण गुणितदैर्घ्यं कुण्डक्षेत्रफलं भवेत् ।
 तत्पृथग्वसुभिर्भक्ते श्रेयसायौ ध्वजादिकः ॥
 ध्वजायरहितं कुण्डं स(सु)लक्षणमपि त्यजेत् ।
 इत्थं ध्वजायमिच्छन्ति यात्रिकाः कुण्डकर्मणि ॥
 अन्ये धूमायमिच्छन्ति दैवज्ञाः कुण्डकर्मणि ।
 अग्निस्थानं होमकुण्डं गालापाकगृहाणि च ।
 धूमे कुर्यात्प्रयत्नेन यात्रिकानां गृहे(हं) तथा ॥
 तस्माद्भुजायधूमायकुण्डे देये(यं) विचक्षणैः ।
 चतुरस्रं चतुःकोष्ठे(कोणं) सूत्रैः कृत्वा यथा पुरा ।
 इन्द्रमानेन तन्मध्ये तावत्सिन्धायतं खनेत् ॥
 पश्चिमिखलोच्छ्रायं ज्ञात्वा श्रेयसधः(मतः) खनेत् ।
 पश्चिमिदयमिति ज्ञात्वा यथारुचि समाचरेत् ॥

● यावान् कुण्डस्य विस्तारस्तादागत्याम ईरित ।

तिर्यग्ूर्ध्वं ध्वजायैव खनेमेकाङ्गुनीयकम् ॥ इति कुण्डमन्त्रे पाठः ।

† सन्धानिष्टक्षणपदमिति यं पुरा के पाठः ।

‡ अग्निं दैर्घ्यं हनेऽग्निं श्रेयसायौ ध्वजादिकः । इति कुण्डमन्त्रे पाठः ।

सहस्रद्वितये कुण्डे पञ्चविंशाङ्गुलानि(लीन) च ।
 यवौ(वा) यूकात्रयं लिखा भूमितः परिकीर्त्तिता ॥
 अङ्गुलं भूर्यवौ द्वौ तु त्रयो यूकाश्च लिखिका ।
 द्विसहस्रादिहृद्वौ तु हस्तं(स्ते) संयोजयेत् सुधीः ॥
 दशसाहस्रिके होमे चतुस्त्रिंशन्मिताङ्गुलैः ।
 अन्तरे त्वनुपातेन योज्यं कुण्डं मन्त्रिभिः ॥
 अन्तरे त्वनुपातेन योज्यं हस्तप्रमाणके ।
 कुण्डे त्वपुतहोमोक्ते संयोज्यच्चैवमङ्गुलम्(मण्डलम्) ॥
 पङ्क्यवा एकयूकाव्या लिखा अयुतवृद्धितः ।
 यावन्नचो भवेत्पूर्णस्तावदेवमकल्पयेत् ॥
 कुण्डानां यादृशं रूपं मेखलानाञ्च तादृशम् ।
 मेखलाः पञ्च वा तिस्रश्चैका वाद्य भवेदिह ॥
 उत्तमन्विह निर्दिष्टं कुण्डं वै पञ्चमेखलम् ।
 त्रिमेखलं भवेन्मध्यं नीचं स्यादेकमेखलम् ॥
 पङ्क्याणाञ्चित्रिनेत्रैस्तु मिताः स्युः पञ्चमेखलाः ।
 यद्वा मनीषिभिः प्रीक्ष्यमुत्तमं स्यात्त्रिमेखलम् ।
 द्विमेखलं भवेन्मध्यं हीनं स्यादेकमेखलम् ॥
 प्रथमा इषङ्गुलायामा उन्नता सा नवाङ्गुलैः ।
 मध्या तु त्र्यङ्गुला वाद्ये तृतीया तु यमाङ्गुलैः ॥
 अङ्गुलैः पञ्चभिर्वेदमितैः स्यान्मेखलाद्वयम् ।
 एका पङ्क्युलोक्तेष्विस्तारा मेखला मता ।
 चतुर्भिरङ्गुलैः सा स्यादुत्तमिथ समन्ततः ॥

तस्याथोपरि वप्रः स्याच्चतुरङ्गुलमुन्नतः ।
 षष्ठाभिरङ्गुलैः सम्यग्विस्तीर्णसु समन्ततः ॥
 तस्योपरि पुनः कार्यो वप्रः सोऽपि तृतीयकः ।
 चतुरङ्गुलविस्तीर्णयोश्चतस्र समन्ततः ॥
 तयोरेभ्यन्तरे(रन्यतरे)षात्र कुण्डं कुर्व्याद्यथावृत्ति ।
 षाद्या सत्त्वगुणा प्रोक्ता राजसी च ततः परा ॥
 तामसी स्यात्तृतीया च देवा विष्ण्वादयः क्रमात् ।
 खाताद्वाद्येऽङ्गुलमितः कण्डः कुण्डेष्वय विधिः ॥
 कुण्डे द्विहस्ते तास्ताः स्युस्तर्काब्धिगुणसन्निताः ।
 कुण्डे त्रिहस्ते ता प्रिया मुनिभूतगुणाङ्गुलाः ॥
 षड्विहस्ते तु कुण्डे ता नागतर्कयुगाङ्गुलाः ।
 कुण्डे पञ्चकरे नन्दसप्तभूताङ्गुलैः स्मृताः ॥
 ताः स्युः कुण्डे षट्ठुकरे दिग्ब्रह्मष्टाङ्गुलान्विताः ।
 कुण्डे सप्तकरे चंद्रगनवसप्ताङ्गुला मताः ॥
 कुण्डे वसुकरे ताः स्युर्भानुपंख(पंक्त्य)ष्टकाङ्गुलाः ।
 कुण्डे नवकरे विश्वरुद्रनन्दाङ्गुलाः स्मृताः ॥
 दिग्ब्रह्मप्रमिते कुण्डे मनुभानुदयाङ्गुलाः ।
 उक्तेधायामतो प्रिया मेखला सर्वतो बुधैः ॥
 एवं तेऽभिहितस्तात मेखलानां सुनिचयः ।
 होमजत्पूरतः स्याप्या दक्षिणे पश्चिमेऽपि वा ॥
 मेखलामध्यतो योनिः कुण्डार्धाचंद्रगविस्रुता ।
 उन्नतिर्द्व्यङ्गुलेनास्याः कुण्डोष्ठी बोधिपत्रवत् ॥

एकैकाङ्गुलती योनिं कुण्डेष्वन्येषु वर्द्धयेत् ।
 यवद्वयक्रमेणैव योन्ययमपि वर्द्धयेत् ॥
 कुम्भद्वयसमायुक्तं मध्ये त्वाज्यधृतिस्तथा ।
 अग्रेण कुण्डाभिमुखी किञ्चिदुत्सृष्टमेखला ॥
 योन्याः पश्चिमती नालमायामै चतुरङ्गुलम् ।
 त्रिद्वैकाङ्गुलिविस्तारः क्रमाञ्चूनायमिष्यते ॥
 अन्धिसंख्याङ्गुलीपेतामुच्छ्रायायामतः समाम् ।
 वेदिं विधाय तस्यान्तु अन्यनालं विधानवित् ।
 शेषं प्रपूरयेदन्तः परिधिस्थापनाय च ॥
 अथ मुग्धादिकुण्डानां विनियोगं वदामि ते ।
 सुष्टिमात्रं शताङ्गं स्याच्छते वै रत्विमात्रकम् ।
 सहस्रके हस्तमात्रं अयुते तु द्विहस्तकम् ॥
 लक्ष्मणाङ्गं त्रिकरं कुण्डं लक्षहोमे चतुष्करम् ।
 प्रोक्तं पञ्चकरं कुण्डं दगलक्षाद्युतिष्वपि ॥
 पट्टस्तं लक्षविंगत्यां कौट्यङ्गं सप्तहस्तकम् ।
 कौटिहोमे दगकरं प्रोक्तं कुण्डं महर्षिभिः ।
 दगहस्तान्न द्वि परं कुण्डमस्ति महीतले ॥
 सर्वसिद्धिकरं कुण्डं चतुरस्रमुदाहृतम् ।
 पुत्रपदं योनिकुण्डमङ्गन्दाभं शुभप्रदम् ।
 यत्रुचयकरं त्रयस्रं वर्तुलं गान्तिकग्नेणि ॥
 छेदमारणयोः कुण्डं पङ्क्तं पद्मसत्रिभम् ।
 पुष्टिदं रोगयमनं कुण्डमष्टास्रमीरितम् ॥

ऐन्द्रां स्रग्भे चतुष्कोणमग्नौ भोगे भगाकृतिम् ।
 चन्द्रार्द्धं मारुणे याम्ये नैर्ऋत्याश्च त्रिकोणकम् ॥
 वारुण्यां शान्तिके वृत्तं पङ्कसुराद्याटमैऽनिले ।
 उदीच्यां पौष्टिके पद्मं रोद्रामष्टास्रमीरितम् ।
 चतुरस्रन्तु सर्वेषां केचिदिच्छन्ति तान्विकाः ॥
 कुण्डस्य रूपं जानीयात्परमं प्रकृतेर्वपुः ।
 प्राच्यां शिरः समरख्यातं बाहू दक्षिणसौम्ययोः ।
 उदरं कुण्डमित्युक्तं योनिः पादौ तु पश्चिमे ॥
 कुण्डं तन्वोक्तमार्गेण निम्नैरायथ सलक्षणम् ।
 रक्तमृच्छालिपिष्ठाभ्यां भूपयेद्वक्त्रियं यथा ॥
 खाताधिके भवेद्रोगी हीने धेनुधनक्षयः ।
 वक्तुकुण्डे तु सन्तापो मरणं ह्रिन्नमेखले ॥
 मेखलारहिते शोकोऽप्यधिके वित्तसङ्घयः ।
 भार्याविनाशनं कुण्डं प्रोक्तं योन्या विवर्जितम् ॥
 अनेकदोषदं कुण्डं तत्र न्यूनाधिकं यदि ।
 तस्मात्सम्यक् परीक्ष्यैवं कर्त्तव्यं शुभमिच्छता ॥
 दिग्देशकुण्डनिर्मुक्तो योऽनलो लौकिको हि सः ।
 तस्मादिग्देशकुण्डानि सद्वाद्याण्युक्तलक्षणेः ॥
 कुण्डमेवंविधं न स्यात् स्पण्डिलं वा समाचरेत् ।
 वस्तुमात्रेण तत्कुर्याद्वातुभिद्य सुयोभितम् ।
 अद्भुल्लोकेषसंयुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ॥

इति कुण्डनिष्पाणविधिः ।

अथ स्थण्डिलम् ।

यथाह वशिष्ठसंहितायाम् ।

अथाग्निकार्यं वक्ष्यामि कुण्डे वा स्थण्डिलेऽपि वा ।

स्थण्डिलं बालुकाभिर्वा रक्तमृद्रजसापि वा ॥ इति ।

शुल्बकारिकायाश्च ।

कुथ्याच्छतार्द्धेऽद्भुलिमानमूर्द्धकं
 गताद्भुतो ह्यद्भुलमानमुच्छ्रयम् ।
 वेदाद्भुनार्धन्तु सहस्रहोमके
 वस्रद्भुलान्येव तथैव चायुते ॥
 लक्षाद्भुतो स्थण्डिलक नृपाद्भुनं
 धीर्द्धं विदध्यात्प्रयुते च विंशतिम् ।
 तत्त्वाद्भुनं कोटिमखे तयोच्छ्रितं
 तयार्धुदेनाधिकमानमाहु ० ॥

प्रकृतिवद्विकृति, कर्त्तव्येति न्यायेन प्रकृतिगतधर्माणां मेषला-
 योन्यादीनां स्थण्डिलेऽपि प्राप्तिरस्तीति नियतम् ।

अतएव बोधायनेनोक्तम् ।

कुण्डयन्नेषनाद्भुत्वा योनिष्ठत्वा ततः परम् ।
 बोधायनमते प्रोक्तं स्थण्डिलं चतुरस्रकम् ॥
 कुण्डाभावे तु होमायं स्थण्डिल पीठमेव वा (च) ।
 होमायं स्थण्डिलं पीठं कार्यमित्याह गौतमः ॥ इति ।

अत्र योनिमेखलाभावः यदा द्विहस्तं क्रियते तदा द्विहस्तमात्रं
स्यात् । पीठं द्वादशाङ्गुलं लिखेत् अर्कमाने प्रादेशमात्रम् । एवं
पीठार्थसिद्धिः स्यात् । पीठञ्च स्पण्डिलमानतो ज्ञेयमुच्छ्राये
द्वादशाङ्गुलं कार्यम् ।

अथ प्राचीसाधनम् ।

अवणस्त्रीदये प्राची प्राची स्यात् कृत्तिकोदये ।
चित्राम्वात्यन्तरे प्राची न प्राची चन्द्रसूर्ययोः ॥
रात्री संसाधयेत्प्राचीं साधकेन्द्रः प्रमाणतः ।
कृत्तिका अवणं पुष्यं चित्रास्त्राख्योर्यदन्तरम् ।
एतत्प्राच्या दिशो रूपं युगमात्रोदिते पुनः ॥ इति ।
इति प्राचीसाधनविधानम् ।

अथ कुण्डमण्डपविधानम् ।

ईश्वर उवाच ।

अथ मण्डपनिर्माप वक्ष्यामि विधिपूर्वकम् ।
यज्वनो यत्र सम्यत्तिष्ठेत् सर्वफलप्रदम् ॥
नक्षत्रराशिदाराणामानुकूल्ये (मनुकूले) शुभेऽहनि ।
विघ्नराजं समाराध्य कृत्वा पुण्याहवाचनम् ॥

समुद्रगानदीतीरे सङ्गमे वा शिवालये ।
 आरामे विष्णुगृहे वा देवखातादिसन्निधौ ॥
 गृहस्येगानभागे वा मण्डपं रचयेद्दृढम् ।
 तत्र भूमिं परीक्षित वास्तुज्ञानविशारदः ॥
 स्फुटिता च सशल्या च बल्लीका रोहिणी तथा ।
 दूरतः परिवर्ज्या भूः कर्तुरायुर्धनापहा ॥
 स्फुटिता मरणं कुर्याद्दूषरा धननाशिनी ।
 सशल्या क्लेशदा नित्यं विषमा शत्रुभीतिदा ॥
 ईशकोणप्लवा सा च कर्तुः शीदा सुनिश्चितम् ।
 पूर्वप्लवा वृद्धिकरी बल(वर)दा तूत्तरप्लवा ॥
 विद्वेषं मरणं व्याधिं कुर्यादग्निप्लवा मही ।
 धर्मराजप्लवा भूमिर्नित्यं मृत्युभयप्रदा ॥
 गृहक्षयकरी सा च भूमिर्या नैर्ऋतप्लवा ।
 धनहानिकरी पृथ्वी कीर्त्तिदा वरुणप्लवा ।
 वातप्लवा तथा भूमिर्नित्यमुद्देशकारिणी ॥
 सुरभीणां रतिर्यत्र सवत्सानां (संवत्सरं) वृषैः सह ।

• शत्रुभो भयमिति क पुष्टके पाठः ।

। क्रियासारे तु—श्रेता तु ब्राह्मणी पृथ्वी रक्षा वै चक्रिया द्यूता ।

वैश्या दीता तु विप्रिया कृष्या शूद्रा प्रकीर्त्तिता ॥

ब्राह्मणी घृतशक्ता म्यात् चक्रिया रसगन्धिकी ।

वैश्या तिक्ता च विप्रिया शूद्रा म्यात्कटुका च या ॥

ब्राह्मणी भू कुशदीता चक्रिया म्याच्छराकुला ।

कुशकाशकुला वैश्या शूद्रा म्यात्तण्डुला ॥ (शिव परपत्रे दृश्यम्) ।

सुन्दरीणां रति(गति)र्यत्र पुरुषैः सह सत्तमैः ॥
 काश्मीरचन्दनामोदा कर्पूरागुरुगन्धिनी ।
 कमलोत्पलगन्धा च जातिचम्पकगन्धिनी ॥
 पाटलामल्लिकागन्धा नागकेशरगन्धिनी ।
 दधिक्षीराज्यगन्धा च मध्विच्युरस(मदिरासव)गन्धिनी ॥
 सुगन्धित्रीहिगन्धा च शुभगन्धयुता च या ।
 सर्व्वेधामेव वर्णानां भूमिः साधारणा मता ।
 श्वेतारुणा पीतकृष्णा विप्रादीनां प्रशस्यते ॥
 मधुरा च कपाया च अस्ता च कटुका च या ।
 कुशैः शरैस्तथा काशैर्दूर्वाभिर्या च सम्भृता ।
 प्रशस्ता भूर्महाबाहो मण्डपादौ विशेषतः ॥
 प्रासादारम्भकाले च गृह्यादौ च विशेषतः (सुनीश्वरैः) ।
 शल्योदारः प्रकर्त्तव्यो यदोच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 प्रासादारम्भकाले च यदङ्गं सृशते पुमान् ।
 वासुदेहे दृढं तत्र शल्यं विद्याद्विचक्षणः ॥
 कण्डूयति शिरः पुंसि शिरःशल्यं समुद्धरीत् ।
 शल्यं तत्रास्थि विज्ञेयं खल्यमाने करत्रये ॥
 अग्निदाहश्च रोगश्च धनहानिश्च जायते ।

सिता पीता तथा रक्ता कृष्णवर्णसमन्विता ।

स्विरादका इवा खिन्वा भूमि सर्व्वमुखान्वाहा ॥

श्रीनक्षत्रोष्णकाले च वक्रिस्पर्शा हिमागमे ।

वपाम्बु चीमयस्पर्शा सा शुभा परिकीर्त्तिता ॥

यत्नेनोत्पाटयेच्छूल्यं यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥
 बाहू कण्डूयमाने तु निर्दिशेत्सोहृद्बलाम् ।
 हस्तद्वयेन सन्तिष्ठेन्नक्षत्रं कथितं तव ॥
 स्वामिनो मरणं विद्याद्दिदेशगमनं तथा ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शूल्यमुत्पाटयेन्नरः ॥
 ऊरू कण्डूयमाने तु कांस्यशूल्यं विनिर्दिशेत् ।
 हस्तमात्रेण* सन्तिष्ठेन्नक्षत्रं कथितं तव ॥
 असाध्वी च भवेद्भार्या यशोहानिश्च जायते ।
 यत्नेनोत्पाटयेच्छूल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 हस्तौ(स्त्री) कण्डूयमाने तु कङ्कालञ्च विनिर्दिशेत् ।
 त्रिहस्तेन च सन्तिष्ठेत्खन्यमाने न चान्यथा ॥
 अग्निदाहश्च रोगश्च सशूल्ये मरणं तथा (भवेत्) ।
 यत्नेनोत्पाटयेच्छूल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 पुष्टं कण्डूयमाने तु बहु(बाहु)शूल्यं विनिर्दिशेत् ।
 हस्तेनैकेन सन्तिष्ठेन्नात्र कार्या विचारणा ।
 स्वामिनाशो भवेत्तत्र भार्या वा जायतेऽसती ॥
 पादौ कण्डूयमाने तु हस्त(हस्ति)शूल्यं विनिर्दिशेत् ।
 हस्तद्वितयमानेन† सभ्यते नात्र संशयः ।
 गीनाशो राजदण्डश्च शस्त्रहानिश्च जायते ॥
 कुचिं कण्डूयमाने तु पापाणं तत्र निर्दिशेत् ।

* हस्तद्वयेन प्रति शारदातिलकटीकाया पाठः ।

† शार्ङ्गहस्तेन सन्तिष्ठेन्नात्र कार्या विचारणा । इति ख पुस्तके पाठः ।

हस्तत्रि(दि)तयमानेन लभ्यते नात्र स्रग्य ।
 भुजङ्गदगो यत्र स्याच्छल्य तत्र समुदरत् ॥
 जानू कण्डूयमाने तु भस्मशल्य विनिर्दिशेत् ।
 हस्तद्वयेन सन्निष्ठैल्लक्षण कथित तव ॥
 अग्निदाहो मनस्त्राप क्लेशदुःखभयानि च ।
 करोत्यिवविधङ्गं तस्मात्तद्वै समुदरेत् ॥
 गोमृद्ग पीतमण्डूक शङ्ख शुक्लिश्च कच्छप ।
 शम्बूकश्च प्रगस्ता स्युर्याधान्या रत्नजातय ।
 अद्भारश्च तुष केशमस्थि शल्य समुदरेत् ॥
 खल्यमाने जल यावच्छल्यदोषो विनश्यति (न विद्यते) ।
 दूरादूर(दूरनीच)स्थित वारि खनितु नेव शक्यते ॥
 पञ्चहस्त प्रखातव्य शल्यदोषोपशान्तये ।
 शल्योदार तत कृत्वा पूरयेत् सुषम यथा ॥
 इत्य भूमि परीक्ष्याथ कुर्यात्पाचीविशोधनम् ।
 भानोर्गत्या दिशो ज्ञात्वा कुर्यात्कर्मणि देशिक, ॥
 वासुवैषम्यती यत्र सम्यक् न ज्ञायते ककुप् ।
 तत्र शङ्खु प्रतिष्ठाप्य जानीयाच्छुद्धिदिक्स्थितिम् ॥
 तद्भत्वादिपरिज्ञान शृणु वक्ष्ये यथाविधि ।
 सुषमे (कु)भूतले कृत्वा वृत्त भ्रमणरूपत ।
 तन्मध्यविन्दौ शङ्खु त स्थापयेद्वादशाङ्गुलम् ॥
 अग्रच्छायान्वयवशाहत्ते पूर्वापरद्वये ।
 पूर्वापरद्वये कृत्वा चिह्ने तदभितस्तथा ॥

सममानपरिभ्रान्त्या कृत्वा वृत्तद्वयं पुनः ।
 तयोः संश्लेषसञ्जातमध्यदक्षोत्तरस्थिते ॥
 सन्निहयेऽथ प्राक् प्रत्यक् सूत्रं मध्ये तु विन्यसेत् ।
 सूत्र दक्षोत्तरं तेषामग्रैः(ग्रै) प्राच्यादि कल्पयेत् ॥
 एवमाशापरिज्ञानं समाख्यातं यथा स्फुटम् ।
 ज्ञात्वैवं मण्डपादीनि कुर्यात्सम्यग्विचक्षणः ॥

० पाठकानां बोधवैशद्यार्थम् इत्येऽपि कतिचित् शङ्कुस्थापनप्रकारा दर्शयन्ते यथा—

क्रियासारे—कृत्वा भूमिं समं तत्र वृत्तं दक्षमितं समम् ।

दादशाङ्गुलमानोच्चं शङ्कुं खदिरनिर्मितम् ॥

अलाभे यत्रवाचं वा तत्र सस्यापदेत्सुधी ।

तच्छाया सप्तशेदयप तन्मध्ये मन्थनं शृतम् ॥

तिर्यक् प्रसारयेत् सूत्रं मध्ये दाम्ब्योत्तरे शृतं ।

काशा स्युरन्ध्रे चत्वारस्तु सूत्रप्रसारणात् ॥ इति ।

भस्माकपिलपञ्चरात्रे तु विशेष यथा—

विपुत्रे तु गते सूर्ये शङ्कुमानं समाचरेत् ।

खदिरं विन्यसेच्छङ्कुं दादशाङ्गुलविम्बितम् ॥

निचलीकृत्य हतव्यं गृहीत्वा लोहमुद्गरम् ।

अष्टधा च स्वयं हन्यन्प्रशक्तं क्रमशो लघुम् ॥

हन्यमाने यदा शङ्कुं हसन्त्यतति मुद्गरम् ।

तदा ताडयितुं शङ्को जायते दुर्लभो महान् ॥

भौञ्जकौशियकापांस प्राञ्जिवालज्जमेव वा ।

चतुर्थवपरोष्ठाच्च सूत्रं शङ्कुं तु विष्टयेत् ॥

वटमानं यदा सूर्यं शङ्कुं सृजति तत्क्षणम् ।

पुत्रस्य मरणं विद्याच्छिष्टे वै क्षविनाशनम् ॥ इति ।

यदि कुर्व्याद्यथादृष्टं विपन्नो निरयं व्रजेत् ॥
 रात्रौ संसाधयेत्पार्श्वे साधकोन्द्रः प्रमाणतः ।
 छत्तिका श्वणं पुष्यं चित्रास्त्रात्थोर्यदन्तरम् ॥
 एतन्नाच्या दिश्यो रूपं युगमात्रोदिते पुनः ।

मरीचायुक्त—

शुक्र, सारद्वर्मे प्रोक्तकस्याय चित्रवृत्तकम् ।
 सम्यङ्कृत्वा दिग्गदी तु स्थापयेत्समभूतये ॥
 शङ्कुद्विजुषमानेन तन्मन्त्रं वस्तुं लं खिलेत् ।
 पूर्वोपरान्तयोन्हाया यदा तन्मन्त्रलान्ताया ॥
 तद्विन्दुद्वयम् सूत्रं पूर्वोपरदिग्गमिते ।
 विन्दुद्वयान्तरभान्ताशफरधयपुष्कगम् ॥
 दक्षिणोत्तरात् सूत्रमेव सूत्रद्वयं न्यसेत् ।
 तदप्राणपरान्तानि सूत्राणि च विनिश्चयेत् ।
 सूत्राणि स्वपतिं प्राङ् प्रागुत्तरमुखानि च ॥ इति ।

हयश्रीर्षपञ्चरात्रेऽपि—

भूमि तीयसमाहृत्वा दर्पणीदरसन्निभाम् ।
 दादशाहृत्मानेन तत्र वृत्तानुं भामयेत् ॥
 मध्ये तु निश्चलं शङ्कुं स्थाप्य च्छाया निरीचयेत् ।
 वृत्तरेखा तु या वाङ्मशङ्कुच्छाया प्रकल्पिता ॥
 प्रवेशनिर्गमे तस्यां शङ्कुच्छायां निरूपयेत् ।
 शङ्कुच्छायायचिभ्रभा प्राक्प्रतीचीं प्रसादयेत् ॥
 प्राक्प्रतीचीगते सूर्ये उदग्ग्याभ्यन्तु साधयेत् ॥
 विपुत्रे चिमलश्वोधि शङ्कुना साधयेद्दिग्गम् ॥
 शरद्वसन्तधोरेवमादिव्यासाधयेद्दिग्गम् ।
 शार्पी या पुष्यवेधेन चित्रास्त्रात्पत्तरेण वा ॥ इति ।

कथितं ते महापात्रं शिल्पिशास्त्रानुसारतः ॥
 अथैषां साधनं वक्ष्ये यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ।
 नवानां मण्डपानाञ्च यास्तुशास्त्रेण कीर्तितम् ।
 प्राक्प्रत्यगयनं सूत्रं न्यसेन्मण्डपमानतः ॥
 उदग्दक्षिणसूत्रार्थं मत्स्यौ द्वौ परिलेखयेत् ।
 प्रागङ्घ्रप्रत्यगङ्घ्रे च हस्तं दत्त्वा विचक्षणः ॥
 शफरस्य पुच्छच्छिष्टे मध्यच्छिष्टे (शिष्टे) प्रसारितम् ।
 उदग्दक्षिणसूत्रं स्यादुक्तमानप्रमाणतः ॥
 क्षेत्रार्धमानसूत्रार्धदिक्षु चिह्नं समालिखेत् ।
 तद्धिह्नन्तु समाश्रित्य प्रतिलोमानुलोमतः ॥
 क्षेत्रार्धमानसूत्रायात् सूत्राणि प्रतिपादयेत् ।
 एवं स्यात् सूत्रपातेन चतुरस्रं शुभावहम् ॥
 यद्वा सूत्रानुसारेण कर्त्तव्यं चतुरस्रकम् ।
 नवानां मण्डपानान्तु निर्माणं शास्त्रनोदितम् ॥
 श्रेष्ठमध्यमहीनैस्तु मानैर्वचिम महामते ।
 चतुर्विंशतिहस्ताब्जो गहनो मण्डपो भवेत् ॥
 द्वाविंशत्या भवेद्दक्षो घर्षरो विंशतिकरैः* ।
 सुघोषद्याष्टदशभिः कलाभिः कामराजकः ॥
 मनुसंख्यैः काञ्चनसु विरामोऽर्कमितैः करैः ।
 हस्तैस्तु दशभिर्घोरो वसुभिस्तु घनो भवेत् ॥

* विंशत्या घर्षरो भवेदिति पाठो युक्तः ।

१. ज्यैष्ठमध्यमहीनैस्तु मानैस्तीस्तौ च मण्डपाः ।
 यद्वाकंहस्तमारभ्य द्विद्विद्वज्जा तु ते क्रमात् ॥
 अष्टाविंशतिहस्तान्ताः प्रोक्ता वै नवमण्डपाः ।
 यद्वोत्तमं मानमाहुर्हस्तपोद्गकं तथा ॥
 चतुर्दशमितैर्हस्तैर्मध्यमं परिकीर्त्तितम् ।
 २. हीनं द्वादशहस्तैस्तु मानसुक्तं मनीषिभिः ॥
 शृणु वर्णानुपूर्व्येण मण्डपान् शुभलक्षणान् ।
 हस्तैर्विंशतिभिः कार्यी मण्डपस्वयञ्जनाम् ॥
 द्वाष्टभिर्बाहुजातानां विंशमर्कमितैः करैः ।
 दशभिसुर्यवर्णानां वसुभिर्हीनवर्णिनाम् ॥
 सर्वेषां द्वाह्यणादीनां प्रोक्तं कार्योनुसारतः ।
 स्यन्तादर्काङ्गुलीच्छ्रायं मण्डपं स्थूलसीरितम् ॥
 थावत्करप्रमाणसु मण्डपः कर्त्तृसम्मतः ।
 तावद्दृष्टहीत्वा रसनां कुर्यात्ताञ्च चतुर्गुणाम् ॥
 पुनस्तां त्रिगुणाङ्गुत्वा तदङ्गेष्वर्कसम्भितान् ।
 शङ्खत्रिधाय सर्वां तां चतुर्दिक्षु प्रसारयेत् ॥
 स्तम्भास्तत्र निखातव्याः सुदृढा द्वादशाभितः ।
 पञ्चहस्तसमुच्छ्राया लक्षणीतफलप्रदाः* ॥

* अष्टहस्तसमुच्छ्राया मस्याप्या द्वादशाभितः ।

पञ्चहस्तप्रमाणासौ विच्छिद्रा चक्रव शभा ॥

चत्वारो मध्यतोः रोप्या मूर्ध्नि चूडान्विताः शुभाः ।
 अष्टहस्तसमुच्छ्राया रोप्यास्ते पञ्चमांगकैः ॥
 निश्छिद्रा ऋजवः सर्वे सारदारुमयाः शुभाः ।
 यन्नियवृत्तो वेणुर्वा क्रमुकः स्तम्भकर्मणि ॥
 अन्ये विशुद्धघा वा भवेयुर्नान्यभूरुहाः ॥
 गृहशल्यः स्वयं शुष्कः कुटिलश्च (स्फुटितश्च) पुरातनः ।
 असौम्यभूमिजनितः सन्त्याज्यः स्तम्भकर्मणि ॥
 कटैः सद्भिश्च सञ्छाद्यः समन्तात्सुद्वयैरपि ॥
 द्वारवर्जं शुभैर्वेशैर्नारिकेलदलैस्तथा ।
 भित्तिश्च परितस्तस्य कुर्यादित्याहुरर्धिनः ॥
 नियमोऽयं समाख्यातः स्थिरलिङ्गक्रियादिषु ।
 मण्डपं मण्डयेदार्द्रगाखाभिस्तु विचक्षणः ॥
 अथैताः सम्प्रवक्ष्यामि षोडश स्तम्भदेवताः ।
 इशान्यादिक्रमेणैव पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च शक्रभानुजनाईनाः ।
 पितरः सर्पसेनान्यः पृषदश्वो निशापतिः ॥
 प्रचेता वसुसीरी च वाक्पतिस्त्वष्टृनन्दनः ।
 एते देवाः समाख्याताः स्तम्भकर्मणि सूरिभिः ॥

• मध्यतः मध्ये वेदिकोपेधित्यर्थः । तदुक्तं सिद्धान्तशेखरे—

मध्ये कम्बुधनुष्कं सातन्मध्ये वेदिका मता । इति ।

अथवापि—वेदिकोपेधु विन्यसेत् सभान् वेदस्वरूपकान् । इति ।

दिक्षु द्वाराणि चत्वारि विदध्यात्पञ्चमांशतः ।
 यद्वा द्वाराणि चत्वारि मध्ये वा विदधीत वै ॥
 कनीयसि स्याद्विकरं(रि) चतुरङ्गुलवृद्धितः ।
 मध्यमोत्तमयोर्द्वारं वास्तुशास्त्रे प्रकीर्तितम् ॥
 चूतपल्लवमालाञ्जं वितानैरुपशोभितम् ।
 विचित्रवस्त्रसञ्चनं घण्टाभिश्च विराजितम् ॥
 सफलैः कदलीस्तम्भैः क्रमुकैर्नारिकेलकैः ।
 फलेर्नानाविधैर्भोज्यैर्दोषैश्चैवामरैरपि ।
 भूपितं मण्डपं कुर्व्यान्नानापुष्पसुशोभितम् ॥
 कलशैर्घण्टिकाभिश्च साधारैः करकैस्तथा ।
 अन्यैश्च भूपणैश्चापि भूपयेऽन्विसत्तमः ॥
 आख्यातैः साधनैः क्लृप्तः सरलः सममानकः ।
 मनोमो मण्डपो योऽसौ कर्मकर्तुः शुभावहः ॥
 अनुक्तसाधनैः क्लृप्तो यदि वा कुटिलाकृतिः ।
 मानाधिकोऽथवा न्यूनो मण्डपः कर्तृनागमः ॥
 इति मण्डपनिर्माणाविधानम् ।

अथ तोरणनिर्माणाविधानम् ।

द्वारेषु तोरणानि स्युः क्रमात् क्षीरमहीरुद्वाम् ॥
 मण्डपाद्वाह्यदेशे च हस्तमानेन तानि धे ॥

देवास्तोरणरूपेण संस्थिता यज्ञमण्डपे ।
 विघ्नविध्वंसनार्थञ्च रक्षार्थञ्चाध्वरस्य च ॥
 बहुपात्तोरणम्राच्यां यज्ञाङ्गं दक्षिणे मतम् ।
 वारुणे वोधिसभूतं कोविद्यां वै जटी भवेत् ॥
 एकनेपामलाभे स्यात्तदभावे शमीद्रुमः ।
 जम्बूखदिरसाराश्च ताली वा तोरणे स्मृताः* ॥
 सुशोभनं नाम पूर्वं अग्निमीलेति† मन्त्रितम् ।
 इषे त्वेति च‡ मन्त्रेण सुभद्राख्यन्तु दक्षिणे ॥
 सुकर्माख्यन्तु वारुण्यामरुन् आयाहि मन्त्रतः§ ।
 शत्रो देवीति‡मन्त्रेण सुहोत्रन्तूत्तरे न्यसेत् ॥

- * सिद्धान्तशिखरे तु—न्योधितोरण पूर्वं याम्ये श्रीदुम्बरं मतम् ।
 पश्चिमोऽध्वरसभूतं सुत्तरे प्रचतोरणम् ।
 पूर्वं वा प्रचसभूतं न्योधितोरणं मतः ॥ इति ।
- † सोमशश्रुरपि—प्रदोदुम्बरकाशत्यवटजास्तोरणा. क्रमात् ।
 पूवादितो विधातव्या यद्वाद्यन्तविपर्ययः ।
 अलाभादिकर्मवैषा सुख्याशासु निवेशयेत् ॥
- ‡ अग्निमीले पुरोहित यज्ञस्य देवमूर्त्विजम् ।
 होतार रक्षधातमम् ॥ (१म. १८ १००क्)
- § इषे त्वेत्ते त्वा वायव स्य देवो व. सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे ।
 (१थ. १म. यजु. १)
- § अथ आयाहि वीसवे सृणानो ह्यन्यदातवे ।
 निहोता सन्धि वरिषि ॥ (६म १६५ १००क्)
- ¶ शत्री देवीरभोष्टये आपो भवन्तु पीतये ।
 शशीरभिसवन्तु न ॥ (१६थ १२म यजु. १)

पश्चिमद्वारमारभ्य तोरणानि निवेशयेत् ।
 स्वभोच्छ्राय' स्मृतस्तीपा समहस्तीः पृथक् पृथक् ॥
 दिग्गङ्गुलप्रमाणेन तत्परीणाह ईरितः ।
 तिर्य्यक्फलकमानं स्यात् स्तम्भानामर्द्धमानतः ॥
 तोरणं (ध)घटयित्वैव(मूर्द्ध) मूर्ध्नि शूलत्रयं न्यसेत्- ।
 ऋजु वै मध्यमूर्द्धं स्यात् किञ्चिद्वक्रं तु पक्षयोः ॥
 शीवे एवं समाख्यातं वास्तुशास्त्रविशारदैः† ।
 एकैकः कलसः स्याथ्य पूर्वादि प्रति तोरणम् ॥
 मण्डपे कलसौ द्वौ द्वौ द्वारे द्वारे निवेशयेत् ।
 गालितोदकसम्पूर्णा(संस्त्रावा)वास्त्रपल्लवशोभितौ ॥
 गन्धपुष्पाश्वरोपेतौ सर्व्वौपधिसमन्वितौ ।
 प्रतिकोषं तथैकैकं स्थापयेत्कलसं शुभम् ॥
 ध्रुवं धरा वाक्पतिश्च विघ्नेशं तेषु पूजयेत् ।
 मण्डपस्य तु कोणस्थकलसेषु क्रमादमी ॥
 अमृतो दुर्जययैव सिद्धार्थो मङ्गलस्तथा ।
 पूज्या द्वारस्थकुम्भेषु शक्राद्यास्तन्मनूत्तमैः ॥
 पूर्वं ऋग्वेदिनौ विप्रौ पठेता नियमात्ततः(मः)‡ ।

- अतः पर—शूलं तत्राङ्गुल दैर्घ्यं तुरीयाद्यन विस्तरितं ।
 शिवायां द्वाङ्गुला उद्विधेयशशाङ्गुलप्रदितं ॥ इति त्रिक श्वाकरे इत्यने ।
 † वैश्वे तु विप्रौ यथा वास्तुशास्त्रे—
 मक्षके द्वादश्यां शङ्खचक्रादाभुजम् ।
 प्रागादिक्रमयासेन तक्षयन्तां खदाद्यम् ॥
 ‡ इत्ययान् मूलापकेरिति ख पुलके पाठः ।

श्रीसूक्तं पावमानञ्च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् ॥
 ऐन्द्रञ्च सोमकाध्यायं रघोघ्नं देशिकाञ्चया ।
 दक्षिणे च यजुर्वेदं रुद्राध्यायस्य पाठकौ ॥
 तथा पुरुषसूक्तञ्च श्लोकाध्यायं सशक्तियम् ।
 मण्डलत्राह्मणश्चैव प्रेरितो गुरुणा पुनः ॥
 पश्चिमे सामगौ विप्रौ वृणुयात्सूक्तजापकौ ।
 सूक्तमाङ्गिरसं रुद्रसूक्तं वै त्वपराजितम् ॥
 पठेतां तौ महाप्राज्ञौ संदिष्टौ देशिकेन तौ ।
 उत्तरे चाथर्वविदो वृणुयान्मन्त्रजापकौ ॥
 देवीञ्च मधुसूक्तञ्च शान्तिकाध्यायमेव च ।
 यावत्कर्म समाप्येत पठेयुस्ते द्विजोत्तमाः ।
 इत्थं चतुर्षु द्वारेषु स्थापयेद्द्वारपालकान् ॥
 इति तोरणनिर्माणप्रकरणम् ।

अथ वेदिनिर्माणविधानम् ।

ततो मण्डपसूत्रन्तु त्रिगुणं परिकल्पयेत् ।
 पूर्व्यादिषु क्रमात्तस्य भागैकैकैः ॥ वेदिका ॥

● श्रीसूक्तं १६४।१६५ पठयोक्तम् ।

† पावमानसूक्तं सुमङ्गलसूक्तं-ऐन्द्रसूक्तानि ५०२।५०३ पठयो प्रदर्शितानि ।

‡ मध्यभागेण इति शारदाविलकटीकायां पाठः, फलतस्तस्य नवमभागेन वेदिका भवति, तदुक्तं सिद्धान्तशेखरे—नवाश मण्डपं कृत्वा मन्त्रभागेन वेदिका । इति राघवः ।

मण्डपस्य नवांशस्तु वेदिका वै स्मृता बुधैः ।
 तुलापुरुपदानादौ मध्यभागे तु वेदिका ॥
 शान्तिके पौष्टिके विप्र शिवकोणे प्रशस्यते ।
 चतुर्थांशोच्छ्रितस्तस्या राजहस्तोच्छ्रयोऽथवा ॥
 लक्षणं राजहस्तस्य कथयामि तवानघ ।
 पञ्चवत्याङ्गुलैर्विप्र दण्डहस्तः स्मृतो बुधैः ॥
 वेदनेत्राङ्गुलैः प्रोक्तो वंशहस्तो मनीषिभिः ।
 राजहस्तो विंशसंख्याङ्गुलैः सद्भिर्बदाहृतः ॥
 स्वामिहस्तो भवेदष्टचन्द्रार्कैरङ्गुलैस्तथा ॥
 दर्पणोदरसङ्घाशा निम्नोन्नतविवर्जिता ।
 शुभाकारा च या वेदी कर्तुः कामफलप्रदा ॥
 वक्रपाश्र्वा क्लिन्नमध्या परुषा दृगशोभना ।
 मानहीनाधिका यासौ कर्तुः कामविनाशिनी ॥
 पक्काभिर्वाप्यपक्वाभिरिष्टकाभिर्दृढं यथा ।
 चतुरस्रा चतुष्कोणा तदभावे ऋदापि वा ।
 एवं द्वित्राङ्गुलैर्हीना चत्रविट्शुद्रजन्मनाम् ।
 इति तैऽभिहितं तात वेदीलक्षणमद्भुतम् ॥
 इति वेदिनिर्माणप्रकरणम् ।

● सिद्धान्तशेखरे तु विशेष —

वेदी चतुर्विधा स च चतुरस्रा च पश्चिमी ।

त्रौषरी सन्वेतोभद्रा दीक्षासु स्थापनादिषु ॥

चतुरस्रा चतुष्कोणा वेदी सन्वेतसमदा ।

गङ्गागादिभविठार्या पश्चिमी पश्चतिभा ॥ (शिव परब्रह्मे दृष्टव्यम्)

अथ ध्वजारोपणविधानम् ।

अथातः सम्यवक्ष्यामि ध्वजारोपणमुत्तमम् ।
 यत्कृत्वा पुरुषः सम्यक् समस्तफलमाप्नुयात् ॥
 यातुधाना गुह्यकाश्च कुष्माण्डाः खेचरास्तथा ।
 चिन्तयन्त्यसुरश्रेष्ठा ध्वजहीनं सुरालयम् ॥
 ध्वजेन रहिते ब्रह्मन् मण्डपे तु वृथा भवेत् ।
 पूजाहोमादिकं सर्वं जपाद्यं यत्कृतं बुधैः ॥
 रक्षणेन विना यद्वत्त्वेन नश्यति वीजिनः ।
 ध्वजं विना देवगृहं तथा (नश्यति) नश्येत सर्वथा ॥
 विष्णुपारिपदाः क्रूराः कुष्माण्डास्तु ग्रहाः स्मृताः ।
 पूजादिकन्तु गृह्णन्ति देवं दृष्ट्वा न (त्व)रचितम् ॥
 दृष्ट्वा ध्वजांस्तु देवस्य मण्डपे ज्वलनप्रभान् ।
 नश्यन्ति सर्वतथार्कं(सर्वे ते चार्क)रश्मिचीर्णं यथा तमः ॥
 ध्वजानां लक्षणं सम्यगुक्तं ते तु यथा तथा ।
 मण्डपस्य वह्निर्दग्धैर्दग्धस्तथायतैः सह ।
 पूर्वोद्यत्सु काष्ठासु* ध्वजान् संस्थापयेत्क्रमात् ॥
 तेषां हस्तद्वयं व्यासो मध्यश्च करसन्धितः ।
 व्यासाहं शिखरं पुच्छं हस्तत्रितयमानकम् ॥

राशौ स्यात्सर्वतोभद्रा चतुर्भद्राभिषेचने ।

विवाहे शौधरी वेदो विग्रहस्तसुमन्विता ॥ इति ।

(* पुण्याद्यद्वह्नितुल्यत्वमिति क्रियामारे पाठः ।

मत्स्याभं शिखरं प्रोक्तं पुच्छन्तु स्यात्त्रिकोणकम् ।
 तयोर्मध्यं चतुष्कोणं ध्वजमेवं प्रकल्पयेत् ॥
 मातङ्गवस्तमहिपसिंहमख्यैणवाजिनः ।
 हृषभश्च यथान्यायं ध्वजमध्ये क्रमाल्लिखेत् ॥
 अथवा दिग्गजानष्टावैरावतपुरःसरान् ।
 ध्वजेषु विलिखेदुक्तधातुभिश्च सलचणान् ।
 एवं ध्वजानां कथितं लक्षणञ्च शुभावहम् ॥
 प्रतिकारुणं पताकासु प्रोक्ताः शास्त्रार्थकोविदैः ।
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युर्विश्वलुलविस्तृताः ॥
 दशहस्ताः पताकानां दण्डाः पञ्चांशः(पर्व्वांशः)वेदिताः ।
 पताका आयुधाकाराः* पुष्पगन्धसमन्विताः ॥
 पीतोऽरुणोऽसितो धूम्रः शुक्लो धूम्रसितावुभौ ।
 गौरोऽरुणः क्रमादेते वर्णास्तासां प्रकीर्तिताः† ॥
 अत परं प्रवक्ष्यामि दिक्पालानां महामते ।
 उपचारान् यथायक्ति मन्त्रावाहनपूर्वकम्‡ ॥

* आयुधाकार इति श्रीमशुः ।

† पीतो रक्तोऽथ लघु शकतनुसदृशः श्वेतधूम्रो सिताभः
 शुक्लो धूम्रो विचित्रो ध्वज इति हरिणां पालकानां महेश्वरान् । इति कुण्डप्रदीपः ।

‡ दिक्पालानामायुधानि वाहनानि वर्णाश्च यथा कुण्डकलदुमे--

स्योहिन्द्रं करिवाहनं कुशिनभद्राणां पिशङ्गस्युर्वि

स्वाप्रेथ्यामजवाहनोऽग्निजः(निज)रुचिः शक्रायुधो हव्यवाट् ।

शाम्यां दण्डकरो यमय महिषाघटोऽञ्जनाभक्षया

नैर्द्वयोः करवालयैर्द्वैतैश्च सिद्धाधिकटोऽसितः ॥

एहि सर्वाभराध्यक्ष गन्धर्वाद्यैः परिष्टुत ।
 रक्षाध्वरं नो भगवन् पूर्वस्यां दिशि ते नमः ॥
 एवमावाह्य गन्धाद्यैः परिपूज्य ततो गुरुः ।
 पताका पीतवर्णाभा आशु शिशानमन्वतः* ॥
 चातारमितिमन्त्रेण† ध्वजं तत्रैव विन्यसेत् ॥
 एहि पावक लोकेश सिद्धसाध्यगणैः सह ।
 अध्वरं रक्ष सततमाग्नेय्यां दिशि ते नमः ॥
 अग्निं द्रुतं‡ समुच्चार्य पताका तत्र विन्यसेत् ।
 त्वदो अग्न ऋचा§ भूपो ध्वजं तत्रैव रोपयेत् ॥
 एहि वैवस्वत धर्मं प्राप्ताशुभनिवारक ।
 शिवाय पाहि यज्ञं नो नमस्ते भगवन्विभो ॥
 लक्ष्मणवर्णां पताकाञ्च आयं गौरितिमन्वतः¶ ॥

पादुकां भयसो हिमयुक्तिरपां नायय पाशान्विती
 वायव्या मृगवाहनोऽद्भुतकरो नायु यकाभ स्रुत ।
 कौबेर्यां नरवाहनो दिशि यदापाणिर्विधिपस्तथा
 रीद्रीं सदृषवाहन शशिनिभ स्यात्कृत्स्नश्चन्द्रः ।
 हसस्त्रोऽरुणक धमन्तुकर श्लेष्मणोऽन्तारा
 ऽनन्तोऽपापतिरक्षसोऽर्धकनिभस्त र्थाधिकद्वीऽरिभन् ॥

* आयु शिशान — मन्तोऽय ११८ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

† १४३ पृष्ठे प्रदर्शितेन ।

‡ अग्निं द्रुत इतीमहे, अग्निं द्रुत पुरीदधे — इति मन्त्रवच ३४५ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

§ त्वसो अघे इत्यादिकी मन्त्र ०४ पृष्ठे प्रदर्शितः ।

¶ आयु गी धत्रिरकमीदसदन् मातर पुर ।

पितरश्च ययन्स ॥ (३५ इम यजु १)

दक्षिणस्यां ध्वजं दद्यात् सुगन्धु(सुगसु)मनुनाचं तु ॥
 एहि रत्नोगणैः सार्द्धं निःकृतेश ममाध्वरम् ।
 पाहि प्रेतपिशाचिभ्यो लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
 पताकां खेतवर्णाभामसुन्वन्तेतिमन्त्रतः* ।
 दद्याद्भुजञ्च तत्रैव एष ते निःकृतेशि च† ॥
 एहि वारिचराधीश गन्धर्वादिपरिष्टुत ।
 प्रतीच्यामध्वरं नोऽद्य पाहि तुभ्यं नमो नमः ॥
 पताकां शुकपिच्छाभामिमं मे वरुणेशि‡ च ।
 ध्वजं सम्पूज्य वै दद्यात् तत्त्वायामीति मन्त्रतः§ ॥
 एछेहि त्व जगन्नाथ सिद्धसङ्घैर्ममाध्वरम् ।
 वायव्यां पाहि सुप्रीतो नमस्तुभ्यं पुनः पुनः ॥
 पताकां धूम्रसङ्घायां प्रदद्यान्नाणदाऋचाषा ।

* अमुन्वन्मयजमान—अमुंऽय ३८२ वृत्ते प्रदर्शित ।

† एष ते निःकृतेशि भागस्य जुषस्य स्त्राहा । अग्निदेवेभ्यो देवेभ्यः पुरासदभ्यः स्त्राहा ।
 यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणसदभ्यः स्त्राहा । विष्णुदेवेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्सदभ्यः स्त्राहा ।
 मित्रावरुणदेवेभ्यो वा मरुतेभ्यो वा देवेभ्यः उत्तरासदभ्यः स्त्राहा । सोमदेवेभ्यो देवेभ्यः उत्पत्ति-
 सदभ्यो दूरसदभ्यः स्त्राहा ।

‡ इमन्मे वरुण तुभो इवमद्या च मुदय ।

त्वामवस्तुराचके ॥ (२१७ १मं यजु ।)

§ अमुंऽय ६८ वृत्ते प्रदर्शित ।

¶ माषदा अपानदा व्यागदा वर्षादा वरिवादा ।

अथाऽऽसि अद्यत्पयु इतय ।

पावसो अद्यत्त त्रिषो अष ३ (१०७ १३मं यजु ।)

वायो ये ते(ति)॥ ध्वजं चारु न्यमेत्तत्र विधानवित् ॥
 एहि सोम सुराध्यक्ष नक्षत्रैः पिष्टभिः सह ।
 गृहाण पूजां भगवन् पाहि यज्ञं नमोऽस्तु ते ॥
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण१ पताकां धवलां न्यसेत् ।
 सोमो राजेति मन्त्रेण२ ध्वजं दद्यात्तथोत्तरे ॥
 एहि विश्वेश्वर विभो गणैः सार्वं समाध्वरे ।
 यज्ञसिद्धेय गृहाणेमां सपर्यां भयते नमः ॥
 पताकां शुभ्रवर्णाभां तमीगानेति मन्त्रतः३ ।
 तत्रैव च ध्वजं दद्यादभि त्वेति ऋचा द्विजः४ ॥
 एघानन्त महासत्त्व नागकन्यापरिष्टुत ।
 रक्षाध्वरं ममेशान यच्चोरगणैः सह ॥

• वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्त्रेभिरागहि ।

निगुत्वान् सोमपीतये ॥ (१०म १२म यजुः ।)

† आप्यायस्वेत्यर्थं मन्त्रः ६८ षष्ठे प्रदर्शितः ।

‡ सोमो राजा प्रथमो ब्रह्मजाया पुत्र प्रायश्चददृष्टोयमानः ।

अन्वर्षिता वरुणो मित्र आसीदपिर्षिता इक्ष्वाकुना निनाय ॥ (१०म १०८मू २४८क ।)

§ तमीशानेति मन्तोऽय ६९ षष्ठे प्रदर्शितः ।

¶ अभि त्वेति पूर्वप्रतीका वरुणो मन्त्रा ऋग्वेदे ह्यग्नये यजुषि सैकः स यथा—

अभि त्वा शूर नीतुमीदृश्या इव धेनव ।

इशानमस जयत सर्वेशमीशानमिन्द्र तस्तुवः ॥ (१०म १५म यजुः ।)

ऋग्वेदीयमन्त्राणां बहुत्वादेक एव प्रदर्शयति यथा—

अभि त्वा देव सविताभि सोमो अवीरवत् ।

अभि त्वा विद्या भूतान्यभ्रीवर्षो यथासुभि ॥ (१०म १००मू २४८क ।)

पताकां गौरवर्णाभां नमोऽस्तु सर्पमन्त्रतः † ।
 पाग्निनैर्ऋतयोर्मध्ये चित्रो वोऽस्त्विति ‡ च ध्वजम् ॥
 एहि ब्रह्मन् सुरैरेज्य लोकनाथ शिखामणे ।
 विशाध्वरं नो भगवन् पाहि तुभ्यं नमोऽस्तु तैः § ॥
 पताकामरुणां तव दद्याद्ब्रह्मोति मन्त्रतः § ।
 ईशानपूर्वयोर्मध्ये पञ्चवर्षध्वजं तथा ॥
 इन्द्रस्य वृष्यो मन्त्रेण दद्याज्जलदसन्निभम् ।
 किङ्किणीजालसंयुक्तं मण्डपोपरि मध्यतः ॥
 विहस्तविस्तृतं कुर्पाद्महस्तापतं पुनः ।
 एवं ध्वजविधिः प्रोक्तः समासेन मयानघ ॥
 इति ध्वजपताकानिर्माणप्रकरणम् ।

अथ योनिमेखलाप्रकरणम् ।

प्रतिष्ठासारसङ्ग्रहे ।

(पञ्च) विष्टेरकमेखलीच्छायं ज्ञात्वा शेषं खनेदिति ।

- नमोऽस्त्विति मन्त्रोऽयं १११ प्रथमः पङ्क्तः ।
- † चित्रो वोऽस्तु यामयिच क्तो सुदानवः ।
 मरुतो अहिभागवः ॥ (१म. १०१५ १४४)।
- ‡ नमोऽस्तु ते इत्यत्र नमो नमः इति पाठो युक्तः, तुभ्यमित्येव योनिसंज्ञापत्तेः ।
- § ब्रह्म अग्निम प्रदम पुरस्तादिधीमता सुकपो वन आथ ।
 स तुभ्यः वषसा अथ चिदा सतथ योनिमसतथ विधः ॥ (११म. १म. यजुः ।)
- ¶ इन्द्रस्य वृष्यो ब्रह्मण्येव राज आदिभ्यानां मरुतां मरुं सद्यम् ।
 मङ्गलमसां भुवनचरानां योषो देवानां जयतासुदृग्भ्याम् ॥ (१०म. १०१५ ८४४)।

विश्वकर्माप्याह ।

व्यासः खातः परः प्रोक्तो निम्नं तिथ्यङ्गुलेन तु ।

उन्नताद्या नवाङ्गुलैरिति ॥

स एवाह द्विमेखलापक्षे ।

व्यासः खातः परः प्रोक्तः खातं सप्तदशैव तु ।

उन्नताद्याः सप्ताङ्गुलैरिति ॥

एकमेखलापक्षे खातमष्टादशाङ्गुलैरिति । उन्नताद्याः षड्ङ्गुलै-
रिति च ।

अथ पञ्चमेखलापक्षः ।

तन्मानमुक्तं लक्षणसद्वहे ।

मेखलाः पञ्च वा कार्याः यद्व्यभिचित्रपक्षकैः । इति ।

सिद्धान्तशेखरेऽपि ।

षड्वाणाव्धिवद्भिनेवैर्मिताः स्युरिति ।

अथ त्रिमेखलापक्षः ।

वेदाग्निनयनाङ्गुलैरिति ।

अथ द्विमेखलापक्षः ।

पिङ्गलामते ।

कुण्डपष्ठांशेन कुण्डाष्टमांशेन वा ।

एकमेखलापक्षे हेमाद्रौ ।

कुण्डानां यादृशं रूपं मेखलानाञ्च तादृशम् ।

मेखलाः पञ्च वा तिस्रो वैया वाथ भवेदिह ॥

उत्तमं त्विह निर्दिष्टं कुण्डं वै पञ्चमेखलम् ।

त्रिमेखलं भवेन्मध्यं द्वीनं स्यादेकमेखलम् ॥

शारदातिलकेऽपि ।

खातादेकाङ्गुलं त्यक्त्वा मेखलानां स्थितिर्भवेत् ।

द्व्यङ्गुलः कुण्डकण्ठः स्यान्मेखलाखातमध्यतः ॥

मेखलैकायवा तिस्रः कुर्यात्* कुण्डे प्रयत्नतः ।

कुण्डानामाकृतिर्यादृक्तादृग्वै मेखलाकृतिः ॥

अथ रामवाजपीये ।

पट्पञ्चवेदगुणपञ्चलवैसु पञ्च

स्युर्मेखला इतर एव च पञ्च इष्टः ।

तुङ्गादिमाङ्गलवतस्तृदिपूलवोन-

तुङ्गाः परा अथ च विस्तृतिसम्मितोष्वाः ॥

प्रतिष्ठासारसङ्घहेऽपि ।

(पञ्च)निद्वेकमेखलोच्छ्रायं ज्ञात्वा शेषमधः खनेत् । इति ।

यत्तु शारदातिलके ।

यावान् कुण्डस्य विस्तारः खननं तापदीरितम् ।

तन्मेखलया सहेति बोद्धव्यम् ।

अथ योनिलक्षणम् ।

यदा पञ्च तदा ह्येवं पट्पञ्चाभित्रिपञ्चकैः ।

अङ्गुलैः पञ्च कार्याः स्युर्ब्रता विस्तृताय ताः ॥

कण्ठादिंशाङ्गुला तुङ्गा पूर्वा पृथुपङ्गुला ।

चतुर्दशभवेयुद्विपर्व्युत्थ्याः पराः पराः (परापराः) ॥

* कुर्यादित्यत्र कार्या इति पाठः साधुयान् ।

मेखलामध्यतो योनिः कुण्डचंग्शेन विस्तृता ।
 कुण्डादेनोन्नताः सर्वाः संस्थाप्या मेखलीपरि ॥
 दगाङ्गुलायवा योनिर्दीर्घाश्च कुण्डपश्चिमे ।
 समाङ्गुला च विस्तीर्णा कर्तव्याश्वत्यपत्रवत् ॥
 एकाङ्गुलप्रमाणेन पृथुञ्चा योनिमेखला ।
 अन्तर्विस्तीर्णता कुण्डप्रविष्टैकाङ्गुलाधरा ॥
 कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलोच्छ्रया ।
 गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसयुता ॥
 योनिमध्यगत लिङ्गं तुङ्गं पृथुकराङ्गुलम् ॥
 मृत्पिण्डद्वितयं तस्याः पार्श्वयोः कुम्भिकुम्भवत् ।
 एकाङ्गुलन्तु योन्ययं कुर्याद्दीर्घमधोमुखम् ॥
 एकैकाङ्गुलतो योनिं कुण्डेष्वन्येषु वर्द्धयेत् ॥
 यवद्वयप्रमाणेन योन्ययमपि वर्द्धयेत् ।
 तस्माद्द्वारेऽस्य(वाराह्य)नासाभं योनिमध्ये मुखं स्मृतम् ॥
 एकचक्षुस्त्वामिते कुण्डे वेदाग्निनयनाङ्गुलाः ।
 योन्त्याः पश्चिमतो नालमायामे चतुरङ्गुलम् ॥
 त्रिद्वेकाङ्गुलविस्तारः क्रमा(दूनाग्र)नालाग्रमित्यते ।
 अश्विसंख्याङ्गुलोपेतामुच्छ्रायायामतः समाम् ॥
 वेदि विधाय तस्यान्तु न्यस्तनालं विधानवित् ।
 श्रेयं प्रपूरयेदन्तः परिधिस्थापनाय च ॥

नाभिः पद्मामाविशेऽङ्गुलमध्ये

तत्रकुण्डाकारकृमोत्तमा वा ।

कुडार्कौशसुङ्गताथ दिनिघ्ना

स व्यासः स्याद्विमती कल्पनीयः ॥

नाभिवेचं विधा भित्वा मध्ये कुर्वीत कर्णिकाम् ।

वहिरंगहवेनाष्टौ दलान्युपरि कल्पयेत् ॥

इति धोनिमेखलाप्रकरणम् ।

अथ पात्रसूत्रम् ।

सप्त सुग्लक्षणम् ।

श्रीपर्णीशिंगपागीकखादिराम्रपलागजाः ।

वैकङ्कतशमीशालश्रीखण्डाखत्यहचजाः ॥

पङ्विंशदङ्गुना दीर्घा सुग्योधा च पङ्ङुला ।

विशत्यङ्गुलको दण्डः स्मृतस्तस्यासु वर्तुलः ॥

विस्तारे द्वादङ्गुना प्रोक्ता परिष्पाद्धे षडङ्गुला ।

तन्मूलं कलशाकारं रामवेदाङ्गुलेर्मितम् ॥

त्यक्ता वेदाङ्गुले(ङ्गुलं)मूलं द्वादङ्गुलं सुच भासनम् ।

दण्डाग्रेऽष्टाङ्गुला वेदिर्द्वादङ्गुला वेदिमेखला ॥

वेदिकाईस्थिता वेदिपीठी च चतुरङ्गुला ।

द्वित्र्यङ्गुलं स्मृतं खातं वर्तुलं चतुरङ्गुलम् ॥

षड्के ऋगपदाकारं कर्णिकासहितं वहिः ।

द्वाद(त्र्य)ङ्गुलो वेदितः कण्ठो वेदित्रिभागविस्तरः ॥

• दक्षानि परिकल्पयदिति छ पुसके पाठ ।

काण्डासमाङ्गुलं नालं इरङ्गुलं पृथुलञ्च तत् ।
 कनिष्ठिकापरीणाहमाज्यनिर्गमनं हितम् (हि तत्) ॥
 इति सुवल्क्षणम् ।

अथ सुवल्क्षणम् ।

यज्जा सुग्या सुवस्तज्जीःहास्तिकोऽङ्गुष्ठगण्डिक(का)म् ।
 भवटं गोपदाकारं कर्पूरितपुष्करम् ॥
 मूलायगण्डिकाक्रान्ती दण्डो नालाकृतिः शुभः ।
 भवटं गजकुम्भाभं श्लक्ष्णं दण्डेन वा युतम् ॥
 इति सुवल्क्षणम् ।

* यज्जा सुग्या सुवस्तज्जी इत्यनेन सुकसुनयोरिकाङ्गीपादानकलं निर्णयते, दृश्यते च बहुषु यन्त्रेषु वैपरीत्यम् (भिन्नोपादानकलम्) एतयोः । एवञ्च सन्देहे ययासम्भव तन्निरसनाय अन्यत्रापि तल्लक्षणानि प्रदर्शयन्ते यथा—

खादिरैण सुवः कार्यैः पासाशी तु शुभंभवेत् ।
 त्वक्प्रदेशे विले स्यातामन्धैर्वा यन्निर्द्वैर्द्वैः ॥
 तदभावे पलाशस्य पर्णाभां हयते इतिः ।
 पलाशपर्णाभावे तु पर्णेर्वा दिग्बलैः ॥

सुवल्क्षणम्—आयाम पञ्चधा कृत्वा चतुर्धा मायतो ह्योः ।
 उपान्वः पात्रमित्युक्ती रुविराश्रयभावतः ॥
 उपान्वभागे विलारः खर्द्व्येष समो भवेत् ।
 सोऽञ्जल्याकृतिरुद्दिष्टो विलमच च वर्तुलम् ॥
 पङ्कज बाहुमात्रां तदहो न च निघता ।
 अरदिमाने इह स तलमान विल धृतम् ॥

वशिष्ठसंहितायाश्च कुण्डलक्षणमीरितम् ।
 गृहस्येप्रानभागे च मण्डपं कारयेद्बुधः ।
 पद्मादगाष्टभिर्हस्तैः* षोडशैर्वा समन्ततः ॥

विसारार्द्धेन निम्न स्वादन्यभागेऽथ निर्बन्ध ।
 भवेऽन्तिमे भवेद्दक्षीणा दैर्घ्यार्द्धेन च विस्तृता ॥
 मत्स्या मुखं हस्तमुखं दृष्ट्वाऽहस्तमुखमेव वा ।
 विलासप्रणालिकार तावत्पर्यन्तार्णामुत्तम ॥
 कर्णां समुत्थिरी शीवापार्श्वयोर्धोदितौ तथा ।
 विलस्य बुधे पद्म स्वादथ दक्षस्य लक्ष्यम् ॥
 अथशिल्पस्तयो ही वा भागौ दक्ष इतरेष्वपि ।
 तस्य भूले भवेत् स्थूल परिष्ठाद्ये नभःद्रुल ॥
 अन्ते पश्चाद्गुल अन्तो यन्मृतो यर्गुलो भवेत् ।
 दक्ष एव सुधा काकप्रच्छत्वं समुदीरितम् ॥
 यथाग्नीभ सुध कार्या इति बीधायन इत्थवीत् ।
 आद्यान्तराणु विष्टेय विशेषाभरमण यत् ॥
 प्रादेशमावतापि स्वाधीधायनमतादित ॥
 दृष्टो भागद्वयेन स्वापात्र भागद्वयेन च ॥
 ऊर्ध्वमेकेन भागेन शीवा शिति यथाद्यत ॥
 सुध सह सुवेण सुदत्तव्या अयापि वा ॥

मण्डपस्य सुवमेवमाह—

अर्धाहुअमितच्छिद्र सुवस्तत्राणवृत्तान् ।
 अहुवपर्वयो यथा हस्त तन्मात्रपुष्करम् ॥
 आयाभ पञ्चधा कृत्वा विभाग दृष्टमेव च ।
 विभागं पुष्कर मीत दर्व्या लक्ष्यसुप्तनम् ॥

* दक्षदादष्टभिर्हस्तैरिति ग पुस्तके पाठः ।

चतुर्द्वारसमायुक्तं तोरणाद्यैरलङ्कितम् ।
 कुण्डं तन्मध्यभागे तु कारयेच्चतुरस्रकम् ॥
 वितस्त्रिद्वयखातं यत्कुण्डं तच्चतुरङ्गुलम् ।
 विप्राणां चक्षियाणां तदङ्गुलत्रयसंयुतम् ।
 वैश्यानां द्वारङ्गुलाधिक्यं शूद्राणां हस्तमात्रकम् ॥
 प्रथमा मेखला तत्र द्वादशाङ्गुलविस्तृता ।
 चतुर्भिरङ्गुलैस्तस्याद्योन्नतश्च समन्ततः ॥
 तस्याद्योपरि वप्रः स्याच्चतुरङ्गुलमुन्नतः ।
 षष्ठाभिरङ्गुलैः सम्यन्विस्त्रीर्णस्तु समन्ततः ॥
 तस्योपरि पुनः कार्यो वप्रः सोऽपि तृतीयकः ॥
 चतुरङ्गुलविस्त्रीर्णद्योन्नतश्च तथाविधः ॥
 योनिस्तु पश्चिमे भागे प्राङ्मुखी मध्यसंस्थिता ।
 पङ्कजत्रयेण विस्त्रीर्णा चायता द्वादशाङ्गुलैः ।
 पृष्ठोन्नता गजोष्ठी(व) च सच्छिद्रा मध्यमोन्नता ॥
 कण्ठोष्ठं यवमात्रं स्यात्कुण्डे चरकमात्रके ।
 कण्ठो यत्रेण कर्त्तव्यो भुक्तिमुक्तिफलैः ॥
 नाभिरप्ययवा कुण्डमेकमेखलकं भवेत् ।
 एवं लक्षणसंयुक्तं कुण्डमिष्टार्थसिद्धिदम् ॥
 धनेकदोषदं कुण्डं यत्तत्र्युनाधिकं यदि ।
 तस्मात्सम्यक् परीक्ष्य कर्त्तव्यं शुभसिद्ध्यता ॥
 इपुमात्रं स्यण्डलं वा सद्दिग्गे होमकर्मणि ।
 कुर्वीत विधियत्प्राप्तो हीमं तत्र च कारयेत् ॥

अथ आयाः ।

ध्वजो धूम्रश्च सिंहश्च खानश्च वृषभस्तथा ।
खरो गजश्च काकश्च अष्टावाया प्रकीर्तिताः ॥
इति श्रीसारसङ्घे कुण्डमण्डपादिलक्षणं समाप्तम् ।

अथ पूर्णाहुतिविधानम् ।

अयोगपरिजाते आश्वलायनकारिका ।

आज्यं द्वादशकृत्वस्तु गृहीत्वा पूरयेत् सूचम् ।
तथा चाज्याहुतिः कार्य्या सा पूर्णाहुतिरिष्यते ।
सुवपूर्णाहुतिर्वा स्यादित्येके याज्ञिका विदुः ॥ इति ।

शौनकस्तु ।

आयाद्येत्यादिभिर्हृत्वा समुद्रादूर्ध्वं सक्ततः ।
सन्ततामाज्यधारा ता पूर्णाहुतिमयाचरेत् ॥ इति ।

ऋग्विधाने तु ।

समुद्रादूर्ध्वं सक्तोऽसंयतात्मा जितेन्द्रियः ।
विज्योतिषेतिः ज्वलयेत् पूर्णाहुत्या हुताशनम् ॥

* आयाथेति पूर्वप्रतीकं कश्चिदपि मन्त्रो नोपलभ्यते, अथ आ यत्नेत्यादिभिरिति पाठ-
त्तने बहवो मन्त्रा इत्यन्ते, तेषु एक एव प्रदम्यते । यथा—

आ यत्ने सर्पिरासुते अथे शमसि धायसे ।

ऐतु सुमस्तुत यव आचिष मर्त्येषु वा ॥ (१५ मं २५ २५५५ ।)

+ ११ पृष्ठे प्रदर्शितम् ।

‡ विज्योतिष इत्यन्ता भाव्यधाराविर्भवाणि वृष्यते मण्डिता ।

मादवोर्माशा सप्तने दुरेवा शिश्रते शृङ्गे रक्षसे विजिषे ॥ (१५ मं २५ २५५५ ।)

अत्र इतिकर्तव्यतामाह सङ्घट्टकारः ।

एवं यथोचितं शक्त्या हुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ॥

दृतेनापूर्थं सुगन्तमूर्ध्ववक्त्रस्रुचि स्रुवम् ॥

निधायाधोमुखं न्यस्येत् स्रुवाये कुसुमाक्षतम् ।

पद्याहामपुरोदक्षकराभ्यां शङ्खमुद्रया ॥

गृहीत्वा स्रुक्स्रुवौ मन्त्री स्रुवायन्यस्तलोचनः ॥

ऋजुकायः प्रसवात्मा समपादः समुत्थितः ॥

स्थिरधीर्जुहुयादग्नी यवप्रमितधारया ।

पूर्णाहुतिरियं प्रोक्ता सर्व्वकर्म्मप्रपूरणी ॥

इति पूर्णाहुतिविधानम् ।

हरेः प्रसादमासाद्य ग्रहयज्ञो निरूपितः ।

ग्राहयस्तद्विपेन्द्रस्य मोचकस्तेन तुष्यतु ॥

मनोरथाभिवर्षिण्या विदुषामनुकम्पया ।

विधानपारिजातेऽत्र द्वितीयः स्तवकोऽभवत् ॥

अहो अस्य निबन्धस्य महिमा किमु वर्ण्यते ।

यतः श्रीमदनन्तोऽस्य हरिः कारयिता मया ॥

सन्ति यन्मसहस्राणि देशे देशे महाम्बपि ।

कोऽप्यस्य महिमा वेद्योऽभिज्ञैर्जयति सर्व्वतः ॥

इति श्रीविधानपारिजाते श्रीमन्महादेवभट्टसूनुना

श्रीमदनन्तभट्टेन विरचिते निबन्धे

द्वितीयः स्तवकः समाप्तः ।

तृतीयः स्तवकः ।

ॐ गणेशाय नमः ।

वन्दे वन्द्यतमं विष्णुं सत्यज्ञानस्वरूपिणम् ।

ब्रह्मादिवन्द्यपादाब्ज(चरण)मनन्तं विघ्ननाशनम् ॥

अथेदानीं तृतीयस्तवकः प्रारभ्यते । तत्रादौ गृहस्थसम्बन्धीनि
विधानानि निरूप्यन्ते ।

तत्रादौ तावद्गुरुशान्तिविधानम् ।

तथाच शौनकीये ।

बुद्धिशीलगुणोपितां कन्यकामन्यगोत्रजाम् ।

आत्मनोऽवरवर्षांश्च विवहेद्विधिपूर्वकम् ॥

कन्योदहनकाले तु आ(सा)नुकूल्यं गुरोर्न वेत् ।

ब्राह्मणस्योपनायेऽपि(नयने) गुरोर्विधिरुदाहृतः ॥

सु(सौ)वर्णेन गुरुहृत्वा पीतवस्त्रेण वेष्टयेत् ।

शिशान्ये धान्यराशौ च कुम्भं तत्र निधापयेत् ॥

मदनं मधुपुष्पाणि पत्रपालाशसर्पपान् ।

मांसी गुडुच्यपामार्गविडङ्गीशङ्खिनीवचाः ॥

सहृदेवी विष्णुकान्ता सध्वौपधिश्तावरीः ।

कृत्वाज्यभागपर्यन्तं स्वस्वशाखोक्तमन्त्रतः ॥

ग्रहोक्तमण्डलेऽभ्यर्च्य पीतपुष्पाक्षतादिभिः ।

द्वेषूजोत्तरे काले ततः कुम्भाभिमन्त्रयम् ॥

अश्रत्यसमिधाभ्यर्च्य पायसं सर्पिरन्वितम् ।
 यवव्रीहितिलान् साज्यान् मन्त्रेषैव वृहस्पतेः ।
 अष्टोत्तरशतं सर्व्यं हुत्वा श्रेयं समापयेत् ॥
 दारपुत्रसमेतस्य त्वभिषेकं समाचरेत् ।
 कुम्भाभिमन्त्रेणोक्तैश्च समुद्रव्येष्टमन्त्रकैः* ॥
 प्रतिमा कुम्भं वस्त्रञ्च आचार्याय प्रदापयेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पद्याच्छुभदः स्याद्वृहस्पतिः ॥

राशिफलमुक्तं ज्योतिःशास्त्रे ।

नटात्मजा धनवती सुभगा कुशीला
 पुत्रान्विता हतधवा सुभगा विपुत्रा ।
 स्नामिप्रिया विकल्पुत्रधना धनाढ्या
 बन्ध्या भवेत् सुरशुरी पुरुषश्च नारी† ॥ इति ।

अथास्य प्रयोगः ।

गुरुर्द्विपञ्चमत्तायनवस्थः शुभदः स्मृतः ।

पूजया दिक्त्रिपठाद्यो नार्काटादिगतः शुभः ॥ इति ।

एवं शुभाशुभं निरीक्ष्य अशुभत्वे शान्तिं विदधीत ।

तदयथा ।

विद्याहोपनयनाभ्यां प्राक् शुभे दिने संभृतसंभारो यजमानः
 पीठोपविष्टः प्राणानायम्य देगादिकं स्मृत्वा संस्कार्यमात्मदक्षिण-
 भागे उपवेश्य अस्य कुमारस्य अमुकस्यानस्थितवृहस्पतिजनित-

* १११ पत्रे प्रदर्शिते ।

† १५५५ नारीत्यत्र अमन्त्राभिज्ञश्च इति निबन्धमिन्त्री पाठः ।

विरुद्धफलनिवृत्तिद्वारा आयुरारोग्यादिसिद्धये द्विजत्वाधिकारत्व-
सिद्धये च बृहस्पतिशान्तिं करिष्ये इति सङ्कल्प्य ।

कन्यापक्षे तु ।

अस्याः कन्याया अमुकरागिस्थितगुरुजन्यधर्त्वारिष्टनिरास-
द्वारा पुत्राद्याभिहृद्धिपूर्वकं जीवपतित्वप्राप्तये विवाहाधि-
कारसिद्धयर्थं च बृहस्पतिशान्तिं करिष्ये इति सङ्कल्प्य स्वस्तिवाचनं
कृत्वा स्थण्डिलोपलेपाद्याज्यभागान्तं कर्म कृत्वा गुह्यं पूजयेत् ।
तदयथा ।

स्थण्डिलेशानभागे दीर्घचतुरस्रं मण्डलं कृत्वा तत्र तण्डुल-
पुञ्जादौ सुवर्णनिर्मितं बृहस्पतिं बृहस्पते अतीति मन्त्रेण-
प्रतिष्ठाप्य पञ्चासृतादिदानपूर्वकं पूजयित्वा तदुत्तरभागे कुम्भं
स्थापयित्वा तत्र मदनमधुपुष्याद्यौषधानि प्रक्षिप्य जलेनापूर्य्य
वात आवात्वित्यस्य वातायनतुला वायुर्गायत्री वायुनियोजने
विनियोग इति ऋष्याद्युल्लेखपूर्वकं वात आवातु मन्त्रेण^१
सप्त वायून् नियोजयेत् । समुद्राद्रूर्ध्वरित्यस्य वामदेव आप-
स्त्रिष्टुप् सिन्धुनियोजने विनियोगः । समुद्राद्रूर्ध्वमन्त्रेणः

- ० बृहस्पते अतिवदर्थो अहादद्युमदविभाति क्रतुमन्त्रेषु ।
यद्दीक्ष्यच्छ्वस क्रतुमन्त्रात् तदव्याप्तु द्रविण धेहि विषम् ॥
उपशाम गृहीतोऽसि बृहस्पते त्वा ।
एष ते योगिर्बृहस्पतये त्वा ॥ (२६५ २म यजुः)
१ वात आवातु मेपज शशु मयोभु नो हृदि ।
प्र य आधूषि तारिषत् ॥ (१०म १८६व १ऋक्)
३ ६१ श्लोके प्रदर्शितेन ।

सप्त सिन्धुत्रियोजयेत् । स्योना पृथिवीत्वस्य मेधातिथिर्भूमि-
गायत्री नृत्पक्षेपे विनियोगः । स्योना पृथिवीति मन्त्रेण
मृदः सप्त विनिक्षिपेत् ।

गोरीचनं पञ्चरत्नं पञ्चद्वन्द्वत्वचस्तथा ।

नदी उभयतोयानां^१ बालुकाद्य विनिक्षिपेत् ॥

अथ कुम्भे वरुणमावाह्य संपूज्य च गङ्गे च यमुने चैव^२
इत्यादि मन्त्रजातेन गङ्गाद्यामाह्वनं कार्यम् ।

ततो देवदानवसंवादे इत्यादि मन्त्रेण § कलयप्रार्थना

- स्योना पृथिवि भगवान्परा निवेशनी ।
- यच्छानः शर्म समयाः ॥ (५५. ११म. मञ्जु ।)
- १ नद्या उभयतीराणामिष्येव पाठः साधीयान् ।
- २ गङ्गे च यमुने चैव योदावरि सरस्वति ।
- नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽपि नृ मन्त्रिभिं कुरु ॥
- § देवदानवसंवादे मध्यमाने महीदधी ।
- उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृती विचरता स्वयम् ॥
- लभोषे शर्मतोर्षानि देवाः शर्मं तस्य स्थिताः ।
- शिवः स्वयं लभेवाग्नि विभूस्तस्य प्रजापतिः ॥
- आदित्या वसवो इन्द्रा विभेदेवाः सप्तैवकाः ।
- अपि तिष्ठन्ति कल्पस यतः कामकल्पमदाः ॥
- कल्पसादादिभं यत्र कर्तुमीडे जमीडव ।
- मन्त्रिभ्य कुरु मे देव प्रमृशो भव शर्मदा ॥ इति ।
- कल्पस्य नृपे इन्द्रा शोवायाय महेवरः ।
- युने नृ मन्त्रिनी विचर्मन्ते मायवकाः स्थिताः ॥
- मंत्राभ्यु देवताः शर्मो देवमनि चतुर्दिशम् ।
- इदित्यं शर्मतोर्षानि कल्पसु तिष्ठन्ति हि ॥

कार्या । अथ वृहस्पतिमन्त्रजपशान्तिसूक्तपाठार्थमेकं ब्राह्मणं
वृणुयात् । अथवा आचार्य एव कुर्यात् (करोति) । तद्यथा
कलशं संस्पृशन् वृहस्पतिमन्त्रं शतवारं जपेत् । अथ नो भद्रादि
शान्तिसूक्तानि च ॥

अथ होमः कार्यः । आन्यपुताभिरश्वत्यसमिद्धिः सप्त-
विंशतिसंख्यका आहुतीर्हुत्वा तथेवाग्नयेन सृष्टपायसेन घृत-
मुतैर्यवव्रीहितिलैश्च जुहुयात् । एवमष्टोत्तरशतसंख्यां पूर-
यित्वा वृहस्पतेरुत्तरपूजनं कृत्वा खिष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य
चाभिषेकं सकृदुभयस्य यजमानस्य कुर्वीत ।

ततो होमावसाने तु अभिषेकन्तु कारयेत् ।

दारपुत्रसमेतस्य यजमानस्य कृत्यवित् ॥

इति वचनात् । तत्र मन्त्राः समुद्रज्येष्ठा इत्येवमादयः ॥

गुरुकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा मन्त्रान्ते तेनाभिषिञ्चेत् ।
अन्येऽपि मन्त्राः—इन्द्र आसाम् ॥ शान्तुगृहीते । इदमापोऽथ

यथाः शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिश्च मतिरेव च ।

ऋग्वेदश्च यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ।

अथर्ववेदसहिता, सर्वे कल्पसप्तसिता ॥ इति च ।

• आ नो भद्रा इति—ऋग्वेद ७१ पृष्ठे प्रदर्शिता, अमदर्शिताय ऋग्वेदीयप्रथममण्डलस्य
५२ एते भूग्या ।

† समुद्रेत्यादिका. यजुर्वेद ३३२ पृष्ठे प्रदर्शिता ।

‡ इन्द्र आसामिति मन्त्रोऽथ ६२ पृष्ठे प्रदर्शित ।

सन्त्रेणः एना वोऽग्निमृचाः तथा । यः श्रोपधीः
 रश्वावतीः कुष्माण्डैर्वाद्याभिषेचयेत् ॥ अपाद्यम् ॥ । स्वस्ति नो
 मिमीतामितिः सप्त ऋचः । स्वस्तिदाविशस्यतिः ॥ ।
 अश्विनोरसनं रथम् ॥ । यावती यावापृथिवीः ॥ । यद्देवाः ॥ ।

- ० इदमाप इति मन्त्रोऽय ६१ पृष्ठे प्रदर्शिताः ।
 † एना वो अग्निं नमसोर्जोऽपातमाहुवे ।
 मिथ र्भेतिष्ठमरतिः पृष्ठध्वर विश्वस्य दूतममृतम् ॥ (१५५. ३२म यजुः ।)
 ‡ या श्रोपधीः सोमरात्रीर्वृद्धी शतविषयवणाः ।
 तासांसि त्वसुतस्य अर कामाय शप्ते ॥ (१२५. ८२म. यजुः ।)
 या श्रोपधी सोमरात्रीर्विद्विताः प्रथिवीमनु ।
 ब्रह्मस्यतिप्रमृता अस्मै सन्दस्य वीर्यम् ॥ (१२५. ८२म यजुः ।)
 § अशावतीः सोमावतीमूर्ज्यन्ती सुदीनसम् ।
 आविस्ति सन्वा श्रोपधीरथा परिष्ठतावये ॥ (१२५. ८२म. यजुः ।)
 ¶ कुष्माण्डमन्त्राः ५८६ पृष्ठे प्रदर्शिताः ।
 || अपाद्यमप किल्लिपमपकृत्वाभपोरपः ।
 अपामार्गं त्वमप्यदप दु प्यग्राः सुव ॥ (३५५. ११म यजुः ।)
 ● स्वस्ति नो मिमीतामितिः भय स्वस्ति देव्यदितिर्नर्बणः ।
 स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति यावापृथिवी सुचेतुना ॥ इत्यादिकाः ।
 (५म- ५१पृः ११स्रज् ।)
 †† स्वस्तिदाविश इति ऋचि ६२ पृष्ठे प्रदर्शिता ।
 †† अश्विनोरसनं रथमनश्च वाजिनोवती । तेनाहं भूरि पाकन ॥
 (१म- १२पृः १०स्रज् ।)
 §§ यावती यावापृथिवी यावन्न सप्त सिन्धवो वितस्त्रिरे ।
 तावन्मिन्द ते यद्यभूर्ज्वा गृह्णाम्यचित्तं मयि गृह्णाम्यचित्तम् ॥ (३८५ २१म. यजुः ।)
 ¶¶ यद्देवा देवसिद्धेन देवास्यज्ञमा वयम् ।
 अग्निर्मां तदादेनसो विद्यान् सुचत्वहस ॥ (२०५ १४म यजुः ।)

यदि दिवाः३ । यदि जायत्४ । यद्दामिः५ ।

यत्ते केरीयु दीर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।

ललाटे कर्णयोरक्षीरापस्तदृघ्नन्तु ते सदा (सर्वदा) ॥

सहस्राक्षं शतधारमृपिभिः पावनहृतम् ।

तेन त्वामभिपिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते (मे) ॥

भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो वृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रय वायुय भगं सप्तर्षयो ददुः ॥

सुरास्त्वामभिपिञ्चन्तु इत्यादयश्च६ ।

एवमभिपिक्तो यजमानो वस्त्रादिभिराचार्य्यं पूजयेत् ।

पूजान्ते अर्घ्यं दद्यात् । तत्र मन्त्रो यथा ।

गम्भीर जीवरूपाङ्ग देवेभ्य सुमते प्रभो ।

नमस्ते वाक्पते गान्तु गृह्णाणार्घ्यं वृहस्पते ॥

ततः प्रार्थना कार्या ।

नमस्तेऽङ्घ्रिरसां नाथ वाक्पतेऽथ वृहस्पते ।

क्रूरपक्षैः पीड्यमानानामृताय भजस्व नः ॥

• यदि दिवा यदि नक्षत्रेण अग्निं चक्रम्य वयम् ।

वायुर्मा तस्मादेतस्मा विज्ञानं सुचलवृत्त ॥ (१०५ १३म यजु ।)

† यदि जायदयदि सप्त एव अग्निं चक्रम्य वयम् ।

सूर्यो मा तस्मादिगमे विज्ञानं सुचलवृत्त ॥ (१०५ १६म यजु ।)

‡ यद्दामि यदरुणे यत्तुभायां यदिन्द्रिये ।

अष्टदुष्टं यदयं यदेनचक्रम्य वयम् ।

यदेकस्वापिचपदि तस्मात्तयज्रनमसि स्वाहा ॥ (१०५ १०म यजु ।)

§ ०३ पते मर्दान्ता ।

जीवो वृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरङ्गिराः ।

वाचस्पतिर्देवमन्वी शुभं कुर्याः सदा मम ॥ इति ।

अथ प्रतिमादानम् ।

देशादि संकीर्त्य मया कृतया अनया वृहस्पतिशान्त्या सकल-
मनोरथसिद्धये कृतं वृहस्पतिपूजनं होमोऽभिषेकश्च तस्य
श्रेयसो यथावन्नधि प्रतिष्ठासिद्धार्थमिमां वृहस्पतिप्रतिमां सुवर्ण-
दक्षिणासहितां सोपस्कारां तुभ्यमहं सम्प्रददे न ममेत्यभिधाय
आचार्याय प्रयच्छेत् ।

एतत्कर्माद्भवेन अपरान् ब्राह्मणानपि भोजयेत् । यथा-
शक्ति तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् । तदाशुपय गृह्णीयात् । एवञ्जते
सर्वारिष्टगान्तिर्भवतीत्याह गौनकः ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते ब्राह्मणजातेर्विवाहो-
पनयनयोर्दुष्टस्थानस्थितवृहस्पतिशान्तिविधानं समाप्तम् ।

रमालालितपादाब्जं रामं रघुकुलोद्भवं ।

गुणतो देयतथैव कालतोऽनन्तमाश्रये ॥

अथ विवाहोपनयनयोर्दुष्टस्थानस्थितादित्यशान्तिविधानम् ।

यदाह गौनकीये ।

ब्राह्मणस्योपनयने नानुकूल्ये भवेद्रविः ।

तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि उक्ताशैव मघर्षिभिः ॥

उपनयनात् पूर्व्यद्युः कृत्वा पुष्याहवाचनम् ।

गृहस्थेगानदिग्भागे गोमयेनोपसेपयेत् ॥

कुम्भमेकं तथा वस्त्रे पद्ममष्टदलं लिखेत् ।
 सुवर्णेन रविं कृत्वा द्विभुजं पद्मधारिणम् ॥
 कृत्वान्यभागपर्यन्तं तन्त्रं कृत्वा तु पूर्ववत् ।
 स्वशास्त्रोक्तविधानेन आचार्यीं होममाचरेत् ॥
 आकृष्येनेति मन्त्रेण* समिदान्यचरं हुनेत् ।
 षष्टोत्तरसहस्रं वा षष्टोत्तरशतन्तु वा ॥
 यवव्रीहीश्च हुत्वाद्य होमशेषं समापयेत् ।
 दारपुष्पसमेतन्तु ऋत्विक् तमभिषेचयेत् ॥
 कुम्भाभिर्मन्त्रेषोक्तैश्च समुद्रज्येष्ठमन्त्रकैः† ।
 ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यादन्त्रेभ्यश्च स्वशक्तितः ॥
 प्रतिमां वस्त्रे कुम्भश्च आचार्याय प्रदापयेत् ।
 एवं यः कुरुते शान्तिं तस्य (सर्व्व)दोषो विनश्यति ॥
 कन्याविवाहकालेऽपि दुष्टः पूज्यस्तथैव (च) सः ।
 एवं यो यो यद्दो दुष्टस्तत्तच्छान्तिं समाचरेत् ॥ इति ।
 इति दुष्टस्थानस्थितादित्यशान्तिविधानम् ।

अथ गोदानव्रतविधानम् ।

आश्वलायनकारिकायाम् ।

गोदानं चीलवल्कार्यं षोडशेऽब्दे तदुच्यते ।
 षड्दोषवेगनं नास्ति श्मश्रूणामुन्दनं‡ भवेत् ॥

* ११ श्लोके प्रदर्शितेन ।

† ११२ श्लोके प्रदर्शिते ।

‡ अन्धमन्त्रेण वापनमन्त्रेण वा ।

अदितिः श्मश्रूणि वपत्वाप उन्दन्तु वर्चसे ।
 पिञ्जलादिविधानञ्च श्मश्रुपक्षे भवेदिह ॥
 निर्मार्ज्जने विशेषोऽयं श्मश्रूणीति शिरो मुखम् ।
 ग्रासनेनापि तस्यायं विशेषः प्रैप उच्यते ॥
 केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि कुर्विति ।
 स्नात्वा च वाग्यतस्तिष्ठन्नहःशेषं नयेदथ ॥
 आदित्येऽस्तमिते वाचं विसृजेतान्तिके गुरोः ।
 अहं वरं ददामीति दद्याद्गोमिथुनं ततः ॥
 श्वः पूर्ववद्गतादेशः संवत्सरमिदं चरेत् ।
 व्रतेश्वेत्यु सर्वेषु प्रसिद्धं केशधारणम् ॥ इति ।
 अन्यः सर्वोऽपि विशेषः स्वस्वशाखासूत्रतोऽवगन्तव्यः ।
 इति गोदानव्रतविधानम् ।

अथ समावर्त्तनविधानम् ।

तत्र याज्ञवल्काः ।

वेद व्रतानि वा पारं नीत्वा ह्युभयमेव वा ।
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ॥
 व्रतपक्षेऽपि शब्दार्थभारखाध्ययने कृते ।
 विद्यान्ते गुरुमाह्वानं क(कि)मर्थे करवाणि ते ॥

यमर्थमाह त कृत्वा ततोऽनुज्ञामवाप्य च ।
आचार्याशात्मना चैव मन्यादीन्युपकल्पयेत् ॥

ऋत्यन्तरेऽपि ।

अधीत्य (पठित्वा) चतुरी वेदास्त्रीन् हो वैकमथापि वा ।
तोपयेद्दक्षिणाभिस्तु गुरुं भक्त्या विचक्षणः ॥
धन पित्रा(पुत्रा)दिवन्धुभ्यः समाहृत्याथ वा परात् ।
राजभ्यो वा गुरुं भक्त्या तोपयेत् साधको व्रती ॥ इति ।

सङ्गृहेऽपि ।

• आहरिष्यामि कं तेऽर्थं भवतो वचनादिह ।
त्वयोक्तं हि करिष्यामि कृतार्थं, स्यां गृहे त्विति ॥
तेनोक्तञ्च तथा कृत्वा स्नानं शिष्यः समाचरेत् ।
अलमर्थेन मे वक्त त्वङ्गुणैरस्मि तोपित, ।
गृहाय त्वनुजानामीः॥त्यनुज्ञातोऽपि वा चरेत् ॥ इति ।

अत्र गुरवे दातव्यो वरो मनुना दर्शितः ।

• अपूर्वं गुरवे किञ्चिदुपकुर्वीति धर्मवित् ।
स्नास्यंस्तु गुरुणाघ्नतः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥
क्षेत्रं हिरण्यं गामश्वं हस्तीपारुहयं ततः† ।
धान्यं वासांसि शाकं वा गुरवे प्रीतिभावहन् ॥ इति ।

अयं वरो गुरुप्रीत्यर्थो न तु विद्याविक्रयार्थः । वेदाक्षरस्य
मूल्यासम्भवात् ।

• गृह गच्छादुजानामीति सपदे पाठ ।

† हस्तीपारुहमन्वत् इति मनुसंहितायां पाठ ।

तथाच छन्दोगश्रुतिः ।

यद्यस्माद्दलामङ्गिः* परिगृहीतां धनस्य पूर्णां दद्यादेत-
देवः† ततो भूय इति ।

तापनीयश्रुतिरपि ।

सप्तद्वीपवती भूमिर्दक्षिणार्थं न कल्पते । इति ।

हारीतस्मृतिरपि ।

एकमध्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।

पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यदृत्त्वा त्वनृषी भवेत् ॥ इति ।

एतस्य काल उक्तः श्रीधरीये ।

वागीगादिति सौम्यपीप्यदिनकृन्निवोत्तरारोहिणी-

गोविन्देषु शशाङ्कभानुगुरुविष्णुकांगहोरादियु ।

रिक्तां पर्वं तथाष्टमीं प्रतिपदं मेघस्य कीटं हरिं

हित्वा शुद्धियुतेऽष्टमेऽङ्गि विमले कुर्यात्समावर्त्तनम्‡ ॥ इति ।

* इति पृथ्वी ।

† एतद्विद्यापदम् ।

‡ मदनरत्ने गारुडोऽपि—

अरोमणयस्य शीवशुक्रदीर्घमागयोः ।

विजातोनां गुरोर्महाप्रिष्ठानां यथाकामम् ॥

मिथीनरादितोज्यान्वहरीभुरविधादयु ।

मेघकन्दुप्रत्येकवारसप्तशतैषु च ॥

अथवा वीरानस्यवारसप्तशतैषु च ।

प्रतिपदस्यैरिक्तायां अष्टमोद्य दिगन्तयम् ।

हित्वात्सदिवसे कुर्यात्समावर्त्तनम् (मध्यमम्) ॥ इति ।

विद्वधवारः* ।

ज्योतिषेऽपि ।

भीमभानुजयोर्वरि नक्षत्रे च व्रतीदिते ।

चन्द्रताराविशुद्धौ च समावर्त्तनमिष्यते ॥

एवं सुहृत्तादिशुद्धिं विज्ञाय स्वस्वशास्त्रीकविधिना समावर्त्तनविधिरनुष्ठातव्यः ।

एतत्समावर्त्तविधानं शौचादिधर्मलोपमायश्चित्ताचरणेन शुद्धः कुर्यात् । शुचिना कर्म कर्त्तव्यमिति वचनात् ।

तथाचात्र वीधायनः ।

शौचाचमनसन्ध्यावन्दनदर्भभिस्त्राग्निकार्यैराहित्यशुद्धादि-
स्पर्शन-कौपीनकटिसूत्रयज्ञोपवीतमेखलादण्डाजिनत्याग-
दिवास्त्राप हस्तधारण-पादुकाध्यारोहण वनमालाधारणो-
द्घर्त्तनानुलेपनाञ्जनजलक्रीडाद्युत्तृत्यगीतवाद्याद्यभिरति-
पापण्डादिसम्भाषण- पर्युषितभोजनादि- ब्रह्मचारि-व्रत-
लोपादि सकलदोषपरिहारार्थं ब्रह्मचारी कृच्छ्रत्रयं चरेत् ।
महाव्याहृतिहोमश्च कुर्यात् ।

प्रथमं व्यस्तसमस्ताभिर्याहृतिभिश्चतस्र आज्याहुतीर्हुत्वा
ॐ भूर्गन्धे च पृथिव्यै च महते च स्वाहा । ॐ भुवो वायवे
चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा । ॐ सुवरादित्याय च
दिवे च महते च स्वाहा । *ॐ भूर्भुवः सुवचन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च

* इथा विज्ञो रोधनयेन्दुपुत्र इति शङ्खदीपिका ।

दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा । ॐ पाहि नो अग्ने एनसे स्वाहा ।
 ॐ पाहि नो अग्ने विश्ववेदसे स्वाहा । ॐ यज्ञं पाहि विभावसो
 स्वाहा । ॐ सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा (१०म, ५अनु, तैत्ति-
 रीयारण्यकम्) ।

ॐ पुनरुज्जा निवर्त्तस्व पुनरग्ने इहायुषा । पुनर्नः पाद्यप-
 हसः स्वाहा । (१२अ, ६म, यजुः ।)

ॐ यज्ञं पाद्यपहसः स्वाहा । ॐ सह रथा निवर्त्तस्व अग्ने
 पिश्वस्व धारया । विश्वप्सया विश्वतस्परि स्वाहा । (१२अ,
 १०म, यजुः ।)

“पुनर्व्याहृतिभिर्हुने”दिति वचनात् पुनरपि होमः कार्यः ।
 यत्तु मनुनीतम् ।

वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।

स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ इति ।

तदबुद्धिविषयमिति द्रष्टव्यम् ।

धर्मलोपवाहुष्ये प्रायश्चित्तमुक्तम् ऋग्विधाने ।

तं वो धिया जपेन्मन्त्रं लक्ष्म्यैव शिवालये ।

ब्रह्मचारिणो धर्म्य न्यूनयेत्पूर्णं(नेति च)तामियात् ॥ इति ।

समावर्त्तनोत्तर पूर्वमृतानां त्रिरात्रमाशौचं कार्यम् ।

आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।

समाप्ते तूदकं दत्त्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥

इति मनुक्तेः । आदिष्टी ब्रह्मचारीति विज्ञानेश्वरः । जनने त्वा-
शीच नास्त्येव ।

इति ब्रह्मचारिधर्मलोपे प्रायश्चित्तम् ।

अथ स्नातकधर्मनिरूपणम् ।

तत्र शौनकः ।

समाहृतमिमं यस्मिन् पूजयिष्यन्ति बाम्भवाः ।

मधुपर्कप्रदानायैस्तद्गृहे तां निशां वसेत् ॥ इति ।

कात्यायनगृह्येऽपि स्नातकस्य मधुपर्कपूजा उक्ता ।

तथाच तत्सूत्रम् ।

षड्धर्ष्या भवन्ति आचार्यं ऋत्विग्वैवाङ्घ्रौ राजा प्रियः
स्नातक इति ।

स्मृत्यन्तरे तु विशेष उक्तः ।

स्नात्वैवं विधिना काले मासमात्रमपि द्विजः ।

अनाश्रमी न तिष्ठेत सुखस्थः प्रयतात्मवान् ॥

निःस्त्री रोगार्हितो भीतस्वापन्नोऽन्यैश्च कारणैः ।

स्नातकः प्रयतो वद्धि न त्यजेदिति वै श्रुतिः ॥

नित्यदा ब्रह्मचारी स्यात् पञ्चदशपरायणः ।

जापी तीर्थरतो वा स्यात् स्नातको लील्यवर्जितः ॥

ग्राहे निमन्त्रितो गच्छेत्कुर्त्यात् षट्कर्म च (कर्मणि षट्)द्विजः ।

येन केनाप्युपायेन व्रतचर्यां न लोपयेत् ॥

शकला जुहुयात्प्रातर्मन्त्रस्तत्काम्यमेव च ।

कुर्याद्दयान् विधिप्रोक्तान् स्नातकी न तु यत्रभाक् ॥ इति ।

अत्र वज्रं न त्यजेदित्युक्तत्वात् शकला जुहुयात्प्रातरित्युक्तत्वाच्च
प्रातःकाले सम्यावन्दनानन्तरमग्निकार्यं कृत्वा शकला हुत्वा
सायंकालेऽप्यग्निकार्यं कर्त्तव्यमिति सूचितम् ।

स्नातकस्य अग्निकार्यविधिर्विधायनेन विशिष्योक्तः ।

स एष औपनयनात् उपनयनात्प्रभृति व्याहृतिभिः
पङ्क्तिरेव (ह्य) हुत्वा आ समावर्त्तनात्समावर्त्तनप्रभृति
आज्येन ह्य आ पाण्यग्रहणात्पाण्यग्रहणप्रभृति व्रीहि-
भिर्यथैवा तेनैकेनाहुतीर्जुहोति इति ।

शकलहोममन्त्रास्तैत्तिरीयारण्यके पठिताः । यथा—

: ॐ देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । मनुष्यकृतस्यैन-
सोऽवयजनमसि स्वाहा । पिबकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ।
आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । अन्यकृतस्यैनसोऽव-
यजनमसि स्वाहा । अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ।
यद्विवा च नक्तथैनयक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यत्स्वपन्तश्च
जाग्रतथैनयक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यत्सुषुप्ताय जाग्र-
तथैनयक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यद्विहांसयाविहांस-
थैनयक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । एनस एनसोऽवयजन-
मसि स्वाहा । यदो देवायलम् जिह्वया गुरु मनसो वा प्रयुती
देवहेङ्गनम् । अरा वायो नो अभिदुच्छुनाय ते तस्मिन्तदेनो
वसवो निधेतन स्वाहा ॥ इति । (१० प्र, ६० अनु, तैत्तिरीयारण्यकं) ।

अथ स्नातकेन वैश्वदेवं कर्त्तव्यमित्याह शौनकः ।

वैश्वदेवं गृहस्थस्य प्रातरारम्भणं भवेत् ।

स्नातकेनापि तत्कार्यं पृथक् पाकी गृहे यदि ॥ इति ।

अन्येऽपि तद्वर्णाः कूर्मपुराणे दर्शिताः । यथा—

यन्नोपवीतद्वितयं सोदकञ्च कमण्डलुम् ।

छत्रञ्चोष्णीपमाले च* पादुके वाष्पुपानहौ ॥

रीक्रे च कुण्डले वेणुं† छत्तकेशनखः शुचिः ।

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्यादङ्घ्रिर्मातृत्वं न धारयेत् ॥

शक्ताम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः ।

न जीर्णमलवहासा भवेत्तु विभवे सति ।

न रत्नमुल्लेखान्यधृतं वासी न कान्तिकाम् ॥ इति ।

धारयेदिति शेषः ।

मनुरपि ।

उपानहौ च वासय धृतमन्येर्न धारयेत् ।

उपवीतमलङ्कारं स्रजं करकमेय च ॥

न च्छिन्द्यान्नखलोमानि दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ।

न मृत्तोष्ट्रञ्च मृत्रीयान्न च्छिन्द्यात् करजैस्तृणम् ॥ इति ।

स्मृत्यन्तरे तु ।

स्नातः समुद्दृष्ट्वा प्रव्रजिहा तदिच्छुकः ।

* छत्रं ओष्णीपममलमित्याकरे पाठः ।

† वेणुमित्यत्र वेदमित्याकरे पाठः । दर्भसृष्टिनिति तदर्थः । वेदमित्यन्तरं प्रिमस्यतित्यस्युत्पत्त्या

वनस्थो वा भवेद्विप्रः सुखस्थो विधिना शुचिः ॥

अनाथमी न तिष्ठेत दिनमेकमपि द्विजः ।

प्राथम्येण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते* द्वि सः ॥ इति ।

अत्र विवाहार्थं काम्यजप उक्त ऋग्विधाने ।

सुपुमं प्रजपेत्सूक्तमथ सम्यक् शिवालये ।

अयुतन्तु जपेत्कन्यां पश्मासाँश्चभते नरः ॥ इति ।

सकुलमिति नकुलं ब्रूयाद्गालमिति कपालं मण्डिधनुरिति

इन्द्रधनुरित्यादि स्नातकविशेषनियमाः स्वस्त्रसूत्रादेरवगन्तव्याः ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते

स्नातकधर्मविधानं समाप्तम् ।

अथ छुरिकावन्धः ।

ज्योतिर्निबन्धे ।

छुरिकावन्धनं वक्ष्ये नृपाणां प्राक्करग्रहात् ।

विवाहोक्तेषु मासेषु शुक्लपक्षेऽप्यनस्तरे ॥

जीवे शुक्ले च भूपुत्रे चन्द्रतारावसान्विते ।

सौम्यीवन्धर्षित्येषु कुजवर्जितवासरे ॥

* प्रायश्चित्तो मन् इत्येते इत्यर्थः इति प्रायश्चित्तसम् ।

† यत्रापि त्रिषु यत्र इत्यादीनि चर्माणि च नामः समुद्भूतामिन्द्राणि चर्माणि चर्माणि इत्युपपत्तेन चकाररजमान्तादी धृतानि ।

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MR BERNARD QUARITCH, *

15, PICCADILLY, LONDON, W., AND MR OTTO

HARRISSOWITZ, BOOSEFELDER, LEIPZIG, GERMANY.

Complete copies of these works marked with an asterisk * cannot be supplied—some of the Fasciculi best g out of stock

BIBLIOTHECA INDICA

Sanskrit Series

	Rs	
Açvavadyaka, (Text) Fasc 1—5 @ /6/ each	1	14
Advaita Brahma Siddhi, (Text) Fasc 1—4 @ /6/ each	1	8
Advaitachinta Kaustubhe, Fasc 1—2	0	12
*Agni Purāna, (Text) Fasc 4—14 @ /6/ each	4	2
Antareya Brahmaṇa, Vol I, Fasc 1—5, Vol II, Fasc 1—5, Vol III, Fasc 1—5, Vol IV, Fasc 1—5 @ /6/ each	7	8
Aphorisms of Çandilya (English) Fasc 1	0	12
Astasahasika Prājñāpāramitā, (Text) Fasc 1—6 @ /6/ each	2	4
Avadana Kūpalata, (Sanskrit and Tibetan) Vol I, Fasc 2—5, Vol II, Fasc 1—5 @ 1/ each	9	0
Balambhatti, Vol I, Fasc. 1—2	0	12
Baudhayana Çrauta Sūtra, Fasc 1—3 @ /6/ each	1	2
*Bhāmā, (Text) Fasc 4—8 @ /6/ each	1	14
Bhāta Dipika Vol I Fasc 1—5 @ /6/ each	1	14
Bodhi caryāvatāra of Cand devī, Fasc 1—3 @ /6/ each	1	2
Bṛhaddevatā (Text) Fasc 1—4 @ /6/ each	1	8
Bṛhadbhāgva Purāna, (Text) Fasc 1—6 @ /6/ each	2	4
Çatadwāni, (Text) Fasc 1—2	0	12
Catalogue of Sanskrit Books and MSS, Fasc 1—4 @ 2/ each	8	0
*Çatapatha Brahmaṇa, Vol I, Fasc 1—7, II, Fasc 1—6 @ /6/ each	4	14
Çatasahasika Prājñāpāramitā (Text) Part I, Fasc 1—11 @ /6/ each	4	2
*Çaturvarga Çantamaṇi, (Text) Vols II, 1—25 III, Part I, Fasc 1—18, Part II, Fasc 1—10; Vol IV, Fasc 1—4 @ /6/ each	21	6
Çloka-vartika, (English) Fasc 1—5 @ 11/ each	3	12
*Çrauta Sūtra of Apastamba, (Text) Fasc 6—17 @ /6/ each	4	8
Dūto Çaṅkhayana, (Text) Vol I, Fasc 1—7 Vol II, Fasc 1—4 Vol III, Fasc 1—4; Vol IV, Fasc 1 @ /6/ each	6	0
Çri Bhāṣyam, (Text) Fasc 1—3 @ 6/ each	1	2
Danakriyā Kaumudī (Text) Fasc 1—2 @ /6/ each	0	12
Gadadhara I adbhāta Nālasara, Vol I, Fasc 1—7 @ /6/ each	2	10
kā a Madhava, (Text) Fasc 1—4 @ /6/ each	1	8
Kāla Viveka Fasc. 1—7 @ /6/ each	2	10
Kātantra (Text) Fasc 1—6 @ 11/ each	4	8
Kātha Sarit Saḡara, (English) Fasc 1—14 @ /12/ each	10	8
Kurma Purāna, (Text) Fasc 1—9 @ /6/ each	3	6
Lal ta Vistara (English) Fasc 1—3 @ 12/ each	2	4
Madana I arjats (Text) Fasc 1—11 @ /6/ each	4	2
Maha bhāṣya prad podyota, (Text) Fasc 1—9, Vol II, Fasc 1—12 Vol III Fasc 1—3 @ /6/ each	9	0
Manūka Saḡraha, (Text) Fasc 1—3 @ /6/ each	1	2
Maṅkandeya Purāna, (English) Fasc 1—9 @ /12/ each	6	12
*Mīmāṃsā Darçana (Text) Fasc 7—19 @ /6/ each		
*Nirukta, (Text) Vol III F		

संग्रहे तु ।

शूद्राणां राजपुत्राणां मौञ्जभावेऽस्त्रबन्धनम् ।

मौञ्जीबन्धोक्ततिथ्यादौ कार्यं भीमदिनं विना ॥ इति ।

इत्यस्त्रबन्धनविधिः ।

अथेदानीं सार्यवेदाध्ययनवता ब्रह्मचर्येण अपाक्षतर्पणस्य -
स्नातकस्य देवपित्रार्णापाकरणस्य कर्त्तव्यत्वात्तदधिकारप्रापको
विवाहोऽभिधीयते ।

श्रूयते चैवं तैत्तिरीयके ।

जायमानो ह वै ब्राह्मणस्त्रिभिरर्च्यमानं जायते । ब्रह्म-
चर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः मजया पित्रेभ्यः । एष
वा अनृणो यः पुत्री यज्वर ब्रह्मचारी चेति ।

अथ मनुः ।

गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।

उद्धृते द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणां न्विताम् ॥

वेदानधीत्य यज्ञेन पाठतो ज्ञानतस्तथा ।

समावर्त्तनपूर्वन्तु लक्षणां स्त्रियमुदहेत् ॥ इति ।

स्मृत्यन्तरेऽपि ।

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये वा रतः सदा ।

नासी तत्फलमाप्नोति श्रायमेण बहिष्कृतः ॥ इति ।

अथ प्राधान्येन प्रथमं तावत्कुलं परीचणीयम् ।

तथाचाञ्जलायनकारिकागृह्यम् ।

कुलमग्रे परीक्षेत ये मादृतः पिदृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तादिति ।
अत्रापयचने समग्रेषु बधूवरगुणेषु सत्स्रपि दुष्कुलत्वं त्याज्यमिति
कथयितुं परीक्षोपायमाह । ये मादृत इति । मादृतः पञ्चमे
विद्यादिमन्तः पुरुषा ये च पिदृतः पञ्च विद्यातपःसञ्चरितवन्तो
यत्र विद्यन्ते तादृशं कुलमिति यथा पुरस्ताद्दश ये ये कर्मण्युक्ता
अस्माभिरिति श्रेयः । एवं दशपुरुषशुद्धं कुलमित्युक्तं भवति ।

अत्र भगवाञ्छौनकः ।

सन्ध्याभ्यनुष्ठो गुरुतो द्विजो लक्षणसंयुताम् ।

बुद्धिशीलगुणोपेतां कन्यकामन्यगोत्रजाम् ।

आत्मनोऽवरवर्षाञ्च विवहेद्विधिपूर्वकम् ॥ इति ।

ममुरपि ।

उत्तमैरुत्तमो नित्यं सख्यभानाचरत्सह ।

निनीयुः कुलसुत्कर्षमवमानवमांस्तजित् ॥

उत्तमानाह स एव ।

विशुद्धाः कर्मभिर्यैव श्रुतिस्मृतिनिदर्शितैः ।

अविप्रुतग्रह्यचर्या मद्वाकुलस(मुद्रवाः)मन्विताः ॥

सन्तुष्टाः सञ्जनहिताः साधवः समदर्शिनः ।

लोभरागद्वेषामर्षमानमोहविवर्जिताः ।

अक्रोधनाः सुप्रसादाः कार्याः सख्यन्धिनस्तथा ॥

वज्र्या यथा ।

ये स्तेनाः पिशुनाः क्रीवा ये वा नास्तिकहृत्तयः ।

विकर्मणा च जीवन्ती विकृताः रूपणास्तथा ॥
 प्रवद्वेराः शूरैर्यं राजकिल्बिषिणस्तथा ।
 ब्रह्मस्वादाननिष्ठाश्च कदर्थ्याश्च विगर्हिताः ॥
 अप्रजा येषु वंशेषु स्त्रीप्रजाप्रसवास्तथा ।
 पतिघ्नप्रथ सुवासिन्यस्ता यत्नेन विवर्जयेत् ॥
 महान्यपि समृद्धानि गोऽजाविधनधान्यतः ।
 स्त्रीसम्बन्धे दग्धैतानि कुलानि परिवर्जयेत् ॥

यमोऽपि ।

चतुर्दश कुलानीमान्यविवाहानि निर्दिशेत् ।
 अनार्येयं ब्राह्मणानामृत्विजाश्चैव वर्जयेत् ॥
 अत्युच्चकमतिह्रस्वमतिवर्णश्च वर्जयेत् ।
 हीनाद्भ्रमधिकाद्ब्रह्म आमयावि कुलश्च यत् ।
 श्वि(स्वि)त्रिकुष्ठिकुलादीनां कुर्याद्विपरिवर्जनम् ॥
 सदा कामिकुलं वर्ज्यं रोमशानाश्च यत्कुलम् ।
 अपस्मारिकुलं यच्च यच्च पाण्डुकुलं भवेत् ॥

हीनाद्गादिकुलवर्जनं तथाविधापत्यश्रद्धया ।

मातुलान् भजते पुत्रः कन्यका भजते पितृन् ।
 यथाशीला भवेत् माता तच्छीला नृप कन्यका ॥

इति भारतवचनात् ।

विष्णुः ।

अग्निं पित्रा परीक्षेत मात्रा कन्यां परीक्षयेत् ।
 वृषाद्गमि परीक्षेत भावारेण कुलं तथा ॥ इति ।

कुलापकर्षकारणमाह मनुः ।

शिल्पेन व्यवहारेण शुद्रापत्न्यैश्च केवलैः ।

गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्यारम्भोपसेवया ॥

अयाज्ययाजनैश्चैव नास्ति(के)क्येन च कर्मणा ।

कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि मन्वतः ॥ इति ।

मन्वतो वेदैः । इत्यमादौ कुलं परीक्ष्य कन्यालक्षणानि परी-
क्षितव्यानि । अपरीक्ष्य विवाहे दोषश्रवणात् ।

तदुक्तं वीधायनेन ।

वर्जयेत्स्वर्वाया भूष्युरशुभा लक्षणैश्च याः ।

भर्तुरायुर्हरन्त्येता आलस्यादपरीक्षिताः ॥ इति ।

आश्वलायनश्रुत्यमपि ।

बुद्धिरूपशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेतेति ।

आपस्तम्बश्रुत्यमपि ।

यस्यां मनश्चक्षुषोर्निबन्धस्तस्यामृदिरिति ।

तानि च लक्षणानि वाद्यान्तरभेदेन द्विधा भिद्यन्ते ।

तत्र वाद्यानाह शातातपः ।

हंससूना मेघवर्षां मधुपिङ्गललोचनाम् ।

तादृशीं वरयेत्कन्यां शृङ्गस्यः सुखमेधते ॥

भारदोऽपि ।

मृगाक्षी मृगशुद्धा च मृगशीवा मृगीदरी ।

तथा हंसगतिर्नारी राजपत्नी भविष्यति ॥

मृदुभाषा च या नारी मृदुपाद(पाणि)तलाङ्गुलिः ।

तथा कुमुदवर्णाभा राजपत्नी भविष्यति ॥

अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ।

तनुलोमकेश(दन्तां)दशनां मृदङ्गीमुदहेत् स्त्रियम् ॥

यस्या अङ्गेषु अङ्गुल्यादिष्वपि वैगुण्यं नास्ति सा अव्यङ्गाङ्गी
तामुदहेदिति सर्व्वत्रान्वयः ।

नोदहेत्कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् ।

नालोमिकां नातिलोमां न वाचालां न पिङ्गलाम्* ॥

नर्घ(न च)वृक्षनदीनाम्नीं नान्य(न च)पर्व्वतनामिकाम् ।

न पद्महिम्रेष्यनाम्नीं नच भीषणनामिकाम् ॥

कपिला रक्ततण्डुलवर्णा पिङ्गला अग्निवर्णा वाचाला बहुनिन्द्य-
वादिनी ।

विष्णुपुराणेऽपि ।

न श्मश्रुव्यञ्जनवतीं न चैव पुरुपाकृतिम् ।

न घर्धरस्वरां चामां तथा काकस्वरां न च ॥ इति ।

काशीखण्डेऽपि ।

सदा गृही सुखं भुञ्जे स्त्री लक्षणवती, यदि ।

अतः सुखसमृद्धार्थमादौ लक्षणमीक्षयेत् ॥

आपादतलमारभ्य यावन्मौलिरुहं क्रमात् ।

शुभाशुभानि वक्ष्यामि लक्षणानि तु मे शृणु ॥

स्त्रीणां पादतलं स्निग्धं मांसलं मृदुलं (शुभं) समम् ।

अस्लेदमुष्णमरुणं बहुभोगोचितं स्मृतम् ॥

* वाचालां नातिपिङ्गलामिति च पुरुषे पाठः ।

रुचं विवर्णं परुषं खण्डितं प्रतिविम्बितम् ।
 शूर्पाकारं विशुष्कञ्च दुःखदीर्भाग्यसूचकम् ॥
 चक्रस्त्रिकशङ्खालध्वजमीनातपत्रवत् ।
 यस्याः पादतले रेखा सा भवेत्चित्तिपात्रना ॥
 उत्तमो मांसनोऽद्भुष्टो वर्तुलो बहुभोगदः ।
 वक्रो ह्रस्वय विपिटः सुखसौभाग्यभङ्गकः ॥
 परस्परसमारूढाः पादाद्भुत्वो भवन्ति चेत् ।
 हत्वा बह्वनपि पतीन् परप्रेष्या तदा भवेत् ॥
 यस्याः पथि समायान्धा रजो भूमेः समुच्चरेत् ।
 सा पांशुला प्रजायेत कुलत्रयविनायनी ॥
 यस्याः कनिष्ठिका भूमिं न गच्छन्त्याः परिस्थिरेत् ।
 सा निहत्य पतिं योषा द्वितीयं कुरुते पतिम् ॥
 अनामिका च मध्या च यस्या भूमिं न संस्थिरेत् ।
 पतिद्वयं निहन्त्याद्या द्वितीया च पतित्रयम् ॥
 प्रदेशिनी भवेद्यस्या चङ्गुष्ठादतिरेकिणी ।
 कन्यैव कुलटा सा स्यादेष एव विनिययः ॥
 रोमहीने तथा सिन्धे यज्जङ्घे क्रमवर्तुले ।
 सा राजपत्नी भवति विशिरे सुमनोहरे ॥
 वृत्तं पिशितसम्भ्रमं जानुयुग्मं प्रशस्यते ।
 निर्भांसं खैरचारिण्या दरिद्रायाश्च विश्लथम् ॥
 विशिरेः करभाकारैरुरुभिर्मसृणैर्घनेः ।
 सुवृत्तै रोमरहितैर्भवेयुर्भूपवत्तमाः ॥

वैधव्यं रोमशैर्युक्तं दौर्भाग्यं चिपिटैरपि ।
 मध्यच्छिद्रैर्महादुःखं दारिद्र्यं कठिनत्वचैः ॥
 नितम्बविम्बो नारीणामुन्नतो मांसलः पृथुः ।
 महाभोगाय सम्प्रोक्तस्तदन्योऽशम्भेषि मतः ॥
 शुभः कमठपृष्ठाभो गजस्कन्धोपमो भगः ।
 वामोन्नतस्तु कन्याजः पुच्छजो दक्षिणोन्नतः ॥
 वस्त्रिः प्रशस्ता विपुला मृद्धी स्तोकसमुन्नता ।
 रोमशा च शिराला च रेखाद्वा नैव शोभना ॥
 गम्भीरा दक्षिणावर्त्ता नाभिः स्यात् सुखसम्पदे ।
 वामावर्त्ता च निर्भ्रांसा महावैधव्यसूचिका ॥
 सृते सुतान् बह्वचारी पृथुकुचिः सुखासदम् ।
 क्षितीयं जनयेत्पुच्छं मण्डूकाकारकुचिष्णुः ॥
 सन्नतेन बलीभाजा सावर्त्तेनापि कुचिष्णा ।
 बन्ध्या प्रव्रजिता दासी क्रमादयोपा भवेदिह ॥
 समैः समांसैर्मृदुभिर्योपिन्नान्नास्थिभिः शुभैः ।
 पार्श्वैः शोभाप्यसुखयोर्निर्धानं स्यादसंगमम् ॥
 यस्या दृग्गशिरे पार्श्वे उन्नते रोमसंयुते ।
 निरपत्या च दुःशीला सा भवेद्दुःखभागिनी ॥
 उदरेणातितुच्छेन विगिरेण मृदुत्वचा ।
 योपिह्ववति भोगाद्या नित्यं मिष्टावसेविनी ॥
 कुम्भाकारं दरिद्राया जठरश्च मृदङ्गवत् ।
 कुम्भाण्डाभं यवाभश्च दुष्पूरं आयते क्षियाः ॥

सुविशालोदरी नारी निरपत्या च दुर्भगा ।
 प्रलम्बजठरा हन्ति श्वशुरं चापि देवरम् ॥
 मध्ये चामा च सुभगा भोगाद्या सबलित्रया ।
 ऋज्वी तन्वी च रोमाली यस्याः सा गर्भनर्भभाक् ॥
 निर्लोम हृदयं यस्याः समं निम्नत्ववर्जितम् ।
 ऐश्वर्यमथ वैधव्यं प्रियमेव च सा (भवेत्) लभेत् ॥
 विस्तीर्णहृदया योपा पुंश्ली निर्दया तथा ।
 उद्भिन्नरोमहृदया पतिं हन्ति सुनिश्चितम् ॥
 घनौ वृत्तौ दृढौ पीनौ समौ शस्ती पयोधरौ ।
 स्थूलाङ्गौ विरली शुष्कौ वामोरूपां न गर्भदेौ ॥
 दक्षिणोन्नतवक्षीजा पुच्छिणी(त्व)ष्वग्रणीश्रिता ।
 वामोन्नतकुचा सूते कन्यां सौभाग्यशालिनीम् ॥
 पीवराभ्याञ्च जत्रुभ्यां धनधान्यनिधिर्बधूः ।
 श्याभ्याञ्च निमग्नाभ्यां विषमाभ्यां दरिद्रिणी ॥
 धावद्वावनती स्कन्धावदोर्धावक्ष्णौ शुभौ ।
 वक्रौ स्थूली च रोमाङ्गी प्रेष्यवैधव्यसूचकौ ॥
 कक्षौ सुसूक्ष्मरोमाणी तुङ्गौ सिग्धौ च मांसली ।
 शस्ती न शस्ती गम्भीरौ शिराली खेदमेदुरौ ॥
 अम्भोजमुकुलाकारं खड्गुष्ठाङ्गुलि सन्नखम् ।
 हस्तद्वयं मृगाक्षीणां बहुभीगाय जायते ॥
 मृदुमध्योत्तरं रक्तं तलं पाण्डोररन्ध्रकम् ।
 प्रयस्तं पञ्चरेखाव्यमल्परेखं शुभप्रदम् ॥

विधवा बहुरेखेण द्विरेखेण दरिद्रिणी ।
 भिक्षुकी सुपिराव्येन नारी करतलेन वै ॥
 विलोम विगिरं गन्धं पाण्डिपुष्टं समुद्रतम् ।
 वैधव्यहेतू रोमाव्यं निग्मांसं चायुसत्त्वजेत् ॥
 मख्येन सुभगा नारी स्वम्भिकेन च सुप्रजा ।
 पद्मेन भूपतेः पद्मो जनयेद्भूपतिं सुतम् ॥
 अङ्गुष्ठमूलाविर्गत्य रेखा याति कनिष्ठिकाम् ।
 यस्याः सा पतिहन्त्री स्याद्दूरतस्तां त्यजेत्सुधीः ॥
 शुभदः करजोऽङ्गुष्ठो वृषो वृत्तनखो मृदुः ।
 अङ्गुन्यय सुपर्वाणो दीर्घवृत्ताः क्रमारुह्याः ॥
 अतिष्ठस्याः क्रमा वक्रा विरला रोगहेतुकाः ।
 दुःखायाङ्गुनयः स्त्रीषां बहुपर्श्वसमन्विताः ॥
 अरुणाः समिखासुद्धाः करजाः सुदृगः शुभाः ।
 नखेषु विन्दवः खेताः प्रायः स्युः स्त्रेरिणीभिः ॥
 पुहपा अपि जायन्ते दुःखिनः पुष्यतेर्नखैः ।
 अशनिमन्त्रवर्ग्यास्यि पृष्ठं श्यान्नामलं शुभम् ॥
 पृष्ठेन रोमशुक्लेन वैधव्यं लभते ध्रुवम् ।
 भुम्बेनायनतेनापि समिरेषापि दुःसि(ता)नी ॥
 शज्यो कृष्णाटिका श्रेष्ठा समांसा च समुद्रता ।
 मामनो वर्धुनः कण्ठः प्रगम्यतुरङ्गुसः ॥
 स्युस्तपीवा च विधवा यक्षपीवा च किङ्करी ।
 धिबुक्कं दशङ्गुलं मस्तं वृक्षं पीनं सुकीमसम् ॥

स्यूलं द्विधा विभक्तञ्च प्रायतं रोमशं त्यजेत् ।
 यस्तौ कपोली वामाद्याः पीनौ हृत्तौ समुन्नतौ ॥
 रोमशौ परूपो निम्नो निर्मांसो (परिवर्जयेत्) च विगर्हितौ ।
 समं समांसं सुस्निग्धं स्वामोदं वर्तुलं सुखम् ॥

ज्वलित्वदनच्छायं धन्यानामिह जायते ।

क्षयः प्रलम्बः स्फुटितो रूघो दौर्भाग्यसूचकः ॥

श्यावः स्यूलोऽधरोष्ठः स्याद्वैधव्यकलहप्रदः ।

मसृषी मत्तकाशिन्या उत्तरोष्ठः शुभो मतः ॥

गोचीरसच्चिभा दन्ताः प्रशस्तास्तालु कोमलम् ।

सितं तालुनि वैधव्यं पीते प्रव्रजिता भवेत् ॥

ललनालोचने यस्ते रक्तान्ते कृष्णतारके ।

गोचीरवर्णविशदे सुस्निग्धे कृष्णपक्ष्मणी ॥

उन्नताची न दीर्घायुर्वृत्ताची कुलटा भवेत् ।

पुंशती वामकाणाची बभ्या दक्षिणकाशिका ॥

भ्रुवौ सुवर्तुले धन्ये कृष्णस्निग्धे सुसंहते ।

प्रशस्ते सृष्टुरोमाणो सुभ्रुवः कार्मुकाकृती ॥

समहत्तपुटा नासा लघुच्छिद्रा शभावहा ।

स्यूला सा मध्यनन्वा च न प्रशस्ता समुन्नता ॥

लम्बकर्णौ शुभावर्त्तौ शुभदौ च सुखप्रदौ ।

शकुलीरहितौ निन्द्यौ शिराली कुटिलाकृती ॥

भालः शिराविरहितो (निर्लोमो) निर्मलोऽर्द्धेन्दुसन्निभः ।

अनिम्बन्नाङ्गुली नार्याः सौभाग्यारोग्यकारणम् ॥

सोमन्तः सरलः शम्भो मौलिः शस्तः समुन्नतः ।
 गजकुम्भनिभो वृत्तः सौभाग्यैश्वर्यसूचकः ॥
 स्थूलमूर्द्धा च विधवा दीर्घशीर्षा च बन्धकी ।
 विशालेनापि शिरसा भवेद्द्वीर्भाग्यभाजनम् ॥
 केशा षलिकुलच्छायाः सूक्ष्माः सिग्धाः सुकोमलाः ।
 किञ्चिदाकुञ्चितायाश्च कुटिलाद्यातिशोभनाः ॥
 भ्रुवोरन्तर्ललाटे च मशको राण्यसूचकः ।
 धामे कपोले मशकः शोणो मिष्टान्नदः स्त्रियाः ॥
 तिलकं लाञ्छनञ्चापि हृदि सौभाग्यकारणम् ।
 यस्या दक्षिणवक्षोजे शोणे तिलकलाञ्छने ।
 धामे च यस्याः कन्याय पुत्रान् सृते यथाक्रमम् ॥ इति ।

नारदीयसंहितायामपि ।

पूर्णचन्द्रमुखी कन्या बालसूर्यसमप्रभा ।
 विशालनेत्रा रक्तोष्ठी सा कन्या लभते सुखम् ॥
 षड्गुणं कुलिशं चक्रं यस्याः पाणितले भवेत् ।
 पुत्रं प्रसूयते नारी नरेन्द्रं लभते सुखम् ॥
 यस्याः पाणितले रेखा प्राकारं तोरणं तथा ।
 अपि दासकुले जाता राजपत्नी भविष्यति ॥
 यस्याश्च कुञ्चिताः केशा मुखश्च परिमण्डलम् ।
 नाभिश्च दक्षिणाकर्त्ता सा नारी प्रियभाक् सदा ॥
 दीर्घाङ्गुला च या नारी दीर्घकेशा च या भवेत् ।
 दीर्घमायुरवाप्नोति धनधान्य(सुता)समन्वितम् ॥

लक्ष्म्या श्यामा च या नारी गौरवर्णा च सुप्रभा ।
स्निग्धाङ्गी स्निग्धनयना सा कन्या लभते सुखम् ॥

तथा ।

पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी हस्तिनी तथा ।
चतस्रो जातयः स्त्रीणां पद्मिनी चोत्तमावधिः ॥
नीलोत्पलदलश्यामा (फुल्ल)स्निग्धचम्पकसुप्रभा ।
वर्णद्वयेन संयुक्ता सा कन्या पद्मिनी भवेत् ॥
स्निग्धचम्पकगत्रा या नीलोत्पलदलप्रभा ।
सुगन्धा)म्भी च विशालाक्षी निद्राभोजनदुर्लभा ॥
पूर्वाङ्गलक्षणेयुक्ता सा कन्या पद्मिनी भवेत्* ।
गीतवाद्ययुता चित्रविद्या परभृतस्त्रना† ॥
घाममध्या स्निग्धनेत्रा स्रस्ताङ्गारा च चित्रिणी ।
चलद्वात्रा क्रोधपटा व्यग्रकारी च शङ्खिनी ॥
विशालकर्णा स्रस्ताक्षी स्थूलदेहा द्ययस्त्रिणी ।
बद्धाश्री बहुनेत्रा च क्रोधशीला च हस्तिनी ॥
उत्तमा पद्मिनी प्रोक्ता मध्यमा चित्रिणी तथा ।
शङ्खिनी त्वधमा प्रोक्ता हस्तिनी त्वधमाधमा ॥
इति कन्यालक्षणानि ।

- चकितमृगदमामे मानरत्ने च भेजे
सुरतवपसि यस्या सौरभ दिव्यमङ्गी ।
इत्यादिकश्च पद्मिनीलक्षणं साहजदवादी मृग्यम् ।
† चित्रविद्या या कौकिल्यमया इति ख पुस्तके पाठः ।

अथ जनननक्षत्रफलम् ।

तथाच वशिष्ठसंहितायाम् ।

सुरेशताराजनिता धवायजं
द्विदेवताराजनिता च देवरम् ।
नैर्ऋत्यभोज्जुतसुतः सुता वा
क्षिप्रादवश्यं खशुरं निहन्ति ॥

अथ विवाहः ।

आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे ।

सलक्ष्णोऽथ वरो लक्ष्णवतीं कन्यां यवीयसीमसपिण्डा-
मसगोत्रजामविरुहसम्बन्धामुपयच्छेत् ।

पितृतः सप्तपुरुषं सापिण्डं मातृतः पञ्चपुरुषम् । भृगवद्याङ्गि-
रसद्य प्रवरादीधिकर्षियोगे सगोत्राः । एकर्षियोगे इतरेतरं
दम्पत्योर्भिधः पितृमातृसाम्ये विरुहसम्बन्धो यथा । भार्या-
सुसुदुहिता पितृव्यपत्नीस्रसा चेति । केचिन्मातृगोत्रजां निषे-
धन्ति तदपत्यमसगोत्रं स्यादिति ।

याज्ञवल्क्योऽपि ।

अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसीम् ।

अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्पगोत्रजाम् ॥ इति ।

अस्यायभयः । या दानेनोपभोगेन वा पुरुषान्तरपूर्विका न
भवति सा अनन्यपूर्विका । अत्रेन पुनर्भो व्यावर्त्यन्ते ।

ताथोक्ताः काश्यपेन ।

सप्त पौनर्भवाः कन्या वर्जनीयाः कुलाधमाः ।

वाचा दत्ता मनोदत्ता कृतकौतुकमङ्गला ॥

उदकस्पर्शिता या च या च पाण्डिगृहीतिका ।

अग्निं परिगता या च पुनर्भूप्रभवा च या ।

इत्येताः काश्यपेनोक्ता दहन्ति कुलमग्निवत् ॥

वीधायनसूत्रेऽपि ।

वाचा दत्ता मनोदत्ता अग्निं परिगता सप्तमपदं नीता

मुक्ता गृहीतगर्भा प्रसूता चेति सप्तविधा पुनर्भूस्तां

गृहीत्वा न प्रजां न धर्मं विन्देत । इति ।

वरचक्षुर्मनसोराष्ट्रादकरो कान्ता । समान एकः पिण्डो यस्याः

सा सपिण्डा तादृशी न भवतीत्यसपिण्डा । सपिण्डता च

सप्तपुरुषावधायिनी तत्रैकः पिण्डदाता त्रयः पिण्डभाजः

पितृपितामहप्रपितामहाः त्रयो स्त्रियभाजः वृद्धप्रपितामहादयः ।

तथाच मात्सेर ।

स्त्रियभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः ।

पिण्डदः सप्तमस्त्रियां सापिण्डं साप्तपौरुषम् ॥

• माकंठेयेऽपि—

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।

पिण्डसम्बन्धिनस्त्रिये विधेयाः पुरुषास्तथा ॥

स्त्रियसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ।

प्रधन्युक्तास्तयस्त्रियां यजमानेषु सप्तमः ।

इत्येव मुनिभिः प्रोक्ताः सम्बन्धः साप्तपौरुषः ॥

एतदुक्तं भवति । सप्तानां पुरुषाणामेकपिण्डक्रियानुप्रवेशः सापिण्डेऽ हेतुः । तथाच देवदत्तस्यैकस्य स्वकीयैः पित्रादिभिः षड्भिः तथा पुत्रादिभिः षड्भिः सह सापिण्डम् । नन्वेवं सति भ्रातृपितृव्यादिभिः सह सापिण्डं न स्यात् परिगणितेषु घनस्तर्भावात् । मैवम् । उद्देश्य देवतैक्येन क्रियैक्यस्यात्र विवक्षितत्वात् । तथाच । देवदत्तकर्तृकपिण्डक्रियायां ये देवतात्वेनानुप्रविशन्ति तेषां मध्ये यः कोऽपि भ्रातृपितृव्य-मातुलादि*कर्तृकपिण्डक्रियायामप्यनुप्रविशतीति अस्ति तस्य तैः सह सापिण्डमिति । तदभाष्याणामपि भर्तृकर्तृक-पिण्डदानक्रियायां सहाधिकारित्वात्† सापिण्डमिति । तदिदं नि(र्वाह)वापसापिण्डम् । अपरे पुनरवयवसापिण्ड-माहुः । तथाहि । समान एकः पिण्डो देहावयवो येषां ते सापिण्डास्तेषां भावः सापिण्डम् । तत्र पुत्रस्य साक्षात्पितृ-देहावयवान्वयेन पित्रा सह सापिण्डम् तथा पितामहादिभि-रपि पितृद्वारेण तच्छरीरावयवान्वयात् । तथा मातृष्वस्र-मातुलादिभिरपि मातामहदेहावयवान्वयात् । तथा पितृव्य-पितृष्वस्रादिभिरपि पितामहदेहावयवान्वयात् । तथा पत्या सह एकशरीरारम्भकतया स्त्रियाः । एवं भ्रातृभाष्याणा-मपि एकशरीरावयवारम्भैः स्वस्वपतिभिः सह एकशरीर-रम्भकत्वेन । एवञ्च साक्षात्परम्परया वा एकशरीरावयवा-

* आदिपदेन मातुलभाष्यादिनाम्नादिवच्यते ।

† सहकर्तृकत्वादिति च पुत्रैः पाठः ।

त्वयेन सापिण्डं योजनीयम् । उक्तं द्विविधसापिण्डं यस्यां
नास्ति सेयमसपिण्डा ।

नन्वेवं सति न काम्युदाहः सम्भवति सर्वत्र सापिण्डस्य
कथञ्चिदुजयितुं शक्यत्वात् । विधादशरीरावयवानुवृत्ते-
दुष्परिहरत्वात् । बहु स्यां प्रजायेय इति श्रुतेरिति चेत् सत्यम् ।
अविशेषेण प्राप्तस्य सापिण्डस्य सप्तसु पञ्चसु च पुरुषेषु संकुचित-
त्वेन अत ऊर्ध्वं सापिण्डनिवृत्तिः “पञ्चमात्मसमादूर्ध्वं मादृतः
पितृतस्तथा” इति याज्ञवल्क्योक्तेः मादृतपक्षे पञ्चमात्पुरुषात्
पितृपक्षे सप्तमात्पुरुषादूर्ध्वं सापिण्डं निवर्त्तते इत्यध्याहृत्य योज-
नीयम् । एवं सापिण्डे सप्तसु पञ्चसु च पुरुषेषु सङ्कोचते
एतस्मादूर्ध्वं सापिण्डस्य नानुवृत्तिरिति निष्कर्षः ।

पञ्चमात्मसमादूर्ध्वं मादृतः पितृतस्तथा ।

सपिण्डता निवर्त्तेत सर्व्ववर्षेष्वयं विधिः ॥

इति देवनयाज्ञवल्क्योक्तेः । एवं मनुगौतमपराशरवचनान्यपि
एवमेव योज्यानि ।

यत्तु विष्णुपुराणे ।

पञ्चमीं मादृतपक्षे तु पितृतपक्षे तु सप्तमीम् ।

गृहस्य उदहेत् कन्यां न्यायेन विधिना नृप ॥

इति पराशरवचनं तत्सप्तमीं पञ्चमीमतीत्य इत्यध्याहृत्य व्याख्ये-
यम्* । अन्यथा याज्ञवल्क्यादिनानास्मृतिविरोधः स्यात् ।

* अध्याहृत्य न्यायेयमित्यत्र अध्याहृत्यमिति स्त्र-पुरुषके पाठः ।

पञ्चमे सप्तमे चैव येषां वैवाहिकी क्रिया ।

क्रियापरा अपि हि तेऽ विज्ञेयाः शूद्रताङ्गताः ॥

इति मरीचिष्मृतिविरोधाच्च ।

बृहद्विष्णुरपि ।

पञ्चमाक्षतमाहा यः कन्यकामुद्दहेद्भिजः ।

शुकतल्पी स विज्ञेयः सगोत्रामपि चोद्दहन् ॥ इति ।

अनेनैतदुक्तं भवति पित्रपत्ने कूटस्थमारभ्य तत्पुत्रादिपरि-
गणनाया सप्तमादूर्द्धं बधूवरयोर्विवाहो नैव दुष्यति । तथा
मातृपत्ने कूटस्थमारभ्य तत्पुत्रादिपरिगणनाया बधूवरयोर्माता
चेत्पञ्चमी न भवति तदा विवाहो नैव दुष्यतीति ।

बध्वा वरस्य वा तातः कूटस्थाद्यदि सप्तमः ।

पञ्चमी चेत्तयोर्माता सापिण्डा तन्नियत्तं ॥

• ते च सन्तानिनः सर्वे इति उदाहृतत्वे पाठः ।

† यतः सन्तानभेदाः सः कूटस्थो मूलपुरुष इति यावत् । तमारभ्य बध्वा वरस्य वा तातः
पिता यदि सप्तमो भवेत्तयोर्बधूवरयोर्माता कूटस्थाद्यदि पञ्चमी भवत्तदा सापिण्डा निवृत्त
भवतीत्यर्थः । तदपि निर्गलितोऽर्थः । पित्रशरकसापिण्डविचारे सप्तमादूर्द्धं सापिण्डा
निवृत्तिः । मातृशरकसापिण्डविचारे तु पञ्चमादूर्द्धमिति । सन्देहोत्प्रेयसर्थां विशदयति—

एवमुक्तप्रकारेण सप्तमान्वित्तत्तया ।

ऊर्द्धमेव विवाहान्तः पञ्चमाग्नावत्तया ॥

सन्तानाः भिद्यन्ते यज्यात् पूर्वजादुभयत्र च ।

तमादायैव सप्तशेरः यावच्च कन्यकाम् ॥

अथोदाहरणं यथा । कूटस्थो मूलपुरुषो देवदत्तः । १ । तस्यस्यो ब्रह्मदत्तः । २ । तस्यस्यो
विश्वदत्तः । ३ । तस्यस्यो शिवदत्तः । ४ । तस्यस्यो मिथदत्तः । ५ । तस्यस्यो हरदत्तः । ६ ।
तस्यस्यो यज्जदत्तः । ७ । तस्यस्यो श्रीदत्तोऽप्यम इति पित्रशरकं सापिण्डा वरविषयः । (५१४४)

इति स्मरणात् ।

ननु असपिण्डामिति न वक्तव्यम् असमानार्पणगोत्रजामित्यने-
नैव तादृशविवाहनिषेधसिद्धेः । सत्यम् । तथापि या अत्य-
सपिण्डा भवति सैव उदाहकर्मणि प्रशस्तेति वक्तुं तथा निर्देशः ।
तथाच मनुः ।

असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ।

सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥

या पितुरसगोत्रा चेति चकारादसपिण्डा सा दारकर्मणि
प्रशस्ता इत्यस्यार्थः । नन्वत्र मादृग्रहणं व्यर्थं पित्रगोत्र-
सापिण्डनिषेधेनैव मादृगोत्रसापिण्डनिषेधसिद्धेः । तस्याः
पृथक्सपिण्डगोत्रयोरभावात् ।

एकत्वं या गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ।

स्वगोत्राद्गृह्यते नारी विवाहात्सप्तमे षडे ॥

इति वचनादिति चेत्, मैवम् । गान्धर्वादिविवाहेषु कन्या-
प्रदानाभावेन पित्रगोत्रसापिण्डयोरनिवृत्तेः ।

तथाच मार्कण्डेयपुराणम् ।

ब्राह्मणादिषु विवाहेषु या तूढा कन्यका भवेत् ।

भर्तुर्गोत्रेण कर्त्तव्या तस्याः पिण्डोदकक्रिया ।

मूलपुराणो दीवदत्त एव । १ । तत्पुत्री मादृगत । २ । तत्पुत्री रुद्रदत्तः । ३ । तत्पुत्री
भानुदत्त । ४ । तत्कन्या श्रीदेवी । ५ । तत्कन्या श्रीदत्तभक्ता । ६ । इति मादृगदारकसापिण्ड
सध्विविधे । अथ षट्पत्नः श्रीदत्त षष्ठौ श्रीदत्तभक्तानुवर्त्तते । मूलपुराणमारभ्य मध्ये कन्या-
सन्ध्यावपि एवमेव श्रेयम् । इति सन्धारदमाथा ।

गान्धर्वादिविवाहेषु पित्रगोत्रेण धर्मवित् ॥ इति ।

एवञ्च सति गान्धर्वादिविवाहे सप्तमपद(प्रक्रमे)क्रमणे पित्रगोत्र-
सापिण्डानिवृत्तिर्भवतीति द्रष्टव्यम् ।

गान्धर्वादिविवाहेऽपि होम उक्त आश्वनायनमृच्छपरिशिष्टे ।

गान्धर्वासुरपैशाचा विवाहाश्च सराक्षसाः ।

पूर्वं परिणयस्तेषां यथाहोमो विधीयते ॥ इति ।

यथा दुष्मन्तेन राज्ञा शकुन्तलायां गान्धर्वेण परिणीतायां कश्यपेन
प्रवासात् प्रतिनिवृत्त्य यथाहोमः कृतः । एतेन मातुलसुता-
विवाहविषये विवादोऽपि परास्तः ।

मातुलस्य सुतामूढा मातृगोत्रां तथैव च ।

समानप्रवराश्चैव दिजयान्द्रायणं चरेत् ॥

इति यातातपवचनम् ।

पैत्रवसीयीं भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च ।

मातुश्च भ्रातुराप्तस्य गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

इति मनुवचनम् । पित्रपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भातरो मातुला-
स्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि भागिनेयभागिनेय्यादीनि इति
सुमन्तुप्रभृतिवचनानि च न विरुद्धानि स्युः तेषां गान्धर्वादि-
विवाहविवाहितकन्याविषयत्वात् । तत्र गोत्रसापिण्डयो-
रनिवृत्तिः ।

अत्र प्रमाणं श्रुतिर्यथा ।

ॐ आयाहीन्द्र पथिभिरोलितेभि-
र्यज्ञमिन्द्रो भागधेयं जुपस्व ।

द्वत्तां जुहुर्मातुलस्यैव योषा

भागस्ते पैतृश्वसेयी वषामिव ॥

अस्यार्थः । हे इन्द्र पथिभिरीक्षितेभिः सुतैर्भागैर्नाऽप्याकम् इत्तं यज्ञमायाहि भागव्य च अघ्नाभिर्दीयमानमिदं भागधेयं जुषस । एते यजमानास्तृप्तामाज्यादीनां संस्कृतां वषां त्वामुद्दिश्य जुहु-
स्वत्त्वन्तः । ओ हाक् त्वागे इति धातो रूपम् । तत्र दृष्टान्त-
इयम् । यथा मातुलस्य योषा कन्या दौहित्रस्य भागः भज-
नीया परिणेतुं योग्यत्वर्थः । यथा वा पैतृश्वसेयी योषस्य
भागः । तथायं तव भागो वषास्य इति । एवं सिद्धानुवादः
स्यापि विधिकल्पकत्वम् प्रमाणान्तरेण तद्विधानात् ।

यतपयन्नाघ्नमपि ।

तस्माद् समानादेकपुरुषादत्ता चाद्यथ जायते उत हि
द्वतीये पुरुषे संगच्छावहे चतुर्थे संगच्छावहे इति ध्यान-
काण्डे अष्टमाध्याये समान्नातम् ।

अस्यार्थः । समानादेकस्मात् पुरुषात् अन्तः भोक्ता अथो
भोग्यः अद् भक्षणे इति धातोस्तृष्णि यति च पदद्वयं सिद्धम् ।
तौ हा उत्पद्य चैवं मियः सङ्ख्ययतः कूटस्यमारभ्य द्वतीये चतुर्थे
वा संगच्छावहे विवहावहे इति । यद्यप्ययमर्थवादः तथापि
मानान्तरविरोधाभावात् स्वार्थं प्रमाणम् । विरुद्धवचनानां
माहस्यिण्डविषयत्वस्थोपवर्धितत्वात् । तस्मादविरुद्धार्थवादेन
अनिन्दितत्वात् द्वतीये संगच्छावहा इत्य(त्र)स्य अपूर्वार्थत्वेन
मातुलसुतां विवहेदिति विधिः कल्पते । तस्मात् शुल्यनु-

गृहीतोऽयं विवाहः । ऋग्वेदे यमघमीसंवादोऽपि चतुर्थं प्रमाणं यथा ।

यमस्य मा यम्यं काम आगन्त्
समाने योनी सहश्रियाय ।
जायेव पत्ये तन्वं रिरिच्यां
वि चिह्नैव रथ्येव चक्रा ॥

(१०म, १० सू, ७ ऋक् ।)

यमस्य तव कामोऽभिलाषो मा मां प्रति आगन् आगच्छतु । ममोपरि तव यमस्य सम्भोगेच्छा जायतामित्यर्थः । किमर्थं समाने योनाविकस्मिन् स्थाने श्रियाख्ये सहश्रियाय सहश्रय-नार्थम् । तदनन्तरं पूर्णमनोरथा सती जायेव पत्ये यथा भार्या पत्युरर्थाय परया प्रीत्या विश्वस्ता सती रतिकामा स्वशरीरं प्रकाशयति एव तन्वमाकीयं शरीरं रिरिच्यां विविच्या त्वदर्थं प्रकाशयेमित्यर्थः । चिदिति पादपूरणे विह्नैव वृह उद्यमने । धर्मार्थकामान् विविधमुद्यच्छावः । तत्र दृष्टान्तः । रथ्येव चक्रा रथस्यावयवभूते चक्रे यथा रथमुद्यच्छतस्तद्वत् ।

पट्त्रिंशन्मते तु स्पष्टमेवोक्तं यथा ।

द्वितीयां पिहृतः कन्यां द्वितीयां मादृतस्तथा ।

विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽङ्गिरा यमः॥ ॥

- केचिदयं विवाहोऽनुकलनेन स्मृतिवृत्त इत्याहुः । तथाहि नारद—
मादृत पञ्चमादूर्हं पिहृत सतनापथा ।
गृहस्य लघुहैक्यामन्याया गृहसन्मय ॥ (पर३४)

दृशां जुहुर्मातुलस्यैव योषा

भागस्ते पैतृष्वसेयी वपामिव ॥

अस्यार्थः । हे इन्द्र पथिभिरीक्षितेभिः सुतेर्भागैर्नोऽस्माकम् इमं यज्ञमायाहि आगत्य च अस्माभिर्दीयमानमिमं भागधेयं जुपस्र । एते यजमानास्तृप्तामाज्यादीनां संस्कृतां वषां त्वामुद्दिश्य जुहु-
स्यक्तवन्तः । ओ हाक् त्यागे इति धातो रूपम् । तत्र दृष्टान्त-
द्वयम् । यथा मातुलस्य योषा कन्या दौहित्यस्य भागः भज-
नीया परिणेतुं योग्येत्यर्थः । यथा वा पैतृष्वसेयी पौत्रस्य
भागः । तथायं तव भागी वपाख्य इति । एवं सिद्धानुवाद-
स्यापि विधिकल्पकत्वम् प्रमाणान्तरेण तद्विधानात् ।

अतपयन्नाह्वणमपि ।

तस्माद्दु समानादेकपुरुषादत्ता चाद्यच्च जायते उत हि
द्वितीये पुरुषे संगच्छावहै चतुर्थे संगच्छावहै इति ध्यान-
काण्डे अष्टमाध्याये समान्नातम् ।

अस्यार्थः । समानादेकस्मात् पुरुषात् अत्ता भोक्ता अद्यो
भोग्यः अद् भक्षणे इति धातोस्मृणि यति च पदद्वयं सिद्धम् ।
तौ हा उत्पद्य चैवं मिथः सङ्कल्पयतः कूटस्थमारभ्य द्वितीये चतुर्थे
वा संगच्छावहै विवहावहै इति । यद्यप्ययमर्थवादः तथापि
मामान्तरविरोधाभावात् स्वार्थे प्रमाणम् । विरुद्धवचनानां
मादृशपिण्डविषयत्वस्योपवर्णितत्वात् । तस्मादविरुद्धार्थवादेन
अनिन्दितत्वात् द्वितीये संगच्छावहा इत्यत्रस्य अपूर्वार्थत्वेन
मातुलस्यतां विवहेदिति विधिः कल्पयते । तस्मात् शुत्यनु-

हीतोऽयं विवाहः । ऋग्वेदे यमयमीसंवादीऽपि पत्रार्थं
माणं यथा ।

यमस्य मा यस्य काम आगन्त्
समाने योनौ सहश्रेय्याय ।
जायेव पत्ये तन्वं रिरिच्यां
वि चिद्द्वैव रथ्येव चक्रा ॥

(१०म, १०सू, ७ऋक् ।)

मस्य तव कामोऽभिलाषो मा मां प्रति आगन् आगच्छतु ।
मोपरि तव यमस्य सम्भोगेच्छा जायतामित्यर्थः । किमर्थं
माने योनावेकस्मिन् स्थाने शय्याख्ये सहश्रेय्याय सहशय-
पार्थम् । तदनन्तरं पूर्णमनोरथा सती जायेव पत्ये यथा भार्या
त्युरथाय प्रया प्रीत्या विखस्ता सती रतिकामा स्त्रगरीरं
काशयति एव तन्वमाक्षीयं शरीरं रिरिच्यां विविच्यां त्वदर्थं
काशयेयमित्यर्थः । विदिति पादपूरणे विद्द्वैव द्वैव उच्यमाने ।
वमार्थकामान् विविधमुदयच्छावः । तत्र दृष्टान्तः । रथ्येव
चक्रा रथस्यावयवभूते चक्रे यथा रथमुदयच्छतस्तद्वत् ।
पट्त्रिंशन्मते तु सष्टमेवोक्तं यथा ।

द्वितीयां पिद्वतः कन्या द्वितीयां भाद्वतस्तथा ।

विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्यैरेऽङ्गिरा यमः* ॥

- * केचिदयं विवाहीऽनुकल्पेन कृतिपूजं इत्याह । तथाहि नारदः—
भाद्वत पञ्चमादृहं पिद्वत सप्तमापथा ।
रथस्य उदयैकस्यासुशयथा गुरुतन्वग ॥ (परब्रह्मे)

यसु देशातुरू(पे)प्येष कुलमार्गेण वोदहेत् ।

नित्यं स व्यवहार्यः स्याद्वेदाच्चैतन्नदृश्यते ॥

स्मृतिचन्द्रिकाप्रयोगपारिजातापरार्कादयोऽप्येवं मेनिरि । चतु-
विंशतिमतेऽप्येवमेवास्ति ।

पैठीनसिरपि ।

पञ्चमीं मादृतः परिहरित् सप्तमीं पितृतः ।

मादृतः पञ्च पितृतो वेति । वेदाच्चैतत् प्रदृश्यते इति ।

तेन स्नाध्वं तीऽवत त उ नो अधिवोचत ।

मा नः पयः पितृयान्नातवादधिदूरं नैष्ट परावतः ॥

(ऽम, ३०.सू, ३५८क.)

इत्यादिकी वेदः । पितृयात् पितुरागतात् पयो दूरं
नोऽस्मान् मा नैष्ट मापनयत इति देवान् प्रति प्रार्थना ।

इति सुखापचमुखा स एवाह—

समापये सवर्णान् सवर्णां स्त्रियसुररीत् ।

कुसे महति सभूतौ सचयैश्च समन्विताम् ॥

माझेप तु विवाहेण श्रीवदपसमन्विताम् ।

पञ्चमीं सप्तमीं चैव मादृतं पितृतदद्या ॥

दशभिः पुरुषैः श्रुतायां श्रीवियाणां महाकुत्रात् ।

सर्वश्रुतमादृतं तदभावे तु सप्तमीम् ॥

पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षेऽप्यथ विधिः ।

सप्तमीं च तदा पक्षौ पञ्चमीं च तथैव च ॥

एवमुक्त्वाऽत्कन्यां न दोषः साकटायन ।

दतीया वा जनुर्धो वा पयदोऽभयोरपि ।

विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्योऽत्रिंशत्तमः ॥ इति ।

वेदाच्चेति षकारेण मन्वादिवचनानि समुच्चीयन्ते ।

तथाच मनुः ।

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।

तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न दुष्यति ॥ इति ।

मातातपोऽपि ।

सात्त्वच्छसुतां केचित्पितृश्वच्छसुतां तथा ।

विवहन्ति क्वचिदेशे सङ्कोचापि सपिण्डताम् ॥

बृहस्पतिश्च ।

उदूह्यते दक्षिणात्वैर्मातुलस्य सुता द्विजैः ।

सापिण्डमपि सङ्कोच्य प्रत्यक्षश्रुतिदर्यनात् ॥

आयाहीन्द्र इत्यादिका श्रुतिः पूर्वसुक्तैव । तस्मान् मातुलकन्या-
परिणयोऽसपिण्डाया असम्भवे चतुर्थादिपरिणयश्च प्रागुक्तश्रुति-
स्मृत्युपपत्त्यदाक्षिणात्वशिष्टाचारात् कर्त्तव्याविति साधवाचार्या
आहुः । इदञ्च यस्मिन् देशे अविगीते तत्रैव कार्यं नान्यत्र ।
तथाप्ययं मातुलकन्याविवाहो यदेशेऽविगीतस्त्रदेश्यैशीयैरेव
कार्यः ।

तदुक्तं नृसिंहचर्यायां वीधायनेन ।

पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतः । यानि दक्षि-
णतस्तान्यनुव्याख्यास्यामो यथा दक्षिणदेशे अनुपनीतेन
भार्यया च सह भोजनं पथ्युपितभोजनं मातुलसुतायाः
पितृश्वच्छसुतायाः परिणयश्च । तथा उत्तरदेशे सिन्धु-
पारगमनम् उभयतोदद्विर्व्यवहारं जर्णाविक्रयं आयुध-

विक्रयः* समुद्रयानघ । मध्यदेशे द्विजाः कर्मकराः
शिल्पिनघ । पूर्वदेशे द्विजा मत्स्यादाः स्त्रियो व्यभिचारिणो
रजस्रलास्य सृश्या इत्यादयः स्वस्वदेशे धर्मं अन्यत्र
अधर्मा इति । तत्रेतर इतरस्मिन् कुर्वन् दुष्यतीति† ।

* सागुधोयकमिति सस्काररत्नमालायां पाठः ।

† इतरो दाचिषात् इतरस्मिन् इतरदेशे मातुलसम्बन्धं कुर्वन् दुष्यति न स्वदेशे । तथेतर-
देशे इतरस्मिन् दक्षिणदेशे ऊर्ध्वविक्रयस्त्रीपुत्राणादिकं कुर्वन् दुष्यति न स्वदेशे । कुतः
शशामाख्यात् देशनिबन्धनत्वादाचारप्रामाण्यस्वेत्यर्थः ।

इहपरिचरि—

उद्भूयते दाचिषात्मातुलस्य सुता द्विजैः ।
मत्स्यादाय नराः पूर्वं व्यभिचाररताः स्त्रियः ॥
उत्तरे मद्यपायैव सृश्या भूषा रजस्रलाः ।
सजातायापि गृह्णन्ति भावभाष्यामभर्तुकामम् ।
सर्वदेशेष्वगचारी रघ्याताम्बुलचर्वणम् ॥

देवलोऽपि—

यच्चिन्द्रेषु त्वगाचारी स्वायहृष्टः सुकल्पितः ।
स तच्चिन्द्रेव कर्त्तव्यो गान्धर्वदेशे स ईरितः ॥
यच्चिन्द्रेषु पुरे एषि वैश्विदे नरैरपि वा ।
यो यत्र विहितो धर्मक धर्म न विचारयेत् ॥ इति ।

ननु मिटाचारप्रामाण्ये संदुहित्वविवाहोऽपि प्रसज्येत प्रजापतेराचरणात् । तथाच युतिः—

प्रजापतिर्षे स्त्रां दुहितरमभ्यायत् । इति ।

मैव न देवचरित चरेदिति वचनात् ।

अतएव वीधायन.—

अनुहितानु यद्देवैर्मुनिभिर्देवदुहितम् ।
मातृवेष्य अनुष्येत्तदुक्तं धर्ममाचरेत् ॥ इति ।

केचिदिदं कलौ निषिद्धं "गोत्रान्माहसापिण्डात्तु विवाहो गोवध-
स्तथा" इति साधवोदाहृतमङ्गपुराणवचनादित्याहुः । तदेतदपरे
न चमन्ते । तस्य माध्यन्दिनविषयत्वात् ।

तथाच सत्यापाठवचनम् ।

माहगोत्रसापिण्डवर्जनं माध्यन्दिनीयानामेव तेषामेव
एतादृशाधारोपलब्धेर्न क्षुद्रोपद्रव इति ।

विश्वरूपनिवन्धे अन्योऽपि विशेष उक्तः । यथा ।

कूटस्थमारभ्य पितुश्च मातु-

र्विवाहसापिण्डमतः परस्तात् ।

पष्ठेऽष्टमे वापि भवेद्विवाहो

निर्वाप्य(प)सापिण्डमिह प्रशस्तम् ।

स्त्रीः प्राक्सप्तमे वाप्यथ पञ्चमे वा

यदोभयत्रापि च पञ्चमे वा ॥ इति ।

ऋत्यर्णवे तु ।

कन्या चतुर्थी च वरय पञ्चमो

वरयतुर्थो न तु पञ्चमीं वहेत् ।

पित्रश्च वहेत्पञ्चमपष्ठयोर्वा

कन्या द्वितीयापि तथा चतुर्थी ॥

पराशरोऽपि ।

चतुर्थीमुदहेत्कन्या चतुर्थीं पञ्चमोऽपि वा ।

पाराशर्यमतेः पृष्ठीं पञ्चमो न तु पञ्चमीम् ॥ इति ।

* पराशरमते इति सक्त्वाररत्नमालायां पाठः ।

अतएव मनुः ।

यस्यासु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता* ।

नोपयच्छेत्तु तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मगद्वया ॥ इति ।

यत्र तु नैव तदाशङ्का तामभ्राटकामुपयच्छेत् । अतं दुहितृ-
मते दत्त्वा उपयच्छेदिति कात्यायनगृह्यसूत्रात् ।

मनुरपि ।

अपुत्रोऽनेन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकाम् ।

यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्रधाकरम् ॥ इति ।

अस्याश्च पुत्रिकाया गान्धर्वादिविवाह इव पित्रादिभिः सह
सापिण्ड्यसगोत्रत्वानिवृत्तिः ।

मातामहस्य गोत्रेण मातुः पिण्डोदकक्रियाम् ।

कुर्वीत पुत्रिकापुत्र एवमाह प्रजापतिः ॥

इति लोगाच्छिञ्जरणात् । अतः कारणाद्भ्राट्मतीमुपयच्छे-
(ते)दिति । असमानार्पणगोत्रजामिति समाने आर्पणगोत्रे यस्य
तज्जाता या न भवति सा असमानार्पणगोत्रजा तामसमान-
प्रवरजामसमानगोत्रजाह । ऋषेरिदमार्पणं प्रवर' गोत्रप्रवर्त्तकस्य
मुनेर्व्यावर्त्तको मुनिगण इत्यर्थः । यथा गोत्रप्रवर्त्तकस्य भर-
हाजस्य व्यावर्त्तकावङ्गिरोवृहस्पती । अतएव आङ्गिरसवार्हस्पत्य-

* यस्या पिता पुत्रिकाकरणभिप्रायवानिति न प्रायेत तां नोपयच्छेत् । न विज्ञायेत
वा पितृश्लोकेवरेण सह सम्यगिति विनापि पितु सहस्रमात्रान् कन्या पुत्रिका भवतीति
सम्यते । अतएव गौतमः । अभिसन्धिमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां तत्प्रशयाप्रोपयच्छेद्भावकामिति ।
अभिसन्धिर्गूढसङ्गम् ।

भारद्वाजगोत्रमिति प्रयुञ्जते । एवमन्यत्राप्युदाहार्यम् । गोत्रन्तु
वंशपरम्पराप्रसिद्धम् । यस्या बध्वा येन करेण सह प्रवरैक्यं गोत्रैक्यं
वा नास्ति सा तेन विवाह्या ।

कचिद्गोत्रभेदेऽपि प्रवरैक्यमस्ति । तद्यथा वाधूलमीन-
मौकादीना भिन्नगोत्राणां भार्गववैतहव्यसावैतसेति प्रवरस्य
ऐक्यात्तत्र विवाहप्रसक्तौ तद्व्यवच्छेदाय असमानार्पणगोत्रज-
मित्युक्तम् । कचित्तु प्रवरभेदेऽपि गोत्रैक्यमस्ति । तद्यथा हारि-
(री)तानाम् आह्निरसाम्बरीपयौवनाश्चेति साम्बात्रम्बरीपयौव-
नाश्चेति च । अत्र आह्निरसाम्बात्प्रवरभेदेऽपि यौवनाश्ल-
गोत्रमेकम् । अतस्तत्र विवाहो सा भूदिति असमानगोत्र-
ग्रहणम् ।

अत्र विशेषमाह प्रवरसूत्रकारः ।

एक एव ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्त्तते ।

तावत्समानगोत्रत्वं भृगुमद्भिरसं विना ॥

• अथवा भवद्भिरसां गणादिति निर्णयसिद्धौ प्रवरदण्डे च पाठः ।

अस्यसारे तु—

त्रि(त्रो)यनाम्तया वापि सप्तया वातुवर्त्तनम् ।

एकस्य द्वागन्त यत्र तद्गोत्रं तस्य कथ्यते ॥

भस्वद्भिरोगणेषु विश्वमाह अस्यसारे—

(पद्यार्थ) पद्यानां षिषु सामान्यादविवाहक्षिषु इवो ।

भस्वद्भिरोगणेषु ऋषयकोऽपि वारयन् ॥

अपेक्षु भिन्नगोत्रेषु एकाऽपि समाना प्रवरो विवाह वारयदित्यय । इति निर्णयसिद्धम् ।

भृग्वह्निरोगणस्येऽपि जमदग्नी च गौतमे ।
भरद्वाजे मिथो ह्येकः पाणिग्राह निवारयेत् ॥

यथा ।

वशिष्ठो ह्ये च विज्ञेयो ब्रह्मपुत्रोऽथ शापतः ।

मित्रावरुणिरित्येव वाशिष्ठो विग्रहान्तरात् ॥

ब्रह्मात्मजाच्छक्तिपराशरव्यासशुकादयः ।

ज्ञेयो (विवेक)विशेषस्वनयोर्द्वितीयात् कुण्डिनादयः ॥

अतएव मित्रगोत्रत्वाद्भिन्नशरीरत्वाच्च वशिष्ठवाशिष्ठगणयोर्विवाह इति । जामदग्न्यविश्वामित्राणां देवरातवर्जं सर्वत्र विवाह-
एवमत्रिविश्वामित्राणां धनञ्जयवर्जं सर्वत्र विवाह इति । गोत्र-
प्रवर्त्तकाद्य प्राधान्येन अष्टौ मुनयः । अगस्त्याष्टमाः सप्त
ऋषयः ।

तथाच बीधायनः ।

विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथ गौतमः ।

अत्रिर्वशिष्ठः कश्यप इत्येते सप्त ऋषयः ॥

एषां सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमाना यदपत्यं तद्गोत्रमित्वाचक्षते
इति । इदञ्च प्रवरेष्वेकर्थनुप्रवेशस्योपलक्षकमिति मन्तव्यम् ।
अन्यथा केवलभार्गवेषु आष्टिपेषादिषु केवलाङ्घ्रिरसेषु हारीतादिषु
विश्वामित्रादिमूलऋषिष्वप्येवं व्याप्तेः । तदपत्याभावात् ।

प्रवरसङ्ग्रहकारस्तु अष्टादशगणानाह । ते यथा ।

जामदग्न्यो वीतहव्यो वैश्यो गृहसमदाह्वयः ।

वाधुश्रुवो गौतमश्चैव भरद्वाजः कपिसुधा ॥

हारीती मौद्गल्यकण्ठी विरूपो विशुद्धदक्षः ।
 भ्रत्रिर्विखामित्रकौर्त्तौ वशिष्ठः कश्यपाङ्गयः ।
 अगस्त्यथेति मुनयो ह्यष्टादशगणाः स्मृताः ॥

तत्र जामदग्न्यो विविच्यते ।

जामदग्न्यथ वत्सथ श्रीवत्सद्यवनाङ्गयः ।
 आप्रवानोर्व्वसावर्णिजीवन्तो देवरातकः ॥
 वीतगायनगाखाख्यो वैरीहिन्यो वटाङ्गयः ।
 मन्तुः प्राचीनयोग्यः स्यादाष्टिंशेणस्वनूपकः ॥
 एतानि भार्गवाख्यानि दश सप्तोत्तराणि च ।
 जामदग्न्यगणे त्वस्मिन्न विवाहः परस्परम् ॥

वीतहव्यः ।

वीतहव्यो यास्तमीनमौकवाधूलसंभ्रकाः ।
 सायेतसः पडैतानि भार्गवाख्यान्वयो गणः (११) ।
 वीतहव्यस्य चान्योऽन्यं न कार्यं पाणिपीडनम् ॥

वैष्णः ।

वैष्णः पार्थिव गोत्रे द्वे भवतो भार्गवाङ्गयः ।
 एष वैष्णगणस्तत्र नान्योऽन्यं वै करग्रहः ॥

गृत्समदः ।

उभगोदो(वै) गृत्समदः शौनको भार्गवाङ्गयः ।
 गणे गृत्समदे चास्मिन्नान्योऽन्यं पाणिपीडनम् ॥

वाधुग्नः ।

वाधुग्नो मित्रयुथैव त्रभो भार्गवनामको ।

वाध्यश्वस्य गणस्तस्मिन्नुदाहो न परस्परम् ॥
जामदग्न्यादय पञ्च गणा भृगुगणा स्मृता ।
तथाप्येषा गणानान्तु विवाह स्यात्परस्परम् ॥

गौतम ।

गौतमोऽपास्य औतथ्य कक्षीवानौशिजस्तथा ।
वृहदुक्थो वामदेवो गोत्रनामानि सप्त च ।
गौतमस्य गणस्तस्मिन् विवाहो न परस्परम् ॥

भरद्वाज ।

भरद्वाज कुशङ्गाग्निवेश्योऽप्येत कत ।
शैशिर पक्षिशङ्गो च चन्द्रतश्च वृहस्पति ॥
सर्वस्तस्य कपिर्मातर्वचसो गार्ग्यसेनकौ ।
भरद्वाजगणा सप्तदश गोत्रमिति स्मृतम् ।
अस्मिन् परस्पर कार्यं न कन्यापाणिपीडनम् ॥

कपि ।

कपिश्च महदुक्थो उदीयस्त्रीणि केवलम् ।
अथ कपिगणोऽन्योन्यमस्मिन् हि करग्रह ॥

हारीत ।

हारीतो यौवनाश्वश्च भान्धात्र कुत्सनामक ।
पिङ्गल शङ्खदर्भो च भौमश्च गजनामक ॥
अस्वरीषी दशैतानि हारीतस्य गण स्मृत ।
अस्मिन् परस्पर पाणिग्रहण न शुभ मतम् ॥

मौहल्यः ।

मौहल्यतात्पर्यभार्यशास्त्रीणि गोत्राख्यमूनि हि ।

मौहल्यस्य गणस्तस्मिन्न मिथः पाणिपीडनम् ॥

कखः ।

कखोऽजपीठ इत्येते गोत्रे कखगणः स्मृतः ।

अस्मिन् परस्परं पाणिग्रहणं न हि (नैव) शोभनम् ॥

विरूपः ।

विरूपोऽष्टादंष्ट्रिनामा पृषदश्वथ मौहलः ।

चत्वारोमानि गोत्राणि विरूपस्य गणः स्मृतः ।

परस्परं विवाहोऽस्मिन्न विधेय इतीरितम् ॥

विष्णुवृद्धः ।

विष्णुवृद्धः पौरकुलसदस्यः कतस्तथा ।

मद्रणो मद्रणाख्यश्च बादरायणसंज्ञकः ॥

साकत्य(त्य)काप्योपमित्यो गविः सात्यकितालुको ।

निचुन्दयेति गोत्राणि त्रयोदशमितानि च ॥

विष्णुवृद्धगणस्तस्मिन्न विवाहः परस्परम् ।

गौतमादिगणा अष्टौ ये तथाद्विरसां गणाः ।

तथाप्येपां गणानान्तु विवाहः स्यात्परस्परम् ॥

अत्रिः ।

तदेतन्नोत्रनवकमत्रियाप्यर्चनानसः ।

श्यावाश्लो वापरन्धश्च गविष्ठिरधनञ्जयी ॥

सुमद्रलोऽतिथिर्वीजवापस्यादिगणो ह्ययम् ।

आत्रेयाख्यो विवाहोऽस्मिन्न विधेयी मिथोऽद्यमः ॥

विश्वामित्रः ।

विश्वामित्रो देवरातो मनुस्तनुय षीलकिः ।
 बालकिश्चित्तोलूको याज्ञवल्क्यश्च नारदः ॥
 वृहदग्निः कालयवो वयनो बहुलोहितौ ।
 जालकायन (धा)चायखर्वे कामकायनपूरणौ ॥
 शिलादनोऽग्निदेवश्च दमनः कौशिकोऽष्टकः ।
 आन्यो माधुच्छन्दसश्च देवश्वधनञ्जयौ ॥
 शङ्गः कतः शैशिरश्च वारिधायोऽघमर्षणः ।
 सूनुः पनश्च धूम्राख्यो जठरश्चैव इव्यकः ॥
 अष्टाविंशच्च गोत्राणि विश्वामित्रगणः स्मृतः ।
 एतस्मिन्नपि चान्योऽन्यं न कुर्व्यात्पाणिपीडनम् ॥

वशिष्ठः ।

वशिष्ठ इन्द्रप्रमदो भरदाजसु सङ्घतिः ।
 कौण्डिन्यः पूतिमाषश्च गौरीवित्तः पराशरः ॥
 सैत्रावक्ष्यिशक्ती द्वौ उपमन्युर्गणस्तथा ।
 एकादश वशिष्ठस्य गोत्राण्यस्मिन्न दीर्घञः ॥

कश्यपः ।

कश्यपो रेभरैभौ च शाण्डिल्यो देवलोऽसितः ।
 सङ्घतिः पूतिमाषयावत्सारो नैधुवो दश ।
 गोत्राणि काश्यपगणस्तत्रान्योऽन्यं न दीर्घञः ॥

प्रगस्यः ।

त्रीण्यगस्यो वीत(द्वयो)वहो दार्ढ्यच्युत इति स्मृतः ।
 एषोऽगस्यगणस्तस्मिन्न विवाहः परस्परम् ॥
 अमदग्निगणस्यापि विश्वामित्रगणस्य च ।
 न देवरातगोत्रेण विवाहः स्यात्परस्परम् ॥
 भरद्वाजगणस्यापि विश्वामित्रगणस्य च ।
 कतगैशिरशत्रैश्च न विवाहः परस्परम् ॥
 काश्यपेयगणस्यापि वाशिष्ठस्य गणस्य च ।
 सङ्घृतिपूतिमायाभ्यां नान्योऽन्यं पाणिपीडनम् ॥
 आश्वेयस्य गणस्यापि विश्वामित्रगणस्य च ।
 धनश्रुत्याख्यगोत्रेण नान्योऽन्यं पाणिपीडनम् ॥
 भारद्वाजगणस्यापि तथा कपिगणस्य च ।
 विवाहो न विधेयः स्यादन्योऽन्यश्च कदाचन ॥
 मोक्षस्यस्य गणस्यापि विरूपस्य गणस्य च ।
 परस्परं न कुर्वीत पाणिग्रहणसतिक्रियाम् ॥
 पानटयोरारुक्षयः खा(स्ता)नयो राजवारयः ।
 सरायाहा(ही)नजायैव वाहवस्तदनन्तरम् ॥
 तथागामुनयः प्रोक्ताः सौरन्धरा राजसेवकाः ।
 खाचियुग्माय(खायुग्निज्ञाय)लोगाघिन्तयैव शरदम्बकाः ॥
 एते तयोदग प्रातर्वगिष्ठा निगि कश्यपाः ।
 गायत्रीयोनिस्त्वभावद्रीलत्य प्रवर्त्तकाः ।
 पञ्चवर्गिष्ठतां रात्री कश्यपत्वमपि स्रयम् ॥

तेषां गोत्रद्वयं मुक्ता वशिष्ठं काश्यपं तथा ।

सर्वत्रापि विवाद्याः स्युरिति वेदविदो विदुः ॥

यत्तु स्मृत्यन्तरे ।

सावित्रीं यस्य यो दद्यात्तत्कन्यां न विवाहयेत् ।

तद्गोत्रे तत्कुले वापि विवाहो नैव दोषकृत् ॥ इति ।

तत् स्वगोत्रात्प्राद्विषयम् ।

यतः (ततः) ।

गुरोः सगोत्रप्रवरा नोदाद्या चक्षुष्ययोः ।

स्वगोत्राद्यनभिज्ञैश्च विप्रैराचार्यगोत्रजा ॥

इति विशेषस्मरणम् ।

तथा ।

द्वामुष्यायणका ये स्युर्दत्तकक्षीतकादयः ।

गोत्रद्वयेऽप्यनुदाहः शत्रुशैशिरयोस्तथा ॥

असम्भ्रातबन्धूनामाचार्यप्रवराः स्मृताः ।

पक्षे चाग्निन् विवाहोऽपि सगोत्रैः सह नेष्यते ॥ इति ।

अथ ये सगोत्रप्रवरां कन्यामुदहेयुस्तेषां निष्कृतिरुक्ता प्रयोग-

पारिजाते । सगोत्रां समानप्रवरां कामतः परिणीय तस्यां

प्रजामुत्पाद्य गुरुतल्पगव्रतं चरेत् । प्रजाश्च चण्डालेषु निक्षिपेत् ।

अकामतस्तत्कृच्छ्रम् । प्रजाया भरदाजगोत्रान्तर्भावः । प्रजा-

नुत्पादे चान्द्रायणं विवाहमात्रे कृच्छ्रं चरेत् । सर्वत्र व्रतान्ते

अष्टोत्तरशतं मिन्दाहोमः* परित्यक्त्वाश्च तां जननीवद्द्रुषेदिति ।

अत्र विश्वादेशे विशेष उक्तः ।

अज्ञानाद्यदि चोदाहः प्रायश्चित्तं तथैव च ।

सगोत्रप्रवरायाश्च ततः सद्ब्रह्मणे विधिः ॥

षट्त्रिंशन्मते च ।

समानप्रवरां मातृसगोत्रां मातृनामिकाम् ।

परिणीय सपिण्डां वा प्रायश्चित्तीयते द्विजः ॥

प्रायश्चित्तं वदन्त्यत्र युगधर्मव्यवस्थया ।

मोहीदाहे तु दम्पत्योरेकं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥

द्वैगुण्यं ज्ञानतस्तस्य परिणीतो विधीयते ।

कन्यादातुर्भवेत्कर्षं ज्ञानतो द्विगुणं भवेत् ।

व्रतस्य करणागती प्रत्याभ्यायं समाचरेत् ॥

चीर्णव्रतां दुहितरं पिता चीर्णव्रतः शुचिः ।

भारदाजेषु विप्रेषु कश्यपेष्वथवा चिपेत् ॥

दुहितृत्वेन संगृह्य भारदाजोऽय काश्यपः ।

घृतकुम्भस्य गर्भे च तामादध्याद्विधानतः ॥

जातकर्मोद्घयाऽवन्नप्रागने चोलमेव च ।

विधाय मधुपर्कञ्च मन्त्रमात्रेण मन्त्रवित् ॥

सुहृत्सं विप्रकथिते शुचिं तामप्यन्नद्वृताम् ।

संस्तुतार्थयमानाय पत्ये तु प्रतिपादयेत् ॥

वैवाहिकानयो मन्त्रानशेषानप्यतन्द्रितः ।

अष्टहोत्कर्मैश्चैव षष्ठेऽतवधूकरः ॥

चतुर्थीकर्मपर्यन्तं विधिमेवं समाप्य तु ।
 कृताशीर्वचनो विप्रैर्दक्षिणाभिः सुतोषयेत् ॥
 प्रथम्य विसृजेदेनान् पश्चाद्भोजयते ततः ।
 कृत्वेत्य पुनरुद्वाहं न क्विल्विषमवाप्नुयात् ॥
 अन्यथा कुरुते यस्तु सङ्गहं स नराधमः ।
 ब्रजेत्स पिष्टभिः सार्द्धं नरकानेकविंशतिम् ॥
 मातृनाम्नीविवाहे तु विशेषोऽत्राभिधीयते ।
 परिवर्त्येव नामास्याः पुनरुद्वाहमाचरेत् ॥
 नैवं विवोदुरेनः स्यादित्येव मुनयो विदुः ।
 त्रिरात्रं ब्रह्मचर्यं स्यात्पुनरुद्वाहकर्मणि ॥
 सगोत्रापरिणीतौ तु परित्यागो विधीयते ।

सगोत्रायद्दसु समानप्रवराया उपलक्षकः, न समानप्रवरा-
 मित्युपक्रमवाक्यात् । एवञ्च मातृसमाननाम्नीविवाहे पुन-
 रुद्वाहमात्रं न तत्परित्याग इति गम्यते । इतरत्र तु ज्ञाना-
 ज्ञातमप्यपत्यं चाण्डालकेषु विनिश्चिपेत् ।

रक्षित्वा जननीवत्तां गुरुतल्पव्रतं चरेत् ।

भोद्वाज्ञातमपत्यन्तु काश्यपत्वं प्रपद्यते ।

ऐन्दवदयतः शुष्येन्मिन्दाहुत्या च तत्पिता ॥ इति ।

दुहित्वेनेति । भारद्वाजाय काश्यपाय वा इमाममुकनाम्नीं
 कन्यां दुहित्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे इत्युक्त्वा दद्यादित्यर्थः ।
 घृतकुम्भस्य गर्भे इत्यत्र सामीप्ये सप्तमी तादृशकुम्भसम्भवे तु
 अधिकरणत्वमेव । प्रत्याम्नायमिति । ऊच्छे गामेकिकां दद्या-

त्तिस्त्रयान्द्रायणे तु ताः । इति स्मृत्युक्तमित्यर्थः । ऐन्दवद्वयत-
यान्द्रायणद्वयादित्यर्थः । मिन्दाहुत्येत्यत्र जातावैकवचनं मिन्दा-
हुतिद्वयेनेत्यर्थः ।

तन्नन्वसु ।

यन्न आत्मनो मिन्दाभूत् पुनरग्निद्यक्षुरदात् ।

मिन्दा च मे अमिन्दा च मे तन्न उभयव्रतमित्याहुतिद्वयम् ॥

तथाच त्रिकाण्डमण्डनः ।

परिषीतसगोत्रायामन्नानाञ्जनितः शिशुः ।

काश्यपो न तु चाण्डालः पितुः कच्छत्रयं स्मृतम्* ।

मिन्दाहुती हे जुहुयाद्व्रतान्ते दीतपावके† ॥ इति ।

पुनरुदाहे नोत्तरायणादिकालनियमः । सार्वकालिकमेके
विवाहमित्याख्यसायनसूत्रात् । अस्य वचनस्येदमस्य एव
चरितार्थत्वादिति ।

अथेदानीं प्रवरप्रानार्थं प्रवराध्यायः प्रस्तूयते ।

सर्वे समानगोत्राः स्युरिति गाणगारिः कथं द्यामीसूक्तानि
भवेयुः कथं प्रयाजा इति । १ ।

अपि नानागोत्राः स्युरिति शीनकस्तन्वाषां व्यापित्वात् । २ ।

ऋषपतिगोत्रान्वया विशेषाः । ३ ।

* तत्राभ्युदास इति सख्यारजमानायां पाठः ।

† अथवापि—समीचायां प्रजा जातां वाध्यासेषु विनिश्चिपत् ।

मुदतन्वजगृह्णातां रसेभ्यनमीति ।

उद्ग्राहानतन्वजगृह्णातां वाध्यासेषु चरत् ॥

तस्य राक्षिमनुराक्षिः सर्वेषां प्रवरास्वावर्त्तरन् प्रावाप-
धर्मित्वादिति । ४ ।

जामदग्न्या वत्सास्तेषां पञ्चार्पेयी भार्गवच्यावनाप्रवानौर्व-
जामदग्न्येति* । वत्सश्रोवत्सयोश्च तथैव । आर्ष्टिपेणानां भार्गव-
च्यावनाप्रवानौर्वार्ष्टिपेणेति । विदानां भार्गवच्यावनाप्रवानौर्व-
विदेति । यास्त्रवाधूलमोनमोकगार्कंराक्षिसार्ष्टिसावर्षिशाल-
क्षायनजैमिनिदैवत्यायनानां भार्गववैतहव्यसावतसेति । शैता-
(न्या)नां भार्गववै(शै)च्यपाथेति । मित्रयुवां भार्गवदैवोदासवाध्व-
येति त्रिप्रवरं वा । शुनकानां गृत्समदेति त्रिप्रवरं वा भार्गव-
शौनकगार्कमदेति । गौतमानामाङ्गिरसायास्यगौतमेति । उ(त)-
चथ्यानामाङ्गिरसी(त)चथ्यगौतमेति । रङ्गगणानामाङ्गिरसराङ्ग-
गण्यगौतमेति† । वामदेवानामाङ्गिरसवामदेव्यगौतमेति । बृह-
दुक्थानामाङ्गिरसवार्हदुक्थगौतमेति । पृषदश्वानामाङ्गिरस-
पार्षदश्वैरूपेति । अष्टादंष्ट्रं हैके वृवते । अतीत्याङ्गिरसमष्टा-
दंष्ट्रपौरकुत्सवासदस्यवेति‡ । ऋक्षाणामाङ्गिरसवार्हस्यत्वभार-
हाजवान्दनमातवचसेति । कक्षीवतामाङ्गिरसी(त)चथ्यगौतमौ-
श्रिजकाक्षीवतेति । दीर्घतमसामाङ्गिरसी(त)चथ्यदैर्घतमसेति ।
भारद्वाजाग्निवेग्यानामाङ्गिरसवार्हस्यत्वभारद्वाजेति । सुह्रलाना-

* अथ परम् अथ च जामदग्न्यानां भार्गवच्यावनाप्रवानेति इत्यधिक सूत्रकारे
दृश्यते ।

† सोमराजकानामाङ्गिरससीमराज्यगौतमेति अधिकोऽथ आकरे दृश्यते ।

‡ अष्टादशपार्षदश्वैरूपेति आकरे पाठः ।

माङ्गिरसभार्ग्यश्वमौहृत्येति । तार्घ्यं हेके ब्रुवते । अतीत्याङ्गिर-
 रसं तार्घ्यभार्ग्यश्वमौहृत्येति । विष्णुवृद्धानामाङ्गिरसपौरुकुत्स्य-
 त्वासदस्यवेति । गर्गाणामाङ्गिरसवाहंस्यत्यभारद्वाजगार्ग्येति
 आङ्गिरसशैत्यगर्ग्येति वा । हरितकुत्सपिङ्गगदुर्भभैमगवाना-
 माङ्गिरसास्वरीपयौवनाश्चेति । मान्यातारं हेके ब्रुवते । अती-
 त्याङ्गिरसं मान्यात्रास्वरीपयौवनाश्चेति । सङ्कृतिपूतिमाप-
 तण्डि(श)शाश्वु शैव(भैम)गवानामाङ्गिरस-गौरिवीत-साङ्कृत्येति ।
 (शाक्त्यो वा मूलं) शाक्त्यगौरिवीतसाङ्कृत्येति । कण्डानामाङ्गि-
 रसाजमीढ(ङ्ग)काण्डेति । घोरमुहेके ब्रुवते । अवकथाज-
 मीढमाङ्गिरसघोरकाण्डेति । कपोनामाङ्गिरसाम(ह्य)हीय-
 वौरुचयसेति ।

अथ शौङ्गशैशिरयः । तत्र ये द्विप्रवाचनाः भरद्वाजाः
 (शौ)शङ्गाः कताः शैशिरयः । तेषामुभयतः प्रवृथीतिकमितरतो
 द्वावितरतः । द्वौ वेतरतस्त्रीनितरतः । न हि चतुर्णां प्रवरो-
 ऽस्ति न पञ्चानामतिप्रवरणम् । आङ्गिरसवाहंस्यत्यभारद्वाज-
 कात्याकौलेति* ।

कपी प्रसिद्धाबुदिताविह द्वौ
 स्वतन्त्र एकोऽस्यपरोऽस्वतन्त्रः ।
 तत्र स्वतन्त्रस्य कपेर्विवाहं
 मिथो भरद्वाजकुलेन चाहुः ॥

* अदिश्यस्यपदेश्या ।

† कात्याकौलेत्यत्र शङ्गभारद्वाजेति ख पुस्तके पाठः ।

अथ अग्नीषामाचेयार्चनासंख्यावाञ्छेति । गविष्ठिराणामाचेय-
 गविष्ठिरपौर्वातिथेति३ । चिकित् गालव कालव मनुतन्तु कुशि-
 कानां वैश्वामित्रदेवरातौदलेति । यौमत(यौतमत)कामकाय-
 नानां वैश्वामित्रदेवश्वसदेवोदासेति४ । धनञ्जयानां वैश्वामि-
 त्रमाधुच्छन्दसधानञ्जयेति । अजानां वैश्वामित्रमाधुच्छन्द-
 सान्येति५ । पूरणवारिधापयन्तानां वैश्वामित्रदेवरातपौरणेति ।
 कतानां वैश्वामित्रकात्याक्लीलेति । अघमर्षणानां वैश्वामित्राघ-
 मर्षणकौशिकेति । रेणूनां वैश्वामित्रगाधिनरेणवेति६ । माल-
 द्वायन-शा(ल)क्षाक्ष लोहितक्ष लोहितजङ्गूनां वैश्वामित्र माधु-
 च्छन्दस धानञ्जयेति । वैश्वामित्र मालद्वायन कौशिकेति वा ।
 काश्यपानां काश्यपावत्कारासितेति । निधुवाणां काश्यपावत्कार-
 नैधुवेति । रेभाणां काश्यपावत्कारैभ्येति । शाण्डिल्यानां
 काश्यपावत्कारदेवलेति । शाण्डिल्यासितदेवलेति वा । वाशि-
 ष्ठेति वाशिष्ठानां येऽन्य उपमन्तुपराशरकुण्डिनेभ्य ॥ उपमन्तूनां
 वाशिष्ठभरदस्त्रिन्द्रप्रभेति । पराशराणां वाशिष्ठशास्त्रपारा-
 शर्येति । कुण्डिनानां वाशिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येति । अगस्त्यो-
 नामागस्त्यदाव्यंच्युनेन्धवाहेति । सोमवाहानामागस्त्यदाव्यंच्युत-

३ गविष्ठिराणामाचेयार्चनासंख्यावाञ्छेति गवरसञ्जयो पाठः ।

४ देवोदासेत्यत्र देवतरसेति आकरे पाठः ।

५ अत पर रोहिणानां वैश्वामित्रमाधुच्छन्दसरोहिणेति, अजानां वैश्वामित्रमाधुच्छन्द-
 सान्येति च आकरे पाठो दृश्यते ।

६ रेणूनां वैश्वामित्रगाधिनरेणवेति आकरे अधिक पाठः ।

७ उपमन्तुपराशरकुण्डिनातिरिक्ता वाशिष्ठा एकावेषा ।

सौमवाहेति । दर्भवाहानामागस्यदार्य्यच्युतदर्भवाहेति । साम्भ-
वा(हानां)हनानामागस्यदार्य्यच्युतसाम्भ(वाहे)वाहनेति । यज्ञ-
वाहानामागस्यदार्य्यच्युत(य)याज्ञवाहेति ।

पुरोहितप्रवरो राघ्नम् । अथ यदि सार्धं* प्रहृषीरन्
मानवैलपीरूरवमेति† शस्त्राणि तान्यदक्षिणानि । तेषां मते
ज्योतिष्टोमः (पु)पुथ्यगमनीयः सङ्घस्रदक्षिणः अन्यो वा प्रज्ञात-
दक्षिणः दक्षिणावता (पु)पुथ्यगमनीये अत्रेति विज्ञायते स एव
हेतुः प्रकृतिभावे ।

भृगूनां न विवाहोऽस्ति चतुर्णामादितो मिथः ।

श्वैनादयस्त्रयस्तेषां विवाहो मिथ इष्यते ॥

यस्यां वै गौतमादीनां विवाहो नेष्यते मिथः ।

दीर्घतमास्तथीतथ्यः कक्षीवां(श्वैव गोत्रजाः)शौशियजस्तथा ॥

भरद्वाजाग्निवेश्यर्चाः शौङ्गाः कात्याय शैशिराः ।

एते समानगोत्राः स्युर्गर्गानिके वदन्ति वै ॥

पुपदश्ला सुहला विश्णुहृडा

कण्ठोऽगस्यो हरितः सङ्घतिथ ।

यस्कश्वैषां मिथ इष्टो विवाहः

सर्वैरन्यैर्जामदग्न्यादिभिश्च ॥

* सार्धं सङ्घर्षमित्यर्थः । अथ सार्धमिति पाकरे पाठः ।

† चक्षियास्तावद्विविधा केषाञ्चिन्मनुजतो न सन्ति केषाञ्चित् सन्ति । येषां सन्ति
आत्मीयमिव ते प्रहृषीरन्, येषां तु न सन्ति ते पुरोहितप्रवरान् प्रहृषीरन्निति—पश्चद्वयमुपन्यस्य
पुरोहितप्रवरानिव सर्वे चक्षिवा प्रहृषीरन्निति सिद्धान्तमाह । (प्रवरमन्त्ररी ।)

द्वार्षेयाणां त्रार्षेयसन्निपाते न विवाहः । त्रार्षेयाणां पञ्च-
र्षेयसन्निपाते न विवाहः* ।

एते समानगोत्राः स्युर्विंशामित्रोऽनुवर्त्तते ।

अत्रयश्च वशिष्ठश्च कश्यपाश्च पृथक् पृथक् ॥

जमदग्निर्गौतमश्च भरद्वाजोऽत्रयस्तथा ।

विंशामित्रः कश्यपश्च वशिष्ठोऽगस्तिरष्टमः ॥

एषामष्टानामृषीणां† यदपत्यं तद्गोत्रमुच्यते ।

इति प्रवराध्यायः कन्यालक्षणानि च ।

* अथ वरन्तक्षणान्मुच्यन्ते ।

तत्र आश्वलायनशृङ्गम् ।

बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेदिति ।

* अत्र चार्षेयाणां द्वार्षेयसन्निपाते न विवाहः पञ्चार्षेयाणां त्रार्षेयसन्निपाते न विवाहः-
इति पाठो युक्तः ।

द्वार्षेयसन्निपातात्त्र चार्षेयाणां करणम् ।

त्रार्षेयसन्निपातात्त्र पञ्चार्षेयकरणम् ।

भृग्वह्निरोरुषेर्देव श्रेयसेकोऽपि वार्षेयः ॥

(इत्यभिगवमाधवीयवचनम् ।)

† शीघ्रायमोऽपि—

अद्विगन्वन्तरे गोवृत्तौऽपि सुगमं कृता ।

जमदग्निप्रपत्तयो न भृग्वह्निरसौ तथा ॥

तेषां कृष्णे तथाष्टानां यस्यापत्यमृषित्वभाक् ।

तदस्य गोवृत्तुदित तदष्टे पानिनेवैच ॥

स्मृतिचन्द्रिकायां तु ।

ब्राह्मणस्य कुलं याज्ञं न वेदाः सम्पदः क्रमाः* ।

कन्यादाने तथा याज्ञे न विद्या तत्र कारणम् ॥ इति ।

अत्र कुलप्रह्वणं कुलस्य प्राधान्यप्रतिपादनपरं न तु इतरगुण-
निषेधनपरम् ।

अतएव यमः ।

कुलञ्च शीलञ्च वयस्य रूपं

विद्याञ्च वित्तञ्च सनाथताञ्च† ।

एतान् गुणान् सप्त परीक्ष्य देया

कन्या बुधैः शेषमचिन्तनीयम् ॥ इति ।

लैङ्गेऽपि ।

दातव्या श्रीच्रियायैव ब्राह्मणाय तपस्विने ।

कन्या त्वधीतवेदाय विधिना ब्रह्मचारिणे‡ ॥ इति ।

* सपदक्रमा इति मन्काररवमात्रायां पाठः ।

† नाथमन्देन पीठकाः पिशादय उच्यन्ते ।

‡ ब्रह्मवेत्तोऽपि—

वराय मुषहोनाय प्रज्ञायाश्मनिने तथा ।

दविदाय च मूर्खाय रोगिणि कुम्भिताय च ॥

अश्वत्थीपद्माय चाश्वत्थदुर्मूखाय च ।

पद्मभायाऽङ्गोनाय चाश्वत्थवधिराय च ॥

अङ्गाय चैव मूर्खाय औशायाश्मपादिने ।

ब्रह्मज्ञानो भर्तृहोऽपि यः भङ्गवत् प्रवृत्तिश्च ॥

आश्वत्थवधिराय चैव दुर्ने च विदुर्वेदि च ।

वैश्वराय मुषादन्वा दशवादीवत् भर्तृन् ॥ (पररहं)

अथ ब्रह्मचारिपहणम् अथलितब्रह्मचर्यैष प्रथमविवाहः
कार्य इत्येतत्परम् । ब्रह्मचर्यश्रलने तु नैर्त्त्यं पशुमालभ्य
कन्यामुद्धेत् ।

अतएव यान्नवस्वयः ।

अधिमृतब्रह्मचर्यो लक्षणां स्त्रियमुद्धेत् । इति ।

सामुद्रिकलक्षणपरीक्षायाः प्रागायुः परीक्षणोयमित्युक्तं सङ्घे ।

पूर्वमायुः परीक्षेत पद्यालक्षणमादिशेत् ।

आयुर्हाननराणां (च) हि लक्षणैः क्षिप्रयोजनम् ॥

यामभागे तु नारीणां दक्षिणे पुरुषस्य च ।

निर्हिष्टं लक्षणं तेषां सामुद्रवचनं यथा ॥

रेखाः पञ्च ललाटे तु स्त्रिया वा पुरुषस्य च ।

शतवर्षाणि जीवेद्येस्यैस्त्र्यंशमधिगच्छति ॥

अतश्च भिरगीतिः स्यात्त्रिभिः सप्ततिर्भवेत् ।

हाभ्यां षट्त्रिंशन्निर्हिष्टा अत्वारिंशत्तथैकया ।

अरेखिण ललाटेन शिंशदायुर्भवेदिति ॥

इत्यादियन्त्रेण आयुःपरीक्षां कृत्वा अङ्गपरीक्षां कुर्यात् ।

य कन्यापालनकृत्वा करोति यदि विक्रयम् ।

दिपदा धनलोभेन कुशोपाक स गच्छति ॥

कन्यायुषं पुरीषश्च तत्र भवति पातको ।

त्रिभिर्दंशते कालेयावदिन्द्राचतुर्दश ॥

तदल व्याधयोनी स लभेन्नभ्य सुनिश्चितम् ।

विक्रीयति मांसभारं पशुव्येष दिवागिरम् ॥

• अतश्च भिरगीतिरिति रेखाभिरिति शेषः ।

अथ सामुद्रकलक्षणम् ।

तच्च पादादिकेशान्तं द्रष्टव्यम् । तथाहि ।

शूर्पाकारविरूचपाण्डुरनखी वक्रौ शिरासन्ततौ

संशुष्को विरलाङ्गुली च चरणौ दारिद्र्यदुःखपदौ ।

मार्गायोत्(कलिकौ)कटकौ कषायसदृशौ वंशस्य विच्छित्तिदौ

ब्रह्मघ्नौ परिदग्धमृद्युतितलौ पीतावगम्यारतौ ॥ इति ।

अथ अङ्गुष्ठलक्षणम् ।

अङ्गुष्ठौ पृथुलौ येषां ते नरा भाग्यवर्जिताः ।

कृभावतिकृशाङ्गुष्ठास्ते नरा ध्यानयान्तिनः ॥

चिपिटैर्विकृतैर्भुग्नैरङ्गुष्ठैरतिनिन्दिताः ।

यस्य प्रदेगिनी दीर्घा अङ्गुष्ठं समतिक्रमेत् ॥

स्त्रीभोगं लभते नित्यं पुरुषो नात्र संशयः ।

कनिष्ठायान्तु दीर्घायां सुवर्णस्य तु भागिनः ॥

विकृतैः स्फुटितैः सूक्ष्मैर्नखैर्दारिद्र्यभागिनः ।

बहु(न्यु)हत्यां प्रकुर्वन्ति पुरुषा हरितैर्नखैः ।

सूक्ष्मैरुपचितैस्त्राम्बैर्नखैर्भूपतयो मताः ॥

जह्वालक्ष्यमाह मिहिरः ।

प्रविरलतनुरोमहस्तजङ्घा

द्विरदकरप्रतिमैर्वरोरुभिश्च ।

उपचितसमजानवश्च भूषा

धनरहिताः श्लथ्मगालतुल्यजङ्घाः ॥

अथ बाहुलक्षणम् ।

विपुलावत्युच्छायौ सुद्विष्टौ तौ च वृत(त्त)वन्तौ ॥
 करिकरसदृशरूपावालानुलम्बिनो च समौ पीनौ ।
 बाहू पृथ्वीशानामधमानां रोमशौ ऋक्षौ ॥

अथ ललाटलक्षणम् ।

त्रिशूल पट्टिशं वापि ललाटे यस्य दृश्यते ।
 शीवस्रस्त्रिकाण्डं वा स भोगैश्वर्यवान् भवेत् ॥

अथ शिरोलक्षणम् ।

घटमूर्धा ध्यानरुचिर्दिमस्तकः पापक्षयनेक्ष्यकः ।
 निम्नं शिरस्य महतां बहुनिम्नमनर्थाय भवति ॥

अथ केशलक्षणम् ।

एककूपजैः स्रिग्धैररुक्षैराकुक्षितैरभिन्नाद्यैः ।
 सृदुभिर्न चातिबहुभिः केशैः सुखभाज इन्द्रो वा ॥ इति ।

अथ सर्वंगात्रलक्षणम् ।

यद्यद्वाचं (रुक्षं) परुषं मांसहीनं शिरावनडम् ।
 तत्तदनिष्टं प्रोक्तं विपरीतमतः शुभं सर्वम् ॥

स्तान्दे काशीखण्डेऽपि ।

आनीय कुङ्कुमारतं सूत्रञ्च त्रिगुणीकृतम् ।
 स्मृत्वा शिवो गणाध्यक्षमूर्द्धाभूतमुदङ्मुखः ।
 मुनिः परिममौ बालमापादतलमस्तकम् ॥
 तिर्यग्ूर्द्धं समो माने योऽष्टोत्तरशताङ्गुलः ।
 स भवेत् पृथिवीपालस्तत्समो वा न सशयः ॥

अत्र तिर्यक्प्रमाणं प्रसारिताभ्यां बाहुभ्यां द्रष्टव्यम् ।

अन्यत्रापि ।

। पञ्चदीर्घं चतुर्ङ्गलं पञ्चसूक्ष्मं षडुन्नतम् ।
 सप्तरत्नं त्रिगम्भीरं त्रिविस्तीर्णं प्रशस्यते ॥
 ग्रीवा प्रजननं पृष्ठं जङ्घे चैव च ऋक्षके ।
 ऋक्षानि यस्य चत्वारि पूजां प्राप्नोति नित्यमः ॥
 सूक्ष्माण्डुलिपर्वाणि दन्तकेशनखत्वचः ।
 पञ्चसूक्ष्माणि येषां स्युस्ते नरा दीर्घजोविनः ॥
 कक्षः कुक्षिश्च वक्षश्च घ्राणस्कन्धललाटिकाः ।
 एतत्सर्वं विनिर्दिष्टमुन्नत सुप्रशस्तकम् ॥
 नेत्रान्तं करपादञ्च अधरोष्ठञ्च तालुकम् ।
 जिह्वा नखाश्च ते सप्त रत्नवर्णाः शुभावहाः ।
 स्तरेण सत्त्वनाभिभ्यां त्रिगम्भीरं प्रशस्यते ॥

सत्त्वमागय इत्यर्थः ।

ललाटकटिवचोभिस्त्रिविस्तीर्णं प्रशस्यते ।
 उरोविशालो धनधान्यभोगी
 शिरोविशालो नृपपुङ्गवः स्यात् ।
 कटौ विशालो बहुपुत्रभोगी
 विशालपादस्तु धनो सुखो स्यात् ॥

तथा ।

चक्षुःसेहेन सौभाग्यं दन्तसेहेन भोजनम् ।
 त्वचः सेहेन शय्या स्यात्पादसेहेन वाहनम् ॥
 कमठीपृष्ठकठिनात्रकर्मकरणी करौ ।

राज्यभोगाय सम्प्रीप्तौ पादौ धाध्यन्ति योगक्षौ ॥

दीर्घलिङ्गेन दारिद्र्यं पृथुलिङ्गेन निर्धनम् ।

जगत्लिङ्गेन सौभाग्यं जगत्लिङ्गेन भूपतिः ॥

कनिष्ठाङ्गुलिदेशे तु रेखा गच्छति मध्य(मा)गा ।

सर्जनीं ध्याप्य तिष्ठे(त्)त्तु शतजीवी भवेत्तरः ॥

अनामिकापर्श्वमतिक्षमेत पेत्

कगिष्ठिका धर्मशतञ्च क्षीयति ।

समे त्वशीतिर्विधमे तु सप्ततिः

पर्वार्द्धहीने खलु पष्टिमादिषेत् ॥

अङ्गुष्ठोदरमध्यस्थो यषो यस्य विराजते ।

उत्पन्नभाग्यभोगी स्यात् स तरः सुखभागधेत् ॥

रेखाभिर्बहुभिः क्लेशमस्याभिर्धनहीनताम् ।

रक्षाभिर्धनमाप्नोति जग्याभिर्दुःखभागधेत् ॥

अतिमेधोऽतिकीर्त्तिय विजयी च सुधी तथा ।

अतिचिन्ता च दृष्टिः स्यात् स नरोऽस्यायुषो भवेत् ॥

अङ्गुशं (यासुशं) कुण्डलं चक्षं यस्य पादतले भवेत् ।

तस्य राज्यं विनिर्बिष्टं श्रीतमेव न संशयः ॥

धारिका मूषणे यस्य दक्षिणावर्त्तिनी (यदि) भवेत् ।

गन्धय मीनमधुनोर्यदि वीर्यं तदा नृपः ॥

तथा रेखाफलमपि ।

मस्ये शतं विजागीयान्मकरे तु सप्तस्रकम् ।

पक्षे कोटिं विजागीयाच्छङ्के कोटिसप्तस्रकम् ॥

अतिकृष्णमतिखेतमतिरक्तं तथैव च ।

इत्थं वर्णो नरो रोगी सागरस्य वचो यथा ॥ इति ।

याज्ञवल्क्योऽपि ।

एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियो वरः ।

यद्वात्परीक्ष्यः पुंस्त्वे तु युवा धीमान् जनप्रियः ॥ इति ।

पुंस्वपरीक्षोपायमाह नारदः ।

यस्यासु प्लवते बीजं ज्ञादि मूत्रञ्च फेनिलम् ।

पुमान् स्यात्तत्रैरेभिर्विपरीतसु (विपरीते तु) पण्डकः ॥

बीजं वीर्यं रेत इति वा पाठः । ज्ञादि ध्वनिमत् ।

परीक्षाकारणमपि स एवाह ।

अपत्यार्थं स्त्रियः शृष्टाः स्त्री चेन्न वीजिनो नराः ।

चेन्न वीजवते देयं नावीजी चेन्नमर्हति ॥

कन्यानर्हानाह कात्यायनः ।

उन्मत्ताः पतिताश्चैव कुष्ठिपण्ड(स्त्र)सगोत्रजाः ।

चक्षुःश्रोत्रविहीनाश्च तथापस्मारदूषिताः ॥

अवेद्याश्चैव दूरस्था मोघमार्गानुसारिणः ।

शूरा निवृत्ताश्चैतेभ्यो न देया कन्यका बुधैः ॥ इति ।

अन्यत्रापि ।

अत्यासन्नेऽतिदू(रे च)रस्ये सत्याद्ये चातिदुर्लभे ।

वृत्तिहीने च मूर्खे च पट्सु कन्या न दीयते ॥

पाराशरे ।

कन्यां (यच्छति) ददाति उवाय नीचाय, धनलिप्तया ।

कुरुपाय कुशीलाय स प्रेतो जायते नरः ॥

यसु दारिद्र्यादिना कन्यां शुक्लेन ददाति तस्य प्रायश्चित्तमुक्त-
मृग्विधाने ।

महेश्वरोमयर्गे च लक्ष्मिद्विष्णुमन्दिरे ।

कन्याविक्रयदोषसु प्रणश्यति न संग्रयः ॥ इति ।

अथ परिवेक्षादिनिर्णय उच्यते ।

तत्र मनुः ।

परिविप्तिः परिवेक्षा यया च परिविन्दति* ।

ते सर्वे नरकं यान्ति दाढयाजकपक्षमाः ॥

तेषां लक्षणाद्यपि स एवाह ।

दारान्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽयजे स्थिते ।

परिवेक्षा स विज्ञेयः परिविप्तिस्तु पूर्वजः ॥

अयजे अनूक्ते अक्षताग्निहोत्रे च स्थिते सतीत्यर्थः ।

तथाच मनुः ।

अयजे ब्रह्मचर्यस्थे योऽनुजो दारसद्वहम् ।

कुरुते परिवेक्षा स परिविप्तिस्तु पूर्वजः ॥

मर्गोऽथ विशेषमाह ।

* परिविन्दति इत्यत्र परिविन्दते इति मनुसंहितायां पाठः ।

सोदर्यं तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद्दारसङ्ग्रहम् ।
 आवसथ्यं तथाधानं पतितस्तु तदा भवेत्* ॥

यत्तु हारीतः ।

सोदराणान्तु सर्वेषां परिवेत्ता कथं भवेत् ।
 दारैस्तु परिविद्यन्ते नाग्निहोत्रेण नेज्यया ॥

ब्रह्माह । तदाग्नाविपयम् ।

अग्रजस्तु यदानग्निरादध्यादनुजः कथम् ।
 अग्रजानुमतः कुर्यादग्निहोत्रं यथाविधि ॥

इति वृषवशिष्टोक्तेः ।

ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥

इति सुमन्तूक्तेः । अत्र आधानग्रहणादनुज्ञायामपि न
 विवाहः । इदं सोदरपरं सोदर्याभावे न दोषः ।

तथाच शातातपः ।

पितृव्यपुत्रान् सापत्न्याम् परनारीसुतांस्तथा ।
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥

सापत्ना अन्यमाढजाः । परनारीसुताः (चित्रजादयः) दत्तकादयः ।
 कार्ष्णीजिनिस्तु ।

उन्नतः किल्बिपी कुष्ठी पतितः क्लीव एव च ।

राजयद्भ्रामयावी च न (योग्यः) न्याय्यः स्यात्पतीचितुम् ॥

कन्याविपचे गर्गः ।

* पतितस्तन्मया भवेत् इति च पुनर्दे पाठः ।

एकमाद्यप्रसूतानां मुक्षीणां परिवेदने ।

दोषः स्यात्सर्व्वेषु न दोषो भिन्नमाद्येषु ॥ इति ।

एकमाद्यप्रसूतानामपि क्वचिदपवादमाह बृहमनुः ।

विवाहानधिकारी स्याज्ज्येष्ठकन्या यदि स्थिता ।

तदनुज्ञां विना वापि कनिष्ठामुदहेत्तदा ॥

कालप्रतीक्षणं तस्या रजोऽदुष्टं न तिष्ठति ॥

कात्यायनोऽपि ।

देशान्तरस्यः क्लीवैकवृषणां च सहीदरान् ॥

वेश्या(निष्ठां)विष्टां च पतित(तांश्च)शूद्रतुल्यातिः रोगिणः ।

जङ्गमूकान्धबधिरकुलवामन(खञ्ज)कुण्डकान् ॥ ॥

* वाची यत्र विभिद्यते गिरिर्वा व्यवधायक ।

महानयनत्रं यत्र महेशानरमुच्यते ।

• दशरात्रेण वा वाषां यत्र न श्रूयतेऽपरा ॥ इति बृहन्ननु ।

ब्रह्मवित्तु—

देशान्तरं वदन्त्येके पट्टियोजनमायतम् ।

चत्वारिंशददन्त्येके चिद्दशैके तथैव च ॥

† एकवृषणं एकाद्यं पशुविशेष इति रवाकर* ।

‡ ब्रह्मणसहीदरानिति निष्ठांशसिन्धौ उदाहृतत्वे च पाठः, स एव साधीयान् ।

§ शूद्रतुल्यानां मनु —

गौरचकान् नापिजिकादायु काश्चकुशीलवान् ।

श्रेष्ठान् वाहूँधिकारिणं पिशान् शूद्रवदापरित् ॥ इति ।

¶ लज्जी विकलान् करणं हिताहितावधारणाद्यम इति यावत् इति मित्ताचरा ।

॥ कुण्डकानित्यत्र खलकानिति पाठः भयपादानिति तदर्थं । सक्षाररत्नमाला । कुण्ड-
कान् सर्व्वक्रियात्तान् कुण्डो भन्द क्रियासु य इत्यमरोत्ते ।

अतिवृद्धानभार्यांश्चः कृपिसक्तान्वृपस्य च ।

धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणः ।[†]स्तथा ।

कुलटोः[‡]भक्तचौरा(रोगां)श्च परिविन्दन्न दुष्यति ॥ इति ।

मदनपारिजाते देयान्तरस्थितस्य विशेष उक्तो वशिष्ठेन ।

अष्टौ दश द्वादश वर्षाणि[§] ज्येष्ठभ्रातरमनिविष्टमप्रतीक्ष-
माणः प्रायश्चित्ती भवतीति ।

अनिविष्टमकृतविवाहमित्यर्थः । तत्र पुनः पुनः श्रूयमाणे द्वादश-
वर्षाणि । कदाचिच्छ्रूयमाणे दश । नदीपर्वतचौराद्याकुल-
देशस्येऽश्रूयमाणे चाष्टौ वर्षाणीति ।

गर्गस्तु ।

प्रोपितन्तु प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ।

प्रोपितं यद्यशृण्वानस्तदाद्धान्ते[¶] समाचरेत् ।

आगते तु पुनस्तस्मिन् पाद तच्छुद्धये चरेत् ॥

* अभाव्यान् शास्त्रनिषिद्धभाष्यांसम्भ्यान् वैष्टिकजज्ञचारिवागप्रस्थमिच्छस्वपान् ।

† कामतः कारिणः शीतघर्षेनिरपेक्षच्छन्द्यवहारिणः ।

‡ कुल परकुलम् अठति इति कुलट परकुलाटनशील दत्तक इति यावत् इति नारा-
यणमहासहोपाध्यायाः ।

§ धर्माश्रमघातं वा देशान्तरगतस्य ज्येष्ठस्य द्वादशवर्षप्रतीक्षाः ।

तथाच श्रुति —

द्वादशैव तु वर्षाणि व्यायान् धर्माश्रमयोगतः ।

न्याय्यः प्रतीक्षितुं भावाः श्रूयमाणे पुनः पुनः ॥

¶ यद्यशृण्वानमन्दादतिममाचरेदित्युदाहृतत्वे पाठः, अशृण्वानमश्रूयमाणमिति परिशिष्ट-
प्रकाशकारः, अशृण्वान इति रत्नाकरः, प्रोपितस्य वार्तामशृण्वन् वर्षे प्रतीक्षा परिशयम्
कुर्यादिति शक्यः ।

पादं कच्छपादम् ।

पाराशरे तु विशेष उक्तः ।

द्वौ कच्छौ परिवित्तेस्तु दत्तायाः कच्छ एव तु ।

कच्छ्रातिकच्छं दातुः स्याद्वोता चान्द्रायणं चरेत् ॥

अत्र परिवित्तिशब्दः परिवेत्तुपलक्षकः ।

कच्छौ द्वौ परिवेत्तुर्वै परिवित्तेस्तथैव च ।

इति यमस्मृतः ।

प्रायश्चित्ताचरणानन्तरं परिवेत्तुः कर्त्तव्यमुक्तं वशिष्ठेन ।

परिवेत्ता दाता च कच्छ्रातिकच्छौ चरित्वा तस्मै तां
दत्त्वा पुनर्निर्विशेत् अन्यामुदहेत् ता नैवोपयच्छेतेति ।

कनिष्ठापतिसु तस्मै ज्येष्ठाय तां निवेद्य तेनानुष्ठातां तामुदहेत्
तु त्वजेदित्यर्थः । अयमेव न्यायो ज्येष्ठकनिष्ठयोराधानव्युत्क्रमे
भगिन्योर्विवाहव्युत्क्रमे चानुसन्धेयः ।

अतएव गौतमः ।

परिवित्तिपरिवेत्तृपर्याहितपर्यायाणामग्नेदिधीपुपतीनां
संबन्धरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यमिति ।

अग्नेदिधीपुपत्यादौ विशेषो वशिष्ठेनोक्तः ।

कच्छं द्वादशरात्रं चरित्वा अग्नेदिधीपुपतिर्निर्विशेत् तां
चोपयच्छेत् । दिधीपुपतिसु कच्छ्रातिकच्छौ चरित्वा
तस्मै तां दत्त्वा पुनर्निर्विशेदिति ।

अग्नेदिधीश्वादेर्लक्षणं देवसेनोक्तम् ।

ज्येष्ठायां यद्यनूदायां कन्यायामुद्यतेऽनुजा ।

या साग्नेदिधीपुत्रेया पूर्वा वै दिधीषुः स्मृता ॥ इति ।
 अग्नेदिधीपुपतिर्द्वादशरात्रं कृच्छ्रं प्राजापत्यं चरित्वा ज्येष्ठायामन्येनोढ्यायां पश्चात्तामेवोदहेत् । दिधीपुपतिस्तु कृच्छ्रातिकृच्छ्री चरित्वा स्त्रोढां ज्येष्ठां तस्मै कनीयस्याः पूर्ववोद्धे दत्त्वा अन्त्यामुदहेदिति मितानरा कल्पतरुधः ।

इति परिवेक्षादिनिर्णयः ।

अथेदानीमेवंलक्षणलक्षितयोर्बधूवरयोर्विवाहकालप्रमाणम् ।

तत्र नारदः ।

युग्मेऽव्दे जन्मतः स्त्रीणां प्रीतिदं पाणिपौडनम् ।

तत्तु पुंसामयुग्मेऽव्दे व्यत्यये नाशनं† तथीः‡ ॥

शौनकः ।

कुलशीलवयोवृत्तरूपाद्यां नग्निकां शुभाम् ।

विधिना चोदहेत्कन्यां (सर्व्व)धर्मकामार्यसिद्धये ॥

समाध्दात्कन्यकानास्त्री शैशवी स्याच्छुभान्विता ।

तामष्टादशवर्षेण वरेण विवहेत्पुमान् ॥

* व्याख्यानतरमपि कृत्यर्थसारे—कनिष्ठापतिर्द्वादशरात्रं कृत्वा तां स्त्रीदामिव ज्येष्ठोपाते जात उदहेत् । अग्नेपतिस्तु कृच्छ्रातिकृच्छ्री कृत्वा स्त्रोढां कनिष्ठापतये ब्रह्मचार्याङ्कत-
 र्थेष्वद्विवेच्य तदनुश्रुतां तां ज्येष्ठां च उदहेदिति ।

† पुंसां युग्मेऽव्दे स्त्रीणामयुग्मेऽव्दे इत्येवमपि व्यत्यये ।

‡ धृत्यनरे च—

सर्भांधारास्यन्वती वा पञ्चमाध्याह्नर एवम् ।

कुमारोवरणं दानं दैव्यभाषयन् तदा ॥ इति ।

याष्टवर्षा भवेद्गौरी पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनी ।

पञ्चविंशतिवर्षीयस्तां कन्यामुद्वहेद्विजः ॥

रोहिणी नववर्षा स्याद्धनधान्यविवर्द्धनी ।

तामुद्वहेत् सतिमान् त्रिंशद्वर्षवरेण तु ॥

ऊर्ध्वं दशब्दाद् या कन्या प्रायजोदर्शनात्तु सा ।

गान्धारी स्यात्समुदाह्या चिरं जीवितुमिच्छताः ॥

। प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यास्तुकालभयादिह ।

ऋतुमत्यां तु तिष्ठत्यां दीपः पितरमृच्छति ॥ इति ।

नग्निकालक्षणं यथा स्मृतिभास्करे ।

यावन्न लज्जां जानाति कन्या पुरुषसन्निधौ ।

योन्यादीन्नावगूहे(द्यै)त तावद्भवति नग्निका ॥

सङ्गहे तु ।

यावच्चेलं न गृह्णाति यावत्क्रीडति पांशुभिः ।

यावद्दोषं न जानाति तावद्भवति नग्निका ॥ इति ।

संवर्त्तस्तु ।

अष्टवर्षा भवेद्गौरी नवमे नग्निका भवेत् ।

दशमे कन्यका प्रोक्ता द्वादशे वृषली मता ॥ इति ।

इदं नग्निकालक्षणमीपचारिकं रोहिणीति वा पाठः । तस्मात्

पूर्वं पूर्वं श्रेय इति केचित् । अन्ये तु कन्यारक्षणस्य महा-

याससाध्यत्वादुत्तरोत्तरं श्रेयः षोडशीषडणायद्वयवदित्याहुः ।

* उद्वहेत् उदाह्वयदिति अन्तर्भूतव्यर्थे, वरेणेत्यत्र तृतीयानुपपत्तेः ।

† जीवितुमिच्छता इति च पुस्तके पाठः ।

तथाच मरीचिः ।

गौरीं ददन्नाकपृष्ठं वैकुण्ठं रोहिणीं ददत् ।

कन्यां ददन्नलोकं रौरवन्तु रजस्वलाम् ॥

प्राप्नोतीति शेषः ।

इति विधानपारिजाते बधूवरविवाहकालनिरूपणम् ।

अधेदानीम् एकमाढजादीनां विवाहकालनिर्णयः प्रस्तूयते ।

प्रयोगपारिजाते गर्गः ।

एकमाढप्रसूतानामेकस्मिन् वासरे यदि* ।

विवाहं नैव कुर्वीति छते त्वेको विनश्यति ॥

नारदः ।

एकमाढजयोरेकवक्षरे पुरुषस्त्रियोः ।

न समानक्रियां कुर्यान्माढभेदे समाचरेत् ॥

स्मृत्यन्तरे ।

विवाहस्त्वेकजन्यानामेकस्मिन्नुदये कुले ।

नागं करोत्येकषर्षे स्यादेका विधवा तयोः ॥

उदयो लग्नमित्यर्थः ।

अस्य देगव्ययस्या उच्यते ।

एकोदरीकरतन्त्रपहणं यदि स्या-

देकोदरस्यवरयोः कुलनागनञ्च ।

* एकस्मिन् वासरे इति प-पु५६ पाठः ।

एकाष्टिके तु विधवा भवतीह कन्या
नद्यन्त्यरे तु शुभदं पृथुगैलरोधे ॥ इति ।

अन्यच्च ।

भ्रातृयुग्मे स्वसृयुग्मे भ्रातृस्वसृयुगे तथा० ।
न जातु मङ्गलं कुर्यादेकस्मिन् मण्डपेऽहनि ॥
एकस्मिन् वासरे प्राप्ते न कुर्याद्यमजातयोः ।
घौरश्चैव विवाहश्च मौञ्जीबन्धनमेव च ॥

यत्तु† नारदः ।

पुत्रीपरिणयादूर्ध्वं यावद्दिनचतुष्टयम् ।
पुत्रान्तरस्य कुर्वीत नोदाहमिति सूरयः ॥

तदभिन्नमाहविषयम् ।

विवाहस्वेकजातानां परमासाभ्यन्तरे यदि ।
असंशयं त्रिभिर्वर्षैस्तत्रैका विधवा भवेत् ॥

इति वराहसंहितायां विशेषोक्तेः ।

तथा ।

नैकैकजन्मनोः पुंसोरैकजन्ये तु कन्यके ।
नैवं कदाचिदुदाहो नैकदा मुण्डनद्वयम् ॥
एकजन्ये तु कन्ये द्वे पुत्रयोर्नैकजन्ययोः ।
न पुत्रीद्वयमेकस्मै प्रदद्याच्च कदाचन ॥ इति ।

एवञ्च भिन्नमाहकयोः पुत्रयोः पुत्रीर्वा एकस्य विवाहोप-

• भ्रातृस्वसृयुग्मे इति संस्काररवमाणायां पाठः ।

† यत्तु इत्यत्र सङ्घटे तु इति संस्काररवमाणायां पाठः ।

नयनानन्तरं दिनचतुष्टयमतिक्रम्य अन्यस्य विवाहोपनयने
 कुर्यादिति तात्पर्यम् ।

एकोदरप्रसूतानान्तु विशेष उच्यते संहितासारावल्याम् ।

न मण्डनान्मुण्डनमूर्द्धमिष्टं
 न पुत्रयो(र्मु)र्मण्डनमेकवर्षे ।
 न पुंविवाहोर्द्धं चतुत्रयेऽपि
 विवाहकार्यं दुहितुश्च कुर्यात् ॥

तथा ।

न मण्डनाच्चापि हि मुण्डनञ्च
 गोत्रैकतायां यदि नाब्दभेदः ।

गोत्रैकत्वञ्च सापिण्डेऽसति द्रष्टव्यम् ।

तथाच वृद्धवशिष्ठः । नारदोऽपि ।

पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहो न चतुत्रये ।
 न तयोर्व्रतमुद्वाहान् मण्डनादपि मुण्डनम् ॥
 नैकस्मिन् वत्सरे कार्यौ गेहोद्वाहौ कथञ्चन ॥

गेहशब्दस्तदारम्भतन्त्रवेशयोरुपलक्षकः ।

तथाच ज्योतिषे ।

एकोदरभ्रातृविवाहकृत्यं स्वसुर्न पाण्डिग्रहणं विधेयम् ।
 परमाप्तमध्ये सुनयः समूचुर्न मुण्डनं मण्डनतोऽपि कार्यम् ॥

• न कार्ये इतमुद्वाहान् मण्डने नाप्यमण्डनम् । इति संस्काररत्नमाभाषा पाठः ।
 मण्डनं विवाहादि, अमण्डनं दाहादि ।

क्षचिदपवादमाह मदनरत्ने ।

ऋतुत्रयस्य मध्ये चेदन्याद्दस्य प्रवेगनम् ।

तदा ह्येकोदरस्यापि विवाहसु* प्रशस्यते ॥

सायनीये अन्योऽपि विशेषः ।

एकस्मिच्छीभने वृत्ते द्विशुभं नैव कारयेत् ।

यदि कुर्यात्प्रमादेन तत्र स्यादशुभं ध्रुवम् ॥

अध्वमेदे प्रतिप्रसवोऽपि तथैव ।

फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रीदाहोपनायने ।

सेदाद्वस्य कुर्वीत नर्तुत्रयविलङ्घनम्† ॥

संहिताप्रदीपे ।

ऊर्ध्वं विवाहात्तु सुतस्य नैव

कार्यो विवाहो दुहितुः समार्द्धम् ।

अप्राप्य कन्यां खशुरालयञ्च

सुपा प्रवेश्या स्वगृहं न चादी ॥

ज्योतिर्निबन्धे कात्यायनः ।

कुले ऋतुत्रयादर्वाक् मण्डनाव तु मण्डनम् ।

प्रवेशाच्चिर्गमो नेष्टो न कुर्यात्प्रद्वलत्रयम् ॥

प्रवेशनिर्गमादिलक्षणात्तद् गर्गः ।

* अथ तुमर्धेन विवाहभिन्नमेकोदरविषय इह खशुरालयमध्वमेदेऽपि न भवतीति प्राप्यते इति गोपीनाथ ।

† अतुत्रयविलङ्घनमिति क पुस्तके पाठः ।

पुत्रीदाहः प्रवेशाख्यः कन्योदाहस्तु निर्गमः ।
 मुण्डनं चोलमित्युक्तं व्रतोदाहौ तु (मङ्गलम्)मण्डनम् ।
 चोलं मुण्डनमेवोक्तं वर्ज्येन्मण्डनात्परम् ॥
 मौञ्जी चोभयतः कार्या यतो मौञ्जी न मुण्डनम्* ।
 अभिन्ने वस्त्रेऽपि स्यादहर्भेदन्तु कारयेत् ।
 अभेदे तु विनाशः स्यान्न कुर्यादेकमण्डपे ॥

मदनरत्ने वशिष्ठोऽपि ।

द्विगोभनं त्वेकगृहेऽपि नैष्टं शुभन्तु पद्यान्नवभिर्दिनेषु ।

भावग्न्यकं गोभनमुत्सवो वा द्वारेऽथवाचार्यविभेदतो वा ॥

चतुर्थदिनादर्वाग्निपथे वशिष्ठः ।

एकलम्ने द्विलम्ने वा द्वे गृहे यत्र गोभने ।

तयोरेको विनष्टः स्याद्वर्तते न यथास्थितम् ॥

द्वे गोभने द्वौ विवाहौ ।

तथा ।

एकोदरप्रसूतानां नाग्निकार्यद्वयं भवेत् ।

भिन्नोदरप्रसूतानां नेति यातातपोऽब्रवीत् ॥

कुर्वन्ति मुनयः केचिदेकस्मिन्* वस्त्रे लघु ।

गुरु वा लघु वा कार्यं प्राप्तं नैमित्तिकन्तु यत् ॥

सङ्घटे तु ज्योतिरर्षवे ।

एकोदरयोर्द्वयोरेकदिनोद्दहने भवेन्नाशः ।

* मौञ्जाः मुण्डनमङ्गलं न प्रधानमिति मौञ्जो न मुण्डनमिच्छाय ।

† एवमिदं च वस्त्रं कस्मिन् निसंयसिषी पाठः ।

नद्यन्तरे त्वेकदिने केऽप्याहुः स्रष्टे च शुभम् ॥

कश्यपः ।

मौञ्जीबन्धस्तयोदाहः परमासाभ्यन्तरेऽपि वा ।

पुष्ट्रदाहं न कुर्वीत विभक्तानां न दीपकत् ॥

वराहमिहिरय ।

उदाह्य पुत्रीं न पिता विदध्यात्

पुत्रान्तरस्योदहनं कदापि ।

यावद्यतुर्थं दिनमत्र पूर्वं

समाप्य चान्योदहनं विदध्यात् ॥

तथा ।

विवाहमध्ये यदि चेत्ययाह-

स्नात्र स्वमुख्याः पितरो न यान्ति ।

वृत्ते विवाहे परतस्तु कुर्या-

च्छ्राद्धं स्वधाभिर्न तु दूपयेत्तम् ॥

मासिकानि तु वृद्धार्थं पूर्वमेव कार्याणीत्याह मेधातियिः ।

प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य धरेवाभ्युदयक्रियाम् ।

१ श्रौतिर्बैतरेषु तु अतिस्रष्टे एकोदशयोरप्यवाहे कर्तव्यताका—

न प्रतिदिह्य सप्त सन्नासे स्रष्टे महति । •

एकोदशस्यवयारवाहे भिद्यमन्वरे षाले ॥

यमरोष विशेषेण कृत्यन्तरे—

एकदिनं शक्रे शेषे शक्रे मध्यमे तथा ।

कर्त्तव्यं महत्त्वं स्वसोर्भाषोर्मेमभजातयोः ॥ इति ।

आचतुर्थात्ततः पुंसि पञ्चमे शुभदं भवेत्* ॥

अतिसङ्घटे तु ।

जह्वं विवाहाच्छुभदो नरस्य
नारीविवाहो न ऋतुत्रयं स्यात् ।
नारीविवाहात्तदहेऽपि शस्तं
नरस्य पाण्ड्यहमाहुरार्याः ॥

तथा सङ्घटे ।

सङ्घटे समनुप्राप्ते सूतके समुपागते ।
कुशाण्डीभिर्घृतं हुत्वा गाञ्च दद्यात्पयस्विनीम् ।
चूड़ोपनयनोद्वाह प्रतिष्ठादिकमाचरेत् ॥
अथ वैधव्ययोगे शान्तिमाह मार्कण्डेयपुराणे ।
बाल्यवैधव्ययोगे तु† कुम्भद्रुप्रतिमादिभिः‡ ॥

* शृत्वशरेऽपि—प्रेतश्राद्धानि सर्वानि सपिण्डीकरणं तथा ।

अपकृत्यापि कुर्वीत कर्षुं नान्दीमुखं दिग्. ॥

इति विनापकथे दोषमाह चमना.—

इतिश्राद्धविघ्नोपस्तु प्रेतश्राद्धानि यचरेत् ।

स श्राद्धो नरके घोरे पिटभिः सङ्घ मन्वति ॥ इति ।

† बाल्यवैधव्ययोगानाह मकरन्दे नृपाकरः—

त्यक्ता धवेनोऽचकरेऽस्तस्ये वाच्येऽपि भौमि विधवा प्रदिष्टा ।

पापदहास्तीकमवर्गयति कथ्येव दध्या भवतीति सूती ।

अन्यथापि—खद्ये व्यये च पाताल्ये कामिचे चाष्टमे कुञ्जि ।

कन्या भर्तुर्विनायाय भर्ता कन्यादिनामदः ॥ इति ।

‡ कुम्भ इत्युपसर्गक तत्र मन्वत्यपि याद्या, दुर्गेषु स चाश्रय एव नान्य, प्रतिमा विष्णु-
प्रतिमा सा च मिरोधुश्रावयययुता सौवर्वा न शान्तासमिधा । इति सौपीतायः ।

कृत्वा लग्नं रहः पथात् कन्योद्वाह्येति (मन्वते) चापरे ॥
कुम्भविवाहविधिस्तु सूर्यारुणसंवादे ।

विवाहात्पूर्वदिवसे चन्द्रताराबलान्विते ।

विवाहर्त्वे (होक्ते) च मन्यन्याः कुम्भेन सह चीहहेत् ॥

पिता सङ्कल्पवाचा च विवाहविधिपूर्वकम् ।

सूत्रेणावेशयेत् पथाद्दशतन्तुविधानतः ।

कुङ्कुमान्द्वयं देहं तयोरेकान्तमन्दिरे ॥

प्रार्थयेत्तु ततः कुम्भं मन्त्रेणानेन मानवः ।

वरुणाङ्ग (समुद्भूत) स्वरूपाय† सर्वजीवसमायय ॥

पति जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रमुखं कुरु ।

देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखतः ॥

ततोऽलङ्कारवस्त्राब्धा वराय प्रतिपादयेत् ।

अथ कुम्भं विनिःसार्यं प्रभन्व सलिलाशये ।

ततोऽभियेचनं कुर्यात्पञ्चपल्लववारिभिः ॥ इति ।

अथ विष्णुमूर्त्तिदानम् ।

शुद्धवर्णसुवर्णेन विस्तशक्त्याद्यवा पुनः‡ ।

निर्मितां रुचिरां शङ्खगदाचक्राजसंयुताम् ॥

* विवाहोक्ते तथा अपरे इति निर्णयसिन्धो पाठः ।

† स्वरूपायति सम्बोधनपद स्वरूपम् अयति प्राप्नोतीति पथाद्यत् । स्वरूपस्यमिति सुहृत्सिन्धुसम्बन्धिटीकायां पाठः ।

‡ यथाशक्तिसम्बन्धितामिति च पुनश्चे पाठः ।

सर्व्वलक्षणसंपूर्णां पीतवासीदयान्विताम् ।
 सदक्षिणाञ्च तां दद्याद्वाङ्मनायाय मन्वतः* ॥
 यन्मया प्राचि अनुपि ह्न(न्या)त्वा पतिसमागमम् ।
 विषोपविषगस्त्राद्यैर्हतो वातिविरक्तया ॥
 प्राप्नुवत्या (प्राप्यमाणं) महाघोरं यशःसौख्यधनापहम् ।
 वैधव्याद्यतिदुःखौघघाताय सुखसम्भये ॥
 बहुषीभाग्यलभ्यै च महाविश्वोरिमां तनुम् ।
 सौवर्णमर्चितां शक्त्या तुभ्यं सम्प्रददे द्विज ॥
 पनघात्याहमस्मीति चिवारं प्रजपेत् (मनुं) ततः ।
 एवमस्त्विति तस्योक्तिं† गृहीत्वा स्रग्दहं विभेत् ।
 ततो वैबाहिकं कुर्याद्विधिं दाता मृगौदृशः‡ ॥
 इति विधानपारिजाते विवाहोपनयनोपयोगि-
 निर्णयविधानम् ।

* इमं मनुमुदीरयन् इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† तस्योक्तिमित्यत्र विद्याशीरिति स्रग्दहं चिन्तामणी पाठः ।

‡ ननु पुनर्भूतं विषयं इत्यनरोक्तैर्हि परिणीतायाः कन्यायाः पुनर्भूतेन महादोषः सम्भवतीत्याशङ्क्य समाधत्ते ।

सर्व्वानुपिप्लानाञ्च प्रतिमा विन्दुपिपी ।

तया सह विवाहे च पुनर्भूतं न जायते ॥

इति विधानसूत्रम् ।

अथ गुरो सिंहस्ये अतिचार्यादित्वे च
कार्याकार्यविधानम् ।

प्रयोगपारिजाते श्रीपतिः ।

यदि गुरुरतिचारी जीवसंवत्सरान्ते
भवति च अधिमासे सिंहसंस्ये च जीवे ।
अनुगतरविरास्ते नीचगे निर्जिते वा
उपनयनमनिष्टं यत्रयात्राविवाहः ॥ इति ।

सिंहस्ये विशेषमाह सप्तः ।

गुरुर्मघायां पुरुषं निहन्ति
भगे स्त्रियं हन्ति वदन्ति गर्गाः ।
सिंहस्य चान्व्योत्तरपादसंस्थ-
स्तथा च जीवस्य सुतं निहन्ति ॥

अथ देशव्यवस्था ।

तथाचागस्यः ।

सिंहस्थिते देवगुरो विवाहं
नेच्छन्ति यात्रां मुनयो व्रतञ्च ।
कलिङ्गवद्विश्वस्य भागधेयु
दोषः प्रयुक्तो न तथान्यदेशे ॥

गौतमोऽपि ।

कण्ठीरवस्ये धिपणे विवाहं
कुर्यान्न यात्रां व्रतवन्धदीक्षाम् ।

गोदावरीमुत्तरतो हि दोषा

गोदावरीदक्षिणतो न सन्ति ॥

कण्ठीरवः सिंहः । गोदावरीमारभ्येति शेषः* ।

देवसु ।

व्रतबन्धं प्रतिष्ठां विवाहं मन्दिरप्रवेशञ्च ।

यात्राञ्च याम्यदेशे कुर्यादाद्यै न (सिंहस्थे) सिंहाश्रिण* ॥

आर्यै वृहस्पतिः ।

अथ गुरुशुक्रास्तमयनिर्णयः ।

तत्र श्रीलक्ष्मः ।

अस्तमिते भृगुतनये नारी स्त्रियते वृहस्पतौ पुरुषः ।

दम्पत्योः सहमरणं पाणिग्रहणोदिते केतौ ॥

अत्र विशेषमाह अगस्त्वः ।

एको मूढो भवेदन्यः स्त्रोच्चमित्रांशगो यदि ।

स्वराशिमूर्त्तिगर्भैव मूढदोषो विनश्यति ॥

मूर्त्तिगो लग्नग इत्यर्थः ।

वृहस्पतिसु ।

* ज्योतिर्निबन्धेऽपि ।

सिद्धे गुरौ सिद्धनवाश्रकोर्द्धं गोदावरीदक्षिणकूलकार्ये ।

उदाहकालात्ययदोषभीतेः कार्यो विवाहश्चावनी ब्रवीति ॥

† सिद्धाये इत्यत्र नवाश्रकमेष सिद्धायो बोध्यं । अतएव सिद्धेऽपि भगदेवत्वे गुरौ पुत्र-
वती भवदित्युक्तम् । भगदेवत्वप्रथमपादस्य सिद्धाश्रत्वेन परिज्वाज्यत्वात् तदतिरिक्तं भग-
देवत्वं यावत् ।

यद्येकस्यापि मूढत्वे शुभकर्म न दीपकत् ।
 द्वयोर्मूढत्वमेवोक्तं दीपदं गुरुशक्तयोः ॥
 द्विजभादिशुभे कार्ये शुक्रमीढ्यं न दीपदम् ।
 त्रैवर्णिकानामेवोक्तं दीपदं गुरुशक्तयोः ॥
 क्षत्रियानां विशेषेण भृत्यानां राजसेविनाम् ।
 मीढ्यदोषं न पश्येत दीघाणामेव कारयेत् ॥
 आति(नि)पातिषु कार्येषु राज्ञां तत्कर्मकारिणाम् ।
 विवाहादीनि कार्याणि मीढ्येऽपि गुरुशक्तयोः ॥
 भान्तिं कृत्वा तयोस्तद्वच्छुक्रदेवेन्द्रमन्त्रिणोः ।
 होमैर्दानैर्जपैर्वापि तयोर्वादितमन्त्रकैः ॥ इति ।

तयोः समसप्तके निषेध उच्यते वृहस्पतिना ।

यदा जीवसितौ यज्ञो(क्ते) परस्परनिरीक्षितौ ।
 सप्तमस्यो तदा दीपो मूढत्वादतिरिच्यते ॥

अस्य देवभेदेन व्यवस्था चीन्ता सहृदये ।

समदृष्टिर्गुरोः शुक्रे नभेदोत्तरतो भवेत् ।
 नक्षेदायाम्भभागे तु समदृष्टिर्न दुष्यति ॥ इति ।

तयोर्वास्यवृहत्वे निषेध उक्तस्तथैव ।

बालः शुक्रो हरेत्कन्यां चीन्धः (वृद्धः) शुक्रः पतिं हरेत् ।
 बालो वृहस्पतिः पुंसां चीन्धः स्त्रीणां न गोभनः ॥ इति ।

तद्दिनसंस्थामाह नारदः ।

यथाग्रागुदितः शुक्रो दशभिदिवसं शिशुः ।
 वृद्धः पञ्चदिने पञ्च गुरुः पञ्चान्तु सर्वतः ॥

लक्ष्मोऽपि ।

पद्यादभ्युदितो बालो दशाहं प्राग्दिनत्रयम् ।
पक्षं वृद्धसु पूर्वेषु पश्चाहं पश्चिमे स्थितः* ॥

तथा ।

उपरागनिवृत्तौ तु यावत् स्याद्दिनसप्तकम् ।
रवीन्द्रोर्दृष्टिपाते च क्रूरपञ्चयुते च भे ॥
अन्याधानं विवाहादि मङ्गलं न समाचरेत् ।
तथोदयास्ते माङ्गल्ये दिनानां नवकं त्यजेत् ।
खण्डग्रहे षड्दिने तथा पूर्वापरं दिनम् ॥ इति ।

नारदः ।

कन्यकावरयोः सर्वे यद्वाः शोभनतां गताः ।
यदि तत्रैव कर्त्तव्यो विवाहः शुभमिच्छता ॥

गर्गः ।

स्त्रीणां गुरुबलं श्रेष्ठं पुरुषाणां रवेर्वलम् ।
द्वयोश्चन्द्रबलं श्रेष्ठमिति गर्गेण निश्चितम् ॥ इति ।

वृहस्पतिसु ।

पुंसो भानुस्त्रिपष्टायै शनिभीमौ च शोभनी ।
अन्यत्र शान्तिमेतेषां कृत्वा कर्म समाचरेत् ॥

* पक्ष वृद्धसु पूर्वेषु दशाहं पश्चिमे तु ।

अन्यथासौ दशाहं तु पूर्वेषु च दिनत्रयम् ॥

इति मङ्गलमासगणने पाठः ।

विवाहे बलमावश्यं दम्पत्योर्गुरुसूर्ययोः ।

न चेत्पूजां प्रकुर्वीत दुष्कलप्रदयोस्तयोः ॥ इति ।

।वर्वादित्यशान्ती स्तवकारम्भे एव उक्ते । अन्येषां दुष्टग्रहाणाञ्च
।वप्रहमखोक्तप्रकारेण शान्तिः कार्या इति ।

अथ अष्टादश कूटा उच्यन्ते ।

तत्र बृहस्पतिः ।

विवाहसमये काले सुखासीनं शुचिं द्विजम् ।

दैवज्ञं भक्तितो गत्वा संपूज्यादौ यथाबलम् ।

उडुनी नामनी चोक्ता संपृच्छेत्सकृदेव तम् ॥

दिनं गणश्च माहेन्द्रं स्त्रीदैर्घ्यं योनिरिव च ।

राशिराश्रधिषी वश्यं रज्जुर्वेधय ते दश ॥

पुनश्च भूतलिङ्गे च जातिगोत्रखगास्तथा ।

योगिन्यासौ च दैवश्च पुनरष्टौ विशेषतः ।

पुनश्च वर्षकूटश्च माहेन्द्रश्च ततः परम् ॥

मर्गः ।

माहेन्द्रं गणकूटश्च दिनकूटश्च योनिजम् ।

स्त्रीदैर्घ्यं रज्जुकूटश्च वश्यं वर्षाख्यकूटकम् ॥

राशिराश्रधिपाख्ये च वेधो नाद्याख्यकूटकम् ।

भूतलिङ्गाख्यकूटश्च जात्याख्यं पश्चिकूटकम् ।

योगिनीगोत्रकूटश्च कूटान्यष्टादशैव तु ॥

एतेषां प्रत्येकं लक्षणानि ज्योतिःशास्त्रतोऽवगन्तव्यानि प्रत्यगौरव-
भयात् सिद्ध्यन्ते ।

अथ एकराशिनक्षत्रनिर्णयः ।

तत्र गर्गः ।

एकराशौ हि नक्षत्रे पौरुषी प्रथमा भवेत् ।
अतीव गोभना प्रोक्ता स्त्रीतारा चेद्दिनश्रुति ॥
भवनद्वययुक्तत्वं पूर्वं पुंसां शुभावहम् ।
पथाद्भागगतं स्त्रीणामन्यथा चेद्दिनाश्रुत् ॥

तथा । नक्षत्रमेकं यदि भिन्नराशि-
स्तदा विवाहे च तयोर्विनाशः* ।
पुंनामपूर्वं शुभदं विवाहे
पुत्रादिसम्पत्तिविष्वङ्गकारि ॥

अत्र वर्ज्यनक्षत्राणि यथा ।

एकराशौ द्विनक्षत्रे कृत्तिका यस्य तारका ।
धनिष्ठा शततारा च पुथाश्लेषश्च वर्जयेत् ॥

एकनक्षत्रयोगे भृगुः ।

रोहिण्यार्द्रामघेन्द्राम्नीतिथ्यश्रवणपौष्णभम् ।
उत्तरामोष्ठपाचैव नक्षत्रैक्येऽपि गोभनाः ॥

अन्यथ ।

अजेकपान्निद्रवसुहृदिदेव-
प्रभङ्गनान्त्यार्कभुजङ्गमानि ।
सुकुन्दजीवास्तकमानि नूनं
शुभानि योपि सरजम्भक्ये ॥

* न दम्पती तत्र मुख्य समेतामिति अन्तिरर्कवे पाठ ।

एवञ्च सति भरणी रोहिणी चार्द्रा पुष्या अश्लेषा मघा हस्तः
स्वाती विशाखा अनुराधा श्रवणं धनिष्ठा पूर्वभाद्रपदा उत्तर-
भाद्रपदा रेवती चेति पञ्चदशमक्षत्रेषु स्त्रीपुंनक्षत्रेषुऽपि शुभमिति
भावः ।

अत्रापि विशेष उक्त. सङ्ग्रहे ।

दम्पत्योरेकनक्षत्रे भिक्षपादे शुभावहम् ।

दम्पत्योरेकपादे तु वर्षान्ते मरणं भुवम् ॥ इति ।

भूवाणनन्दहस्ताथ रसदिग्वह्निसैलजाः ।

वेदा वसुगिवादित्या घातचन्द्रो यथाक्रमम् ॥

यात्रायां युद्धकार्येषु घातचन्द्रं विवर्जयेत् ।

विवाहे सर्व्वमाङ्गस्ये चौलादी व्रतबन्धने ।

घातचन्द्रो नैव चिन्त्य इति पाराशरोऽब्रवीत् ॥

एवं ज्योतिःशास्त्रोक्तप्रकारेण अष्टादशकूटान् ज्ञात्वा आभ्यन्तर-
लक्षणार्थं शकुन पश्येत् ।

तथाचोक्तं सङ्ग्रहे ।

मनोऽनुकूले प्रथमं प्रसिद्धे

सञ्ज्ञा तु पयादद्य सम्पदस्य ।

ततो निमित्ते शकुनादिनिश्चयं

सच्चिन्त्य पद्यादर उदहेत्ताम् ॥ इति ।

तस्मादाभ्यन्तरलक्षणज्ञानार्थं निमित्तं पश्येत् ।

तदुक्तमाश्वलायनगृह्ये ।

दुर्ज्ञेयानि लक्षणान्यष्टौ पिण्डान् कृत्वा ऋतमग्ने प्रथमं

पुराणं वीक्ष्य विधिना यत्फलं लभते नरः ।
 किं किं पुराणं वीक्ष्य स्यादर्चनीयं तथैव किम् ॥
 प्रगस्तः कीदृशः श्लोको ह्यप्रगस्तय कीदृशः ।
 कीदृशेषु च कार्येषु कीदृशः पूजकस्तथा ॥
 पूजा च कीदृशी तत्र कार्यं निर्णयदर्शने ।
 इति रामस्य वचनं श्रुत्वा प्राञ्च सदाशिवः ॥
 पुराणपूजनाहंस्तु क्षयाखाध्ययने रतः ।
 मीमांसातत्त्वविज्ञानः श्रोत्रियो वेदपारगः ॥
 शतरुद्रि(द्वी)यजापी च साग्नियन्तितवाचकः ।
 यजुर्वेदी विरोपेण पूजयेत्पुस्तकं सुधीः ॥
 श्रोतालपत्रलिखितं देवलिप्यन्वितं शुभम् ।
 ब्रह्मप्रतिपञ्चन्द्रयुगपक्षणवाचरम् ॥
 प्रागूर्ध्वरेखयोस्तस्य रेखयोरपपूजिताः ।
 रेखिका तु भवेदेव मकारस्तस्य पार्श्वतः ॥
 शिरोभागमुपक्रम्य सकोषाधःप्रलम्बिनी ।
 अकारः स हि विज्ञेयः पट्टिका दक्षरेखया ॥
 वामे पङ्क्त्यकविन्दू हाविकार इति कीर्तितः ।
 तस्य वामशिरोभागलम्बिन्या ई चदाहृतः ॥
 सर्वाक्षरे शिरोरेखा अप्यक्षा प्रणयं विना ।
 एषमन्यानि वर्षानि पचराशीति वै विदुः ॥
 लिप्यानयैव लिखितं पुराणन्तु प्रगस्तते ।

ब्राह्मणं वैष्णवञ्चैव आदित्यं नारदं तथा ॥
 मार्कण्डेयमथान्येयं कौर्मं वामनमेव च ।
 गारुडं (लि)लैङ्गमाख्यानं(तं) तथा भागवतं स्मृतम् ॥
 वाराहं ब्रह्मवैवर्तं शकुनेपु. प्रशस्यते ।
 विमुच्य पुस्तके रज्जुं पीठे (पटे) निक्षिप्य संस्कृते ॥
 धीतवस्त्रधरः स्यात्वा कुण्डहस्तो द्विजोत्तमः* ।
 आदावात्मानमभ्यर्च्य कृत्वा सहस्रमेव च ॥
 अद्भुतञ्चाक्षसूत्रञ्च पाशं पुस्तकमेव च ।
 धारयन्तीं सितां ध्यायेत्सत्रास्यां सरस्वतीम् ॥
 गोघ्नीरसदृशाकारं त्रिनेत्रं वृषवाहनम् ।
 प्रसन्नवदनं शान्तं शक्ताम्बरधर हरम् ॥
 हरिञ्च देवदेवेशं स्तूयमानं पुराणकैः ।
 ध्यात्वैवं पूजकः सम्यगादौ पूजां समारभेत् ॥
 आपो वा इति मन्त्रेण कलशस्याभिसन्क्षणम् ।
 तज्जलन्तु गृहीत्वाथ पूजाद्रव्याण्यघासृजेत् ॥
 तत्सङ्घेति मन्त्रेण प्रशस्य(स्त) प्रणवेन तु ।
 आत्मानं सर्वपात्राणि तत आवाहयेदिति ॥
 यद्वागिति वृषेनैव भारतीपोढशार्चनम् ।
 पुरुषसूत्रेण वा कुर्यात् पुस्तके पोढशार्चनम्† ॥

* दक्षिणकोपमोत्तरः इति पद्मपुराणं पाठः ।

† शयनवा वा समर्पयदिति पद्मपुराण पाठः ।

वत्सरान्तादथारभ्य पञ्चवर्षादधः शुभाम् ॥
 अनूढां वानृतुमतीं कन्यां यत्रेन पूजयेत् ।
 गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपदीपताम्बूलभूषणैः ॥
 पाठयेदथ वै मन्त्रं पूजकः कन्यकामिमाम् ।
 सत्त्वं ब्रूहि प्रियं ब्रूहि भगवति सरस्वति ॥
 नमस्ते नमस्त इति गायत्र्या च कुमारीयथा ।
 गायत्र्यानुकमार्यात्तु दूर्व्यायुग्मन्तु कामयेत् ॥
 सन्निधौ पुस्तकस्या(थ)धः सहस्र परमे(मि)त्यृचा ।
 दूर्व्यायुग्मत्रय दद्यात्तस्या हस्ते विचक्षणः ॥
 सा त्रिपेत्पुस्तके सन्धी मन्त्राकाशयमत्र तु ।
 विद्यन्व तां ततो दद्यात्पुष्पाक्षलिमतन्द्रितः ॥
 षादाय पुस्तकं नत्वा देवीं ध्यायेत्समाहितः ।
 विदग्धिः प्रेक्ष्य कुर्याद्देवेभ्यो नम इत्यथ ॥
 पञ्चयोर्मध्यमः श्लोकः कार्य्यसंसिद्धिसूचकः ।
 पूर्वपत्रे समाप्तिः स्याच्छ्लोकस्य यदि राघव ।
 पदान्तरे पठेच्छ्लोक विविचार्यमुदीरयेत् ॥
 यनैः यनैः पठेत्प्राप्नो व्याख्यायाश्च यनैः यनैः ।
 त्वरेद्द तु न कर्त्तव्या रुष्यति त्वरया च गीः ॥
 निश्चित्य पाठं श्लोकस्य निश्चित्यार्यश्च मानसे ।
 यथार्थमेव वक्तव्यं विचिन्त्यै रघुनन्दन ॥

१ पञ्चमाहकारादूर्ध्वं दशवर्षादधः शुभामिति पद्यपुराणे पाठः ।

२ अतोप तत्र वक्तव्यं विचिन्त्य इति पद्यपुराणे पाठः ।

यदि युक्तमयुक्तं वा श्लोकमन्यं पठेदसौ ।
 पुस्तकस्यश्च द्वित्वेव पूजकः स द्विजोत्तमः ॥
 तत्तथैव हि विज्ञेयं विसंवादो न शस्यते ।
 देवागतो हिः स श्लोको दैवं हि बलवत्तरम् ॥
 उपश्रुतिषु यद्दघ नापराधो द्विजस्य तु ।
 विष्णयस्तत्र कर्त्तव्यो दैवस्य कुटिला गतिः ॥
 पत्रद्वयविपर्ययासे पत्रे चोत्तरचारिणिः ।
 : तमादेगं तिरस्कृत्य द्वितीयन्तु पठेदय ।
 ततस्तृतीयपाठः स्यात्ततः कार्यं विवेचनम् ॥
 षविषर्गान्तपूर्वार्द्धस्तवर्गंतरपञ्चमः ।
 सुति(लिङ्वर्जितः)लिङ्गिर्जितः श्लोकः शकुनेषु प्रशस्यते ॥
 षध्यायानां समाप्तिय इथा पत्रं इथा लिपिः ।
 उक्तानुकथनश्चैव यूपस्तन्त्रं (द्वयसुतं) तथैव च ॥
 दग्धपत्रं (न लिखितं) नष्टलिपिः सन्दिग्धाक्षरमेव च ।
 एतानि शकुने नित्यं वर्जनीयानि पण्डितैः ॥
 प्रश्नो हि द्विविधो ज्ञेयो दीप्तशान्तप्रकार(प्रभेद)तः ।
 दीप्तं हि द्विविधं ज्ञेयं द्वितस्थितिविनाशयोः ॥
 शान्तं हि द्विविधं ज्ञेयं (शान्तस्य) उत्पत्तिस्थितिद्वयितः ।
 तत्र शान्तं प्रशस्तं स्यात्तत्तत् पूर्वलक्षणैः ॥
 यद्योक्तं यादृशं योग्यं, विचार्यं तादृशं बुधैः ।
 सुति(श्रुति)वैराग्यपरयोः कार्यनाशः प्रकीर्त्तितः ॥

* यत्रपदविपर्ययासे पत्रे चोत्तरचारिणि इति पत्रपुराणे पाठः ।

विसर्गान्ते तु पूर्वार्धे व्ययायासौ भविष्यतः ।
 सङ्ख्यितफलाभावो ह्यध्यायस्य समापने ॥
 काण्डादेशु समाप्तौ तु स्यात्तत्कार्यस्य नाशनम् ।
 पुराणस्य समाप्तौ तु तद्देशस्य विपर्ययः ।
 क्षुते पुस्तकपाते वा आहते मस्रकादिके ॥
 वक्तावमाननं याति ततः शकुननाशनम् ।
 पूर्वस्य दिवसस्याथ रात्रौ पूजां विधाय च ।
 प्रातःकाले परीक्ष्य शकुने रघुनन्दन ॥
 प्रग्रानामीक्षणं कार्यं सद्यःकालमथापि वा ।
 सर्वेषु तु पुराणेषु स्कान्दमत्र प्रशस्यते ॥
 वैष्णवं केचिदिच्छन्ति रामायणमथापरे ।
 सुत्या(सत्या)दिसर्वदोषाणां वैष्णवे नैव दोषता ॥
 स्कान्दे रामायणे चैव दोषत्वमपि चान्यतः ।
 किन्तु पूजयितुं शक्यं वैष्णवं सर्वदेव तत् ॥
 सदाचारविहीनेन पूजितं यदि तत्(फलं) भवेत् ।
 तदा त्वशुभमायाति शकुनेनैव शुध्यतिः ॥ इति ।

तस्माद्विष्णुादिपुराणं पूर्वोक्तविधिना संपूज्य शकुनमवलोक्य
 तत्प्रश्नैरेव मनः सन्तोष नयेत्तदेवं कन्या निश्चिनुयात् ।

इति श्रीविधानपरिजाते पुराणशकुनविधान समाप्तम् ।

० पश्चाद्वितीयमिति पद्यपुण्यं पाठः ।

१ नैव क्षिप्तचित्तं इति घ पुस्तके पाठः ।

२ शकुन नैव विध्यति इति पद्यपुण्यं पाठः ।

अथ विवाहकालविधानम् ।

तत्र आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ।

उदगयने आपूर्यमाणपक्षे कल्याणैः नक्षत्रे चोत्तमार्गप-
नयनगोदानविवाहाः । सार्वकालिकमेके विवाह-
मिति ।

कात्यायनगृह्यमपि ।

विवाह उदगयने आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्थः
पाणिं गृह्णीयात्त्रिषु त्रिपूत्तरादिपुङ्गुं स्वातौ गृगशिरसि
रोहिण्यां वेति ।

शोधरीयेऽपि ।

अर्के कर्कटकन्यकाघटधनुर्गुक्ते भृगौ मन्विषि
स्कीतज्योतिषि शीतरोचिषि नलोद्रेका(?)वरिक्ते तिथौ ।
रोहिण्युत्तररेवतीपितृमरुन्नित्रेन्दुहस्तासुरे
ज्याराकर्किजवासरादिरहितेपूहाहकर्मारमेत् ॥

* कल्याण ज्योतिषा विरोधीति उच्यते ।

† ज्योतिषिभ्योऽपि—

सार्वकालिकमिच्छन्ति विवाह शौक्यादय ।

एतच्च सार्वकालिकत्वमाहुरायधर्मविवाहविषयमिति केचित् । आसन्नर्षु कालकर्मविषय-
मित्यन्ते ।

‡ उत्तरफल्गुशोधसप्तमि इति शेषि, उत्तरपादाश्वयधिगता इति शेषि, उत्तरभाद्र-
पदाश्वयधिन्य इति च शेषि इति इति ।

नारदसु ।

माघफाल्गुनवैशाखज्यैष्ठमासाः शुभावहाः ।
 मध्यमी कार्तिकी मार्गशीर्षको निन्दिताः परे ॥
 न कदाचिद्दृशन्ते भानोरार्द्राप्रवेगनात् ।
 विवाहो देवतानाञ्च प्रतिष्ठा चोपनायनम् ॥
 अप्रबुद्धो ह्यपीकेशी यावत्तावन्न मङ्गलम् ।
 उत्सवे वासुदेयस्य दिवसे नान्यमङ्गलम् ॥

षाद्यगर्भस्य ज्यैष्ठमासो निषिद्ध इति श्रीपतिराज ।

जन्ममासि न तु जन्मभे तथा
 नैव जन्मदिवसे च कारयेत् ।
 षाद्यगर्भदुहितुः सुतस्य वा
 ज्यैष्ठमासि न तु जातु मङ्गलम् ॥

रत्नकोशेऽपि ।

जन्मर्षे जन्मदिवसे जन्ममासे शुभं त्यजेत् ।
 ज्यैष्ठमासाद्यगर्भस्य शुभं वर्ज्यं स्त्रिया अपि ॥
 विवाहे चोपनयने जन्ममासं विवर्जयेत् ।
 विशेषाज्जन्मपक्षन्तु वगिष्ठाद्यैरुदाहृतम् ॥

नारदसु ।

न जन्ममासे जन्मर्षे न जन्मदिवसे न च ।
 षाद्यगर्भसुतस्याथ दुहितुषां करणहः ॥

• कार्तिकी मार्गशीर्ष मध्यमाश्विनवैशाखा, इति सभाररवमासादां पाठः ।

तथा ।

न जन्ममे जन्मगृहे दिने वा
 कुर्व्याद्विवाहं न च जन्ममासे ।
 ज्येष्ठर्क्षजे ज्येष्ठसुताङ्गनानां
 मिथो विशेषात् तु शुक्रमासे ॥

शुक्रमासो ज्येष्ठमासः शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृत् इति श्रुतेः । ज्येष्ठे
 शुक्र इत्यमरोक्तेषु ।

तथा ।

चन्द्रताराबलैर्युक्ते काले पाणियज्ञो यदि ।
 शुभलन्ने शुभैर्युक्ते तदा हविं विनिर्दिशेत् ॥

शुक्लपक्षे चन्द्रप्राधान्यमाह शीपतिः ।

शुक्ले पक्षे शीतरश्मिर्बलीया-
 च प्राधान्यं तारकायास्तु तत्र ।
 शक्त्या युक्ते विद्यमानेऽपि हि पत्न्यौ
 न स्नातन्त्रं योपितः क्वापि दृष्टम् ॥

कृष्णपक्षे ताराप्राधान्यं स एवाह ।

न खलु बहुशुक्लपक्षे शीतरश्मिप्रभावः
 कथितमिति हि तारावीर्यमत्र प्रधानम् ।
 अतिविक्रमगरीरे प्रियसि प्रोपिते वा
 भवति हि खलु भर्तुः सर्वकार्येषु योषा ॥ इति ।

नारदः ।

अकालज्ञा भवेयुयेद्विद्युशीघारदृष्टयः ।

प्रत्येकपरिवेष्टेन्द्रर्षापाश्र्वनयो यदि ।

दोषाय मङ्गले नूनमदोषाय च कालजाः ॥ इति ।

तथा ।

पीपादि चतुरो मासान् (प्रोक्ता) ज्ञेया वृष्टिरकालजा ।

लक्ष्मीऽपि ।

निर्घातेः भूमिचलने ग्रहयुगे तमोदृशी ।

अशुभे पञ्चदिवसमन्यत्रैकदिनं (तथा) त्यजेत् ।

दुःसप्त्रे दुर्निमित्तादौ न कदाचिच्छुभं भवेत् ॥ इति ।

तथा ।

भूकम्पादेन दोषोऽस्ति वृष्टिश्चाहे कति सति ।

ततः पूर्वोक्तदोष इति ज्योतिर्विदो विदुः ॥

अन्यत्रापि ।

त्याज्याः सूर्यस्य संक्रान्तौ पूर्वतः परतस्तथा ।

विवाहादियु कार्थेषु नाद्यः षोडश षोडश ॥ इति ।

विपुत्रोरयनयोर्दिनत्रयं

हरिपदेषु षड्दशीतिमुखेषु ।

पूर्वतोऽपि परतोऽपि संक्रमा-

वाङ्गिकाय खलु षोडशेति च ॥

यदाकरिषे श्लवान् मासतो मरताइत ।

पतय्यच्च सनिर्घातो जायते वायुसम्भवा ॥

इत्युक्तवचने ।

पिता ऋतूनतीतांसु गणयेदादितः सुधीः ।
 दानावधि गृहे यद्वात्तां रक्षेत रजोवतीम् ॥
 दद्यात्तद्वत्संख्या गा. शक्तः कन्यापिता यदि ।
 दातव्यैकापि नि.स्वेन दाने तस्या यथाविधि ॥
 दद्याद्वा ब्राह्मणेष्वस्रमतिनिस्त्रः सदक्षिणम् ।
 तस्यातीतर्तुसंख्येषु वराय प्रतिपादयेत् ॥

उपोथान्त्यदिने* कन्या रात्रौ पीत्वा गवां पयः ।
 षट्शरजसे दद्यात्कन्यायै रत्नभूषणम् ।

तामुद्वहन् वरयापि कुष्माण्डैर्जुहुयाद्भविः ॥

इति श्रीविधानपारिजाते कन्यादाष्टरजस्रसादाननिर्णयः ।

अथ विवाहभेदाः ।

तत्र सतुः ।

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्पः प्राजापत्यस्तथासुरः ।

गान्धर्वो राक्षसयैव पैशाचयाष्टमो मतः ॥ इति ।

एतेषां सप्तषमुत्तं याज्ञवल्क्येन ।

ब्राह्मो विवाह आह्वय दीयते शक्त्यन्तर्हता ।

तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविग्रतिम् ॥

यज्ञस्य ऋत्विजे देव आदायार्पसु गीयुगम् ।

चतुर्हय प्रथमजः पुनात्युत्तरजय षट् ॥

* अन्त्यदिने इत्यत्र अन्त्यदिनमिति तन्व्याररत्नसाक्षात् पाठः ।

इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सद्य या दीयतेऽर्थिने ।

स कायः पावयेत्तल्लः पड्वंश्यान् सममात्मना ॥

भासुरो द्रविणादानाद्गाम्भर्व्वः समयान्निथः ।

राक्षसो युद्धहरणात्पैशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ इति ।

अयं भावः—एतेष्वष्टसु विवाहेषु भायी द्वौ ब्राह्मणानामेव तेषां केवलं प्रतिग्रहात्विज्यसंयोगात् । गाम्भर्व्वराक्षसौ क्षत्रियाणामेव पुराणे तथादर्शनाद्दुष्टसंयोगाच्च । भासुरो वैश्यानां तेषां (द्रव्य)-द्रविणसंयोगात् । अन्ये त्रयोऽनियताः ।

तत्र पैशाचो निन्दितः । तथाच बृहमनुः ।

क्षत्रारो, ब्राह्मणस्याद्याः शस्ता गाम्भर्व्वराक्षसौ ।

क्षत्रियस्यासुरो वैश्ये शूद्रे चान्यस्तु गर्हितः ॥ इति ।

नन्वासुरवदार्थं विवाहोऽपि क्रयक्रीतत्वाच्चिन्त्य इति चेत् न । गोमिथुनस्य शुक्लरूपत्वाभावात् । शुक्लं नाम देशकालानुरोधेन कथामूल्यतया परिकल्पितं द्रव्यम् । न तस्य सर्व्वदा इयत्तास्ति तस्य न्यूनाधिकभावदर्शनात् । गोमिथुनन्तु सदा एकरूपमेव भवति न विक्रयदीयोऽपेति भावः ।

तथाच मनुः ।

भार्षे गोमिथुनं शुक्लं केचिदाहुर्मृपेव तत् ।

अस्यो वापि महान् वापि विक्रयस्तावदेव न ॥

गाम्भर्व्वदिवाहेषु पुनर्वैवाहिकी विधिः ।

कर्त्तव्यय त्रिभिर्वर्षैः समर्थेनाग्निषाचिकः ॥ इति ।

समर्थेन वेदशास्त्राभिज्ञेन । अकृते तु होसे न भार्यापतिभावः ।

तदुक्तं षशिष्ठबोधायनाभ्याम् ।

बलादपहता कन्या यदि मन्त्रैर्न संस्कारा ।

अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥ इति ।

कृते तु होमे प्रायश्चित्तमाह त्रिकाण्डमण्डनः ।

अधर्म्येषु विवाहेषु ताम्बूनमनुमोदनम् ।

वाहनं भोजनञ्चैव वर्जयेत्सर्वथा द्विजः ॥

आसुरे तूपवासः स्याद्ब्राह्मण्यं च विरात्रकम् ।

राक्षसे चैव पैशाचे कार्यं चान्द्रायणं तथा ॥

इति निन्द्यविवाहेषु वरस्य प्रायश्चित्तशुद्धम् ।

प्रशस्ताविवाहचतुष्टयेऽपि तारतम्यमाह बौधायनः ।

तेषां चत्वारः पूर्वं ब्राह्मणस्य तेष्वपि पूर्वंः पूर्वं, श्रेयान्

इतरेषामुत्तरोत्तरः पापीयान् इति ।

इति विधानपारिजाते विवाहभेदाः ।

अघेदानीमुक्तविवाहेषु ब्राह्मणविवाहाद्भूतं

वाग्दानविधानं प्रस्तूयते ।

तदुक्तमाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे ।

कन्यां परिषेप्यमानो द्वौ चतुरोऽष्टौ वा वरपितुराप्तान्

प्रशस्ताकारकर्म्मणो नृधरा ऋजवः सन्तु पत्या इति प्रहि-

णुयात्ते च तावतीभिः पुरन्धीभिः सृष्टिता मङ्गलगीत-

तूर्याभ्यां सुगन्धनपूर्वकं कन्यागृहमेत्य शुभे पीठासने

प्रसुखासीनाया दाद्वन्नातिवान्धयोपेतायाः कन्यायाः
 पाषौ फनं (निधाय) प्रदाय (कन्यावरणकाले) कल्याणे
 काले हृषीरन्नासीनाः प्रत्यसुखा वशिष्ठगोत्रोद्भवाय
 अमुष्य प्रपौत्राय अमुष्य पौत्राय अमुष्य पुत्राय श्रुत-
 शीलनाम्ने वराय धत्सगोत्रोद्भवाममुष्य प्रपौत्रीममुष्य
 पौत्रीममुष्य पुत्रीं सुशीलानास्त्रीमिमां कन्यां भार्या-
 त्वाय हृषीमहे इति ब्रूयुः । अथ दाता भार्यान्नाति-
 वन्धुसमेतो यथोक्तमनूद्य हृषीध्वमिति ब्रूयात् । एवं
 त्रिः प्रयुज्य दाता प्रदास्वामीति चोच्चैस्त्रिर्ब्रूयात् । अथ
 ब्राह्मणा उक्तस्त्रययनाः शिवा आपः सन्तु सौमनस्य-
 मसु अक्षतधारिणं चासु दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः
 पुष्टिमुष्टियासु इत्युक्ते तदः सत्यमस्त्विति त्रिरनूच्य(द्य)
 समानीय आकूतिः प्रसुगन्ता धियसानस्य सच्चणीत्येताः*
 पठेयुः । पुरन्धराः कन्याये कल्याणान् कुक्षधर्माचारान्
 कुर्युः ।

अथ तिष्यादिकमाह श्रीधरीये नारदः ।

पञ्चाङ्गशुद्धदिवसे चन्द्रताराबलान्विते ।
 विवाहभस्योदये वा कन्यावरणमाचरेत् ॥
 भूपथैः फलतरम्बूलैर्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 शक्ताम्बरैर्गीतवाद्यैर्विप्राशीर्षचनेः सह ॥

* प्रसुगन्ता धियसानस्य सच्चणि वरेभिर्वेदाऽऽ अभिषु प्रहोतत ।

अस्याकमिन्द्र उभय जुजोषति यत् सौम्यमाशुषो जुषोषति ॥ (१०म वरसु १शब् ॥)

गच्छेच्च कन्यकागिहं वरः प्रणयपूर्वकम् ।
 तदा कुर्यात्पिता तस्वाः प्रदानं प्रीतिपूर्वकम् ॥
 कुलशीलवयोरूप-वृत्तविद्यायुताय च ।
 यराय रूपसंयुक्तां कन्यां दद्यादयवीयसीम् ॥
 संपूज्य प्रार्थयित्वा च शचीं देवीं गुणाययाम् ।
 त्रैलोक्यवसुधां दिव्यां गन्धमाल्याम्बरान्विताम् ॥
 विलासिनीसहस्रीषैः सेव्यमानामहर्निशम् ।
 एवंविधां कुमारी सा पूजान्ते प्रार्थयेदि(ति)दम् ॥
 देवेन्द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्रप्रियभामिनि ।
 विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभश्च देहि मे ॥
 इति विधानपारिजाते वाग्दानविधानम् ।

अथैतदुपयुक्तमुच्यते ।

वाग्दाने जाते यरो यदि देशान्तरं गच्छेत्तदाह नारदः ।

प्रतिगृह्य तु यः कन्यां वरो देशान्तरं व्रजित् ।

श्रीनृतूम् समतिक्रम्य कन्यान्यं वरयेद्वरम् ॥ इति ।

प्रतिगृह्य वाचा स्त्रीकृत्येत्यर्थः । श्रीनृतूम् पश्मासान् ।

पार्थिविवाहे तु विशेषमाह स एव ।

प्रदाय शुक्लं गच्छेद्वयः कन्यायाः स्त्रीधनं यतः ।

धार्या सा यर्पमेकन्तु देयान्यस्मै(विधानतः) ततः परम् ॥

कात्यायनोऽपि ।

अनेकेभ्योऽपि दत्तायामनूढायान्तु तत्र वै ।

पुरागतय सर्वेषां लभते यदिमां सुताम् ।

। अभ्यागच्छेत्तयोऽयां दत्तं पूर्व्ववरो हरेत् ॥ इति ।

अयं भावः । कन्या पूर्वं यस्मै प्रतिश्रुता तस्यामन्येनानूदायां
स एव तां लभेत अन्येनोदायान्तु पूर्व्वदत्तं शुल्कमात्रं हरेत्
कन्यामिति ।

वशिष्ठसु ।

अङ्गिष्ठ वाचा दत्तायां म्रियेतादी वरी यदि ।

न च तौ दम्पती स्याता कुमारी पितुरेव सा ॥ इति ।

यत्तु पराशरः ।

नष्टे प्रव्रजिते क्लीबे मृते च पतिते पत्नौ ।

पञ्चस्रापत्सु नारीणा पतिरन्यो विधीयते ॥ इति ।

तद्वाग्दत्ताविषयम् ।

यसोऽपि ।

वरयित्वा तु यः कश्चिन्नश्येत्पुरुषो यदा ।

ऋत्वागमांस्त्रीनतीत्य कन्यान्यं वरयेद्दरम् ॥ इति ।

यत्तु याज्ञवल्क्येनोक्तम् ।

सकृन्नदीयते कन्या हरंस्तं चौरदण्डभाक् । इति ।

नददुष्टवराभिप्रायम् ।

दत्त्वा कान्ताय यः कन्यां वराय न ददाति ताम् ।

अदुष्टयेद्वरो राज्ञा स दण्डयोरदण्डवत् ॥

इति नारदीयैः ।

अव्यङ्गेऽपतितेऽक्लीबे दग्दीपविवर्जिते ।

इमां कन्यां प्रदास्यामि देवाग्निद्विजसन्निधौ ॥

इति दानसमये तथैव प्रतिश्रुतत्वाच्च । वरस्य दुष्टत्वे तु ।

दत्तामपि हरेत्कन्यां श्रेयांश्चेद्दर आत्रजेत् ।

इति याज्ञवल्करवचनम् । यस्मै पूर्वं वाचा दत्ता ततोऽन्यथेत्
कुलशीलादितः प्रशस्ततरो वरो लभ्येत तदा तस्मै देया न
पूर्वस्मै इत्येतत्परम् ।

इति वाग्दानोपयुक्तविधानम् ।

अथ प्रतिकूलविधानम् ।

विधानमालायाम् ।

कृते वाङ्निश्चये पश्यान्मृत्युर्मर्त्यस्य कस्यचित् ।

तदा न मङ्गलं कुर्यान्नारीवैधव्यभीतितः ॥

मेधातिथिनिबन्धे ।

बधूवरार्थं घटिते सुनिश्चये

वरस्य गेहे त्वथ कन्यकायाः ।

मृत्युर्यदि स्यान्मनुजस्य कस्यचि-

त्तदा न कार्यं खलु जातु मङ्गलम् ॥

अत्र मङ्गलशब्देन विवाहशेष्यते बुधैः ।

स्मृतिचन्द्रिकायाम् ।

कृते वाङ्निश्चये पश्यान्मृत्युर्मर्त्यस्य गोत्रिणः ।

तदा न मङ्गलं कार्यं नारीवैधव्यदं ध्रुवम् ॥

भृगुसंहितायाम् ।

वाग्दानानन्तरं यस्य कुलयोः कस्यचिन्मृतिः ।
तदोदाहो नैव कार्यः स्वपक्षत्रयदो यतः ॥

वृद्धशीनकः ।

- वरबन्धोः पिता माता पित्रव्यस्य सहोदरः* ।
एतेषां प्रतिकूलञ्च महाविघ्नकरं(प्रदं) भवेत् ॥
पिता मातामह्येव तथैव प्रपितामहः ।
पितामहस्य वै भ्राता तत्सुतो वा तथा स्त्रियः ॥
एभिरेव विपत्रैश्च प्रतिकूलं बुधैः स्मृतम् ।
अन्यैरपि विपत्रैश्च केचिद्वृत्तुर्न तद्ववेत् ॥

माण्डव्यः ।

वाग्दानानन्तरं माता पिता भ्राता विपद्यते ।
विवाहो नैव कर्त्तव्यः स्ववंशस्थितिमिच्छता ॥

सङ्घटादौ तु मेधातिथिः ।

वाग्दानानन्तरं यस्य कुलयोः कस्यचिन्मृतिः ।
तदा संवत्सरादूर्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत् ॥

ऋतिरत्नावल्याम् ।

जनद्विषार्पिके प्रेते न तस्य प्रतिकूलता ।
शान्तिः स्याच्छुभदा नृणां कुष्माण्डगणहोमतः ॥
पितुररुद्रमशौचं स्यात् परमासान् मातुरेव च ।
तदर्थं भ्रातुरेव स्यात्तदर्थं भ्रात्रपुत्रयोः ॥
अन्येषान्तु सपिण्डानामाशौचं माससम्मितम् ।

तदन्ते शान्तिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते ॥

ज्योतिःप्रकाशे ।

प्रतिकूलेऽपि कर्त्तव्यो विवाहो मासमन्तरा ।

शान्तिं विधाय गां दत्त्वा वाग्दानादि चरेत् पुनः ॥

स्मृत्यन्तरे ।

प्रतिकूलेऽपि कर्त्तव्यं लग्नं यावद्वृत्तयम् ।

प्रतिकूलेऽपि क्लेश्याहुः कर्त्तव्यं बहुविधैः ॥

प्रतिकूले सपिण्डस्य मासमेकं विवर्जयेत् ।

विवाहस्तु ततः पद्यात्तयोरेव विधीयते ॥

ज्योतिःसागरे ।

दुर्भिक्षे राश्रमङ्गे च पित्रोर्वा प्राणसंशये ।

प्रौढायामपि कन्यायां नातिकूलं प्रतीयते ॥

मेधातियनिबन्धे तु ।

पुरुषत्रयपर्यन्तं प्रातिकूल्यं स्वगोत्रिणाम् ।

प्रवेशान्निर्गमो यद्वत्तथा मण्डनमुण्डने ॥

प्रितकर्त्तव्यनिर्वर्त्य चरेन्नाभ्युदयक्रियाम् ।

आचतुर्थं ततः पुंसि पञ्चमे तु शुभं भवेत् ॥

स्मृत्यन्तरे तु ।

दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च ।

दुर्दानवर्त्तिनस्यैव प्रातिकूल्यं न विद्यते ॥

सङ्घटे समनुप्राप्ते यात्रवल्क्येन योगिना ।

शान्तिं कृत्वा गणेशस्य पूजनं शुभदं भवेत् ॥

अक्षत्वा शान्तिकं यस्तु निषेधे सति दारुणे ।
 यः करोति शुभं पूर्वादिघ्नस्तस्य पदे पदे ॥
 दम्पत्योः पितरौ भ्राता सोपनीतः सहोदरः ।
 पितृव्यस्तादृशश्चैव पितामहपितामही ॥
 पितृव्यस्त्री सुतो भ्राता भगिनी वा विवाहिता ।
 कृते वाङ्निघये पथादेपां मध्ये तु मानवः ।
 मृतो भवति यः कश्चिन्नतिकूलं तदुच्यते ॥
 प्रतिकूले तु संजाते विवाहं नैव कारयेत् ।
 नारी वैधव्यमाप्नोति ह्यन्यथा कारयेद्यदि ।
 अतो दीपविनाशाय शान्तिं कुर्याद्विचक्षणः ॥
 पुण्येऽङ्घ्रि विप्रकथिते कृत्वा पुण्याहवाचनम् ।
 पूजयेन्नयतो देवान् यथाशक्ति हिरण्यधान् ।
 लक्ष्मीं हरिं शिवां शम्भुं मृत्युञ्जैव विशेषतः ॥
 श्रीसूक्तेन* त्रियं विष्णुमिदं विष्णुरिति† चृचवा ।
 गौरीर्मिमायेति‡ शिवां त्रयस्वकेन§ महेश्वरम् ॥

* हिरण्यवर्षां हरिषीं सुवर्षरजतस्रजाम् ।

चन्द्रां हिरण्यवर्षीं लक्ष्मीं जातवेदो न चावह ॥

त्यादिकेन १ (३।१।५) उच्यते ।

† इदं विश्वविचक्षणं चेधा निदधे पदम् । समूहस्य पांशुले ॥ इत्यादिकेन चक्षुषेण ।

‡ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षणेकपदो हिपदो सा चतुषदो ।

चटापदो जवपदो बभूवुषो सङ्साक्षरा परमे ध्यामन् ॥ (१म १२३म् ३२४म् ।)

§ चाम्बक यज्ञमथे सुवर्चिं पुष्टिर्धामम् ।

ऊवाहकमिह यत्नान् मृत्योमुच्यते मामुताम् ॥ (१च ६०म. पद्ये ।)

परं मृत्योऽनु मन्त्रेण* मृत्युं संपूजयेत्ततः ।
 वासश्च गन्धपुष्पाद्यानुपचारान् प्रकल्पयेत् ॥
 भयान्यभागपर्यन्तमुपलेपादिपूर्वकम् ।
 दूर्वांतिलाज्यचरुणा हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
 मृत्युर्नश्यत्तु सौख्यायुर्दम्पत्योर्वर्द्धतामिति ॥
 ततो व्याहृतिभिर्हुत्वा घृतेन च विचक्षणः ।
 श्विष्टकृत्वापि होतव्या प्रायश्चित्ताहुतिस्तथा ॥
 एवं समाप्य होमन्तु दद्यादप्राय दक्षिणाम् ।
 गां हिरण्यञ्च वासांसि दत्त्वा दोषात्प्रमुच्यते ॥
 ऐश्वर्येकीर्त्तिजननं पुत्रपौत्रविवर्द्धनम् ।
 सर्वमृत्युमतिक्रम्य परमायुरवाप्नुयात् ॥
 इति गर्भोक्तप्रतिकूलशान्तिविधानम् ।

अन्यत्रापि ।

पिष्टमाढस्त्रिया भ्रातृपुत्राणामन्तः क्रमात् ।
 वर्षार्द्धार्द्धार्द्धसुत्सृज्य विवाहादि विधीयते ॥
 प्रतिकूलक्रियायाश्च वर्षेऽन्यस्मिन् करग्रहः ।
 निमित्तशकुनैः प्रग्रैः कर्त्तव्य इति केचन ॥
 प्रतिकूलं न कर्त्तव्यं निषेधः प्रतिकूलतः ।
 कन्यान्यत्र प्रदातव्या पाराशरवची यथा ॥

- * परं मृत्योः अनुपरं हि पत्यां यस्मै अन्व इतरो देवयानात् ।
 चक्षुषते मृच्छते वे अनीमि मा न प्रजां रौरिषो सोत वीरान् ॥ (१५० म यजु १)

वाङ्निघये कृते पद्यात्पितरो निधनं मतो ।
 तयोस्तत्रतिकूलं स्यान्नान्येषा मनुरत्रवीत् ॥
 कृते वाङ्निघये बध्वा वरस्य विषये नृतिः ।
 भ्रमङ्गल्यं न वेद्यं स्यात्तयोरायुःश्रयो यतः ॥
 दम्पत्योः पितरौ भ्राता ह्युपनीतः सहोदरः ।

पितृव्यस्तस्सुतयैव पितामहश्च तद्बधूः ॥

एतेषां यदि चेत्कश्चिन्मृतो भवति मानवः ।

न तदा मङ्गलं कार्यं नारीवैधव्यशब्दया ॥

कृते वाङ्निघये पुसां मरणं यस्य कस्यचित् ।

तं वशं वर्द्धमानश्चेद्दिवाहः शीनक्री न तु ॥

प्रेतकार्यमनिर्वर्त्यं पाचतुर्थे भवेत्तदा ।

पञ्चमे तु भवेत्पुंसि ततः शुभतरं भवेत् ॥

तस्मिन् वरे न दातव्या यस्य प्राङ्निघयो भवेत् ।

प्रतिकूलं न कर्त्तव्यं मातृके पैतृके तथा ॥

कृते निघये वाग्दानमङ्गुनेऽपि यदि श्रयो दिव्यनीमान्तरिक्षो-
 स्कापाताय तदा शान्तिकं मृद्गन्धुर्वीक्षकश्च कृत्वा यमपूजये-
 ष्यङ्गलं चाशिराह ।

वाङ्निघये कृते वरमरणे तु शत्रिः ।

पद्भिर्वाचा च दत्तायां म्रियेतादौ वरो यदि ।

न च मन्वोपनीता सा कुमारी पितुरेव च ॥

न मन्वोपनीता मन्वैर्न विवाहिता ।

तथा ।

मृते जनन्या जनकेऽङ्गना वा
 वर्षे द्वितीये न करोति मङ्गलम् (शोभनम्) ।
 करोति मर्त्यः प्रकरोति शोभनं
 वदन्ति गर्गाङ्घ्रिकश्यपाद्याः ॥
 इति विधानमालायां प्रतिकूलविधानम् ।

समाप्तोऽयं प्रथमः खण्डः ।

BIBLIOTHECA INDICA :
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
NEW SERIES, Nos. 1034, 1046, 1057, 1066, 1082
1096, 1107 and 1122.

— 002 —
THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

A SYSTEM OF HINDU LAW

BY

ANANTA BHATTĀ

EDITED BY

PAṆDITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor, Sanskrit College, Calcutta.

VOLUME I

CALCUTTA

PRINTED BY SASIBHŪSANA KETIRATNA BHATṬĀCĀRYA
AT THE GIRISA VIDYĀRATNA PRESS,
24, Girisa Vidyaratna's Lane,

AND PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,
57, PARK STREET

1905

विधानपारिजातः

स्मृतिनिबन्धः

काण्वशास्त्रीय श्रीनारायणभट्टात्मज-

श्रीमदनन्तभट्ट-

विरचितः

कलिकातास्य मङ्गलविद्यालयाध्यापकेन

श्रीताराप्रसन्न-विद्यारत्नेन

सम्पादितः

पार्क-वर्कनि सप्तदशायत् मङ्गल भवन प्रसिद्धिभया

आसियाटिक-समित्या

प्रकाशितय

प्रथमः खण्डः

कलिकाताराजधान्यां

मिस्त्रि विद्यारत्न वर्कनि चतुर्विंश सङ्काक मयनि

मिस्त्रि-विद्यारत्न यन्त्रे

श्रीशशिशूयण कतिरत्न महाचार्यण मुद्रित

यत्रविधानम्, कथामृतनिधिः (पञ्चोपाख्यानसङ्ग्रह), एतान्य-
प्यस्य कृतयः सन्ति । यद्यप्येतानि वङ्गदेशे विरलप्रचाराणि,
तथाप्येतेषामुपयोगित्वं प्राधान्यञ्च देगान्तरेष्वनुष्ठतया विराजते
इति दृष्टैतत्कौरवश्यामहोकार्थम् ।

निबन्धः पुनरयं विस्तीर्णतमः, बहुपकरणसमन्वितश्च । अत्र
यावन्ति प्रकरणानि सन्ति, तानि सर्वांशेव विस्तीर्णानि स-
युक्तिकं सप्रमाणञ्च मीमांसितानि । ग्रहयज्ञप्रकरणन्तु विशेषतो
विस्तीर्णतमम्, न कापि एतादृशमेतत्प्रकरणं दृश्यते । इत्यादिगुण-
बाहुल्याद्भूतप्रायस्यास्य संस्करणमवश्यकर्तव्यमिति मन्यमानेन
विलुप्तप्रायप्रबुद्धसंस्करणोत्सर्गोक्तजोवनेन शास्त्रा-
ब्धिमन्यनमन्दरायसाणधीरधिपणेन कलिकातास्यराजकोय-
संस्कृतविद्यालयाध्यक्षेण महामहोपाध्यायोपाधिभाजा श्रीमता
हरप्रसादशास्त्रिणा संस्करणभारोऽस्य मयि न्यधायि, अदायिपत
च चत्वार्यादर्शपुस्तकानि कलिकातास्यराजकीयसंस्कृतविद्या-
लयात् आसियाटिक सोसाइटीसमितेः । तेषां द्वे-असम्पूर्णे
ग-वर्णेन चिह्निते, सम्पूर्णे च क ख वर्णाभ्यां चिह्निते । तत्र क-
चिह्नितं संस्कृतविद्यालयपुस्तकं, ख-चिह्नितं सोसाइटीपुस्तकञ्च ।
यत्र यत्र पाठवैषम्यं दृष्टं, तत्र प्रायशः सर्वत्रैव अधिकपुस्तकधृतः
पाठो मूत्रे (उपरि) न्यवेशि, इतरच्चाधस्तात् । यत्र यत्र च सह-
हीवा वैदिकानां पौराणादीनाञ्च मन्त्राणां पादमात्रं प्रतीकमात्रं
बोद्धृत, तत्र तत्र प्रायशो यथाशक्ति तत्तद्देहेभ्यः पुराणादिभ्यश्च
संगृह्य सम्पूर्णा एव ते अधस्तान्निवेयिता मया । अङ्किताश्च

तत्तच्छाखाभेदाद्द्वयो भेदा उपलभ्यन्ते, तथापि तेषां सम्बन्धा
सुदूरणं ग्रन्थकनेवरविभ्रुतिहेतुरनभिप्रयाजनकञ्चेति विविच्य
एकरूपा एव ते उद्भूता । तत्तद्भेदाय तत्तच्छाखिभिस्तत्तत्
पद्धतिभ्यो ज्ञातव्या ।

एव वर्षद्वयं यावत् सस्करणेन समाप्तिं गतमसम्पूर्णमादर्शं
पुस्तकद्वयं वीक्ष्य सस्करणकार्यस्यासौकर्यमुपलभ्यवता मया
पुनरपि आदर्शपुस्तकान्तरदानाय अनुरुद्धा शास्त्रिमहोदया
सत्प्रार्थनां सद्गता मन्यमाना. पुनरपि पञ्चविंशत्यधिकेन मुद्रा
भतेन सम्पूर्णमेकमादर्शपुस्तकं वाराणस्यां क्रीत्वा मम समर्पित
वन्त । पुस्तकमिदं घ वर्णेन चिह्नितं विशुद्धतमञ्चं सम्बन्धाम् ।

सद्गृहीता त्वस्य निबन्धस्य अनन्तमष्टं कश्चिन् समये कतम
देशमलञ्चकारति निर्णयस्य नास्त्युपायान्तरम् । परन्तु अस्य
निबन्धस्य पञ्चमस्तवकीयो —

श्रीमत्काण्डकुलाब्धिशीतकिरणो विद्याकलानां निधि

श्रीमदिष्टुपदायित सरसगुर्विद्वच्चकारप्रिय ।

जङ्गुर्मद इति ह्यभूत् पृथुयथास्तस्यात्मजाऽभूत्कहा

यन्द्राच्चन्द्रकञ्जेव शुद्धगुणभृच्छ्रीनागदेवाभिध ॥

तस्माच्छ्रीमदनन्त आविरभवद्दयज्ज्ञानभक्त्यादिक

ध्वन्तो नास्ति गुणेषु यस्य च इरि प्रेष्ठो वरोद्वृत्यते ।

तेनायं रचितो विधानदिविषद्वचोऽर्थिसर्वप्रद

शरते द्वाष्टपङ्केकलाङ्गविमिते काश्यामगात् पूर्णताम् ॥

श्लोकाविमावालीक्य एवं निर्णयिते यदयं जङ्घभट्टसूनोर्नागदेव-
भट्टस्यात्मजः काण्वगाखीयः (१६८२) इग्रीत्वधिकषोडशततम-
शकाब्दीयो वाराणसीवास्तव्यश्चेति ।

निबन्धस्यास्य संस्करणभारोऽयमतिदुर्वहोऽपि यत् समूहो
मया, तत्र प्रभुसम्भावनेव हेतुत्वेन प्रतीयते ।

तथाच कालिदासः—

सिध्यन्ति कर्मसु महत्त्वपि यन्नियोज्याः
सम्भावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् ।
किं प्राभविष्यदरुणस्तमसां वधाय
तस्मैस्त्रहस्रकिरणी धुरि नाकरिष्यत् ॥
अणुरभ्युपकारः स्यात्संस्कृत्या चेन्ममानया ।
तदा सफलतां यायाच्छ्रमी मे संस्कृतावयम् ॥
भ्रमात्ममादादधवाज्रताया
यदत्र किञ्चित्खलितं ममाभूत् ।
विशुद्धता शुद्धहृदो दयार्द्रा-
नयन्तु तद्विज्रवराः समस्तम् ॥

मूलाजोडसंस्कृतविद्यालयाध्यापकचरस्य कलिकातास्य-
राजकीयसंस्कृतविद्यालयाध्यापकानामन्यतमस्य
भट्टपत्नीवास्तव्यस्य वशिष्ठवंशकरीरस्य
विद्यारत्नोपाधिकस्य विनीतस्य
श्रीताराप्रसन्नशर्मणः ।

विधानपरिजातस्य प्रथमखण्डे
 धृतानाम्दधीणां संग्रहकाराणाञ्च
 अकारादिवर्णानुक्रमेण नामनिर्घण्टः ।

अ

अगस्त्यः ७३८,१४ । ७४०,१२ ।

अत्रिः ४८७,८ । ५०१,१ । ७६८,१८ ।

आ

आपस्तम्बः ४६८,१ । ४७०,१७ । ४८७,१६ । ४८५,४ ।
 ५००,१५ ।

आश्वलायनः ४५४,१२ । ४८२,५,१२ । ५२५,१२ ।

उ

उग्रनाः ५३,१४ । ५३०,१५ ।

क

कश्यपः ४८,८ । ५३,३ । ५३,१ । २४०,१३ । ७१५,२ ।

कात्यायनः ५०,१८ । ४३०,१२ । ४८०,१६ । ४८५,१७ ।
 ४८८,४ । ५११,२ । ५१३,१५ । ५१७,१ । ७२२,१३ ।
 ७२५,७ । ७३३,१५ । ७६२,२० ।

कात्यायनिः ७५७,८ ।

काष्ठाजिनिः ८७,७ । २६७,१६ । ५१५,५ । ७२४,१८ ।

काश्यपः ४८१,१ । ६८६,१ ।

कुक्कुटाचार्यः २६१,० ।

ग

गर्गः २४४,८ । २४५,३ । ३०८,१८ । ३१३,७ । ३२२,१४ ।

३२३,१ । ३२८,५ । ४०१,१८ । ४२२,२ । ४४२,१६ ।

४५१,२० । ४६१,१० । ४६३,१३ । ४७१,६ । ४७२,६ ।

४७५,१२ । ४७८,११ । ४७८,१८ । ५०७,११ । ५१४,१ ।

७२३,२० । ७२४,२१ । ७२६,१० । ७३०,७ । ७३३,१८ ।

७४२,१३ । ७४३,१५ । ७४४,२ ।

गार्ग्यः ५१०,१६ ।

गोभिलः ४७५,४ । ५१४,१० । ५१६,२० ।

गौतमः ५४,१४ । २४८,१४ । ४६७,२,१८ । ४६८,३,१४,१८ ।

४८७,१३ । ५३०,१ । ५३२,२२ । ६८८,१२ । ७२७,१४ ।

७३८,१८ ।

घ

घण्टेश्वरः ४७५,१७ ।

ज

जातुकर्णः ८५,११ । ८८,१ ।

जाबालः २७२,६,१६ ।

जैमिनिः ४८०,१७ । ४८१,३ ।

ज्योतिःपराशरः ५१३,१० ।

ज्योतिर्वशिष्ठः २४४,१४ ।

त

विकाण्डमण्डनः ७१०,७ । ७६०,४ ।

द

दक्षः ४८,२ । ४६२,१३ । ५०८,३ ।

देवराजः २५०,४ ।

देवलः ५४,१५ । ४१४,१८ । ४४५,८ । ७२७,२१ । ७४०,४ ।

न

नारदः २६८,१७ । २७३,८ । ३२८,७ । ४०३,१७ । ४०५,१० ।

४४६,२,११ । ४७३,४ । ४७४,३,७ । ४७६,६ । ४७७,८,२२ ।

४७८,१५ । ५२६,७ । ५२८,५ । ६७६,१८ । ७२२,६ ।

७२८,८ । ७३०,१० । ७३१,८ । ७३२,१२ । ७४१,२० ।

७४२,१० । ७५३,१,१७ । ७५४,२१ । ७५६,८ । ७५७,४ ।

७६१,१६ । ७६२,१३ । ७६३,२० ।

नृसिंहः ४७३,८ ।

नृसिंहप्रसादः ४७८,८ ।

प

पराशरः ४८,२० । ८८,८ । २५०,१ । ४८३,१५ । ४८०,१५ ।

४८१,६ । ४८६,८ । ५२२,११ । ६८७,१८ । ७६३,८ ।

पाराशरः ४६७,१० । ५०८,१२ । ७२३,१ । ७२७,२ ।

पुलस्त्यः २४७,३ । २७१,३ ।

पैठीनसिः ६६४,५ । ६६८,१६ ।

प्रजापतिः ५२,१२ । २६८,२० ।

प्रवरसङ्घकारः ७०१,२० ।

प्रवरसूत्रकारः ७००,१२ ।

व

वैधायनः ७१,१ । २३१,१३ । २७४,१६ । ४८६,१५ । ५१५,८ ।

५२६,११ । ६२४,१६ । ६६७,८ । ६७०,६ । ६७६,८ ।

६८५,१७ । ७०१,१३ । ७६०,१,८ ।

भ

भृगुः ४८३,१८ । ५११,६ । ७४४,१४ ।

म

मण्डनः ४८०,८ ।

मनुः ५४,६ । २६७,१० । ३०८,८ । ३१०,१४ । ४६६,२ ।

४६८,२१ । ४७०,७ । ४७१,३ । ४८८,१६ । ४८९,१७ ।

४८५,६ । ४८६,१७ । ४८८,३,१८ । ५००,२ । ५०१,४,१३ ।

५०४,४,८ । ५०७,१७ । ५१२,६,११ । ५१८,४ । ५२१,४ ।

६६५,१४ । ६६८,११ । ६६८,११ । ६७१,१३ । ६७३,१२ ।

६७४,१२ । ६७६,१ । ६८०,५ । ६८१,१५ । ६८५,२ ।

६८८,१,६ । ७२३,८,१६ । ७५८,१२ । ७५८,१७ ।

मरीचिः २७४,८ । ७३०,१ । ७५७,१२ ।

माण्डव्यः ७६५,१० ।

मार्कण्डेयः ३०६,१३ । ४४७,११,२० । ४८०,१० ।

मिष्टिरः ७१८,१७ ।

सुदलः २४८,१८ ।

मेधातिथिः ७६५,१३ ।

य

यज्ञपाश्वः २७२,१८ ।

यमः ८५,१८ । ४६१,५ । ४८१,२० । ४८४,१२ । ४८७,३ ।

५००,७ । ५०५,११ । ५२२,१८ । ५२८,१७ । ५३०,६ ।

६७५,८ । ७१६,६ । ७२७,७ । ७६३,११ ।

याज्ञवल्क्यः २३,१४ । ३०,१७ । ३३,४ । ५४,४ । ८२,३ ।

२४३,१ । ३०८,५ । ४७०,३ । ४८२,४,२० । ४८७,१६ ।

५०५,१ । ५०७,१४ । ५१७,८ । ५१८,२ । ५२१,२ ।

५२३,४ । ५३१,१४ । ५५१,१ । ६६४,१४ । ६८५,१६ ।

७१७,४ । ७२२,३ । ७५६,१८ । ७५८,१५ । ७६३,१५ ।

योगीश्वरः ५०३,१७ ।

र

राघवभट्टः २७३,१७ ।

राजमार्त्तण्डः ४६३,८ । ४७२,८ । ४७४,१६ । ४७७,१८ ।

ल

लक्ष्मः ४७८,१८ । ७३८,८ । ७४०,८ । ७४२,१ । ७५५,५ ।

लिङ्गातुः ४६२,४ ।

लोगाक्षिः ४४६,७ । ६८८,१३ ।

व

वराहमिहिरः ७३५,५ ।

वशिष्ठः १४,२ । ८७,१७ । २४८,११ । २६७,८ । ४२८,५ ।

४४७,६ । ४६७,१६ । ४७३,१३ । ४७४,१० । ४८५,२ ।

५०४,११ । ५११,८ । ५१८,७ । ७२६,४ । ७२७,८,१७ ।

७३४,७,१० । ७६०,१ । ७६३,५ ।

विष्णानिखरः २७१,१४ ।

विश्वकर्म्या ६४६,१ ।

विष्णुः ४७०,८ । ४८८,१८ । ४८९,८ । ५००,१८ । ६७५,२० ।

सुब्रह्मण्यः ३८८,५ । ४१२,१३ । ४१४,११ । ४८१,१५ ।

सुब्रह्मण्यः २३६,४ । ४८०,७ ।

सुब्रह्मण्यः ५१०,२१ । ७२५,३ । ७५६,८ ।

सुब्रह्मण्यः ३३३,१० । ७२४,८ । ७३२,१२ ।

सुब्रह्मण्यः ७६५,३ ।

सुब्रह्मण्यः १८२,११ । ५८२,१ । ५८४,१२ । ५८८,५ ।

सुब्रह्मण्यः ५०७,३ ।

सुब्रह्मण्यः ४८५,६ । ६८८,४ ।

सुब्रह्मण्यः ८५,१६ । २४२,१८ । २६८,२० । ३०८,२ । ४३१,७ ।

४३७,४ । ४३८,१५ । ४४२,१३ । ४७१,१८ । ४७३,२१ ।

४७६,२० । ४७७,११ । ४८०,१ । ४८४,२० । ५११,१८ ।

६८५,८ । ७४०,१६ । ७४१,०१ । ७४२,१६ । ७४३,६ ।

वेङ्कटः २६७,१३ । २६८,७ ।

भ्यासः २४८,४,८ । २६८,२ । ३०६,५ । ४४३,१ । ४७५,७ ।
 ४८१,८ । ४८५,२० । ५१०,२ । ५१५,११ । ५१६,१,१७ ।
 ५१८,१८ । ५२२,१५ ।

श

शङ्खः २७३,६ । ४४५,११ । ४४६,८ । ४८३,८ ।
 शातातपः ८४,६ । २०१,१० । ४८८,१ । ५०५,१४ । ५०७,२० ।
 ६७६,१६ । ६८१,१२ । ६८५,५ । ७२४,१४ ।

शालङ्कायनः ४४५,१४ ।

शौनकः ६७,१७ । ८७,१८ । २३८,८ । ४२६,५ । ४८१,६ ।
 ४८४,१ । ४८७,१८ । ५०८,१३ । ५३५,७ । ६५३,१० ।
 ६६८,५ । ६७१,१ । ७२८,११ । ७५७,१८ ।

शौनकेयः २२०,१२ ।

श्रीधरः २७०,१ । ३०८,३ । ४३२,७ । ४३७,८ । ४४२,८ ।
 ४४३,५ । ४४६,१७ । ४६४,८ ।

श्रीनृसिंहः ४३२,१४ ।

श्रीपतिः ४३१,१४ । ४७८,४ । ७३८,३ । ७५३,७ । ७५४,११ ।

स

संवर्त्तः ५४,८ । ४८५,१२ । ७२८,१५ ।

सत्यव्रतः ८८,४ ।

सत्यापाङ्गः ६८७,४ ।

सुदर्शनभाष्यकारः ४७०,१५ ।

सुमन्तुः ७२४,१२ ।

ॐ

हरदत्तः ४३८,६ ।

हारोतः २६८,१० । ४०८,१४ । ५०५,४ । ५०८,१७ ।

५१७,१२ । ५३०,८ । ५३३,१२ । ७२४,३ । ७५७,१५ ।

हेमाद्रिः ८८,१५ । १२०,८ । १२५,५ । २०४,१६ । २६७,१३ ।

३८१,७ । ४२८,५ । ४४५,८ । ४७१,१४ । ४८०,७ ।

५१४,८ । ५३६,२ । ५७१,१२ । ५७६,२ । ५७८,२ ।

५८१,२२ । ५८८,७ । ६१३,३ । ६४६,१८ ।

—

ग्रन्थनामनिर्घण्टः ।

अ

अहुतमागरः १८०, १३ ।

अर्णवः ४४६, ६ ।

आ

आदित्यपुराणम् २६८, १४ ।

आदिपुराणम् ४८०, १ ।

आपस्तम्बगृह्यम् ६०३, १३ ।

आपस्तम्बसूत्रम् ८७, ६ । ४७०, १२ ।

आश्वलायनकारिका ८६, १३ । ४६२, ८ । ४८६, ११ । ४८८, १३ ।

५१४, १६ । ६५२, ६ । ६६२, १७ । ६७४, २ ।

आश्वलायनगृह्यम् ४८७, ७ । ६७३, ११ । ७१५, १० । ७४५, २१ ।

७५२, २ ।

आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टम् ३०८, १४ । ६८५, ८ । ६८९, ४ ।

७६०, १६ ।

आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ८४, १५ । ८६, ८ ।

ऋ

ऋग्विधानम् २४०,५ । २५०,११ । २६५,११ । २७६,४ ।
 ६६८,१५ । ६७२,४ । ७२३,५ ।

ऋग्वेदः ६८३,१ ।

ऋग्वेदपरिगिष्टम् ६२,१२ ।

क

कपिलसंहिता ४४८,५ ।

कर्म्मविपाकसमुच्चयः २५४,१५ ।

कात्यायनगृह्यम् ६६८,८ । ७५२,६ ।

कात्यायनसूत्रम् ८५,१ । ८६,११ । ३०८,१० । ३१०,७ ।

कालविधानम् ७७,११ ।

कालादर्शः ४७१,१६ । ५१६,१० ।

कालिकापुराणम् ४२५,१४ ।

काशीखण्डम् ६७०,१५ । ७१८,१६ ।

काश्यपीयम् ५१२,१४ ।

कूर्म्मपुराणम् ४८४,१५ । ५२४,१४ । ६७१,४ ।

कौर्म्मम् ५३४,८ ।

क्रियाकालोत्तरम् २५२,३ । २५५,११ ।

ख

खादिरगृह्यम् ५१७,१५ ।

च

चिन्तामणि. ५७१,४ ।

ऊ

ऊन्दोगपरिशिष्टम् १७,७।

ऊन्दोगश्रुतिः ६६६,१।

ज

ज्योतिःप्रकाशः ७६६,२।

ज्योतिःशास्त्रम् ३०७,११। ४३१,६। ५२०,२। ६५६,८।
६५७,८। ६६७,२। ७३२,१७।

ज्योतिःसागरः ७६६,१०।

ज्योतिरर्षवः ७३४,१८।

ज्योतिर्निबन्धः ३०८,१८। ४००,१०। ४०३,१७। ४७३,८।
४७४,१८। ४७५,७। ४७६,१२। ४७७,८,१४। ४७८,२२।
६७२,१२। ७३३,१५।

त

तत्त्वसागरसंहिता १७८,१६।

तापनीयश्रुतिः ६६६,४।

तैत्तिरीयम् ७७,१। ६७३,८।

तैत्तिरीयारण्यकम् ६६८,३। ६७०,११।

त्रिस्थलीसेतुः ४८०,४।

द

दीपिका ४४७,१। ४६४,२०।

देवीपुराणम् ५८८,७।

न

नारदसंहिता ३५०,१२ । ६८०,१२ ।

नारायणपद्धतिः ३१०,२१ ।

नृसिंहपुराणम् ५८२,१० ।

प

पद्मपुराणम् १३,१८ । २४०,१३ । २४५,१४ । ४२०,२० ।

पाणिनीयशिक्षा ५२२,६ ।

पारस्करसूत्रम् २५०,१५ ।

प्रतिष्ठासारसङ्घः ६४५,११ । ६४०,१२ ।

प्रयोगपारिजातः २१,४ । २३८,८ । २४०,८ । २६७,८ ।

३०६,५ । ३१३,७ । ४०१,१८ । ४२२,२ । ४२५,८ ।

४३३,१८ । ४४०,१४ । ४८२,५ । ५१०,१५ । ६५३,६ ।

७३०,७ । ७३८,३ ।

प्रयोगरत्नम् ४६८,१२ । ४८१,१८ ।

प्रयोगसारः ४१२,१ ।

व

वास्तुतन्त्रम् ३०४,२ ।

वैश्यायनसूत्रम् ६८६,७ ।

वृद्धजामलम् ४२१,२ ।

वृद्धाण्डपुराणम् ५२३,४ ।

वाङ्मयम् ४५२,१४ । ४८१,१२ ।

भ

- भविष्यपुराणम् ३०८,७ । ४३१,१० । ४८६,२ । ५०१,१० ।
 ५८६,१५ ।
 भविष्योत्तरम् ८८,१५ । १२५,५ । ५१४,१८ । ६०२,१७ ।
 ६०५,८ ।
 भागवतम् ४१५,१ ।
 भृगुसंहिता ७६४,२२ ।

म

- मत्स्यपुराणम् २०४,१६ । ५३१,१ । ५७१,२ ।
 मदनमहार्णवः ४०,१७ । २०१,१० । २३६,४ । ४३६,८ ।
 मदनरत्नम् ४४६,७ । ४८०,१४ । ७३३,१ । ७३४,७ ।
 महार्णवः २३८,१० ।
 मात्स्यम् ५३६,१७ । ५३७,१०,१८ । ५३८,२० । ५४१,७ ।
 ५४६,१ । ५५१,२० । ५७८,२ । ६८६,१० ।
 मानवसंहिता ३८३,८ ।
 मार्कण्डेयपुराणम् ४५०,२ । ६८०,१६ । ७३६,११ ।
 मिताक्षरा ५०,४ ।
 मुहूर्त्तदीपिका २४३,१२ ।
 मेधातिथिनिबन्धः ७६४,११ । ७६६,१३ ।

य

- यजुर्वेदः ६६८,६,८ ।

र

- रत्नकोषः २४४,११ । ७५३,१२ ।
 रत्नमाला ३१२,७ । ५२०,११ ।
 रत्नसङ्घः ४७३,१७ । ४७४,३ ।
 रामवाजपीयं ६४७,७ ।

ल

- लक्ष्मणसङ्घः ६४६,१० ।
 लिङ्गवागिष्ठम् २०५,१२ ।
 लुब्धजातकम् ४५८,१ ।
 लैङ्गम् (लिङ्गपुराणम्) ७१६,११ ।

व

- वराहसंहिता ४२,२ । ७३१,१४ ।
 वशिष्ठसंहिता ६२४,२ । ६८५,२ ।
 वाक्यसारः ४८०,५ ।
 वाजसनेयकम् १५,१८ ।
 वायुपुराणम् ४८८,११ । ५१५,२० ।
 विधानमाला १७१,१७ । २५१,५ । ४२२,१४ । ४३४,६ ।
 ७६४,८ । ७७०,१ ।
 विग्रहरूपनियमः ६८७,७ ।
 विग्रहादगैः ८६,१ । ७०८,१ ।

विष्णुधर्मोत्तरम् २३,३ । ५५,२ । १०८,१८ । ४३८,५ ।
 ४४४,११ । ४५३,२ । ४६४,१२ । ४६८,८ । ५४१,१० ।
 ५४८,५ । ६०८,१८ । ६१३,३ ।

विष्णुपुराणम् ५३१,८ । ६७७,१२ । ६८८,१६ ।

उत्तमतकम् ४०१,२२ ।

बृहदारण्यसंहिता ३८४,२ ।

श

शतपथब्राह्मणम् ६८२,११ ।

शान्तिकाण्डम् १२०,८ ।

शारदातिलकम् ३३,६ । ६०६,१ । ६१३,७ । ६४७,२,१४ ।

शिशुरक्षारजम् २५१,५ ।

शस्त्रकारिका ६२४,५ ।

शौनकीयम् २१,३ । ३३३,५ । ४०८,२ । ४५४,१७ । ४५७,३ ।

६५५,७ । ६६२,१७ ।

श्रीधरीयम् ८५,४ । २४८,८ । ४३८,१५ । ४५०,१३ । ६६६,८ ।

७५२,१० । ७६१,१६ ।

ष

षट्त्रिंशत्तमम् ६८३,१६ । ७०८,४ ।

स

संहिताप्रदीपः ७३३,१० ।

संहितासारावली ७३२,३ ।

सायनीयम् ४५४,३ । ७३३,४ ।

सारसङ्ग्रहः ६५३,४ ।

सिद्धान्तशिखरः ६४६,१२ ।

स्कन्दपुराणम् ३७,१ । ८२,१० । १८०,१३ । २७८,२ ।
२८४,११ । ७१८,१६ ।

स्कान्दम् ३३४,१३ । ५१८,२१ । ५३६,२ । ५३७,६ । ५३८,१ ।
५३८,१३ । ५४२,५ । ५४३,१२ । ५४६,१० ।

स्मृतिचन्द्रिका ४७,१४ । ४६७,२ । ४८८,१५ । ४८५,१२ ।
७१६,१ । ७६४,१७ ।

स्मृतिदीपिका ४६८,७ ।

स्मृतिभामती ५१५,११ ।

स्मृतिभास्करः २४४,८ । ५१३,३ । ७२८,८ ।

स्मृतिरत्नावली ४८,११ । ७६५,१६ ।

स्मृतिसङ्ग्रहः १७,१६ । २६८,६ । ३०८,११ ।

स्मृतिसमुच्चयः ५१२,२२ । ५१८,४ ।

स्मृतिसारः ५२५,२२ । ५३२,१५ ।

स्मृत्यर्थसार ५,१४ । ५३,११ । २६८,८ । ४७४,२२ ।
५०१,१६ । ५११,२१ । ५२४,२ ।

ह

हरिवंशम् ४४८,६ ।

हारीतस्मृतिः ६६६,६ ।

विषयसूची ।

अ

विषय	पृष्ठे	पृष्ठी
अक्षरस्त्रीकारविधानम्	४६४	१
अग्निकार्यविधिः	४८८	१२
अग्निनामानि	१२	७
अग्नेर्जिह्वासप्तकनामानि	१२	१६
अध्ययनतिथिनिर्णयः	५२०	४
अध्ययनधर्माः	५२४	१०
अध्ययननक्षत्रनिरूपणम्	५२०	१७
अध्ययनप्रकारः	५२१	१
अध्ययनविधानम्	५१८	१
अध्यापकधर्माः	५२८	१६
अनध्याप्यनिरूपणम्	५२२	७
अनध्यायनिर्णयः	५३०	१४
अनध्यायापवादः	५३४	५
अनुपनीतधर्मकथनम्	४६७	१
असप्राशनम्	४४६	११
अगुप्यवतीगमननिषेधः	४१	१४

विषय	पृष्ठ	पृष्ठी
अपुष्यवतीत्वहरं विधानम्	४०	१६
अप्रतिरयसूक्तम्	२३८	४
अभिवादनविधिः	५००	६
अम्बिकाया उपस्थानम्	२५	१८
अमुतल्लाहादिहोमविधानम्		
नृसिंहपुराणोक्तम्	५८२	८
अयुतहोमविधानम्	५५६	१२
अर्घदानमन्त्र.	२१०	११
अष्टपूर्तिविधानम्	४५०	१२
अशुक्ल उदक्यादिस्पर्शं शुद्धिविधानम्	५४	१८
अश्लेषाजननशान्तिः	३८३	८
अश्वत्थध्यानम्	१८५	६
अश्वत्थवृक्षपूजनविधानम्	१७१	१६
अश्वत्थसेवनम् अथर्वोक्तम्	१८०	१४
अश्वत्थस्तोत्रम्	१८५	१४
अश्वदानमन्त्रः	५६२	२

आ

आचमनदानमन्त्रः	२१०	१४
आचार्यप्राथनामन्त्रः	५६	१६
आदित्यशान्तिः	६६२	१६

विषयः	पृष्ठे	पन्नी
आयगर्भस्य ज्यैष्ठमासादौ विवाहनिषेध- कथनम्	७५३	८
आभ्यन्तरलक्षणानां श्रानोपायकथनम्	७४५	२०
आयाष्टककथनम्	६५९	९
आसनदानमन्त्रः	२१०	१५

उ

उल्लङ्घनविधानम्	५१७	८
उपनयनविधानम्	४७०	९
उपनयनोपयुक्तविचारः	४८५	४
उपाकरणविधानम्	५०८	१२

ऊ

ऊर्ध्वदन्तजनमशान्तिः	४२९	९
----------------------	-----	---

घ

घृतस्वरूपम्	४५	११
घृतो गुरुयज्ञोदयफलम्	४७	३
घृतो मङ्गलाचारः	४७	१३
घृतो योगादिफलम्	४५	१८
घृतो राशिफलम्	४६	८
घृतो क्षत्रफलम्	४६	१७

ए

विषय	पृष्ठ	पंक्तौ
एकानक्षत्रजननशान्तिविधानम्	३८८	४
एकमातृजानामेकदिनादौ		
विवाहनिषेधकथनम्	७३०	६
एकमुखकोटिहोमविधानम्	६०६	७
एकराशिनक्षत्रनिर्णयः	७४४	१

क

कन्यादाहनिर्णयः	७५६	- ८
कन्यानर्हपात्रकथनम्	७२२	१३
कन्यानां शुभाशुभलक्षणानि	६७०	१६
कर्णवेधविधानम्	४४२	७
कुण्डमण्डपविधानम्	६२५	१२
कुण्डलक्षणम्	६१३	६
कुनख्यादीनां स्रस्त्रिवाचने वर्ण्यताकथनम्	१८	६
कुलापकर्षकारणकथनम्	६७६	१
कूटनिर्णयः	७४३	५
कृच्छादिनिरूपणम्	८	१६
कृष्णचतुर्दशोजननशान्तिविधानम्	३२२	१५
कोटिहोमविधानं बृहत्पराशरोक्तम्	५८२	१
कोटिहोमविधानं त्रिमातृगुप्तम्	५८८	६

ख

विषय	पृष्ठे	पङ्क्तौ
खट्वारोहणविधानम्	४२१	६
ग		
गणाध्यक्षपत्रम्	१७५	१
गन्धदानमन्त्रः	१५८	७
”	२११	६
गरुडावाहनमन्त्रः	५६५	१४
गर्भधारणतद्रक्षणविधानानि	२३८	८
गर्भधारणविधानम्	२४७	७
गर्भरक्षाविधानम्	२५१	४
गर्भस्य अष्टममासे वेदनाहरमौषधम्	२५८	६
” चतुर्थमासे	२५४	७
” ष्ठीयमासे	२५३	२०
” दशममासे	२६१	१५
” द्वितीयमासे	२५३	१
” नवममासे	२६०	७
” पञ्चममासे	२५६	१२
” प्रथममासे	२५१	१८
” षष्ठमासे	२५७	१२
” सप्तममासे	२५८	४
गर्भस्त्रावहरमन्त्राः	२३७	१८

विषय	पृष्ठ	पङ्क्तौ
गर्भस्त्रावहरविधानम्	२३६	३
गर्भाधाननक्षत्राणि	८३	८
गर्भाधानविधानम्	८२	१
गर्भिणीधर्मः	२४०	१२
गर्भिणीपतिधर्मः	२४३	१
गुरुशान्तिविधानम्	६५५	६
गुरोः सिद्धस्थातिचार्यादित्वे कर्त्तव्या- कर्त्तव्यविधानम्	७३८	१
गोत्रनिर्णयः	७००	१
गोदानव्रतविधानम्	६६३	१७
गोमुखप्रसवशान्तिः	३१३	१३
ग्रहणजननशान्तिविधानम्	४१२	१२
ग्रहनिर्माणधातवः	५३८	८
ग्रहमण्डलकथनम्	६०८	७
ग्रहयज्ञसाधारणविशेषाः	५७६	१
ग्रहयज्ञस्वरूपम्	५३५	१
ग्रहशान्तिविधानम्	३०	१
ग्रहस्थानानि	५३८	३
ग्रहाणां दक्षिणाकथनम्	३२	११
ग्रहाणां नैवेद्यकथनम्	३२	७
ग्रहाणां समिन्निर्णयः	३२	२

विषय	पृष्ठे	पत्तो
ताम्बूलभक्षणविधानम्	४३३	१८
तिथ्यादिगण्डान्तशान्तिविधानम्	४०३	१४
त्रसरेखादिपलपर्यन्तमाननिरूपणम्	७	१४
त्रिकप्रसवशान्तिविधानम्	४१७	१५
द		
दत्तकपुत्रविधानम्	४२५	७
दर्शनजननशान्तिविधानम्	३२८	६
दशमुखकोटिहोमविधानम्	६०४	१८
दिनक्षयादिगण्डशान्तिविधानम्	४०५	१७
दीपदानमन्त्रः	१६०	१
”	२११	१५
दुग्धपानविधानम्	४३२	६
देशभेदे कार्यभेदाना धर्माधर्मत्वकथनम्	६८५	१
द्विमुखकोटिहोमविधानम्	६०५	१०
ध		
धान्यमानम्	८	१२
धूपदानमन्त्रः	१५८	१५
”	२११	१२
धैरुदानमन्त्रः	५६१	६
ध्वजारोपणविधानम्	६४५	१

विषयः	१४	पत्तो
पुंसवनविधानम्	८४	१३
पुंस्वपरीक्षोपायकथनम्	७२२	६
पुण्याहवाचनम्	१७	१६
पुनरुपनयनविधानम्	४८६	१०
पुराणशकुनविधानम्	७४६	२०
पुरुषसूक्तम्	१८४	२०
पुरुषस्य पञ्चोपचारपूजनम्	१८४	२
पुरुषस्य स्तोत्रम्	१८७	८
पुष्पदानमन्त्रः (शिवस्य)	२११	८
पुष्पाञ्जलिदानमन्त्रः	१६०	१८
पूर्णाहुतिविधानम्	६५३	५
प्रथमरजोदर्शनविधानम्	४२	१
प्रथमरजोदर्शने तिथिफलम्	४२	१४
” द्रष्टृफलम्	४४	७
” नक्षत्रफलम्	४४	१६
” मासफलम्	४३	३
” वस्त्रफलम्	४२	५
” वारफलम्	४३	११
” विलाफलम्	४३	१८
” स्थानफलम्	४४	४
प्रदक्षिणमन्त्रः	१६१	६

विषयः	पृष्ठे	पंक्तौ
बालानां प्रथम-दिनमासाब्ददेवतापीडा- शमनविधानम्	२८०	१४
” षष्ठ- ”	२८७	८
” सप्तम- ”	२८८	१०
वात्यवैधव्ययोगे शान्तिविधानम्	७३६	११
ब्रह्मचर्यकालः	५०३	१०
ब्रह्मचारिधर्माः	४८१	१६
ब्रह्मचारिप्रायश्चित्तविधानम्	५०५	१२
भ		
भूमिदानमन्तः	५६३	१०
भूमिमानम्	८	५
म		
मण्डलदेवताकथनम्	३०	१२
मतिमान्यादिदीपादध्ययनाशक्तस्य प्रायश्चित्तम्	५२६	१८
मन्वन्तराकथनम्	५३१	१
मयूर्यादिमुद्रापञ्चकलक्षणम्	६	११
महायुतग्रहहोमविधानम्	५७८	१
महालक्ष्महाकोटिहोमः	५८२	१
मातृणा नामानि	३०५	२

विरह-	१४	५४
मास्यदानमन्त्रः	१५८	११
मूलजननगान्तिः कात्यायनपरिगिटोक्तम्	३८१	६
मूलादिजननदोषगान्तिः गौणकोक्ता	३३३	४

य

यज्ञपूजाविधानम्	५८५	८
यज्ञोपवीतदानमन्त्रः	१५८	१५
॥	२११	३
यमस्रजननगान्तिविधानं कात्यायन- परिगिटोक्तम्	४१५	१५
यमस्रजननगान्तिविधानं देवलोक्तम्	४१४	१०
युगाद्यानिर्णयः	५११	१०
योनिनिष्कलामकरणम्	६४५	१२
योनिनक्षत्रम्	६४८	१८
योनिस्त्रेपनमन्त्रः	२६४	८

र

रघामन्त्रः	३४०	१
रघोघ्नसूक्तम्	३४०	३
रजःकालसन्देहे कर्त्तव्यनिर्णयः	५२	१५
रजःकालाज्ञाने कर्त्तव्यनिर्णयः	५२	१२
रजस्रजाया ज्वरादिसम्भवे शुद्धिविधानम्	५३	१०

विषयः	पृष्ठ	पन्ना
रजस्रलागौचनिर्णयः	५०	१८
रजस्रलास्रशुद्धिविधानम्	४८	१०
रजोदर्शने शान्तिविधानम्	६७	५
रजोदोषशान्तिविधानम्	५७	१४
„ बौधायनोक्तम् (चन्द्रसूर्यग्रहणे)	७१	१
रजोदोषशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तविधानम्	५५	३
रत्नदानमन्त्रः	५६३	७
रात्रिसूक्तजपविधानम्	२७४	१८
रात्रिसूक्तम्	२७६	१४
रात्रौ रजोदर्शने विशेषः	५२	१८
रुद्रसूक्तम्	३३५	१
रुद्रज्ञानम् (बौधायनोक्तम्)	१०५	१
„ (भविष्योत्तरोक्तम्)	८८	१४
रुद्रानुवाकः	३४०	१
रेखाफलकथनम्	७२१	२०
स		
स्रवहोमकोटिहोमविधान हेमाद्रुक्तम्	५८८	६
स्रवहोमविधानम्	५६४	१४
„ बृहत्पराशरोक्तम्	५८४	१२
स्रष्टीसूक्तम्	३६४	३
सौहृदानमन्त्रः	५६२	८

व

विषय	पृष्ठ	पंजी
वंगपत्रदानविधानम्	५६	२०
वरलक्षणानि	७१५	८
वरुणप्रार्थनामन्त्रः	१६	४
वस्त्रदानमन्त्रः	१५८	३
”	२१०	२०
”	५६१	१८
वाग्दानविधानम्	७६०	१५
वाग्दानानन्तरमाफस्त्रिकप्रतिकूलशान्ति- विधानम्	७६७	१
वाग्दाने जाते प्रतिकूलविधानम्	७६४	७
वाग्दानोपयुक्तविधानकथनम्	७६२	१२
विकृतजननशान्तिः	४२२	१३
विनायकशान्तिविधानम्	२३	१०
विवाहकालनिरूपणम्	७२८	७
विवाहकालविधानम्	७५२	८
विवाहनिर्णयः	६८५	६
विवाहभेदनिरूपणम्	७५८	११
विवाहविधानम्	६७३	५
विषघटिकाजननशान्तिविधानम्	४१२	१२
विष्णुमूर्त्तिदानविधानम्	७३०	१५

विषय	पृष्ठे	पंक्तौ
हृपदानमन्त्रः	५६१	१३
वेदिनिर्घ्राणविधानम्	६३८	१४
वैकृतपसवशान्तिः	४२२	१
वैष्णवचरुविधानम्	२०१	१
व्यतीपातादिजननशान्तिविधानम्	४०८	१

श

शङ्खदानमन्त्रः	५६१	१०
शतमुखादिकीटिहीमविधानम्	६०२	१६
शय्यादानमन्त्रः	५६३	४
शिशुरक्षाविधानम्	४४८	४

ष

षष्ठीपूजनविधानम्	३०४	१
षष्ठीप्रार्थनामन्त्रः	३०५	१६
षष्ठ्यावाहनमन्त्रः	३०५	६

स

संस्कारातिपत्तिप्रायश्चित्तम्	४८३	१८
सदन्तोपरिदन्तजननशान्तिविधानम्	४१८	१
समावर्त्तनविधानम्	६६४	१३
सर्पसंस्कारविधानम् (बौधायनीतम्)	२३१	१४

विषय.	पृष्ठ	पृष्ठी
सर्पसंस्कारविधानम् (शौनकोक्तम्)	२२०	१
सर्वातोभद्रादिमण्डलकथनम्	२३	५
सर्वोपधिस्वरूपकथनम्	१०	११
सामगानो रुद्रसाम	३३८	२
सामुद्रकलक्षणानि	७१८	१
सिनीवालीकुञ्जजननशान्तिविधानम्	३२६	१४
सीमन्तोन्नयनविधानम्	८६	८
सुखप्रसवोपायः	२६३	१२
सूतकिधर्मकथनम्	२४६	७
सूतकिधर्मविशेषकथनम्	२७०	११
सूतिकागृहनिर्माणविधानम्	२४४	७
सूतिकास्नानविधानम्	३०७	१०
स्त्रीस्नान्याचरणहरविधानम्	४३६	७
स्यण्डिललक्षणम्	६२४	१
स्यलमातृकानामानि	१५	१२
स्रातकधर्मनिरूपणम्	६६८	४
स्रानानां नानाविधत्वकथनम्	१७८	१७
स्रानीयदानमन्त्रः	२१०	१७
सुखलक्षणम्	६४८	७
सुखलक्षणम्	६५०	८
स्वर्णदानमन्त्रः	५६१	१६

ह

विषय	पृष्ठ	पत्र
हरिवंशवर्णनशादि	२०४	६
हरिवंशवर्णनविधानम्	२०१	८

—